

საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის
ქართული უნივერსიტეტი

ქართული უნივერსიტეტის შრომები

ტომი III

გამომცემლობა „ქართული უნივერსიტეტი“

თბილისი 2017

სარედაქციო კოლეგია:

პროფესორი სერგო ვარდოსანიძე (მთავარი რედაქტორი), აკადემიკოსი როინ მეტრეველი, პროფესორი ივანე წერეთელი, პროფესორი ჰამლეტ მელაძე, პროფესორი ვახტანგ სართანია, პროფესორი მიხეილ ჯიბუტი, პროფესორი დიმიტრი ნადირაშვილი, პროფესორი მინდია უგრეხელიძე, პროფესორი ვახტანგ გურული, პროფესორი ტარიელ ფუტყარაძე, პროფესორი პაატა გოგიშვილი (პასუხისმგებელი მდივანი).

ტომი გამოსაცემად მოამზადეს პროფესორმა **ვახტანგ გურულმა** და პროფესორმა **პაატა გოგიშვილმა**

ილია ჭავჭავაძის გამზირი 53^ა
0179, თბილისი, საქართველო
press.sangu.edu.ge
press@sangu.edu.ge

Saint Andrew the First-Called Georgian University Of the Patriarchate of Georgia

Proceedings of the Georgian University

Volume III

Georgian University Press

Tbilisi 2017

Editorial Board:

Professor Sergo Vardosanidze (chief editor), academician Roin Metreveli, professor Ivane Tsereteli, professor Hamlet Meladze, professor Vakhtang Sartania, professor Mikheil Jibuti, professor Dimitri Nadirashvili, professor Mindia Ugrehelidze, professor Vakhtang Guruli, professor Taniel Putkaradze, professor Paata Gogishvili (executive secretary).

The volume was prepared for publishing by professor **Vakhtang Guruli** and professor **Paata Gogishvili**.

Ilia Chavchavadze Avenue 53^a
0179, Tbilisi, Georgia
press.sangu.edu.ge
press@sangu.edu.ge

ISSN 1512-3073

Georgian University Press, 2017

სარჩევი

ჰუმანიტარული მეცნიერებები

გიორგი ალიბეგაშვილი - წმ. ანთიმოზ ივერიელის წვლილი რუმინული ეკლესიის ისტორიაში	11
ლეილა თაქთაქიშვილი-ურუშაძე - ვენერა ურუშაძე - ქართული პოეზიის ინგლისურ ენაზე მთარგმნელი	17
ვახტანგ გურული - ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა (1782-1784 წწ.)	31
ლევან ჯიქია - ეროვნულ-დემოკრატი იასონ ჯავახიშვილი საბჭოთა სამსჯავროზე (1925 წლის 16-22 ივლისი)	57
ტარიელ ფუტყარაძე, ეკა დადიანი - ქართველურ ენობრივ ვარიანტთა (ქვესისტემათა) კვალიფიკაცია და კლასიფიკაცია	80
შაჰბან ჰაფიზოვი - ქართული, ქართულ-ხუნძური და ხუნძური წარწერები მთიან ხუნძეთში (დაღესტანი)	106
ირინე ტაბატაძე - მსგავსი მსგავსსა შობს... ..	157

ზუსტი და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები, ინფორმატიკა

ანზორ ხელაშვილი - კულონური პოტენციალის წარმოშობის შესაძლო წყაროს შესახებ	167
ვახტანგ გვაზარია, ჯემალ გაბეჩავა, ნიკოლოზ ცირლილაძე, ტარიელ ადამია, ავთანდილ ჯღამაძე - ფანშეტის მინერალური წყლების საბადო და მისი გამოკვლევა სამრეწველო ათვისების მიზნით	171
ნონა ლურსმანაშვილი, ზურაბ ლებანიძე - „ბორჯომი-ყაზბეგის“ აქტიური რღვევა: რეალობა თუ ფიქცია	181
ვიტალი ღოღობერიძე, ნინო კაჭახიძე-მერფი, მანანა კაჭახიძე, გიორგი ხაზარაძე, იოსებ ტურაზაშვილი, კახაბერ მაჭავარიანი - ატმოსფეროს ელექტრულ ველზე მოქმედი ბუნებრივი ფაქტორები	188
იოსებ ტურაზაშვილი, ნინო კაჭახიძე-მერფი, მანანა კაჭახიძე, გიორგი ხაზარაძე, ვიტალი ღოღობერიძე, კახაბერ მაჭავარიანი - მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების მსოფლიო ქსელები და საქართველოში დამონტაჟებული მიმღები	193
კოტე რაზმაძე - უწყვეტი ფუნქციების ბი-მოდალური ლოგიკა	200
გიორგი სვანაძე, პაატა წერეთელი - პარალელური პროგრამის შესრულების პროცესის ვიზუალიზაციის პროგრამული საშუალებების დამუშავება	224

სოციალური მეცნიერებები

თეა გოგოტიშვილი, თამარ ჭიჭინაძე - ნარკოდამოკიდებულების ფსიქოლოგიური ფაქტორები: მოტივაცია, განწყობა, ღირებულებები	231
თამარ მერაბიშვილი, დიმიტრი ნადირაშვილი - ნევროტულ თავისებურებათა კვლევა ტიპოლოგიის ჭრილში	245
ნონა ახალაშვილი - სოციალური ადაპტაციის პრობლემები უმცროს სასკოლო ასაკში	256

თინათინ ფანცულაია, ანა ოქროსიშვილი - ბულინგი და მისი გამოვლენის ფორმები თანამედროვე მოზარდებში	269
თინათინ ფანცულაია, მერი ყიფშიძე - აღზრდის სტილის გავლენა მოზარდის სასკოლო შფოთიანობაზე	285
მაია კალანდარიშვილი, ნიკა გაბლიშვილი - პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები ქართველ ახალგაზრდებში	302
თამარ ტუხაშვილი - საზოგადოების დამოკიდებულება სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების მქონე მოსწავლეთა მიმართ	317
სამართალი	
მინდია უგრეხელიძე - ადამიანის უფლებათა უცხოურენოვანი მოკლე იურიდიული ფრაზეოლოგია ქართული მეცნიერული განმარტების თანხლებით	325
დიდი მემკვიდრეობა	
ლაურა გრიგოლაშვილი - კორნელი კეკელიძე – დედაბოძი პირველი ქართული უნივერსიტეტისა	335
ნანა დანელია - აკაკი შანიძე - ცხოვრება და მოღვაწეობა	355
ავტორების შესახებ	373

Table of Content

Humanities

Giorgi Alibegashvili - The educational activities of St. Anthim the Iberian	11
Leila Taktakishvili-urushadze -	17
Vakhtang Guruli - Relations between the Kingdom of Kartli-Kakheti and the Russian Empire (1782-1784)	31
Levan Jikia - The National-democrat – Iason Javakhishvili on the soviet justice (July 16-22 1925)	57
Tariel Putkaradze, Eka Dadiani - Qualification and Classification of Kartvelian Linguistic Variants (Subsystems)	80
Shahban Hafizov - Georgian, Georgian-Avar and Avar inscriptions from mountain Avaria (Dagestan)	106
Irine Tabatadze - „Alike begets alike“	157

Mathematics, Natural Sciences, Computer Science

Anzor Khelashvili - On the origin of the Coulomb potential	167
Vakhtang Gvakharia, Jemal Gabechava, Nikoloz Tsirghiladze, Tariel Adamia, Avtandil Jghamadze - Pansheti mineral water deposit and its research for industrial development	171
Nona Lursmanashvili, Zurab Lebanidze - „Borjomi-Kazbegi“ Active Strike-slip Fault: Reality or Fiction	181
Vitali Gogoberidze, Nino Kachakhidze-Murphy, Manana Kachakhidze, Giorgi Khazaradze, Ioseb Turazashvili, Kakhaber Machavariani - Natural Factors Influencing on Atmospheric Electric Field	188
Ioseb Turazashvili, Nino Kachakhidze-Murphy, Manana Kachakhidze, Giorgi Khazaradze, Vitali Gogoberidze, Kakhaber Machavariani - The World Networks of Electromagnetic Emissions Fixed Prior Earthquakes and Installed Receiver in Georgia	193
Kote Razmadze - Bi-modal logic of open-continuous maps	200
Giorgi Svanadze, Paata Tsereteli - Development Of Tools For Visualization Of Parallel Program Execution Process	224

Social Sciences

Tea Gogotishvili, Tamar Chichinadze - Psychological factors of Drug Addiction: Motivation, Attitude, Values	231
Tamar Merabishvili, Dimitri Nadirashvili - Searching Neurotical Peculiarities in Typological Case	245
Nona Akhalashvili - Social Adaptation Problems of Junior School Age	256
Tinatin Panculaia, Ana Okrosishvili - To demonstrate bullying and it's forms in the contemporary youth	269
Tinatin Panculaia, Meri Kipshidze - Parenting style influence on school anxiety of the adolescent	285
Maia Kalandarishvili, Nika Gablishvili - The main factors that determine the choice of the profession of Georgian students	302
Tamar Tukhashvili - Society's attitude towards the students of special needs	317

Law

Mindia Ugrehelidze - Human Rights in Foreign-language Phraseology in Brief Accompanied by Georgian Definitions	325

Great Heritage

Laura Grigolashvili – Korneli Kekelidze – A Pillar of the First Georgian University	335
Nana Danelia - Akaki Shanidze; Life and Deeds	355

About Authors	373

ჰუმანიტარული მეცნიერებები

გიორგი ალიბეგაშვილი

წმ. ანთიმოზ ივერიელის წვლილი რუმინული ეკლესიის ისტორიაში

ლევია თაქთაქიშვილი-ურუშაძე

ვენერა ურუშაძე - ქართული პოეზიის ინგლისურ ენაზე მთარგმნელი

ვახტანგ გურული

ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა (1782-1784 წწ.)

ლევან ჯიქია

ეროვნულ-დემოკრატი იასონ ჯავახიშვილი საბჭოთა სამსჯავროზე (1925 წლის 16-22 ივლისი)

ტარიელ ფუტყარაძე, ეკა დადიანი

ქართველურ ენობრივ ვარიანტთა (ქვესისტემათა) კვალიფიკაცია და კლასიფიკაცია

შაჰბან ჰაფიზოვი

ქართული, ქართულ-ხუნძური და ხუნძური წარწერები მთიან ხუნძეთში (დაღესტანი)

ირინე ტაბატაძე

მსგავსი მსგავსსა შობს...

წმ. ანთიმოზ ივერიელის წვლილი რუმინული ეკლესიის ისტორიაში

საქართველოში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადების შემდეგ (337 წელი) სხვადასხვა ეპოქაში ქართველებთან ერთად არაერთი არაქართველი პირი ემარტვილა და გახდა წმიდანი. ირანის იმპერიასთან დაპირისპირებისას ასეთი იყო ეროვნებით სომეხი წმიდა შუშანიკი (V საუკუნე) და, მოგვიანებით, სპარსი ევსტათი მცხეთელი (VI საუკუნე); VIII საუკუნეში, არაბთა ექსპანსიის ხანაში, ქრისტიანობისთვის ეწამა ჭაბუკი არაბი აბო, რომელიც, ამავე დროს, საქართველოს დედაქალაქ თბილისის მფარველ წმიდანად ითვლება. ამას, სხვადასხვა მიზეზთან ერთად, საქართველოს გეოპოლიტიკური მდებარეობა განაპირობებდა.

მეორე მხრივ, გვიან შუა საუკუნეებში ევროპული ქრისტიანობის წმიდანთა რიცხვს შეუერთდნენ გამორჩეული ქართველი მოღვაწეები ანთიმოზ ივერიელი (XVIII საუკუნე) და გრიგოლ ფერაძე. ისინი არა მხოლოდ ქართველი, არამედ რუმინელი და პოლონელი ხალხებისთვის გამორჩეული პიროვნებები არიან.

ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ სხვა ერის წარმომადგენლის წმიდანად კანონიზაცია საზღვარგარეთის ეკლესიის მიერ იშვიათი მოვლენაა და მოწმობს არა მხოლოდ იმ დიდ შეფასებას, რომელიც წილად ხვდა კონკრეტულ პირს, არამედ პატივისცემასაც როგორც ქვეყნისადმი, სადაც იგი დაიბადა, ასევე მთელი ერისადმი.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ვფიქრობთ, უადგილო არ იქნებოდა შემდეგი განმაზოგადებელი საკითხის დასმა: ადამიანის თუ ერის ცხოვრების გაცნობიერება-გააზრებას ახლავს კითხვა, რომლის შინაარსი ასეთია: საიდანა ვართ, რანი ვართ, საით მივიღტევი? ამ კითხვით იწყება ყოველი ერის ისტორიის ფილოსოფია; ეს კითხვა პროეცირდება ასევე ცალკეული ადამიანის მიერ ერის ისტორიის მიმართ და მასში ეძებს უმთავრეს პასუხს; ერისათვის კი ეს კითხვა სხვა ხალხთა შორის თავისი ადგილის გარკვევას უკავშირდება.

წმიდა ანთიმოზ ივერიელის მთელი მოღვაწეობა ნიშნულია იმისა, თუ როგორ ეძებს და იმკვიდრებს ადამიანი საკუთარ ადგილს არა მხოლოდ თავისი ერის, არამედ სხვა ხალხთა ისტორიაში; ამასთანავე, წარმოადგენს სხვადასხვა ქვეყნის კულტურათა ერთმანეთთან კავშირს, ურთიერთგადაჯაჭვულ მოვლენებს.

როგორც ვლახეთის გოსპოდარ (ხელმწიფე) კონსტანტინე ბრინკოვიანუს მდივანი დელ კიარო (იტალიელი დიპლომატი) შენიშნავს, წმიდა ანთიმოზი „შემკული იყო იშვიათი ნიჭით, რომელიც ჭეშმარიტად შთაგონებისა და ჰარმონიის სიმფონიას წარმოადგენდა. ანთიმოზი არ ახშობდა თავის ტალანტებს - ის ავითარებდა თითოეულ მათგანს და ხალხის სამსახურში აყენებდა.“¹

წმიდა ანთიმოზი მართლაც მრავალმხრივი ნიჭით შემკული პიროვნება იყო. ის გახლდათ არა მხოლოდ „საიდუმლოებით მოცული წმიდა მამა“ (კორნელია ბოდუა), თეოლოგი, ფილოსოფოსი, არამედ-ტიპოგრაფი, განმანათლებელი, იურისტი, მთარგმნელი, პოეტი, მოქანდაკე, მხატვარი, კალიგრაფი, მქადაგებელი. მისი მემკვიდრეობის მეცნიერული კვლევა და შესწავლა კულტუროლოგიურ-საგანმანათლებლო კუთხით დღესაც ინარჩუნებს აქტუალობას არა მხოლოდ ქრისტიანული კულტურით დაინტერესებულ, არამედ სხვა ერებისა და რელიგიის წარმომადგენელთა შორისაც. ამას მხარს უჭერს ის ფაქტი, რომ რუმინეთში ცხოვრების ოცდაექვსი წლის მანძილზე წმიდა ანთიმოზმა შექმნა რამდენიმე სტამბა, რომლებშიც დაიბეჭდა სამოცდაოთხი (გ.სტრემპელის

1. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, წიგნი I, თბილისი, გვ. 205

მიხედვით, ანთიმოზ ივერიელის სახელობის სტამბაში რუმინულ, ბერძნულ, სლავურ, გრიგორიანულ და არაბულ ენებზე დაბეჭდილია 75 წიგნი. მათგან 71 გამოიცა 1691-1720 წლებში, ხოლო უკანასკნელი 4 – 1716, 1719 და 1720 წლებში, დამაარსებლის 1716 წლის 27 სექტემბერს მოწამებრივი სიკვდილის შემდეგ) წიგნი ბერძნულ, რუმინულ, არაბულ და სლავურ ენებზე. გარდა ამისა, დააარსა არაბული სტამბა ალექსოში და დიდი როლი შეასრულა 1709 წელს თბილისში პირველი ქართული სტამბის შექმნაში.

განათლებასთან დაკავშირებით წმიდა ანთიმოზ ივერიელი შემდეგ აზრს გამოთქვამს, უწიგნურობასთან მიმართებით ერთგვარი განაჩენივით რომ ჟღერს: „მთელ რიგ უბედურებათა შორის, რომელიც ადამიანის სულს და გულს სასტიკად ანადგურებს და ამახინჯებს, ყველაზე უფრო საშინელია გაუნათლებლობა, უცოდინარობა და აზრის შეზღუდულობა.“²

თავისი საგანმანათლებლო მისიის განსახორციელებლად წმიდა ანთიმოზმა, სტამბების დაარსების გარდა, შექმნა მნიშვნელოვანი ნაშრომები: „დიდაქები“ - ქადაგებათა სრული კორპუსი, ასევე მსოფლიო კანონიკური სამართლის უმნიშვნელოვანესი ძეგლი - თავისივე აგებული მონასტრის ტიპიკონი; თხზულებები: „კანონთა თავები“, „საეკლესიო სწავლება“, „სწავლება სინანულის საიდუმლოს შესახებ“, არაერთი წერილი, სხვადასხვა ბეჭდური გამოცემის წინასიტყვაობები და მიძღვნები, „ქრისტიანული პოლიტიკური რჩევები“ (ლექსების წიგნი, დაწერილი ბერძნულ ენაზე. შედგება სენტენციებისა და მაქსიმებისგან და დაბეჭდილია ანთიმოზის მიერ 1715 წელს) და სხვ.

ანთიმოზ ივერიელის მდიდარი კულტურულ-საგანმანათლებლო მემკვიდრეობა (ანთიმოლოგია) ათეულობით წელია იქცევა სხვადასხვა ქვეყნის მეცნიერთა ყურადღებას. მის ნაშრომებზე სპეციალური დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ეპოქის გამოწვევების კონტექსტში ისინი ბიზანტიური თეოლოგიის ტრადიციების შენარჩუნებისა და განმტკიცების დახვეწილი ნიმუშებია. კომპლექსური ინტერდისციპლინარული და კულტურათა დიალოგის კვლევის მეთოდოლოგიის გამოყენებით ხაზი ესმება იმ გარემოებას, რომ ევროპული განმანათლებლობის ეპოქაში წმიდა ანთიმოზი გვევლინება მართლმადიდებლური თეოლოგიური ტრადიციის კრეატიული ადაპტაციის განმახორციელებლად, რაც მას კონკრეტული პერიოდის მთავარ საეკლესიო და კულტურულ-საგანმანათლებლო მისიად მიაჩნდა.

შევნიშნავთ, რომ ქართულ-ბიზანტიური რელიგიური და კულტურულ-საგანმანათლებლო ურთიერთობების შესახებ არაერთი მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომი შექმნილი, უფრო მეტიც, ის ქართულ ფილოლოგიაში ცალკე სამეცნიერო მიმართულებად ჩამოყალიბებული. სამწუხაროდ, ნაკლებადაა გამოკვლეული ქართულ-ევროპული შესაბამისი ურთიერთობები. საფუძველი კი მას საკმაოდ მოეპოვება; ამას, ერთი მხრივ, აპირობებს წმიდა ათონის მთის უდიდესი როლი ქართულ, რუმინულ, სერბულ, ბულგარულ და რუსულ სამონასტრო კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებს შორის (ერთ-ერთი ცნობით, წმიდა ანთიმოზი ათონის მთაზეც მოღვაწეობდა) და, მეორე მხრივ, კულტურათა ტიპოლოგიური შესწავლის ამოცანა, რომლის საფუძველიც საერთო ბიზანტიურ ცივილიზაციასთან ახლო კავშირი იყო. სახელმწიფოთა აღმოსავლურ-ქრისტიანულ კულტურულ რეგიონში თანაარსებობა კონკრეტულ ტიპოლოგიურ ოჯახს ქმნის. მის წევრებს ძალიან ბევრი საერთო ახასიათებთ. ტიპოლოგიური შეპირისპირება თოთოეული ქვეყნის შუასაუკუნებრივი აზროვნებისა და კულტურის საკუთარ პრობლემებსაც მეტ ნათელს მოჰფენდა.

ამ კუთხით სამ მნიშვნელოვან კავშირზე შეიძლება გავამახვილოთ ყურადღება: ჩვენთვის საინტერესო რეგიონის კონტაქტების ცნობები; კულტურულ-საგანმანათლებლო კერები; კულტურულ-საგანმანათლებლო ტიპოლოგიური ურთიერთმიმართებანი.

თუ ამ სამ ასპექტს გავითვალისწინებთ, ქართულ-რუმინულ ურთიერთკავშირზე საუბრის შესაძლებლობას ჩვენთვის საინტერესო მიმართულებით წმიდა ანთიმოზ ივერიელის შემოქმედება მდიდარ მასალას იძლევა.

2. იქვე, გვ. 207

თვდაპირველად ყურადღებას გავამახვილებთ ერთ გარემოებაზე, რომელიც რუმინული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბებაში წმიდა ანთიმოზ ივერიელის სახელს უკავშირდება: ანთიმოზმა რუმინული ენა გვიან შეისწავლა. მიუხედავად ამისა, მან შეძლო, იმდენად სრულყოფილად დაუფლებოდა თავისი მეორე სამშობლოს ენას, რომ მალე ბრწყინვალე ორატორი გახდა, ხოლო მისი ქადაგებანი რუმინული ენის სანიმუშო ძეგლებად ითვლება (ანთიმოზ ივერიელის ჰომილიები რამდენჯერმე გამოიცა რუმინეთში, როგორც საუკეთესო ძეგლები; მის ბიოგრაფიას რუმინეთის სკოლებშიც ასწავლიან); ანთიმოზის რუმინეთში ჩასვლამდე რუმინულ ლიტერატურასა და წიგნის ბეჭდვას დაახლოებით 150-200 წლის ისტორია ჰქონდა. მისი დამსახურება კი ის არის, რომ მან ეს საქმე ახალ საფეხურზე აიყვანა; რაც მთავარია, ანთიმოზის სახელთან დაკავშირებულია რუმინეთში მღვდელმსახურების ეროვნულ ენაზე დაფუძნება, რაც მანამდე სლავურ და ბერძნულ ენებზე მიმდინარეობდა. აქვე მოვიყვანთ ანთიმოზის სიტყვებს, რომლითაც იგი განმარტავს, თუ რატომ დაადგა იგი ამ გზას:“ მე მიჩვენია, ეკლესიებში ითქვას მხოლოდ ხუთიოდე სიტყვა იმ ენებზე, რომელიც ყველასათვის გასაგები იქნება, ვიდრე წარმოითქვას ოცი ათასი სიტყვა მსმენელისათვის გაუგებარ ენაზე.“³

ვიდრე განვმარტავდეთ, თუ რა შეიძლებოდა ყოფილიყო წმიდა ანთიმოზის გადაწყვეტილების ერთ-ერთი მსოფლმხედველობრივი საფუძველი, მოვიყვანთ სხვადასხვა ეპოქის ორი რუმინელი მოღვაწის შეფასებას ანთიმოზ ივერიელის პიროვნების შესახებ; 1705 წელს მას, „რჩეულს ვლახეთის წინამძღვართა შორის“, ხელი დაასხეს რიმნიკის ეპისკოპოსად, ხოლო 1708 წელს უნგრო-ვლახეთის მიტროპოლიტად. ამ ფაქტთან დაკავშირებით ერთ-ერთი მონასტრის წინამძღვარი წერდა: „მოვიდა ღიდი ადამიანი ვლახეთის მიწაზე, მოიტანა სინათლე ღვთაებრივმა ანთიმმა, უნგრო-ვლახეთის იერარქმა, შვილმან ბრძენ ივერთა მოდგმისა, ღმერთმა იგი დააჯილდოვა სიბრძნის უმრეტი წყაროთი, რათა მას მოემოქმედებინა კეთილი საქმენი“... ხოლო რუმინელი კლასიკოსი მ. სადოვიანუ ხაზგასმით მიუთითებს: „საეკლესიო მწერლობიდან უნდა მოვიხსენიოთ ქართველი ანთიმოზი, რომელიც თავისი ეპოქის მეცნიერთაგან ყველაზე ხატოვანი რუმინული ენით წერდა და მეტყველებდა. იგი მოვიდა უძველესი ქვეყნიდან, რომლის კულტურულმა აყვავებამ უდიდეს აღმავლობას XII საუკუნეში მიაღწია. ივერიელის სიტყვამ შემოუნახა ჩვენს ეპოქას სალაპარაკო ენის სიცინცხლე.“⁴ როგორც ვხედავთ, წმ. ანთიმოზი მიჩნეულია „ბრძენ ივერთა მოდგმის“, „უძველესი კულტურული ქვეყნის“ „სიბრძნის უმრეტი წყაროთი“ გამორჩეულ და ეპოქის თვალსაჩინო „მეცნიერად.“

ასეთი შეფასებები გვაძლევს საფუძველს იმის სათქმელად, რომ წმიდა ანთიმოზმა ზედმიწევნით იცოდა აღმოსავლეთის საქრისტიანოს ისტორიის მნიშვნელოვანი ეტაპები, მათ შორის, რა თქმა უნდა, ქართული ქრისტიანული კულტურისა. თუ ტიპოლოგიური შეპირისპირების მეთოდოლოგიას გამოვიყენებთ, ვნახოთ, რა ხდება წინა საუკუნეებში რუმინეთის მეზობელ ბულგარეთის სახელმწიფოში, სადაც სლავური ანბანის შემქმნასთან დაკავშირებით სხვადასხვა უცხოელი სასულიერო პირის მხრიდან კითხვები გაჩნდა.

სლავთა განმანათლებლის კონსტანტინე (კირილეს) ძველ „ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ, რომ IX საუკუნის მეორე ნახევარში კონსტანტინე (კირილე) ფილოსოფოსი ვენეციასა და რომში მოგზაურობდა. აქაური სასულიერო პირები სლავური ანბანის შემქმნელს საყვედურობდნენ, რომ სლავებს არა აქვთ ანბანის შექმნის უფლებაო. მათი აზრით, მწერლობა დასაშვები იყო მხოლოდ სამ ენაზე: ლათინურზე, ბერძნულსა და ებრაულზე, რადგან ამ სამ ენაზე შედგა მაცხოვრის გასამართლების აქტები. სამი „წმიდა ენის“, ე.წ. ტრილინგვისტური თეორიისთვის იყენებდნენ იმ გადმოცემებსაც, რომ ქრისტეს ჯვარს სწორედ ამ სამ ენაზე ჰქონდა წარწერა. ეს იყო არცთუ მაინცდამაინც საფუძვლიანი თვალსაზრისი, რათა ბერძნებისა და რომაელების კულტურული

3. ფ.ჯინჯიხაშვილი, ანთიმოზ ივერიელი, თბ., 1967, გვ.57

4. ო. გვინჩიძე, ანთიმ ივერიელი, თბ., 1973, გვ. 213

პრეროგატივა დაემტკიცებინათ სხვა ხალხთა წინაშე. ლათინურისა და ბერძნულის ხაზგასმა გასაგებია, მათთან ებრაულის დაკავშირებას კი არასასურველი აუცილებლობა განაპირობებდა. ებრაული ენის პრივილეგია ძალაუვნებურად დაშვებული იყო, რაკილა ის „ძველი აღთქმის“, ბიბლიის პირველი ნაწილის ენა იყო.

ბერძენ-ლათინთა და „ბარბაროსთა“ დაპირისპირების თეორიით, ყველაზე დიდი სურვილი, რომელიც კი „ბარბაროსებს“ შეიძლებოდა ჰქონოდათ, ეს არა საკუთარი კულტურის შექმნა, არამედ სხვისი კულტურის ათვისება იყო; მაგრამ ამგვარი დამპყრობლური თეორია არ ირწმუნა ზოგიერთმა ერმა, და, უპირველესად, საქართველომ, განსხვავებით დასავლეთ ევროპის არაერთი ერისგან, რომელთათვისაც დიდ ხანს ერთადერთი იყო ლათინური ანბანი და ლათინურენოვანი მწერლობა.

სლავთა კულტურული დამოუკიდებლობის წინამძღოლი კირილე და მეთოდე კატეგორიულად დაუპირისპირდნენ ამ იდეას - ე.წ. „ტრილინგვისტურ“ თეორიას. კონსტანტინე ფილოსოფოსი აშკარად ქადაგებდა თავის პრინციპებს რომაელ სასულიერო პირთა წინაშე (როგორც მის „ცხოვრებაში“ აღნიშნული, ამის გამო ერეტიკოსობაშიც კი სდებდნენ ბრალს).

კონსტანტინე ფილოსოფოსმა იმის საფუძველად, თუ რატომ შეიძლებოდა ჰქონოდათ სლავებს ეროვნული ანბანი და მწერლობა, დაასახელა მაგალითები იმისა, რომ ზემოაღნიშნულთ (ბერძნებს, რომაელებს და ებრაელებს) გარდა, სხვა ხალხებსაც შეუქმნია და განუვითარებია მწერლობა და, მათ შორის, ივერიელებსაც.

ეს ნიშნავს იმას, რომ თვით ქართული საეკლესიო მწერლობის ფაქტს კონკრეტული მნიშვნელობა მიენიჭა სლავური ანბანისა და მწერლობის შექმნის უფლების დასამტკიცებლად.⁵

მსგავსი ამოცანა გამოიკვეთება წმიდა ანთიმოზ ივერიელის მისიაშიც, რათა განვითარებულიყო ვლახური კულტურა, განათლება და რუმინეთის მართლმადიდებელი ეკლესია ბერძნულისგან გამოყოფილიყო. ამ მიზნით მიიღო მონაწილეობა ანთიმოზმა რუმინული სალიტერატურო ენის რეფორმაში და, ამასთანავე, შეძლო მართლმადიდებლობის ცენტრად გადაექცია ვლახეთი, რომელიც მთელ ქრისტიანულ აღმოსავლეთს წიგნებით ამარაგებდა. თავის მეორე სამშობლოში, 1705 წელს რიმნიკის ეპისკოპოსად ხელდასხმის შემდეგ, პირველ რიგში, სტამბა გახსნა. როგორც ითქვა, იმ დროს მართლმადიდებელ რუმინეთში ღვთისმსახურება ან ბერძნულ ან სლავურ ენაზე ტარდებოდა, რაც მოსახლეობის დიდი ნაწილისთვის გაუგებარი იყო უცხო ენათა უცოდინრობის გამო. ანთიმოზმა ითავა და აღასრულა კიდევაც თავისი შორსგამიზნული ჩანაფიქრი - მისი ხელმძღვანელობით ითარგმნა და დაიბეჭდა სასულიერო წიგნები რუმინულ ენაზე, რის შემდეგაც რუმინელებს საშუალება მიეცათ საეკლესიო მსახურება მშობლიურ ენაზე ჩატარებინათ.

ზემოთ შეინიშნა, რომ თანამედროვე ფილოლოგიურ-ისტორიული კვლევა განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს სხვადასხვა ხალხის კულტურათა ტიპოლოგიური ურთიერთმიმართების შესწავლას. წმიდა ანთიმოზის შემოქმედება და საგანმანათლებლო მოღვაწეობა იძლევა კონკრეტულ საფუძველს რუმინულ და ქართულ კულტურათა ტიპოლოგიურ ურთიერთშეპირისპირებისათვის.

უნდა გავითვალისწინოთ, რომ კულტურის ტიპოლოგიური შესწავლა გულისხმობს არა უბრალო კულტურულ მოვლენათა ინდივიდუალურ თავისებურებათა და მათ ურთიერთმსგავს ნიშანთა წარმოჩენას. უნდა გამოვლინდეს ის პრინციპები და საფუძვლები, რომლებიც საშუალებას მოგვცემს ვისაუბროთ მათ კულტურულ-საგანმანათლებლო სისტემათა საერთოობაზე, მოცემული მოვლენის მიკუთვნებაზე გარკვეული ტიპისადმი. ასე რომ, ტიპოლოგიურ ურთიერთმიმართებათა გარკვევა ფაქტიურად გულისხმობს კულტურული მოვლენების კანონზომიერებათა ურთიერთშეფასებას. კანონზომიერებათა გამოკვეთა კი ითხოვს ტიპოლოგიურ მოდელთა დადგენას.

5. რ. სირაძე, წერილები, თბილისი, 1980, გვ. 58-59

დასკვნის სახით შევნიშნავთ:

წმიდა ანთიმოზ ივერიელს თვალსაჩინო წვლილი აქვს შეტანილი რუმინულ ენაში ლიტურგიული და კლასიკურ-ლიტერატურული ენების დასამკვიდრებლად; იგი იყო საეკლესიო სამართალშემოქმედი, რიტორი, მქადაგებელი, განათლების და სასტამბო საქმის ორგანიზატორი, კლასიკური, აღმოსავლური და ევროპული ენებიდან დახვეწილი მთარგმნელი, რუმინული საეკლესიო და სალიტერატურო ენის რეფორმატორი, ეკლესია-მონასტრების ქტიტორი, სუროთმოდგარ-კალიგრაფი, სასულიერო სკოლებისა და რუმინეთში პირველი საჯარო ბიბლიოთეკის დამაარსებელი (მისსავე აგებულ ყოველთა წმიდათა მონასტერში).

წმიდა ანთიმოზის მემკვიდრეობა დღესაც ინარჩუნებს აქტუალობას. ამის ერთ-ერთი თვალსაჩინო მაგალითია შემდეგი: როგორც მისი შემოქმედების შესწავლისადმი შექმნილ საუნივერსიტეტო პროექტში კვითხულობთ, ანთიმოზ ივერიელის მიერ ჩამოყალიბებული მართლმადიდებელი ეკლესიისა და სახელმწიფოს ურთიერთობების პრინციპები კანონიკური სამართლის კუთხით გასათვალისწინებელია თანამედროვე საქართველოსთვის. საკონსტიტუციო შეთანხმება საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიასა და საქართველოს სახელმწიფოს შორის ახალი ისტორიული პროცესის საწყისია. ეს პროცესი, სხვა მრავალ ასპექტთან ერთად, გულისხმობს სამი სამართლებრივი სფეროს - კანონიკური სამართლის, ეროვნული სამართლისა და საერთაშორისო და ევროკავშირის სამართლებრივ რეალობათა ჰარმონიზირებას.

ასევე შევნიშნავთ, რომ ქართულ-რუმინული ურთიერთობების შესწავლა დიდად მნიშვნელოვანია აგრეთვე ათონის წმიდა მთის სამონასტრო ისტორიის კუთხით, სადაც ქართველ და რუმინელ ბერ-მონაზვნებს განსაკუთრებული კულტურულ-მთარგმნელობითი ურთიერთობები ჰქონდათ.

დასასრულს მოვიყვანთ წმიდა ანთიმოზ ივერიელის სიტყვას, რომლითაც იგი მიმართავს რუმინელ ხალხს: „მართლმადიდებლობა თქვენ შეინარჩუნეთ წმინდად და შეუბღალავად, მიუხედავად იმისა, რომ გარშემორტყმულნი, შეპოჭილნი ხართ უცხო ხალხთა ძალმომრეობით და განიცდით აურაცხელ გასაჭირსა და უბედურებას, რაც ყოველთვის გამომდინარეობს იმათგან, ვინც თვითნებურად ბატონობს ამ მიწა-წყალზე. თუმცა მე ვიყავი უღირსი და უმცროსი სხვათა შორის, ვითარცა დავითი იყო უმცროსი თავის ძმებს შორის, ღმერთმა არ შეხედა ჩემს სიღარიბეს და უცხოელობას. დაე, თქვენთან ერთად მე თავს გადამხდეს ყოველგვარი გასაჭირი, რასაც ჩვენი დრო და ჟამი გვარგუნებს“.⁶

ლიტერატურა

1. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, წიგნი I, თბილისი, 1935
2. ნ. შერბინსკუ, სნაგოვის მონასტრის ისტორია, ბუქარესტი, 1944
3. პ. კონსტანტინესკუ, იაშტი. ანთიმ ივერიანუს ცხოვრება წიგნში: წარსულის რუმინულ-რუსული კულტურული ურთიერთობანი, ბუქარესტი, 1954
4. კ. შარაშიძე, პირველი ქართული გამომცემლობა (1709-1722), თბილისი, 1955
5. შ. კურდღელაშვილი, ქართული ტიპოგრაფიის ისტორია, თბილისი, 1959
6. ფ. ჯინჯიხაშვილი, ანთიმოზ ივერიელი, თბილისი, 1967
7. ო. გვინჩიძე, ანთიმ ივერიელი, თბილისი, 1973
8. რ. სირაძე, წერილები, თბილისი, 1980
9. ზ. აბაშიძე, მ. ბახტაძე, ო. ჯანელიძე, საქართველო და ქართველები, თბილისი, 2013

6. ლიტერატურული მემკვიდრეობა, წიგნი I, თბილისი, გვ. 205

Giorgi Alibegashvili

The educational activities of St. Anthim the Iberian

Summary

Understanding and comprehension of human's or nation's life is always accompanied with the question regarding to where we are from, who we are and where we go. With this question begins the philosophy of history of every nation; it's also projected by individuals towards the history of nation and is looking for a major answer inside it; as for the nation, the question is related to clarify its place among other nations.

The educational activities of St. Anthim the Iberian are the example of how a human is looking for its place and establishes himself not only among its nation, but also among different nation's history. Besides, it represents the links of cultures of different countries, the overlapping events of educational process. According to Del Chiaro, the secretary of Constantin Brinkovianu, St. Anthim the Iberian „had rare talent which was a symphony of inspiration and harmony. St. Anthim the Iberian did not suppress his talents; he had been developing each of them and used in people's service“. He had versatile talent. He was not only „mysterious spiritual father“ (Cornelia Bodua), a **great theologian and philosopher**, but also an educator, a poet, an artist, a featured sculptor, an architect, an orator and a preacher. The scientific research and study of his heritage from the point of view of culture and education still maintains its relevance not only among the people interested in **Christian culture** but also among the representatives of other religions. This is confirmed by the fact that while living in Rumania for 26 years he established several **printing-houses** that had published 64 books in Greek, Romanian, Arabic and Slavic languages. In addition, he established the Arabic printing house in Aleppo in 1709 and played a huge role in founding the first Georgian printing house. In addition, the principles of the relations between the Orthodox Church and the state in point of view of canon law formed by St. Anthim the Iberian still maintains its relevance to contemporary Georgia. The opinion of St. Anthim the Iberian regarding the education sounds like verdict: „Among a number of miseries, which destroys and distorts human spirit and heart, the most terrible is illiteracy, ignorance and lack of thought“.

Rich **cultural heritage** of Anthim the Iberian has been attracting the attention of scientists from different countries for several decades. A special observation of his works shows that in the context of new era challenges, they are subtle patterns of maintaining and strengthening the traditions of Byzantine theology. By using research methodology of complex, interdisciplinary and cultural dialogue it is emphasized the fact that in the period of European Enlightenment St. Anthim the Iberian represents as the founder of creative adaptation of Orthodox theological tradition, what he thought was the main cultural and educational mission of the era. The training courses based on such methodology acquires important value in order to study the culture of eastern countries in late medieval.

ლეილა თაქთაქიშვილი-ურუშაძე

ვენერა ურუშაძე - ქართული პოეზიის ინგლისურ ენაზე მთარგმნელი

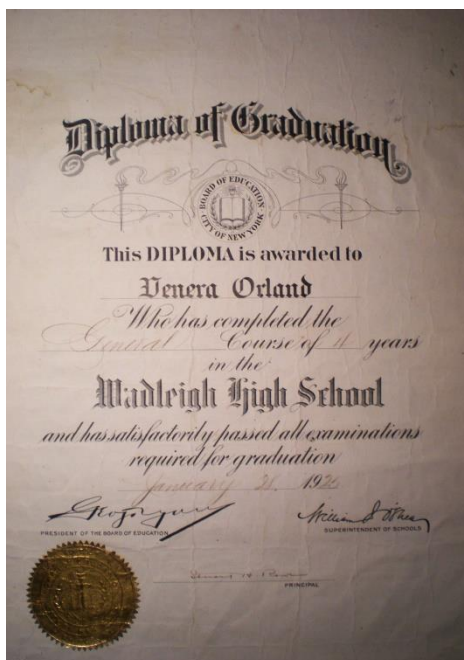
ვენერა გიორგის ასული ურუშაძე დაიბადა საქართველოში 1909 წლის 8 სექტემბერს გიორგი ბარამიძისა და ნატალია სიხარულიძის ოჯახში. 1910 წელს მისი მამა გიორგი ბარამიძე ამერიკაში გაემგზავრა და იქ ორლენდის გვარით დაიწყო მუშაობა.

ერთი წლისაც არ იყო ვენერა, როცა დედამ ამერიკაში წაიყვანა. ფაქტობრივად, ინგლისური ენა მის მშობლიურ ენად იქცა. 4 წლის ვენერა ორლენდი ჯერ ნიუ-იორკის ერთ-ერთ საბავშვო ბაღში შეიყვანეს, შემდეგ კი დაწყებით სკოლაში.

სკოლის დამთავრების შემდეგ ვენერამ სწავლა განაგრძო ნიუ-იორკის პრესტიჟულ სკოლაში („Wadleigh High School“), სადაც იმდენად დიდი იყო მისი წარმატება, რომ იგი ორჯერ გადაახტუნეს კლასიდან კლასში. იგი ყოველთვის გამორჩეული, მრავალმხრივი ნიჭით დაჯილდოებული ადამიანი იყო - შესანიშნავად წერდა და არაერთხელ გაიმარჯვა ლიტერატურულ კონკურსებში. ამის გამო მისი ლექსები და მოთხრობები ნიუ-იორკის იმდროინდელ ჟურნალ-გაზეთებში იბეჭდებოდა.

სკოლაში, სადაც 300 გოგონა სწავლობდა. დაწესებული იყო მხოლოდ ერთი - ოქროს, ერთი - ვერცხლის და ერთი - ბრინჯაოს მედალი. ვენერამ ბრწყინვალედ დაამთავრა სკოლა - მიიღო ოქროს მედალი და წარჩინების დიპლომი.

სკოლაში სწავლასთან ერთად იგი წარჩინებული პიანისტიც გახლდათ. სწავლობდა **ჯულიარდის კოლეჯში**, რომლის დამთავრების შემდეგ სწავლა განაგრძო **დამროშის** ხელოვნების ინსტიტუტსა და **ბერნარდის** ინსტიტუტში, რომელიც 1926 წელს წარჩინებით დაამთავრა.

1926 წ. მისმა მშობლებმა სამშობლოში დაბრუნება გადაწყვიტეს. მთელი ოჯახი - მამა, დედა, ვენერა და მისი უმცროსი ძმა - დევიდი, რომელიც ამერიკაში დაიბადა, საქართველოში წამოვიდნენ. ვიზის მიღების მოლოდინში ლონდონსა და პარიზში, ხოლო ვიზის მიღების შემდეგ თეოზოთ ცხოვრობდნენ ხმელთაშუა ზღვის ქვეყნებში: ესპანეთში, იტალიაში, საბერძნეთსა და თურქეთში. 1927 წელს ისინი საქართველოში, კერძოდ ბათუმში ჩამოვიდნენ და თბილისში დაფუძნდნენ. იმავე წელს ვენერა დაქორწინდა იმ დროს უკვე კარგად ცნობილ პედაგოგ ივანე ურუშაძეზე. 1928 წელს მათ შეეძინათ ვაჟი - მურმანი.

შემდგომში ვენერამ სწავლა თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორიაში ელენე ვირსელაძის კლასში განაგრძო და ამავე დროს სწავლობდა ვოკალს - ჰქონდა იშვიათი ხმა - მეცო.

1937 – 42 წწ. სწავლობდა და დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ფილოლოგიის ფაკულტეტი.

პედაგოგიური საქმიანობა ჯერ თბილისის უცხო ენათა ლიცეუმში დაიწყო, შემდეგ - თბილისის შრომით სკოლაში, ხოლო 1932 მიწვეულ იქნა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიოლოგიის, ხოლო შემდეგ დასავლეთ ევროპის ენათა და ლიტერატურის ფაკულტეტზე, სადაც სიცოცხლის ბოლომდე დოცენტის თანამდებობაზე მუშაობდა.

1945 წელს ნ. ბარათაშვილის იუბილესთან დაკავშირებით მოსკოვის ინგლისურენოვან გაზეთ „Moscow News“-ში დაიბეჭდა ვ. ურუშაძის მიერ თარგმნილი ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მერანი“, რომელსაც დიდი წარმატება ხვდა წილად. ვ. ურუშაძეს შეთავაზეს შეედგინა და ეთარგმნა ქართული პოეზიის ანთოლოგია.

ეს იყო უმძიმესი საპასუხისმგებლო სამუშაო: ქართული პოეზიის ანთოლოგიას გარკვეული წარმოდგენა უნდა შეექმნა ინგლისურენოვანი მკითხველისათვის მთელ ქართულ პოეზიაზე, უნდა გაეხსნა მრავალსაუკუნოვანი ქართული საგანძურის კარიბჭე, უნდა ეჩვენებინა მისთვის, რომ ჯერ

კიდევ მაშინ, როცა ინგლისური ენა მხოლოდ ჩამოყალიბების პროცესში იყო, და ლექსზე საერთოდ არც შეიძლებოდა საუბარი, აღმოსავლეთ-დასავლეთის მიჯნაზე არსებობდა მცირერიცხოვანი ქართველი ერი - გენიალური შოთა რუსთაველით, ბრწყინვალე მოაზროვნეებითა და არაჩვეულებრივად მდიდარი პოეზიით. ადამიანისთვის ძნელად წარმოსადგენია, თუ რა ტიტანური შრომა იყო საჭირო იმისათვის, რომ ასეთი მძიმე მოვალეობა თავის თავზე ერთ ადამიანს აეღო.

ვ. ურუშაძემ ინტენსიურად დაიწყო თარგმანებზე მუშაობა.

1945 წლის 21 ოქტომბერს, მწერალთა კავშირში გაიმართა საგანგებო საღამო, რომელიც ქართული პოეზიის ნიმუშთა ვ. ურუშაძისეული თარგმანის წარდგენას მიეძღვნა. ლექსებს თვით მთარგმნელი კითხულობდა. საღამოს, ცნობილ ქართველ მწერლებთან და საზოგადო მოღვაწეებთან ერთად დიდი რუსი პოეტი და მთარგმნელი, ინგლისური ენის ბრწყინვალე მცოდნე - ბორის პასტერნაკი ესწრებოდა. იმავე საღამოს, მწერალთა კავშირის მდივანმა სერგი ჭილაიამ ვენერა ურუშაძეს დაურეკა და ბ. პასტერნაკის შთაბეჭდილებებზე ესაუბრა:

„ბორის პასტერნაკი იმდენად ალაფროვანა თქვენმა თარგმანებმა და ინგლისურმა, რომ მე და სიმონს (ჩიქოვანი - იმ დროს მწერალთა კავშირის თავმჯდომარე) მოსვენება აღარ მოგვცა. მე ხშირად ვხვდები ამერიკელებსა და ინგლისელებს მოსკოვში, მაგრამ არასოდეს შევხვედრივარ იმ ახალგაზრდა უცხოელ პოეტ ქალს, „მერანი“ და „საყურე“ რომ წაიკითხა ინგლისურად. ბარათაშვილის ჩემუელი თარგმანები, ალბათ, გაცილებით უკეთესი გამოვიდოდა, მანამდე რომ მცოდნოდა ამ თარგმანების არსებობის შესახებ. ინგლისურმა „საყურემ“ უდაოდ გაიმარჯვა ჩემს რუსულ „საყურეზე“ და თუ საშუალება მოგეცემათ, გამაცანით ის უცხოელი, პირადად მინდა მიველოცო დიდი წარმატებათ: ხომ ხედავთ, უცხოელი ეგონეთ ბორისს და როცა სიმონმა უთხრა ჩვენებურიად, ძალიან გაუკვირდა. ერთი სიტყვით, ხვალ ოპერის თეატრში ბარათაშვილის საიუბილეო საღამოზე უნდა მობრძანდეთ და იქ შეგახვედრებთ პასტერნაკს“.

მეორე დღეს, ოპერის თეატრში გაიცნო ვენერამ ბორის პასტერნაკი, რომელთანაც სიცოცხლის ბოლომდე მეგობრობდა. ვენერა იყო ის ერთადერთი მწერალი, რომელიც გვერდით ედგა ბ. პასტერნაკს ყველაზე მძიმე წუთებში. მწერალთა შემოქმედებით სახლში - პერედელკინოში, როცა პერედელკინო დაცლილი იყო - მთელი მწერლები მოსკოვის მწერალთა კავშირში ხმას აძლევდნენ მწერალთა კავშირიდან ბ. პასტერნაკის გარიცხვას.

ბორის პასტერნაკი და ვენერა ურუშაძე (პერედელკინო)

ქართული პოეზიის ანთოლოგიაზე მუშაობა თითქმის დასრულებული იყო. საქმე რედაქტირებაზე მიდგა. ვენერა ურუშაძე შემდეგში იხსენებდა:

„ინგლისური ენის სპეციალისტებმა, ვისაც კი იმ დროს თბილისში მივმართე, უარი მითხრეს და ამას იმით ხსნიდნენ, რომ თქვენს ინგლისურს შესწორებას ვერ შევკადრებთო... მაშინ ნამდვილად დიდ გაჭირვებაში ჩავვარდი. იძულებული გავხდი, მოსკოვს გავმგზავრებულიყავი.

დავბინავდი სასტუმრო „მოსკოვში“ და, რა თქმა უნდა, ბატონ ბორისს დავურეკე. ჩემს სიხარულს საზღვარი არ ჰქონდა, როცა რამდენიმე დღის შემდეგ სასტუმროში მეწვიენ ბატონი ბორისი, კორნეი ჩუკოვსკი და სამუელ მარშაკი...”

კორნეი ჩუკოვსკი და ვენერა ურუშაძე (მოსკოვი)

ზემოხსენებული ადამიანები თარგმანის სფეროში იყვნენ ყველაზე დიდი ავტორიტეტები მთელ საბჭოთა კავშირში, ამიტომ გასაკვირი არ არის, რომ ვენერა ურუშაძისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა მათ აზრს მის მიერ შესრულებული თარგმანების შესახებ.

„ჩუკოვსკისა და მარშაკის წიგნიერმა ინგლისურმა ისე გამახალისა“, წერს ვენერა ურუშაძე, „რომ კარგა ხანს ვუკითხავდი მათ ჩემს თარგმანებს, შიგ-და-შიგ ბორის პასტერნაკიც ქართველი პოეტების ლექსების მისეული თარგმანების ზეპირი დეკლამირებით გვხიბლავდა და, ბოლოს, როცა ჩემი „ანთოლოგიის“ ბედ-იღბლის საკითხს შევეხე, ჩუკოვსკიმ დაასკვნა:

„ვენერა გიორგიევნა, გირჩევთ ისევ თბილისში დაბრუნდეთ. თქვენს თარგმანებს არავითარი რედაქტირება არ სჭირდება. თუ გნებავთ, თითოეული ლექსის ქვეშ სამივე ერთად მოგიწერეთ ხელსო“.

სამი წლის შემდეგ, 1948 წელს გამოვიდა „ქართული პოეზიის ანთოლოგია“ ინგლისურ ენაზე („An Anthology of Georgian Poetry“). წიგნში შევიდა ქართველ კლასიკოსთა ნაწარმოებები, გამოჩენილ თანამედროვე პოეტთა გამორჩეული ლექსები და ქართული ფოლკლორის შედევრები.

ნაშრომი გამოიცა ცნობილი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის, მრავალი სამეცნიერო გამოკვლევის, დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის უებრო სპეციალისტის - მიხეილ კვესელავას რედაქტორობითა და წინასიტყვაობით.

„ქართული პოეზიის ანთოლოგიას“ დიდი გამოხმაურება მოჰყვა როგორც ჩვენში, ასევე ინგლისურენოვან საზოგადოებაში. ჩვენს ხელთ არსებული მასალა იმდენად დიდია, რომ მისი აქ წარმოდგენა შეუძლებლად მიგვაჩნია. ამიტომ მხოლოდ ზოგიერთ მათგანზე შევაჩერებ თქვენს ყურადღებას.

აი, რას წერდა ვ. ურუშაძისეულ ინგ. თარგმანების შესახებ ცნობილი ქართველი მთარგმნელი გივი გაჩეჩილაძე:

„ქართული პოეზიის ანთოლოგიაში“ შეტანილ ლექსებს თან სდევს სპეციფიკური ქართული სურნელი, რომლითაც უცხოელი ივრძნობს მისთვის აქამდე უცნობს, სრულიად ახალ, მაგრამ

წარმტაც და მიძიდველ ქვეყანას... ურუშაძე ცდილობს, ამა თუ იმ ნაწარმოების თარგმნის დროს, რაც შეიძლება მეტი სიზუსტე დაიცვას. იგი შესანიშნავად ახერხებს ინგლისურ თარგმანში მეტრული ადეკვატურობის შენარჩუნებას. ვ. ურუშაძე იმდენად ფლობს ინგლისური ლექსის ფორმას, რომ თარგმანები ხშირად თვით ინგლისურ ენაზე შექმნილ ნაწარმოებებს გვანან...“ (ვაზ. „კომუნისტი“ 1949 წ. №1 „ქართული პოეზიის ანთოლოგია“).

ნიუ-იორკის კორნელის უნივერსიტეტის პრეზიდენტი **დინ მელოთი** ასე ეხმაურება ანთოლოგიის გამოსვლას: „რა საუცხოოა თქვენი თარგმანები, რომლებიც ასე ტიპიურია საქართველოსა და მისი მშვენიერი ბუნებისათვის. არა მარტო ჩვენ დავტკებებით ამ წიგნით, ყველა სტუდენტს მიეცა ამის შესაძლებლობა. ისინი აღფრთოვანებულნი არიან ლექსებით. ჩვენ გაცუბულები ვართ ქართული ლიტერატურის გასაოცარი ღირებულებით“.

„ქართული პოეზიის ანთოლოგია“ დიდებული წიგნია. აღფრთოვანებული ვარ. მიიღეთ ჩემი უღრმესი მადლობა იმ სიამოვნებისთვის, რაც თქვენმა თარგმანებმა მომანიჭა. რა ღრმა პატრიოტიზმით, რა მგზნებარე ემოციებით ხასიათდება ქართული პოეზია. ვერ ავიწერო, როგორ მიხარია ამ წიგნის ქონა“ - წერს უელსის ცნობილი პოეტი **თ. ი. ნიკოლასი**.

ლონდონის უნივერსიტეტის პროფესორი **დევიდ ლენგი** შემდეგნაირად ეხმაურება ანთოლოგიის ინგლისურ თარგმანს:

„როცა თქვენი თარგმანი წავიკითხე, მთელი სისრულით შევიგრძენი ბრწყინვალე ქართული პოეზიის სინატიფე. აღფრთოვანებული ვარ ინგლისური ენის თქვენი არაჩვეულებრივი ცოდნითა და პოეტური ნიჭიერებით. ქართული პოეზიის კარგად შერჩეული ნიმუშები ქართულ პოეტურ ტალანტებსა და ხალხის გმირულ სულისკეთებასზე სწორ წარმოდგენას შეუქმნის ინგლისელ მკითხველს.“

სასურველია და აუცილებელი თქვენი წიგნების დიდი რაოდენობით გავრცელება, რათა ისინი ხელმისაწვდომი გახდეს ინგლისელი საზოგადოების ფართო წრეებისათვის“.

როცა ანთოლოგიის გამოქვეყნების შესახებ შეიტყო, **ბ. პასტერნაკმა** მაშინვე მოსწერა მთარგმნელს:

„ძვირფასო ვენერა გიორგიევნა,

სულითა და გულით გილოცავთ ანთოლოგიის გამოსვლას. წარმომიდგენია რა სიხარული და კმაყოფილებაა ეს თქვენთვის. მაგრამ თქვენი ნაღვაწის ჭეშმარიტი მნიშვნელობის და შემოქმედების სიდიადეს შეფასება არ ძალმიძს არც მე და არც, მით უმეტეს, თქვენ... ასეთი ნამუშევრები მთლიანად მომავლის საქმეა: ისინი ვლინდება მიმდინარეობებსა და გავლენებში... თქვენი შრომა შეიცავს მთელ სამყაროს... თქვენი თარგმანების მომხიბლობა მათი ღრმა მუსიკალობაა (მაგ. ბესიკის 1 ლექსი, გრ. ორბელიანი და სხვ.). ყველაზე უკეთ შემოიღია შევასო თქვენს თარგმანებში ის ავტორები, რომლებიც მე თვითონ მითარგმნია (მაგ. ბარათაშვილი, ვაჟა ფშაველა) ყველაფერი ეს ყოველგვარ ქებას აღემატება. გახსოვთ, როგორ გამაოცა თქვენმა ბარათაშვილმა? ეს შთაბეჭდილება კიდევ უფრო გამძლიერდა. თქვენ მაშინ სრულად გაიმარჯვეთ ჩემზე. შევიძლიათ წარმოიდგინოთ როგორ მახარებს თქვენი ახლანდელი გამარჯვება, უდაო, ფართო, ბრწყინვალე!“

„ქართული პოეზიის ანთოლოგიის“ ინგლისური თარგმანის შესახებ საკუთარ შთაბეჭდილებებს გამოთქვამენ ისეთი დიდი უცხოელი ავტორები, როგორებიც არიან: მხატვრული ლიტერატურის ცნობილი კრიტიკოსი პროფ. **ჯონ პრისტლი**, პროფ. **კალე სალია**, ბატონი **ვიქტორ ნოზაძე**, ინგლისელი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე - **ა. როთშტაინი**, ცნობილი ინგლისელი მწერლები: **ალან სილიტოუ**, **ჯეკ ლინდსეი**, **ოლდრიფი**, ინგლისელი მწერალი და მთარგმნელი **რ. სტივენსონი**, ლონდონის უნივერსიტეტის პროფ. **დევიდ ლენგი**, მწერალი **ლორდ სნოუ**, ხელოვნებათმცოდნე **მატილდ ბერდი**, ინდოელი პროფესორი პოეტი **ს. კ. ნაიარმა**, ნიუ-იორკის კორნელის უნივერსიტეტის პრეზიდენტი **დინ მელოთი**, ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფ. **ს. რენი**, ინგლისელი პროფ. **გრეი**

უოლტერი, კალიფორნიის უნივერსიტეტის პროფ. **ს. კანი**, პიზას უნივერსიტეტის პროფ. **ჯუზეპე მორუცი**, რუსი მწერლები და მთარგმნელები: **ბ. პასტერნაკი**, **ნ. ტიხონოვი**, **ს. მარშაკი**, **კ. ჩუკოვსკი**, რუსი ენათმეცნიერი აკად. **ანნა იარცევა** და მრავალი სხვა.

თუმცა ზემოთ ჩამოთვლილი ყველა მეცნიერი, მწერალი და მთარგმნელი აღფრთოვანებას გამოთქვამს ვენერა ურუშაძისეულ ინგლისურ თარგმანზე, უნდა ითქვას, რომ თარგმანების ავ-კარგიანობის საფუძვლიანი შეფასება, მთარგმნელის მიერ გამოყენებული მეთოდებისა და ხერხების შესახებ დღესაც არ არსებობს. ერთადერთი ნაშრომი, რომელიც ამ მეტად მნიშვნელოვან ხარვეზს ნაწილობრივ მაინც ავსებს, არის გერმანელი პოეტის, მეცნიერისა და „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ ენაზე მთარგმნელის **ჰუგო ჰუბერტის** რეცენზია ვ. ურუშაძის ინგლისურ თარგმანზე. ჰუბერტის აზრი ინგლისური თარგმანების შესახებ მით უფრო საინტერესოა და გასათვალისწინებელი, რომ ის ორიგინალებისა და თარგმანთა ურთიერთშეპირისპირების საფუძველზე დეტალურად, ღრმა მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე მნიშვნელოვან დასკვნებს აკეთებს.

აი, რას წერს ჰ. ჰუბერტი:

„როცა რეცენზენტი ეცნობა ვენერა ურუშაძის, იმ მთარგმნელის ნაბუშევრებს, რომლებმაც ინგლისურ ენაზე შექმნა არაჩვეულებრივად წარმატებული „ქართული პოეზიის ანთოლოგია“, მას არ შეუძლია არ აღნიშნოს თავისი პირველივე შთაბეჭდილება: ეს არის პოეზია, ეს არის ინგლისური პოეზია, რომელიც განამტკიცებს არა მხოლოდ რაციონალურ, არამედ, პირველ რიგში, ემოციურ აღქმას. სინამდვილეში „An Anthology of Georgian Poetry“ მოქმედებს ინგლისური სალექსო ტრადიციებისა და კანონების სპეციფიკის ნატიფი ცოდნით, ფაქიზი უნარით გამოიყენოს არა მხოლოდ ინგლისური ლექსთწყობის ტექნოლოგია, არამედ ბრიტანული ლექსის სასიმღერო მელოდია.

ინგლისური ეპიკური პოეზიისა და ბალადის თავისებური ხერხები, მისთვის დამახასიათებელი რაფსოდული ჟღერადობითა და დრამატიზმით, მრავალფეროვნება, რომელიც სიმღერათა და ინტონაციათა იამბიკური საწყისისაკენ იხრება - ყოველივე ეს ვ. ურუშაძის გააზრებული აქვს როგორც მოცემული „საშენი მასალა“, რომელიც გონივრულად უნდა გამოიყენოს იმისათვის, რომ პოეტური ადეკვატურობით შეძლოს გარდასახოს ინგლისური ენისათვის სრულიად უცხო ქართული პოეტური ენის მასალა, ქართული ლირიზმი და თხრობითი ეპიკური ლექსი - საფუძველშივე ქორეული.

ეს რთული ამოცანა, როგორც ანთოლოგიაში, ასევე გურამიშვილის 10 ლექსის თარგმანში, ვ. ურუშაძემ შეასრულა საქმის გასაოცარი წვდომით და, რაც მთავარია, ჭეშმარიტი პოეტური ნიჭიერებით.

თუ ქართული პოეზიის გერმანულად თარგმნა წარმოადგენს ლექსის იმავე ტონალობაში გადატანას, რადგან ქართული სილაბურ-ტონური ბევრ საერთოს პოულობს ტონური აგებულების გერმანულ ლექსთწყობასთან. უნდა ითქვას, რომ იმავე ქართული ლექსების ინგლისურ ენაზე თარგმნა უფრო რთულია, რადგან ინგლისური ლექსის ტრადიციებსა და სტრუქტურაში არ არსებობს ის საერთო, შესაბამისი ანალოგიური რიტმიკა თუ ტონალობა, რაც არსებობს გერმანული ენის ტრადიციებსა და სტრუქტურაში... ინგლისური ლექსთწყობის ტრადიციების შესაბამისად, ქართულიდან თარგმნის დროს ჩნდება სხვა ტონალობაში იამბიკური წყობით ტრანსპოზიციის აუცილებლობა“.

„დავითიანთან“ დაკავშირებით, ჰუბერტი ხაზს უსვამს ვ. ურუშაძისეული თარგმანის საყურადღებო თვისებას:

„ურუშაძე იღებს ორიგინალის არა გარეგნულ ფორმას, არამედ შინაგანი ფორმის შესაბამის ბალადურ ფორმას, პოულობს და გვაძლევს პოეტურ ქმნილებათა ბრწყინვალე, ამაღლებებელ გარდასახვას“.

ინგლისური ანთოლოგიიდან სათანადო მაგალითების მოტანით პ. ჰუპერტს გამოაქვს შემდეგი დასკვნა:

„ვ. ურუშაძემ ყველაფერთან ერთად ცხადპყო, რომ ის კარგად ფლობს ფილოსოფიური აზრების ლაკონურად გადმოცემის საშუალებებს, მაგრამ იქ, სადაც ორიგინალის ლაკონურობა მოითხოვს მთარგმნელისგან განსაკუთრებულ ალღოს, მახვილ ყურსა და შინაგან სმენას, სადაც ორიგინალის შინაარსის დაძაბულობის „სიტყვა-სიტყვით“ გადმოცემა ინგლისურ ენაზე არ ხერხდება, ვ. ურუშაძეს დიდი სიფრთხილით შემოაქვს მხატვრულ სახეთა ელემენტები, ქარავშულად ნათქვამს ოდნავ გავერცობილი სახით, მაგრამ ორიგინალის კოლორიტის სრული შენარჩუნების გზით წარმოგვიდგენს...“

„ურუშაძის ოსტატობა მუდგანდება როგორც ეპიკურ, ისე ლირიკულ სასიმღერო ტექსტების თარგმნაში და ეს ხდება პოეტი ქალის მიერ ინგლისური ლექსის წარმტაცი, მდიდარი მრავალფეროვნების ღრმა ცოდნის წყალობით...“

„ურუშაძე თავს არიდებს პედანტურ ზედმიწევნობას და უდიდესი წარმატებით აღწევს ჭეშმარიტ პოეტურ გარდასახვას...“

„თარგმანის მიზანი - ორიგინალის შინაარსის იდეური ძალა და სიმდიდრე მიიტანოს ინგლისელი მკითხველისა და მსმენელის გულამდე - მთელი სისრულით არის მიღწეული...“

და ბოლოს ჰუპერტი ასკვნის: „მთარგმნელის ასეთი მაღალი კვალიფიკაცია გვაძლევს იმის გარანტიას, რომ ქართული პოეზია, როგორც კლასიკური, ისე თანამედროვე, შეაღწევს მრავალმილიონიან ინგლისურენოვან სამყაროში და მკითხველთა ფართო საზოგადოების კუთვნილებად გადაიქცევა.“

სასურველია, პოეტი ქალი - ვ. ურუშაძე ინტენსიურად და ხშირად ასრულებდეს დიდმასშტაბიან დავალებებს. ჩემის აზრით, მხოლოდ მას შესწევს უნარი, ბოლოსდაბოლოს, განახორციელოს უკვე დიდი ხნის მომწიფებული, „ვეფხისტყაოსნის“ ტოლფასოვანი სრული პოეტური თარგმანი.“

1950 წლის 14 ივნისს ვ. ურუშაძემ დაიცვა დისერტაცია თემაზე: „თარგმანის პრინციპების ზოგიერთი საკითხი“ („ქართული პოეზიის ანთოლოგიის“ ინგლისურ ენაზე თარგმანთან დაკავშირებით). ოფიციალური ოპონენტები იყვნენ: პროფ. გ. ახვლედიანი, მეც. კანდ. დოც. გ. გაჩეჩილაძე.

ჯერ კიდევ ქართული პოეზიის ინგლისურ თარგმანზე მუშაობის პროცესში, როდესაც ვენერა ურუშაძე დადგა დილემის წინაშე, რა ინგლისური ფორმა მიესადაგებინა ამა თუ იმ ქართული ნაწარმოებისათვის, საჭირო გახდა ქართული ვერსიფიკაციის საკითხების საფუძვლიანი შესწავლა, საჭირო გახდა მთარგმნელი გაცნობოდა უამრავი ლიტერატურული ნაწარმოების ინგლისურ თარგმანს, რომ ჩამოეყალიბებინა საკუთარი მეთოდოლოგია, ის პრინციპები, რომელთაც ის მუშაობისას დაეყრდნობოდა. აქ გადამწყვეტი როლი ითამაშა ინგლისურენოვანი ავტორიტეტების ზემოხსენებულმა შეფასებებმა. ვენერა ურუშაძემ გადაწყვიტა შეექმნა ისეთი თეორიული ნაშრომი, რომელიც, ქართულ-ინგლისური ვერსიფიკაციის თავისებურებათა შეპირისპირების საფუძველზე, გამოავლენდა მთარგმნელის წინაშე არსებულ სირთულეებს და მომავალ მთარგმნელებს უჩვენებდა გზებს ამ სირთულეთა დასაძლევად.

აი, რას წერდა ის თავისი მიზნის ასახსნელად:

„ვეყრდნობოდი რა, ძირითადად, საკუთარ გამოცდილებას, მე ვცდილობდი მეჩვენებინა თუ რა დაბრკოლებებს ხვდება ქართულიდან ინგლისურ ენაზე პოეზიის მთარგმნელი და რა გზებითა და საშუალებებით არის შესაძლებელი, ნაწილობრივ მაინც, ამ დაბრკოლებათა გადალახვა.“

ეს იყო საქართველოში პირველი ნაშრომი, რომელმაც მთარგმნელობითი საქმიანობა თანამედროვე მეცნიერების დონეზე აიყვანა და ეს არც არის გასაკვირი ისეთი ქვეყნისთვის,

რომელსაც ჯერ კიდევ უძველეს დროში ჰქონდა მდიდარი მთარგმნელობითი ტრადიციები და ჰქონდა არაერთი მთარგმნელობითი სკოლა (სადაც, უმთავრესად, ითარგმნებოდა თეოლოგიურ-ფილოსოფიური შრომები და რელიგიური ჰიმნები).

ერთი რამ შეგვიძლია ვთქვათ, ვ. ურუშადის მიერ შესწავლილი და დისერტაციაში წარმოდგენილი ზემოხსენებული საკითხები აშკარად მეტყველებენ, რომ **ქართულ ლექსთწყობას ინგლისურთად შედარებით, სრულიად საწინააღმდეგო კანონზომიერება ახასიათებს.**

დისერტაციის ოპონენტებმა და დამსწრე საზოგადოებამ უმაღლესი შეფასება მისცეს ვ. ურუშადის ნაშრომს არა მხოლოდ იმის გამო, რომ მან საფუძვლიანად შეისწავლა და შეაჯერა ორი სრულიად განსხვავებული ენის ვერსიფიკაციის კანონზომიერებანი, არამედ იმის გამოც, რომ მან საკუთარი გამოცდილების საფუძველზე დასახა გზები თუ სრულიად სხვა ნიადაგზე, სრულიად სხვა ენობრივ სამყაროში როგორ შეიძლება ორიგინალის ტოლფასოვანი პოეტური ნაწარმოები შეიქმნას.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭო, რომლის შემადგენლობაშიც შედიოდნენ XX საუკუნის ქართული მეცნიერების ისეთი კორიფეები, როგორებიც არიან ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, შ. ნუცუბიძე, გ. ახვლედიანი, ვ. ხარაძე და მრავალი სხვა (სულ 150 მეცნიერი), მზად იყო ვ. ურუშადისთვის ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის ხარისხი პირდაპირ მიენიჭებინა, მაგრამ ვინაიდან ასეთი კანონი არ არსებობდა, მას ერთხმად მიენიჭა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხი.

1966 წელს ტარდებოდა შ. რუსთაველისადმი მიძღვნილი 800 წლის იუბილე. ვ. ურუშადე, რომელსაც ჯერ კიდევ „ქართული პოეზიის ანთოლოგიაში“ ჰქონდა შეტანილი „ავთანდილის ანდერძისა“ და „ნესტან-დარეჯნის წერილის“ ინგლისური პოეტური თარგმანები, დიდი ხანია ჩაფიქრებული ჰქონდა „ვეფხისტყაოსნის“ სრული პოეტური თარგმანის შესრულება. მან „ვეფხისტყაოსნის“ მუშაობას თითქმის 20 წელი მოანდომა. აგროვებდა მასალას. სწავლობდა სხვადასხვა გამოცემასა და თარგმანს, მისი თვალთახედვის არეში მოექცა რუსთველოლოგიური თითქმის ყველა გამოკვლევა, რომელიც გამოდიოდა როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ, გულდასმით სწავლობდა თითოეულ მოსაზრებას ტექსტის გაგების თვალსაზრისით და ამ პროცესში ყალიბდებოდა მისი შეხედულება „ვეფხისტყაოსნთან“ დაკავშირებით.

მიუხედავად იმისა, რომ რუსთაველის პოემის ტექსტოლოგიურ საკითხებზე მუშაობდნენ მთელი თაობები, მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვე რუსთველოლოგებმა უაღრესად დიდი წვლილი შეიტანეს ამ საშვილიშვილო საქმეში, ბევრი რამ ისევ ბუნდოვანი და აუხსნელი რჩებოდა. ზოგიერთ საკითხში მეცნიერთა შორის იყო გაუთავებელი აზრთა სხვადასხვაობა და კამათი. როგორ უნდა მოქცეულიყო ასეთ შემთხვევაში მთარგმნელი? ბევრი განსჯისა და ფიქრის შემდეგ, მან შემდეგი გადაწყვეტილება მიიღო: შეძლებისდაგვარად გაეთვალისწინებინა თანამედროვე ყველა რუსთველოლოგის მოსაზრება, მაგრამ დაყრდნობოდა ცნობილი ინგლისელი მთარგმნელის - მარჯორი უორდროპის პჟკარედულ თარგმანს, რადგან მ. უორდროპმა ქართული ენა „სასარებით“ შეისწავლა, ძველ ქართულ ენას უნაკლოდ ფლობდა და ჰყავდა ისეთი ავტორიტეტული კონსულტანტები, როგორებიც იყვნენ: აკად. ნიკო მარი, ილია ჭავჭავაძე, ივანე მაჩაბელი, პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორები: ალ. ხახანაშვილი, პროფ. ცაგარელი და სხვები. (აქვე მინდა შევნიშნო, რომ მარჯორი უორდროპის ნათელ ხსოვნას მიუძღვნა გენერა ურუშადემ „ვეფხისტყაოსნის“ თავისი პოეტური თარგმანი.). მთარგმნელს უდიდესი დახმარება გაუწია პარიზში მოღვაწე ქართველი რუსთველოლოგის **ვიქტორ ნოზაძის** ფუნდამენტურმა შრომებმა: „ვეფხისტყაოსნის ვარსკვლავთმეტყველება“, „ვეფხისტყაოსნის ფერთამეტყველება“, „ვეფხისტყაოსნის საზოგადოებამეტყველება“ (ამ წიგნებს, რომლებიც იმ დროს საქართველოში არ მოიპოვებოდა, მას აწვდიდა ქართული ენისა და ლიტერატურის ჩემი უსაყვარლესი მასწავლებელი,

დიდი პატრიოტი და პროფესიონალი ქალბატონი ბაბო მჭედლიძე - ჩვენი არაჩვეულებრივი ქართველი რეჟისორის - ნანა მჭედლიძის მამიდა.).

როდესაც საქმე რუსთაველის პოემის ფორმის შერჩევაზე მიდგა - აქ უკვე მთარგმნელი უდიდესი პრობლემის წინაშე აღმოჩნდა: მსოფლიო ლიტერატურაში არ არსებობს ნაწარმოები, რომელიც რუსთაველის პოემას შეედრება ლექსის მუსიკალობითა და რითმების მრავალფეროვნებით. თვით დანტეს გართმული ორმარცვლიანი ტერცინებიც კი უფერულად გამოიყურება რუსთაველის გართმულ ჰეგზამეტრთან შედარებით. გადაჭრით შეიძლება ითქვას, რომ არ არსებობს მთარგმნელი, რომელიც შეძლებს „ვეფხისტყაოსნის“ კონგენიალური თარგმანის შექმნას. ეს შეუძლებელია! ეს კარგად ჰქონდა გაცნობიერებული ვენერა ურუშაძეს, ამიტომ ძალიან დიდი ხანი მოანდომა იმაზე ფიქრს, თუ რა მეტრი შეერჩია რუსთაველის გენიალური პოემისათვის.

„ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანის წინათქმაში ის პირდაპირ ამბობს, თუ რამ განაპირობა მისი საბოლოო არჩევანი: „*მე მინდოდა ინგლისელი მკითხველისათვის ოდნავი წარმოდგენა მაინც შემექმნა ორიგინალის პოეტურ მშვენიერებაზე, მინდოდა მკითხველს გაეგონა გამოძახილი დიდებული პოემის სულისა და მელოდიისა, რომელიც 800 წელზე მეტია ასე ეხმიანება ქართველი ერის გულისცემას; და თუმცა ველოდი, რომ შესაძლებელი იყო დამეკარგა ზოგიერთი მკითხველი თუ უარს ვიტყოდი თავისუფალ ლექსსა და პროზაულ თარგმანზე, მე მაინც ჰეგზამეტრული თეთრი ლექსი ავირჩიე...*

ჰეგზამეტრს, თავისი გრძელი რიტმიკული სტრიქონითა და მღვრადი წინმსწრები მდინარებით ერთგვარი სიახლოვე აქვს რუსთაველის სტრიქონთან და მე მგონია, ის ყველაზე მეტად შეეფერება სტრიქონებს, რომლებშიც განსხეულებულია რუსთაველის პოემის სული...

რაც უფრო ვულრძავდებოდი ჩემს სამუშაოს, მით უფრო მეტად ვრწმუნდებოდი, რომ ჰეგზამეტრული თეთრი ლექსი იყო სწორედ ის მეტრი, რომელსაც შეეძლო ფერადოვნად შერწყმოდა რუსთაველის პოემას. ჰეგზამეტრის მდინარეა მოქნილია და დიდებული, მას აქვს უნარი შეეფარდოს პოემის სულისკვეთებას და, კიდევ უფრო მეტიც, ის წილნაყარია რუსთაველის ღინამიურ სტიმულებთან“ წერს მთარგმნელი.

რაც შეეხება რუსთაველის რითმას, ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ თვით ინგლისური ენა არ იძლევა რუსთაველური რითმული ვარიაციების თარგმანში გადატანის შესაძლებლობას: როგორც უკვე ავღნიშნეთ, იქ მხოლოდ ვაჟური (ე.ი. ერთმარცვლიანი) რითმა დომინირებს, ქალური - ორმარცვლიანი რითმები იშვიათობას წარმოადგენს, ხოლო სამმარცვლიანი და ოთხმარცვლიანი რითმები, როგორიცაა, მაგ.:

კლდოვანი,	ან	მოისმინებდა
ძალგულოვანი,		მოითმინებდა
მხცოვანი,		მოილხინებდა
სახელოვანი		თინათინებდა

საერთოდ წარმოუდგენელია.

როგორც ვხედავთ, ინგლისურ თარგმანში რუსთაველის რითმული მრავალფეროვნების გადატანა ერთმარცვლიანი რითმებით არა მარტო დააკნინებდა რუსთაველის პოემის მელოდიურობას, არამედ დაჩრდილავდა მის შინაგან მუსიკალობას, და მთლიანობაში ზიანს მიაყენებდა მთლიანად ინგლისურ თარგმანს. აქედან გამომდინარე, სავსებით სწორად მოიქცა მთარგმნელი, როცა მან უარი თქვა გართმულ ტაეპებზე და გაურითმავ თეთრ ლექსზე შეჩერდა.

როცა საბოლოოდ შეირჩა სათარგმნი ლექსის ფორმა და დადგინდა რუსთაველის გენიალური აზრებისა და მხატვრული მეტყველების ადეკვატურად გადატანის მეთოდიკა, მთარგმნელი ინტენსიურად შეუდგა მუშაობას.

მრავალი წლის დაძაბულმა შრომამ შედეგი გამოიღო და 1966 წლის გაზაფხულზე ვ. ურუშაძეს „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანი უკვე მზად ჰქონდა. მისივე თხოვნით, საქართველოს მთავრობამ იგი

მიავლინა ლონდონს, სადაც მას დიდი დახმარება გაუწია ცნობილმა ქართველმა შექსპიროლოგმა და შესანიშნავმა მთარგმნელმა - პროფ. **ნიკო ყიასაშვილმა**. ის იმ ხანად საელჩოში მუშაობდა, ინგლისის ლიტერატურულ წრეებში ტრიალებდა და ბევრი ცნობილი მწერალი და კრიტიკოსი ჩაბა „ვეფხისტყაოსნის“ ინგლისური თარგმანის შეფასების საქმეში. აი, რას წარდა ნიკო ყიასაშვილს ერთ-ერთი მათგანი, გამოჩენილი ინგლისელი მწერალი - **ალან სილიტოუ**:

„როსტევენის ამბავი ბრწყინვალედ არის თარგმნილი, ნარნარი, მოხდენილი ყველა იმ თარგმანზე ზეადმატებული, რომელიც მე გამაჩნია. ერთი და იგივე პიროვნება თარგმნის მას? მე ვიცი, ეს ხომ უზარმაზარი შრომაა, მაგრამ ნამდვილად ღირს ამ საბუთოს ბოლომდე მიყვანა, თუკი ამის გაკეთება ძალუძს ერთ ადამიანს. რიტმები, რა თქმა უნდა, ლონგველოუს მავონებს, მის ზოგიერთ ეპიკურ პოემას. ახლოს არის თუ არა ის ორიგინალის მეტრთან? საინტერესო იქნება გავიგო როგორია რიტმული სქემა, რომელზედაც ქართული ორიგინალია აგებული...“

როცა ვ. ურუშაძემ მას „ვეფხისტყაოსნის“ სრული თარგმანი აჩუქა, აღრფოვანებულმა მწერალმა თავისი რომანი გადასცა მას წარწერით: „*გმადლობთ, ბრწყინვალე თარგმანისათვის*“.

ინგლისშივე გადაწყდა „ვეფხისტყაოსნის“ რედაქტორების საკითხიც - პროფ. ნ. ყიასაშვილი და მაკმილანის ცნობილი გამომცემლობის პოეზიის განყოფილების მთავარი რედაქტორის **კევინ კროსლი-პოლანდი**. **კროსლი-პოლანდი**, როცა ვ. ურუშაძისეულ თარგმანს პირველად გაეცნო, გაცხადებით წარმოთქვა: „ვერ წარმომიდგენია, ინგლისურ ენობრივ გარემოს სრულიად მოწყვეტილმა ქართველმა ქალმა ასეთი შესანიშნავი თარგმანი როგორ შექმნა“. (მ. მამულაშვილის წერილი „დიდი კულტურული მოვლენა“) 4 სექტ. 1972 წელი გაზ. „თბილისი“. შემდგომში კ. პოლანდი წერდა:

„არ ვნანობ, რედაქტორის მძიმე მოვალეობა რომ ვიკისრე. მუშაობის მსვლელობაში მიხდება ბევრი რამ წავიკითხო ქართველი ხალხის ისტორიაზე, ქართულ ლიტერატურაზე... ჩემი ოცნებაა შემოდგომაზე ჩამოვიდე და საკუთარი თვალით ვნახო ყოველივე ის, რის შესახებაც წამიკითხავს.

თარგმანზე მუშაობის ყოველი დღე, მიუხედავად სიძნელებისა (ისინი კი ბევრია) დიდ კმაყოფილებას განმაცდევინებს. ძალიან მინდა ავლნიშნო ის დიდი დახმარება, რასაც ვ. ურუშაძე მიწევს. ჩვენ ერთმანეთს ვხვდებით და განვიხილავთ ამ დიდებული პოემის არა მარტო თითოეულ სტრიქონს, არამედ თითოეულ სიტყვას. ცდილობთ ინგლისურ ენაზე გადმოვცეთ პოემის არა მარტო აზრი და შინაარსი, არამედ მისი სულიც, მისი ეგზოტიკა, მისი ისტორიულობა. გულწრფელად ვიმედოვნებთ, რომ მკითხველი კმაყოფილი იქნება ინგლისური თარგმანით.“

„ვეფხისტყაოსნის“ პირველი პოეტური ინგლისური თარგმანი 1968 წელს თბილისში გამოვიდა. თარგმანს დართული აქვს მთარგმნელის წინათქმა და ცნობილი ინგლისელი ქართველოლოგის ლონდონის უნივერსიტეტის პროფესორის დევიდ ლენგის წინასიტყვაობა, სადაც ის წერს:

„უდიდესი ინტერესით გავეცანი ქართული ლიტერატურის იშვიათი შედევრის „ვეფხისტყაოსნის“ ურუშაძისეულ თარგმანს და გულწრფელ იმედს გამოვთქვამ, რომ მას კოლოსალური წარმატება ექნება, რასაც ეს ნამუშევარი ჭეშმარიტად იმსახურებს.“

თარგმანმა, როგორც მოსალოდნელი იყო, მაშინვე მიიპყრო ფართო საზოგადოების ყურადღება როგორც ჩვენში, ისე საზღვარგარეთ. დაიბეჭდა უამრავი რეცენზია და გამოხმაურება, სადაც ავტორები თარგმანის უპირველეს ღირსებად მის განსაკუთრებულ პოეტურობას მიიჩნევენ. „პროზაული თარგმანი ხომ მხოლოდ მიახლოებით წარმოდგენას უქმნის მკითხველს გენიალური ქართველი პოეტის ქმნილებაზე, მაგრამ ვერაფერს ეუბნება მის არაჩვეულებრივ მუსიკალობასა და განუმეორებელ მხატვრულ ოსტატობაზე“. ყველა რეცენზიისა და გამოხმაურების დასახელებაც კი ძალიან შორს წაგვიყვანს, ამიტომ შევეხები მხოლოდ რამოდენიმე მათგანს და იმ ძირითად საკითხებს, რომელთაც ისინი თვლიან მთარგმნელის წარმატებად და ხარვეზებად.

გაზეთ „თბილისში“ მ. მამულაშვილი წერს: „სიამაყით უნდა აღინიშნოს, რომ იმას, რაც დღემდე ვერ შეძლეს ინგლისში, წარმატებით გაართვა თავი ცნობილმა ქართველმა მთარგმნელმა ვენერა ურუშაძემ...“

თარგმანი ლაღად, ბუნებრივი მდინარებით იკითხება, იგრძნობა დედნის სიღრმე, მისი მხატვრული ენის მრავალფეროვნება, სინატიფე, ელვარება, გვეგონია, გადაჭარბებული არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ევროპულ ენებზე თარგმანთა შორის ვენერა ურუშაძის ნამუშევარი ერთ-ერთი საუკეთესოა როგორც შინაარსის ზუსტი გადაცემით, ისე გარეგნული ფორმითაც“.

თარგმანის მრავალ დადებით მხარესთან ერთად, რეცენზენტს მოაქვს რამოდენიმე ადგილის არამართებული გაგება, მაგრამ იქვე იმასაც აღნიშნავს, რომ მათი შესწორება მთარგმნელისათვის არავითარ სიძნელეს არ წარმოადგენს.

სტატიაში -„ქართველი მთარგმნელის ამაგი“ - მარიკა ლორთქიფანიძე, მზია და ნელი ანდრონიკაშვილები, გ. ზვიადაძე შემდეგს წერენ:

„მთარგმნელის შემოქმედებითი ნიჭის წყალობით, ინგლისურად დამაჯერებლად აჟღერდა „ვეფხისტყაოსნის“ პოეტური სინატიფე-ახალ ენობრივ ქსოვილში მთელი სილამაზით აელვარდა რუსთაველის აფორისტული მეტყველების ურთულესი ტაეპები. მიუხედავად დიდი სიძნელეებისა, მთარგმნელის პოეტური ძიებანი ბუნებრივად შეესისხლხორცა ინგლისური ლექსის ხასიათსა და ბუნებას...“

ვენერა ურუშაძემ შეძლო ვეფხისტყაოსნის მხატვრული აზროვნების სიღრმეთა წვდომა და გაგება, გმირთა ქცევისა და განცდის ეროვნული კოლორიტის ჩვენება, ინგლისური. ლიტერატურული არსენალიდან მოიშველია ყველაფერი, რათა ქართული პოეტური მეტყველების მთელი სიდიადე და ორიგინალობა სრულყოფილად გამოვლინდეს“.

გამოქვეყნებული რეცენზიები და გამოხმაურებანი მხოლოდ მცირედი ნაწილია ვ. ურუშაძის არქივიდან. ყოველი მათგანი შთაბეჭდავია და სასიამოვნო, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ გვაძლევს „ვეფხისტყაოსნის“ ურუშაძისეული თარგმანის სათანადო მეცნიერულ შეფასებას.

1970 წელს ჟურნალ „Литературная Грузия“-ში დაიბეჭდა სერგეი სერებრიაკოვის სტატია სათაურით: „Новый Английский Перевод Руставели“. სტატიის ავტორი გარკვეული კრიტერიუმების საფუძველზე იძლევა საშუალებას მიუკერძოებლად, ნაწილობრივ მაინც, იქნას შეფასებული ვენერა ურუშაძის მიერ გაწეული უზარმაზარი შრომა, თარგმნის მეთოდი, ორიგინალის შინაარსის, მხატვრული ელემენტების მუსიკალობის, ინგლისურ ენაზე ტრანსპოზიციის არსებითი თავისებურებანი და ის შემთხვევები, როდესაც თარგმანში იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება რუსთაველის ლაკონური მეტაფორებისა და აფორიზმების ერთგვარი გაფერმკრთალება თარგმანის მრავალსიტყვაობის გამო.

ს. სერებრიაკოვი არ კმაყოფილდება მხოლოდ შენიშვნებით. ის ცდილობს ობიექტური ახსნა მოუძებნოს ურუშაძის მიერ გამოყენებულ ამა თუ იმ მთარგმნელობით ხერხს და ვეფხისტყაოსნის უახლესი გამოკვლევების საფუძველზე საკამათო ადგილების უფრო სრულყოფილი თარგმნის გზები წარმოაჩინოს. სტატიის ავტორი კარგად ერკვევა რუსთაველის პოემის ტექსტოლოგიურ საკითხებში - ის თვით არის რუსთაველოლოგი და მთარგმნელი. მას ინგლისური ენის ნიუანსთა წვდომის შესაბამისი კომპეტენცია გააჩნია. ამიტომ, მისი მოსაზრებები სერიოზულ ყურადღებას იმსახურებს.

ვენერა ურუშაძის ინგლისურ თარგმანს სერებრიაკოვი სწავლობს ორი თვალთახედვით:

1. ზოგადად, რა შთაბეჭდილებას ტოვებს ის თავისთავად როგორც გარკვეული მხატვრული ფენომენი და

2. რა მიმართებაშია ის ორიგინალთან.

„ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანის შეფასებას პოემისათვის ვ. ურუშაძის მიერ შერჩეული სალექსო ფორმით იწყებს. ის მართებულიად მიიჩნევს მთარგმნელის არჩევანს - ჰეგზამეტრულ გაურითმავ

თეორ ლექსს და ასაბუთებს, რომ **რვატერფიან ქორეს**, რომელსაც რუს და უცხოელ მთარგმნელთა უმეტესობა იყენებს, არ ხელეწიფება სწორად გადმოსცეს რუსთაველის ლექსის სტრუქტურის ხასიათი და დიდებულება.

რაც შეეხება რუსთაველის რითმებს, ს. სერებრიაკოვი თვლის, რომ მასზე უარის თქმა „რა თქმა უნდა, ნიშნავს რუსთაველური კატრენების მნიშვნელოვან თავისებურებაზე უარის თქმას, ეს ნიშნავს უპატიებელ ნგრევას იმ ნატიფი ფორმისას, რომელსაც უმაღლესი ოსტატობის ნიშანი ადევს და რომელშიც გენიალურმა პოეტმა თავისი უკვდავი ქმნილების შინაარსი ჩამოასხა.“ მაგრამ მაინც ეთანხმება ვ. ურუშადის გადაწყვეტილებას უპირველესად იმიტომ, რომ რუსთაველის რითმების ადეკვატური რითმები ინგლისურში არ არსებობს და „ხშირია შემთხვევები, (ზაბალოცკი, ნუცუბიძე, პეტრენკო, ცაგარელი და სხვ.), როცა რითმის შენარჩუნების მიზეზით, მახინჯდება ორიგინალის აზრი, პოეტის მხატვრული მეტყველება და რუსთაველის სისხლსავსე ნატიფი სტროფების ნაცვლად, მკითხველი სუსტ, ნაჯახირვე სტრიქონებს იღებს“.

როცა რუსთაველის მხატვრული მეტყველების სპეციფიკაზეა საუბარი, ნაშრომის ავტორი ყურადღებით აკვირდება მათი ინგლისურ ენაზე გადატანის სხვადასხვა საშუალებას და მიაჩნია, რომ თუ „რუსთაველური ვირტუოზულად მანიპულირებადი მეტაფორების გახსნა პროზაულ თარგმანში, პრინციპში, უფრო იოლად შეიძლება, მათი პოეტური კეკვიკალენტის შექმნა პოეტურ თარგმანში - ურთულეს პრობლემას წარმოადგენს.“

მიუხედავად ამისა, მისი აზრით, „მთარგმნელი თამამად კიდებს ხელს ამ მძიმე ამოცანას და, როგორც წესი, მეტაფორული გამოთქმების წარმატებულ გადატანას აღწევს თარგმანში“.

როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, რუსთაველის მხატვრული მეტყველების ერთ-ერთ ღირსებად მისი ლაკონურობა ითვლება.

„გენიალურ პოეტთან მეტოქეობა, - წერს სერებრიაკოვი, - „ძნელია. მით უფრო ისეთ სფეროში, როგორც მეტყველების ოსტატობაა, და მაინც, თვალის ერთი გადავლებითაც კი, ურუშადის თარგმანში, მისი ერთგვარი მრავალსიტყვაობა თვალში საცემი არ არის. ეს შეიძლება მივაწეროთ ჰევ ზამეტრის საერთო ტემპს, რომელიც ოდნავ შენელებულია რუსთაველის „შიართან“ შედარებით...“

„თუმცა თარგმანში, - შენიშნავს რეცენზენტი, - ზოგჯერ გვხვდება ღუნე, დინამიურობას მოკლებული სტრიქონები და არცთუ მართებულად გაგებული აზრები, რუსთაველის შესანიშნავი აფორიზმების ადეკვატური ასახვა, ვ. ურუშადის უდაო დამსახურებაა.“

რუსთაველის პოემის გასაოცარი კეთილზმოვანებისა და მუსიკალობის შესახებ ბევრი თქმულა და დაწერილა. ვრცელ ეპიკურ ტილოთა შემქმნელთა შორის რუსთაველს ბადალი არ მოეძებნება მსოფლიოში. გასაგებია, რომ მოსალოდნელი არც არის მისი მუსიკალობის სრული ასახვა თარგმანში.. სტატიის ავტორი გაოცებას ვერ მალავს ვ. ურუშადისეული თარგმანის განსაკუთრებული მუსიკალობის გამო.

„ურუშადე ინგლისელ მკითხველს, უდაოდ, უქმნის გარკვეულ შთაბეჭდილებას რუსთაველის ლექსის მუსიკალობაზე, იმ ამაღლებულ საზეიმო შთაბეჭდილებას, რომელიც მთელი ორიგინალისთვის არის დამახასიათებელი...“

„ამაღლებული მუსიკალური ჟღერადობა“ - წერს სერებრიაკოვი, „პოეტური მეტყველების სინატიფე და სიმსუბუქე, სახისმეტყველება და მშვენიერება - ასეთია მისი ექვმიუტანელი ღირსებები, რაც მთელ ნამუშევარს, გარკვეული მნიშვნელობით, სამაგალითოდ ხდის.“

ურუშადის თარგმანის კითხვისას, არის ადგილები, რომლებმაც არ შეიძლება მკითხველი აღფრთოვანებაში არ მოიყვანოს. ეს განსაკუთრებით ითქმის ავთანდილის ანდერძისა და ნესტან-დარეჯნის მიერ ქაჯეთის ციხიდან ტარიელისადმი გამოგზავნილ წერილზე, რომლებიც,

სერებრიაკოვის აზრით, (და არა მხოლოდ მისი აზრით), შეიძლება ბრწყინვალე თარგმნის ნიმუშებად მივიჩნიოთ.“

თარგმანისა და ორიგინალის ურთიერთშეპირისპირებისა და დეტალური განხილვის შედეგად, სერებრიაკოვი მიდის იმ დასკვნამდე, რომ:

„ვ. ურუშაძის თარგმანი თავისი პოეტური ღირსებებით ტოლს არ უდებს რუსთაველის პოემის ლექსად შესრულებულ არც ერთ არსებულ თარგმანს, შინაარსის გახსნისა და გადმოცემის მხრივ კი ბევრად აღემატება მათ...“

რა სასიხარულოა, რომ თარგმანი შესრულებულია ჩვენს ქვეყანაში, ჩვენი თანამემამულის მიერ, შესრულებულია საკმაოდ მაღალ დონეზე, რაც, რა თქმა უნდა, მოითხოვდა ინგლისური ენის უზადო ცოდნას, თუ არაფერს ვიტყვით, აუცილებლად საჭირო შემოქმედებით ნიჭიერებაზე, ინგლისური ენის უზადო ცოდნას. უნდა ვთქვათ, რომ ურუშაძის თარგმანი, ყოველგვარი გადაჭარბების გარეშე, შეიძლება უდაო შემოქმედებით გამარჯვებულ ჩაითვალოს.“

თვით მთარგმნელი მის მიერ გაწეული შრომის შესახებ წერდა: „ ჩემს მიერ შესრულებული ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანი, ვფიქრობ, პატარა წვლილია დიდ ეროვნულ საქმეში. ეს პოემა ქართველი ერის სულიერ სარკეს წარმოადგენს და ამიტომ შევეცადე ინგლისურ ენაზე გადამეთარგმნა რუსთაველის აზრის სილამაზე და ლექსის საოცარი ჟღერადობა. თუმცა, უნდა ითქვას, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ უცხო ენაზე ამეტყველება იმ სახით, როგორც დიდმა შოთამ დაგვიტოვა, შეუძლებელია. მსოფლიო ლიტერატურაში არ მეგულება არც ერთი პოემა, რომელიც ლექსის დიდებულების მხრივ, „ვეფხისტყაოსნას“ შეედრებოდეს. მე დიდად მოხარული ვარ, რომ ცნობილმა ინგლისელმა მწერალმა **ქროსლი პოლანდმა** თარგმანის მთავარმა რედაქტორმა და ლონდონელმა კრიტიკოსებმა, რომლებიც გაეცნენ ჩემს თარგმანს და ორიგინალში მისი წაკითხვის სურვილი გამოთქვეს. ეს დიდი პატივია ჩემთვის. ბედნიერად ვთვლი ჩემს თავს, რომ შევძელი გამემართლებინა ჩემი ერის ესოდენ დიდი ნდობა.“

ვენერა ურუშაძე, მართლაც, ბედნიერი ადამიანი იყო. მას სიცოცხლეში არ მოჰკლებია სიყვარული და პატივისცემა, ისეთი ყურადღება და ხელშეწყობა, როგორიც მას ჰქონდა, როგორც მთავრობის (მისი თავმჯდომარის გივი ჯავახიშვილისა და ვიქტორია სირაძის), უნივერსიტეტის რექტორების - ნიკო კეცხოველის, ილია ვეკუას, გიორგი ძოწენიძის, ევგ. ხარაძის და ინგლისური ენის კათედრის ხელმძღვანელობისა და წევრთა მხრივ, ძნელად თუ ვინმეს ჰქონია - ყველა ერთი აზრით იყო გამსჭვალული - დახმარება გაეწია მისთვის იმ დიდი ეროვნული საქმის შესრულებაში, რომელიც ქართული კულტურის საზღვარგარეთ პოპულარიზაციას ისახავდა მიზნად.

ვ. ურუშაძე 1990 წლის 4 აპრილს მოულოდნელად გარდაიცვალა. იგი, მისი საყვარელი უნივერსიტეტის მთავარი შენობიდან გამოასვენეს და საბურთალოს მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პანთეონში დაკრძალეს.

ვენერა ურუშაძე კალმონილი წავიდა ამ ქვეყნიდან. მან პირნათლად შეასრულა თავისი ვალი სამშობლოს წინაშე - დატოვა ღირსეული შთამომავლობა და მდიდარი შემოქმედებით მემკვიდრეობა. მას გამოუქვეყნებელი დარჩა ორი ფუნდამენტური შრომა: *Confusables* - ომონიმების ლექსიკონი და *„Figuratives“* - მეტაფორული გამოთქმების ლექსიკონი.

მთელი თავისი შეგნებული ცხოვრება მან სამშობლოს სამსახურს შეაღია - აკეთებდა იმას, რაც მას ხელეწიფებოდა - თითქმის 60 წლის მანძილზე - ზრდიდა თაობებს, ჭეშმარიტ პროფესიონალებს, მოვალეობის მაღალი ეროვნული შეგნებით, ცდილობდა ინგლისურენოვანი საზოგადოებისთვის გაეცნო ჩვენი პატარა ქვეყნის დიდი პოეზია და სულ მუდამ ახსოვდა დიდი ილიას სიტყვები:

„გადალება ინგლისურად ჩვენი მწერლობისა, გადალება ჩვენის გულისცემისა, ჩვენის გულითადი ნატვრის, ჩვენის ჭირისა და ღზინისა, ჩვენის გონების და გრძნობის ძალ-ღონისა საყოველთაო საცნობელად.“

Leila Taktakishvili-Urushadze

Venera Urushadze – Translator of Georgian poetry into English

Summary

Venera Urushadze – Orland was born in 1908 in Georgia. At the age of 2 her family immigrated to the United States from Georgia and settled in New York. She finished Wadleigh High School with Gold Medal. She also became a student of New-York Conservatory at the age of 13. Later she graduated from Damrosch Institute of Fine Arts and from Barnard Institute (New York, USA). In 1926 her family returned to Georgia. In 1942 she graduated from Tbilisi University and became a philologist of the Georgian language and literature.

From 1932 till her death (1990) she worked at the Department of West European Languages and Literature at Tbilisi State University carrying out pedagogical work as an English teacher, translator, author of scientific papers, English textbooks and dictionaries. Her English translation of „An Anthology of Georgian Poetry“ was published in 1948 and 1958 and gained great interest and admiration. V. Urushadze's English translation of Shota Rustaveli's immortal poem „Knight in the Panther's Skin“ (published in 1966, 1968, 1971, 1979, 1981) was highly valued by English, American, Russian and Georgian critics, translators and writers.

References:

All the reviews, papers and letters used as source material in the given article are stored in V. Urushadze's private archive. (Prof. Bowra, J. Priestly, Prof. D. Lang, R. Stevenson, V. Nozadze, A. Sillitoe, J. Lindsey, Aldridge, C. Holland, Lord Snow, G. Niarma, Prof. S. Renn, T. Nicolas, G. Walter, S. Marshak, B. Pasternak, C. Chukovsky, Acad. A. Yartseva, Hugo Hubert, etc.)

ვახტანგ გურული

ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა (1782-1784 წწ.)

1. წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა

წყაროები. 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორია ძალზე ფრაგმენტულად აისახა XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის დამდეგის ქართულ საისტორიო მწერლობაში. **პაპუნა ორბელიანი** თავის თხზულებაში „ამბავნი ქართლისანი“ მხოლოდ 1739-1758 წლების მოვლენებს ეხება და ამდენად, ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის წყაროდ ვერ გამოდგება¹. **ომან ხერხეულიძე**, მართალია, 1722-1787 წლების ისტორიას გადმოსცემს, მაგრამ 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა მასაც ძალზე ზედაპირულად განუხილავს, უმნიშვნელოვანესი მოვლენების აბსოლუტურ უმრავლესობას ან საერთოდ არ ეხება, ან ორი-სამი წინადადებით იფარგლება². **ომან ხერხეულიძე**ზე ოდნავ მეტ ადგილს უთმობენ ჩვენთვის საინტერესო საკითხს **დავით ბატონიშვილი** თავის „ახალ ისტორიაში“ და **ბაგრატ ბატონიშვილი** „ახალ მოთხრობაში“, თუმცა თემა აქაც ცალკეული ფრაგმენტის სახით არის წარმოდგენილი³. მართალია, როგორც დავით, ისე ბაგრატ ბატონიშვილი 1782-1784 წლების მოვლენებს ეხებიან, მაგრამ ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიასთან ურთიერთობის ისტორიისათვის რაიმე საინტერესო მასალას ვერ გვაწვდიან. დავით და ბაგრატ ბატონიშვილების თხზულებებთან ზედმიწევნით მსგავსებას ამჟღავნებს **თეიმურაზ ბატონიშვილის** „ახალი ისტორია“⁴. რაც შეეხება **ვახტანგ ბატონიშვილს**, იგი 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიისათვის თითქმის არანაირ მასალას არ გვაწვდის თავის ნაშრომში „ისტორიები აღწერა“⁵.

ქართლ-კახეთის სამეფოს მთელი არქივი, მეფის კანცელარია ალა მაჰმად ხანის შემოსევის დროს დაიწვა, ან იქ დაცული მასალები უკვალოდ დაიკარგა. სწორედ ამიტომ დღეს ჩვენთვის უცნობია ის დოკუმენტაცია, რომელიც ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე მიიღეს რუსეთის იმპერატორებისაგან, რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო უწყებებისა თუ უწყებათა ხელმძღვანელებისაგან, კავკასიის ხაზის მთავარსარდლებისაგან, ასევე, ქართლ-კახეთის სამეფოს სრულუფლებიან წარმომადგენელ (მინისტრ) გარსევან ჭავჭავაძისაგან. ამ მასალების ნაწილი არა დედნის, არამედ ასლის, შავი მონახაზის, სახით ისევ რუსეთის არქივებშია შემონახული. სამაგიეროდ, რუსეთის არქივებმა თითქმის სრულად შემონახა ქართლ-კახეთის სამეფო კარის (ერეკლე II, დარეჯან დედოფლის, ბატონიშვილების) მიერ სანკტ-პეტერბურგში გაგზავნილი მრავალფეროვანი მასალა, რუსეთის საიმპერატორო კარზე ქართლ-კახეთის სამეფოს პირველი დიპლომატის, გარსევან ჭავჭავაძის, წერილები რუსეთის იმპერატორებს ეკატერინა II-ისა და პაველ I-ის, რუსეთის იმპერიის კანცლერისა და ვიცე-კანცლერის, საგარეო საქმეთა კოლეგიისა და სხვათა მიმართ, ასევე ერეკლე II-ის მიმოწერა კავკასიის ხაზის მთავარსარდალთან, ქართლ-კახეთის სამეფოს თაობაზე კავკასიის

¹ **პაპუნა ორბელიანი.** ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ელენე ცაგარეიშვილმა. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1981.

² **ომან ხერხეულიძე.** მეფობა ირაკლი მეორისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთო ლელა მიქიაშვილმა, გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1989.

³ **დავით ბატონიშვილი.** ახალი ისტორია. **ბაგრატ ბატონიშვილი.** ახალი მოთხრობა. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა, თბილისი, 1941.

⁴ **თეიმურაზ ბატონიშვილი.** ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებელი დაურთო ლელა მიქიაშვილმა. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1983.

⁵ **ვახტანგ ბატონიშვილი.** ისტორიები აღწერა. სარგის კაკაბაძის გამოცემა. ტფილისი, 1914.

ხაზის მთავარსარდლის მიმოწერა რუსეთის საიმპერატორო კართან თუ ცალკეულ სახელმწიფო უწყებასთან. ეს მრავალფეროვანი მასალა, ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის შესასწავლად უთუოდ პირველხარისხოვანი და ღირებული, გამოაქვეყნა სანკტ-პეტერბურგის უნივერსიტეტის პროფესორმა **ალექსანდრე ცაგარელმა** (1844-1929). 1782-1784 წლებს ეხება ამ გამოცემის მეორე ტომის პირველი ნაკვეთი⁶ და მეორე ტომის მეორე ნაკვეთი⁷. ალექსანდრე ცაგარელის პუბლიკაციის დონე, ცხადია, ვეღარ აკმაყოფილებს თანამედროვე მოთხოვნებს, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, მეცნიერის ღვაწლი ძალზე დიდია პრობლემის შესწავლის საქმეში, ეს გამოცემა დღესაც სამაგიდო წიგნად რჩება.

1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის შესწავლისას მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის **სტეპან ბურნაშევის** (1743-1824)⁸ ქართლ-კახეთის სამეფოს პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერას, რომელიც სათაურით „Картина Грузии“, 1793 წელს გამოიცა ქ. კურსკში, ხოლო 1896 წელს – თბილისში⁹. პოლკოვნიკ სტეპან ბურნაშევის „Картина Грузии“ თბილისში გამოსაშურო რუსი მოხელის მემუარებს არ წარმოადგენს. ესაა ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე რუსეთის იმპერიის სრულუფლებიანი წარმომადგენლის (მინისტრის) ოფიციალური მოხსენება ან ამ მოხსენების ოდნავ სახეცვლილი ვარიანტი. ამ მოხსენებისათვის მასალებს მისი ავტორი ქართლ-კახეთის სამეფოში ყოფნის პერიოდში (1783-1787 წწ.) აგროვებდა. ყოველივე ზემოთ აღნიშნულის გამო სტეპან ბურნაშევის „Картина Грузии“ უაღრესად საინტერესო წყაროა.

1901 წელს **სერგეი ბურნაშევი** (1875-1929)¹⁰ გამოსცა დოკუმენტებისა და მასალების კრებული, რომელშიც პირველად გამოქვეყნდა ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე რუსეთის იმპერიის სრულუფლებიანი წარმომადგენელ (მინისტრ) პოლკოვნიკ სტეპან ბურნაშევის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი მასალები, რომლებიც რუსი მოხელის საქართველოში ყოფნის პერიოდს (1783-1787 წწ.) ეხება¹¹. სერგეი ბურნაშევის მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტები და მასალები ბევრ საინტერესო საკითხს ჰყენს ნათელს.

ლიტერატურა. 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის საკითხები რუსულ ისტორიოგრაფიაში პირველად **პიოტრ ბუტკოვმა**

⁶ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1898.

⁷ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. Том II, выпуск II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1902.

⁸ **სტეპან ბურნაშევი** (1743-1824) – რუსი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე, კარტოგრაფი, დიპლომატი, გენერალ-პორუჩიკი (1790 წ.), მონაწილეობდა რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლებისა და 1787-1791 წლების ომებში, რუსეთის იმპერიის მმართველი სენატის წევრი (1798-1800 წწ.). 1783 წელს, გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებამდე, დაინიშნა კომისიონერად (რწმუნებულად) ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის კარზე, გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების შემდეგ იყო რუსეთის იმპერიის სრულუფლებიანი წარმომადგენელი (მინისტრი) ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე და ქართლ-კახეთის სამეფოში მყოფი რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონის მეთაური (1783-1787 წწ.). სამსახურიდან გადადგა 1800 წელს.

⁹ **Картина Грузии** или описание политического состояния царств Карталинскаго и Кахетинскаго. Сделанное пребывающим при Его Высочестве царе Карталинском и Кахетинском Ираклии Темуразовиче полковником и кавалером **Бурнашевым** в Тифлисе в 1786 г. Издание К.Н. Бегичева, Тифлис, 1896.

¹⁰ **სერგეი ბურნაშევი** (1875-1929) – რუსეთის იმპერიის მინისტრთა საბჭოს ჩინოვნიკი, კამერგერი, 1797 წლიდან მუშაობდა მინისტრთა საბჭოს კანცელარიაში, მონაწილეობდა რუსეთ-იაპონიის ომში (1904-1905), 1913 წელს მიენიჭა კამერგერის, ხოლო 1914 წელს – ნამდვილი სახელმწიფო მრჩეველის წოდება, 1914-1915 წლებში იყო კავკასიის მეფისნაცვლის საგანგებო დაავალბათა მოხელე. 1917 წლის ოქტომბრის კონტრრევოლუციური სახელმწიფო გადატრიალების შემდეგ წავიდა ემიგრაციაში, ცხოვრობდა პოლონეთში.

¹¹ Новые материалы жизнеописания и деятельности С. Д. Бурнашева, бывшего в Грузии с 1783 по 1787 г. Собрал и издал С. Н. Бурнашев. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1901.

(1775-1857)¹² გააშუქა ნაშრომში „Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год.“,¹³ მართალია, პიოტრ ბუტკოვის მთელი კავკასიის (ჩრდილო და სამხრეთი კავკასიის) ისტორია აქვს წარმოდგენილი, მაგრამ 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობას საკმაოდ დიდი ადგილს უთმობს. პიოტრ ბუტკოვის დამსახურებაა ის, რომ მან სამეცნიერო მიმოქცევაში პირველმა შემოიტანა დიდი მოცულობის საარქივო მასალა და შექმნა გამოკვლევა, რომელსაც დღესაც არ დაუკარგავს სამეცნიერო ღირებულება. პიოტრ ბუტკოვი რუსეთის იმპერიის ისტორიოგრაფიის წარმომადგენელია, მისი მიზანია რუსეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკის გამართლება. ამასთან ერთად, ისტორიკოს პიოტრ ბუტკოვის ნაშრომი ხშირად არ გამოდგება რუსეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკის ხოტბისათვის, რუსეთის საიმპერატორო კარის პოლიტიკისა და რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო უწყებათა, რუს პოლიტიკოსთა და სამხედროთა პრაქტიკული საქმიანობის გასამართლებლად.

1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის ცალკეულ საკითხს აშუქებს ნიკოლაი დუბროვინი (1837-1904)¹⁴ თავის გამოკვლევაში „Георгий XII последний царь Грузии и присоединение ея к России“, რომელიც პირველად 1867 წელს, ხოლო მეორედ 1897 წელს გამოიცა¹⁵. კიდევ უფრო საინტერესოა ნიკოლაი დუბროვინის მრავალტომეული „История войны и владычества русских на Кавказе“, რომლის მეორე¹⁶ და მესამე¹⁷ ტომები ჩვენს საკვლევ პერიოდს ეხება. პიოტრ ბუტკოვის მსგავსად ნიკოლაი დუბროვინმაც დიდი მოცულობის საარქივო მასალა შემოიტანა სამეცნიერო მიმოქცევაში, გამოიყენა უკვე გამოქვეყნებული დოკუმენტები და მასალები. თავის დროზე ნიკოლაი დუბროვინის გამოკვლევები ერთ-ერთ საუკეთესოდ ითვლებოდა, მას დღესაც არ დაუკარგავს სამეცნიერო მნიშვნელობა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ნიკოლაი დუბროვინი, პიოტრ ბუტკოვისაგან განსხვავებით, რუსეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკის აშკარა მეხოტბედ გვევლინება და ხშირად ყოველგვარი დასაბუთების გარეშე ამართლებს რუსეთის საიმპერატორო კარის პოლიტიკას, რუსეთის იმპერიის სახელმწიფო უწყებათა, რუს პოლიტიკოსთა და სამხედროთა დამოკიდებულებას ქართლ-კახეთის სამეფოს ბედისადმი. ნიკოლაი დუბროვინის ნაშრომი დაზღვეული არ არის ფაქტობრივი უზუსტობებისაგანაც.

1899 წელს თბილისში გამოიცა საინტერესო გამოკვლევა – „Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса

¹² პიოტრ ბუტკოვი (1775-1857) – ისტორიკოსი, აკადემიკოსი, სენატორი, გენერალ-ლეიტენანტი.სამსახური დაიწყო ვლადიმირის დრაგუნთა პოლკში, კავკასიაში სამხედრო სამსახურის პერიოდში აგროვებდა მასალებს რუსეთ-კავკასიისა და რუსეთ-ირანის ურთიერთობის ისტორიისათვის, 1802-1803 წლებში იყო საქართველოს მთავარსარდალ გენერალ-ლეიტენანტ კარლ კნორინგის კანცლარიის მმართველი, 1803 წელს სამსახურიდან გადადგა და სანკტ-პეტერბურგში ეწეოდა სამეცნიერო მოღვაწეობას, 1805 წელს სამხედრო სამსახურში დაბრუნდა, 1809 წელს მიენიჭა გენერალ-აუდიტორ-ლეიტენანტის სამხედრო წოდება და მსახურობდა მოლდოვაში რუსეთის არმიაში, 1823 წლიდან მსახურობდა ფინეთის გენერალ-გუბერნატორის საგანგებო საქმეთა მოხელედ, 1828 წელს დაინიშნა რუსეთის იმპერიის შინაგან საქმეთა სამინისტროს საბჭოს წევრად, ორჯონის ასრულებდა მინისტრის მოვალეობას, 1841 წელს აირჩიეს რუსეთის იმპერიის მეცნიერებათა აკადემიის წევრად, 1849 წელს – სენატორად. გამოქვეყნებული აქვს ნაშრომები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიიდან, კერძოდ, რუსეთ-საქართველოს და რუსეთ-კავკასიის ურთიერთობის ისტორიიდან.

¹³ П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869.

¹⁴ ნიკოლაი დუბროვინი (1837-1904) – ისტორიკოსი, აკადემიკოსი, გენერალ-ლეიტენანტი. განათლება მიიღო პოლოცკის კადეტთა კორპუსისა და მიხეილის საარტილერიო აკადემიაში, მსახურობდა ლეიბ-გვარდიაში, 1869 წელს დაინიშნა რუსეთის იმპერიის სამხედრო სამინისტროს მთავარ შტაბში სამხედრო-ისტორიული ხასიათის კვლევის საწარმოებლად, 1878 წელს მიენიჭა გენერალ-მაიორის სამხედრო წოდება, 1882 წელს დაინიშნა მთავარი შტაბის სამხედრო-სასწავლო კომიტეტის წევრად. 1888 წელს მიენიჭა გენერალ-ლეიტენანტის სამხედრო წოდება, 1886 წელს აირჩიეს რუსეთის იმპერიის მეცნიერებათა აკადემიაში, 1893 წელს არჩეული იქნა მეცნიერებათა აკადემიის მდივნად. გამოქვეყნებული აქვს სამხედრო-ისტორიული ხასიათის ნაშრომები რუსეთისა და კავკასიის ისტორიიდან.

¹⁵ Н. Дубровин. Георгий XII последний царь Грузии и присоединение ея к России. С.-Петербург, 1867. Издание второе, С.-Петербург, 1897.

¹⁶ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886.

¹⁷ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе Том III, С.-Петербург, 1886

русскими войсками 26-го ноября 1799 года.¹⁸ წიგნი **ვასილი პოტტოს** (1836-1911)¹⁹ რედაქციით გამოვიდა. პიოტრ ბუტკოვისა და ნიკოლაი დუბროვინის გამოკვლევებისაგან განსხვავებით, ვასილი პოტტოს რედაქციით გამოცემული „Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии“ მანამდე უცნობი საარქივო დოკუმენტებისა და მასალების სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანით არ გამოირჩევა, იგი ძირითადად უკვე გამოცემულ დოკუმენტებსა და მასალებს, ასევე არსებულ სამეცნიერო გამოკვლევებს (მათ შორის პიოტრ ბუტკოვისა და ნიკოლაი დუბროვინისეულს) ეყრდნობა. სამაგიეროდ, „კავკასიური ომების ისტორიული ნარკვევი“ მანამდე გამოცემული ყველა ნაშრომისაგან გამოირჩევა მეცნიერული დონით, გამოკვლევისათვის დამახასიათებელი ყველა ნიშან-თვისებით. ამასთან ერთად, გარკვევით უნდა აღინიშნოს, რომ ვასილი პოტტოც რუსეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკის მეხოტბეა.

XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დამდეგს მოღვაწე რუს ისტორიკოსთა (პიოტრ ბუტკოვის, ნიკოლაი დუბროვინის, ვასილი პოტტოს და სხვ.) დაწეული საქმე გააგრძელეს რუსმა საბჭოთა ისტორიკოსებმა. გარკვევით უნდა აღინიშნოს, რომ საბჭოთა მკვლევარები რუსეთის იმპერიის ისტორიკოსებთან შედარებით გაცილებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. თუ XIX საუკუნეში თითქმის არავითარი შეზღუდვა არ არსებობდა საარქივო მასალებისა და დოკუმენტების გამოყენების მხრივ, საბჭოთა ხელისუფლებამ მკაცრი ცენზურა დააწესა არქივებზე, მასალების ნაწილი მიუწვდომელი გახდა სპეციალისტებისათვის. თუ XIX საუკუნეში მოღვაწე ისტორიკოსები თითქმის არ იზღუდებოდნენ ცენზურისაგან, საბჭოთა ისტორიკოსების ნაშრომები მხოლოდ მკაცრი ცენზურის გავლის შემდეგ თუ იხილავდნენ დღის სინათლეს. ცხადია, ასეთ პირობებში საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის ისტორიის ობიექტური შესწავლა შეუძლებელი იყო. ყოველივე ამას თან დაერთო ერთი უარყოფითი ტენდენცია: საბჭოთა ისტორიოგრაფია, რუსეთის იმპერიის ისტორიოგრაფიის მსგავსად, ცდილობდა გაემართლებინა რუსეთის საიმპერატორო კარის პოლიტიკა ქართული სამეფო-სამთავროების მიმართ, რაც მხოლოდ ჭეშმარიტების მიჩქმალვის გზით იყო შესაძლებელი. ამიტომაც, რომ საბჭოთა ეპოქაში შექმნილ ნაშრომებს თითქმის არანაირი მეცნიერული ღირებულება არ გააჩნდა. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს, რომ რუსმა საბჭოთა ისტორიკოსებმა შეძლეს საინტერესო საარქივო მასალების მოძიება და გამოქვეყნება, რამაც გაზარდა ინტერესი ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესახებ იმ მასალებისადმი, რომლებიც არქივებში იყო დაცული. ამ მასალების მცირე ნაწილი ნიკიტა ხრუშჩოვისეული ე.წ. „დათბობის“ პერიოდში გამოქვეყნდა (ცხადია, სათანადო განზოგადებისა და დასკვნების გარეშე), ხოლო გაცილებით დიდი ნაწილი – მომდევნო ათწლეულებში, განსაკუთრებით – მიხაილ გორბაჩოვისეული ე.წ. „პერესტროიკის“ დაწყების შემდეგ (რუს ისტორიკოსებთან ერთად ორივე მოვლენით კარგად ისარგებლეს ქართველმა მეცნიერებმაც). 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიას რამდენიმე რუსი ისტორიკოსი შეეხო. მათ შორის უნდა მოვიხსენიოთ **ოლგა მარკოვას** ნაშრომი,

¹⁸ Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занатия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакциею генерал-майора **В. Потто**. Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказскаго военного округа. Тифлис, 1899.

¹⁹ **ვასილი პოტტო** (1836-1911) – გენერალ-ლეიტენანტი, გარუსებული გერმანელი, სწავლობდა ჯერ ტულის კადეტთა კორპუსში, ხოლო შემდეგ – ორიოლის კადეტთა კორპუსში. 1855 წლიდან მსახურობდა ნოვოროსიის დრაგუნთა პოლკში, ყირიმის ომის (1853-1855) დროს, 1855 წელს, მონაწილეობდა ყარსის ბლოკადასა და ციხე-სიმაგრის აღებაში, 1857 წელს მიენიჭა პორუჩიკის, 1862 წელს – შტაბს-კაპიტანის სამხედრო წოდება, 1863-1864 წლებში მონაწილეობდა პოლონეთის აჯანყების ჩახშობაში, 1866 წელს დაინიშნა კავალერიის სასწავლებლის მასწავლებლად, იმავე წელს ჩაირიცხა ლეიბ-გვარდიის პოლკში შტაბს-როტმისტრად, 1870 წელს მიენიჭა მაიორის სამხედრო წოდება და დაინიშნა ორენბურგის იუნკერთა სასწავლებლის უფროსად, 1872 წელს მიენიჭა პოდპოლკოვნიკის, ხოლო 1877 წელს – პოლკოვნიკის სამხედრო წოდება, 1881 წლიდან რუსეთის იმპერიის სამხედრო სამინისტროში მოღვაწეობდა, 1885 წელს სამსახურიდან გადადგა. 1887 წელს კვლავ დაბრუნდა სამხედრო სამსახურში, 1896 წელს დაინიშნა კავკასიის სამხედრო ოლქის შტაბის სამხედრო ისტორიული განყოფილების უფროსად, 1896 წელს მიენიჭა გენერალ-მაიორის, ხოლო 1907 წელს – გენერალ-ლეიტენანტის სამხედრო წოდება, გარდაიცვალა თბილისში. გამოქვეყნებული აქვს სამხედრო-ისტორიული ხასიათის ნაშრომები რუსეთისა და კავკასიის ისტორიიდან.

რომელიც XVIII საუკუნის რუსეთის კავკასიურ პოლიტიკას ეძღვნება.²⁰ ოლგა მარკოვამ სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა მანამდე უცნობი მრავალფეროვანი საარქივო მასალა. ისევე, როგორც XIX საუკუნეში მოღვაწე რუსი ისტორიკოსები (პიოტრ ბუტკოვი, ნიკოლაი დუბროვინი, ვასილი პოტტო), ოლგა მარკოვაც ცდილობდა გაემართლებინა რუსეთის კავკასიური პოლიტიკა, მიეჩქმალა მისთვის არასასურველი ფაქტები და მოვლენები, რაც საბოლოოდ ისტორიული პროცესის გაყალბებით დასრულდა.

ქართველ მეცნიერთაგან 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის ცალკეული საკითხები პირველად **პლატონ იოსელიანმა** (1809-1875) გააშუქა. მისი წიგნი ქართლ-კახეთის უკანასკნელი მეფის, გიორგი XII-ის, ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ პირველად ავტორის სიცოცხლეშივე – 1767 წელს გამოიცა, მეორედ – 1895 წელს, მესამედ 1936 წელს, მეოთხედ – 1978 წელს²¹. 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის გაშუქების თვალსაზრისით პლატონ იოსელიანის წიგნი საგრძნობლად ჩამოუვარდება პიოტრ ბუტკოვისა და ნიკოლაი დუბროვინის ნაშრომებს, ბევრად ნაკლები ღირებულებისაა ვასილი პოტტოს რედაქციით გამოცემულ ნაშრომთან შედარებით. პირველ რიგში, ეს ეხება წყაროებისადმი კრიტიკული დამოკიდებულების უგულვებელყოფას. გარდა ამისა, პლატონ იოსელიანის ნაშრომს აქვს ორი სერიოზული ნაკლი: 1. ავტორი აშკარად ტენდენციურია ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის (ერეკლე II-ის, დედოფალ დარეჯანის, ბატონიშვილების) მიმართ; 2. ავტორი აშკარად ამჟღავნებს მოვლენათა რუსოფილური პოზიციიდან შეფასების ტენდენციას.

პიოტრ ბუტკოვზე, ნიკოლაი დუბროვინსა და ვასილი პოტტოზე, როგორც ისტორიკოსი, გაცილებით მაღლა დგას **ზურაბ ავალიშვილი** (1874-1944). ცხადია, ამ შემთხვევაში ჩვენ მხედველობაში გვაქვს 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის საკითხების შესწავლა. 1901 წელს სანკტ-პეტერბურგში რუსულ ენაზე გამოიცა ზურაბ ავალიშვილის „Присоединение Грузии к России“²². 1906 წელს ნაშრომი მეორედ დაიბეჭდა თბილისში²³. 2011 წელს იგი მესამედ გამოიცა მოსკოვში²⁴. ზურაბ ავალიშვილის მიზანი არ ყოფილა 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის მონოგრაფიულად გამოკვლევა, თუმცა ამ პერიოდის შესახებ ავტორს ბევრი საყურადღებო მოსაზრება აქვს გამოთქმული. ზურაბ ავალიშვილის გამოკვლევის მეცნიერული ღირებულება განაპირობა იმან, რომ ავტორი ზედმიწევნით კარგად იცნობდა გამოქვეყნებულ წყაროებსა და ისტორიოგრაფიულ მემკვიდრეობას. ზურაბ ავალიშვილმა სამართლიანად უარყო რუსი ისტორიკოსების ზოგიერთი მცდარი დებულება, მაგრამ თავად რუსული ოფიციალური ისტორიოგრაფიის გავლენისაგან მთლად ვერ განთავისუფლდა. ავტორი ხშირად თითქოს ობიექტურად აფასებს მოვლენას, მაგრამ არ უღრმავდება ამ მოვლენის გამოწვევებში მიზეზებს და, ნებისთი უნებლიეთ, ოფიციალური რუსული ისტორიოგრაფიის შეხედულებას იზიარებს. ალბათ ამითაა გამოწვეული ის, რომ 2011 წელს მოსკოვში ზურაბ ავალიშვილის ნაშრომი მესამედ გამოიცა.

²⁰ **О. П. Маркова.** Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966.

²¹ **პლატონ იოსელიანი.** ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-სა. თფილისი, ჩყიზ [1867]; **პლატონ იოსელიანი.** ცხოვრება მეფე გიორგი მეცამეტისა და საქართველოს რუსეთთან შეერთება. ზაქარია ჭიჭინაძის გამოცემა. თფილისი, 1895; **პლატონ იოსელიანი.** ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. აკაკი გაწერელიას შესავალი წერილით, რედაქციითა და შენიშვნებით. გამომცემლობა „ფედერაცია“, თფილისი, 1936; **პლატონ იოსელიანი.** ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1978.

²² **З. Авалов.** Присоединение Грузии к России. С.-Петербург, 1901.

²³ **З. Авалов.** Присоединение Грузии к России. Издание второе, Тифлис, 1906.

²⁴ **Зураб Авалов.** Присоединение Грузии к России. Издательство „Вече“, Москва, 2011.

1906 წელს სანკტ-პეტერბურგში რუსულ ენაზე ცალკე გამოცემად დაიბეჭდა ივანე ჯავახიშვილის ნაშრომი „Политическое и социальное движение в Грузии в XIX в.“²⁵. ნაშრომი შევიდა ივანე ჯავახიშვილის თხზულებათა თორმეტტომეულის მეთორმეტე ტომში²⁶. ნაშრომის შესავალ ნაწილში ივანე ჯავახიშვილი მოკლედ ეხება 1782-1784 წლების მოვლენებს, მათ შორის ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობას. შედარებით ვრცლად ჩერდება ივანე ჯავახიშვილი ამ საკითხზე 1919 წელს გამოცემულ ნაშრომში „დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-XVIII-ე საუკუნეში“²⁷. ეს ნაშრომიც შესულია ივანე ჯავახიშვილის თხზულებათა თორმეტტომეულის მეთორმეტე ტომში²⁸. ნაშრომის მნიშვნელოვანი ნაწილი 1782-1784 წლების მოვლენათა შეფასებას ეძღვნება²⁹. ივანე ჯავახიშვილის დამსახურება ისაა, რომ მან უარყო პიოტრ ბუტკოვის, ნიკოლაი დუბროვინის, ვასილი პოტტოს, პლატონ იოსელიანისა და ნაწილობრივ ზურაბ ავალიშვილის შეხედულებანი და 1782-1784 წლების მოვლენები ახლებურად გაიაზრა.

1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიას ეხება სარგის კაკაბაძე 1922 წელს გამოცემულ ნაშრომში „საქართველოს ისტორია. ახალი საუკუნეების ეპოქა (1500-1810 წწ.)“³⁰. 1997 წელს გამოიცა სარგის კაკაბაძის „ქართველი ხალხის ისტორია. 1783-1921“³¹. ამ ნაშრომში კიდევ უფრო დიდი ადგილი ეთმობა ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიასთან მის დამოკიდებულებას.³²

ერეკლე II-ის მეფობის ისტორიას ეძღვნება გერონტი ქიქოძის მონოგრაფია „ერეკლე მეორე“³³. ნაშრომი პირველად 1947 წელს გამოვიდა, ხოლო მესამედ – 1958 წელს. მართალია, ნაშრომი სამოცდაათი წლის წინ გამოიცა, მაგრამ იგი დღემდე ითვლება ერეკლე მეფის შესახებ დაწერილ ერთ-ერთ საუკეთესო წიგნად.

1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის შესწავლით დაინტერესებული მკვლევარი გვერდს ვერ აუვლის იასე ცინცაძის მონოგრაფიას: „1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი.“³⁴ ავტორმა სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოიტანა მანამდე უცნობი საარქივო დოკუმენტები და მასალები. სამწუხაროდ, იასე ცინცაძე 1782-1784 წლების მოვლენებს თანმიმდევრულად არ განიხილავს.

1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის შესწავლას დიდი ღვაწლი დასდო ვალერიან მაჭარაძემ. მკვლევარმა თავი მოუყარა და განაზოგადა

²⁵ Прив.-доц. Джавахов. Политическое и социальное движение в Грузии в XIX в. Книгоиздательство «Сакартвело», С.-Петербург, 1906.

²⁶ ივანე ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი XII. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1998, გვ. 434-458.

²⁷ ივ. ჯავახიშვილი. დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-XVIII-ე საუკუნეში. ქართული კლუბის გამოცემა. თბილისი, 1919.

²⁸ ივანე ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი XII. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1998, გვ. 398-433.

²⁹ ივ. ჯავახიშვილი. დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-XVIII-ე საუკუნეში. ქართული კლუბის გამოცემა. თბილისი, 1919, გვ. 32-49; ივანე ჯავახიშვილი. თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი XII. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1998, გვ. 416-426.

³⁰ სარგის კაკაბაძე. საქართველოს ისტორია. ახალი საუკუნეების ეპოქა (1500-1810 წწ.). ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების გამოცემა. ტფილისი, 1922, გვ. 222-244.

³¹ სარგის კაკაბაძე. ქართველი ხალხის ისტორია. 1783-1921. გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 1997.

³² სარგის კაკაბაძე. ქართველი ხალხის ისტორია. 1783-1921. გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 1997, გვ. 10-45.

³³ გერონტი ქიქოძე. ერეკლე მეორე. საბლიტგამი, თბილისი, 1958.

³⁴ იასე ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960.

უაღრესად საინტერესო საარქივო მასალა, დასაბუთებულად უარყო ქართულ და რუსულ ისტორიოგრაფიაში დამკვიდრებული მცდარი შეხედულებები.³⁵

1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობის ისტორიის შესწავლაში ქართული ისტორიოგრაფიის მიღწევები შეჯამდა „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ რვატომეულის მეოთხე ტომში. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში ორი სახელმწიფოს ურთიერთობას ამ გამოცემის მეთოთხმეტე თავი ეძღვნება³⁶. იგი **მამია ღუმბაძის** მიერაა დაწერილი. ისევე, როგორც 1973 წლამდე და 1973 წლის შემდგომ გამოცემულ ნაშრომებში, „საქართველოს ისტორიის ნარკვევების“ მეოთხე ტომში 1782-1784 წლებში ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიის ურთიერთობა წარმოდგენილია ფრაგმენტულად და უმნიშვნელოვანესი წყაროების გვერდის ავლით, არ ჩანს ორი ქვეყნის ურთიერთობის უწყვეტი პროცესი. ქართული ისტორიოგრაფიის ამ საერთო ნაკლს ორი მიზეზი განაპირობებდა: **პირველი**. აუცილებელი დოკუმენტებისა და მასალების სრულყოფილად შეუსწავლელობა, პროცესის გააზრება ნაკლულ წყაროთმცოდნეობით ბაზაზე დაყრდნობით; **მეორე**. პოლიტიკური კონიუნქტურა, პოლიტიკური რეჟიმისათვის არასასურველი დოკუმენტებისა და მასალების ანალიზისათვის გვერდის ავლა. თუ ამ თვალსაზრისით შევაფასებთ XIX-XX საუკუნეების რუსულ და ქართულ ისტორიოგრაფიას, აშკარა გახდება: **რუსეთის იმპერიის არსებობის პერიოდში მოღვაწე ისტორიკოსები გაცილებით თამამად წერდნენ პოლიტიკური რეჟიმისათვის მიუღებელ შეხედულებებზე, ვიდრე საბჭოთა ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლები.**

2. გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებამდე (1782 წლის სექტემბერი – 1783 წლის ივლისი)

1782 წლის სექტემბერში რუსეთის იმპერატორმა ეკატერინა II-მ მიიღო საბოლოო გადაწყვეტილება ყირიმის, ტაშანისა და მთელი ყუბანისპირეთის დაპყრობის თაობაზე. ამ დროისათვის რუსეთის იმპერიის სამხრეთ საზღვრებთან განლაგებული იყო ორი კორპუსი – **ყუბანისა** და **ასტრახანისა**. მას შემდეგ, რაც სამეფო კარმა ახალი ტერიტორიების დაპყრობის გეგმა შეიმუშავა, დაიწყო ყუბანისა და ასტრახანის კორპუსების გაძლიერება. იმხანად ყუბანის კორპუსს სარდლობდა გენერალ-პორუჩიკი **დე-ბალმენი**, რომელიც 1782 წლის ოქტომბერში გენერალმა **ალექსანდრ სუვოროვმა** შეცვალა. ასტრახანის კორპუსს სარდლად გენერალ **ფიოდორ ფაბრიციანის** ნაცვლად 1782 წლის სექტემბერში გენერალ-პორუჩიკი **პაველ პოტიომკინი**³⁷ დაინიშნა. ასტრახანის კორპუსს სახელი შეუცვალეს და მას **კავკასიის კორპუსი** უწოდეს. კავკასიის კორპუსი იქცა სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით შეტევის მთავარ დამრტყმელ ძალად. პაველ პოტიომკინის დაქვემდებარებაში იყო სერიოზული სამხედრო ძალა: 23 ბატალიონი, დრაგუნთა 20 ესკადრონი, 4 საარტილერიო ასეული (30 ქვემეხი), დონის კაზაკთა 4 პოლკი და ასტრახანის კაზაკთა

³⁵ **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983.

³⁶ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. რვა ტომად. ტომი IV. საქართველო XVI საუკუნის დასაწყისიდან XIX საუკუნის 30-იან წლებამდე. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი, 1973, გვ. 694-777.

³⁷ **პაველ პოტიომკინი** (1743-1796) – გრაფი, რუსი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე, დიპლომატი, გენერალ-პორუჩიკი, მწერალი, გრიგორი პოტიომკინის გარე ბიძაშვილი. სწრაფად დაწინაურდა სამხედრო სამსახურში, მონაწილეობდა რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომში, 1774-1775 წლებში მონაწილეობდა ემელიანე პუგაჩოვის და გლეხთა ომის სხვა წინამძღოლთა საქმის გამოძიებაში. 1782 წელს დაინიშნა კავკასიის ხაზის მთავარსარდლად, 1782 წლიდან მონაწილეობდა ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიას შორის დასადები ხელშეკრულების მომზადებაში, 1783 წლის 24 ივლისს ხელი მოაწერა გეორგიევსკის ტრაქტატს, 1783 წლის სექტემბრიდან მეთაურობდა ჩეჩნების წინააღმდეგ გაგზავნილ სამხედრო ექსპედიციას, 1783 წლის აგვისტოდან – შეიხ მანსურის წინააღმდეგ ყუბანისპირეთში მოქმედ სამხედრო ექსპედიციას, მონაწილეობდა 1787-1791 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში, 1794 წელს მონაწილეობას იღებდა რუსეთის წინააღმდეგ პოლონეთში დაწყებული აჯანყების ჩახშობაში. გამოქვეყნებული აქვს რამდენიმე მხატვრული ნაწარმოები.

ჯარი.³⁸ კავკასიის ხაზის მთავარსარდალი გენერალ-პორუჩიკი პაველ პოტიომკინი გეორგიევსკში, კავკასიის ხაზზე განლაგებულ კავკასიის კორპუსის შტაბში, 1782 წლის 4 ნოემბერს ჩავიდა.³⁹

გენერალ-ანშეფმა გრიგორი პოტიომკინმა 1782 წლის 6 სექტემბრის ბრძანებით კავკასიის ხაზის მთავარსარდალ გენერალ-პორუჩიკ პაველ პოტიომკინს სამოქმედო გეგმა განუსაზღვრა. ბრძანებაში აღნიშნული იყო, რომ პაველ პოტიომკინს სხვადასხვა მიზეზით უნდა გაეცნო და ახლო ურთიერთობა დაემყარებინა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-თან.⁴⁰ 1782 წლის შემოდგომისათვის გრიგორი პოტიომკინს უკვე დასრულებული ჰქონდა ყირიმის სახანოს დაპყრობის გეგმა. რუსეთის საიმპერატორო კარზე კარგად უწყობდნენ, რომ ყირიმის სახანოს დაპყრობას შეიძლებოდა ოსმალეთთან ომი მოჰყოლოდა. გრიგორი პოტიომკინი მოქმედების ასეთი სცენარისთვისაც მზად იყო. ოსმალეთისათვის გართულების შექმნის მიზნით მან გადაწყვიტა ყირიმის სახანოს დაპყრობასთან ერთად აქტიური პოლიტიკა ეწარმოებინა სამხრეთ კავკასიაში, რაც ქართლ-კახეთის სამეფოსთან სამხედრო-პოლიტიკური კავშირის დამყარებას გულისხმობდა. ოსმალეთისა და ირანის მძიმე მდგომარეობაში ჩაგდებას ისახავდა მიზნად პოტიომკინის მიერ დაგეგმილი რუსეთის ჯარის მიერ საბრძოლო მოქმედებების დაწყება ჩრდილო კავკასიასა (ყუბანისპირეთსა) და სამხრეთ-აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში (კასპისპირეთში)⁴¹ იმპერატორ ეკატერინა II-ის რესკრიპტში გრიგორი პოტიომკინისადმი (1782 წლის სექტემბერი) აღნიშნული იყო: იმ შემთხვევისათვის, თუ ოსმალეთი ევროპის კონტინენტზე (იგულისხმებოდა ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთი-ე. გ.) ომს დაიწყებდა, რუსეთის ჯარი მზად უნდა ყოფილიყო დერბენტიდან (დარუბანდიდან) ირანის ტერიტორიაზე (კასპისპირეთში) შესაჭრელად, საიდანაც საქართველოს გავლით ოსმალეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ პროვინციების ინტერვენცია უნდა მოეხდინა.⁴²

1772 წლიდან 1782 წლამდე ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II ამაოდ ცდილობდა რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლას. ეკატერინა II არ ჩქარობდა. ვითარება შეიცვალა 1782 წლის შემოდგომიდან, როცა რუსეთის საიმპერატორო კარი თავად გააქტიურდა⁴³. ქართლ-კახეთის სამეფო კართან მოსალაპარაკებლად პაველ პოტიომკინმა საქართველოში მყოფი გერმანელი **იაკოვ ელიზი (რაინექსი)** შეარჩია. მან იაკოვ რაინექსი თბილისიდან გაიწვია და ერეკლე II-ის და სოლომონ I-ის კარზე თავის კომისიონერად („Коммисионер“), ანუ წარმომადგენლად, დანიშნა. 1782 წლის შემოდგომაზე იაკოვ რაინექსი თბილისში დაბრუნდა⁴⁴.

1782 წლის შემოდგომაზე ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-მ რუსეთის იმპერიის მფარველობაში მიღების თაობაზე სანკტ-პეტერბურგში ახალი თხოვნა გაგზავნა. თხოვნა შემდეგ პუნქტებს შეიცავდა: 1. ქართლ-კახეთის სამეფოში რუსეთის ჯარის (4.000 კაცი) გამოგზავნა; 2. ახალციხის მხარის (სამცხე-ჯავახეთის) გათავისუფლება ოსმალთაგან; 3. ლეკთა თარეშის აღკვეთა; 4. მეფე ერეკლესა და მისი მემკვიდრეებისათვის სამეფო ტახტის შენარჩუნება; 5. ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის დაცვა რუსეთში გადახვეწილი მუხრანელი ბაგრატიონების (ვახტანგ VI-ის შთამომავლების) მტრული მოქმედებებისგან; 6. ქართლ-კახეთის მეფისათვის ქართული ჯარის შესანახად სესხის მიცემა. მეფე ერეკლე, გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, პირობას დებდა, რომ ქართლ-კახეთში გამოგზავნილი რუსეთის ჯარს შემდეგი შემოსავლებიდან შეინახავდა: 1. რუსეთის ჯარის

³⁸ Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакцию генерал-майора В. Потто. Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказского военного округа. Тифлис, 1899, стр. 155-156.

³⁹ О. П. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966, стр.159.

⁴⁰ О. П. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966, стр.160.

⁴¹ О. П. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966, стр.160.

⁴² О. П. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966, стр.160.

⁴³ ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 64-65.

⁴⁴ Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакцию генерал-майора В. Потто. Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказского военного округа. Тифлис, 1899, стр. 157.

მიერ ოსმალთაგან განთავისუფლებულ ქართულ მიწაზე (სამცხე-ჯავახეთში) აკრეფილი გადასახადებიდან, 2. ოქრო-ვერცხლისა და სპილენძის საბადოების დამუშავების შედეგად მიღებული შემოსავლიდან. დამატებით ერეკლე II შემდეგ ვალდებულებას იღებდა: 1. თუ რუსეთის დახმარებით ქართლ-კახეთის სამეფოში ახალ საბადოებს დამუშავებდნენ, შემოსავლის ნახევარი რუსეთის ხაზინას გადაეცემოდა; 2. ქართლ-კახეთის სამეფოში აღრიცხული კომლებიდან ყოველწლიურად რუსეთის ხაზინის სასარგებლოდ თითოეული კომლი გადაიხდიდა 70 კაპიკს; 3. რუსეთის ხაზინის სასარგებლოდ ყოველწლიურად 70 კაპიკს ასევე გადაიხადა რუსეთის ჯარის დახმარებით ოსმალთა ბატონობისაგან განთავისუფლებულ ქართულ მიწაზე (სამცხე-ჯავახეთში) აღრიცხული ყოველი კომლი; 4. ქართლ-კახეთის სამეფო ყოველწლიურად რუსეთს გადასახადის სახით მისცემდა 200 ფუთ აბრეშუმს. როგორც ვხედავთ, მეფე ერეკლე ქართლ-კახეთის ეკონომიკისათვის ძალზე მძიმე ვალდებულებას იღებდა. თუმცა იგი დამატებით კიდევ უფრო მძიმე ვალდებულებას კისრულობდა, როცა რუსეთს ნებას რთავდა ქართლ-კახეთის სამეფოდან რეკრუტის წესით (ოცდახუთწლიანი სამხედრო სამსახური – ვ.გ.) ჯარში გაეწვია ქართველები⁴⁵.

ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლის შესახებ დასაძებნი ხელშეკრულების მეფე ერეკლესეული პროექტის გაცნობის შემდეგ 1782 წლის დეკემბერში ეკატერინა II-მ **ალექსანდრ ბეზბოროდკოს**⁴⁶ შემდეგი მითითება მისცა: 1. ქართველ მეფეებთან (ერეკლე II, სოლომონ I – ვ.გ.) უნდა დადებულიყო სამოკავშირეო ტრაქტატი: „заключить с грузинскими царями союзный трактат“; მეფეებისათვის არ უნდა ეწოდებინათ ქვეშევრდომები, არამედ – მოკავშირეები, რომლებიც რუსეთის იმპერიის მფარველობაში იმყოფებოდნენ: „не именуя их подданными, но союзниками, от империи всероссийской покровительствуемыми“; 2. ქართული სამეფოებიდან რუსეთის იმპერიას არანაირი ფულადი გადასახადი არ უნდა აეღო, გარდა ლითონისა და მინერალებისაგან მიღებული შემოსავლის ნახევრისა, ყველანაირი შემოსავალი უნდა დარჩენოდა ქართველ მეფეებს. ყოველწლიური გადასახადის სახით რუსეთს უნდა მიეღო მხოლოდ აბრეშუმი, ღვინო და ცხენები: „Поборов денежных не принять никаких, ниже половины с металлов и минералов, а оставить все то в пользу царей грузинских, а принять только ежегодную присылку шелку, вин и лошадей“; 3. ჯარის შესანახი სუბსიდია უნდა გამოყოფილიყო ომის დროს ჯარის რაოდენობის მიხედვით, ხოლო პირველ ხანებში ჯარის შესანახად უნდა გამონახულიყო გარკვეული რაოდენობის თანხა: „...назначить им субсидии денежные по числу войск во время войны, а на первое время сумму некоторую, будет изволите найти надобным“⁴⁷.

რუსეთის იმპერატორ ეკატერინა II-ს გაცილებით ფართო გეგმები ჰქონდა, ვიდრე იყო ქართლ-კახეთის სამეფოს მფარველობაში მიღება და მისი დაცვა მტრებისაგან. იმპერატორს არც ერეკლე II-ის შეთავაზებული მფარველობითი ხელშეკრულების პირობები აინტერესებდა და კონკრეტულად, არც ქართლ-კახეთის სამეფოდან წლიურად მისაღები 250. 000 მანეთი (ეს თანხა იმდენად მცირე იყო, რომ ქართლ-კახეთში გამოსაგზავნი ორი რუსული ბატალიონის შესანახავადაც არ იკმარებოდა). ეკატერინა II-ს ჩაფიქრებული ჰქონდა სამხრეთ კავკასიაში ქრისტიანი ხალხებისაგან ისეთი

⁴⁵ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 1-2; Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занатия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакциею генерал-майора **В. Потто.** Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказского военного округа. Тифлис, 1899, стр. 157-158. (შეადრე: **О. П. Маркова.** Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966, стр.167).

⁴⁶ **ალექსანდრ ბეზბოროდკო** (1747-1799) – გრაფი, რუსი სახელმწიფო მოღვაწე, მონაწილეობდა 1768-1774 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში, 1779 წელს მიენიჭა ბრიგადირის სამხედრო წოდება, რუსეთის იმპერიის ფოსტის მთავარი დირექტორი, 1781 წლიდან რუსეთის იმპერიის საგარეო პოლიტიკის ფაქტობრივი ხელმძღვანელი, 1793-1795 წლებში პოლონეთის დანაწილების ერთ-ერთი აქტიური ინიციატორი, 1797 წლიდან პირველი კლასის ნამდვილი სახელმწიფო საიდუმლო მრჩეველი და რუსეთის იმპერიის კანცლერი, 1798 წელს სახელმწიფო სამსახურიდან გადადგა.

⁴⁷ **ვალერიან მაჭარაძე.** გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 64.

სახელმწიფოს შექმნა, რომელიც მხოლოდ რუსეთის იმპერიაზე იქნებოდა დამოკიდებული. ამისათვის კი ამ ხალხების ირანისა და ოსმალეთის ბატონობისაგან გათავისუფლება იყო აუცილებელი. მხოლოდ ამ მიზნის განხორციელების წადილი ამოძრავებდა რუსეთის იმპერატორს, როდესაც ქართლ-კახეთის მეფის თხოვნას გაუწია ანგარიში⁴⁸. ეკატერინა II-ის ფავორიტი გენერალ-ანშეფი **გრიგორი პოტიომკინი**⁴⁹ ყველაზე უკეთ ჩასწვდა კავკასიური პოლიტიკის არსს. ამიტომ იყო, რომ იმპერატორმა ამ პოლიტიკის განხორციელება სწორედ მას დაავალა. გრიგორი პოტიომკინს ჩააბარეს არა მარტო ირანთან და საქართველოსთან, არამედ მთელ მახლობელ აღმოსავლეთთან ურთიერთობა. ამასთან ერთად, იმპერატორის ფავორიტმა მიიღო განუსაზღვრელი უფლებამოსილება, შეეძლო ნებისმიერი საკითხი პირადი შეხედულებისამებრ გადაეწყვიტა. გრიგორი პოტიომკინს დაევალა ქართლ-კახეთის სამეფოსთან მფარველობითი ხელშეკრულების მომზადება და დადება⁵⁰. გრიგორი პოტიომკინმა თავის ნათესავს (გარე ბიძაშვილს) კავკასიის ხაზის მთავარსარდალ გენერალ-პორუჩიკ **პაველ პოტიომკინს** დაავალა ქართლ-კახეთის მეფესთან, ერეკლე II-სა და იმერეთის მეფესთან, სოლომონ II-სთან ურთიერთობა⁵¹. გრიგორი პოტიომკინმა გადაწყვიტა კარგი ურთიერთობა დაემყარებინა ერეკლე II-სთან, დაახლოებოდა მას და ამ გზით მიექცია ყურადღება. ერეკლე II-ს მთავარი როლი უნდა შეესრულებინა ჩრდილო და სამხრეთ კავკასიის ქრისტიანი და მაჰმადიანი მმართველების რუსეთთან დაკავშირების საქმეში⁵². ერეკლე II-ის მიმხრობის მიზნით გრიგორი პოტიომკინმა ეკატერინა II-ს ურჩია გარკვეულ დათმობებზე წასულიყო ქართლ-კახეთის მეფის მიმართ. ამიტომ იყო, რომ საბოლოოდ გეორგიევსკის ტრაქტატში აღმოჩნდა ისეთი პირობები, რომელთა წამოყენებაც მფარველობითი ხელშეკრულების პროექტში ერეკლე II-მ ვერ გაბედა⁵³.

1783 წლის დამდეგს გრიგორი პოტიომკინმა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს აცნობა, რომ საქართველოსთან ურთიერთობა პირადად მას ჰქონდა ჩაბარებული, მასვე დაევალა რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის მფარველობითი ხელშეკრულების მომზადება და დადება. გრიგორი პოტიომკინი მეფეს ასევე აცნობებდა, რომ ხელშეკრულების მომზადება და დადება მან თავის მხრივ პოტიომკინს დაავალა, რომელსაც თანამშემწედ დაუნიშნა პოდპოლკოვნიკი **ვასილი ტამარა**, რომელიც თბილისში ჩამოვიდოდა და ხელშეკრულების პროექტს ერეკლე II-ს წარუდგენდა. გრიგორი პოტიომკინი ერეკლე II-ს სწერდა, რომ არ გაეცინა ურჩიდან ხელშეკრულების მომზადება და ქართლ-კახეთის სამეფოს წარმომადგენლები დროულად გაეგზავნა კავკასიის ხაზზე. გრიგორი პოტიომკინი ერეკლე II-ს აცნობებდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფოში რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონის გაგზავნა პაველ პოტიომკინს ჰქონდა დავალებული⁵⁴.

* * *

1783 წლის 3 აპრილს პოდპოლკოვნიკ ვასილი ტამარას ხელით სანკტ-პეტერბურგიდან თბილისში გამოგზავნეს მფარველობითი ხელშეკრულების პროექტი. 1783 წლის მაისის შუა ხანებში

⁴⁸ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 2.

⁴⁹ **გრიგორი პოტიომკინი** (1739-1791) — გრაფი, რუსი სახელმწიფო და სამხედრო მოღვაწე, დიპლომატი. ეკატერინა II-ის ყურადღება მიიქცია 1762 წლის სახელმწიფო გადატრიალების დროს, გახდა იმპერატორის ფავორიტი. მონაწილეობდა რუსეთ-ოსმალეთის 1768-1774 წლების ომში, 1774 წელს მიენიჭა გენერალ-პორუჩიკის, 1775 წელს — გენერალ-ანშეფის, 1784 წელს — გენერალ-ფელდმარშლის სამხედრო წოდება. 1774 წლიდან იყო ნოვოროსიის გენერალ-გუბერნატორი, ხელმძღვანელობდა ყირიმის დაპყრობისათვის ბრძოლას, დააარსა რუსეთის იმპერიის შავი ზღვის სამხედრო ფლოტი და იყო მისი პირველი მთავარსარდალი, ხერსონის, სევასტოპოლის, ნიკოლაევის და სხვა ქალაქების დამაარსებელი, ოსმალეთისა და ირანის დაპყრობა-დანაწილების იდეის ერთ-ერთი აქტიური ინიციატორი და მხარდამჭერი, რუსეთის იმპერიის კავკასიური და აღმოსავლური პოლიტიკის პრაქტიკული განმახორციელებელი. რუსეთ-ოსმალეთის 1787-1791 წლების ომის დროს იყო რუსეთის არმიის მთავარსარდალი, გარდაიცვალა იასის ზავის (1791 წ.) დადებამდე.

⁵⁰ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 2-3.

⁵¹ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 3.

⁵² **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 3.

⁵³ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 3-4.

⁵⁴ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 4.

პოდპოლკოვნიკი ვასილი ტამარა კაკასიის ხაზიდან თბილისში გამოემგზავრა. ხელშეკრულების პროექტის გარდა, ვასილი ტამარას თან მოჰქონდა გენერალ-პორუჩიკ პაველ პოტიომკინის წერილი ერეკლე II-დმი. პაველ პოტიომკინი ერეკლეს სთხოვდა კაკასიის ხაზზე, გეორგიევსკის ციხე-სიმაგრეში, ხელშეკრულების დასადებად გაემგზავნა ქართლ-კახეთის სამეფოს ორი წარმომადგენელი. გენერალი მეფეს ასევე სთავაზობდა მოემზადებინა პროვინტი რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონისათვის, რომლის ქართლ-კახეთის სამეფოში გამოგზავნა იგეგმებოდა. პაველ პოტიომკინმა სხვა დავალებებთან ერთად პოდპოლკოვნიკ ვასილი ტამარას ერთი საგანგებო დავალებაც მისცა. პოდპოლკოვნიკ ვასილი ტამარას ერეკლე II უნდა დაერწმუნებინა იმაში, რომ ქართლ-კახეთის სამეფო თავის შვილებს შორის არ დაენაწილებინა, ანუ არ შეექმნა საუფლისწულოები. ეს რუსეთისათვის ძალზე მნიშვნელოვანი საკითხი იყო. იმპერატორი ვერ დაუშვებდა იმ ქვეყნის საუფლისწულოებად დანაწილებას, რომლის მფარველობაში მიღებასაც აპირებდა⁵⁵. პაველ პოტიომკინი ვასილი ტამარას სთხოვდა გაერკვია, რა მიზნით ანაწილებდა მეფე ერეკლე სამეფოს საუფლისწულოებად. ვასილი ტამარამ 1783 წლის 24 მაისს პაველ პოტიომკინს აცნობა: რუსეთის მფარველობაში ქართლ-კახეთის სამეფოს შესვლას აფერხებდა ბატონიშვილების მოთხოვნა: მფარველობაში შესვლამდე სამეფო დანაწილებულიყო საუფლისწულოებად.⁵⁶ 1783 წლის 3 ივნისს პაველ პოტიომკინი ვასილი ტამარას სწერდა: მეფე ერეკლე თავის სამეფოს ერთიანად მიიჩნევს, რის გამოც ბატონიშვილების მოთხოვნა სამეფოს საუფლისწულოებად დაყოფის შესახებ ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლას ვერ შეაფერხებსო.⁵⁷

ვასილი ტამარა თბილისში ჩამოსვლის შემდეგ აქტიურ საქმიანობას შეუდგა. ერეკლე მეფე ძალზე ჩქარობდა მფარველობითი ხელშეკრულების დადებას და ქართლ-კახეთის სამეფოში რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონის შემოსვლას. ამიტომ იყო, რომ მეფეს ვასილი ტამარასათვის არანაირი დაბრკოლება არ შეუქმნია. ქართლ-კახეთის მეფე ვარაუდობდა, რომ რუსეთის ჯარი საქართველოში 1783 წლის ივნისის შუა რიცხვებისათვის შემოვიდოდა. მეფისადმი გამოგზავნილ წერილში პაველ პოტიომკინი ერეკლე II-ს არწმუნებდა, რომ კაკასიის ხაზიდან ჯარი მფარველობითი ხელშეკრულების დადებამდე ვერ დაიძვრებოდა⁵⁸. მიუხედავად იმისა, რომ ვასილი ტამარამ ერეკლე მეფესთან ურთიერთობა ადვილად მოაგვარა, რუსეთის წარმომადგენელს აფიქრებდა ერთი საკითხი: მეფე აყოვნებდა გეორგიევსკში მფარველობითი ხელშეკრულების დასადებად გასაგზავნი ორი წარმომადგენლის შერჩევას. ჭიანჭურდებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს წარმომადგენლებისათვის უფლებამოსილების განმსაზღვრელი დოკუმენტის (რწმუნების სიგელის) შედგენაც. რწმუნების სიგელის პროექტი საბოლოოდ ვასილი ტამარამ შეადგინა. გეორგიევსკში გასაგზავნი ქართლ-კახეთის სამეფოს წარგზავნილთა შერჩევის დაჩქარება ვასილი ტამარას იმიტომაც სურდა, რომ იგი თბილისიდან ქუთაისში იმერეთის მეფე სოლომონ I-თან შესახვედრად უნდა გამგზავრებულყო. საბოლოოდ ვასილი ტამარა ქუთაისში ისე გაემგზავრა, რომ ერეკლე მეფეს გადაწყვეტილება მიღებული არ ჰქონია. ქუთაისში გამგზავრების წინ მეფე ვასილი ტამარას დაჰპირდა, რომ მისი თბილისში დაბრუნების დროისათვის წარმომადგენლების შერჩევა დასრულებული იქნებოდა. ვასილი ტამარა იმერეთში საკმაოდ დიდხანს შეყოვნდა. იგი ქუთაისში მხოლოდ 1783 წლის 5 ივნისს ჩავიდა. სამი დღის შემდეგ ავად გახდა სოლომონ I. ვასილი ტამარას ქუთაისში დარჩენა კიდევ ცხრა დღე მოუწია და საბოლოოდ იგი ქუთაისიდან 1783 წლის 14 ივნისს გამოემგზავრა. თბილისში დაბრუნების შემდეგ ვასილი ტამარამ შეიტყო, რომ გეორგიევსკში დანიშნულ მოლაპარაკებაზე ერეკლე II-ს წარმომადგენლებად ოტია ანდრონიკაშვილი და სულხან თუმანიშვილი დაენიშნა. 1783 წლის 24 ივნისს მეფემ ვასილი ტამარას აცნობა, რომ მან შეცვალა წინათ მიღებული გადაწყვეტილება და

⁵⁵ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 4-5.

⁵⁶ О. П. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.170.

⁵⁷ О. П. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.170).

⁵⁸ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 5.

წარმომადგენლებად დანიშნა **იოანე კონსტანტინეს ძე ბაგრატიონი** და **გარსევან რევაზის ძე ჭავჭავაძე**, ხოლო მათ ასისტენტად – არქიმანდრიტი **გაიოზი**. ერეკლე II პოდპოლკოვნიკს იმასაც აცნობებდა, რომ თუ რაიმე გაუთვალისწინებელი მოხდებოდა, ორი წარმომადგენლიდან მფარველობით ხელშეკრულებაზე ერთის ხელმოწერაც საკმარისი იქნებოდა⁵⁹.

3. გეორგიევსკის ტრაქტატი (1783 წლის 24 ივლისი)

ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიას შორის ხელშეკრულება (გეორგიევსკის ტრაქტატი) მომზადდა და დაიდო იმხანად მოქმედი საერთაშორისო ნორმების სრული დაცვით.

რუსეთის იმპერიის მფარველობაში ქართლ-კახეთის სამეფოს მიღების საკითხი ეკატერინა II-ის წინაშე ერეკლე II-მ ოფიციალურად 1772 წელს დააყენა. 1771 წლის 30 დეკემბერს ქართლ-კახეთის მეფემ უმნიშვნელოვანესი გადაწყვეტილება მიიღო. ამ დღეს მან თბილისში ხელი მოაწერა რუსეთის იმპერატორ ეკატერინა II-თვის გასაგზავნად დოკუმენტს – ხელშეკრულების პროექტს, რომლის მიხედვითაც ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლას ითხოვდა. ქართული მხარე რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლისას, სხვა პირობებთან ერთად, უმაღლესი საერო და საეკლესიო ხელისუფლების „უცვალელებად“ და „მოუშლელად“ შენარჩუნებას ვარაუდობდა. სამეფო ხელისუფლების თაობაზე ხელშეკრულების პროექტში ვკითხულობთ: „კუალად, ვითაც ძველად ყოფილა ჩვენის ჩამომავლობის მეფობა, ვითხოვთ **თქვენისა დიდებულების მოწყალებისა** გამო, ეგრეთვე საუკუნოდ უცვალელებად ეგოს...“ პეტერბურგში ხელშეკრულების პროექტის ეს ადგილი ასე თარგმნეს: „Из давних еще лет предки наши восприняли царское достоинство и находились царями. Из милосердия Вашего Величества всенижайше прошу дозволить и нам на вечныя времена находиться на таком же основании.“⁶⁰ ასევე მკაფიო და საგნებით ნათელი იყო ერეკლე II-ის თხოვნა უმაღლესი საეკლესიო ხელისუფლების შენარჩუნების თაობაზე: „მსგავსადვე კათოლიკოზიცა წესსავე თვისსა ეგოს მოუშლელად.“ (რუსულ თარგმანში: „Каталикос оставатся имеет всегда в своем достоинстве без всякой перемены“).⁶¹ როგორც ვხედავთ, მეფე ითხოვდა სამეფო ხელისუფლების (მონარქიის) უცვლელად შენარჩუნებას ბაგრატიონთა დინასტიით სათავეში, ასევე სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის უმაღლესი იერარქის – კათოლიკოს-პატრიარქის თავის უფლებებში უცვლელად დატოვებას, ე.ი. ეკლესიის ავტოკეფალიის შენარჩუნებას.

რუსეთის მფარველობაში შესვლის პირობად ერეკლე II ასევე აყენებდა: 1) ქართლ-კახეთის სამეფოს დაცვის მიზნით რუსეთის ჯარის 4-ათასიანი კორპუსის გამოგზავნას; 2) ყირიმის სახანოს ტერიტორიაზე ოსმალთა ტყვეობისაგან თავდასხნილ ქართველთა სამშობლოში თავისუფლად დაბრუნების უზრუნველყოფას; 3) ქართლ-კახეთის ჯარის შესანახად რუსეთის იმპერიის ხაზინიდან სესხის მიცემას; 4) რუსეთ-ოსმალეთის ომის (იგულისხმება იმხანად მიმდინარე 1768-1774 წლების ომი – ვ.გ.) დამთავრების შემდეგ ზავის დადებისას „ახალციხის ქვეყნის“ (ე.ი. სამცხე-საათაბაგოს) ოსმალეთის შემადგენლობიდან გამოსვლას, „ვინაიდან საქართველოს მიწა არის და ქართული ენა აქუსთ და მრავალნი ქრისტიანენი არიან იმათში და სხუანიცა ახალნი გარდაქცეულნი არიან მაჰმადიანობაზედ.“ (რუსულ თარგმანში: „ибо сия провинция принадлежит Грузии и на грузинской

⁵⁹ **Н. Дубровин**. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 7.

⁶⁰ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1898, стр. 83; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 59, 61.

⁶¹ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1898, стр. 83; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 59, 61.

земле лежит, обыватели тамошние имеют грузинский язык, и многие из них поныне христианами находятся, а некоторые не в давних временах зделались магометанами.“)⁶²

1772 წლის 6 იანვარს, ანუ ხელშეკრულების პროექტზე ხელმოწერიდან ერთი კვირის შემდეგ, მცხეთაში ხელმოწერილ იქნა მეორე დოკუმენტი – ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის პირობა რუსეთის იმპერატორს. ხელშეკრულების პროექტისგან განსხვავებით, რომელსაც მხოლოდ ერეკლე II ადასტურებდა, სამეფო სახლის პირობას ხელს აწერდნენ: მეფე **ერეკლე II**, დედოფალი **დარეჯანი**, კათოლიკოს-პატრიარქი **ანტონ I**, ბატონიშვილები: **გიორგი**, **ლევანი**, **იული** და **ვახტანგი**. ქართლ-კახეთის სამეფო სახლი პირობას დებდა, რომ რუსეთის იმპერატორის მფარველობაზე უარს არასოდეს იტყოდა, ერეკლე მეფე პირობას ფიცით ამტკიცებდა: „ეს ყოვლად ძლიერსა ღმერთსა და ცხოველმყოფელსა ჯვარსა და წმინდასა სახარებასა ზედა ფიცით დამიმტკიცებია და თვით კელითა ჩემითა დამიწერია და ეგრეთვე სახლეულთა ჩემთა კელმოწერით და დაბეჭვდით მტკიცე მიყოფია.“ (რუსულ თარგმანში: „и утверждаем клятвою нашею пред всемогущим богом, пред святым евангелием и пред животворящим его крестом, и собственною мою рукою писал я сие прошение, и как я, так и все из фамилии моей каждой порознь своеручно свое имя подписали и порознь каждой приложили к сей присяге чернильную печать с изображением наших имен“).⁶³

ხელშეკრულების პროექტი ქართლ-კახეთის სამეფოს რუსეთის იმპერიის მფარველობაში შესვლის თაობაზე (1771 წლის 30 დეკემბერი) და ქართლ-კახეთის სამეფო სახლის პირობა რუსეთის იმპერატორს (1772 წლის 6 იანვარი) სანკტ-პეტერბურგში 1772 წელს ჩაიტანეს კათოლიკოს-პატრიარქმა **ანტონ I-მა** და **ლევან ბატონიშვილმა**. იმავედროულად რუსეთის იმპერატორს მფარველობაში მიღებას სთხოვდა იმერეთის მეფე **სოლომონ I**.

რუსეთის საიმპერატორო კარზე დიდხანს იფიქრეს ერეკლე II-ისა და სოლომონ I-ის შემოთავაზებაზე. 1782 წლის მიწურულსა თუ 1783 წლის დამდეგს (ზუსტი თარიღი უცნობია) ეკატერინა II-ის მდივანმა (1775 წლიდან) და იმპერიის საგარეო-პოლიტიკური უწყების ფაქტობრივმა ხელმძღვანელმა (1783 წლიდან) **ალექსანდრ ბეზბოროდკომ** კავკასიის ხაზის უფროს გრიგორი პოტიომკინს წერილობით აცნობა ეკატერინე II-ის აზრი ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოებთან დასადები ხელშეკრულებების (ტრაქტატის) თაობაზე. ევროპის სახელმწიფოებთან პოლონეთის ტერიტორიის მიტაცებისათვის მიმდინარე ბრძოლისა და ოსმალეთის ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთიდან განდევნისათვის დაწყებული ბრძოლის გამო შექმნილ რთულ ვითარებაში ეკატერინა II-ს სიფრთხილე გამოუჩენია და როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უბრძანებია: „... დაიდოს ქართველ მეფეებთან სამოკავშირეო ტრაქტატი, ნუ უწოდებთ მათ ქვეშევრდომებს, უწოდეთ – მოკავშირეები, რომლებიც იმყოფებიან რუსეთის იმპერიის მფარველობაში“ (დედანში: „...заклучить с грузинскими царями союзный трактат, не именуя их подданными, но союзниками, от империи всероссийской покровительствуемыми.“) იმავედროულად, ეკატერინა II კატეგორიულად მოითხოვდა, ერეკლესა და სოლომონს შეეწყვიტათ ურთიერთობა ავსტრიის იმპერატორთან, ასევე სხვა ქრისტიანულ სახელმწიფოებთან (დედანში: „Отклонить всякое из знакомство с императором (იგულისხმება ავსტრიის იმპერატორი – ვ.გ.) и с другими христианскими державами“). ეკატერინა II საგანგებოდ მიანიშნებდა, რომ ერეკლე II-სა და სოლომონ I-ს ავსტრიის იმპერატორისათვის წერილიც კი არ უნდა გაეგზავნათ (დედანში: „да и писем к императору не посылать“).⁶⁴ **ამრიგად, რუსეთის იმპერატორმა მფარველობითი ხელშეკრულების დადების პირობად წამოაყენა ისეთი**

⁶² Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1898, стр. 84; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 60, 62.

⁶³ **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 63, 64.

⁶⁴ **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 64-65.

მოთხოვნა, რომელიც ლახავდა ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების სუვერენიტეტს – ერეკლე II-სა და სოლომონ I-ს ავსტრიის იმპერატორსა და სხვა ქრისტიან ხელმწიფეებთან დიპლომატიური ურთიერთობა (მიმოწერაც კი!) აეკრძალათ.

საინტერესოა ეკატერინა II-ის კიდევ ერთი პირობა: გრიგორი პოტიომკინს უნდა დაემყარებინა მშვიდობა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-სა და იმერეთის მეფე სოლომონ I-ს შორის, ხოლო კვლავ უთანხმოების წარმოშობის შემთხვევაში არბიტრის როლი რუსეთს უნდა შეესრულებინა (დედაწი: „Ея величество изволила примечать, не нужен ли под вашим руководством мир между царями Ираклием и Саломоном постановить ясный и точный, учиня себя как ручателем оного, так и арбитром в случае взаимных вновъ жалоб“).⁶⁵ ამ პირობის წამოყენების მიზანი სრულიად ნათელია: **რუსეთი ეცდებოდა ერეკლესა და სოლომონს შორის უთანხმოების გამაფრებლად და შემდეგ ამღვრეულ წყალში თევზის დაჭერას – ქართველ მეფეთა დაპირისპირებაში არბიტრის როლის შესრულებას.**

ალექსანდრ ბეზბოროდკოს მიერ გრიგორი პოტიომკინისადმი გაგზავნილი წერილიდან ირკვევა, რომ ეკატერინა II-ს აზრი არ გამოუთქვამს ქართლ-კახეთის სამეფოში ეკლესიისა და კათოლიკოს-პატრიარქის უფლებრივი მდგომარეობის თაობაზე. სამაგიეროდ, ამ საკითხს შეეხო თვით ალექსანდრ ბეზბოროდკო. იგი გრიგორი პოტიომკინს სწერდა, კათოლიკოსი რუსეთის ეკლესიის უმაღლეს იერარქთა შორის დაიკავებს ადგილს (დედაწი: „архиепископа же католикоса – то ему соборнаго, поставить степенем в Российской церкви между первыми“).⁶⁶ ამ შემთხვევაში ყურადღებას იპყრობს „სიახლე“ კათოლიკოს-პატრიარქის, უძველესი ავტოკეფალური ეკლესიის საკეთიშპრობლის, მოხსენიებაში: „архиепископа же католикоса.“ ეს იმას ნიშნავდა, რომ **მცხეთის უძველესი საპატრიარქო ტახტის მპყრობელი, სამოციქულო მართლმადიდებელი ეკლესიის უმაღლესი იერარქი წოდებრივად არქიეპისკოპოსს (მთავარეპისკოპოსს) გაუტოლეს.** ეს ალექსანდრ ბეზბოროდკოს შემთხვევით არ მოსვლია. იმავე წერილში იგი აღნიშნავდა, რომ ქართველი სამღვდელოების რუსეთის ეკლესიის სინოდისათვის დაქვემდებარებით მოიხსნებოდა საქართველოში კათოლიკური ეკლესიის სამისიონერო მოღვაწეობიდან მომდინარე საფრთხე (დედაწი: „Когда по духовенству они привязаны будут к Синоду, то по сему примеру и римское духовенство от России же получать будут, а сим кончится сношение с императором,⁶⁷ которому причиною миссионарии“).⁶⁸ ალექსანდრ ბეზბოროდკო ამ შემთხვევაშიც სრულიად გარკვეულ მიზანს ისახავდა. რუსეთის საიმპერატორო კარისა და რუსეთის ეკლესიის სინოდისათვის კარგად იყო ცნობილი კათოლიკოს-პატრიარქ ანტონ I-ის ევროპული ორიენტაცია, მისი ახლო ურთიერთობა საქართველოში მყოფ კათოლიკე მისიონერებთან. ცხადია, რუსეთი დაინტერესებული იყო საქართველოში კათოლიკური ეკლესიის მისიების შეწყვეტით. ეს კი გარკვეულწილად შეაფერხებდა ერეკლე II-ის მხრიდან დასავლეთ ევროპაში სამხედრო-პოლიტიკური მოკავშირის ძიების საქმეს, საქართველოში ევროპული განათლებისა და მეცნიერების მიღწევების გავრცელებას.

1783 წლის 24 ივლისს ჩრდილო კავკასიის რუსულ სიმაგრე **გეორგიევსკში** დაიდო ტრაქტატი (ხელშერულება) რუსეთის იმპერიასა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის. ტრაქტატს ქართლ-კახეთის მხრიდან ხელი მოაწერეს **იოანე ბაგრატიონმა** და **გარსევან ჭავჭავაძემ**, რუსეთის მხრიდან – **პაველ პოტიომკინმა**. პრეამბულის მიხედვით, ტრაქტატი იყო „**მეგობრობითი ხელშეკრულება**“

⁶⁵ ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 64.

⁶⁶ ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 64-65.

⁶⁷ იგულისხმება ავსტრიის იმპერატორი.

⁶⁸ ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 65.

(რუსულ დედანში: „**дружественный договор**“), ქართლ-კახეთის სამეფო ცნობდა რუსეთის იმპერატორის „**უმაღლეს ხელისუფლებასა და მფარველობას**“ (რუსულ დედანში: „**верховную власть и покровительство**“).⁶⁹

გეორგიევსკის ტრაქტატის პირველი მუხლში ანიშნულია: ერეკლე II თავისი და მემკვიდრეების სახელით საზეიმოდ აცხადებდა, რომ ამიერიდან სამუდამოდ უარს ამბობდა ეცნო ირანის ან რომელიმე სხვა ქვეყნის ხელმწიფის უზენაესი ხელისუფლება და მფარველობა, გარდა რუსეთის იმპერატორისა და მისი მემკვიდრეებისა: „ვითარმედ არა შერაცხს იგი თვს ზედა და მენაცულებთა თვსთა ზედა სხუასა თვთმპყრობელსა თვნიერ უზენაესისა კელმწიფებისა და მფარუძლობისა მისისა იმპერატორების დიდებულებისა და მაღალთა მისთა მემკვიდრეთა და მენაცულებთა საიმპერატოროისა ტახტისა...“ (რუსულ დედანში: „**что он не признает над собою и преемниками инного самодержавия, кроме верховной власти и покровительства ея императорскаго величества и ея высоких наследников и преемников престола**“).⁷⁰

ტრაქტატში ასახვა ვერ პოვა ეკატერინა II-ის კატეგორიულმა მოთხოვნამ ავსტრიის იმპერატორთან და სხვა ქრისტიან ხელმწიფეებთან ქართლ-კახეთის სამეფოს მხრიდან ურთიერთობის გაწყვეტის თაობაზე. როგორც ჩანს, საბოლოოდ ეკატერინა II მოერიდა ასეთი მოთხოვნის ხელშეკრულებაში შეტანას, რადგან ქრისტიან ხელმწიფეებთან ურთიერთობისა იგი უხერხულ მდგომარეობაში ჩააგდებდა რუსეთის საიმპერატორო კარს.

ტრაქტატის მეორე მუხლში აღნიშნულია, რომ რუსეთის იმპერატორი თავისი და მემკვიდრეების სახელით პირობას დებდა სამუდამო მფარველობა გაეწია ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის და ქვეყნის ტერიტორია დაეცვა გარეშე მტრებისაგან: „...**დიდებულება მისი** აძლევს იმპერატორებსა თავს-მდებობასა თვსსა მრთლად (და დაუკლებელად) დაცუასა ზედა აწინდელთა სამფლობელოთა მისისა უგანათლებულესობისა მეფისა ირაკლი თეიმურაზოვიჩისათა...“ (რუსულ დედანში: „**ея величество** дает **императорское** свое ручательство на сохранение целости настоящих владений его светлости царя Ираклия Теймуразовича“).⁷¹

ტრაქტატის მესამე მუხლი ადასტურებდა, რომ რუსეთის მფარველობაში შესულ ქართლ-კახეთის სამეფოში შენარჩუნებულ იქნებოდა ერეკლე II-ისა და მისი მემკვიდრეების მეფობა. ახალი მეფის ტახტზე ასვლას სამეფო ნიშნების (ინვესტიტურის) გამოგზავნით ადასტურებდა რუსეთის იმპერატორი: „ვსენებულნი იგი მეფენი ოდეს-იგი მიიწვეიან მემკვიდრეობით სამეფოსა ზედა მათსა, მსწრაფლ აუწყებდენ ამისთვ[ი]ს კარსა საიმპერატოროსა რუსეთისასა და ითხოვდენ დესპანთა თვსთა მიერ სამეფოსა ზედა თვსსა იმპერატორებსა დამტკიცებასა ინვესტიტურისა წერილითა...“ (რუსულ დედანში: „**постановлено, что помянутые цари, вступая наследственно на царство их, имеют**

⁶⁹ ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 67, 73-74.

⁷⁰ Полное Собрание Законов Российской Империи. Том XXI. С 1781 по 1783. От № 15.106 до 15.901. С.-Петербург, 1830, стр. 1014-1015; Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией А. А. Цагарели. С.-Петербург, 1898, стр. 102-103; **ასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 210, 221; ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 68, 74.(შეადარე: **О. П. Маркова**. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.168).

⁷¹ Полное Собрание Законов Российской Империи. Том XXI. С 1781 по 1783. От № 15.106 до 15.901. С.-Петербург, 1830, стр. 1015; Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией А. А. Цагарели. С.-Петербург, 1898, стр. 103; **ასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 210-211, 221-222; ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 68, 74(შეადარე: **О. П. Маркова**. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.169).

тогдашас извещать о том российскому **императорскому** двору, испрашивая чрез посланников своих **императорскаго** на царстве подтверждения и инвеституру“) ⁷²

ტრაქტატი არ ეხებოდა ერეკლე II-ის უფლებას ქვეშევრდომებზე, ცენტრალურ და ადგილობრივ მმართველობას, ქართული სამართლსა და სასამართლო სისტემას, ფულად-საფინანსო სისტემას, ზომა-წონის ერთეულებს, ჯარის ორგანიზაციას და ა.შ. ქართლ-კახეთის მეფის ქვეშევრდომი არ ხდებოდა რუსეთის იმპერატორის ქვეშევრდომი. ტრაქტატის **მეექვსე მუხლში** აღნიშნულია, რომ რუსეთის იმპერატორი „შინაგანსა კვლმწიფებისა მმართველობასა თანა შეუღლილსა მსჯავრსა და სამართალსა და შეკრებასა მისაცემელისა ხარკისასა დაანებებს მისსა უგანათლებულესობასა მეფესა სრულსა შინა ნებასა და სარგებლობასა მისსა...“ (რუსულ დედანში: „Власть, со внутренним управлением сопряженную, суд и расправу и збор податей предоставить его светлости царю в полную его волю“). ⁷³ რუსეთის იმპერატორი ასევე ვალდებულებას იღებდა, რომ მისი სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეები არ ჩაერეოდნენ ქართლ-კახეთის საშინაო საქმეებში (რუსულ დედანში: „запрещая своему военному и гражданскому начальству вступаться в какия-либо распоряжения“). ⁷⁴ ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ასევე ტრაქტატის **მეშვიდე მუხლი**. ქართლ-კახეთის მეფეს მოხელის თანამდებობაზე დანიშვნისას უნდა გაეთვალისწინებინა კანდიდატის დამსახურება რუსეთის წინაშე: „...რათა უსაკუთრესად არუწნოსმცა უდიდესობად მსახურებისათჳს რუსეთის იმპერიისა...“ (რუსულ დედანში: „В определении людей к местам и возвышении их в чины отменное оказывать уважение на заслуги пред Всероссийскою империею“). ⁷⁵ ცხადია, ამ მოთხოვნის ტრაქტატში შეტანა პოლიტიკური მოსაზრებით იყო ნაკარნახევი. რუსეთის საიმპერატორო კარზე კარგად უწყობდნენ, რომ ერეკლე II-ის ქვეშევრდომთა (თავადთა და აზნაურთა) შორის ყველა პრორუსული ორიენტაციის არ იყო. ტრაქტატის მეშვიდე მუხლი რუსეთის საიმპერატორო კარს გარანტიას აძლევდა, რომ ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე არ დაწინაურდებოდნენ პრორუსული ორიენტაციის მოწინააღმდეგენი. მეშვიდე მუხლი, ცხადია, ზღუდავდა ქართლ-კახეთის მეფის სუვერენულ უფლებებს.

⁷² Полное Собрание Законов Российской Империи. Том XXI. С 1781 по 1783. От № 15.106 до 15.901. С.-Петербург, 1830, стр. 1015; Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1898, стр. 103; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 211, 222. **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტობირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 68, 74 (შეადარე: **О. П. Маркова**. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.169).

⁷³ Полное Собрание Законов Российской Империи. Том XXI. С 1781 по 1783. От № 15.106 до 15.901. С.-Петербург, 1830, стр. 1015-1016; Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1898, стр. 104; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 212, 223-224; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტობირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 69, 75.

⁷⁴ Полное Собрание Законов Российской Империи. Том XXI. С 1781 по 1783. От № 15.106 до 15.901. С.-Петербург, 1830, стр. 1015-1016; Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1898, стр. 104; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 212-213, 224; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტობირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 69, 75 (შეადარე: **О. П. Маркова**. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.169).

⁷⁵ Полное Собрание Законов Российской Империи. Том XXI. С 1781 по 1783. От № 15.106 до 15.901. С.-Петербург, 1830, стр. 1016; Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1898, стр. 105; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 212-213, 224; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტობირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 69, 75 (შეადარე: **О. П. Маркова**. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.169).

გეორგიევსკის ტრაქტატში ვერ აისახა ერეკლე II-ის მიერ შემუშავებულ ხელშეკრულების პროექტში (1771 წლის 30 დეკემბერი) შეტანილი მოთხოვნა კათოლიკოს-პატრიარქის უფლებების უცვლელად („მოუშლელად“) დატოვების თაობაზე. ტრაქტატის **მერვე მუხლი**, რომელიც ეკლესიასა და კათალიკოს-პატრიარქს ეხება, თითქმის მთლიანად ალექსანდრ ბეზბოროდკოს მოსაზრების მიხედვით ჩამოყალიბდა. მცხეთის უძველესი საპატრიარქო ტახტის მპყრობელი, კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ I, ხდებოდა რუსეთის მართლმადიდებელი ეკლესიის უწმიდესი სინოდის წევრი და სინოდის წევრ მღვდელმთავართა შორის იკავებდა მერვე ადგილს ტობოლსკის არქიეპისკოპოსის შემდეგ. მერვე მუხლში კვითხულობთ: „...ინებებს **მისი** იგი **დიდებულება**, ვითარმედ კათოლიკოსსა ანუ უმთავრესსა არხიეპისკოპოსსა მათსა, რათა აქუნდეს ადგილი რიცხუთა შორის რუსეთისა მღვდელთ-მთავართა მერუსსა შინა ხარისხსა, ესე იგი არს შემდგომად ტობოლსკისა...“ (რუსულ დედანში: „...чтоб католикос или начальствующий архиепископ их, состоял местом в числе российских архиереев в восьмой степени, именно после тобольскаго“).⁷⁶ 1700 წლიდან 1917 წლამდე რუსეთის ეკლესიას პატრიარქი არ ჰყავდა, სინოდის წევრები მხოლოდ მღვდელმთავრები (ეპისკოპოსები, არქიეპისკოპოსები, მიტროპოლიტები) იყვნენ. იმხანად ანტონ I-ის რანგის საეკლესიო იერარქი რუსეთს არ ჰყოლია. უძველესი ავტოკეფალური ეკლესიის საჭეთმპყრობელი სინოდის წევრებს, რიგით მღვდელმთავრებს, გაუტოლეს. ამასთან, შვიდი მღვდელმთავარი სინოდში ანტონ I-ზე დიდი პატივით სარგებლობდა. ეს კი იმას ნიშნავდა, რომ **შეიღახა კათოლიკოს-პატრიარქის ღირსება**. რუსეთის საიმპერატორო კარზე კარგად უწყობდნენ, რომ საქმე ჰქონდათ უძველეს სამოციქულო მართლმადიდებელ ეკლესიასა და მის საჭეთმპყრობელთან. ამიტომ იყო, რომ, მერვე მუხლის ძალით, ორი ქვეყნის ეკლესიათა შორის ურთიერთობა უნდა გარკვეულიყო ცალკე ხელშეკრულებით: „... ამისთვის უკუე დაიწერების სხუად არტიკული“ (რუსულ დედანში: „...о том составитя особый артикул“). ასეთი ხელშეკრულება აღარ დადებულა.⁷⁷

ტრაქტატის ძირითად ტექსტთან (პრეამბულა და ცამეტი მუხლი) ერთად დამოუკიდებელ დოკუმენტად გაფორმდა (ცალკე მოეწერა ხელი) საიდუმლო მუხლებს (ოთხ მუხლს) ანუ, **„სეპარატისა არტიკულს“** (რუსულ დედანში: „Сепаратные Артикулы“).⁷⁸

აღსანიშნავია, რომ **პირველ სეპარატულ (ცალკე) ანუ საიდუმლო მუხლში** ასახვა პოვა ეკატერინა II-ის მოთხოვნამ. ერეკლე II მეგობრულ ურთიერთობაში უნდა დარჩენილიყო სოლომონ I-თან, ხოლო მეფეებს შორის უთანხმოების წარმოშობის შემთხვევაში, არბიტრის როლს შეასრულებდა რუსეთის იმპერატორი, რომლის გადაწყვეტილებასაც ერეკლე II უნდა დამორჩილებოდა: „...აწ და შემდგომად შერაცხს **მისისა იმპერატორებისა დიდებულებასა** სრულიად მეშუამავლედ და განაგდებს **მისისა** მიერ უზენაესისა განჩინებისა ანუ განჩინისა ვერ გულისკმის-საყოფელთა შფოთთა შორის ორთა ამათ მფლობელთა უფროს ყოვლისა მოლოდებისა გამოსრულთა“ (რუსულ დედანში: „...ныне и впредь признает **ея императорское величество** совершенным арбитром, подвергая распри и недоразумения, между двумя владельцами паче всякаго

⁷⁶ Полное Собрание Законов Российской Империи. Том XXI. С 1781 по 1783. От № 15.106 до 15.901. С.-Петербург, 1830, стр. 1016; Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией А. А. Цагарели. Санктпетербург, 1898, стр. 105; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 213, 225; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 69, 75(შეადარე: **О. П. Маркова**. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.169).

⁷⁷ **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 69, 75.

⁷⁸ **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 70-71, 76-77.

чаяния происходящая, ее верховному решению“).⁷⁹ ცხადია, პირველი სეპარატული მუხლი ლახავდა როგორც ერეკლე II-ის, ისე სოლომონ I-ის სუვერენულ უფლებებს და ამავე დროს რუსეთს საშუალებას აძლევდა ჩარეულიყო ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების ურთიერთობაში.

მეორე სეპარატული მუხლი გვაუწყებს: „დაცვისათვის სამფლობელოდსა ქართლისა და კახეთისათა ყოვლით კერძო შენებისაგან მეზობელთასა და სიმტკიცისათვის მკედრობისა მისისა უგანათლებულესობისა მეფისა, **დიდებულება იმპერატორებისა** მისისა აღსთქუამს შენახუად სამფლობელოთა შინა მეფისათა ორსა სრულსა ბატალიონსა ქუშითსა ოთხითა ზარბაზნითა...“ (რუსულ დედანში: „Для охранения владений Карталинских и Кахетинских от всякаго прикосновения со стороны соседей и для подкрепления войск его светлости царя на оборону **ея императорское величество** обещает содержать в областях его два полные батальона пехоты с четырьмя пушками...“).⁸⁰ მეორე სეპარატულ მუხლში საკვებით ცხადად იყო განსაზღვრული, ვის უნდა გაეღო ორი რუსული ბატალიონის შენახვის ხარჯები: „დაცვისათვის სამფლობელოდსა ქართლისა და კახეთისათა ყოვლით კერძო შენებისაგან მეზობელთასა და სიმტკიცისათვის მკედრობისა მისისა უგანათლებულესობისა მეფისა, **დიდებულება იმპერატორებისა** მისისა აღსთქუამს შენახუად სამფლობელოთა შინა მეფისათა ორსა სრულსა ბატალიონსა ქუშითსა ოთხითა ზარბაზნითა, რომელთაცა პრავიანტი და საჭმელი უსიტყუშთა ხარისხისაებრ მკედრობისაგანთა მათ მიეცემის, და პრავიანტი იგი და საჭმელი უსიტყუშთა სყიდულ იქმნების ნაყოფი ძლით ქუშყანისა თანკმობითა **მისის** უგანათლებულესობისათა თავისა თანა მესამზღვრისა მთავრისა დადებულითა ფასითა“ (რუსულ დედანში: „Для охранения владений Карталинских и Кахетинских от всякаго прикосновения со стороны соседей и для подкрепления войск его светлости царя на оборону **ея императорское величество** обещает содержать в областях его два полные батальона пехоты с четырьмя пушками, которым провиант и фураж по их штатам производиться будет в натуре от земли по соглашению его светлости с главным пограничным начальником за положенную в штатах цену“).⁸¹

მესამე სეპარატული მუხლის ძალით რუსეთი ვალდებული იყო ომის შემთხვევაში დამატებითი დახმარება აღმოეჩინა ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის და მისი მტერი ორივე ქვეყნის მტრად შეერაცხა: „...დასდუას ჰ[ა]ზრი შეწევისათჳს თქმულთა მათ ქუშყანათა და წინა-აღმდგომისა მტერთასა მოქმედებისათჳს, რომელიცა არა სხუშბრ, არამედ ვითარცა საერთოდ მტრად შერაცხუად სათანადო არს“ (რუსულ დედანში: „...согласить и положить на мере о защищении означенных земель и о действии против неприятеля, который не иначе как за общего врага разумеем быть должен“).⁸²

⁷⁹ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.- Петербург, 1898, стр. 108; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 230-231; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. ლოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 70, 76.

⁸⁰ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.- Петербург, 1898, стр. 108-109; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 231; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. ლოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 71, 77.

⁸¹ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.- Петербург, 1898, стр. 108-109; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 231; **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. ლოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 71, 77.

⁸² Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.- Петербург, 1898, стр. 109; **იასე ცინცაძე**. 1783 წლის მფარველობითი

მეოთხე სეპარატული მუხლის ძალით რუსეთი ვალდებული იყო ომის შემთხვევაში (იგულისხმებოდა ომები ირანთან და ოსმალეთთან) ქართლ-კახეთის სამეფოს დახმარებოდა იარაღით, ამასთან ერთად, საზავო მოლაპარაკების დროს, უნდა ეცადა რათა ქართლ-კახეთის სამეფოსათვის დაებრუნებინა წინათ მტერთაგან წართმეული ტერიტორიები: „...რათა დროსა ბრძოლისასა იკმაროსმცა ყოველი შემძლებელობად მეცადინობისა ღონითა საჭურუშლისათა, ხოლო დროსა მშვიდობისასა დაზავებისა მიერ უკმო-ქცევისათჳს ქუშყანისა და ადგილთა მტერთაგან ქონებულთა და ძუჭლადვე სამეფოსა მიმართ ქართლისა და კახეთისა შერაცხილთა, ესენი უკუშ დაშთებიან სამფლობელოდ მუნებურთა მეფეთა...“ (რუსულ დედანში: „...в случае войны употребить все возможное старание пособием оружия, а в случае мира настоянием о возвращении земель и мест, издавна к царству Карталинскому и Кахетинскому принадлежавших, кои и останутся во владении царей тамошних...“).⁸³

გეორგიევსკში ტრაქტატის საბოლოო ტექსტის შეთანხმებისას ქართულმა მხარემ მოითხოვა ერეკლე II-ის ტიტულატურა განსაზღვრულიყო ასე: „ერეკლე II, მეფე კახეთისა და მეფე ქართლისა, მემკვიდრე მთავარი სამცხე-საათაბაგოსი, ყაზახის მთავარი, ბორჩალოს მთავარი, შამშადილუს მთავარი, კახის მთავარი, შაქის მთავარი და შირვანის მთავარი, მფლობელი და მფარველი განჯისა, ერევნისა და სხვათა.“ („Ираклий II, царь кахетинский и царь карталинский, наследный князь самцхе-саатабагский, князь казахский, князь борчалинский, князь шамшадильский, князь кахский, князь шакский и князь ширванский, владетель и покровитель ганджийский, эреванский и проч.“). რუსული მხარის უარყოფითი პოზიციის გამო ერეკლე II-ის ამ ტიტულმა გეორგიევსკის ტრაქტატში ასახვა ვერ ჰპოვა.⁸⁴ ეს შემდეგი მიზეზებით იყო გააბიროვნებული: 1) სამცხე-საათაბაგო, საქართველოს ისტორიული ტერიტორია, გეორგიევსკის ტრაქტატის დადების დროისათვის ოსმალეთის იმპერიაში შედიოდა და ცხადია, რუსეთი ქართლ-კახეთის მეფეს სამცხე-საათაბაგოს მემკვიდრე მთავრად ვერ მოიხსენიებდა. ეს ოსმალეთის პროტესტს გამოიწვევდა; 2) კახი (საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის – ჭარ-ბელაქნის ნაწილი), შაქი, შირვანი ირანის სახელმწიფოში შედიოდა, ირანის სახელმწიფოში შედიოდა განჯისა და ერევნის სახანოებიც. ასე რომ, ერეკლე II-ის აღიარება კახის, შაქის, შირვანის, განჯისა და ერევნის მფლობელად ირანის პროტესტს გამოიწვევდა.

გეორგიევსკის ტრაქტატთან ერთად ასევე ცალკე დამოუკიდებელ დოკუმენტად გაფორმდა ფიცის ნიმუში (სახე), რომელიც ერეკლე II-ს უნდა მიეღო ტრაქტატის რატიფიკაციის შემდეგ. დოკუმენტი იწყება ასე: „სახე, რომლისაგერ უგანათლებულესობა მისი მეფე ქართლისა და კახეთისა ირაკლი თეიმურაზოვიჩი ჰყოფს ფიცითსა აღთქმასა ერთგულობასა ზედა მისისა იმპერატორების დიდებულებისასა თვკთმყრობელისა ყოვლისა რუსეთისასა და აღსარებასა მფარუშლობისა და უზენაესისა კელმწიფებისა იმპერატორთასა მეფეთა ზედა ქართლისა და კახეთისათა“ (რუსულ დედანში: „Образец, по которому Его Светлость Царь Карталинский и Кахетинский Ираклий Теймуразович учинит клятвенное обещание на верность Ея Императорскому Величеству Самодержавще Всероссийской и на признание покровительства и верховной власти

ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 231-232; ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 71, 77.

⁸³ Грамоты и другие исторические документы, относящиеся до Грузии. Том II. Выпуск I. Грузинские тексты. С 1768 по 1801 год. Под редакцией А. А. Пагарели. С.-Петербург, 1898, стр. 109; ასე ცინცაძე. 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი. მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის. გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, თბილისი 1960. გვ. 232; ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 71, 77(შეადარე: О. П. Маркова. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Издательство „Наука“, Москва, 1966. стр.170).

⁸⁴ П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869, стр. 130.

всероссийских **Императоров** над царями карталинскими и кахетинскими“).⁸⁵ ამრიგად, ფიცის ნიშნუშიც (სახეშიც) დადასტურებულია ქართლ-კახეთის მეფეებისა (და, ცხადია, სამეფოს) არსებობა.

გეორგიევსკის ტრაქტატი დაიღო იმხანად საერთაშორისო ურთიერთობებში მიღებული ყველა წესის დაცვით (მხარეების მიერ ტრაქტატის პროექტების შედგენა და განხილვა, ტრაქტატის ტექსტის მომზადება, სრულუფლებიანი დელეგაციების დანიშვნა, მოლაპარაკება, ტრაქტატის საბოლოო ტექსტის შეთანხმება და ხელმოწერა, ტრაქტატის რატიფიკაცია და გამოქვეყნება). ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ტრაქტატის **მეთორმეტე მუხლი**. მართალია, „ტრაქტატი „საუკუნოდ“, სამუდამოდ (რუსულ დედანში: „на вечныя времена“)⁸⁶ იდებოდა, მაგრამ თუ მასში ურთიერთსასარგებლო ცვლილებების შეტანა იქნებოდა საჭირო, ეს უნდა მომხდარიყო ორივე მხარის თანხმობით: „...უკეთუ განხილულ იქმნების რაიმე საჭიროდ შეცუალებად, ანუ დართუად ურთიერთისათჳს სარგებელისა, აქუს მას ადგილი ორთავე კერძოთა თანკმობისა“ (რუსულ დედანში: „...оное да возымеет место по обостороннему соглашению“).⁸⁷

1783 წლის აგვისტოს შუა რიცხვებში ელჩები საქართველოში დაბრუნდნენ. იმავე წლის 20 აგვისტოს ერეკლემ ტრაქტატზე ხელმოწერის აღსანიშნავად საზეიმო ცერემონიალი გამართა, ზეიმზე პოლკოვნიკი სტეპან ბურნაშევიც მიიწვია. 9 საათზე ხალხი სიონის ტაძართან შეიკრიბა, ხოლო 11 საათზე მეფე უფლისწულებსა და დიდებულებთან ერთად მობრძანდა. წირვა გადაიხადეს. შემდეგ მეფემ წვეულება გამართა, მისცეს სალუტი⁸⁸. 1783 წლის 17 აგვისტოს ტრაქტატის დედანი პეტერბურგში ჩაიტანეს. იგი მოიწონეს და განკარგულება გასცეს ტექსტის დაბეჭდვის თაობაზე. ტრაქტატის ძირითადი ტექსტი – 13 მუხლი – მალე სტამბური წესით დაიბეჭდა რუსულად „ქვეყანაში გამოსაცხადებლად“. იგი რუსეთის საელჩოებსაც გაუგზავნეს უცხოეთში. 1783 წლის 21 სექტემბერს ეკატერინა II-მ მოახდინა გეორგიევსკის ტრაქტატის, ანუ, როგორც იგი წერდა, „**მეგობრობის ხელშეკრულების**“ რატიფიკაცია და დოკუმენტი საქართველოში გამოგზავნეს.⁸⁹

4. რუსეთის ჯარის შემოსვლა ქართლ-კახეთის სამეფოში (1783 წლის ოქტომბერი-ნოემბერი)

1783 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონი, როგორც ეს გეორგიევსკის ტრაქტატით იყო განსაზღვრული, ქართლ-კახეთის სამეფოში შემოვიდა. გეორგიევსკის ტრაქტატი ჯერ კიდევ არ იყო ხელმოწერილი, როდესაც გენერალ-ანშეფმა **გრიგორი პოტიომკინმა** ქართლ-კახეთის სამეფოში ჯარის გაგზავნისათვის დაიწყო მზადება. ჯარის გაგზავნის საქმეს პრაქტიკულად გენერალ-პორუჩიკი **პაველ პოტიომკინი** ხელმძღვანელობდა. 1783 წლის 1 ივლისს პაველ პოტიომკინს დაეკისრა ჩრდილო კავკასიაში მოზღოვიდან ასტრახანამდე (კასპიის ზღვამდე) კავკასიის სასაზღვრო ხაზის დაცვა. ცოტა მოგვიანებით, 1784 წლის 2 თებერვალს, იგი დაინიშნა **სარატოვისა და კავკასიის გენერალ-გუბერნატორად** და კასპიის ზღვიდან შავ ზღვამდე განლაგებული

⁸⁵ **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 71-72, 77-78.

⁸⁶ **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 70, 76.

⁸⁷ **ვალერიან მაჭარაძე**. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 70, 76.

⁸⁸ **П. Г. Бутков**. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869, стр. 129-130; **Н. Дубровин**. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 12;

ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 21-22.

⁸⁹ ; **Н. Дубровин**. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 15;

ვალერიან მაჭარაძე. გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 21-22

რუსეთის ჯარების მთავარსარდლად – კავკასიის ხაზის მთავარსარდლად.. 1785 წლის 5 მაისს შეიქმნა კავკასიის სამეფოსნაცვლო, რომელშიც შედიოდა კავკასიისა და ასტრახანის ოლქები⁹⁰.

კავკასიის ხაზიდან (მოზდოკი, გეორგიევსკი) თბილისისაკენ მომავალი გზა ჯარისა და არტილერიის გადაადგილებისათვის გამოუსადეგარი იყო. თბილისში ჩამოსულმა პოლკოვნიკმა სტეპან ბურნაშევმა პაველ პოტიომკინს აცნობა, რომ იგი შეუდგა თბილისიდან კავკასიონის უღელტეხილამდე გზების შეკეთებასა და ხიდების მშენებლობას. სტეპან ბურნაშევს ერეკლე II 1500 კაცით დახმარებას შეჰპირებია⁹¹. ჯერ კიდევ მანამ, სანამ მოზდოკი-ასტრახანის ხაზს ჩაიბარებდა, 1783 წლის მაისში, პაველ პოტიომკინმა ობერ-კვარტერმასტერ ფოხტს დაავალა მდინარე თერგის გასწვრივ არსებული გზის საქართველოს საზღვრამდე წესრიგში მოყვანა. სამუშაოს შესასრულებლად ფოხტს გამოუყვეს 800 ჯარისკაცი. გრენადერთა ერთი ბატალიონი გზის მშენებლების უსაფრთხოებას იცავდა. 1783 წლის ოქტომბერში ფოხტმა მდინარე თერგზე ხიდების მშენებლობა დაასრულა. თერგზე, სოფელ ბალთადან (ოსეთი) სტეფანწმინდამდე (ყაზბეგამდე) გზის 32-კილომეტრიან მონაკვეთზე 27 ხიდი იყო. ფოხტმა საკმაოდ მყარი ხიდები ააგო, თუმცა 1786 წელს ადიდებულმა თერგმა ისინი მაინც დაანგრია⁹².

1783 წლის ოქტომბერში ჩრდილო კავკასიიდან საქართველოსაკენ დაიდრა რუსეთის ჯარის ეგერთა (ქვეითთა) 2 ბატალიონი 4 საველე ზარბაზნით. იმ წელს ადრე დაზამთრდა. კავკასიონის მთებზე უკვე თოვლი იდო. რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონი 1783 წლის ოქტომბერში ბალთა-ყაზბეგის (ბალთა-სტეფანწმინდის) გზით შემოვიდა საქართველოში. 1783 წლის 3 ნოემბერს, შემოდგომის სუსხიან დღეს, რუსულმა ბატალიონებმა თბილისის მოაღწია.⁹³

* * *

ქართლ-კახეთის სამეფოში ჯარის გამოგზავნასთან ერთად გრიგორი პოტიომკინი ცდილობდა ჩრდილო კავკასიიდან (მოზდოკიდან) საქართველოში მომავალი გზის დაცვას. 1784 წლის გაზაფხულზე კავკასიონის მთისწინეთში დაარსდა ვლადიკავკაზის ციხე-სიმაგრე, ხოლო მოზდოკიდან ვლადიკავკაზამდე გზაზე აიგო რედუტები: პოტიომკინი (მდინარე თერგზე), კუმბელეინი (მდინარე კუმბელეზე), გრიგორიოპოლისი (მცირე ყაბარდოში)⁹⁴.

ქართლ-კახეთის სამეფოში ჯარის, თუნდაც ორ ბატალიონის, შემოსვლა რუსეთის კავკასიური პოლიტიკის ნაწილი იყო. იმპერატორი ეკატერინა II მიღწეულით დაკმაყოფილებას არ აპირებდა. 1784 წელს პაველ პოტიომკინმა მიიღო დიდი რაოდენობით ფული, ასტრახანში შეიქმნა წელიწად-ნახევრის სურსათის მარაგი 6.000 ჯარისკაცისათვის, ქერის მარაგი 1500 ცხენისათვის. თუ რუსეთის ჯარი დერბენტს (დარუბანდს) დაიკავებდა, ეს მარაგი კასპიის ზღვის ფლოტილის დერბენტში უნდა გადაეტანა⁹⁵.

1783 წლის 3 ნოემბერს თბილისში შემოსული რუსეთის ჯარის ეგერთა ორი ბატალიონი ოთხი საველე ზარბაზნით უკვე საქართველოში მყოფ პოლკოვნიკ სტეპან ბურნაშევს

⁹⁰ Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакцией генерал-майора В. Потто. Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказского военного округа. Тифлис, 1899, стр. 163.

⁹¹ Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 12;

⁹² П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869, стр. 130-131; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 12-13;

⁹³ Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакцией генерал-майора В. Потто. Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказского военного округа. Тифлис, 1899, стр. 191; П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869, стр. 131; Н. Дубровин. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 13;

⁹⁴ П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869, стр. 131.

⁹⁵ П. Г. Бутков. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869, стр. 143.

დაექვემდებარა⁹⁶. ცხადია, ორი ბატალიონი ოთხი საველე ქვემეხით არ წარმოადგენდა იმ ძალას, რომელიც ქართლ-კახეთის სამეფოს მტრებს დააშინებდა. 1784 წლის 6 დეკემბერს იმპერატორმა ეკატერინე II-მ ერეკლე II უწყალობა 24 ქვემეხი ყუმბარების ორი კომპლექტითურთ. 1785 წლის თებერვალში ქვემეხები ოთხთვალეებით სანკტ-პეტერბურგიდან **ტვერში** გაგზავნეს, შემდეგ მდინარე ვოლგით ქალაქ **ცარიცინამდე** ჩაიტანეს, საიდანაც ისევ სახმელეთო გზით ჩრდილო კავკასიაში, ქალაქ **ეკატერინოგრადში**, გადაიტანეს. ასე რომ, ნაჩუქარი ქვემეხების სანკტ-პეტერბურგიდან თბილისში ჩამოტანა ძალზე გაჭინაურდა⁹⁷. იმპერატორ ეკატერინა II-ის მიერ 1784 წელს ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-თვის ნაბოძები ქვემეხების ნაწილმა თბილისში მხოლოდ 1787 წელს ჩამოაღწია⁹⁸, მეორე ნაწილი, ერეკლე II-ის არაერთგზის თხოვნის მიუხედავად, 1797 წლის 31 დეკემბერსაც კი არ იყო თბილისში ჩამოტანილი,⁹⁹ მიუხედავად იმისა, რომ მეფე ერეკლე II იმპერატორ ეკატერინა II-ს 1793 წლის 17 იანვარს უკვე მერამდენედ სთხოვდა ჩრდილო კავკასიაში, ეკატერინოგრადში ჩარჩენილი ქვემეხების საქართველოში გაგზავნის დაჩქარებას.¹⁰⁰

პაველ პოტიომკინი დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა დაკისრებულ მოვალეობას. 1784 წლის ზაფხულში იგი მოზდოკიდან თბილისისაკენ გამოემგზავრა, თუმცა თბილისს მხოლოდ სექტემბერში მოაღწია¹⁰¹. პაველ პოტიომკინს თან ახლდა ბრწყინვალე ამაღა: გრიგორი პოტიომკინის ნათესავი გენერალ-პორუჩიკი **ალექსანდრე სამოილოვიჩი**, ჰესენის პრინცი, რუსეთის ჯარის პოდპოლკოვნიკი **რეინსფელდი** (იგივე რეინსფელდსკი) და ოფიცრები ცნობილი რუსული საგვარეულოებიდან. პაველ პოტიომკინი თბილისს დიდი ზეიმით მიიღეს. ზეიმის დასრულების შემდეგ რუსი გენერალი შეხვდა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს. პაველ პოტიომკინმა მეფეს ქართული ჯარის გაძლიერების აუცილებლობაზე მიანიშნა¹⁰².

5. გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიკაცია (1782 წლის 24 იანვარი)

1783 წლის დეკემბერში პოლკოვნიკი ვასილი ტამარა პეტერბურგიდან გეორგიევსკში ჩავიდა, საიდანაც 26 დეკემბერს გენერალმა პაველ პოტიომკინმა იგი ტრაქტატის რატიფიცირებული რუსული ტექსტით, სამეფო ნიშნებითა და საჩუქრებით თბილისისაკენ გამოისტუმრა. 1784 წლის 2 იანვარს ვასილი ტამარა მოზდოკიდან თბილისისაკენ გამოემგზავრა და 17 იანვარს თბილისს მოაღწია. სამეფო კარზე რუსეთის წარმომადგენლის მიღების დღედ 1784 წლის 22 იანვარი დაინიშნა¹⁰³.

⁹⁶ **П. Г. Бутков**. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869, стр. 131; Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакцией генерал-майора **В. Потто**. Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказского военного округа. Тифлис, 1899, стр. 191.

⁹⁷ **П. Г. Бутков**. Материалы для новой истории Кавказа, с 1722 по 1803 год. Часть вторая. С.-Петербург, 1869, стр. 131-132.

⁹⁸ **Н. Дубровин**. Тысяча восемьсот второй год в Грузии. – «Вестник Европы». Журнал истории, политики, литературы. Том II, 1868. С.-Петербург, 1868, стр. 226.

⁹⁹ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. Том II. выпуск II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1902, стр. 78., 180.

¹⁰⁰ Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся до Грузии. Том II. выпуск II. С 1769 по 1801 год. Под редакцией **А. А. Цагарели**. С.-Петербург, 1902, стр. 112, 89-91, 180.

¹⁰¹ Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакцией генерал-майора **В. Потто**. Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказского военного округа. Тифлис, 1899, стр. 155.

¹⁰² Исторический очерк Кавказских войн от их начала до присоединения Грузии. К столетию занятия Тифлиса русскими войсками 26-го ноября 1799 года. Под редакцией генерал-майора **В. Потто**. Издание Военно-исторического отдела при штабе Кавказского военного округа. Тифлис, 1899, стр. 192-193.

¹⁰³ **Н. Дубровин**. История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 15.

რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონი, როგორც აღვნიშნეთ, თბილისში 1783 წლის 3 ნოემბერს შემოვიდა. იმ დღეს თბილისში ძლიერ ციოდა. ამინდი არც შემდგომ გაუმჯობესებულა, პირიქით, სიცივემ იმატა. 24-25 დეკემბერს ღამით და 26 დეკემბერს თბილისში დიდი თოვლი მოვიდა, ქალაქის ვიწრო ქუჩებში მოძრაობა ძალზე გართულდა¹⁰⁴. ქართლ-კახეთის სამეფოსა და რუსეთის იმპერიას შორის დადებული მფარველობითი ხელშეკრულების (გეორგიევსკის ტრაქტატის) რატიფიკაციასთან დაკავშირებით თბილისში ზეიმი იყო დაგეგმილი. ზეიმს ხელს უშლიდა თოვლი და ძლიერი სიცივე. სამეფო კარზე რუსეთის წარმომადგენლის მიღებასთან ერთად 22 იანვარს გადაწყდა ზეიმის მოწყობა.

1784 წლის 22 იანვარს, დილით ადრე, ნარიყალას ციხიდან 101-ჯერ გაისროლეს ზარბაზანიდან. ცერემონიის მონაწილენი პოლკოვნიკ სტეპან ბურნაშევის რეზიდენციასთან შეიკრიბნენ, საიდანაც მეფის სასახლისაკენ დაიძრნენ. მსვლელობას წინ ქართველი ცხენოსნები მიუძღოდნენ, შემდეგ მიდიოდა რუსეთის ჯარის ოცეული, ხოლო მათ უკან – 24 ქართველი თავადი. ქართველ თავადებს უკან მიჰყვებოდა ცხენზე ამხედრებული რუსეთის ჯარის პოდპოლკოვნიკი **მერლინი** და რუსეთის ჯარის უფროსი ოფიცრები, რომელთაც მიჰქონდათ დროშა, ხმალი, სამეფო მანტია, სკიპტრა, გვირგვინი და რუსეთის იმპერატორის სიგელი. სამეფო რეგალიებს მარჯვნიდან და მარცხნიდან ქართველი თავადების მწკრივი მიჰყვებოდა. რუს ოფიცერს, რომელსაც ხელთ ეპყრა ეკატერინა II-ის სიგელი, უკან მიჰყვებოდა პოლკოვნიკი **ვასილი ტამარა**. ვასილი ტამარას ერთი მხრიდან გვერდით ედგა მეფის ობერშტალმეისტერი თავადი **აბაშიძე**, ხოლო მეორე მხრიდან – მეფის გენერალ-ადიუტანტი თავადი **ბარათაშვილი**. პროცესია სრულდებოდა რუსეთის ჯარის ეგერთა ორი ოცეულით და ქართველთა ცხენოსანი რაზმით. მეფის სასახლესთან მისულ პროცესიას მუსიკით შეეგებნენ, ხოლო სასახლის ეზოში საყვირების ხმა გაისმა. მეფის სასახლის კარიბჭეში პროცესიას პოლკოვნიკი **სტეპან ბურნაშევი** და **მირიან ბატონიშვილი** მიეგებნენ, ხოლო კიბის პირველ საფეხურთან და შემდეგ სამეფო დარბაზის კარებთან - მეფის დიდმოხელენი¹⁰⁵. სამეფო დარბაზში იდგა რუსეთის იმპერატორ ეკატერინა II-ის მიერ ერეკლე მეფისათვის გამოგზავნილი ტახტი, ტახტის წინ იდგა მეფე, მარჯვნივ და მარცხნივ ბატონიშვილები, მეფის შვილიშვილები, კათოლიკოს-პატრიარქი ანტონ II, მეუფეები, მინისტრები და სხვა დიდმოხელენი. პოლკოვნიკმა ვასილი ტამარამ მისალმების შემდეგ ერეკლე II-ს გადასცა რუსეთის იმპერატორის მიერ გამოგზავნილი სამეფო რეგალიები და სიგელი. ერეკლე II-მ რეგალიები და სიგელი ტახტის წინ ფეხზემდგომმა ჩაიბარა. დროშა და ხმალი მეფემ გადასცა ერთ-ერთ თავადს, რომელსაც ძველი ქართული ტრადიციით უფლება ჰქონდა სამეფო დარბაზში მყოფს ხმალი ეტარებინა; ხოლო მანტია ჩაიბარეს მეფის დიდმოხელეებმა. ერეკლე II-მ ბრძანა, რომ სამეფო გვირგვინი და სკიპტრა, ბალიშზე დასვენებული, ხელში სჭეროდათ დიდმოხელეებს. სიგელი გიორგი ბატონიშვილმა გადასცა თავად ორბელიანსა და თავად ბაგრატიონს. ერეკლე II-თვის ეკატერინა II-ის სიგელის გადაცემას თან ახლდა 101 გასროლა ზარბაზანიდან. სიგელის გადაცემის შემდეგ ქართლ-კახეთის მეფე ტახტზე აბრძანდა, ხოლო ტახტის საფეხურებზე მარჯვნიდან მარცხნივ დადგა შვიდი ბატონიშვილი და მეფის ორი შვილიშვილი¹⁰⁶. ტახტზე მჯდომმა მეფე ერეკლემ გულითადი მადლიერება გამოხატა რუსეთის იმპერატორ ეკატერინა II-ის მიმართ, რის შემდეგაც დამსწრეთაგან მილოცვები მიიღო. მილოცვისას ყველანი მეფეს ხელზე ემთხვევნენ¹⁰⁷. ცერემონიალი დასრულდა დიდი ტრაპეზით, რომელზეც მეფემ, სამეფო სახლისა და დიდმოხელეთა გარდა, მიიწვია პოლკოვნიკი ვასილი ტამარა, პოლკოვნიკი სტეპან ბურნაშევი და ყველა რუსი ოფიცერი¹⁰⁸.

¹⁰⁴ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 13.

¹⁰⁵ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 15-16.

¹⁰⁶ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 16.

¹⁰⁷ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 17.

¹⁰⁸ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 17.

1784 წლის 24 იანვარს რუსეთის ჯარის ორი ბატალიონი პოლკოვნიკ **ვასილი ტამარასა** და პოლკოვნიკ **სტეპან ბურნაშევის** მეთაურობით დისლოკაციის ადგილიდან სამეფო სასახლისაკენ დაიძრა. ვასილი ტამარა და სტეპან ბურნაშევი სამეფო დარბაზში მიიწვიეს, სადაც იმყოფებოდნენ მეფე, დედოფალი, ბატონიშვილები, მინისტრები და სხვა დიდმოხელენი. ყველანი ერთად სიონის ტაძრისაკენ გაემართნენ, სადაც ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს ფიცი უნდა დაედო. სიონის ტაძარში მეფე საგანგებოდ მომზადებულ ტახტზე აბრძანდა და სამეფო მანტიით შეიმოსა. ტახტის ორივე მხარეს მდგომი ხელთ ეპყრათ სამეფო რეგალიები, ტახტის წინ იდგნენ ბატონიშვილები და მათი შვილები. ტახტის წინ, ოდნავ მარჯვნივ, ძვირფასი ქსოვილით დაფარულ მაგიდაზე იდო გეორგიევსკის ტრაქტატის სარიტიფიკაციო სიგელი, რომელსაც ხელს აწერდა რუსეთის იმპერატორი ეკატერინა II. იმავე მაგიდაზე იდო გეორგიევსკის ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელი, რომელზეც ხელი უნდა მოეწერა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს. კათოლიკოს-პატრიარქმა ანტონ I-მა ლიტურგიისას პირველად მოიხსენია რუსეთის იმპერატორი ეკატერინა II. სიონის ზარის გარდა, ზარებს რეკდნენ თბილისის ყველა ეკლესიაში. ლიტურგიის დასრულების შემდეგ ერეკლე II-მ ხელი მოაწერა გეორგიევსკის ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელს, რის შემდეგაც დაიწყო ფიცის დადების ცერემონიალი. ტახტის წინ დაბრძანებული იყო ჯვარი და სახარება. მეფის მარჯვნივ იდგა პოლკოვნიკი სტეპან ბურნაშევი, მარცხნივ – პოლკოვნიკი ვასილი ტამარა. ფიცის ტექსტის წარმოთქმის შემდეგ გაცვალეს სარატიფიკაციო სიგელები. პოლკოვნიკმა ვასილი ტამარამ ვახტანგ ბატონიშვილს გადასცა ეკატერინა II-ის მიერ ხელმოწერილი გეორგიევსკის ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელი, ხოლო ვახტანგ ბატონიშვილმა პოლკოვნიკ ვასილი ტამარას გადასცა ერეკლე II-ის მიერ ხელმოწერილი გეორგიევსკის ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელი¹⁰⁹.

გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიკაციასთან დაკავშირებით რუსეთის იმპერატორმა ეკატერინა II-მ ქართლ-კახეთის დედოფალი **დარეჯანი** წმინდა ეკატერინეს ორდენით დააჯილდოვა. სხვადასხვა სახის ჯილდოები მიიღეს ბატონიშვილებმა: **გიორგიმ**, **იულიანმა** და **ვახტანგმა**. მეფის მეოთხე ვაჟმა, 18 წლის **თეიმურაზმა**, რომელიც ბერად იყო აღკვეცილი **ანტონის** სახელით, რუსეთის იმპერატორისაგან რუსეთში მიწვევა და არქიეპისკოპოსის ზარისხში აყვანის პირობა მიიღო. ერეკლეს კიდევ ერთ ვაჟს, 17 წლის **მირიანს**, ჯერ კიდევ გეორგიევსკის ტრაქტატის რატიფიკაციამდე, 1784 წლის 17 აგვისტოს, პოლკოვნიკის სამხედრო წოდება ებოძა და დაინიშნა რუსეთის ჯარის ყაბარდოს ქვეითთა პოლკის მეთაურად. კათოლიკოს-პატრიარქ **ანტონ I**-ს ებოძა ბრილიანტის ჯვარი და 2500 მანეთი. 1784 წლის 29 იანვარს **გარსევან ჭავჭავაძე**, რომელმაც აქტიური მონაწილეობა მიიღო გეორგიევსკის ტრაქტატის მომზადებასა და დადებაში, დაინიშნა ქართლ-კახეთის სამეფოს სრულუფლებიან წარმომადგენლად (მინისტრად) რუსეთის საიმპერატორო კარზე¹¹⁰. საქართველოში ადრე გამოგზავნილი პოლკოვნიკი **სტეპან ბურნაშევი**, რომელმაც 1783 წლის ნოემბერში, როგორც აღვნიშნეთ, რუსეთის ჯარის 2 ბატალიონი ჩაიბარა, 1784 წლის 25 იანვრიდან ოფიციალურად შეუდგა საქართველოში რუსეთის საიმპერატორო კარის სრულუფლებიანი წარმომადგენლის (მინისტრის) მოვალეობის შესრულებას.¹¹¹

* * *

გეორგიევსკის ტრაქტატის სარატიფიკაციო სიგელების გაცვლისა და ამ მოვლენასთან დაკავშირებით თბილისში გამართული ზეიმის შემდეგ ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-მ სურვილი გამოთქვა გამგზავრებულიყო სანკტ-პეტერბურგში და პირადად გადაეხადა მადლობა ეკატერინა II-

¹⁰⁹ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 17-19.

¹¹⁰ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 19-20.

¹¹¹ **ვალერიან მაჭარაძე.** გეორგიევსკის ტრაქტატი. გამოკვლევა. დოკუმენტები. ფოტოპირები. გამომცემლობა „ხელოვნება“, თბილისი, 1983, გვ. 22.

სათვის. რუსეთის იმპერატორმა საჭიროდ არ მიიჩნია ქართლ-კახეთის მეფის სანკტ-პეტერბურგში ჩასვლა და ერეკლე II-ს რუსეთში შვილების გაგზავნა ურჩია¹¹². 1784 წლის 23 მაისს ეკატერინა II-ის სურვილის თანახმად მირიან ბატონიშვილი და თეიმურაზ ბატონიშვილი (ბერდიაკონი ანტონი) გარსევან ჭავჭავაძის თანხლებით სანკტ-პეტერბურგში გაემგზავრნენ. დედაქალაქში ჩასვლამდე მათ კრემენჩუგში გრიგორი პოტიომკინი მოინახულეს და მხოლოდ 1784 წლის სექტემბერში ჩააღწიეს სანკტ-პეტერბურგში. სანკტ-პეტერბურგში ჩასული ერეკლე II-ის შვილები და გარსევან ჭავჭავაძე რუსეთის იმპერატორმა მიიღო¹¹³. მიღება შედგა 1784 წლის 20 სექტემბერს. წირვის დასრულების შემდეგ რუსეთის საიმპერატორო კარზე ქართლ-კახეთის სამეფოს სრულუფლებიანი წარმომადგენელი (მინისტრი) გარსევან ჭავჭავაძე ზამთრის სასახლის სამეფო დარბაზში შეიყვანეს, სადაც ტახტზე დაბრძანებული იყო ეკატერინა II. გარსევან ჭავჭავაძემ ერეკლე II-ის სახელით მიმართა რუსეთის იმპერატორს. ეკატერინა II-ის სახელით გარსევან ჭავჭავაძეს მიმართა რუსეთის იმპერიის კანცლერმა. ცერემონიალის დასრულების შემდეგ გარსევან ჭავჭავაძე ხელზე ემთხვია ეკატერინა II-ს და სამგზის თაყვანისცემის შემდეგ ისე, რომ ზურგი არ შეუქცევია იმპერატორისათვის, უკან სვლით დატოვა სამეფო დარბაზი¹¹⁴.

* * *

გეორგიევსკის ტრაქტატით დასრულდა რუსეთის ხანგრძლივი ურთიერთობა ქართულ სამეფო-სამთავროებთან. ესაა უმნიშვნელოვანესი მიჯნა საქართველო-რუსეთის ურთიერთობის ისტორიაში. **ტრაქტატის შედეგები დამლუპველი აღმოჩნდა.** გეორგიევსკის ტრაქტატის დადებიდან სულ მალე მნიშვნელოვანი ცვლილება განიცადა რუსეთის იმპერიის აღმოსავლურმა პოლიტიკამ, კერძოდ, ურთიერთობამ ოსმალეთსა და ირანთან. შეცვლილ ვითარებაში რუსეთმა სამხრეთ კავკასიაში აქტიურ მოქმედებაზე უარი თქვა და, ცხადია, ქართლ-კახეთის სამეფო დაუცველი დარჩა. **საბოლოოდ, ტრაქტატმა მუსლიმური სამყაროს გაღიზიანება გამოიწვია და რუსეთისაგან მიტოვებული ქართლ-კახეთის სამეფო უკიდურესად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდა.**¹¹⁵

Vakhtang Guruli

Relations between the Kingdom of Kartli-Kakheti and the Russian Empire (1782-1784)

Summary

In 1772 the king of Kartli-Kakheti Heraclius II officially asked the Russian Empire for protection. For ten years (1772-1782) the Russian Imperial court showed no interest upon the petition. By 1782,

¹¹² **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 20.

¹¹³ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 20.

¹¹⁴ **Н. Дубровин.** История войны и владычества русских на Кавказе. Том II. С.-Петербург, 1886, стр. 20-21.

¹¹⁵ **ივ.ჯავახიშვილი.** დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-XVIII-ე საუკუნეში. ქართული კლუბის გამოცემა. თბილისი, 1919, გვ. 32-49; **ივანე ჯავახიშვილი.** თხზულებანი თორმეტ ტომად. ტომი XII. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1998, გვ. 416-426. **ვახტანგ გურული.** საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1483-1801). გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2009, გვ. 50-59; **ვახტანგ გურული.** საქართველო და რუსეთი. მფარველობიდან ანექსიამდე. გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2010, გვ. 100-105; **ვახტანგ გურული.** საქართველო-რუსეთის ურთიერთობა (1483-1921). გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2011, გვ. 69-70; **ვახტანგ გურული.** გეორგიევსკის ტრაქტატი (1783 წ.). გამომცემლობა „უნივერსალი“, თბილისი, 2013, გვ. 56.

after the Catherine II Emperor of Russia began undertaking the project on partition of Ottoman Empire and creating a Christian state in the Balkans (the project of Greece), the Kingdom of Kartli-Kakheti gained some importance in eastern politics of the Russian Empire. The Kingdom of Kartli-Kakheti was considered as an ally of Russia against the Ottoman Empire. This event expedited the consideration of the petition of Heraclius II and signing a treaty on protection between the Kingdom of Kartli-Kakheti and the Russian Empire – the Treaty of Georgievsk by 24th of July 1783. The Treaty of Georgievsk was signed in accordance with all international rules of the time (drafting, consideration, final approval of the text, appointment of plenipotentiary delegations, negotiations, signing of a treaty, ratification and publication). In accordance with the Treaty of Georgievsk two Russian battalions with four artillery pieces should be permanently dislocated in the Kingdom of Kartli-Kakheti, in case of war the contingent should be strengthened. Soon the Emperor of Austria refused to participate in the project of Greece and Russia postponed indefinitely the plan on partition of Ottoman Empire. After this the Kingdom of Kartli-Kakheti lost its role in eastern politics of the Russian Empire. It became clear that Russia was no longer going to fulfill the conditions of the Treaty of Georgievsk.

ეროვნულ-დემოკრატი იასონ ჯავახიშვილი საბჭოთა სამსჯავროზე (1925 წლის 16-22 ივლისი)

1921 წლის თებერვალ-მარტში საბჭოთა რუსეთმა საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაცია და ანექსია განახორციელა. მიუხედავად ამისა, ეროვნულ-პატრიოტულ ძალებს ქვეყნის განთავისუფლებისთვის ბრძოლა არ შეუწყვეტიათ. ქართულ პოლიტიკურ პარტიებს შორის კოორდინირებული მოქმედებისთვის დაიწყო მუშაობა, რათა ერთიანი ანტისაბჭოთა ფრონტის ორგანიზება მომხდარიყო. თითოეულმა პოლიტიკურმა პარტიამ მოლაპარაკებისათვის თითო წარმომადგენელი გამოჰყო. ეს მოლაპარაკებები წარმატებით დასრულდა. საერთო მიზნის მისაღწევად საქართველოს ხუთი წამყვანი პოლიტიკური პარტია გაერთიანდა: **საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია (მენშევიკები), საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიული პარტია, საქართველოს სოციალისტ-ფედერალისტური პარტია, საქართველოს სოციალისტ-რევოლუციონერთა (ესერთა) პარტია** და საქართველოს სოციალ-დემოკრატიულ მუშათა პარტიას ჩამოშორებული ჯგუფი „**სხიველები**“ (დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატები). ამ პოლიტიკურმა პარტიებმა 1922 წლის აგვისტოში ინტერპარტიულ ორგანიზაციას „**საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტს**“ („დამკომს“), იგივე „**პარიტეტულ კომიტეტს**“ საფუძველი ჩაუყარეს. ადრე მიჩნეული იყო, რომ დამკომი 1922 წლის აპრილ-მაისში შეიქმნა, რაც არ შეესაბამება სინამდვილეს¹.

საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის პირველი შემადგენლობა ასეთი იყო: სოციალ-დემოკრატებიდან დამკომში **გიორგი (გოგიტა) ფაღავა** შევიდა, ეროვნულ-დემოკრატებიდან – **იასონ ჯავახიშვილი**, სოციალისტ-ფედერალისტებიდან – **გრიგოლ რცხილაძე**, სოციალისტ-რევოლუციონერებიდან – **იოსებ გობეჩია**, დამოუკიდებელი სოციალ-დემოკრატებიდან – **მუხრან ხოჭოლავა**. შესაბამისად, დამკომის პირველი თავმჯდომარე **გოგიტა ფაღავა** გახდა, ხოლო მდივანი – **იასონ ჯავახიშვილი**.

მოგვიანებით, საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტში გარკვეული ცვლილებები მოხდა. 1922 წლის აგვისტოშივე დამკომში სოციალ-დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელი **გოგიტა ფაღავა ნიკოლოზ ქარცივაძემ** შეცვალა. შესაბამისად, დამკომის თავმჯდომარე **ნიკოლოზ ქარცივაძე** გახდა. 1922 წლის აგვისტოდან 1923 წლის მარტამდე დამკომს ნიკოლოზ ქარცივაძე თავმჯდომარეობდა². 1923 წლის მარტში ნიკოლოზ ქარცივაძე დააპატიმრეს. 1923 წლის მარტიდან დამკომის თავმჯდომარე სოციალ-დემოკრატი **კონსტანტინე (კოტე) ანდრონიკაშვილი** გახდა. კოტე ანდრონიკაშვილი დამკომს 1924 წლის აჯანყების დამარცხებამდე თავმჯდომარეობდა³.

საქართველოში მიმდინარე მასობრივი რეპრესიების ფონზე კოტე ანდრონიკაშვილი და იასონ ჯავახიშვილი მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ საბჭოთა ხელისუფლებასთან საერთო ენის გამონახვა შეუძლებელი იყო. სწორედ ამ დროიდან საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ შეიარაღებულ აჯანყებაზე პრაქტიკული საუბრები და ინტენსიური მზადება იწყება⁴.

საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტმა საფინანსო კომისია, წითელი ჯვრის კომისია, სარედაქციო კომისია და „გაერთიანებული სამხედრო ცენტრი“ ჩამოაყალიბა. ამ კომისიებიდან ყველაზე მძლავრი გაერთიანებული სამხედრო ცენტრი იყო.

¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 40, ფურცელი 769.

² საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 40, ფურცელი 769.

³ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 40, ფურცელი 769.

⁴ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 377, ტომი 3, ფურცლები 350-351.

1924 წლის 24 აგვისტოს ხუთმა კაცმა (კონსტანტინე ანდრონიკაშვილმა, იასონ ჯავახიშვილმა, შალვა ამირეჯიბმა, სპირიდონ ჭავჭავაძემ და დავით ონიაშვილმა) აჯანყების თარიღად 1924 წლის 28-29 აგვისტოს ღამის 2 საათი დანიშნეს⁵. საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტმა დამკომის პრეზიდიუმის გადაწყვეტილებით თბილისი 1924 წლის 27 აგვისტოს დატოვა და **შიო მღვიმის** ტყეში გადავიდა. შიო მღვიმის ტყეში ასევე გადავიდნენ: **დავით ონიაშვილი** და **შალვა ამირეჯიბი**⁶. შიო მღვიმის ტყეში ისინი **ქაქუცა ჩოლოყაშვილს** შეხვდნენ. საუბარი 2 საათს გაგრძელდა⁷.

1924 წლის ანტისაბჭოთა ეროვნული აჯანყება საქართველოში დამარცხდა, რომლის შემდეგ საბჭოთა ხელისუფლებამ აჯანყების მონაწილეებისა და ეკვმიტანილების დახვრეტა-დაპატიმრების პროცესი დაიწყო. 1924 წლის 3 სექტემბერს შიო მღვიმის მონასტერთან ახლოს დამკომის თავმჯდომარე კონსტანტინე ანდრონიკაშვილი და მდივანი იასონ ჯავახიშვილი დაპატიმრეს. მალევე დაპატიმრეს სოციალისტ-რევოლუციონერი მიხეილ ბოჭორიშვილი, ეროვნულ-დემოკრატი მიხეილ იშხნელი, სოციალ-დემოკრატი გიორგი ჯინორია და სხვები. პატიმრები ამიერკავკასიის საგანგებო კომისიის საპრობილეში მოათავსეს⁸. 4 სექტემბერს კოტე ანდრონიკაშვილი პირადად ლავრენტი ბერიაშვილს დაკითხა⁹. 4 სექტემბრის ღამეს დამკომის დაპატიმრებულმა წევრებმა, მუქარის ქვეშ, ხელი მოაწერეს განცხადებას დამკომის დაშლის შესახებ. საპრობილიდან კოტე ანდრონიკაშვილმა თანამებრძოლების მისამართით წერილი გააგზავნა, სადაც უხსნიდა მათ, თუ რა მიზეზით მოაწერა ხელი დეკლარაციას, მაგრამ წერილმა დანიშნულების ადგილამდე ვერ მიაღწია, ის საგანგებო კომისიას ჩაუვარდა ხელში¹⁰.

1924 წლის აჯანყების ხელმძღვანელი პირების გასამართლება მოხდა 1925 წლის ივლის-აგვისტოში. სასამართლომ, დამკომის მდივანს იასონ ჯავახიშვილს „დაუმტკიცა“ წაყენებული ბრალდება გათვალისწინებული საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კოდექსის მე-16-ე, 58-ე, 59-ე (I ნაწილი), მე-60-ე, 64-ე და 66-ე მუხლებით და მიუსჯა მას სასჯელის უმაღლესი ზომა – დახვრეტა, რაც მოგვიანებით შეუცვალა 10 წლიანი პატიმრობით, სასტიკი იზოლაციითა და წინასწარი პატიმრობის ჩათვლით.¹¹

ქვემოთ გთავაზობთ იასონ ჯავახიშვილის დაკითხვის სტენოგრამას. სტენოგრამა ქვეყნდება დედნის სტილის შეუცვლელად, გასწორებულია მხოლოდ ორთოგრაფიული შეცდომები და პუნქტუაცია, კვადრატულ ფრჩხილში მოტანილი ტექსტი ეკუთვნის გამომცემელს

დოკუმენტი №1. იასონ ვლადიმერის ძე ჯავახიშვილის დაკითხვა 1925 წლის 16 ივლისის სხდომა

თავმჯდომარე: თქვენ რომელ მუხლს აღიარებთ სწორად?

ჯავახიშვილი: ბრალდების არც ერთ მუხლში მე ჩემ თავს დამნაშავეთ არ ვცნობ.

⁵ სოლომონ ზაღდასტანიშვილი. 1924 წლის ამბოხება. თბილისი, 1989, გვ. 36.

⁶ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 40, ფურცელი 192.

⁷ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 40, ფურცელი 194.

⁸ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 377, ტომი 3, ფურცლები 358-368.

⁹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 40, ფურცელი 201.

¹⁰ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 377, ტომი 3, ფურცლები 358-368.

¹¹ საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (III), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 40, ფურცლები 776-779.

თავმჯდომარე: დამნაშავეთ თუ არა სწორად? მე გეკითხებით თქვენ, სწორად სცნობთ ბრალდების 4 მუხლს თუ არა?

ჯავახიშვილი: არ არის სწორი.

თავმჯდომარე: როდის გსურთ დაკითხვა?

ჯავახიშვილი: როდესაც გნებავთ, ჩემთვის სულ ერთია.

საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 375, ტომი 1, ფურცელი 60.

დოკუმენტი №2. იასონ ჯავახიშვილის დაკითხვა

1925 წლის 22 ივლისის სხდომა

თავმჯდომარე: ბრალდებული ჯავახიშვილი! /დგება ჯავახიშვილი/. რამდენი წლისა ხართ?

ჯავახიშვილი: 37 წლის.

თავმჯდომარე: ყოფილი წოდება?

ჯავახიშვილი: აზნაური.

თავმჯდომარე: ოჯახური მდგომარეობა?

ჯავახიშვილი: უცოლო.

თავმჯდომარე: თქვენი სპეციალობა?

ჯავახიშვილი: ინტელეგენტი.

თავმჯდომარე: ქონებრივი მდგომარეობა?

ჯავახიშვილი: არაფერი არ მაქვს.

თავმჯდომარე: რა განათლების?

ჯავახიშვილი: უმაღლესი.

თავმჯდომარე: რა პარტიის ხართ?

ჯავახიშვილი: საქართველოს დამოუკიდებელი დემოკრ[ატიული] პარტიის.

თავმჯდომარე: პასუხისმგებლობაში არ ყოფილხართ მიცემული?

ჯავახიშვილი: არასდროს.

თავმჯდომარე: რომელი წლიდან ირიცხებოდით პარტიის წევრად?

ჯავახიშვილი: 1917 წლიდან.

თავმჯდომარე: რომელი წლიდან ითვლებოდით თქვენი პარტიის ცეკას წევრად?

ჯავახიშვილი: დაახლოებით 19 წლიდან.

თავმჯდომარე: როდის მიიღეთ დადგენილება თქვენი პარიტეტულ კომიტეტში გაგზავნის შესახებ?

ჯავახიშვილი: თავიდანვე როცა დაარსდა პარიტეტული კომიტეტი მე ვაწარმოვებდი მოლაპარაკებას და გამაგზავნეს კიდევ წევრად.

თავმჯდომარე: რა მიზანი ქონდა პარიტეტულ კომიტეტს?

ჯავახიშვილი: 1921 წლის თებერვლის და მარტის დღეების შემდეგ ჩვენ პარტიულ წრეებში დაისვა საკითხი შესახებ ჩვენი დამოკიდებულებისა ხელისუფლებასთან.

თავმჯდომარე: მე გეკითხებით პარიტეტულ კომიტეტის მიზნებზე. რა მიზანი ქონდა მის დაარსებას?

ჯავახიშვილი: საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა.

თავმჯდომარე: რომელ წელში შესდგა დამოუკიდებლობის კომიტეტი?

ჯავახიშვილი: ის შესდგა 22 წლის აგვისტოში.

თავმჯდომარე: რა პირობებზე იყო პარიტეტული კომიტეტი შექმნილი?

ჯავახიშვილი: თუ ნებას მიბოძებთ უფალო თავმჯდომარე, კონსპეკტიურათ მოგახსენებთ თავიდან ბოლომდე. მე წინა სიტყვაობას არ გავაკეთებ და თქვენ ნებართვას ბოროტათ არ გამოვიყენებ. მე მოგახსენებთ, რომ ჩვენს პარტიულ წრეებში თებერვლის და მარტის დღეების შემდეგ დაისვა საკითხი ჩვენი დამოკიდებულების შესახებ ხელისუფლებასთან. თითქოს ყველა იმ აზრის გახდა, რომ ფაქტს დაპყრობისას უარყოფთ, მაგრამ თუ ხელისუფლება გაატარებს ეროვნულ გეზს, ჩვენ მას მხარში ამოუდგებით და შევეცდებით საქართველოს დამოუკიდებლობის დაცვას და განმტკიცებას. ჩვენთვის არავითარი მნიშვნელობა, ან უკეთ ვსთქვათ, ნაკლები მნიშვნელობა ქონდა სხვა საკითხს გარდა ეროვნულისა. რა შემდეგ დავრწმუნდით, რომ საბჭოთა ხელისუფლება ჩვენის აზრით, ატარებდა ანაციონალურ გეზს, ჩვენ იძულებული ვიყავით დაგვეწყო მუშაობა მიმართული საქართველოს დამოუკიდებლობის აღსადგენათ. ამ მიზნის მისაღწევად ბუნებრივია, ჩვენი შეთანხმება სხვა პარტიებთან, რომელთაც იგივე მიზანი ქონდათ. დავიწყეთ მოლაპარაკება. ამ მოლაპარაკების დროს ფსიქოლოგიური უფსკრული იყო პარტიათა შორის, მაგრამ ჩვენ შევსძელით ყოველი კერძო დაგვევიწყებია და მიუხედავად იმ დაბრკოლებისა შეთანხმდით.

პარალელურად ჩვენი შეთანხმებისა, აქ მეორე შეთანხმებას ხელი მოაწერეს საზღვარგარეთ. პარიტეტული კომიტეტი როგორც კი შესდგა, გააუქმეს საზღვარგარეთის შეთანხმება, ძალაში დასტოვა მხოლოდ აქაური შეთანხმება და მთავრობას აცნობა, გაერთიანება მოხდა გარკვეული ლოზუნგის გარშემო. ჩვენ არ გვანტერესებდა ლოზუნგი შესახებ იმისა დემოკრატიზმის თუ დიქტატურის საშუალებით წავიდოდით სოციალიზმისაკენ. ის ფაქტი, რომ ამ გაერთიანების ფრონტზე გულგრილათ უცქერდნენ სოციალიზმის საკითხს, ნიშნავს იმას, რომ თავსატეხ საგანს აღარ წარმოადგენდა ის სოციალიზმი, რომელსაც ჩვენ არ ვიზიარებდით. ჩვენთვის ნაკლები ან უკეთ ვსთქვათ არავითარი მნიშვნელობა არ ქონდა სოციალურ-პოლიტიკურ საკითხს. მე ვიტყვი, რომ ჩვენ არ გვანტერესებდა ან ნაკლებ გვანტერესებდა ბრძოლა ხელისუფლებასთან. მე ვამტკიცებ და ვგონებ ყველა დამეთანხმება, რომ კომუნისტური საქართველო რომ გამოეცხადებიათ და დაეცვათ საქართველოს დამოუკიდებლობა, ყოველივე მიზანი, რომელიც კი ჰქონდა დასახული დამოუკიდებლობის კომიტეტს, მიღწეული იქნებოდა და ყოველივე ძალა ჩვენ შორის მოსპობილი იქნებოდა. ერთადერთი მიზანი, ლოზუნგი, რომლის გარშემო ტრიალებდა მთელი დამოუკიდებლობის კომიტეტის მოქმედება დღიდან მისი დაარსებიდან დღევანდლამდე იყო საქართველოს დამოუკიდებლობა. მან შეგვაერთა და მიგვიყვანა ამ შედეგამდე. შეთანხმების მუხლები იქ აღნუსხული არის, მაგრამ მე ჩემს თავს ნებას არ მივცემ გავიმეორო ის, რაც თქვენ იცით. მხოლოდ, რადგან თავიდანვე ვიყავი აქ და ვხედავ ცოტა გაუგებრობას დამოუკიდებლობის კომიტეტის ირგვლივ, ნება მიბოძეთ ცოტაოდნავ შევეხო მას. შეთანხმების თანახმად, ჩვენ გათვალისწინებული გვქონდა ეროვნული საკითხი მთელი მისი მასშტაბით. დასმული ეროვნული პოლიტიკის წარმოება ეს იყო დამოუკიდებლობის კომიტეტის მიზანი და საქმე. რაც შეეხება ამ საკითხს, ვერც ერთი პარტია ან ჯგუფი შემაგალი აქ, ვინც არ უნდა ყოფილიყო, ვერ გადადგამდა რაიმე ნაბიჯს უშუალო თავის სახელით. დანარჩენ საკითხებში პარტიები იყვნენ დამოუკიდებელი. კონკრეტულად, მაგალითად წარმოიდგინეთ, რომ საჭირო იყო 26 მაისის დემონსტრაცია. ეს იყო კომპეტენცია უეჭველად დამოუკიდებლობის კომიტეტის. წარმოიდგინეთ მეორე შემთხვევა, რომ დისციპლინის ძალით რომელიმე პარტია რეპრესიას იჩენს თავის პარტიის წევრზე. ეს იყო პარტიის კომპეტენცია. აი, ამიტომ მე მოგახსენებთ, რომ კომპეტენცია სრულიად გარკვეული იყო. შემდეგ მე მაქვს ერთი მუხლი, რომელსაც ცოტა შესწორება სჭირია: საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ ჩვენ უნდა დაგვეარსებინა გამოძიების კომისია. დიახ, ეს ასე გახლდათ, მაგრამ ამ კომისიას ჩვენ ვაძლევდით უფრო ფართო ხასიათს. საერთოდ, როდესაც ერის ცხოვრებაში კატასტროფა ხდება აქ უნდა იქმნეს გამოძიებული... /არ ისმის/, აი, ამ მნიშვნელობით. რა თქმა უნდა, ჩვენ ყველანი ვიყავით

რესტავრაციის წინააღმდეგ. ეს იყო დამოუკიდებლობის კომიტეტის შეთანხმების ერთ-ერთი მუხლი, რომ ეს მიღწეულიყო. ეს სჩანს იქიდან, რომ დამოუკიდებლობის კომიტეტი მუშაობდა. აქ ლაპარაკი იყო გეგმონიის შესახებ. მე რასაკვირველია, უფლება არა მაქვს ვთქვა, რომ რომელიმე ორგანიზაციას ვითომ ამისთანა სურვილი არ ჰქონდა. ამის შესახებ ვერაფერს ვერ მოგახსენებთ, მაგრამ თვით ის ფაქტი, რომ ჩვენ შევდიოდით ისეთ ორგანიზაციაში, სადაც ყველა საკითხები ერთხმად წყდებოდა, ეს ფაქტი ეწინააღმდეგება ასეთ აზრს. არ არის სწორი, რომ ვინმეს დიქტატურა ჰქონოდა დამოუკიდებლობის კომიტეტში. მე არავის არ ვეკამათები, მაგრამ მოგახსენებთ, რომ ნოე ხომერიკი ექვემდებარებოდა დამოუკიდებელ კომიტეტს და მის წინააღმდეგ ვერ წავიდოდა.

რა საშუალება იყო, რომელსაც თქვენ მიმართავდით ჩვენი მიზნების განხორციელებისათვის? ეს არ იყო უსათუოდ აჯანყება. მე ვაცხადებ, რომ არავითარი აზრი აჯანყების შესახებ პირველად ჩვენ არ გვქონდა. ჩვენ ვფიქრობდით რა საბუთით, ეს სხვა საქმეა, მაგრამ ყოველ შემთხვევაში ჩვენ ვფიქრობდით იმას, რომ შეიძლება შექმნილიყო ისეთი პირობები, როდესაც რუსეთი იძულებული იქნებოდა წასულიყო აქედან. არა იმიტომ, რომ ჩვენ უცხო ჯარებს მოვიყვანოთ, არამედ იმიტომ, რომ თვით რუსეთში მოხდებოდა რაიმე გართულება. ეს მომენტი გვქონდა გათვალისწინებული. აგვისტოში შესდგა დამოუკიდებლობის კომიტეტი და მას შემდეგ, რაც ეს მოგახსენეთ, ჩვენთვის ალბად ნათელი იქნება, რომ ყოველ შემთხვევაში ეს შეიქნა ამ დროს. დამოუკიდებლობის კომიტეტამდე არ არსებობდა ასეთი რამ... /არ ისმის/. აქ არეული იყო ორი ორგანიზაცია. როცა მოლაპარაკებას ვაწარმოებდით მენშევიკებთან, ოპოზიცია იკრიბებოდა და აყენებდა თავის აზრს. შეიძლება ეს იყო მიღებული რაიმე კომიტეტად, მაგრამ მე ვაცხადებ, რომ ეს იყო მხოლოდ თათბირი. ჩვენი დამოუკიდებლობის კომიტეტი მონათლა ხელისუფლებამ პარიტეტულ კომიტეტად და ალბად ამ სახელის დარქმევამდე გონიათ, რომ სხვა რაღაც კომიტეტი იყო. მე აქ მოგახსენებთ, რომ პარიტეტის მუშაობაში იყო ორი ხანა - დასაწყისის ხანა და შემდეგი მუშაობის ხანა. პირველ ხანებში ეს დამოუკიდებლობის კომიტეტი იყო სრული დამოუკიდებელი პარტიებიდან და ვერც ერთს საკითხს ვერც ერთი წევრი პარიტეტული კომიტეტისა ვერ დასვამდა კომიტეტში, თუ არ ექნებოდა ამის სანქცია პარტიებიდან. ყველა წევრი გააცნობდა ამ საკითხს პირველად პარტიას, დაეკითხებოდა მას და შეთანხმების შემდეგ გადაიტანდა პარტიაში. მუშაობა იყო პროპაგანდისტული, კულტურული. პირველი პოლიტიკური საკითხი, რომელსაც ჩვენ შევეჯახეთ მუშაობის დროს, ეს იყო ხევესურეთის გამოსვლა. ამის გამო პრეზიდენტმა მოიწვია ზოგიერთი სამხედრო პირები და მსჯელობა იქონია იმის შესახებ, თუ როგორ მოგვეწყო ამ აჯანყების ჩაქრობა. სამხედრო პირებმა გაიზიარეს ჩვენი აზრი და კიდევ ჩააქრეს გამოსვლა. მე ვადასტურებ აქ მოქალაქე რეზილადის განცხადებას, რომელიც ამბობს, რომ აქ დაისვა საკითხი აჯანყების შესახებ. დიას, დაისვა მართალია, მაგრამ ვამბობ, რომ ამ საკითხს აკადემიურად გაშუქებას ვცდილობდით. ყველა პარტიები ამბობდა ჩვენთვის თუ აუცილებელი შეიქნა აჯანყება, მაშინ ჩვენ უნდა ვყოფილიყავით მომზადებული შესაფერისად. ეს აზრი არ გაიზიარა ფედერალისტთა წარმომადგენელმა. ამის შემდეგ დააპატიმრეს თავმჯდომარე. გავიდა დამოუკიდებლობის კომიტეტიდან ფედერალისტების წარმომადგენელი და გაჰყვა სხიველების წარმომადგენელიც. ეს არის პირველი პერიოდი ჩვენი მუშაობის. მეორე პერიოდი, დამოუკიდებლობის კომიტეტში სოც[იალ]-დემოკრატების მხრივ შემოვიდა კოტე ანდრონიკაშვილი. აქ ლაპარაკი იყო იმის შესახებ, რომ დამოუკიდებლობის კომიტეტის შეთანხმების ძალით უთუოდ თავმჯდომარე უნდა ყოფილიყო სოც[იალ]-დემოკრატი. მე ვამტკიცებ, რომ ეს არ არის მართალი. ჩვენ პირველათ სრულიათ შემთხვევით ავირჩიეთ თავმჯდომარეთ სოც[იალ]-დემოკრატი. შემდეგში ჩვენ ვირჩევდით მხოლოდ მას, ვისაც ღირსეულათ დავინახავდით და თუ ჩვენ ავირჩიეთ ქარცივაძე ან ანდრონიკაშვილი, ამას უწევდით ანგარიშს და არა მათ პარტიულობას. ეს სწორეთ ის ხანა იყო, როდესაც საქართველოს დამოუკიდებლობა ჩვენი რწმენით არარად იქცა. პარალელურად დაიწყო პოლიტიკური რეპრესიები და ქონდა ადგილი სამწუხარო მოვლენებს. დაიწყო პოლიტიკურების

ხვრეტა, გურიის, ხევსურეთის და ცენტრის ამბები. იყო დიდი საშიშარი სტიქიური გამოსვლები. ჩვენ ნელ-ნელა, არა მაშინვე როცა ანდრონიკაშვილი შემოვიდა, არამედ ნელ-ნელა დავიწყეთ მზადება. მე მინდა ვიყო უფრო სწორი. აჯანყებას კი არ ვამზადებდით, აჯანყებისთვის ვემზადებოდით. უეჭველია ჩვენთვის საჭირო იყო, რადგან ძალიან გართულდა მდგომარეობა უფრო მოქნილი აპარატი გვქონდა ვიდრე ის, როგორიც იყო წინათ. აქედან დამოკიდებულება დამოუკიდებლობის კომიტეტსა და პარტიებს შორის შეიცვალა, როცა გადამჭრელი მნიშვნელობა წინეთ პარტიას ქონდა, ესლა ინიციატივა გადავიდა დამოუკიდებლობის კომიტეტის ხელში და მე უნდა განვაცხადო, რომ რადგანაც ფედერალისტების წარმომადგენელი სრულიათ თითქმის არ დადიოდა ჩვენს კრებაზე, სხიველებიც არ გვინახავს სრულიათ. ბუნებრივია, ჩვენი პრეზიდენტში, რომელიც მოვალე იყო ანგარიში გაეწია ყველა თავისი პარტიებისათვის და პარიტეტული კომიტეტისათვის, აწარმოებდა აქტიურ მუშაობას. რაც შეეხება ესერების წარმომადგენელს, ჩვენ შეძლებისადაგვარათ ვუზიარებდით ჩვენს აზრს. ამ დღიდან მე ვაცხადებ, რომ პრეზიდენტში იყო საქმის კურსში და შეიძლება ბევრი სხვა პარტიებმა არც კი იცოდნენ. 1923 წლის ზაფხულზე ჩვენ პრაქტიკულად შევუდექით აჯანყების საკითხს. ამოვირჩიეთ სამხედრო კომისია, სადაც შედიოდნენ განსვენებული ხომერიკი და წინამძღვრიშვილი. დაუკავშირეთ ეს კომისია პარტიებს, ვინაიდან წინეთ ჩვენს პარტიას ქონდა ჩოლოყაშვილთან კავშირი. დაკავშირების მიზანი კი იყო შეგვეჩერებია სეპარატიული გამოსვლები ჩოლოყაშვილის და შეგვენახა ეს გამოსვლები საბოლოოდ გამოსვლებამდე და რადგან პრაქტიკულად დაისვა ეს საკითხი, გავგზავნეთ ჩრდილო კავკასიაში წინამძღვრიშვილი. აქ აქედან იწყება ჩვენი პრაქტიკული მუშაობა აჯანყების მოსაწყობად. როდესაც ჩვენ გავითვალისწინეთ ეს, ამის შემდეგ ყოველთვის ვემზადებოდით, ვინაიდან ჩვენ მზათ უნდა ვყოფილიყავით მომენტისათვის. ჩვენ გვქონდა ეს მიზანი, ამას განვახორციელებდით. რა თქმა უნდა ჩვენ უნდა დათმობილი ვიყავით არა უმცირესობას, არამედ უმრავლესობას. ჩვენ ვეყრდნობოდით არა ამა თუ იმ კლასს, არამედ ყველა იმას, ვინც შეადგენდა ერს და არა კლასს. რაც შეეხება საზღვარგარეთს, ჩვენ იმედი გვქონდა, რომ თუ გავიმარჯვებთ, დადგებოდა ჩვენ შორის ნორმალური ურთიერთობა. აჯანყების დროს ჩვენ იმედი გვქონდა მხოლოდ დიპლომატიურ ჩარევის. აქ ლაპარაკი იყო სოციალისტურ ინტერვენციაზე. ყოველ შემთხვევაში დამოუკიდებლობის კომიტეტი არავითარ იმედებს სოციალისტურ ინტერვენციაზე არ ამყარებდა. რაც შეეხება ჩვენ მეზობლებს, რასაკვირველია, ჩვენ დაინტერესებული ვიყავით, რომ გამოსვლა მომხდარიყო მთლიანად ამიერკავკასიაში და თუ გნებავთ მთელ კავკასიაში. ეს ბუნებრივია და რომ ჩვენ ზომები არ მიგვეღო, ეს ჩვენი შეცდომა იქნებოდა. ჩვენ ყველაფერი გაგაკეთეთ და თუ ისინი არ გამოგვეყვნენ, ეს ჩვენი ბრალი არ არის. სომხებმა უარი გვითხრეს, აზერბეიჯანთან კავშირი გაწყდა, ჩრდილო კავკასია ვერ გამოვიდა. მიუხედავად ამისა, იმდენად შეგნებული გვქონდა აჯანყების აუცილებლობა, რომ ჩვენ მართო მოვახდინეთ ის. აქ აცხადებდნენ, რომ მოელოდნენ რაღაც ჩარევას, ასახელებდნენ ევროპას, ინგლისს. მე გულახდილად გეუბნებით, რომ ჩვენ გვქონდა მხოლოდ ქართველი ხალხის იმედი და მეზობლებისა. ჩვენ შევიკრიბეთ აგვისტოში და დავადგინეთ გამოსვლა. სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიამ განაცხადა თავის წარმომადგენლის სახით, რომ ის აჯანყების წინააღმდეგი არის და ვინაიდან სხვა პარტიები ამის მომხრე იყვნენ, ის გავიდა დამოუკიდებლობის კომიტეტიდან. სხიველების წარმომადგენელმა მხოლოდ გამიცხადა თავის აზრი, რომ სხიველების პარტია წინააღმდეგია გამოსვლის და ეს აზრი მე მოვახსენე დამოუკიდებლობის კომიტეტს. იმათ სთქვეს: „ჩვენ წინააღმდეგი ვართ ყოველგვარ აჯანყების“. დადგა საკითხი, რა უნდა გვექნა? ჩვენ ვთქვით, რადგან სხიველები ფაქტიურად გასული არიან დამოუკიდებლობის კომიტეტიდან, იმათ გზას გაყვეთ ფედერალისტები, დამოუკიდებლობის კომიტეტში დარჩა სამი პარტია და ჩვენ უფლება გვაქვს და მოვალენი ვართ ეს მუშაობა ბოლომდე მივიყვანოთ. ჩვენ ერთხმად გადავწყვიტეთ აჯანყება და გამოვედით კიდეც. აჯანყება მოხდა მთლიან საქართველოს მასშტაბით. დასავლეთ საქართველო გამოვიდა. გამოვიდა სვანეთი, იმერეთი. საინტერესოა, რომ

გამოვიდა სამეგრელო, სადაც უფრო მეტი ძალოვანი იყო ხელისუფლების წარმომადგენლები. გამოვიდა გურია. რაც შეეხება აღმოსავლეთ საქართველოს, აქაც იყო გამოსვლები, მაგრამ უფრო სუსტად. ყველა ამის მიზეზი იყო უფულობა. რასაკვირველია, ჭიათურამაც შეუშალა ხელი. იყო გამცემლებიც. შემდეგ ამისა, ვინაიდან ნათლად არ გვქონდა გადაწყვეტილი ტფილისში გამოსვლები, ამიტომ წავედით შიო მღვიმის ტყეში. სექტემბრის ორს დაგვესხა რუსის ჯარი. ჩვენ შვიდი თუ რვა კაცი ვიყავით. აგვიტყვეს სროლა. ჩვენ გავიფანტეთ. მე პირადად დაჭრილი ვიყავი რამოდენიმე ადგილს. ბოლოს და ბოლოს დაგვაპატიმრეს სხვადასხვა ადგილს და ჩამოგვიყვანეს ტფილისში საგანგებო კომისიაში. უკვე ნათელი იყო, რომ აჯანყება წაგებულია და შემდეგი გამოსვლები იქნება მხოლოდ უქმი სისხლის დაღვრა. მეორე მხრივ ვხედავდით, რომ საუკეთესო ქართველებს სწყევტავდნენ. ყველა ამან გვაიძულა და დავიწყეთ მთავრობასთან მოლაპარაკება. ერთი მხრით იმიტომ, რომ ბოლო მოღებოდა ამ რეპრესიებს. ჩვენ გამოვუშვიტო ეს რეზოლიუცია. ჩვენ ვამბობდით, ჩვენ ვიცით, რომ ისე დაგვხრეტენ, როგორც დახვრიტეს ვალიკო ჯუღელი, მაგრამ ჩვენ ავასრულეთ ჩვენი მოვალეობა. ეს ვთქვით ჩვენ 5 სექტემბერს 1924 წელს და ეს განცხადება არის საქართველოს დამოუკიდებლობის კომიტეტის გედის სიმღერა...

თავმჯდომარე: ბრალდებული ჯავახიშვილო! თქვენ როცა შეგეკითხენ, გრძნობთ თუ არა თქვენს თავს დამნაშავეთ ამ მუხლებში, რომელიც აღნიშნულია საბრალდებულ დასკვნაში, თქვენ უპასუხეთ - თავს დამნაშავეთ არ ვცნობ და რანაირად გაიგოს სასამართლომ თქვენი განცხადება იმ მოქმედების შესახებ, რაც თქვენ ჩაიდინეთ შეიარაღებული გამოსვლების სახით, ბანდების სახით, ინტერვენციის სახით? ყველა ამ მოქმედებაში ვერ ცნობთ თავს დანაშაულად თუ აქ არის ერთგვარი გაუგებრობა? ხომ ადასტურებთ, რომ თქვენ ღებულობდით მონაწილეობას პარიტეტის მოქმედებაში? მან მოაწყო შეიარაღებული აჯანყება, კავშირი ქონდა ბანდიტებთან, კავშირი დაიკავა ჩრდილო კავკასიასთან და სხვ. ქვეყნებთან. თუ ეს ასეა და რომ ეს ასეა თქვენ თითონ ადასტურებთ, მაშინ რატომ არ აღიარებთ თქვენ თავს დამნაშავეთ იმ მუხლების მიხედვით, რომლებიც წამოყენებული გაქვთ როგორც წინასწარი გამოძიების დროს, ისე საბრალმდებლო დასკვნით?

ჯავახიშვილი: მე თითონ მინდოდა გამეცხადებია, მაგრამ რადგანაც შემეკითხე, ნება მიბოძეთ მუხლობრივ მოგახსენოთ.

თავმჯდომარე: თქვენ გაქვთ ოთხი მუხლი ბრალდების. პირველი მუხლი შეეხება შეიარაღებულ აჯანყებას მთავრობის დამხობის მიზნით. ამის შესახებ რას აჩვენებთ სასამართლოს? აღიარებთ თუ არა თავს დამნაშავეთ? უპასუხეთ მოკლეთ ან ჰო ან არა.

ჯავახიშვილი: არ ვაღიარებ.

თავმჯდომარე: მიუხედავად იმისა, რომ ჩაიდინეთ?

ჯავახიშვილი: დიახ, ნება მიბოძეთ განმარტებისათვის.

თავმჯდომარე: მაგ განმარტების უფლება გექნებათ შემდეგ. ეხლა კი აცხადებთ, რომ მიუხედავად იმისა, რომ თქვენ ჩაიდინეთ ის, რაც ოთხ მუხლში გბრალდებათ, თქვენ მაინც თქვენს თავს არ სცნობთ დამნაშავეთ?

ჯავახიშვილი: მე მოგახსენებთ, რომ თვით ბრალდება სწორად არ არის წამოყენებული. ის, რასაც თქვენ მბრალდებთ, თუ ეს მართლა ჩავიდინე, მე არ შემიძლია ვაღიარო, რომ თავს არ ვთვლი დამნაშავეთქო.

თავმჯდომარე: პირველი მუხლის შესახებ გეკითხებით. აქ ლაპარაკია შეიარაღებულ აჯანყების შესახებ. თქვენ უჩვენეთ სასამართლოს, რომ ამ აჯანყების მოწყობაში თქვენ მონაწილეობას ღებულობდით არა?

ჯავახიშვილი: აქ წარმოდგენილია ბრალდება შემდეგში, რომ საქართველოს მუშათა და გლეხთა საბჭოთა ხელისუფლების /კითხულობს/. მე ვაცხადებ კატეგორიულად, რომ არასდროს არ წავიდოდი

ამ ხელისუფლების წინააღმდეგ. ხელისუფლებასთან ბრძოლას არ დავიწყებდი და თუ ვმოქმედობდი, ვმოქმედობდი რუსეთის ძალების წინააღმდეგ.

თავმჯდომარე: თქვენ გეკითხებათ სასამართლო, რომ თქვენ აჯანყება მოაწვევთ საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ საქართველოში, როგორც ეს თქვენ განაცხადეთ?

ჯავახიშვილი: მე თუ განაცხადებ ბოდიშს ვიხდი.

თავმჯდომარე: თქვენ განაცხადეთ, რომ აჯანყება უნდა მოწყობილიყო ამიერკავკასიისა და კავკასიის მასშტაბით?

ჯავახიშვილი: ნება მიბოძეთ, მართალია ამ მასშტაბით უნდა გვემუშავნა, მაგრამ აჯანყება მიმართული იყო რუსეთის წინააღმდეგ და არა საქართველოს წინააღმდეგ.

თავმჯდომარე: თქვენ უჩვენეთ სასამართლოს, რომ ევროპიდან არავითარი რეალური დახმარება არ გქონდათ. გახსოვთ თქვენი ჩვენება, რომელიც მიეცით არა საგანგებო კომისიაში, რომელსაც უარყოფენ ზოგიერთი თქვენგანი, არამედ ის მიეცით სასამართლოს გამომძიებელს? ამ გამომძიებელს ძალდატანება ზომ არ უხმარია? მე წავიკითხავთ და გთხოვთ, ის ან დაადასტუროთ ან უარჰყოთ: ჩვენ ვცდილობდით საზღვარგარეთის ბიუროს საშუალებით უცხო სახელმწიფოებიდან მიგვეღო ფული და იარაღი. ეს თქვენი ჩვენებაა არა?

ჯავახიშვილი: დიახ.

თავმჯდომარე: მაშასადამე, თქვენ იმედი გქონდათ და ცდაც იყო, რომ საზღვარგარეთიდან მიგეღოთ არა მარტო სიტყვიერი დახმარება, არამედ ფული და იარაღიც კი?

ჯავახიშვილი: ეს ცდა იყო. ეს იყო მე ვადასტურებ, მაგრამ ყველაფერი ეს ჩვენ უნდა მიგვეღო არა ეხლა, არამედ მაშინ, როდესაც საქართველო აღადგენდა თავის დამოუკიდებლობას. მაშასადამე, მე ვამტკიცებ, რომ არავითარი იმედი აჯანყების პროცესში ვინმესგან რაიმე დახმარების ჩვენ არ გვქონდა.

თავმჯდომარე: პარიტეტული კომიტეტი საიდან ღებულობდა ფულებს?

ჯავახიშვილი: პარიტეტული კომიტეტი ღებულობდა ფულებს ერთი მხრივ აქ და მეორე მხრივ თავის საზღვარგარეთელ ბიუროდან.

თავმჯდომარე: სისტემატიურად ღებულობდა თუ არა?

ჯავახიშვილი: არა.

თავმჯდომარე: დაახლოვებით თქვენი იქ ყოფნის დროს რამდენი მიიღეთ?

ჯავახიშვილი: მე არ ვაწარმოებდი ანგარიშებს, მაგრამ ვფიქრობ, რომ დაახლოვებით 20. 000 ლირამდე. ეს ფული იყო არა სხვისი, არა უცხოელების, არამედ აქედანვე გატანილი.

თავმჯდომარე: ჩოლოყაშვილის ბანდა ვის ექვემდებარებოდა, პარიტეტულ კომიტეტს თუ თქვენ პარტიას?

ჯავახიშვილი: ჩოლოყაშვილი გავიდა თავის ძალით და მერმედ მოხდა კონტაქტი მასა და ჩვენ პარტიას შორის. კონტაქტი იმაში მდგომარეობდა, რომ ის წინეთ აწარმოებდა დამოუკიდებლ[ელ] ყოველგვარ მუშაობას, ჩვენ ვთხოვდით შეეჩერებია მას ყოველგვარი გამოსვლა. ამის შემდეგ მაინც გვესმოდა, რომ ის აწარმოებდა /არ ისმის/. მაშინ ჩვენ იბულებული ვიყავით მიგვემართა დამოუკიდებლობის კომიტეტისათვის და მისი საშუალებით სავსებით ხელში აგვეღო ჩოლოყაშვილი.

თავმჯდომარე: ასე რომ, დამოუკიდებლობის კომიტეტმა თავის მფარველობის ქვეშ აიღო ჩოლოყაშვილის ბანდა?

ჯავახიშვილი: პარიტეტულმა კომიტეტმა თავის თავზე ვალდებულება იდგა მატერიალური დახმარება გაეწია ჩოლოყაშვილისათვის. ის კვლავ დარჩა დამოუკიდებელი, მხოლოდ აღვივებდა, რომ არავითარ ექსცესებს არ ექნებოდა ადგილი, სანამ ჩვენ არ მოვიწვევდით, ე. ი. აჯანყებისათვის.

თავმჯდომარე: ემორჩილებოდა თუ არა ჩოლოყაშვილის ბანდა პარიტეტულ კომიტეტს?

ჯავახიშვილი: სრულებით არა, მხოლოდ ემორჩილებოდა მხოლოდ იმ მხრივ, რომ თუ ჩვენ მას დავავალბდით ეროვნული მიზნის მისაღწევად მოქმედებას, ის კალდებული იყო გამოსულიყო.

თავმჯდომარე: ვისი არის ბრძანება №1?

ჯავახიშვილი: ეს გახსნილია ჩემამდის. ეს გახლავთ დავით ვაჩნაძის.

თავმჯდომარე: ბრძანება №1 შემუშავებაში მონაწილეობა მიიღო იასონ ჯავახიშვილმა, ასე უჩვენებს წულუკიძე.

ჯავახიშვილი: მე ვარდენ წულუკიძეს ძალიან პატივს ვცემ და მე ვფიქრობ, რომ როდესაც მან ასე უჩვენა, ის წინასწარ შეცდომაში იყო შეყვანილი. მე არ ვიკადრებდი აქ უარმყო რაიმე ჩემი მოქმედება, პირიქით, მე ყოველ გვარი ზომა მივიღე დავით ვაჩნაძის წინააღმდეგ.

თავმჯდომარე: მისაბიშვლი თქვენი პარტიის წევრი იყო?

ჯავახიშვილი: დიახ.

თავმჯდომარე: რატომ მოკალით?

ჯავახიშვილი: ნება მიბოძეთ. მე სამწუხაროთ არ მომეცა საშუალება ერთ-ერთი მოწმის ჩვენებით გამოერკვია ეს საკითხი და ეხლა მოგახსენებთ: მისაბიშვლი იყო პროვოკატორი. ეს ჩვენთვის დამტკიცებული იყო. დაისვა საკითხი იმის შესახებ, რომ მისაბიშვლი როგორმე თავიდან მოგვეცილებია. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ რევოლუციონერ თვალსაზრისით მოვალენი ვიყავით მოგვეკლა ჩვენი პროვოკატორი, ის ვერ გავიმეტეთ და ბოლოს პირადად მე სწორედ იმ დღეს, როცა ის უნდა მოეკლათ, გავიგე სრულიად შემთხვევით. ეს იყო საღამოს 7 საათი. მე შემედლო გამეგზავნა კაცი და ამრიგად, ამეცილებინა ეს, მაგრამ ეს კაცი ჯერ ვერ მონახავდა მას და მერე მე თითონ არ ვქენი /არ ისმის/. როცა მე წარმომიდგინეს ეს ბრალდება და დავინახე, რომ ეს ბრალდება ყველას ბრალდება, მე ვსთქვი, თუ ვინმეა ამაში პასუხისმგებელი, მე ვფიქრობ, რომ მეც ვარ.

თავმჯდომარე: თქვენ იმ შეკითხვაზე, რომელიც თქვენ აჩვენეთ გამომძიებელს, ლაპარაკობდით შემდეგ: „პროვოკატორი...“ მართლ ამაში გამოინატებოდა თქვენი მონაწილეობა?

ჯავახიშვილი: დიახ, მე შემედლო გამეგზავნა კაცი, რომელიც მას შეიძლება ვერც იპოვნიდა, მაგრამ მე ეს არ ჩავიდინე. მე ამის შესახებ ვრცელი ჩვენება არ მიმიცია.

თავმჯდომარე: რატომ არ მიეცით ვრცელი ჩვენება? როცა თქვენ შეგეკითხეთ, თქვენ უპასუხეთ, რომ პროვოკატორი იყო... რატომ მეტი არ თქვით თუ იცოდით?

ჯავახიშვილი: უნდა მოგახსენოთ, რომ ვეპილიც ვარ და ვიცოდი, რომ სასამართლოში მექნებოდა საშუალება ყოველივე ამბის გამოთქმისა. ასეთი იყო მოტივი, რომლის გამო მე ეს იქ არ ვთქვი.

სტურუა (მსაჯული): იცის თუ არა ჯავახიშვილმა, რომ გასული წლის მაისში თუ ივნისში ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას ყრილობა ქონდა სალიკვიდაციო. ორი თუ სამი თვე თათბირობდენ და ბოლოს გამოიტანეს რეზოლიუცია. თქვენ რა აზრის იყავით მათზე და საზოგადოდ ამ რეზოლიუციაზე?

ჯავახიშვილი: ჩვენ დავგმეთ ისინი და გამოუშვით ორი პროკლამაცია. ამგვარად უკმაყოფილონი ვიყავით ჩვენი ყოფილი ამხანაგებისაგან.

სტურუა: მათ დეკლარაციაში ნათქვამი იყო ამის შემდეგ, ვინც ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიის სახელით იმოქმედებს ის მტერია ერისო?

ჯავახიშვილი: მათ დეკლარაციაში ბევრი რამ იყო. მათ ნათქვამი ისიც კი ქონდათ, რომ მენშევიკები იბრძოდენ დამოუკიდებლობისათვის, ჩვენ კი წინააღმდეგი ვიყავით. ჩვენთვის სრულიათ არ შეადგენდა რაიმე სავალდებულოს დაგვეჯერებია მათთვის. ის არ იყო კომპეტენტური ორგანიზაცია, როცა ცეკას ან პარტიის წევრი მოკვდება ციხეში ის კარგავს უფლებას იქონიოს გადამჭრელი ხმა. ჩვენ ამ აზრის ვიყავით და ვართ ეხლაც.

სტურუა: პირადათ თქვენ ვინაიდან პატიმარი ხართ ყოველგვარი უფლება დამოუკიდებლობის დაცვაზე დაკარგული გაქვთ?

ჯავახიშვილი: არა, მაგრამ უფლება პარტიის წევრობის, აქტიური წევრობის, რომ ღირეულებებს ვაგზავნიდეთ აქედან, არა მაქვს.

სტურუა: თქვენ ბრძანეთ, რომ ჩვენ წინათ შეიარაღებულ აჯანყებაზე არ ვფიქრობდითო. ბოლოს, როდესაც იძულებული იქნებოდა მუშურ-გლეხური ხელისუფლება საქართველოში რომ წასულიყო აქედან, ამ შემთხვევისათვის ვემზადებოდითო. რა მიზეზებს უნდა გაერეკა მუშურ-გლეხური ხელისუფლება საქართველოდან როგორ ფიქრობთ? თქვენ სთქვით, რომ ამის პირობები შეიქმნებოდა რუსეთშიო. როგორ გაქვთ წარმოდგენილი, რა უნდა მომხდარიყო, რომ ხელისუფლება აქედან გაეძევებიათ?

ჯავახიშვილი: ჩვენ ბევრს არ ვთხოვლობდით. ჩვენ ვთხოვლობდით, რომ კომუნისტურ ხელისუფლებას შეესრულებია კომუნიზმის პრინციპები, რომელსაც იზიარებს ის დღიდან დაარსებისა უკანასკნელ დღემდე. ის კი ამბობს, ჩვენ ვართ ერთა თვითგამორკვევის პრინციპზე, მომხრე ვართ ერის დამოუკიდებლობის, წინააღმდეგი ვართ ანექსიის. ამას წინათ თქვენ გაეცნობოდით, რომ ჩიჩერინმა სრულიათ სამართლიანი მოთხოვნილება გაუგზავნა რუმინიას გაიყვანეთ ჯარები ბესარაბიიდან, მიეცით საშუალება თვითგამორკვევის და მაშინ გავიგებთ ვისკენ წავა.

თაყაიშვილი: ბრალდებულო! ჩინეთის ამბებს არ გეკითხებიან.

ჯავახიშვილი: როცა ზოგად საკითხს მისვამენ, მეც ვამბობ რასაც რუსეთი მოითხოვს რუმინიიდან უეჭველათ მოვალეა ის შეასრულოს საქართველოს შესახებაც.

თაყაიშვილი: ბრალდებულო! თქვენ უჩვენეთ სასამართლოს, რომ აჯანყება მოაწყვეთ და სხვათაშორის მის დამარცხების ერთ მიზეზად სთვლით ჭიათურას. რას ნიშნავს ეს?

ჯავახიშვილი: საქმე იმაშია, რომ ჭიათურის გამოსვლები მოხდა 22 საათით ადრე. ჩვენ გვინდოდა გამოსვლები 28 აგვისტოს 2 საათზე ღამით. ჭიათურა გამოვიდა ადრე და გააფრთხილა ხელისუფლება.

ოკუჯავა (მსაჯული): პარიტეტული კომიტეტი ჩოლოყაშვილს აძლევდა ყოველთვიურად თანხას თუ არა?

ჯავახიშვილი: თქმა იმისა, რომ ყოველთვიურად აძლევდაო არ შემძლია. დაპირება იყო. ეგ გააჩნდა იმას ფული გვექნებოდა თუ არა. თუ ვიშოვიდით, ვაძლევდით.

ოკუჯავა: თქვენ გაქვთ ჩვენებაში, რომ პარიტეტულ კომიტეტს აძლევდით 200 მანეთს.

ჯავახიშვილი: გთხოვთ, გაიგოთ ისე, როგორც მოგახსენებთ. როცა არ გვქონდა ვერ მივსცემდით. მაშინ მეორე თვეში მივსცემდით.

ოკუჯავა: ძველსაც გაასწორებდით არა?

ჯავახიშვილი: დიახ.

ოკუჯავა: ჩოლოყაშვილის შტაბში იყო ვინმე თუ იცით? ვინ ყავდა მას დაახლოებული ხალხი ხომ არ იცოდით? იცნობდით ლელო ჩიქოვანს? ცნობები ხომ არ გქონდათ, რომ ის აქ არის?

ჯავახიშვილი: მე მოგახსენებთ, რომ პირადათ მე მქონდა კავშირი ჩოლოყაშვილთან. პირადათ მე ვინახულებდი ის აჯანყების დროს. ლელო ჩიქოვანი არ ვიცდი იყო თუ არა. მე ვიყავი მასთან აჯანყების დროს, მაგრამ მასსოვს მხოლოდ ვაჩნადე, დანარჩენების გვარი არ ვიცდი.

ოკუჯავა: თუ იცით თქვენ, რომ წინანდალში 1922 წ[ლის] 5 კომსომოლისტი მოკლა ჩოლოყაშვილის რაზმმა. გამოიყვანეს გლეხის შვილები: 4 ქართველი, 1 სომეხი და დახვრიტეს. როგორ ფიქრობთ თქვენ, ეს ნაციონალური საქმე იყო?

ჯავახიშვილი: ეს ფაქტი მე გავიგე მხოლოდ საბრალდებლო დასკვნიდან. რაც შეეხება შეფასებას, მე არ ვიცი მართალი არის თუ არა ეს ფაქტი. იქნებ სხვებმა ისარგებლეს მისი სახელით.

მაგრამ მე მოგახსენებთ, არავითარი დასტური მას ამის შესახებ არ ჰქონდა და ეს რა თქმა უნდა არ არის ნაციონალური საქმე.

ოკუჯავა: თუ გახსოვთ, რომელი ხნიდან კრავს კავშირს პარიტეტული კომიტეტი ჩოლოყაშვილის ბანდასთან?

ჯავახიშვილი: პარიტეტული კომიტეტი უკავშირდება ჩოლოყაშვილს დაახლოებით 1923 წ[ლის] ზაფხულიდან, თვეს ვერ მოვიგონებ, ივნისი იქნებოდა ან ივლისი, შეიძლება აგვისტო.

ოკუჯავა: რომელი თვიდან იყო ქარცივაძე პარიტეტულ კომიტეტის თავმჯდომარე?

ჯავახიშვილი: გოგიტა ფალავა და ქარცივაძე იყვნენ ერთ კრებაზე. ეს უნდა იყოს აგვისტოში.

ოკუჯავა: თქვენ გახსოვთ კარგათ?

ჯავახიშვილი: თვე არ მახსოვს, დასკვნას ვაკეთებ.

ოკუჯავა: ხომ არ გახსოვთ მაისში ხომ არ შეიქმნა 1922 წელში?

ჯავახიშვილი: არა.

ოკუჯავა: ქარცივაძე... ამბობს 1922 წლის მაისში.

ჯავახიშვილი: მე არ ვიცი რას ამბობს, მხოლოდ ეს არ არის მართალი.

ოკუჯავა: მის ჩვენებაში ასე არის ნათქვამი.

ჯავახიშვილი: ეს თითონ იცის. რამდენადაც მე ვიცი ქარცივაძე არ იყო ცეკას წევრი და შეიძლება არ სცოდნოდა.

ოკუჯავა: თქვენ ჩვენებაში გაქვთ: იმედები გექონდა საზღვარგარეთელ სახელმწიფოების დახმარების ამა თუ იმ ფორმაში.

ჯავახიშვილი: მე თქვენ მოგახსენეთ და კვლავ გავიმეორებ, აჯანყების პროცესში ჩვენ იმედი გექონდა დიპლომატიურ დახმარების. აჯანყების შემდეგ ჩვენ რომ რაიმე იმედი არ გექონდა, მაშინ ჩვენ უგზურნი უნდა ვყოფილიყავით, კინაიდან საქართველოს რუსეთიდან განთავისუფლება შეიძლებოდა, მაგრამ მართლაც ვერ შევინარჩუნებდით.

ოკუჯავა: თუ გახსოვთ თქვენ, შარშან 1921 წელში ერთა ლიგას სესია იყო.

ჯავახიშვილი: დიახ.

ოკუჯავა: ეს კითხვა იქ წამოიჭრა. როგორ ფიქრობთ, ეს ერთგვარი დახმარება იყო თუ არა?

ჯავახიშვილი: როგორ წამოიჭრა?

ოკუჯავა: ერთა ლიგაში წამოიჭრა, თქვენ გაზეთებიდან გეცოდინებათ.

ჯავახიშვილი: მე მაშინ უფლება არ მქონდა გაზეთები წამეკითხა, საგანგებო კომისიაში ვიყავი იზოლაციაში და გაზეთებს არ ვკითხულობდი. თუ კონკრეტულად მეტყვით რა იყო იქ თქმული, მე შემიძლიან მაშინ გიპასუხოთ.

ოკუჯავა: რომელი თვიდან იღებდით თქვენ საგანგ[ებო] კომისიაში გაზეთს?

ჯავახიშვილი: მე დაახლოებით ოქტომბრიდან.

ოკუჯავა: ასე რომ, თქვენ იყავით ციხეში საგანგ[ებო] კომისიაში ერთი თვე და შემდეგ გქონდათ კავშირი გაზეთებთან და სხვ.

ჯავახიშვილი: გაზეთებთან უფრო გვიან.

თავმჯდომარე: ნახვა ხომ გქონდათ?

ჯავახიშვილი: ნახვის დროს ხალხთა ლიგაზე ლაპარაკის უფლება არ გექონდა.

ოკუჯავა: როდის შევიდა წინამძღვრიშვილი სამხედრო კომისიაში?

ჯავახიშვილი: ზაფხულში 23 წელს. თვეს ვერ მოგახსენებთ.

ოკუჯავა: როდის შევიდა მიხეილ ჯავახიშვილი სამხედრო კომისიაში?

ჯავახიშვილი: აქ ცოტა გაუგებრობაა. ეს არ იყო ორგანო პარიტეტულ კომიტეტთან. როცა სოც[იალ]-დემოკრატებმა, კერძოდ, ნოე ხომერიკმა მოისურვა გაეგო ჩვენი ძალები, თუ რას

წარმოადგენდა ჩვენი პარტია, ჩვენ მას დაუკავშირეთ მიხეილ ჯავახიშვილი. ეს იყო საკონტაქტო კომისია.

ოკუჯავა: როგორი კონტაქტი ქონდა?

ჯავახიშვილი: რადგანაც გაერთიანებული ფრონტი გვქონდა, უნდა გვცოდნოდა ურთიერთ ძალები. უნდა აღვნიშნო, რომ განსაკუთრებით ჩვენ ძალას არ წარმოვადგენდით საქართველოში გასაბჭოებად. ჩვენ მხოლოდ ამის შემდეგ მოვიკრიბეთ ძალები.

ოკუჯავა: რომელ ძალებზე ლაპარაკობთ?

ჯავახიშვილი: პარტიულ ძალებზე.

ოკუჯავა: რატომ ერქვა ამ კომისიას სამხედრო კომისია?

ჯავახიშვილი: ეგ არ იყო სამხედრო კომისია.

ოკუჯავა: თქვენ გაქვთ ნათქვამი ჩვენებაში: „სამხედრო კომისია...“

ჯავახიშვილი: სამხედრო კომისია მე არ მითქვამს არც ხომერიკზე და არც ჯავახიშვილზე. მე ვამბობდი: ეს დაარსდა ივნისში თუ ივლისში და აქედან იწყებს მუშაობას თქო. მე ეს ფაქტი დაუკავშირე იმ მომენტს, რომელიც მე უკვე აღვნიშნე.

ოკუჯავა: გიორგი წინამძღვრიშვილი პარიტეტის მიერ იყო გაგზავნილი?

ჯავახიშვილი: დიახ.

ოკუჯავა: თქვენ შეჰპირდით მთას წინამძღვრიშვილის პირით, რომ თუ ისინი თქვენ დაგეხმარებიან, თქვენ შეგიძლიათ მისცეთ მათ 50 სამხედრო ხელმძღვანელი?

ჯავახიშვილი: უნდა მოგახსენოთ, რომ წინამძღვრიშვილი როცა ჩამოვიდა, მაშინ თავბრუდამსხმელი მოხსენება გააკეთა - ჩვენ მართო იმ ძალებით ავიღებდით რუსეთს. ამიტომ გაგვზავნეთ იშხნელი, რომ გამოერკვია მდგომარეობა, მაგრამ არაფერი იმის მსგავსი არ იყო. როცა გვითხრა, რომ 90 ათასი კაცია და 50 ოფიცერი უნდა გავგზავნოთ, ჩვენ თითონ წავიდოდით, რომ ამდენი ყოფილიყო, მაგრამ სიმართლე არ აღმოჩნდა.

ოკუჯავა: თქვენ გაქვს, რომ წინამძღვრიშვილი წავიდა პარიტეტული კომიტეტის პრეზიდიუმის გადაწყვეტილებით, სანქცია ქონდა მიცემული, რომ 50 კაცი წაეყვანა?

ჯავახიშვილი: იმის მოხსენების გამო ჩვენ ეს დადგენილება მივიღეთ, მაგრამ გამოირკვა, რომ იქ არაფერი არ არის და ერთი ოფიცერიც არ გაგვიგზავნია. ეს იყო ჩვენი ცდა. ისინი ჩვენ არ გამოგვეყვან.

ოკუჯავა: ლეო დგებუაძე რომელ წელში წავიდა ჩრდილო კავკასიაში?

ჯავახიშვილი: ალბათ 23 წლის გასულს, წინამძღვრიშვილის შემდეგ.

ოკუჯავა: 23 წელში კაზაკებთან კავშირი ქონდა თუ არა მას?

ჯავახიშვილი: ვის?

ოკუჯავა: ლეო დგებუაძის საშუალებით პარიტეტულ კომიტეტს?

ჯავახიშვილი: რა მოგახსენოთ.

თავმჯდომარე: /დარბაზში მჯდომს აძლევს შენიშვნას/ სასამართლოს დარბაზში ძილი არ შეიძლება, ვისაც ეძინება სახლში შეუძლია წავიდეს.

ჯავახიშვილი: ჩრდილოეთში იყო მგონი ლეო დგებუაძე, ინახულა ვიღაც, მაგრამ ეს არ არის კავშირი. ნახვა კავშირს არ ნიშნავს.

ოკუჯავა: 23 წლის დამლევს პარიტეტულ კომიტეტისთვის პრაქტიკულად ცხადი იყო თუ არა, რომ აჯანყება უნდა მოხდეს?

ჯავახიშვილი: დიახ.

ოკუჯავა: რა დროს გინდოდათ გამოსვლა?

ჯავახიშვილი: ჩვენ ასეთი დღე არ დაგვინიშნავს, მაგრამ ვფიქრობდით 15 თებერვლამდე. შემდეგში გადავდევით.

ოკუჯავა: პარიტეტული კომიტეტიდან ხომ არ წასულა საზღვარგარეთ კაცი?

ჯავახიშვილი: დიახ.

ოკუჯავა: როგორი მისია მიეცით?

ჯავახიშვილი: ჩვენ, რადგანაც დაყრდნობილი ვიყავით ჩვენს თავზე, ამიტომ ერთ-ერთ შევლას ველოდით ჩვენი გასული ამხანაგებიდან. ჩვენ მოვალეთ ჩავსთვალეთ ჩვენი თავი შეგვეტყობინებია მათთვის, რომ ჩვენ გამოვდივართ და შეგვეტყო იმათი აზრი. ჩვენ იმ აზრის ვიყავით, რომ ის ინფორმაცია, რომელიც ჩვენ გვქონდა კომუნისტური პრესის საშუალებით, ცალმხრივი არის და ჩვენ გვინდოდა გავრკვეულიყავით ნამდვილ მდგომარეობაში და შემდეგ გამოვსულიყავით.

ოკუჯავა: პარიტეტული კომიტეტი საზღვარგარეთ დასტურს თხოვდა თუ არა?

ჯავახიშვილი: უნდა მოგახსენოთ, რომ პარიტეტული კომიტეტი არავის არ ექვემდებარებოდა, პირიქით, მას ექვემდებარებოდნენ. ჩვენ ვერავის დასტურს ვერ ვთხოვდით, ჩვენ ვთხოვდით აზრს, თუ რამდენათ მართლაც სცნობდნენ ისინი მართებულათ ჩვენს გამოსვლებს. გამოვიდოდით თუ არა დასტური საჭირო არ იყო.

ოკუჯავა: თქვენ იცნობთ საქმის პირველ ტომში არის გოგიტა ფაღავას წერილი საზღვარგარეთ. ამ წერილს ატანს პარიტეტული კომიტეტი გაგზავნილ კაცს. იმ წერილში იცით რა სწერია? პარიტეტული კომიტეტი სთხოვს სანქციას.

ჯავახიშვილი: როდის იყო?

ოკუჯავა: 23 წლის დეკემბერს. ჩვენ მზათ ვართ და სანქციას სთხოვდა.

ჯავახიშვილი: მე თქვენ უნდა მოგახსენოთ, რომ გოგიტა ფაღავა მართალია იყო მაშინ სამხედრო კომისიის წევრი, მხოლოდ პარტიის რამდენად მე ვიცი. ჩვენ მისთვის არ დაგვივალვებია ეს და არავითარი სანქცია არ გვქონია. მე არც ვიცი რამდენად სწორია, რომ ეს მისი წერილი არის. თუ ეს მისი წერილია, მაშინ ამას აქვს პარტიული ხასიათი. შესაძლოა როგორც პარტიული წევრი ის მართლაც თხოულობდა სანქციას, ჩვენ კი არა.

ოკუჯავა: რა იყო მიზეზი, რომ 1924 წ[ლის] თებერვალში არ მოხდა საქართველოში აჯანყება?

ჯავახიშვილი: არ მოხდა ბევრი მიზეზების გამო. ჩვენ სრულებით არ გვქონდა ფული და ნაწილობრივ ამან შეგვიშალა ხელი.

ოკუჯავა: საგანგებო კომისიაში თქვენ გაქვთ ნათქვამი „არესტ გოგიტა ფაღავა ი წინამძღვრიშვილი...“

ჯავახიშვილი: მე თქვენ უფრო ვრცლად მოგახსენებთ, თუ არ გსურთ მე უარს არ ვყოფ.

ოკუჯავა: სტიქიური აჯანყება თუ არის ორი კაცის გულისთვის შეიძლება გადადება?

ჯავახიშვილი: მე თქვენ მოგახსენებთ, რომ იქ არ არის ვრცლად აღნიშნული. მე არც ვსთვლი თავს მოვალეთ საგანგებო კომისიაში... გარდა ამისა, მე შემოიძლიან ბევრს ავცდე. მე მოგახსენებთ, რომ ეს არ არის ერთადერთი მიზეზი. ეს არის მხოლოდ ერთ-ერთი მიზეზთაგანი.

ოკუჯავა: მეორე მიზეზი ფულის უქონლობა?

ჯავახიშვილი: ფული და სხვა მდგომარეობა.

ოკუჯავა: როდესაც 14 აგვისტოს თქვენ 3 კაცი გაგზავნეთ ჩრდილო კავკასიაში, რომელი პარტიის წარმომადგენლები იყვნენ ისინი?

ჯავახიშვილი: მე უნდა მოგახსენოთ თქვენ, რომ პარტიულ წარმომადგენლობაზე ლაპარაკი არ შეიძლება. თუ პარტიის წევრმა გაგზავნა ისინი, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ისინი იყვნენ პარტიულები. მე ბოდიშს ვიხდი სასამართლოს წინაშე. შეცდომაში შევიყვანე სასამართლო, როდესაც ვაჩვენე, რომ ავალიშვილი ჩვენი პარტიის წევრი არის. მე არ ვიცოდი, რომელი პარტიის იყო.

თავმჯდომარე: რათ უჩვენეთ უპარტიო კაცზე, რომ პარტიის წევრი არის. ძალა ხომ არ დაგატანეს?

ჯავახიშვილი: არა. ჩემთვის ძალა არავის არ დაუტანებია, მაგრამ უნდა მოგახსენოთ, რომ კიდევ რომ დაეტანა, მე მაგის გამო არ ვიტყოდი. მე უარს ვამბობდი მთლიანად, ავალიშვილს არ ვიცნობ. ეს ჩემი უფლება იყო. მერმედ მე წარმომიდგინეს მაგის ჩვენება, სადაც ის ბევრს ლაპარაკობდა. ამის შემდეგ მე იძულებული ვიყავი მეთქვა, მართალია ჩვენ გავგზავნეთ, იქვე უთხარი, რომ ჩვენი პარტიის წევრია. ამ ფაქტს არავითარი მნიშვნელობას არ ვაძლევდი. მე ბოდიშს ვიხდი, რომ სასამართლო შეცდომაში შევეყვანე. ფულს ვიღებდით და თუ საქართველო აჯანყებას მოაწყობდა ზოგიერთი საფრანგეთის წრეები მოგვაწვდიდნენ დახმარებას.

ოკუჯავა: კონკრეტულად რომელი წრე?

ჯავახიშვილი: კონკრეტულად ვერ მოგახსენებთ, რადგანაც მე საქართველოში მოქმედებით უფრო ვიყავი დაინტერესებული, ვიდრე მაგ საკითხით. ჩვენ გვწერდნენ, თუ შემოგვითვლით, რომ საქართველო თავის ძალებით განთავისუფლდა, მაშინ აქაური მმართველი წრეები დაგვეხმარებოდნენ.

ოკუჯავა: თუ აჯანყება მოხდებოდა არა საერთოდ, არამედ „დენეჟნიმი სრდსტ“?

ჯავახიშვილი: მე განა მაგას უარს ვყოფ? თუ გამარჯვება გვექნებოდა ფულიც გვექნებოდა და გემებიც.

ოკუჯავა: აჯანყებისათვის სპეციალურად ფული მიიღეთ?

ჯავახიშვილი: მად ჩვენებაში ნათქვამია ათი ათასი მანეთი მივიღეთო. ეს არ არის სწორი. მე იძულებული ვიყავი შეჩვენებო, ვისგან მივიღე ეს თანხა. მე აქ და ამიტომ არ ვსთქვი საიდან მივიღე.

ოკუჯავა: თქვენ დაწვრილებით გაქვთ ნათქვამი, რომ ერთნახევარ თვის განმავლობაში ორ ნაწილად მივიღეთ ეს ფული.

ჯავახიშვილი: მე არ უარყოფ მაგას, რომ განვაცხადე მაგრე, მაგრამ ჩვენ ორ ნაწილად აქ შევკრიბეთ ეს ფული.

ოკუჯავა: ერთ-ერთი ბრალდებულთაგანი ამბობს ჩვენებაში, რომ პოლონეთის მხრივ ეს დახმარება კი არა დაცინვა იყო. პოლონეთიდან ხომ არ იყო ეს ფული?

ჯავახიშვილი: პირველად მესმის მაგის შესახებ.

ოკუჯავა: ვეშაპელს თქვენმა პარტიამ რაიმე გაკიცხვა გამოუტანა?

ჯავახიშვილი: მაგზე გიპასუხებთ. დიახ, გავკიცხეთ ჩვენ.

ოკუჯავა: რატომ გაკიცხეთ?

ჯავახიშვილი: გაკიცხეთ იმიტომ, რომ მან ძალიან უტაქტო წერილი მოათავსა „რუსკოე სლოვო“-ში, რომელიც ალექსანდროვის რედაქტორობით გამოდის. მან განაცხადა, რომ საქართველო აჯანყებას რომ ახდენდა ნიკოლაი ნიკოლაევიჩთან აწარმოებდა მოლაპარაკებასო. მე უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენც ვებრძოდით რუსებს, ეს არა იმიტომ, რომ ის იყო კომუნისტური, არამედ იმიტომ, რომ რუსეთი იყო რუსეთი და ჩვენთვის ის მიუღებელი იყო ყოველმხრივ და თქმა იმისა, რომ საქართველო უკავშირდებოდა ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძეს, ეს ნამდვილი პროვოკაცია არის და სხვა არაფერი.

ოკუჯავა: გაკიცხვა გამოუტანეთ არა იმისთვის, რომ მეგობრობა დაუწყო ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძესო, არამედ იმიტომ, რომ მან აჯანყება, რომელსაც ჩვენ ვფარავდით, გამოამჟღავნაო?

ჯავახიშვილი: გთხოვთ, ეგ ჩვენება წამიკითხოთ.

ოკუჯავა: /კითხულობს/. ეს არის საქმის ფურცელი 21, ტომი მესამე.

ჯავახიშვილი: ბოდიშს ვიხდი. გთხოვ თავმჯდომარეს დამიმოწმოს, რომ მანდ არ არის ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძის შესახებ. ეს ეწინააღმდეგება იმას, რაც არის საბრალდებლო დასკვნაში. მე ეგ არ მითქვამს, არც არის ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძის შესახებ. ჩვენება მივეცი.

თავმჯდომარე: მაგ ჩვენებას ბრალდებული ადასტურებს, მხოლოდ დამატებას უარყოფს, რადგან არ მიმიციაო.

ოკუჯავა: შემდეგ ჩვენ არ ვამბობთ. მე გკითხავ, თქვენ განაცხადეთ, რომ ჩვენ გავკიცხეთ ის იმისთვის, რომ მას ინტერვიუში გამოეთქვა აზრი თითქოს საქართველოს რაიმე საერთო ქონდეს ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძესთან?

ჯავახიშვილი: ეს არის ერთი მუხლი და მეორეა საიდუმლოების გაცემა, ეს მოლაღატეობაა.

ოკუჯავა: ეს არის ორი მოტივი. თქვენ აცხადებთ, რომ პარიტეტულმა კომიტეტმა გამოუტანა გაკიცხვა მისთვის, რომ მან გამოამჟღავნა ფარული აჯანყების მიზანი. რაც შეეხება იმას, რომ საქართველო თეთრ გვარდიელებთან შეაერთა, ამის შესახებ პარიტეტულმა კომიტეტმა რატომ არ გაკიცხა ვეშაპელი?

ჯავახიშვილი: მოტივებში იყო ეს, მაგრამ ეს ფაქტი, რომ არ აღნიშნა, აქედან არ გამომდინარეობს, რომ პარიტეტულ კომიტეტს ეს მოსაზრება არ ქონია. მე მეტს მოგახსენებ.

თავმჯდომარე: საკმარისია.

ოკუჯავა: თქვენ პარიტეტულ კომიტეტს მოახსენეთ, რომ ჩოლოყაშვილს ყავს 600 კაცი, ფაქტიურად კი ამბობთ, რომ გამოვიდა 60 კაცი. რა იყო მიზეზი, რომ პარიტეტულ კომიტეტში კეთდება მოხსენება 600 კაცზე და ფაქტიურად გამოდის 60 კაცი?

ჯავახიშვილი: საერთოდ ჩემთვის ძნელია ახლა თქმა იმისა, ამა თუ იმ ადგილას რატომ ვერ მოხდა ამა თუ იმ ოპერაციის შესრულება. მე არ მქონდა საშუალება მაგის გარკვევის. პირადად მე ძალიან დაინტერესებული ვარ მაგით.

ოკუჯავა: როგორ იცნობდით თქვენ კოლუაშვილს?

ჯავახიშვილი: კოლუაშვილი მე ენახე მხოლოდ ერთხელ, უკაცრავად, ერთხელ კერძოთ მე ენახე, თითონ მოისურვა ჩემი ნახვა. შემდეგ ის დარაჯათ გვყავდა კრების დროს.

ოკუჯავა: სად?

ჯავახიშვილი: კრების დროს დარაჯობდა.

ოკუჯავა: კოლუაშვილი ხომ არ იყო იმ ჯგუფის უფროსი, რომელიც ფარავდა პარიტეტულ კომიტეტს და საჭიროების დროს ახდენდა ტერორისტულ აქტებს?

ჯავახიშვილი: მე კატეგორიულად ვაცხადებ, რომ არავითარ ტერორს პარიტეტულ კომიტეტიდან ადგილი არ ჰქონდა, ამიტომ არავითარი საჭიროება არ იყო.

ოკუჯავა: ხომ არ იცით რაიმე კავშირი ჰქონდა თუ არა სიმონ ზოფერიას კოლუაშვილთან და რა იცით მათი ურთიერთობის შესახებ?

ჯავახიშვილი: ზოფერიას ჰქონდა კოლუაშვილთან მეგობრული კავშირი, ეს ვიცი. მისი საშუალებით მართალია მინახულა მე კოლუაშვილმა, მაგრამ გარდა ამისა ჰქონდათ მათ რაიმე საქმე საერთო თუ არა, მე არ ვიცი.

ოკუჯავა: თქვენ გქონდათ ცნობა ვისთან ქეიფობდა...

ჯავახიშვილი: მე მოგახსენეთ, რომ კარგ განწყობილებაში იყვნენ და სვდებოდნენ კერძოთ. სვამდნენ თუ არა ეს არ ვიცი, იმიტომ, რომ ეს პოლიტიკური საქმე არ არის.

ოკუჯავა: თქვენ გაქვთ ნათქვამი: „უ ნას პოიავილას მისლ ო ნეჩისტომ ისტოჩნიკე დენეგ უ ნის“.

ჯავახიშვილი: ბოდიშს ვიხდი, წამიკითხეთ.

ოკუჯავა: აი, თქვენი ჩვენება ტ[ომი] 3, ფ[ურცელი] 28: „ემჩო რანშე დო მენია დახადილი სლუხი, ჩტო სუხუ სოფერია...“

ჯავახიშვილი: ეს ჩვენება მე პირადად მივეცი. მე ამას უარს არ ვყოფ, მაგრამ როგორც ვხედავ ჩემზე ცუდი შთაბეჭდილება მოახდინა კოლუაშვილმა, მაგრამ ჩემ პოლიტიკურ ამხანაგზე ამას არ ვამბობ.

ოკუჯავა: ლეო ღვებუაძე ცეკას წევრი იყო თუ არა?

ჯავახიშვილი: დიახ, იყო.

ოკუჯავა: აი, თქვენ საქმეში გაქვთ ნათქვამი, თქვენ ამბობთ: „დღელო ვ ტომ, ჩტო ვ პერიოდლო არესტა ცინც... ისპიტივალე ოსტროე ბეზდენევეე“.

ჯავახიშვილი: მე თქვენ გთხოვთ, დაადასტუროთ, რომ ცენტრ[ალური] კომიტეტის ნებართვა არ იყო აქ და ასეთ ნებას ის არც მისცემდა.

ოკუჯავა: წინამძღვრიშვილი ცენტრ[ალური] კომიტეტის წევრია, ლეო ღვებუაძე ცენტრ[ალური] კომიტეტის წევრია. ახდენენ ექსცესს, ყოველ შემთხვევაში ამის განმარტებები აქვთ. რა ზომები მიიღო ცენტრ[ალურმა] კომიტეტმა?

ჯავახიშვილი: მოგახსენებთ. შეიძლება ვინმე კერძო პირს დაეხადა ასეთი აზრი, ეს მისი საკუთარი აზრი შეიძლება იყოს, მაგრამ ამ აზრს არ მოუპოვებია მოქმედების უფლება და ამიტომ ამას მნიშვნელობა არა აქვს და რომ ცეკა ამის უფლებას არაგის მისცემდა, მე ამას კატეგორიულად ვაცხადებ.

ოკუჯავა: ჩოლოყაშვილი რომელი წლიდან იყო თქვენი პარტიის წევრი?

ჯავახიშვილი: მის პარტიულ წევრობის შესახებ წინად არაფერი ვიცოდი. მხოლოდ შემდეგში კი იმას კავშირი ქონდა ჩვენთან.

ოკუჯავა: რომელი წლიდან?

ჯავახიშვილი: დაახლოებით 21 წლის გასულიდან, როდესაც ის ტყეში გავიდა, რასაკვირველია, ეს მოხდა ჩვენ ნებადაურთველად.

ოკუჯავა: თქვენ მის პარტიის წევრობაზე თქვით, რომ არ ვიცოდიო?

ჯავახიშვილი: ვადასტურებ. ის სხვა კაცი იყო და პარტიის...

ოკუჯავა: ჩოლოყაშვილი კახეთის რაიონში რაიმე პარტიულ მუშაობას აწარმოებდა?

ჯავახიშვილი: ვიდრე ტყეში გავიდოდა აწარმოებდა.

ოკუჯავა: ხომ არ ყოფილა ისეთი ხანა, რომ ჩოლოყაშვილი გთხოვდათ გაგეშვათ ის საზღვარგარეთ?

ჯავახიშვილი: იყო ასეთი ხანა, როცა ჩვენ სრულიად იმედი დაგკარგეთ აჯანყებაზე და მას ტყუილაუბრალოდ ტყე-ტყე უნდა ევლო. მან არჩია საზღვარგარეთ წასვლა, ვიდრე ჩეკაში ჩავარდნა.

ოკუჯავა: სხვა რაზმები გყავდათ?

ჯავახიშვილი: არ გვყოლია.

ოკუჯავა: სულ არ გყოლიათ?

ჯავახიშვილი: აჯანყების პროცესში ჩვენ დაუკავშირდით პირადად ლაშქარაშვილს და შექმნა მან ბანდა თუ არა არ ვიცი.

ოკუჯავა: თქვენ ამბობთ ერთის მხრივ, რომ ლაშქარაშვილის ბანდები იყო მენშევიკების. ამის გარდა ამბობთ რაც შეეხება სხვებს ისინი სამაზრო კომიტეტების იყო.

ჯავახიშვილი: დიახ, ეგ ჩვენება მივეცი, რადგანაც ლაშქარაშვილი წინად იყო მენშევიკების და მე მეგონა, რომ რაზმებიც ყავდა და რამეს გააკეთებდა, მაგრამ არავითარი რაზმი მას არ ყოლია.

ოკუჯავა: თქვენ ამბობთ, რომ შალვა ამირეჯიბმა მითხრა, რომ ახალგაზრდები აწყობენ ექსცესებსო, მაგრამ მგონი ვერ მოაწყვესო. შემდეგ თქვენ ამბობთ, თუმცა ცენტრალური კომიტეტში არ ისმებოდა ეს საკითხი, მაგრამ მუშაობა ამ მხრივ იყო.

ჯავახიშვილი: მე ვთქვი, რომ ცდა იყო, ჩვენ არავითარი ფული არ გვქონდა, რომ მუშები მუნიტ იყვენ დაავადებული და ვერ ვშველოდით. ახალგაზრდებმა სთქვეს, რომ ხსნა არ იყო და დაიბადა ეს აზრი. ეს ჩვენ უვარყყავით, ეს ჩემს ჩვენებაშიდაც არის, ცეკას ნებართვა არ იყო. რაც შეეხება შალვა ამირეჯიბის შესახებ ჩვენებას, ისიც გასწორებულია.

ოკუჯავა: ზომერიკთან საუბარი ქონდათ, რომ ევროპის სახელმწიფოები დაგვეხმარებინ ფულითო?

ჯავახიშვილი: მოგახსენებთ იმ გაგებით, როგორც აქამდე. თუ ჩვენ განვთავისუფლდებოდით, ბუნებრივია, მივიღებდით დახმარებას.

ოკუჯავა: როდის შეიქნა ტფილისში სამხედრო კომისია?

ჯავახიშვილი: იმის შემდეგ, როცა შეიქნა პარიტეტული კომიტეტის სამხედრო კომისია.

ოკუჯავა: ვინ იყო წევრათ ამ სამხედრო კომისიაში?

ჯავახიშვილი: ჩვენს მხრივ იყო ზალდასტანიშვილი.

ოკუჯავა: მენშევიკების მხრივ?

ჯავახიშვილი: უნდა მოგახსენოთ, რომ სამაზრო კომისიასთან უშუალო კავშირი ქონდა სამხედრო კომისიას, პარიტეტული კომიტეტის პრეზიდიუმს სხდომები ქონდა სამხედრო კომისიასთან, სამხედრო კომისიას ტფილისის კომისიასთან. მე პირადად არ ვიცი, ვაჩვენე ვითომ იყო კახიანი, მაგრამ შემდეგში მივეცი განმარტება, რომ ნოე ზომერიკმა მითხრა, მართალია კახიანი გაგზავნეთ, მაგრამ იყო თუ არა არ ვიცი. ზომერიკი დააპატიმრეს მეორე დღეს.

ოკუჯავა: როდესაც გადაწყდა, რომ აჯანყება მოხდეს საქართველოში, ვინ შეთვალა ფული საზღვარგარეთ? თქვენ ჩვენებაში გაქვთ, რომ როდესაც გადაწყდა აჯანყების საკითხი, კოტემ სწრაფათ გააგზავნა წერილი ფულზე.

ჯავახიშვილი: მე არ ვუარყოფ და ვამბობ, რომ ჩვენ ფული არ გვქონდა და ვთხოვდით ჩვენს ამხანაგებს ცოტოდენი მოეწოდებიათ, მაგრამ სამწუხაროთ უშედეგოთ დარჩა ჩვენი თხოვნა.

ოკუჯავა: პარიტეტულ კომიტეტში საკითხი სწყდებოდა ერთხმად თუ რაიმე სხვა სისტემა იყო?

ჯავახიშვილი: პირველათ სანამ ქარცივამდე იყო თავმჯდომარეთ ერთხმად წყდებოდა და არ ყოფილა შემთხვევა, რომ პარტიებში ყოფილიყვნენ უთანხმოება და მიგვეღო. მაგრამ, როცა სხიველები არ გამოჩნდნენ და ფედერალისტები გულგრილათ იყვნენ, მაშინ ლაპარაკი იმაზე, რომ ერთხმად მივიღოთ, ეს ნიშნავდა სრულებით არ მოქმედებას. ჩვენ იძულებული გაგვხდით დავდგომოდით იმას, რომ საკითხები გადაწყვეტილი ყოფილიყო ხმის უმრავლესობით.

ოკუჯავა: თქვენ ჩვენებაში ამბობთ, რომ სწორედ 18 აგვისტოს 1924 წ[ლის], როდესაც იყო პლენუმი სამხედრო და პარიტეტულ კომიტეტის, აი, მაშინ იქ იყო სხიველების წარმომადგენელი.

ჯავახიშვილი: მე ვადასტურებ, რომ იმ დღეს ჩემთან მოვიდა სხიველების წარმომადგენელი და მითხრა: „ჩვენი პარტია აჯანყების წინააღმდეგი არის“. მხოლოდ ის არ დასწრებია კრებას. მოვიდა, როდესაც იკრიბებოდნენ და წავიდა სანამ კრება დაიწყებოდა. მითხრა თავისი აზრი და მოგახსენე კრებას.

ოკუჯავა: თქვენ ნათლად გაქვთ ნათქვამი: 18 აგვისტოს დაესწრო კრებას ვიღაც მუშა, ხანდახან კოსტიუმში დადის, ის იყო აჯანყების წინააღმდეგ.

ჯავახიშვილი: მე მოგახსენებთ, რომ იმ დღეს სხდომა იყო ჩემ ბინაზე. ჩემთან მოვიდა იმ დროს, როდესაც იკრიბებოდნენ სხვები სხიველების წარმომადგენელი და გამიცხადა თავის აზრი. მაგრამ ტექნიკურად კრებას არ დასწრებია. თუ აქ რაიმე ეწინააღმდეგება ერთი მეორეს ვთხოვთ, ეს განმარტებათ მიიღოთ.

ოკუჯავა: აი, თქვენ ამბობთ, რომ დელეგაციას, რომელიც თქვენ გაგზავნეთ მთაში ბერიძეს, ნაკაშიძეს და სხვ. ჰქონდათ მიცემული დირექტივა დაეყოლიებიათ...

ჯავახიშვილი: თუ შეიძლება წამიკითხეთ ეს ჩვენება.

ოკუჯავა: 3 ტ[ომი], 38 ფურც[ელი]: „იზ პრაქტიჩესკიხ შავოვ პრედპრინიატიხ...“

ჯავახიშვილი: ეს მართალია. ჩვენ გვინდოდა, რომ საჩენეთი გამოსულიყო. ჩვენ გაგზავნეთ ავალიშვილი ინფორმაციისათვის და გვინდოდა გაგვეგო გამოვიდოდა თუ არა ის. აი, ამ მნიშვნელობით ვთხოვთ, გაიგოთ. ყოველ შემთხვევაში აქ არავითარი წინააღმდეგობა არ არის.

ოკუჯავა: ეს არის სრულებით შეცვლა?

ჯავახიშვილი: შეიძლება.

ოკუჯავა: შემდეგ თქვენ ამბობთ: ნიკიფორე იმნაიშვილი შედიოდა პარიტეტულ კომიტეტში. ამას თქვენ ადასტურებთ?

ჯავახიშვილი: მე იქვე მაქვს მეორე განცხადება, სადაც ვამბობ, რომ ნიკიფორე იმნაიშვილი დაესწრო კრებას მოლაპარაკების დროს და არა პარიტეტის დაარსების შემდეგ. ამერია ის პირნი, ვინც შედიოდა სხიველებიდან. მე მხოლოდ ორ კაცს შევხვდი: მუხრანსა და იმნაიშვილს. მაგრამ რატომღაც დავასახელე ისიც. მაგრამ საქმეშია მეორე ჩემი ჩვენება, სადაც მე ვამბობ, რომ მოვიდნენ მუხრანი და იმნაიშვილი და მესამეს შესახებ აქ ვიძლევი განმარტებას.

ოკუჯავა: ფურც[ელი] 21, ასე შეუძლებელია საქართველოს... /კითხულობს/.

ჯავახიშვილი: მე მოგახსენებთ, რომ ამის შესახებ განმარტება მივეცი საგანგ[ებო] კომისიას.

ოკუჯავა: შემდეგ კიდევ არის /კითხულობს/.

ჯავახიშვილი: წაიკითხეთ კიდევ შემდეგ.

ოკუჯავა: შემდეგ არის ფედერალისტები და სხვ. თქვენ ამას ადასტურებთ?

ჯავახიშვილი: მე ვადასტურებ იმ მეორე ჩვენებას, რომელიც მივეცი ამის შესახებ საგანგ[ებო] კომისიას.

თავმჯდომარე: პირველ ჩვენებას არ ადასტურებთ?

ჯავახიშვილი: არა.

თავმჯდომარე: არის კიდევ კითხვები?

ოკუჯავა: გახლავთ კიდევ ხუთიოდე შეკითხვა.

თავმჯდომარე: თუ შეიძლება მოკლედ, ვინაიდან ბრალდებულს აღარ შეუძლიან ფეხზე გაჩერება.

ოკუჯავა: თქვენ ამბობთ, რომ ფედერალისტების წარმომადგენელი არ დადიოდაო. კოტე ანდრონიკაშვილი შეეკითხებოდა მათ აზრს და შემდეგ განაცხადებდა პარტიაში სოციალ[ისტ]-ფედერალისტები ამა და ამ აზრისა არიანო?

ჯავახიშვილი: მართალია.

ოკუჯავა: ასევე ხომ არ ხდებოდა სხიველების შესახებაც?

ჯავახიშვილი: სხიველებისაც.

ოკუჯავა: არის საქმეში ჩვენება, რომ ჩოლოყაშვილი წავიდა ტყეში 22 წლის მარტში ჯავახიშვილის თანხმობით. მართალია ეს თუ არა?

ჯავახიშვილი: ვისი ჩვენებაა ასეთი?

ოკუჯავა: სვიმონ ყიფიანის.

ჯავახიშვილი: მაგ მე ხომ არ მიჩვენებია მერე?

ოკუჯავა: თქვენ არ გიჩვენებიათ, მაგრამ მე გეკითხებით, მართალია თუ არა?

ჯავახიშვილი: მე წავიკითხე სვიმონ ყიფიანის ჩვენება და იქ აუარებელი შეცდომებია, რომელიც სიმართლეს არ შეიცავს.

თავმჯდომარე: დამცველებო! თქვენ შეკითხვები გაქვთ?

მესხიშვილი (დამცველი): დიას, გვაქვს შეკითხვები, ბევრი არის და ამიტომ ვინაიდან მოლელი ვართ, სჯობს სხდომა შევწყვიტოთ.

თავმჯდომარე: სასამართლოს სხდომას ვსწყვეტ ხუთი წუთით. სასამართლო სხდომა გრძელდება.

მესხიშვილი: თქვენ მოახსენეთ სასამართლოს, კოლია ქარცივაძის თავმჯდომარეთ ყოფნის დროს თეორიულად იყო საკითხი დასმული აჯანყების შესახებ. სწორათ გავიგე თქვენი ჩვენება არა?

ჯავახიშვილი: დიას.

მესხიშვილი: როგორი პოზიცია დაიჭირა გრიგოლ რცხილაძემ?

ჯავახიშვილი: ის კატეგორიულად წინააღმდეგი იყო.

მესხიშვილი: ამის შემდეგ დარჩა თუ არა გრიგოლ რცხილაძე პარიტეტულ კომიტეტის შემადგენლობაში, თუ დასტოვა იგი?

ჯავახიშვილი: ამის შემდეგ მან განუცხადა თავმჯდომარე ქარცივაძეს, მე მივდივარო.

მესხიშვილი: გინახავს თუ არა ამის შემდეგ პარიტეტულ კომიტეტში გრიგოლ რცხილაძე?

ჯავახიშვილი: არა.

მესხიშვილი: მოახსენეთ სასამართლოს, აგვისტოს გამოსვლების დროს ფედერალისტებიდან ვინ იყო წარმომადგენელი პარიტეტულ კომიტეტში?

ჯავახიშვილი: თავის თავი დაესახელებია სამსონ დადიანს.

მესხიშვილი: როდის შემოდის სამსონ დადიანი?

ჯავახიშვილი: 24 წლის დამდეგს.

მესხიშვილი: ხომ არ გახსოვთ, ხშირად დადიოდა კრებებზე? რამდენ კრებას დაესწრო?

ჯავახიშვილი: მე განვაცხადე და ახლაც ვაცხადებ, რომ ძალიან გულგრილობას იჩენდა.

მესხიშვილი: პარიტეტულ კომიტეტს ქონდა თუ არა კრება სამხედრო სპეციალისტებთან ერთად და რამდენი ქონდა?

ჯავახიშვილი: ორი კრება ქონდათ და არც ერთზე სამსონ დადიანი არ დასწრებია. არ დასწრებია იმიტომ, რომ აჯანყების წინააღმდეგი იყო და მაგ საკითხს ჩემთვის არავითარი მნიშვნელობა არა აქვსო.

მესხიშვილი: რომელი კრება გახსოვს უკანასკნელი, რომელსაც დაესწრო დადიანი?

ჯავახიშვილი: 18 აგვისტოს, როცა გადაწყდა საკითხი გამოსვლების შესახებ.

მესხიშვილი: როგორ ეჭირა თავი დადიანს?

ჯავახიშვილი: მან კატეგორიული პროტესტი განაცხადა იმის წინააღმდეგ, რომ ჩვენ გვინდოდა გამოსვლები, მაგრამ როცა ჩვენ ვთქვით, რომ სხვა გამოსავალი არ არის და უნდა გამოვიდეთქო, მან განაცხადა, რომ მე პარტიის სახელით ვაცხადებ, რომ მივდივარ არა პერსონალურად, არამედ პარტიის სახელით. ეს უკვე ბოლო იყო.

მესხიშვილი: ამის შემდეგ სამსონ დადიანი გინახავთ თუ არა რომელიმე თათბირზე?

ჯავახიშვილი: არა.

ჩერქეზიშვილი (დამცველი): მოახსენეთ სასამართლოს, ონიაშვილს ხვდებოდა თქვენ თუ არა?

ჯავახიშვილი: როდის?

ჩერქეზიშვილი: იმ დროს, როდესაც იყავით პარიტეტულ კომიტეტის წევრი.

ჯავახიშვილი: ონიაშვილს მე შეხვდი მხოლოდ აქედან წასვლის დროს, ერთად წავედით.

ჩერქეზიშვილი: იყო ის ოდესმე პარიტეტულ კომიტეტის წევრი?

ჯავახიშვილი: არ ყოფილა.

ჩერქეზიშვილი: სამხედრო ორგანიზაციაში ლეზულობდა რაიმე მონაწილეობას?

ჯავახიშვილი: არავითარს.

პოლუმორდვინოვი (დამცველი): მოახსენეთ სასამართლოს, ახალგაზრთა ორგანიზაციას რა როლი უნდა ეთამაშა აჯანყების პროცესში?

ჯავახიშვილი: არავითარი.

პოლუმორდვინოვი: როდის იყო დაჭერილი ხოფერია, ახალგაზრდების ხელმძღვანელი?

ჯავახიშვილი: ...

პოლუმორდვინოვი: როგორი კონსტრუქცია იყო თქვენ პარტიაში?

ჯავახიშვილი: გეყავდა რწმუნებულები.

პოლუმორდვინოვი: სამაზრო კომიტეტი იყო?

ჯავახიშვილი: წინეთ არ ყოფილა, აჯანყების დროს იყო.

პოლუმორდვინოვი: იყო რაიმე საჩივარი სენაკის მაზრაში შურლაიაზე?

ჯავახიშვილი: დიახ, სენაკიდან შემოიტანეს საჩივარი, რომ შურღაია თავის ნებით დგამს ამა თუ იმ ნაბიჯს.

პოლუმორდინოვი: რა პასუხი მიეცით თქვენ?

ჯავახიშვილი: ჩვენ გავაძევეთ ის პარტიიდან.

პოლუმორდინოვი: სამეგრელოს სამაზრო კომიტეტის წევრი იყო ვინმე მხეიძე?

ჯავახიშვილი: სამაზრო კომიტეტი ჩვენ არ გვყოლია.

პოლუმორდინოვი: მაგალითად, გაგოგონიათ ან თითონ იცოდით ან სხვისი გადმოცემით, რომ მხეიძე არის სამაზრო კომიტეტის წევრი?

ჯავახიშვილი: როგორც მოგახსენეთ, სამაზრო კომიტეტი ჩვენ არ გვყოლია, რწმუნებული არ ყოფილა ის. მე პირველად მესმის მისი სახელი.

პოლუმორდინოვი: რომ ყოფილიყო, თქვენ გეცოდინებოდა?

ჯავახიშვილი: უეჭველად.

მაჭავარიანი (დამცველი): თქვენ მოახსენეთ სასამართლოს, რომ ემზადებოდით შეიარაღებულ აჯანყებისათვის. მოიგონეთ, ემზადებოდით თქვენ თუ არა საზოგადო აფხაზეთში და კერძოთ სოხუმში?

ჯავახიშვილი: იქ არავითარ ზომებს არ ვიღებდი, ვინაიდან ვიყავი დარწმუნებული, რომ აფხაზეთი ვერ გამოვიდოდა. წინეთ იყო ერთგვარი ცდა, მაგრამ შემდეგ დავანებე თავი.

მაჭავარიანი: გთხოვთ, აღნიშნოთ ეს ოქმში?

პოლუმორდინოვი: თუ გახსოვთ, ხოფერია დაესწრო პარიტეტულ კომიტეტის კრებას, განსაკუთრებით იმ სხდომას, როდესაც...

ჯავახიშვილი: ხოფერია არ ყოფილა პარიტეტულ კომიტეტის წევრი, როგორ დაესწრობოდა?

გელაზაროვი (დამცველი): თქვენ ბრძანეთ, სამეგრელოში კომიტეტი არ ყოფილა და აჯანყების დროს...

ქარცივაძე (ბრალდებული): დაგკმაყოფილდი მე იმ საბუთებით, რომელიც იქ წარმოადგინეთ?

ჯავახიშვილი: დაკმაყოფილდით, წინააღმდეგ შემთხვევაში მე იქიდან გავიდოდი.

ქარცივაძე: თუ გახსოვთ, ჩვენ ლაპარაკი გვქონდა ერთ ახალგაზრდა ხევსურთან ამ ამბების შესახებ?

ჯავახიშვილი: დიახ.

ქარცივაძე: გავგზავნე მე ის თუ არა?

ჯავახიშვილი: დიახ.

ქარცივაძე: რა დავალებით?

ჯავახიშვილი: ენახა ქაქუცა ჩოლოყაშვილი და ეთქვა მისთვის, რომ არავითარი გამოსვლები აღარ მომხდარიყო.

ქარცივაძე: დავავალე, რომ ხევსურეთში შეაფარე თავი და მოძრაობა განაგრძეო?

ჯავახიშვილი: არა, უნდა მოესპო გამოსვლები.

ქარცივაძე: თქვენ ბრძანეთ, რომ მე დავსვი ერთი თეორეტიული საკითხი.

ჯავახიშვილი: მახსოვს.

ქარცივაძე: საკითხი გადაწყდა?

ჯავახიშვილი: არა.

ქარცივაძე: რატომ?

ჯავახიშვილი: იმიტომ, რომ თუ ყველა პარტიების წარმომადგენლები არ იქნებოდნენ თანახმა, ისე საკითხი არ გადაწყდებოდა.

ქარცივაძე: როდესაც ჩოლოყაშვილის გამოსვლები მოხდა დუშეთის მაზრაში, რა დადგენილება მიიღო პარიტეტულმა კომიტეტმა?

ჯავახიშვილი: მიიღო უარყოფითი დადგენილება, განაცხადა, რომ ეს გამოსვლები უნდა ჩაქრესო.

ქარცივაძე: გახსოვთ თუ არა ვინმემ გაგვაფრთხილა პარიტეტული კომიტეტი, რომ შესაძლებელია ასეთი გამოსვლები მოხდესო?

ჯავახიშვილი: არ მახსოვს.

ქარცივაძე: როცა გამოქვეყნდა ადგილობრივი გაზეთების საშუალებით „სამფერის“ წერილი, ხომ არ გახსოვთ პარიტეტულ კომიტეტის სხდომაზე ვინმემ შეიტანა თუ არა შეკითხვა?

ჯავახიშვილი: დიახ.

ქარცივაძე: რა ვთქვი მე?

ჯავახიშვილი: თქვენ ხელი დაადევით ჩვენ პარტიას.

ქარცივაძე: რა მიპასუხეთ თქვენ?

ჯავახიშვილი: კატეგორიული უარი გაგიცხადეთ.

ქარცივაძე: დაგიჯერეთ მე თქვენ?

ჯავახიშვილი: პირველად არა.

ქარცივაძე: მოხდა კონფლიქტი ჩვენ შორის?

ჯავახიშვილი: მოხდა.

ქარცივაძე: თქვენ თუ წაბრძანდით სხდომიდან?

ჯავახიშვილი: წავედი.

ქარცივაძე: რა განმარტება მოგვეცით, როცა დაბრუნდით?

ჯავახიშვილი: მე ვრცელი განმარტება მოგვეცით, რომ ცენტრ[ალურ] კომიტეტს არ მიუღია გამოსვლებში მონაწილეობა და კერძო პირმა მოახდინა ეს.

იმნაიშვილი (ბრალდებული): ნება მომეცით განცხადების შესახებ.

თავმჯდომარე: თუ საკითხი გაქვთ, თორემ განცხადება შემდეგ შემოიტანეთ.

დვამიჩავა (დამცველი): მოახსენეთ სასამართლოს, თქვენ ბრალდებულ შალვა კალანდარაშვილს იცნობთ თუ არა?

ჯავახიშვილი: მე ვიცნობდი.

დვამიჩავა: რომელ პარტიას ეკუთვნოდა?

ჯავახიშვილი: წინეთ ჩვენი პარტიის იყო ლეგალობის დროს.

დვამიჩავა: ხომ არ იცით 21 წლის შემდეგ მუშაობდა თუ არა?

ჯავახიშვილი: არ მუშაობდა.

დვამიჩავა: დანამდვილებით იცით?

ჯავახიშვილი: დანამდვილებით ვიცი, ვინაიდან მე მას მიემართე, რომ ემუშავნა, მაგრამ უარი მითხრა.

დვამიჩავა: მოახსენეთ სასამართლოს, ხომ არ იცით როგორ მოხდა შალვა კალანდარაშვილის გაგზავნა სენაკის მაზრაში.

ჯავახიშვილი: სენაკის მაზრაში საჭირო იყო აქტიური მომუშავე და ახალგაზრდებმა გაუკეთეს მას რეკომენდაცია. მითხრეს, რომ მართალია არ გვილაპარაკნია მასთან, მაგრამ თუ ვეტყვით დათანხმდებო. მეც მოვიხმე, დავაჯერეთ და ბოლოს როგორც იქნა დავითანხმეთ.

დვამიჩავა: მეტი კითხვა არა მაქვს.

თავმჯდომარე: როდის შესდგა უკანასკნელათ პარიტეტულ კომიტეტის სხდომა?

ჯავახიშვილი: 18 თუ 19 აგვისტოს.

თავმჯდომარე: 18 აგვისტოს შემდეგ სხდომა აღარ ყოფილა?

ჯავახიშვილი: ოფიციალური სხდომა 18 თუ 19 იყო, მეტი არ ყოფილა.

თავმჯდომარე: თქვენ უჩვენეთ სასამართლოს, რომ დადიანი დაესწრო 18-ში, მერე არ დასწრებულაო. როგორღა დაესწრებოდა თუ სხდომა აღარ ყოფილა?

ჯავახიშვილი: შემდეგაც გვქონდა, მხოლოდ ფედერალისტებთან აღარ გვქონია. მე მხედველობაში მქონდა დამოუკიდებლობის კომიტეტის შემადგენლობა ფედერალისტებთან ერთად, უმაგათოდ ჩვენ 24-მდე ყოველ დღე ვხვდებოდით.

თავმჯდომარე: თქვენ აჩვენეთ, რომ ამიერკავკასიის მასშტაბით აწყობდით აჯანყებას, მაგრამ როცა შეგეკითხნენ აბსახეთში აწყობდით აჯანყებას თუ არაო, უპასუხეთ, რომ არ ვაწყობდითო.

ჯავახიშვილი: მართალია ჩვენ გვინდოდა აჯანყება ამიერკავკასიის და მეტი მასშტაბით, მაგრამ როცა გამოირკვა, რომ აზერბეიჯანი არ გამოვიდოდა, ჩვენ ეს ვეღარ მოვახერხეთ.

იმნაიშვილი (ბრალდებული): საგანგებო კომისიაში ჩემ მიერ მიცემული იყო ჩვენება 24 ნოემბერს. შემდეგ გავიმეორე წინასწარი გამოძიების დროს და აქაც მოგახსენეთ, რომ როცა პარტიათა შორის მოლაპარაკება იყო ეროვნულ მთლიან ფრონტის შექმნის შესახებ, 22 წლის თებერვლის დამდეგს მუხრან ზოჭოლავას პირადი მიწვევით მივედი პარტიათა წარმომადგენლების თათბირზე, ამას არ ვუარყოფ, ეს ფაქტია, რომელზედაც მოგახსენა იასონ ჯავახიშვილმა. მას სხვანაირათ ახსოვს და ამის შესახებ მიუცია ის ჩვენება, რომელიც წაიკითხა სახელმწიფო ბრალმძებელმა. დამოუკიდებლობის კომიტეტში ჩემი მონაწილეობის შესახებ მას აქვს მეორე ჩვენება და ვშუამდგომლობ გამოქვეყნებულ იქნეს ეს მისი ჩვენება 24 წლის 18 ნოემბერს მიცემული ტომი მე-3-ე, საქმის ფურცელი 45, მეორე გვერდზე.

მესხიშვილი (დამცველი): გთხოვთ, ბრალდებულ ჯავახიშვილის ჩვენებიდან შეტანილი იქმნას ოქმში შემდეგი ადგილი: „პარიტეტულ კომიტეტის არსებობის პირველ ხანებში, როდესაც თავმჯდომარეთ იყო ქარცივაძე, ერთხელ ქარცივაძემ დააყენა საკითხი თეორეტიულად აჯანყების შესახებ. აზრთა გაცვლა-გამოცვლის დროს წინააღმდეგობა გამოსთქვა გრიგოლ რცხილაძემ, რომელმაც განაცხადა, რომ ამის შემდეგ პარიტეტულ კომიტეტს ანებებს თავს და მართლაც ამის შემდეგ სრულიად დაანება თავი. ის მე ამის შემდეგ არ მინახავს“, ამბობს ბრალდებული ჯავახიშვილი. ეს ერთი. მეორე, სამსონ დადიანი შემოვიდა პარიტეტულ კომიტეტში 1924 წელს. ის გულგრილად ეკიდებოდა საქმეს. აგვისტოს მომხდარ ორ კრებაზე სამხედრო სპეციალისტებთან ერთად ის არ დაესწრო, რადგან განაცხადა: „მე აჯანყება არ მაინტერესებს და მაგ არ წამოვალ“. უკანასკნელ პარიტეტულ კომიტეტის სხდომაზე, რომელიც მოხდა ფედერალისტების თანდასწრებით 18 თუ 19-ში სამსონ დადიანმა განაცხადა პროტესტი სოც[იალისტ]-ფედერალისტთა პარტიის სახელით და დასტოვა პარიტეტული კომიტეტი. შეიძლება რედაქცია სწორე არ იყოს, მაგრამ აზრი სწორედ გადმოგვცით.

თავმჯდომარე: ბრალდებულ ჯავახიშვილის ჩვენება შეტანილი იქნება ოქმში იმ სახით, რა სახითაც ეს აღმოჩნდა სტენოგრაფიაში.

საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტროს არქივი (II), ფონდი 14, აღწერა 2, საქმე 376, ტომი 2, ფურცლები 581-641.

Levan Jikia

The National-democrat – Iason Javakhishvili on the soviet justice (July 16-22 1925)

Summary

In February-March 1921 the Soviet Russia implemented occupation and annexation of the democratic republic of Georgia. Despite the national-patriotic forces continued struggling for the

country liberation. For achieving the common aim the following five leading political parties of Georgia united: Social-democrat Laborers' Party of Georgia (Mensheviks), National-Democratic Party of Georgia, Socialist-Federal Party of Georgia, Socialist-Revolutionists Party of Georgia (SR) and the Group „Skhivlebi“ (beam) (independent social-democrats) separated from Social-democrat Laborers' Party of Georgia. These political parties established the interparty organization „committee of Independence of Georgia“, the „patriotic committee“ in August 1922.

In August 1924 under the leadership of the `committee of independence of Georgia“ the powerful anti-soviet national revolts took place in Georgia though the revolts failed and as a result of it the soviet government started imprisonment and shooting process of the participants and suspects of the revolt.

The trials of the leaders of the revolt 1924 were held in July-August 1925. The court „confirmed“ the accusation determined by the Articles 16, 58, 59 (I Part), 60, 64 and 66 of Criminal Law Code of Georgian SSR and charged to the secretary of the committee of independence of Georgia – Iason Javakhishvili patronymic Emanuil and he was sentenced the highest penalty – shooting that was later replaced by 10 years.

ტარიელ ფუტკარაძე, ეკა დადიანი

ქართველურ ენობრივ ვარიანტთა (ქვესისტემათა)

კვალიფიკაცია და კლასიფიკაცია

ქართველურ სამეტყველო ერთეულთა კვალიფიკაციის შესახებ პირველი კვალიფიციური და ანგარიშგასაწვეი მოსაზრებები გამოთქვა დიდმა ქართველმა ლექსიკოგრაფმა სულხან-საბა ორბელიანმა, რომელმაც შექმნა „სიტყვის კონა“ - ქართული სალიტერატურო ენის განმარტებითი ლექსიკონი. ამ ლექსიკონში მრავლად გვხვდება სიტყვაფორმები ქართველური ენა-კილოებიდან, მათ შორის მეგრულ-ჭანურიდან¹.

ქართული საისტორიო ტრადიციის შესაბამისად, სულხან-საბასთვის მეგრული და ჭანური (იმერულის, კახურის, მესხურის... მსგავსად) ქართული ენის კილოებია და არა ენები. ამას, უპირველეს ყოვლისა, ისიც მოწმობს, რომ მეგრულ-ჭანური სიტყვების განმარტებისას ავტორი არსად არ უთითებს, რომ ის ენაა (როგორც ამას უცხოენოვანი სიტყვების ასსნისას აკეთებს: „თათართა ენაა“...). მაგ.: დასტი - ჭანნი კოკას უქმობენ; ოჯიჯი - ბადე მეგრულად.

სულხან-საბა მეგრულს „ავენონთა ლაპარაკს“ უწოდებს. ეს ფრაზა დღეს ზოგის გაღიზიანებას იწვევს; არადა, სულხან-საბასთან „ავენონი“ ნიშნავს არანორმირებულ, ხალხურ საუბარს, არალიტერატურულ მეტყველებას - რთულად გასაგებ დიალექტს; შდრ.:

„**ფლურტულის**“ განმარტებისას სულხან-საბა წერს:

ფლურტული - მეგრელთაგან მრუდი ლაპარაკი, გინა ჩხიკვთა და კაჭკაჭთაგან ლაპარაკი. ესე არს მეგრელთა და მისთანათა ავენონთა ლაპარაკი, გინა ჩხიკვთა და კაჭკაჭთაგან ლაპარაკი. **მეგრელთა და მისთანათა ავენონთაგან ლაპარაკი**... (შდრ. დ. ჩუბინაშვილი: **ფლურტული** „უკაფიოდ ლაპარაკი ენაბრვეილთა“).

წარმოდგენილი კონტექსტები ცხადყოფს, რომ სულხან-საბა „ავენობად“, „მრუდ ლაპარაკად“, „ფლურტულად“ თვლის სალიტერატურო ენისაგან განსხვავებულ ქართულს, ქართულის კუთხურ (დამახინჯებულ) ვარიანტს - დიალექტურ მეტყველებას. ამ მიმართულებით საყურადღებოა **კ. დანელიას დასკვნა**:

სულხან-საბასათვის „მეგრულ-ჭანური ქართულის ნაირსახეობაა, ასე ვთქვათ, მისი ძლიერ შეცვლილი კილო... ამჟღავნებს ავტორის შეხედულებას მეგრულ მეტყველებაზე, როგორც ქართულთან მიმართებით ძლიერ შეცვლილ („მრუდ“) სახეობაზე (წინააღმდეგ შემთხვევაში დამოუკიდებელი ენის სიმრუდეზე ლაპარაკი უაზრობა იქნებოდა)“ (კ. დანელია, 1991: 615). მსგავს დასკვნას აკეთებს თ. გვანცელაძე:

სულხან-საბას ფრაზა: „**მისთანათა ავენონთა**“ გულისხმობს საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მცხოვრებთა კუთხურ მეტყველებას (თ. გვანცელაძე, 2006: 71).

„**ავენობის**“ საპირისპირო ტერმინია „**ენამზეობა/მზეენობა**“, რომელიც „სიტყვის კონაში“ ასეა განმარტებული: **ენამზეობა** — ენაგანათლებულობა; **მზეენობა** — ენამზეობა, ენა-ნათლად მეტყველება. მაშასადამე, სულხან-საბა სალიტერატურო და დიალექტურ მეტყველებას შესაბამისი ტერმინებით მიჯნავს: „ავენობა“ კუთხური მეტყველებაა, ხოლო „ენამზეობა/მზეენობა“ — სალიტერატურო ენაზე მეტყველება (რ. შეროზია, 2007: 391-392).

სულხან-საბას „სიტყვის კონაში“ სალიტერატურო ფორმათა გვერდით დიალექტური მასალის შემოტანა დასჭირდა იმისთვის, რომ ერვენებინა დიალექტების, როგორც სამწიგნობრო ენის

¹ სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონი“ ანუ „სიტყვის კონა“ შედგენილია 1685-1715 წლებში. პირველად გამოიცა 1884 წელს

გამდიდრება-გამრავალფეროვნების უმთავრესი წყაროს, მნიშვნელობა. მისი მიზანი იყო, ქართველებმა „ისწაონ ენა ქართული, შესრულებული და განვრცოლებული ფარნავაჲ ქართველთა პირველისა მეფისა მიერ“. სულხან-საბა ორბელიანი დიდი ენათმეცნიერი იყო, რომელმაც ერთ კონად შეკრა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში მიმობნეული სიტყვა-მარგალიტები და მათ თანაბარი ადგილი მიუჩინა ლექსიკონში, რითაც ლექსიკოგრაფმა არა მხოლოდ გაამდიდრა სამწიგნობრო ქართული, არამედ წარმოაჩინა კიდევ ქართველთა ენობრივი ერთიანობა.

კავკასიაში რუსეთის იმპერიის გავლენის მოპოვებამდე ქართველური ენობრივი სამყარო წარმოდგენილი იყო ერთ დედაენად - ქართულ ენად და კუთხურ კილოებად (დიალექტებად). საუკუნის წინ უცხოელ მეცნიერებს ნაკლები ინფორმაცია ჰქონდათ საქართველოს ენობრივი სიტუაციის შესახებ. მიუხედავად ამისა, თავდაპირველად ევროპელი მკვლევრები ობიექტურად აფასებდნენ ქართულ ენობრივ სინამდვილეს; კერძოდ, XVIII საუკუნის დასასრულს **იოჰან ანტონ გიულდენშტედტმა** პირველმა განსაზღვრა კავკასიურ ენობრივ ერთეულთა სტატუსი და დააჯგუფა კავკასიის ენა-კილოები, მათ შორის ქართველური ქვესისტემებიც; ადგილზე მოპოვებული ენობრივი მასალის (ლექსიკის) საფუძველზე მან იბერიულ-კავკასიურ ენათა ოჯახი რვა ჯგუფად დაყო. ერთ-ერთ ჯგუფს წარმოადგენს „ქართველური დიალექტები“ (Georgianische Mundarten), ქართულის, მეგრულისა და სვანურის შემადგენლობით (ი. გიულდენშტედტი, 1791: 496-504). ავტორი ქართველთა სამწიგნობრო ენის გვერდით ასახელებს სამ ქართველურ დიალექტურ ჯგუფს: ქართულ დიალექტებს, მათგან გარკვეულწილად დაშორებულ მეგრულ დიალექტს და უფრო დაშორებულ სვანურ დიალექტს; იგი მეგრულს და სვანურს ერთი და იმავე ენის დიალექტებად მიიჩნევს. იქვე აღნიშნავს, რომ კახური, ქართლური, იმერული და გურული ერთი სახის მეტყველებაა მცირე დიალექტური სხვაობით, სამეგრელოსა და სვანეთში კი ძალიან განსხვავებული დიალექტებია. აქედან მეგრული ნაკლებად განსხვავდება, სვანური კი მეტად, მაგრამ ისე არა, რომ ფუძეენა ვერ ვიცნოთო (იქვე: 342). ფუძეენად ის სამწიგნობრო ქართულს მიიჩნევდა (იხ. ასევე, ი. გიულდენშტედტი, 1962: 209).

წარმოდგენილი თვალსაზრისი ობიექტურად ასახავს ქართველური ენობრივი სამყაროს შემადგენელთა იერარქიას: ქართველთა ერთი სამწიგნობრო ენა და ქართველური დიალექტები. აკლია მხოლოდ დიალექტთა სრული ჩამონათვალი, რაც იმ პერიოდში შეუძლებელიც იყო.

გეორგ როზენს ეკუთვნის შრომები: „Über die Sprache der Lazer“ (1844) და „Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung Über das Mingrelische, Suanische und Abchasische“ (1846), რომელსაც თან ერთვის მეგრულის, სვანურისა და აფხაზურის მოკლე ლინგვისტური მიმოხილვა. გ. როზენი „იბერიული ოჯახის“ ენებად ასახელებდა კოლხურს, სვანურს და ქართულს. ლაზურს მეგრულთან ერთად ერთი ენის, კერძოდ, კოლხურის დიალექტებს უწოდებდა. ტერმინი „კოლხური“ მეგრულ-ჭანურის აღსანიშნავად პირველად მან გამოიყენა (გ. როზენი, 1946: 46-47). გ. როზენი დასახელებული ენობრივი ერთეულებიდან მხოლოდ ჭანურის ერთ კილოკავს ეცნობოდა, ისიც ერთი პირის ჩვენების მიხედვით, ამდენად, მისი კლასიფიკაცია მეცნიერული თვალსაზრისით სანდოდ ვერ ჩაითვლება.

მომდევნო მკვლევრები (ფ. ბოპი, ფ. მიულერი, პ. შუსარდტი, ა. დირი...) ძირითადად იმეორებდნენ გ. როზენის მოსაზრებას. თავის მხრივ ქართველური ენობრივი სამყაროს შემადგენლობას უფრო „აზუსტებენ“ – ნაცვლად სამი ენისა, ოთხ ენას გამოყოფდნენ (ქართული, მეგრული, ლაზური, სვანური).

ფრიდრიხ ალტერი 1798 წელს გამოცემულ წიგნში „Ueber Georgische Literatur“ გვაწვდის ცნობებს ქართული კილოების შესახებ. ავტორი ქართულის შემდეგ ნაირსახეობებს ასახელებს:

ქართლური

ვულგარული ქართული (Vulgar-Georgianisch)

იმერული (Imeretisch) (იგულისხმება მეგრული)
 „მეცნიერული ქართული“ (Gelehrtes Georgianisch).

ფრ. ალტერი ერთი დონის ერთეულებად განიხილავს „მეცნიერულ ქართულს“ (ანუ სალიტერატურო ენას) და ქართულ, იმერულ დიალექტებს. კლასიფიკაციაში მხოლოდ ეს ორი კილოა დასახელებული. ავტორი იმერულის სახელწოდებით მეგრულ მეტყველებას აღნიშნავს. ამასთან, ცალ-ცალკეა გამოყოფილი ქართული და ვულგარული ქართული (დაჯგუფების პრინციპი ბუნდოვანია). ფრ. ალტერის კლასიფიკაცია არასრულია და მეცნიერული თვალსაზრისით ნაკლებად ფასეული.

განსხვავებულ თვალსაზრისს გვთავაზობს მარი ბროსე 1834 წელს დაბეჭდილ წერილში „De la langue georgienne“. მკვლევარი ქართულ ენას ყოფს დიალექტებად და „პატუად“. ასახელებს ხუთ დიალექტს (კახური, იმერული, მეგრული, გურული და ცენტრალური ქართლური) და ოთხ „პატუას“ (კავკასიის სვანური, ლაზიკის ჭანური, აფხაზური, მესხური).

ავტორი, წინამორბედთა მსგავსად, მეგრულ-ლაზურ-სვანურს სხვა კილოების გვერდით განიხილავს. განსხვავებულია დაჯგუფების პრინციპი და საკლასიფიკაციო ერთეულთა რაოდენობა. აღნიშნულ კლასიფიკაციაშიც არასრულყოფილად არის ასახული ქართული ენის დიალექტთა მრავალფეროვნება. ამასთან, გაუმართლებელია ქართველური ენა-კილოების გვერდით აფხაზურის შეტანა.

რიჰარდ ერკერტმა კავკასიის ენათა ოჯახში ცალკე ჯგუფად გამოყო სამხრეთ კავკასიური, ანუ იბერიული (ქართული) ენა, რომლის დიალექტური შემადგენლობა ასეთია:

- ა) ქართული მთავარი დიალექტი თავისი დიალექტებით (იმერულით, ინგილოური, ხევსურული...);
- ბ) მეგრული მთავარი დიალექტი ლაზური დიალექტითურთ;
- გ) სვანური მთავარი დიალექტი (რ. ერკერტი, 1891: 311, 361).

იბერიული ენის ადრეულ სახეობად მიჩნეულია ძველი ქართული, რომლის განშტოებაა სვანური მეტყველება. იმავე ძველი ქართულის გაგრძელებაა ახალი ქართული, რომლის განშტოებაა მეგრული, მეგრულის განაყარი კი ლაზურია. მკვლევარი იმერულთან ერთად ზოგჯერ მოიხსენიებს გურულს, ხოლო ხევსურულთან – თუშურსა და ფშაურს (უფრო კილოკავის გაგებით). რ. ერკერტი გამოყოფილი დიალექტური ერთეულების ენობრივ დახასიათებასაც იძლევა (შესაბამისი ნიმუშების ჩვენებით). „ვიწრო გაგებით ქართულთან“ ახლოს მდგარ კილოკავს უწოდებს იმერულს; ხევსურული დახასიათებულია როგორც არქაული დიალექტი; ინგილოურში, გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით, ორ „ნიუანსს“ განასხვავებს: ა) „მთის ინგილოური“ „თათრულის“ ძლიერ გავლენას განიცდის, ბ) „სამხრულ ინგილოურში“ უცხოური სიტყვები ნაკლებად გვხვდება და, ამდენად, „ვიწრო გაგებით ქართულად“ მოლაპარაკეთათვის უფრო გასაგებია (რ. ერკერტი, 1895: 287).

რ. ერკერტთან „ფართო გაგებით ქართული ენა“ არის ქართველთა სალიტერატურო ენა; ვიწრო გაგებით ქართული კი - სალიტერატურო ქართულთან უფრო ახლოს მდგომი კილოები... როგორც ვხედავთ, რ. ერკერტის მოსაზრება არსებითად არ განსხვავდება ი. გიულდენშტედტის თვალსაზრისისაგან.

რუსეთის იმპერიამ ქართული სამეფო-სამთავროები დაიპყრო XIX საუკუნეში; XIX საუკუნიდან მოყოლებული ქართველები სახელმწიფო დონეზე ვეღარ უზრუნველყოფენ მეცნიერების განვითარებას, რუსეთის იმპერიის მესვეურნი კი საქართველოს/კავკასიის ენობრივ პოლიტიკას „დაყავი და იბატონეს“ პრინციპის შესაბამისად გეგმავენ. ამ გარემოებებით უნდა აიხსნას ქართველური ენობრივი სამყაროს შესახებ სამეცნიერო ველში არსებული წინააღმდეგობრივი შეხედულებები; კერძოდ, საქართველოში რუსული მმართველობის დამყარების შემდეგ აქტიურდება დასავლურ ქართველურ კილოთა ენებად გამოცხადების ტენდენცია; ამ თვალსაზრისით ერთგვარი მერყეობა შეინიშნება **ალექსანდრე ცაგარელის** ნაშრომებში. 1873 წელს **ალ. ცაგარელი** მიიჩნევდა, რომ მეგრული, ლაზური და სვანური იბერიული ფუძეენის (Grundsprache) დიალექტებია და

სტატუსით არ განსხვავდება ამ ენის გურული, თუშური, ფშური, ხევსურული კილოკავებისაგან (აღ. ცაგარელი, 1873: VIII-IX). სხვა ნაშრომებში მეგრულს, ლაზურსა და სვანურს ენებს უწოდებს (აღ. ცაგარელი, 1880: 11). იმპერიული პოლიტიკური კონიუნქტურა მისგან მოითხოვდა, ენებად გამოეცხადებინა მეგრულ-ჭანურ-სვანური. როცა მკვლევარმა დაინახა, რუსული იმპერიის ენობრივი დივერსია (ქართველთა ენობრივი დანაწევრების მცდელობა) საფრთხეს უქადდა ქართველი ერის ერთიანობას, „*მან პირად ამბიციებსა და სასიცოცხლო ინტერესებზე მალლა ქართველი ერის ინტერესები დააყენა და საერთოდ აიღო ხელი ენათმეცნიერულ კვლევა-ძიებაზე*“; 1880 წლის შემდეგ მას არც ერთი ლინგვისტური ნაშრომი არ დაუწერია (ვრცლად იხ. თ. გვანცელაძე, 2003: 120-122).

პეტრე ჭარაია ნაშრომში „მეგრული დიალექტის ნათესაობრივი დამოკიდებულება ქართულთან (მასალა)“ სამხრეთ კავკასიის ენების „ივერიულ ჯგუფში“ შემდეგ ერთეულებს გამოყოფს: 1. საკუთრივ ქართული, 2. მეგრული, 3. ლაზური და 4. სვანური (პ. ჭარაია, 1997). ავტორის აზრით, ნაციას აქვს ენა, ხოლო თემს (ტომს) – დიალექტი. ავტორი მეგრულს, ლაზურს და სვანურს ქართული ენის დიალექტებად მიიჩნევს: „*სამხრეთ კავკასიის ენები*“, ანუ „*ივერიული ჯგუფი*“ კავკასიის ენებისა, შეიცავს ენებს ზოგადის ქართული გვარისას, რომელიც შესდგება შემდეგის დიალექტებისაგან: 1. საკუთრივ ქართულისა, 2. მეგრულისა, 3. ლაზურისა და 4. სვანურისაგან. ყველა ამ ენებს, უკეთა ესთქვით, დიალექტებს ერთსა და იმავე ძირ-ენისას აქვსთ ძლიერ ახლო და მჭიდრო ნათესაობა ურთიერთ შორის. მხოლოდ სვანური ცოტათი უფრო განირჩევა სხვებისაგან; მაგრამ ისიც იმდენად არა, რომ მისი ნათესაობა ქართულ გვარ ენებთან, როგორც სიტყვებისა და სიტყვის ფესვების, ისე გრამატიკულ ფორმების მიხედვით არა თუ ენის მეცნიერთათვის, არამედ ყველა დამკვირვებელ ქართველთათვისაც აშკარა არ იყოს. რაც შეეხება მეგრულსა, ეს ღვიძლი ძმა ქართულის ენისა, რომელსაც იგი არა „ძლიერ წაგავს“, არამედ რომელთან თითქმის „იგივეობს“. თუ ქართულის ქვეშ ვიგულისხმებთ არა იმერულს, ქართლურს, გურულს, რაჭულს, მთიულს და სხვ. ცალ-ცალკე, არამედ – სრულიად საერთო ქართულს ძეგლის მწიგნობრობითურთ აღებულსა“ (პ. ჭარაია, 1997: 204). მეგრულ-ჭანურ-სვანური თანამედროვე ქართული სალიტერატურო ენის დიალექტებად კი არ მიიჩნევა, არამედ იმ ენის, რომლის ნაწილებიცაა თანამედროვე სალიტერატურო „ენა“, მისი დიალექტები და ისტორიული ქართული სალიტერატურო „ენა“.

პ. ჭარაიას აზრით, ქართველთათვის ისტორიული ქართული სალიტერატურო ენა ერთადერთია და თითოეული კილო არ უნდა გავიხადოთ სალიტერატურო ენად. იგი წერს:

„*გერმანიის თითოეულ კუთხეში, ოლქში და თითქმის სოფელში სხვასხვაფერ ენაზე ლაპარაკობენ, მაგრამ სალიტერატურო ენა ყველგან არის ერთი: მწიგნობრულ ენად მიაჩნიათ ის ენა, რომელიც შეუძკიათ და განუშვენიერებიათ ლიუტერსა, ლესსინგსა, გიოტესა და სხვ. თუ ასეთ მრავალრიცხოვან ერს, როგორც გერმანელები არიან, რომლებიც ამასთანავე სდგანან განათლების სათავეში, ერთი საყოველთაო სალიტერატურო ენა საჭიროდ უცენიათ, ჩვენ რაღანი ვართ, რომ თითოეული კილო სალიტერატურო ენად გავიხადოთ...*“ (პ. ჭარაია, 1997: 203).

ქართველურ ენა-კილოთა სტატუსის განსაზღვრის კუთხით არათანმიმდევრულია ქეროპე პატკანიანის მიმდევარის, ცნობილი მეცნიერის **ნიკო მარის** პოზიცია². მეგრულის, ლაზურისა და სვანურის აღსანიშნავად მკვლევარი ხან ტერმინ „დიალექტს“ იყენებს და ხან – „ენას“; მაგ., ის წერს: „*საუკუნეების მანძილზე ერთიანი ქართული ნაციონალური კულტურა შეიქმნა ყველა ქართველი ტომის მიერ; ამიტომ, რომ საღვთო წერილის ტექსტში ჩვენ ვპოულობთ წმინდა ჭანურს, ანდა მეგრულს და სხვა სიტყვებს. ამ რეალურის კულტურულ-ისტორიულის შეხედულებით ქართული სალიტერატურო ენა იმდენათვე სვანურია და მეგრული, იმდენათვე გურულია და*

² ცნობილი და ნიშანდობლივი ფაქტია: აღ. ცაგარელმა ნ. მარი არ მიიღო თავის კათედრაზე სამუშაოდ, ქ. პატკანიანმა კი მას დიდი ასპარეზი მისცა.

იმერული, რამდენათაც ქართული. ის არის ღვიძლი სამწერლო ენა ყველა საქართველოს ტომებისათვის“ (ქართველთა ეროვნება - წერილი პროფესორის ნ. მარისა იმ სიტყვის გამო, რომელიც დეკანოზს ი. ვოსტორგოვს წარმოუთქვამს საქართველოს ერზედ უწმინდესის სინოდის წევრთა და სხვა წარჩინებულ პირთა კრების წინაშე, ქუთაისი, 1905).

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ ნ. მარი რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის ნამდვილ წევრად არჩევამდე (1912) და პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის დეკანად დანიშნამდე (1913) ქართველობას იცავდა ცარიზმის მიერ დაგეგმილი „სამეცნიერო“ შემოტევებისგან, ხოლო შემდეგ თავად გახდა ქართველთაგან მოსაგერიებელი: ყოველგვარი არგუმენტების გარეშე დაიწყო მეგრულის, ლაზურისა და სვანურის დამოუკიდებელ ენებად გამოცხადება. ეს შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ მის თანამედროვე მეცნიერებს; სანიმუშოდ მოვიყვანოთ ივ. ჯავახიშვილისა და ნ. მარის კამათის ერთ ეპიზოდს:

ივ. ჯავახიშვილი (1979: 152, სქოლიო): „აკად. ნ. მარის მისაყვედურებს, რომ მეგრელებს, სვანებს და აფხაზებს მე ქართველებს ვუწოდებ... აფხაზებს მე ქართველთა მონათესავედ ვთვლი, მაგრამ ქართველებს არ ვუწოდებ. რაც შეეხება მეგრელებსა და სვანებს და, დაეუბნებ, ჭანებსაც, მათ მართლაც ქართველ ტომებად ვთვლი და ვუწოდებ... თუ ამას უწინარეს არა, XI ს-იდან მოყოლებული „ქართველი“ შემკრებლობით მნიშვნელობით იხმარება ყველა ქართველთა აღსანიშნავად. ასეთი საერთო შემკრებლობითი მნიშვნელობის მქონებული ტერმინის (ქართლ-კახელ-იმერელ-გურულ-მეგრელ-ჭან-სვანთა ენისა, ზნეჩეულებისა და სარწმუნოების საერთო თვისების დასახასიათებლად) საჭიროების უარყოფაც არავის შეუძლია. წინათ ამას ნ. მარის არ უარყოფდა. თავის-და-თავად ცხადია, რომ მკვლევარის აზრის შეცვლის გამო ამ მრავალსაუკუნოვანი მონაპოვარისა და შეგნების გაქარწყლება და მოსპობა არ შეიძლება...“

შდრ.: 1905 წელს ქართველობის დაშლის მოსურნეთა წინააღმდეგ ნ. მარმა დაწერა პოლემიკური წიგნი („ქართველთა ეროვნება“), რომლის შესახებაც თედო სახოკია წერს:

„განსაკუთრებით სამეგრელოსათვის შეიქმნა მძიმე დეკანოზ ვოსტორგოვის ფარფაში. იგი თამამად იძახდა – მეგრელები სვანნი არიან, ქართველებთან საერთო არაფერი აქვთ და ამიტომ ქართული ენა მათს სკოლებში არ უნდა ისწავლებოდეს, მის მაგივრად რუსული, სახელმწიფო ენა, ასწავლეთო. ბოლოს იმდენად გაკადნიერდა ეს ანაფოროსანი პოლიტიკანი, რომ პრესაშიაც გაეხდებოდა ამის მტკიცება. ალბათ მკითხველს ახსოვს პროფესორ ნ. მარის პასუხიცა; აკადემიკოსმა ნ. მარმა მიწასთან გაასწორა მეტიჩარა, პოლიტიკანობით დაბრმავებული დეკანოზი, რომელმაც ისეთ სფეროში შეტოპა, სადაც არავითარი კომპეტენცია ჰქონდა და გამოაჩინა მარტოოდენ უსუსურობა...“ (თ. სახოკია, 1992).

ნიკო მარის მიმდევარს - იოსებ ყიფშიძეს - ეკუთვნის შრომები: „Дополнительные сведения о чанском языке“; „Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем“³. მეგრულ გრამატიკაში წერს: „მეგრული ენა ჭანურის უახლოესი მონათესავეა და მასთან ერთად ქმნის ენათა იაფეტურ შტოს, სამი მთავარი ჯგუფიდან ერთ-ერთს, კერძოდ, თუბალ-კანურ ჯგუფს. ამ ბიბლიური სახელწოდების მეორე ნახევარი, კანური უტოლდება სახელწოდებას ჭანური, ხოლო პირველი, თუბალური – სახელწოდებას მეგრული, შუალედური ფორმის, ივერიულის, მეშვეობით“ (ი. ყიფშიძე, 1914: 13). ნ. მარის მსგავსად, არც მას მოუტანია რაიმე არგუმენტი, თუ რატომ მიიჩნედა ის, მაგ., მეგრულს დამოუკიდებელ ენად. ი. ყიფშიძის თვალსაზრისში ნ. მარისგან მომდინარეობს მეგრულის მეორე სახელწოდებაც: ნ. მარისათვის „მეგრული“ და „ივერიული“ სინონიმები იყო.

³ შდრ., ნ. მარის ნაშრომის სახელწოდება: „Грамматика чанского языка“.

აქვე წარმოვადგენთ სხვა მკვლევართა პოზიციას ქართული სალიტერატურო ენისა და დიალექტების ურთიერთმიმართების შესახებ (სათანადო არგუმენტაცია არც ამ თვალსაზრისებს ახლავს):

პეტრე მირიანაშვილი („ცოტა რამ ლინგვისტიკისა“, გაზ. „ივერია“, 1902, №273):

„ქართული თავისი კილოებით მეგრულ-ჭანურ-სვანურით შეიძლება მიღებულ იქნეს დედაენად, რომელსაც დაცული აქვს სხვა ენის ძირები“.

ბესარიონ ნიჟარაძე („რა ენაზე აღიღებენ და აღიღებდნენ სვანები ღმერთს“, გაზ. „ივერია“, 1904):

„სვანური ნამდვილად ქართულია, მხოლოდ აქა-იქ შეცვლილია, მაგრამ ზოგიერთები ვერ შეპრიგებთან ამ აზრს და გაიძახიან, სვანები სულ სხვა ხალხიაო! ნეტავ ვიცოდე, ვისთვის ან რისთვისაა საჭირო ის დაჟინება და სვანების გასხვისტომება“.

სილოვან ხუნდაძე (გაზ. „სახალხო საქმე“, 1919, №709: 2-3):

„...ქართული ენის ფორმების შესწავლის დროს მათი შედარება მონათესავე კილო-კავების ფორმებთან ინტერესს აორკეცებს. გარდა ამისა, საჭიროა, რომ ჩვენმა მოზარდმა თაობამ იცოდეს, რომ მეგრული და სვანური შტოებია ქართული ენისა და არა განსხვავებული ენები, როგორც ამას ამბობდნენ და დღესაც ამბობენ მტერნი და ორგულნი ჩვენი ქვეყნისა“.

შენიშვნა: ს. ხუნდაძის ქართულ გრამატიკას, რომელიც 7-ჯერ იყო გამოცემული, ბოლოს დართული აქვს „ქართული ენის კილოკავების (მეგრულისა და სვანურის) გრამატიკული ფორმები“.

1929 წელს საქართველოს ხელისუფლებას მიაღებინეს დადგენილება, რომლის მიხედვითაც სამეგრელოში საქმისწარმოება აღმასრულებელ კომიტეტებსა და სასამართლოებში უნდა შესრულებულიყო მეგრულად, ან სახელმწიფო ენაზე (ქართულად) და მეგრულად. ამ დროიდან დაიწყო მეგრულად გაზეთებისა და წიგნების ბეჭდვა, რაც 1938 წლამდე გრძელდებოდა. ამავე პერიოდში დამწერლობა შეუქმნეს ჭანებსაც. მეგრულისა და ჭანურისათვის დამწერლობათა შექმნას „სამეცნიერო საფუძვლად“ დაედო ი. სტალინის 1914 წელს დაბეჭდილი ნაშრომი „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“⁴, რომელიც თავის მხრივ, ეფუძნებოდა ნ. მარის იმ ნაშრომებს, რომლის მიხედვითაც მეგრული და ჭანური ენებად მიიჩნეოდა. მეგრულისათვის ქართული ანბანი იქნა გამოყენებული, ხოლო ჭანურისათვის – ლათინური.

საბჭოთა პერიოდში ქართველი ლინგვისტები მკაცრი არჩევანის წინაშე დადგნენ: თუკი ტრადიციულ თვალსაზრისს გააგრძელებდნენ, იმპერიულ ენობრივ პოლიტიკასთან წინააღმდეგობაში აღმოჩნდებოდნენ (როგორც აღმოჩნდა ივანე ჯავახიშვილი!), რაც თვითმკვლელობის ტოლფასი იყო. ქართველ მეცნიერთა დიდი ნაწილი იძულებული იყო ანგარიში გაეწია ნ. მარისა და ი. სტალინის მიერ აღიარებული „თეორიებისათვის“; შესაბამისად, გაიზიარეს დაუსაბუთებელი თვალსაზრისი, რომ ქართული, მეგრული, ლაზური და სვანური ოთხი დამოუკიდებელი ენაა; ამათგან მეგრული, ლაზური და სვანური უმწერლობო ენებია.

მხოლოდ არნ. ჩიქობავამ გაბედა გარკვეულწილად განსხვავებული პოზიცია ჩამოეყალიბებინა; იგი თავიდანვე დაუპირისპირდა ნ. მარის ძირითად თეორიებს; კერძოდ, მან დამოუკიდებელ ენებად არ მიიჩნია მეგრული და ლაზური; ისინი ერთი ენის - თეორიულად ნავარაუდევი ზანური ენის - დიალექტებად გამოაცხადა და მოითხოვა, დახურულიყო მეგრული და ლაზური დიალექტების

⁴ სადაც ი.სტალინი დაუსაბუთებლად აცხადებდა, რომ თითქოსდა მეგრელებს, აჭარლებს, ქობულეთლებს, სვანებს არა აქვთ კულტურული წარსული, რომ ისინი დავვიანებული ანუ პრიმიტიული კულტურის, უმწერლობო ენების მქონე დამოუკიდებელი ერები არიან და არა ქართველები; საბჭოთა პერიოდში ნაშრომი არაერთხელ გამოიცა (იხ. ი. სტალინი, 1914, 1920, 1934, 1951).

მიხედვით შექმნილი მეგრული და ლაზური სკოლები.⁵ არნ. ჩიქობავას დასაბუთებული მოთხოვნა ლავრენტი ბერიამ გააცნო სტალინს; შედეგად 30-იანი წლების დასაწყისში მართლაც დაიხურა ისაკ ჟვანისა და კრემლიდან პირველი ბოლშევიკების მიერ მართულ სხვა პირთა აქტიურობით გახსნილი მეგრული და ლაზური სკოლები; შეწყდა მეგრულად და ლაზურად პრესის გამოცემაც.

დაუზუსტებელი ინფორმაციით, საბჭოთა იმპერიის პირობებში მოღვაწე მეცნიერთაგან იშვიათ გამონაკლისს წარმოადგენდა აკად. **გიორგი წერეთელი**, რომელიც, როგორც თვითმხილველები ამბობენ, მეგრულ-ლაზურ-სვანურისთვის უფრო შესაფერისად მიიჩნევდა ტერმინ „ქართველურ დიალექტებს“ (ნაცვლად „ქართველური ენებისა“); თუმცა ამის შესახებ მას ოფიციალურად არაფერი დაუწერია.⁶

არნ. ჩიქობავას მსგავსი შუალედური პოზიცია დაიჭირა **აკაკი შანიძემაც** იმ განსხვავებით, რომ მეგრულ-ლაზური (ჭანური) მეტყველების აღსანიშნავად მან გამოიყენა გ. როზენის ტერმინი - კოლხური ენა⁷. ა. შანიძე პირველია მათ შორის, ვინც შეეცადა, აკადემიური საფუძვლით დაეჯგუფებინა ქართველური ქვესისტემები; კერძოდ, მკვლევარმა საკუთრივ ქართული ენის კილოები დააჯგუფა მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირის პრეფიქსების ხმარების წესის მიხედვით და გამოყო ორი მთავარი ჯგუფი:

I. აღმოსავლური: ქართლური, კახური, ქიზიყური, ფშაური, მთიულურ-გუდამაყრული, ხევსურული, მოხეური, თუშური.

II. დასავლური: იმერული (ზემო და ქვემო), გურული, რაჭული (ა. შანიძე, 1920, §62: 144).

სანდო მასალის არქონის გამო კლასიფიკაციაში ვერ მოხვდა ქართული ენის სხვა კილოები.

მოგვიანებით აკაკი შანიძე დიალექტთა სხვაგვარ კლასიფიკაციას გვთავაზობს; წინა კლასიფიკაციისაგან განსხვავებით, მან დიალექტები დააჯგუფა სამწიგნობრო ქართულთან და ერთმანეთთან სისტემური მსგავსების მიხედვით; გამოყო ექვსი ჯგუფი:

1. ფხოური: ხევსურული, მოხეური, თუშური (მათ შემონახული აქვთ მრავალი არქაული მოვლენა);
2. მთიულურ-ფშაური (ორივეს ბევრი საერთო აქვს ფხოურ დიალექტებთან: მთიულურს – მოხეურთან, ფშაურს – ხევსურულთან; ამ ჯგუფის დიალექტებთან ზოგიერთ მსგავსებას ავლენს ზემორაჭული);
3. ქართლურ-კახური (ორივე ახლოსა თანამედროვე სალიტერატურო ქართულთან; ქართლურთან ახლოსაა მესხური და ჯავახური, ხოლო კახურთან – ქიზიყური);
4. დასავლური ჯგუფი: იმერული (ზემო-, შუა- და ქვემოიმერული), გურული და რაჭული;
5. სამხრეთ-დასავლური ჯგუფი: აჭარული და იმერხეული.
6. ინგილოური (ა. შანიძე, 1957: 828-832).

ამ კლასიფიკაციაში დაუსაბუთებელია ფშაურის გაერთიანება მთიულურთან და მისი გატანა ფხოური კილოების გარეთ. თუმცა სხვა ნაშრომში ა. შანიძეს ფშაურიც ფხოურ კილოებში შეაქვს (ბ. ჯორბენაძე, 1989: 34). რაც მთავარია, არასისტემურია ჯგუფების დასახელება: თუ ჯგუფის სახელად გვაქვს, მაგ., დასავლური ჯგუფი, უნდა იყოს აღმოსავლური ჯგუფიც; გარდა ამისა, რამდენადაც იმხანად შესწავლილი არ იყო, ჩამონათვალში არ ჩანს: ფერეიდნული, ლივანური, მაჭახლური, ტაოური, ლეჩხუმური; საკამათოა სამცხური კილოს სახელად „მესხურის“ გამოყენება

⁵ საარქივო დოკუმენტის მიმოხილვისთვის იხ., ვ. გვარამია, გ. ციციშვილი, „მეგრული საკითხი“, 2009 წ. გვ. 392-393

⁶ ცნობილი მეცნიერი **ოთარ გივინიშვილიც** ანალოგიურ პოზიციას ემხრობოდა, კერძოდ, ლაზური პარამითევს (1982:3) წინასიტყვაობაში ის წერს: „ლაზური ზღაპრები დაწერილია ქართული ენის ლაზურ-მეგრულ დიალექტზე. ეს დიალექტი შექმნეს საქართველოში მცხოვრებმა ქართველებმა, რომლებიც ანტიკურ სამყაროში კოლხების სახელითაც იყვნენ ცნობილი; ამიტომ ლაზურ-მეგრულ დიალექტს კოლხურ დიალექტსაც უწოდებენ“.

⁷ არასწორია მეგრულ-ლაზურის აღსანიშნავად „კოლხური ენის“ ან „კოლხური დიალექტის“ გამოყენება იმიტომ, რომ არქეოლოგიური კულტურის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ისტორიული კოლხა მოიცავდა არა მხოლოდ დასავლეთ საქართველოსა და სამხრეთ შავიზღვისპირეთს, არამედ აღმოსავლეთ საქართველოსა და ჩრდილოეთ კავკასიის დიდ ნაწილსაც.

და სხვ. (კონიუნქტურული ხედვიდან გამომდინარე, ქართველთა დიალექტების ჩამონათვალში ა. შანიძე ვერ შეიტანდა იმ პერიოდში „უშწერლობო ენებად“ მიჩნეულ მეგრულ-ლაზურსა და სვანურ კილოებს).

უფრო სრულყოფილია **შოთა ძიძიგურის** ჩამონათვალი; ბუნებრივია, ქართული დიალექტების რიცხვში არც ის ასახელებს ზანურ და სვანურ კილოებს, მაგრამ ა. შანიძის ჩამონათვალს ამატებს ფერეიდნულს. ამასთან, ორ დიალექტად განიხილავს მთარაჭულსა და ქვემოთარაჭულს; სამწიგნობრო ქართულთან და ერთმანეთთან სისტემური მსგავსების მიხედვით ქართული ენის დიალექტების ხუთ ჯგუფს წარმოადგენს:

1. ინგილოური, ფერეიდნული;
2. თუშური, ფშაური, ხევსურული, მოხეური, მთიულური, მთარაჭული;
3. კახური, ქართლური, მესხური;
4. ზემოიმერული, ქვემოთარაჭული, ქვემოიმერული;
5. გურული, აჭარული, იმერხეული (შ. ძიძიგური, 1935).

მოცემულ კლასიფიკაციაში საკამათოა ინგილოურისა და ფერეიდნულის ერთ ჯგუფში წარმოდგენა ენობრივი მახასიათებლების მიხედვით; კვალიფიკაციის კუთხით პრობლემურია იმერელთა მეტყველების გაყოფა ორ დიალექტად.

გვიანდელ ნაშრომში **შ. ძიძიგური** გეოგრაფიული მხარეების მიხედვით დიალექტთა სამ ჯგუფს გამოყოფს:

1. აღმოსავლური კილოები: ქართლური, კახურ-ქიზიყური, ინგილოური, მოხეური, ხევსურული, ფშაური, თუშური, მთიულურ-გუდამაყრული, ფერეიდნული;
2. დასავლური კილოები: რაჭული, ლეჩხუმური, იმერული, გურული;
3. სამხრული კილოები: მესხურ-ჯავახური, აჭარული, იმერხეული (შ. ძიძიგური, 1975: 139).

ჩამონათვალში ცალკე დიალექტადაა წარმოდგენილი ლეჩხუმური; არც ამ დროს არსებობდა ინფორმაცია ტაოური, ლივანური და მაჭახლური კილოების შესახებ; შესაბამისად, არც იყო მოსალოდნელი მათი დასახელება სამხრეთული კილოების ჯგუფში.

ი. გიგინეიშვილის, ვ. თოფურიას, ი. ქავთარაძის თანაავტორობით გამოცემულ ქართული დიალექტოლოგიის I ტომში (1961) ქართველთა დიალექტებში დასახელებული არ არის მეგრულ-ლაზური და სვანური; სხვა კილოები კი ჩამოთვლილია ძირითადად ეთნოგრაფიული კუთხეების მიხედვით. ქართული ენის კილოების ჩამონათვალი ასე გამოიყურება:

ხევსურული, მოხეური, მთიულური, გუდამაყრული, თუშური, ფშაური, თიანური, ყიზლარ-მოზლოკური, კახური, ინგილოური, ფერეიდნული, ქართლური, ჯავახური, მესხური, იმერხეული, აჭარული, გურული, იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული (სულ 20 დიალექტური ერთეული).

როგორც ვხედავთ, აქ დამოუკიდებელ დიალექტად გამოყოფილია: თიანური, რაც საკამათოა; თიანეთი საქართველოს ერთ-ერთი რაიონია და არა - ეთნოგრაფიული კუთხე (როგორც მაგ., აჭარა, გურია, ფშავი...). ჩვენთვის მისაღებია ყიზლარ-მოზლოკური მეტყველების გამოყოფა, რამდენადაც ამგვარი მიდგომით ეს მეტყველება სამეცნიერო სივრცეს მაინც შემორჩება. გარკვეული პირობითობით შესაძლებელია მთიულურისა და გუდამაყრულის, ასევე, ჯავახურისა და მესხურის (ანუ სამცხურის) გამოჯენის გაზიარებაც.

1963 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები“ **ვარლამ თოფურია** დიალექტების კლასიფიკაციას არ ახდენს, მაგრამ გარკვეულად სხვაობს საკუთრივ მისი კვალიფიკაციები; მან დიალექტების ასეთი სია წარმოადგინა: ხევსურული, მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული, ფშაური, თუშური, კახური, ქართლური, ჯავახური, მესხური, აჭარული, გურული, იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული, ინგილოური (აზერბაიჯანში), ფერეიდნული (ირანში), იმერხეული (თურქეთში). როგორც ვხედავთ, ვ. თოფურიამ თანაავტორობთან

ერთად გამოცემული ვარიანტი გარკვეულწილად შეცვალა: დიალექტების ჩამონათვალიდან სამართლიანად ამოიღო თიანური; ასევე, ამოიღო ყიზლარ-მოზლოკურიც; გააერთიანა მთიულურ-გუდამაყრული; სიის ბოლოში მოაქცია საქართველოს ისტორიული კუთხეების მკვიდრთა ორი დიალექტი (ინგილოური, იმერხეული) და ირანში ქართველების მეტყველება (ფერეიდნული).

არნოლდ ჩიქობავა ქართული ენის დიალექტებს გავრცელების არეალის რელიეფის - ლანდშაფტის, კერძოდ, მთისა და ბარის მიხედვით აჯგუფებს; გათვალისწინებულია სამწიგნობრო ქართულთან და ერთმანეთთან სისტემური მსგავსებაც; კლასიფიკაცია ასე გამოიყურება:.

I. ბარის კილოები: ქართლური (მესხურ-ჯავახურითურთ), კახური (ქიზიყურითა და ინგილოურით), იმერული (ლენხუმურით), გურული, აჭარული, იმერხევეური, ფერეიდნული.

II. მთის კილოები: ხევსურული, თუშური, ფშაური, მთიულური (გუდამაყრულითურთ), მოხეური, რაჭული.

მთისა და ნაწილობრივ ბარის კილოებს უკავშირდება მოზლოკისა და ყიზლარის ქართველთა მეტყველება (არნ. ჩიქობავა, 1965: 5-6).

საქართველო ძირითადად მთაგორიანი ქვეყანაა, შესაბამისად, ნაკლებოვანია დიალექტების დაჯგუფება მხოლოდ მთისა და ბარის მიხედვით; მაგ., ნამდვილად მთაშია აჭარული დიალექტის ზემოაჭარული კილოკავი; მეტისმეტად პირობითია ფერეიდნულის შეყვანა ბარის კილოებში და სხვ.

გივი ნებიერიძე ლინგვისტური კრიტერიუმით, კონკრეტულად, ხმოვანთკომპლექსთა ცვლილების მიხედვით, ქართველურ ქვესისტემებში (ზანურ-სვანური კილოების გამოკლებით) ექვს დიალექტურ ჯგუფს გამოყოფს:

1. ძველი ქართული, გლოლური, მთარაჭული;
2. ქართული სალიტერატურო ენა, ქართლური, კახური, ქიზიყური, თიანური, ზემო აჭარული;
3. ხევსურული, მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული, ფშაური, ინგილოური, ფერეიდნული;
4. ზემო და შუაიმერული, ლენხუმური, ქვემორაჭული და იმერხეული;
5. ქვემო იმერული და თუშური;
6. გურული და აჭარული (გ. ნებიერიძე, 1965: 21)⁸.

ფეიქრობთ, ხმოვანთკომპლექსთა ცვლილების მიხედვით არსებითად არ განსხვავდება, შესაბამისად, დაუსაბუთებელია, მაგ., ძველი ქართულისა და ქართული სალიტერატურო ენის, ზემოაჭარულისა და აჭარულის, ზემოიმერულისა და ქვემოიმერულის სხვადასხვა ჯგუფში წარმოდგენა. ბუნდოვანია გლოლურისა და მთარაჭულის გამიჯვნის და მაინც ერთ ჯგუფში გაერთიანების საფუძველიც.

ენობრივი მოვლენის გავრცელების გეოგრაფიის მიხედვით ქართული კილოები პირველად დააჯგუფა ა. შანიძემ; დიალექტების ამგვარი კლასიფიკაცია მეტად პირობითია, რამდენადაც ლინგვისტურ რუკაზე იზოგლოსების მიხედვით დიალექტების იმდენიერი დაჯგუფება შეიძლება მივიღოთ, რამდენი განსხვავებული ენობრივი მოვლენაც გვაქვს; ქართველური დიალექტების ასეთი დაჯგუფება საინტერესოა კონკრეტული ენობრივი მოვლენის გააზრებისას, თუნდაც დიალექტის შიგნით კილოკავების გამიჯვნისას და არა დიალექტების ზოგადი კლასიფიკაციისას.

⁸ ქართულის ენის დიალექტები მსგავსი პრინციპით და უფრო არგუმენტირებულად დააჯგუფა **ოტია კახაძემ**; კერძოდ, მან ხმოვანთა რეგრესული ასიმილაციის გათვალისწინებით დიალექტები სამ ჯგუფად გაანაწილა:

I ჯგუფი: გლოლური, თუშური, ლებურ-ჭიორული, ხევსურული, ფშაური, ყიზლარ-მოზლოკური, თიანური, მთიულურ-გუდამაყრული, ინგილოური, ფერეიდნული, მესხურ-ჯავახური, იმერხეული. ამ დიალექტებში სისტემატური ხასიათის ხმოვანთა რეგრესული ასიმილაცია ან არ გვხვდება, ან ასიმილაცია მოუღის ერთ (ა) ან ორ (ა, ო) ხმოვანს;

II ჯგუფი: რაჭული და ლენხუმური, რომელთათვისაც დამახასიათებელია სამი ხმოვნის (ა, ო, ე) ასიმილაცია;

III ჯგუფი: აღმოსავლეთისა და დასავლეთის ბარის კილოები: ქართლური, კახური, გურული, იმერული და აჭარული. ამ კილოებში ასიმილაციას განიცდის 4 ხმოვანი (ა, ო, ე, ი) (ო. კახაძე, 1981: 38).

ბესარიონ ჯორბენაძე 1989 წელს გამოქვეყნებულ ფუნდამენტურ გამოკვლევაში „ქართული დიალექტოლოგია“ (ტ. I) ქართული ენის დიალექტებს აჯგუფებს სხვა მეცნიერების მიერ გამოყენებული თითქმის ყველა კრიტერიუმის შეჯგუფებით: გეოგრაფიული მხარეების მიხედვით დიალექტებს ყოფს ორ ჯგუფად, ქვეჯგუფებს კი გამოყოფს ლანდშაფტის, „ეთნიკური“ ნიშნისა და სამწიგნობრო ქართულთან თუ ერთმანეთთან სისტემური მსგავსება-განსხვავების მიხედვით:

I. აღმოსავლეთ საქართველოს კილოები:

- ა) მთის დიალექტები: ხევსურული, ფშაური, თუშური, მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული;
- ბ) ბარის დიალექტები: ქართლური, კახური, ინგილოური, ფერეიდნული;
- გ) სამხრეთ-დასავლური დიალექტი: მესხურ-ჯავახური.

II. დასავლეთ საქართველოს კილოები:

- ა) ზემო ზონის დიალექტი: რაჭული;
- ბ) შუა ზონის დიალექტები: იმერული, ლეჩხუმური;
- გ) ქვემო ზონის დიალექტები: გურული, აჭარული (ბ. ჯორბენაძე, 1989: 216-220).

ბ. ჯორბენაძის კლასიფიკაციაში ნაკლებლოგიკურია მესხურ-ჯავახურის, როგორც „სამხრეთ-დასავლური კილოს“ შეტანა აღმოსავლეთ საქართველოს კილოების რიგში⁹. ახალციხის, ადიგენის, ასპინძის, ახალქალაქის, ბორჯომის... რაიონებში მცხოვრები ავტოქთონი ქართველების მეტყველება მართლაც უფრო აღმოსავლური ქართულია, ვიდრე დასავლური ქართული; შესაბამისად, გამართლებულია ამ მეტყველების შეტანა აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტებში¹⁰; უმჯობესი იქნებოდა, ქვეჯგუფის სახელად გეოგრაფიული მხარე (სამხრეთ-დასავლეთი) არ დაფიქსირებულიყო. ბ. ჯორბენაძის დაჯგუფებაში საკამათოა „ქვემო ზონის“ დიალექტად აჭარულის მიჩნევა; რაც მთავარია, ნამდვილად გადასასინჯია ბ. ჯორბენაძის მიერ გამოყენებული ტერმინოლოგიური შესიტყვებები: „ეთნიკური დიალექტები“, „ეთნიკურ-ტერიტორიული დიალექტები“ და დიალექტების საკლასიფიკაციო კრიტერიუმის სახელწოდება „ეთნიკური ნიშანი“¹¹; კერძოდ, გაუმართლებელია, მაგ., გურული მივიჩნიოთ „ეთნიკურ დიალექტად“, რამდენადაც „ეთნოსი“, „ეთნიკური ჯგუფი“ არის ისტორიული დედაენის, ისტორიული კულტურის, ისტორიული მეხსიერების, ისტორიული ფსიქიკური წყობისა და ისტორიული ტერიტორიის მქონე საზოგადოება.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხის ქართველები ერთად ქმნიან ერთ ეთნოსს - ქართველებს, ქართველ ერს; შესაბამისად, არასწორია ცალკე გურულების, იმერლების, მეგრელებისა თუ კახელების წარმოდგენა დამოუკიდებელ ეთნოსებად; ასევე, არალოგიკურია სხვადასხვა კუთხის ქართველების კუთხური მეტყველებების გამოცხადება ეთნიკურ დიალექტებად, მით უმეტეს, „ეთნიკურ ენებად“.

⁹ სამხრეთ-დასავლური კილოებად უფრო ჩაითვლება იმერხეული, ლივანური... გარდა ამისა, თუ სამხრეთ-დასავლურია, რატომ შეგვაქვს აღმოსავლურ კილოთა რიგში?

¹⁰ ჩანს, ეს წინააღმდეგობა დაინახა გ. გოგოლაშვილმა და თავის რამდენიმე ნაწერში ბ. ჯორბენაძისეული სამხრეთ-დასავლური დიალექტი - მესხურ-ჯავახური მესხურის (სამცხურ-ჯავახურის) სახელით გაუმართლებლად დამოუკიდებელ ჯგუფად წარმოადგინა აღმოსავლეთ საქართველოსა და დასავლეთ საქართველოს „ეთნიკურ-ტერიტორიული“ დიალექტების გვერდით (იხ.: გ. გოგოლაშვილი, 2005: 129; თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, II, დიალექტები, 2016: 19). გ. გოგოლაშვილის ტექსტში, ასევე, მიუღებელია ტერმინოლოგიური შესიტყვება: ეთნიკურ-ტერიტორიული (იქვე: 15). 1989 წელს გამოცემულ სახელმძღვანელოში „ქართული დიალექტოლოგია“ ბ. ჯორბენაძემ მესხურ-ჯავახური აღმოსავლეთ საქართველოს დიალექტების რიგში გააზრებულად შეიტანა აღმოსავლურ კილოებთან ენობრივი სიახლოვის გამოც და გეოგრაფიული არეალის გამოც, შესაბამისად, გაუმართლებელია გ. გოგოლაშვილის სურვილი, „გაასწოროს“ გარდაცვლილი მეცნიერის შემაჯავებელი სქემა.

¹¹ დამოუკიდებელ ეთნოსებადაა ჩათვლილი: კახელი, გურული, ქართლელი და სხვა (ბ. ჯორბენაძე, 1989: 29, 42). აქვე, ამ „ეთნოსთა“ საცხოვრისები მიჩნეულია ეთნიკურ კუთხეებად, ხოლო მეტყველებები - „ეთნიკურ დიალექტებად“; შდრ.: კ. გაბუნია, აზრით, მეგრელები, სვანები და ქართველი ცალკეული ქართველური ეთნიკური ჯგუფებია, ხოლო ზანური და სვანური - უმწერლობო ენები (კ. გაბუნია, 2004: 172-177). ჩვენი აზრით, მეგრელები, სვანები, ლაზები, იმერლები, კახელები, აჭარლები, მესხები, ტაოელები... ერთად ქმნიან ქართველ ერს - ქართველ ეთნოსს.

სხვადასხვა კუთხის ქართველების აღსანიშნავად სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოყენებულია, ასევე, შეუსაბამო ტერმინები: ტომი, ეთნოგრაფიული ჯგუფი და სუბეთნოსი¹², რამდენადაც, მაგ., ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში ტერმინი **ტომი** გამოიყენება პირველყოფილი ეთნიკური უჯრედის აღსანიშნავად; ამ მიმართულებით ჩვენთვის ანგარიშგასაწევია ეთნოლოგ რ. თოფჩიშვილის შემდეგი დასკვნა: „საქართველოს სხვადასხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარის მოსახლეობის – აჭარლების, გურულების, მეგრელების, იმერლების, სვანების, თუშების... მოხსენიება არ შეიძლება ეთნოსად, ეთნიკურ ერთობად, ეთნიკურ ჯგუფად, ხალხად, ტომად, ეთნოგრაფიულ ჯგუფად, სუბეთნოსად და მისთ.; ასეთი აღრევა გარედანაა თავს მოხვეული. დასახელებული ტერმინები ეთნოლოგიურ ლიტერატურაში აღნიშნავენ ერს, ეროვნებას, ან ჯერ ერთად ჩამოუყალიბებელ ენობრივ-კულტურული თვითშეგნების მქონე ერთობლიობას; ეთნოსებია: ინგლისელები, გერმანელები, ფრანგები, ქართველები და ა.შ., ხოლო ტომი მხოლოდ წინაფეოდალური გაერთიანებების აღსანიშნავად შეიძლება იყოს გამოყენებული და არა თანამედროვე მოსახლეობის მიმართ“ (რ. თოფჩიშვილი, 1995; რ. თოფჩიშვილი, 2005).

გვიქრობთ, თანამედროვე საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების მცხოვრებთა აღსანიშნავად უმჯობესია გამოვიყენოთ ტერმინი **თემი** (რომელიც დღეს უფრო სოციუმს ნიშნავს). თემი ბერძნულიდანაა შემოსული; დასავლურ-ქართულ დოკუმენტებში XIII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედიდან დამოწმებული (თ. ბერაძე, 1976: 225); სულხან-საბასთან თემი განმარტებულია როგორც „ქვეყნის ერთი ნაწილი“, დ. ჩუბინაშვილთან - როგორც „ხალხი ერთი თემისა“ (народ одной области); ჩვენთვის საინტერესო მნიშვნელობით დამოწმებულია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც: „ამ თვეში გურიის თემი შეიყრის თავს ჩვენს სოფელში“ (ე. ნინოშვილი). საქართველოს ისტორიულ-გეოგრაფიული პროვინციების მოსახლეობის აღსანიშნავად თემს იყენებს მიხაკო წერეთელიც, ივანე ჯავახიშვილიც და ნიკო ბერძენიშვილიც¹³.

ეთნოლოგიური ასპექტით, ქართველი ერის ცალკეული თემებია: აჭარლები, გურულები, თუშები (ჩაღბები, წოვები), იმერლები, ჰერები (ინგილოები), მეგრელები, ლაზები, მთიულელები, მაჭახლელები, სამცხელები, იმერხელები (შავშელები), ლივანელები, ტაოელები, მოხევეები, სვანები, ფერეიდნელები, ჯავახები, ხევსურები, ქართლები, ფშაველები, კახელები, რაჭველები, ლეჩხუმელები¹⁴. ჩვენთვის მისაღები ტერმინოლოგიური მიმართება კი ასეთია:

ეთნოსი /ქართველი/ --- **თემი** /აჭარელი, მეგრელი, ტაოელი, კახელი.../

ენა /ქართული/ --- **დიალექტი** /აჭარული, მეგრული, ტაოური, კახური.../¹⁵.

¹² იხ., მაგ., ბ. ჯორბენაძე, 1989: 41; ეთნოგრაფია (სახელმძღვანელო), შესავალი, თბ., 1991 და სხვ.

¹³ ქართულში თემს სხვა მნიშვნელობებიც აქვს: ის, როგორც ტექნიკური ტერმინი, ნიშნავს საზოგადოების ერთ სოციალურ-ეკონომიკურ მთლიანობას; გამოიყენებოდა „ხევის“ თუ „ერთი გვარის“ ხალხის აღსანიშნავად და ა.შ. მაგალითად, სვანეთში ტერმინი „თემი“ გულისხმობს როგორც დასახლებულ პუნქტს (მაგალითად, ლენჯერის თემი, ლატალის თემი), ასევე მთელ ხეობას: ჩუბე თემ /ჩუბე ხე (ქვედა თემი /ქვედა ხევი - იგულისხმება ბალსქვემო სვანეთი), ყიბე თემ /ყიბე ხე (ზედა თემი /ზედა ხევი - იგულისხმება ბალსზემო სვანეთი)... აღ. ჭინჭარაულის ცნობით, ხევსურეთში გამოიყენება თემწყალი: „ჩვენი თემწყალისა არის“, ე.ი. ჩვენი ხეობის, ჩვენი თემის კაცია (ტ. ფუტყარაძე, 2005: 44).

¹⁴ ისტორიულად ქართველი ერის ერთ-ერთ თემად მოიაზრება აფხაზებიც. ამჟამინდელი აფხაზები უკვე სხვა ეთნოსია; აფხაზთა თვითაღქმისა და ეროვნული მეობის გაორების ისტორიისათვის იხ.: ზ. პაპასკირი, 1994; ზ. პაპასკირი, 1998; თ. გვანცელაძე, 2000; თ. გვანცელაძე, მ. ტაბიძე, რ. შეროზია, რ. ჭანტურია, 2001 და სხვ.).

¹⁵ აქვე აღვნიშნავთ, რომ ბევრ სერიოზულ შეცდომას უდებს სათავეს, აგრეთვე, ტერმინ **ეთნონიმის** არასწორი გამოყენება; სპეციალურ ლიტერატურაში „ეთნონიმად“ ჩათვლილია არა მხოლოდ ერის/ნაციის აღმნიშვნელი სიტყვები (ქართველი, რუსი, ოსი...), არამედ თემთა სახელებიც; მაგ.: კახელი, ქართლელი, მეგრელი, იმერელი და სხვა (ვ. იარცევა, ლ. ტოლსტოვა, პ. ცხადაია, ნ. ზაზარაძე, თ. ოჩიაური, ბ. ჯორბენაძე, გ. თოფჩიშვილი, ე. ითონიშვილი და მრავალი სხვა); ჩვენ მიერ ზემოთ წარმოდგენილი მსჯელობიდან ლოგიკურად გამომდინარეობს, რომ ეთნონიმად ჩაითვალოს მხოლოდ ის ისტორიული ლექსიკა, რომელიც ერის, ეთნოსის, ეთნიკური ჯგუფის, ტომის აღმნიშვნელ საკუთარ სახელად დამკვიდრდა (სამეცნიერო ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობაა ეთნონიმის საკუთარ სახელად მიჩნევის შესახებაც: ზოგი მას თვლის ონიმად, ზოგი ნომენად). თემის აღმნიშვნელ სახელს შეიძლება ვუწოდოთ თემონიმი; იგი სხვა ენებშიც შეიძლება გამოვიყენოთ - **temonym** (გრძელად იხ., ტ. ფუტყარაძე, 2005: 33-41).

ქორნოლოგიური პრინციპი რომ დავიცვათ, აქ მოკლედ აღვნიშნავთ: ეთნოსი/ენა - თემი/დიალექტი სქემის გათვალისწინებით 2000 წელს ამ სტატიის ერთ-ერთი ავტორის მიერ შემოთავაზებულ იქნა ქართველური ენობრივი ერთეულების ახლებური („კარგად დავიწყებული ძველი“) კვალიფიკაცია და ქართველურ დიალექტთა სრულიად განსხვავებული კლასიფიკაცია¹⁶.

ქართველურ ენა-კილოთა დაჯგუფების რამდენადმე განსხვავებულ ვარიანტს წარმოგვიდგენს **მერაბ ნაჭყებია**. მკვლევარი თანამედროვე ქართულ ენას უწოდებს ქართველურ ენას¹⁷ და ამ ენის ველში სამწიგნობრო ქართულის გარდა „ისტორიულ-ტრადიციული“ და „ლინგვისტურ-გეოგრაფიული“ საფუძვლის მიხედვით გამოყოფს ხუთ დიალექტურ ჯგუფს:

- ა) ქართველური ენის ზანური ჯგუფი (დიალექტები): მეგრული, ჭანური.
- ბ) ქართველური ენის სვანური ჯგუფი (დიალექტები): ბალსხემოური, ბალსქვემოური, ლენტეხური, ლაშხური, ჩოლურული.
- გ) ქართველური ენის დასავლური ჯგუფი (დიალექტები): რაჭულ-ლენხუმური, გურული, იმერული, აჭარული.
- დ) ქართველური ენის აღმოსავლური ჯგუფი (დიალექტები): ქართლ-კახური, ქართლურთან ახლოს დგას მესხურ-ჯავახური (სამცხურ-ჯავახური), კახურთან - ქიზიყური.
- ე) ქართველური ენის ფხოვეური ჯგუფი (დიალექტები): ხევსურული, მოხეური, თუშური, ფშაური, მთიულური (გუდამაყრულითურთ)“ (მ. ნაჭყებია, 2005: 68).

წარმოდგენილ კლასიფიკაციაშიც პრობლემატურია საკლასიფიკაციო კრიტერიუმის საკითხი; კერძოდ, ბუნდოვანია, თუ რატომ გააერთიანა ავტორმა ლინგვისტური და გეოგრაფიული კრიტერიუმები; მაგ., მეგრულ-ლაზური თუ ლინგვისტურად მართლაც დამოუკიდებელ დიალექტურ ჯგუფად უნდა განვიხილოთ, „გეოგრაფიული“ მიდგომის შემთხვევაში ეს ჯგუფი დასავლურ კილოებში აღმოჩნდება.

ქართველურ ენა-კილოთა ჯერჯერობით უკანასკნელი კვალიფიკაცია და კლასიფიკაცია მოცემულია **გ. გოგოლაშვილის, ნ. შარაშენიძის, გ. ცოცანიძისა და ნ. ჭუმბურიძის** 2016 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში: „თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია, II. დიალექტები“ (შესაბამისი მონაკვეთის ავტორები არიან გ. ცოცანიძე და გ. გოგოლაშვილი); ამ ნაშრომის მიხედვით „ქართული სახალხო მეტყველების ნაირსახეობათა სტატუსი“ „დადგენილია“ როგორც „სოციალური ფუნქციის“ მიხედვით, ასევე, „წმინდა ლინგვისტური“ მიდგომით; შედეგად ქართველურ იდიომთა ორგვარი კვალიფიკაციაა წარმოდგენილი (გვ. 5-14); კერძოდ, გ. ცოცანიძის აზრით, „ქართულ საერთო სახალხო ენას აქვს არსებობის ორი ფორმა: ენის ლიტერატურული ფორმა და სახალხო მეტყველება“ (გვ. 6). ავტორის სამართლიანი შეფასებით, „ქართველთა სახალხო მეტყველება იყოფა 19 ადგილობრივ ნაირსახეობად; ესენია: ქართლური, კახური, თუშური, ფშაური, ხევსურული, მოხეური, მთიულური, მესხური, აჭარული, გურული, იმერული, რაჭული, ლენხუმური, **სვანური, მეგრული, ლაზური** (ხაზი ჩვენია: ტ.ფ.; ე.დ.), ინგილოური, ფერეიდნული, იმერხეული ანუ კლარჯული (გვ. 7). იქვე ავტორი აკეთებს უცნაურ დასკვნას:

ცალკე სამსჯელოა ქართულ ლინგვონიმთა (ენა-კილოების სახელთა), ეთნონიმთა, თემონიმთა, ქორონიმთა და წარმომავლობის სახელთა უცხოენოვანი დაწერილობაც; განსაკუთრებული ტრადიციის არარსებობის შემთხვევაში დაცული უნდა იყოს ქართულისთვის დამახასიათებელი ძირითადი მიმართება ეთნონიმსა (თემონიმსა) და ქორონიმს შორის; შდრ.: ქართულშიც ზოგჯერ თემის სახელია ამოსავალი კუთხისთვის (სვანი - სვანეთი), ზოგჯერ კი - კუთხის სახელისაგან იწარმოება საზოგადოების სახელი (აჭარა - აჭარელი). გარდა ამისა, გეოგრაფიული სახელების უცხოურად დაწერილობისას დაცული უნდა იყოს ქართული სიტყვის სტრუქტურა (ქართულ ენა-კილოთა უცხოური დაწერილობები იხ. დანართში).

¹⁶ ტ. ფუტყარაძე, საერთოეროვნული სალიტერატურო ენისა და „საშინაო“ სამეტყველო კოდების მიმართების საკითხი ქართული სალიტერატურო ენისა და ქართველური დიალექტების მიხედვით (სამეტყველო კოდების იერარქიისათვის), XX რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, ზუგდიდი, 2000, 20-21 ოქტომბერი.

¹⁷ „ქართული ენის“ ნაცვლად „ქართველური ენა“ პირველად გამოიყენა პროფ. რევაზ შეროზიამ; ჩვენთვის „ქართული ენა“ და „ქართველური ენა“ სინონიმებია.

„სოციალური თვალსაზრისით, ე.ი. ენის მომხმარებლის ფაქტორის გათვალისწინებით, მეტყველების ეს ნაირსახეობები განიხილება როგორც საერთო-ხალხური ქართული ენის **სოციალური დიალექტები**“ (ხაზი გ. ცოცანიძისა!).

გაუგებარია: ტერიტორიული დიალექტები რატომ გამოცხადდა „სოციალურ“ დიალექტებად?

არანაკლები შეუსაბამობაა შემდგომ მსჯელობაშიც; გ. ცოცანიძე წერს:

„ლინგვისტური კრიტერიუმების გამოყენების¹⁸ შემთხვევაში, შეიძლება ითქვას, რომ **ქართველი ეთნოსი** (ხაზი ჩვენი: ტ.ფ.; ე.დ.) მეტყველებს სამ ურთიერთმონათესავე ენაზე: ქართულ, სვანურ და ზანურ ენებზე. ამგვარად გამოდის, რომ სვანური და ზანური მეტყველებები, რომლებიც დიალექტებია მათი სოციალური ფუნქციონირების მიხედვით, ლინგვისტურად დამოუკიდებელ ენებს წარმოადგენს“ (გვ. 7); იქვე ჩამოთვლილია „ლინგვისტური კრიტერიუმები“: ორიგინალური ლექსიკა, განსხვავებული ფონოლოგიური და მორფოლოგიური სისტემები, განსხვავებული სინტაქსური კონსტრუქციები. ამგვარი „ორმაგი სტანდარტის“ მიუხედავად, დასახელებულ ავტორებს ზანური და სვანური მაინც ენების ჩამონათვალში შეაქვთ.

დანამდვილებით შეიძლება ითქვას:

ა) როგორც ლექსიკის, ასევე, ფონოლოგიური, მორფოლოგიური და სინტაქსური სისტემების მიხედვით ქართველური ენობრივი სამყაროს ყველა ქვესისტემა თვისობრივად ერთგვარია და არა განსხვავებული.

შდრ.: განსხვავებულია მონათესავე აფხაზური და ქართველური ენები; ასეც რომ არ იყოს და, გერმანული თუ არაბული დიალექტების მსგავსად, ქართველურ ქვესისტემებს შორისაც დიდი სხვაობა იყოს, სისტემური მსგავსება-განსხვავების საფუძველზე მაინც ვერ დგინდება მონათესავე ენობრივი ერთეულების სტატუსი. მსოფლიოში არსებულ მონათესავე ენათა/კილოთა სტატუსი უფრო დადგენილია სოციალური ფუნქციის მიხედვით;

ბ) ქართული სამწიგნობრო ენა არსებითად ინარჩუნებს ამოსავალ საერთოქართველურ სისტემას, ზანური და სვანური კი ამ ენის აშკარად მეორეული სახესხვაობებია; შესაბამისად, ქართული, ზანური და სვანური ენობრივი კონტინუუმები ნამდვილად არ არის თანაბარი მოცემულობის „ენები“. როგორც გ. ცოცანიძეც ამბობს, ზანური და სვანური მეტყველებების ქართულთან გათანაბრება შეუძლებელია ფუნქციურადაც: ქართული ენა არის ქართველთა მრავალსაუკუნოვანი ეროვნული, საერთო-სახალხო ენა; მეგრულ-ლაზ-სვანები კი ქართველთა ძირითად ნაწილს წარმოადგენენ. ზანური და სვანური მეგრულ-ლაზთა და სვანთა საშინაო მეტყველებებია, ქართველთა კუთხური დიალექტებია, ხოლო ქართული ენა მათი დედაენა და ეროვნული ცნობიერების საფუძველია.

გ) ალოგიკურია კლასიკური გაგებით ტერიტორიული დიალექტების გამოცხადება „სოციალურ დიალექტებად“ და ამის საფუძველზე სტატუსის განსაზღვრისას ორმაგი სტანდარტის დაშვება. გ. ცოცანიძეს სხვა ენების კილოთა სტატუსების ისტორია რომ გაეთვალისწინებინა, დარწმუნდებოდა, რომ მონათესავე ენობრივ ერთეულთა სტატუსი განისაზღვრება მათი „სოციალური ფუნქციონირების“ საფუძველზე.

აქვე (გვ. 15) გ. გოგოლაშვილი მიმოიხილავს ქართულ დიალექტთა დაჯგუფების ისტორიას და არგუმენტაციის გარეშე „მეცნიერული თვალსაზრისით“ მიუღებლად თვლის მარი ბროსეს თვალსაზრისს, რომელიც, სრულიად სამართლიანად, მეგრულს კახურისა და ქართლურის რანგში განიხილავდა. გ. გოგოლაშვილი „ტრადიციულად“ მიიჩნევს საბჭოთა კავშირის დროს მიღებულ კვალიფიკაციებს: „ტრადიციულ დაჯგუფებას ქართული დიალექტებისას აქვს არა მხოლოდ გეოგრაფიული, არამედ მყარი ლინგვისტური საფუძველიც“; არ ითვალისწინებს ქართველური ენობრივი სამყაროს ისტორიას, ენისა და კილოს გამიჯვნის საერთაშორისო ველში არსებულ

¹⁸ აქ კიდევ ერთხელ აღვნიშნავთ: ლინგვისტურია სოციოლინგვისტური კრიტერიუმებიც; უფრო მართებული იქნებოდა, ავტორს ამ კონტექსტში ლინგვისტურის ნაცვლად გამოეყენებინა „ენის შიდასტრუქტურული კრიტერიუმი“.

კრიტერიუმებს, საბჭოთა პერიოდამდე არსებული მეცნიერების არგუმენტირებულ თვალსაზრისებს, რომელთაც უფრო დიდი ტრადიცია აქვთ, ვიდრე ქ. პატკანიანისა თუ ი. სტალინის იდეოლოგიზებულ კვალიფიკაციებს და ცდილობს, დაიცვას საბჭოთა პერიოდში გაბატონებული მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ქართველურ დიალექტთა ნაწილი „უმწერლობო ქართველურ ენებად“ ცხადდება.

ვერც ერთი ქართველური თემის/კუთხის მეტყველება უმწიგნობრო ენად ვერ მიიჩნევა, რამდენადაც ყველა კუთხის ქართველის საერთო კუთვნილებაა მრავალსაუკუნოვანი სამწიგნობრო ენა; კერძოდ:

ქართველი ერის დედაენა - ქართული ენა რეალიზებულია ქართველთა მრავალსაუკუნოვანი სამწიგნობრო ენით და ათეულობით დიალექტით (ზეპირი მეტყველებით). გერმანული, იტალიური თუ ფრანგული დიალექტებისაგან განსხვავებით, ქართველური დიალექტები ქართველთა სამწიგნობრო ენის სახეცვლილი ვარიანტებია და არა მისი პარალელური /ალტერნატიული/ ვარიანტები; ქართველთა სამწიგნობრო ენა ინარჩუნებს საერთოქართველური ენის ამოსავალ სტრუქტურას, ხოლო ყველა ქართველური დიალექტი ამ ამოსავალი ენის მეტ-ნაკლებად შეცვლილი მეორეული ვარიანტებია, შესაბამისად, მათი სტატუსი თავისთავად რეგულირდება სამწიგნობრო ენასთან მიმართებით.

ქართველთა ტრადიციული სამწიგნობრო ენის ფონზე ქართველი ერის ცალკეულ თემთა საშინაო მეტყველებები ე.წ. ახალ დედაენებად ვერ მიიჩნევა¹⁹ - ისინი არის დიალექტები. ასეთივე კვალიფიკაცია უნდა დაფიქსირდეს მსოფლიოს ენათა გენეალოგიურ სქემებშიც, თანამედროვე ეთნოლოგიურ თუ ლინგვისტურ ენციკლოპედიებშიც და ევროსაბჭოს დოკუმენტებშიც (მაგ. „რეგიონული ან უმცირესობის ენათა ევროპულ ქარტიამი“). არავითარი საფუძველი არ არსებობს, რომელიმე ქართველურ დიალექტს დღეს მიენიჭოს „ენის“ სტატუსი და ქართველთა დიდ ნაწილს ამ გზით დაუეკარგოთ ქართველური/ქართული მწიგნობრობის სახით არსებული საკუთარი დიდი კულტურული წარსული; შდრ.:

სხვადასხვა კუთხის ქართველები მრავალი საუკუნეა ერთად ქმნიან საერთოქართველიდან მომდინარე ერთიან სამწიგნობრო ენას და ერთ ერს - ქართველ ერს - შეადგენენ. მრავალი მცდელობის მიუხედავად, სხვადასხვა კუთხის ქართველებს შორის დღემდე არ გაწყვეტილა ენობრივ-კულტურული და ეროვნული ერთიანობა. ქართული სამწიგნობრო ენა სულ მცირე 20 საუკუნეა არის ოფიციალური ენა სრულიად საქართველოში; მაგ., სამეგრელოში „უინოსქუას“ ენა იყო სალიტერატურო ქართული, მეგრული მეტყველება კი - საშინაო ენა (/მეტყველება, კილო); შესაბამისად, დიდი შეცდომაა მეგრული დიალექტის მიჩნევა **უმწერლობო ენად, ხოლო მეგრელებისა - უმწიგნობრო ხალხად**, ასევე: **ლაზურისა და სვანურის მიჩნევა - უმწიგნობრო ენებად, ლაზებისა და სვანებისა - უმწიგნობრო ხალხებად**, რამდენადაც მეგრელები, სვანები თუ ლაზები თვისობრივად ისეთივე რანგის ავტორები არიან ქართული სამწიგნობრო კულტურისა, როგორც სხვა ქართველები; მეტიც, ძველ ქართველ მწიგნობართა უმრავლესობა სწორედ ისტორიული ეგრისიდან და სამხრეთ საქართველოდან იყო²⁰.

ქართველი ერის ისტორიის მანძილზე საქართველოს ყველა კუთხეში, ბუნებრივია, სამეგრელოში, სვანეთში, მესხეთსა თუ ლაზეთის იმ ნაწილში, რომელიც საქართველოს იურისდიქციაში შედიოდა, უალტერნატივო იყო ქართული ენის, როგორც დედაენის (სამწიგნობრო

¹⁹ ბუნებაში ორი დედაენა არ არსებობს; ორენოვან (ბილინგვურ) საზოგადოებად კი ითვლება ეთნიკური ჯგუფი, რომელიც სხვა ერის მიერ დაფუძნებულ სახელმწიფოშია ინტეგრირებული, შენარჩუნებული აქვს ისტორიული დედაენა და წარმოადგენს ეთნიკურ უმცირესობას; მაგ., ქართველები - თურქეთში, თათრები - რუსეთში.

²⁰ შდრ.: უმწერლობო ენის მქონე ხალხს საკუთარ დედაენაზე არა აქვს წერილობითი კულტურა და შემოქმედებისა თუ საქმისწარმოების პროცესში იყენებს სხვათა მიერ შექმნილ სამწიგნობრო ენას.

ენის, ღვთისმსახურების ენის, სახელმწიფო ენის...), სტატუსი, კუთხური მეტყველება კი მხოლოდ საშინაო ენა²¹ იყო; სამეტყველო კოდთა ასეთი იერარქია დიგლოსიაა და არა ბილინგვიზმი²².

XIX საუკუნიდან რუსეთის იმპერიის მესვეურნი ცდილობენ, სამეგრელოს, ლაზეთისა და სვანეთის მოსახლეობას გაუეცხოვონ (წაართვან) ქართული სამწიგნობრო ენა და დედაენებად გამოეცხადონ ადგილობრივი დიალექტები. რუსეთის იმპერიის მიზანი იყო და არის, გააკონტროლოს კავკასიონის უღელტეხილები და შავი ზღვა; ამ მიზანს იოლად მიაღწევს, თუკი ენობრივად დაანაწევრებს ქართველ ერს და ერთმანეთს ენობრივ-კულტურულად დაუპირისპირებს ქართველებს. ჩვენთვის გაუგებარია, რა მიზანი აქვს ზოგს, რომელიც სრულიად უარგუმენტოდ, მაგრამ დაჟინებით ცდილობს, დაიცვას სამი თუ ოთხი ქართველური ენის არსებობა, უმწერლობო ენებად აცხადებს ზანურ თუ სვანურ კონტინუუმებს და საშუალებას აძლევს დაინტერესებულ პირთ, მეგრელების, ლაზებისა თუ სვანებისათვის დღეს შექმნან დამწერლობა თუ ვიკიპედიის მსგავსი ენციკლოპედიები (იხ., მაგ., მეგრული ვიკიპედია). გარდა ამისა, საერთაშორისო სამეცნიერო ველში არსებული ენისა და კილოს გასამიჯნ კრიტერიუმთაგან არც ერთი არ იძლევა საფუძველს, გადაისინჯოს ქართველური ქვესისტემების სტატუსი, რომლებიც ჩამოყალიბებულია მრავალი საუკუნის მანძილზე; ქართველებს გვაქვს ერთი დედაენა და ათეულობით კუთხური მეტყველება - დიალექტი.

ქართველურ ქვესისტემათა ტრადიციული სტატუსის შეცვლის საფუძველს ვერ მოგვცემს ლოგიკური კრიტერიუმი - გაგებინება (გაგებინება ხშირად კილოებს შორისაც არ გვაქვს), ვერც ე.წ. „ჯაჭვური გარდამავლობის“ კრიტერიუმი, რადგანაც მთაგორიან ქვეყანაში გარდამავალი ზონები ზოგან შეიძლება არც არსებობდეს.

ქართველურ ქვესისტემათა ტრადიციული სტატუსის შეცვლის საფუძველს ვერ ქმნის ვერც ლინგვისტური კრიტერიუმები, რომლებიც შეიძლება დავაჯგუფოთ ენის სტრუქტურულ და ფუნქციურ (სოციოლინგვისტურ) კრიტერიუმებად; კერძოდ, სტრუქტურული კრიტერიუმები - ბგერათშესატყვისობა და ენათა/კილოთა სისტემური სხვაობა/მსგავსება - ენასა და კილოს ვერ გამოიჯნავს იმიტომ, რომ არ არსებობს ზღვარი, რომლის მიხედვითაც დადგინდება რაოდენობრივი ცვლილებიდან თვისობრივ ცვლილებაში გადასვლა; გარდა ამისა, ბევრი ენის კილოებს შორის დასტურდება ბგერათშესატყვისობაც და სერიოზული სისტემური სხვაობაც, მაგრამ ისინი ენებად არავის გამოეცხადებია და პირიქით: საუკუნეების მანძილზე ენების სტატუსის მქონე მეტყველებებს შორის გაგებინება უპრობლემოდაა შესაძლებელი.

²¹ ენა პოლისემანტური ცნებაა; შდრ.: მწერლის ენა, ბავშვის ენა... საშინაო ენა: ამ შემთხვევაში ვგულისხმობთ მეტყველებას და არა - ერის მეობის განმსაზღვრელ ენას.

²² დიგლოსია - ერთი ენის სალიტერატურო და ხალხური ქვესისტემების ფუნქციური თანაარსებობა (სალიტერატურო ვარიანტი პრესტიჟულია, ხალხური ვარიანტის გამოყენების ველი კი შეზღუდულია და შემოიფარგლება არაოფიციალური გარემოთი); ასეთი გაგებით ტერმინი „დიგლოსია“ პირველად გამოიყენა ჩ. ფერგიუსონმა. როგორც წესი, დიგლოსიის შესახებ მაშინ საუბრობენ, თუკი მოცემულ საზოგადოებაში გამოყენებულია ორი მონათესავე სამეტყველო კოდი; ამთავან ერთი პრესტიჟულია (როგორც წესი, სტანდარტული ენა), ხოლო მეორე (როგორც წესი, დიალექტი) - არაპრესტიჟულია. არაპრესტიჟული მეტყველების ფუნქციით შეიძლება მოგვევლინოს სხვა ენაც (მონათესავეც, არამონათესავეც); შესაბამისად, შეიძლება ვისაუბროთ ე.წ. ორენოვან დიგლოსიაზეც. ერთენოვანი დიგლოსიის ნიმუშია, მაგ., ქართული სამწიგნობრო ენისა და მეგრული კილოს, ან ქართული სამწიგნობრო ენისა და კახური კილოს თანაარსებობა; ორენოვანი დიგლოსიის კი თურქული და ქართულის თანაარსებობა თურქეთში, რუსულისა და თათრულის თანაარსებობა რუსეთში; გერმანულისა და თურქულის თანაარსებობა გერმანიაში და სხვ.

შდრ.: ზოგი მეცნიერი (მ. ქურდიანი, თ. ბოლქვაძე...) „დიგლოსიად“ თვლის მხოლოდ ორი ენის პარალელურად გამოყენებას; „დიგლოსია ისეთი სტაბილური ენობრივი სიტუაციაა, რომელშიც თანაარსებობენ მონათესავე ენები და ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან ფუნქციით, პრესტიჟით, სალიტერატურო მემკვიდრეობით, სტანდარტიზაციითა და სხვა მახასიათებლებით. ქართულის, მეგრულისა და სვანურის ურთიერთობა სწორედ ისეთი სტაბილური, მრავალსაუკუნოვანი სოციოლინგვისტური სიტუაციის ნიმუშია, რომელსაც დიგლოსიას უწოდებენ“ (თ. ბოლქვაძე, 2011: 294); იხ., ასევე, მ. ქურდიანი 1999: „სვანეთსა და სამეგრელოში ისტორიულად დამკვიდრებულია ორენოვნება: სვანურ-ქართული და მეგრულ-ქართული“. ეს „ორენოვნობა“ იქვე ბილინგვურ დიგლოსიადაა მიჩნეული.

ქართველურ ენობრივ ერთეულთა ტრადიციული სტატუსი (ერთი ქართველური ენა და ათეულობით ქართველური დიალექტი) ვერ გადაისინჯება ვერც სოციოლინგვისტური კრიტერიუმებით: დამწერლობისა თუ სახელმწიფო ენის სტატუსის ქონა-არქონით, სტანდარტულობით, პრესტიჟულობით, ე.წ. რეესტრული კრიტერიუმით და ვერც ეთნოკულტურული მიდგომით (ენა - ერი; ერის ნაწილი - დიალექტი), რადგანაც დასახელებული კრიტერიუმები უალტერნატივოდ უჭერს მხარს საერთოქართველურიდან მომდინარე სამწიგნობრო ენის ერთადერთობასა და მის ფონზე სხვა ზეპირი ქვესისტემების დიალექტად კვალიფიცირებას.

რელიგიური ნიშნით ქართული ენის დანაწევრებას ადრეც შეეცადნენ და დღესაც ცდილობენ; მაგ., ცნობილი ფაქტია, რომ მოსკოვში რუსულად დაბეჭდილ ბათუმელი პოეტის ჯემალ ჯაყელის წიგნს დააწერეს, რომ ითარგმნა აჭარულიდან. დღეს თურქეთის გარკვეული წრეები ცდილობენ, თურქეთის სახელმწიფოებრივ ველში მოქცეული ქართველებისა თუ მუჰაჯირი ქართველების მეტყველება მონათლონ „აჭარულ ენად“; თურქეთელი ქართველების ეთნიკური (ქართველური) თვითშეგნება ძლიერია; იციან, რომ მათი დედაენა არის ქართული, აჭარული კი მისი დიალექტია (შდრ. თვითშეგნებითი კრიტერიუმი).

დარჩა ერთადერთი „კრიტერიუმი“ - პოლიტიკური ინტერესი, რომლითაც შეიძლება აიხსნას ქართველური კილოების ქართველურ ენებად გამოცხადების მცდელობა.

როგორც წესი, სპეციალისტების მიერ კილოთა დაჯგუფებისას გამოყენებულია:

- დიალექტური მოვლენის გავრცელების არეალის ამსახველი იზოგლოსები;
- სამწიგნობრო ენასთან და ერთმანეთთან სისტემური მსგავსება/განსხვავება;
- დიალექტების გავრცელება გეოგრაფიული მხარეების მიხედვით;
- დიალექტების გავრცელება ისტორიული ეთნოგრაფიული²³ კუთხეების მიხედვით.

დიალექტური მოვლენის გავრცელების არეალის ამსახველი იზოგლოსების მიხედვით ყველა ენის დიალექტები შეიძლება დაჯგუფდეს, მაგრამ ასეთი დაჯგუფება ნაირგვარი შეიძლება იყოს; მაგ., ორი ენობრივი მოვლენის მიხედვით სრულიად განსხვავებულად დაჯგუფდება ქართველური დიალექტები:

აუოუუუუ ტრანსფორმაციის მიხედვით²⁴:

I. პირველი საფეხური (აუ): ქართლური, კახური, ფშაური, ხევსურული, მთიულურ-გუდამაყრული, მთარაჭული;

II. მეორე საფეხური (ოუ): ფერეიდნული, ინგილოური, მოხეური, სამცხურ-ჯავახური;

III. პარალელურად მეორე და მესამე საფეხური (ოუ/უუ): ბარის რაჭული, იმერული, გურული;

IV. მესამე საფეხური (უუ/უ): აჭარული, იმერხეული, ლივანური, მაჭახლური, ტაოური, მეგრული, ლაზური, სვანური.

IV სერიის ფორმათა მიხედვით:

ქართველურ ქვესისტემებში დამოუკიდებელი უღვლილების ერთეულებად გამოყოფილია ნა-/ნო-პრეფიქსიანი ზმნური ყალიბები. ამგვარი ფორმები გვაქვს: მეგრულში, იმერულში, ლეჩხუმურში, რაჭულში და სვანურ კილოებში. აღნიშნული წარმოების ყალიბები საერთოქართველური წარმომავლობისაა (და არა საკუთრივ მეგრულისა). ამოსავალია ნა-პრეფიქსიანი წარმოება. ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ქართველური კილოები ორ ჯგუფად განდასდება:

²³ სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინ „ეთნოგრაფიული“ მნიშვნელობით გვხვდება „ეთნიკური“, რაც აღნიშნულ ტერმინთა აღრევის შედეგია. ეთნოსი, როგორც წესი, აღნიშნავს ერს/ნაციას; ეთნიკური – ერის/ნაციის. ამდენად, მისი გამოყენება ამა თუ იმ ეთნოსის ტერიტორიული ანუ ლოკალური დანაყოფების/კუთხეების აღსანიშნავად არამართებულია. ამ შემთხვევაში უპირატესობა უნდა მიენიჭოს ტერმინს „ეთნოგრაფიული“ (დაწვრ. იხ. ტ. ფუტყარაძე, 2005: 33-41).

²⁴ ხმოვანთკომპლექსთა განვითარების მიხედვით დიალექტთა დაჯგუფებისათვის იხ. შ. ძიძიგური, 1946: 33; ო. კახაძე, 1981; ბ. ჯორბენაძე, 1998; ტ. ფუტყარაძე, 1998 და სხვ..

- I. მეგრული, იმერული, ლეჩხუმური, რაჭული, სვანური (ბალსზემოური, ბალსქვემოური...);
 II. ლაზური, აჭარული, გურული, იმერხეული, ტაოური, სამცხური, ჯავახური, ქართლური, კახური, თუშური, ინგილოური, ფერეიდნული... (ტ. ფუტყარაძე, 2009: 31-34).

გეოგრაფიული თუ ეთნოგრაფიული კრიტერიუმებით დიალექტების დაჯგუფება უფრო მყარია, მაგრამ ქართველურ სინამდვილეში დასახელებული რომელიმე ერთი კრიტერიუმი სასურველ შედეგს ვერ იძლევა, ამიტომაც თითქმის ყველა სპეციალისტი შეეცადა (იხ. ზემოთ), ერთდროულად გამოეყენებინა რამდენიმე კრიტერიუმი.

დიალექტთა ქვემოთ წარმოდგენილი დაჯგუფების ძირითად საკლასიფიკაციო ნიშნად ავიღეთ კულტურულ ცენტრთან სიახლოვე-სიშორე (შდრ., ცენტრი-პერიფერიის პრინციპი)²⁵; დიალექტთა შიდა კლასიფიკაცია კი მოვახდინეთ ისტორიული ეთნოგრაფიული კუთხეებისა და სამწიგნობრო ენასთან თუ ერთმანეთთან სისტემური მსგავსება/განსხვავების მიხედვით. გარკვეულწილად პირველი კრიტერიუმიც გულისხმობს სამწიგნობრო ენის მონაცემებთან კონკრეტული სამეტყველო ერთეულის (დიალექტის) ფონემატური, მორფოლოგიური, სინტაქსური და სემანტიკური სტრუქტურების მსგავსება/განსხვავებას; მეორე კი გვეხმარება მეტ-ნაკლები სიზუსტით განვსაზღვროთ დიალექტების გავრცელების არე.

ჩვენეულ სქემაში მეგრულ-ლაზურ(ჭანურ)-სვანური, დანარჩენ ქართულ კილოებთან ერთად, წარმოდგენილია ქართული/ქართველური ენის ქვესისტემებად და არა დამოუკიდებელ ენობრივ სისტემებად.

ეთნიკურ ქართველთა კუთხურ მეტყველებებს სამ ძირითად ჯგუფად ვყოფთ:

ცენტრალური კილოები - დიალექტები, რომლებიც სამწიგნობრო ენასთან მეტ სიახლოვეს ინარჩუნებენ ინტენსიური ურთიერთგავლენების გამო (პოლიტიკური, საგანმანათლებლო თუ საეკლესიო ცენტრების სიახლოვეს უფრო ძლიერია სამწიგნობრო ენის გავლენა).

განაპირა კილოები - დიალექტები, რომლებიც მეტ-ნაკლებად დაშორებულნი არიან სამწიგნობრო ქართულს;

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებული კილოები.

ქვემოთ წარმოდგენილ კლასიფიკაციას აქვს ლოგიკურობის პრეტენზია, მაგრამ როგორც ზემოთ განხილული ყველა დაჯგუფება, ესეც გარკვეულწილად პირობითია:

I. ცენტრალური კილოები: კახური, ქართლური, იმერული, ლეჩხუმური, გურული.

II. განაპირა კილოები:

ა) მესხური კილოები: აჭარული, ლივანური, მაჭახლური, იმერხეული (შავშური), ტაოური, სამცხური, ჯავახური.

ბ) ფხოური კილოები: ჩაღმა-თუშური, წოვა-თუშური, ფშაური, ხევსურული, მოხეური, მთიულურ-გუდამაყრული.

გ) რაჭული კილოები: ბარის რაჭული, მთარაჭული²⁶.

დ) ჰერული კილოები: კაკური, ალიაბათური.

ე) ზანური კილოები: მეგრული (აღმოსავლური - სენაკური, დასავლური - ზუგდიდურ-სამურზაყანოული), ლაზური (ხოფური, ვიწურ-არქაბული, ათინური).

ვ) სვანური კილოები: ლაშხური, ლენტეხური, ჩოლურული, ბალსქვემოური, ბალსზემოური.

III. საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებული ქართველთა კილოები:

- ფერეიდნული დიალექტი (სპარსეთში შაჰ-აბასის მიერ გადასახლებულ ქართველთა მეტყველება).

²⁵ არ ვგულისხმობთ მხოლოდ დღევანდელ დედაქალაქს; სხვადასხვა ეპოქაში საქართველოს კულტურულ-ადმინისტრაციული ცენტრის ფუნქციას სხვა ქალაქებაც ასრულებდა (არტანუჯი, ქუთაისი, მცხეთა...)

²⁶ სტატიის ერთ-ერთი თანავტორის, ეკა დადიანის აზრით, რაჭული ერთიანი დიალექტია.

- „ჩვენებურების ქართული“ (ბურსა-ინეგოლში, ადაფაზარ-იზმითში, გონენში, კაიზერის მიდამოებში... გადასახლებულ მუჰაჯირთა ქართული მეტყველება);
- ყიზლარ-მოზდოკსა და სოჭის მხარეში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველება (ტ. ფუტყარაძე, 2001: 221; 2005: 75-76).

მოკლედ მიმოვიხილავთ ჯგუფებსა და ქვეჯგუფებს:

ცენტრალურ კილოებში გავერთიანეთ ბოლო 10 საუკუნეში ქართული სახელმწიფოსა და სამეფოების დედაქალაქების - ქუთაისის, მცხეთა-თბილისისა და თელავის გარშემო არსებული კუთხეების მცხოვრებთა მეტყველებები: იმერული, გურული, ლეჩხუმური, ქართლური და კახური. ამ დიალექტებმა ქართველთა სახელმწიფო და საეკლესიო ენასთან /ქართულ სამწიგნობრო ენასთან/ აქტიური კონტაქტით მეტი სიახლოვე შეინარჩუნეს საერთოქართველურ ენასთან - სამწიგნობრო ენის ამოსავალ ენობრივ სისტემასთან.

განაპირა კილოები მეტ-ნაკლებად დისტანცირებულნი არიან სამწიგნობრო ენისაგან. ერთმანეთთან მსგავსება/განსხვავების მიხედვით გამოვყავით შემდეგი ჯგუფები:

მესხური კილოები. ტერმინში „მესხური“ ჩვენ მიერ მოაზრებულია ისტორიული მესხეთის - სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს (ზემო ქართლის) - მხარეების: სამცხის, ჯავახეთის, აჭარის, მაჭახელის, ლივანის, იმერხევის (შავშეთის), ტაოს მკვიდრ (ავტოქტონ) ქართველთა საშინაო მეტყველებები.

შდრ.: ისტორიული მესხეთის ტერიტორია მოიცავდა მდ. მტკვრის აუზის ზემო ნაწილს (სამცხე, ჯავახეთი, არტაანი, ერუშეთი, კოლა) და მდ. ჭოროხის აუზს მთლიანად (აჭარა, კლარჯეთი, შავშეთი, ტაო, სპერი). ამ ტერიტორიაზე უძველესი დროიდან ცხოვრობდა ქართველების ერთ-ერთი დიდი და უძველესი თემი – მესხები. აქედან მომდინარეობს მხარის სახელწოდებაც – მესხეთი.

ბერძნულ-რომაულ წყაროებში მესხები სხვადასხვა ტერმინით მოიხსენიება: მოსხები, მოსოხები, მოსოხენები, მესხენები, მუშქები... ვარაუდობენ, რომ **მესხ-**, **მოსხ-**, **მუსხ-** ფუძეები ქართველური დიალექტური ვარიანტებია; მათთვის ამოსავლად ივარაუდება ***მას-** ძირი, ხოლო **-ხ-** შეიძლება იყოს ხურიტულ-ურარტულ-კავკასიური სუფიქსი, რომელიც კრებითობა-წარმომავლობას გამოხატავს. პარალელურ ფორმათა არსებობა შესაძლოა სხვა ფაქტორებითაც აიხსნას, კერძოდ, მიზეზი წინარექართველურ-კავკასიურ პერიოდსა და სხვადასხვა მსესხებელ ენათა ფონემატურ თავისებურებებში უნდა ვეძიოთ. **მოსხები/მესხები** ისტორიის გარკვეულ მონაკვეთში განზოგადებული იყო „ყოველთა ქართველთა“ სახელად.

ისტორიული მესხეთის დიდი ნაწილი დღეს თურქეთის შემადგენლობაშია; კერძოდ: ზემო მაჭახელი (ქვემო მაჭახელი საქართველოს ეკუთვნის), ლივანას დიდი ნაწილი (ლივანას ნაწილი საქართველოს შემადგენლობაშია), შავშეთი, არტანუჯი, ტაო, კოლა, ერუშეთი (არტანუჯში, შავშეთის ნაწილში, კოლასა და ერუშეთში ქართული ენა აღარაა შემორჩენილი); აქ მცხოვრები ქართველების საცხოვრისი საქართველოა, თუმცა სახელმწიფოებრივად ისტორიული საქართველოს ეს ნაწილი თურქეთის შემადგენლობაშია. ასეთი სიტუაცია მეტი საფრთხის წინაშე აყენებს მაჭახლურს, ლივანურს, იმერხეულს, ტაოურს²⁷. მესხური კილოებიდან დღეს საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრებში შედის: აჭარული, სამცხური და ჯავახური; ასევე, მაჭახლური

²⁷ თურქეთში მოქცეულ საქართველოს ამ ნაწილში ქართული დიალექტური ტექსტების აკადემიური ნიმუშები პირველად ჩაიწერა ნიკო მარმა და იმერხეული დიალექტი უწოდა. ისტორიულ ტაო-კლარჯეთში არსებული ზეპირი მეტყველებების მართებული კლასიფიკაცია პირველად წარმოადგინა შ. ფუტყარაძემ, რომელმაც ფაქტობრივი მასალის საფუძველზე გამოყო: მაჭახლური, ლივანური, იმერხეული და ტაოური (შ. ფუტყარაძე, 1993; შ. ფუტყარაძე, 2016); შდრ., სამხრულ-დასავლური კილოების მ. ფალავასეული სია: აჭარული (ზემოაჭარული, ქვემოაჭარული, ქობულეთური კილოკავებით), შავშური (მაჭახლური და იმერხეული კილოკავებით), კლარჯული (იგივე ლივანური), ტაოური (მ. ფალავა, 2004: 8-9).

დიალექტის ნაწილი (ზემომაჭახლური). სხვა მესხური კილოები კი თურქეთის სახელმწიფოს შემადგენლობაშია.

დღეს „მესხეთის“ მნიშვნელობა დავიწროებულია. „მესხური“ კი სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოიყენება ან საკუთრივ სამცხურის, ან სამცხურ-ჯავახურის აღსანიშნავად. ვფიქრობთ, ლოგიკურია, მესხეთის გამოყენება ტრადიციული მნიშვნელობით, ხოლო რამდენადაც ისტორიულ მესხეთში არსებულ ქართველურ კილოებს ბევრი საერთო მოვლენა ახასიათებს, საფუძველი გვაქვს ისინი ერთ ჯგუფში გაავერთიანოთ²⁸.

საქართველოს სახელმწიფოს ფარგლებში დარჩენილი მესხური კილოები: აჭარული, სამცხური და ჯავახური. ამათგან აჭარული ძალიან ახლოსაა მაჭახლურსა და იმერხეულთან; ლივანურს ლაზურის აშკარა გავლენა ეტყობა, ტაოური კი სრულიად განსხვავებულია. ერთმანეთთან ახლოსაა სამცხური და ჯავახური. შესაძლებელია მათი დამოუკიდებელ კილოებად განხილვაც და ერთი კილოს კილოკავებადაც; თუმცა, ზოგი ენობრივი მოვლენის გათვალისწინებით (მაგ., თემის ნიშნები, ლექსიკური თავისებურებები...) მაინც ცალ-ცალკე ვაფიქსირებთ.

რაჭული მეტყველება დიალექტური თვალსაზრისით მრავალფეროვანია. სწორედ ამ ფაქტორმა განაპირობა ის, რომ მკვლევრები რაჭული მეტყველების სხვადასხვაგვარ კლასიფიკაციას (/კვალიფიკაციას) გვთავაზობენ; კერძოდ;

შ. ძიძიგური ერთ-ერთ ნაშრომში („ქართული ენის მთარაჭული დიალექტის ძირითადი თავისებურებანი“) მთარაჭულს ცალკე დიალექტად მიიჩნევს და სამართლიანად თვლის, რომ მთარაჭული რიგი ენობრივი ნიშნებით აღმოსავლეთ საქართველოს კილოების ჯგუფს განეკუთვნება (შ. ძიძიგური, 1937). ავტორისთვის მისაღებია ტერმინი „მთარაჭული“. შ. ძიძიგური წერს: „მთარაჭული“ მეტყველების გაერთიანება ზემორაჭულთან შეუძლებელია მათ შორის არსებული ენობრივი სხვაობის გამო... ამ ადგილებთან (იგულისხმება მთარაჭა) შედარებით ჩამოღმა რაჭის მდებარეობა ბარს ემსგავსება, მით უმეტეს, რომ უმეტესობა სოფლებისა (ზემო და ქვემო რაჭაში) რიონის დაბლობშია გაშენებული. ასეთი შედარებითი დაპირისპირება მთისა და ბარისა სხვაგანაც ცნობილია“ (შ. ძიძიგური, 1954: 183). მკვლევრის დაკვირვებით, ქვემო რაჭის მთის მეტყველება ახლოს დგას ზემორაჭულთან, აგრეთვე ზემოიმერეთის სოფლებთან; ხოლო ქვემო რაჭის ბარის მეტყველება ლეჩხუმურთან ავლენს სიახლოვეს. წარმოდგენილია ქვემორაჭულის მთისა და ბარის მეტყველებას შორის არსებული განსხვავებული ნიშნები (იქვე: 241-242); რაჭული მეტყველების მისეული ბოლო დაყოფა ასეთია: ქვემორაჭული, ზემორაჭული და მთარაჭული.

ვ. თოფურიას აზრით, რაჭული ოთხ კილოკავად იყოფა: რივინთაური – ლები-ჭიორას მეტყველება, გლოლური, ზემორაჭული და ქვემორაჭული (ვ. თოფურია, 1961); გ. ნებიერიძე კი რაჭულ კილოს სამ კილოკავად წარმოადგენს: გლოლური, მთარაჭული, ქვემორაჭული (გ. ნებიერიძე, 1965).

მთარაჭა (მთის რაჭა) მოიცავს სამ სოფელს: გლოლას, ლებსა და ჭიორას. ისტორიულ წყაროებში გლოლა-ლები-ჭიორა „მთიულეთის“ სახელითაა მოხსენიებული. ადგილობრივები ორივე ტერმინს იყენებენ. ამ კუთხის რაჭველები დღესაც თავიანთ თავს „მთიულეს“ ეძახიან; შესაბამისად, ეთნოგრაფიულადაც უფრო ლოგიკურია, რაჭული მეტყველება გაიყოს ორ დიალექტად: მთის რაჭულად (მთარაჭულად) და ბარის რაჭულად. მთის რაჭულში განირჩევა გლოლისა და ლები-ჭიორას მეტყველება (მათ შორის მსგავსება-განსხვავების შესახებ იხ. ვ. თოფურია, 1961), ბარის

²⁸ შდრ.: აღნიშნული დიალექტებიდან სამეცნიერო ლიტერატურაში ტრადიციულად დამოუკიდებელ ერთეულებად გამოყოფილია აჭარული, იმერხეული, სამცხური და ჯავახური. **სამცხურის** (მესხურის) და **ჯავახურის** სტატუსის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა; მკვლევართა ნაწილი (ა. მარტიროსოვი, 1950; ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქეთარაძე, 1961; გრ. ბერიძე, 1988...) ცალკე დიალექტებად განიხილავს, ნაწილი კი (ბ. ჯორბენაძე, 1989: 374) მესხურის კილოკავებად მიიჩნევს; არნ. ჩიქობავას აზრით, მესხურ-ჯავახური ქართლური დიალექტის კილოკავად შეიძლება განვიხილოთ (არნ. ჩიქობავა, 1965: 5-6).

რაჭულში კი - ზემო- და ქვემო-რაჭული. რაჭული მეტყველების ამგვარი დაყოფა გამართლებულია ენობრივი თვალსაზრისით: მთარაჭულსა და დანარჩენ რაჭულ მეტყველებას შორის უფრო მეტი სხვაობაა, ვიდრე ზემო- და ქვემო-რაჭულად სახელდებულ ერთეულებს შორის.

ფხოვურ კილოებში შეგვაქვს: ფშაური, ხევსურული, ჩაღმა-თუშური, წოვა-თუშური, მოხეური და მთიულურ-გუდამაყრული; შდრ.: ა. შანიძეს და თ. უთურგაიძეს ფხოვურ კილოთა ჯგუფში შეაქვთ: ფშაური, ხევსურული, მოხეური, თუშური (ა. შანიძე, 1957; თ. უთურგაიძე, 1986: 96). ამასთან, ზოგი ფიქრობს, რომ წოვა-თუშური საერთოდ არ უნდა შევიტანოთ ქართული ზეპირი მეტყველებების ჩამონათვალში²⁹.

წოვა-თუშები ქართველები არიან; მათი დედაენაა ქართული ენა, მშობლიური დიალექტი კი - წოვა-თუშური, რომელიც არქაული ქართულისა და ვაინახური დიალექტების შერევითაა წარმოქმნილი. ზემოთ ჩვენ წარმოვადგინეთ ეთნიკურ ქართველთა კუთხური მეტყველებების კლასიფიკაცია; შესაბამისად, სწორედ ამ ჩამონათვალშია წოვა-თუშურის ადგილი და არა სადმე სხვაგან.

„ფხოვიც“ ისტორიული ტერმინია; ძველ წყაროებში „ფხოვი“ ორი ისტორიულ-ეთნოგრაფიული ერთეულის – ფშავისა და ხევსურეთის - აღსანიშნავად გამოიყენებოდა, შესაბამისად, ფხოვლნი გულისხმობდა ხევსურებსა და ფშავლებს. ამის შესახებ ვახუშტიც აღნიშნავს: „...აწ უწოდებენ ფშავ-ხევსურეთს, რომელთა პირველ ეწოდათ ფხოვლნი“ (ვახუშტი, 1941).

„ფხოვლები“ წყაროებში პირველად „ქართლის ცხოვრებაში“ იხსენიება. წმინდა ნინომ სხვა ქართველ მთიელებთან (ჭრათალები, წილკნელები, გუდამაყრელები) ერთად ფხოვლებსაც უქადაგა ქრისტიანობა. მათ ქრისტიანობა არ მიუღიათ, რის გამოც „ფხოვლთა დაუტევეს ქუეყანა მათი და გარდავიდეს თუშეთს“ (ქართლის ცხოვრება, 1959: 125-126).

გარკვეული პირობითობით ტერმინი „ფხოვური“ შეიძლება განზოგადდეს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში არსებული კილოების აღსანიშნავად.

„პერულ“ კილოთა ჯგუფში გაერთიანდა საინგილოს ქართველთა მეტყველების სახესხვაობები³⁰.

სპეციალურ ლიტერატურაში ინგილოური განიხილება ერთიან დიალექტად, რომლის კილოკაგებაც წარმოადგენს კაკური და ალიაბადური (გრ. იმნაიშვილი, 1953; რ. ღამბაშიძე, 1947; ნ. როსტიაშვილი, 1958; ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, 1961; ბ. ჯორბენაძე, 1989...); შდრ.: რ. ერკერტი ინგილოურს გეოგრაფიული მდებარეობის მიხედვით ორ ნაწილად ყოფს: ა) „მთის ინგილოური“, ბ) „სამხრულ ინგილოური“. ინგილოური მეტყველების მრავალფეროვნებაზე მიუთითებს ბ. ჯორბენაძე: „ერთიანი (საყრდენი) ეროვნული ენისგან თითქმის სრულმა მოწყვეტამ, სარწმუნოებრივმა სხვაობამ, სხვაენოვანი მოსახლეობის მოძალეობამ შედეგად ის იქონია, რომ არც ერთ სხვა ქართულ კილოს არ ახასიათებს კილოკაგებად, თქმებად, ქცევებად ისეთი მრავალფეროვანი და მკვეთრი დანაწილება, როგორც ინგილოურს“ (ბ. ჯორბენაძე, 1989: 339).

კაკისა და ალიაბადის მეტყველება საკმაოდ განსხვავდება; „ზშირად ურთიერთგაგებინებაც კი უჭირთ, განსხვავება ნათლად ჩანს ფონეტიკაში, მორფოლოგიაში, სინტაქსსა და ლექსიკაში“ (გრ. იმნაიშვილი, 1966: 9).

²⁹ იხ. მაგ: თანამედროვე ქართული ენის მორფოლოგია; დიალექტები, II, თბილისი, 2016: 23

³⁰ თეიმურაზ ბატონიშვილი: „პერუს ანუ პეროს განუჩინა ადგილი: აღმოსავლით კაკასია, დასავლით მდინარე მტკვარი, სამხრით საზღვრადმდე მოვაკოძსა და ჩრდილოდ ტყე-ტბადმდე. ამან უწინარეს ყოველთა ძმთა თჳსთა აღაშენა ქალაქი და ციხე, სადაცა იყრებოდნ ორნი მდინარენი ივერი დიდი (ესე იგი ალაზანი) და ივერა (ანუ იორა) მცირე, ესე იგი იორი. ამა ორთა მდინარეთა შესაყარსა საშუალ და უწოდა ზორნა-ბუჯი ანუ ზორანთა (ზორა სახელდებოდა მეუღლესა ამისსა)“. სამეცნიერო ლიტერატურაში კამათის საგანია პერეთისა და საინგილოს გაიგივება; ჩვენი აზრით, ისტორიული წყაროების გათვალისწინებით შესაძლებელია ინგილოსაგან ნაწარმოები კუთხის სახელის – „საინგილოს“ ნაცვლად გამოვიყენოთ „პერეთი“.

სხვა ავტორებისაგან განსხვავებით, ფონეტიკურ-გრამატიკული და ლექსიკური სხვაობების საფუძველზე, პერული მეტყველება კაკურ და ალიაბადურ კილოებად არის ჩათვლილი ვ. კუზნეცოვისა და ტ. ფუტკარაძის ნაშრომში, რომელიც საგანგებოდ ამ თემას მიეძღვნა (დაწვრ. იხ. ვ. კუზნეცოვი, ტ. ფუტკარაძე, 2002).

განაპირა კილოების ერთ-ერთ თვითმყოფად ჯგუფს ქმნის **მეგრული და ლაზური (ჭანური)**; მათ საერთო სახელად შემოთავაზებულია კოლხური ენა (გ. როზენი, ა. შანიძე...) და ზანური ენა. მეგრულ-ლაზური დიალექტური ჯგუფის სახელად უძვობესია არნ. ჩიქობავას მიერ შემოთავაზებული „ზანური“.

სპეციალურ ლიტერატურაში მეგრულ-ჭანური მეტყველება სხვადასხვაგვარადაა კვალიფიცირებული:

მკვლევართა ნაწილი მეგრულ-ჭანურ-სვანურ მეტყველებებს ქართული (ქართველური) ენის დიალექტებად განიხილავს (ი. გიულდენშტედტი, ფრ. ალტერი, მ. ბროსე, პ. ჭარაია, პ. მირიანაშვილი, წმ. ამბროსი ხელაია, ს. ხუნდაძე, თ. სახოკია, ტ. ფუტკარაძე, თ. გვანცელაძე, მ. ტაბიძე, რ. შეროზია, ა. ლომთაძე, მ. ნაჭყებია, ე. დადიანი...).

ზოგი მკვლევარი (პ. შუხარდტი, ნ. მარი³¹, ი. ყიფშიძე, ად. დირი, ანტ. მეიე, შ. ბერიძე, გ. კარტოზია, თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი...) მათ დამოუკიდებელ ენებად მიიჩნევს, ზოგიც (ა. შანიძე, არნ. ჩიქობავა, ვ. თოფურია, ჟ. დიუმევილი, ა. კიზირია, გ. კლიმოვი, ს. ჟღენტე, ბ. ჯორბენაძე, ნ. ქუთელია...) ზანური/კოლხური ენის კილოებად განიხილავს.

ჩვენი აზრით, საერთოქართველური ენის უშუალო გაგრძელებასთან - ქართულ ენასთან (ქართველთა დედაენასთან) - მიმართებით მეორეული ქვესისტემები - მეგრული და ლაზური (ჭანური) - ქართველთა ერთი ნაწილის - მეგრელებისა და ლაზების - დიალექტებია.

განაპირა კილოებს შორის ქართული სალიტერატურო ენისაგან ყველაზე მეტად განსხვავებულია **სვანური კილოები**. ეს სხვაობა შეპირობებულია ქართველური ენობრივი სამყაროს ცენტრალური ნაწილისგან სიშორითა და ლანდშაფტის გამო სხვა ქართველურ ქვესისტემებისგან იზოლირებით, ასევე, ჩრდილო კავკასიაში არსებული იბერიულ-კავკასიური და თურქული ენების (ბალყარული, ყარაჩაული) ზეგავლენით; მაგ., სვანეთისათვის ისეთი მნიშვნელოვანი სიტყვები, როგორიცაა ცეცხლი (ლემესგ), თოვლი (მუს), ცხენი (ჩააჟე), კომკი (მურყვამ), ქუდი (ფაჟე) და სხვ. ნასესხებია ჩერქეზულიდან. თურქული ენების გავლენით უნდა აიხსნას სვანურ კილოებში პალატალიზებული ბგერების არსებობა და სხვ.

სვანური კილოებისა და კილოკავებ-თქმების გამოყოფა ნ. მარის სახელთანაა დაკავშირებული. მანვე დაადგინა ძირითადი საკლასიფიკაციო ნიშნები (ხმოვნის სიგრძე, უმლაუტი, სხვაობა ბრუნებასა და უღლებაში, ლექსიკური თავისებურებანი). მკვლევარი ოთხ კილოს ასახელებს: ზემო-ინგურული, ქვემო-ინგურული, ზემო-ლაშხური ანუ ლაშხური და ქვემო-ლაშხური ანუ ლენტეხურ-ჩოლურული (ნ. მარი, 1913: 15-16). სამეცნიერო ლიტერატურაში გაზიარებულია სვანურ კილოთა ნ. მარისეული კლასიფიკაცია, მხოლოდ სახელწოდებებია შეცვლილი: ბალსხემოური, ბალსქვემოური, ლაშხური და ლენტეხური (ა. შანიძე, 1925: 171-172; ვ. თოფურია, 2002: 155).

გარდა დასახელებული კილოებისა, გამოყოფენ მეხუთე ერთეულსაც - ჩოლურულს. ჩოლური მდებარეობს ლაშხეთსა და ლენტეხს შორის, აქედან გამომდინარე, ორივე კილოს ძირითადი ფონეტიკური მოვლენები ახასიათებს; ლაშხურთან მას გრძელი ხმოვნები და რედუქცია აერთიანებს, ხოლო ლენტეხურთან — უმლაუტი. ჩოლურულთან დაკავშირებით აზრთა სხვადასხვაობა; ვ. თოფურია, ა. შანიძე... ჩოლურულ მეტყველებას ლენტეხურსა და ლაშხურს აკუთვნებენ.

³¹ ნ. მარი 1908 წელს გამოცემულ „ძველი ქართული ენის ტაბულებში“ ჭანურსა და მეგრულს ერთი ენის კილოებად მიიჩნევს.

ა. შანიძე: „ჩოლურული ცალკე კილოს არ წარმოადგენს. ენობრივად იგი ორ ნაწილად იყოფა: ზემო ნაწილი ლაშხურის კილოკაცია, ქვემო ნაწილი კი (სოფ. საყდარი, ბულეში, მუწდი) – ლენტეხურია. თუმცა უნდა აღვნიშნო ისიც, რომ ზემო ჩოლურულში უმლაუტებიც არის, რომლებიც მას ლენტეხურთან აახლოებს, ხოლო ქვემო ჩოლურულში გრძელი ხმოვნებიც მოიპოვება, რაიცა მას ლაშხურთან აკავშირებს“ (ა. შანიძე, 1925: 322).

ვ. თოფურია: „ჩოლურული ფონეტიკურად ლენტეხურსაც უკავშირდება (უმლაუტი) და ლაშხურსაც (გრძელი ხმოვნები). მაგრამ კილო ხომ თავისებურებათა ერთობლიობაა, მაშ, საჭიროა სხვა თავისებურებათა გათვალისწინებაც, მანამდე ჩოლურულის კვალიფიკაცია ნაადრევი გამოვა. სამაგიეროდ, სოფ. საყდრის მეტყველება გარდამავალი დიალექტის იშვიათ ეგზემპლარს უნდა წარმოადგენდეს“ (ვ. თოფურია, 1965: 63; 2002: 58).

ა. ონიანი ჩოლურულს ცალკე დიალექტურ ერთეულად მიიჩნევს. მისი დამოუკიდებელ კილოდ გამოყოფის საფუძველი ფონეტიკური, გრამატიკული, ლექსიკური და ინტონაციური თავისებურებებია. ჩოლურული ენობრივი ნიშნებით ერთიანი დიალექტია, ხოლო განსხვავება „ზემო და ქვემო ჩოლურულს შორის არ სცილდება კილოკაურ სხვაობათა ფარგლებს“ (ა. ონიანი, 1998: 8; იხ. აგრეთვე: ალ. ონიანი, 1986). ჩოლურული მეტყველება სხვა თავისებურებებითაც გამოირჩევა (ლ. ბაბლუანი, 2003).

მკვლევართა ნაწილი არ იზიარებს ჩოლურულის დამოუკიდებელ კილოდ გამოყოფას. მიუთითებენ, რომ ჩოლურულის ცალკე კილოდ მიჩნევის შემთხვევაში ირლვევა საკლასიფიკაციო პრინციპი, კერძოდ: თუ ტრადიციული ოთხი კილო გამოყოფილია ფონეტიკური პრინციპის მიხედვით, მეხუთე ერთეულის დიალექტად ჩათვლის საფუძველი ლინგვისტური კრიტერიუმია. საკლასიფიკაციო პრინციპების აღრევა კი გაუმართლებელია. ამასთან, ლინგვისტურ პრინციპის შემოტანის შემთხვევაში გადასასინჯი იქნება დანარჩენ კილოთა თუ კილოკაცთა გამოყოფის მიზანშეწონილობა, მაგ., ლახაბულურის სტატუსი (გ. გოგოლაშვილი, 2004: 5-6). არგუმენტად მოყვანილია ის გარემოება, რომ ლახაბულური „თვალსაჩინოდ განსხვავდება სვანური ენის სხვა დიალექტთაგან გრამატიკის ყველა დონეზე“ (მ. ქალდანი, 1956: 161).

ჩვენთვის მისაღებია ა. ონიანის თვალსაზრისი, რამდენადაც ჩოლურული სხვა კილოებისაგან განსხვავდება არაერთი ენობრივი მოვლენით.

ცალკე მსჯელობის საგანია დალის ხეობის სვანური მეტყველება; დალის სვანეთი მდებარეობს კოდორის ხეობის ზემო წელში – ე.წ. ზემო აფხაზეთში, სადაც ისტორიულად ცხოვრობდნენ მისიმიელები (რომლებიც სვანებად მიიჩნევიან). 1867 წელს რუსეთის იმპერიამ აქაური მოსახლეობა ოსმალეთში გაასახლა; ამჟამად აქ ცხოვრობენ ზემო სვანეთიდან XIX საუკუნეში გადმოსახლებული ქართველები, რომელთაც შემონახული აქვთ ბალსქვემოური და ბალსზემოური კილოების ძირითადი თავისებურებანი; თუმცა, ბუნებრივია, შეინიშნება სამეტყველო კოდების შერევა.

საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებული ქართველთა კილოები პირობითი სახელწოდებაა, რამდენადაც ამ ჯგუფში გაერთიანებულ მეტყველებათაგან მხოლოდ ერთი – ფერეიდნული ჩაითვლება დამოუკიდებელ დიალექტად.

„ჩვენებურების ქართული“ ფაქტობრივად მოიცავს აჭარიდან, მაჭახლიდან, ლივანიდან, იმერხევიდან და ტაოდან შუა თურქეთში გადასახლებულთა დიალექტებს, თუმცა შეინიშნება, რომ თურქელის გავლენა და შუა თურქეთში აჭარული დიალექტის მფლობელთა სიმრავლე აჭარული კილოს ბაზაზე ნელ-ნელა აყალიბებს ერთიან ენობრივ კონტინუუმს, რომელიც გარკვეულწილად ემიჯნება აჭარულ კილოს და რომელსაც შეიძლება ეწოდოს ქართველ მუჰაჯირთა მეტყველება³².

³² მუჰაჯირთა მეტყველებაზე, ანუ ჩვენებურების ქართულზე, პირველი სერიოზული გამოკვლევა დაწერა შ. ფუტყარაძემ. ავტორი იმერხეული, ლივანური, მაჭახლური, ტაოური დიალექტების მსგავსად ცალკე განიხილავს მუჰაჯირ ქართველთა მეტყველების თავისებურებებს (შ. ფუტყარაძე, 1993; შ. ფუტყარაძე, 2016).

ამავე ჯგუფში განვიხილავთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეებიდან ყიზლარ-მოზდოკსა და სოჭის მხარეში გადასახლებულ ქართველთა მეტყველებას. ი. გიგინეიშვილის, ვ. თოფურიას, ი. ქავთარაძის „ქართული დიალექტოლოგიის“ I ტომში ვკითხულობთ:

„ყიზლარ-მოზდოკური ქართული ცალკე დიალექტურ ერთეულს არ წარმოადგენს... ყიზლარ-მოზდოკური ქართულის შესწავლა მნიშვნელოვანია ენათა შერევისა და დიალექტთა შერწყმის საკითხთა გასაშუქებლად“ (ი. გიგინეიშვილი..., 1961: 166). ჩვენთვის მისაღებია დამოწმებული მსჯელობა: ყიზლარ-მოზდოკელ და სოჭელ ქართველთა მეტყველება, რა თქმა უნდა, არ არის ისეთივე დიალექტი, როგორიც, მაგ., გურული, მაგრამ მაინც შეგვაქვს დიალექტების ჩამონათვალში რამდენიმე მიზეზის გამო:

- რუსულენოვან ველში მოხვედრილ ქართველთა სხვადასხვა კილო რუსულის გავლენის გამო გარკვეულწილად ერთგვაროვანი გახდა;

- როგორც თურქეთსა თუ ირანში გადასახლებულ ქართველთა, ასევე რუსული ენის გავლენის ველში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველება საინტერესოა ენათა და დიალექტურ სამეტყველო კოდთა შერევის თვალსაზრისით;

- სხვაენოვან სახელმწიფოში მცხოვრებ ქართველთა ზეპირი მეტყველებები რეალური გაქრობის საფრთხის წინაშე დგანან; შესაბამისად, საშურია მათი დაფიქსირება და შესწავლა; თუკი ქართველურ კილოთა ჩამონათვალში მათ არ შევიტანთ, უფრო გაიზრდება საფრთხე, მეცნიერთა მესხიერებიდანაც გაქრეს ყიზლარ-მოზდოკსა თუ სოჭის მხარეში მცხოვრებ ქართველთა ქართული.

ყიზლარ-მოზდოკური ცალკე დიალექტურ ერთეულად სხვა მკვლევრებთანაც გვხვდება (იხ. ზემოთ)³³.

ცენტრალურ და განაპირა დიალექტებს ერთმანეთისაგან განასხვავებს სამწიგნობრო ქართულთან სიახლოვე, მაგრამ საერთო აქვთ ის, რომ ავტოქთონი მოსახლეობის სამეტყველო ერთეულებია; მაგ., ლაზები, იმერხეველები თუ ტაოელები სხვა ქვეყნის - თურქეთის - სახელმწიფოს მოქალაქენი არიან, მაგრამ საკუთარ მიწა-წყალზე ცხოვრობენ. მესამე ჯგუფში - **საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის გარეთ არსებული ქართველთა ზეპირი მეტყველებები** - გავრცელებულია საქართველოს ისტორიული ტერიტორიის ფარგლებს გარეთ, სრულიად უცხო მიწაზე, სადაც გაცილებით ძლიერია სხვა სახელმწიფო ენის ზემოქმედება და ამქართველური კილოების გაქრობის საფრთხე.

ზემოთ წარმოდგენილი ყველა კლასიფიკაცია გარკვეულ კრიტერიუმს/კრიტერიუმებს ეფუძნება და მეტ-ნაკლებად პირობითია; ყოველი ახალი კვალიფიკაცია უნდა ითვალისწინებდეს წინას სუსტ მხარეებს; ახალი დაჯგუფება უფრო ლოგიკური და მეცნიერულად არგუმენტირებული უნდა იყოს... ჩვენი აზრით, ქართველური ენობრივი სამყაროს ისტორიის, თანამედროვე ქართველური ქვესისტემების ენობრივი მახასიათებლებისა და მათი ფუნქციონირების ველის გათვალისწინებით, ლოგიკურია ქართველური იდიომები წარმოვადგინოთ ერთ სამწიგნობრო ენად - ქართულ ენად და ამ ენის 30-მდე ზეპირ ნაირსახეობად. უმჯობესია ზეპირი ქართველური მეტყველებები დაჯგუფდეს ცენტრალურ, განაპირა და საქართველოს ისტორიული საზღვრების მიღმა არსებულ დიალექტებად.

ლიტერატურა

ლ. ბაბლუანი, 2003 - ლ. ბაბლუანი, სვანური ენის ჩოლურული მეტყველების თავისებურებები: XXIII დიალექტოლოგიური კონფერენციის მასალები, თბ., 2003.

³³ შდრ. გ. გოგოლაშვილის აზრით, შეცდომაა ყიზლარ-მოზდოკურის შეტანა თანამედროვე ქართულ დიალექტებში, რადგანაც ის მიიჩნეეს, რომ ეს ქართული მეტყველება ფაქტობრივად აღარ არსებობს... (გ. გოგოლაშვილი, 2007: 104-105); ქართველები ყიზლარ-მოზდოკში ჯერ კიდევ ცხოვრობენ; ასევე პლასტუნკაშიც; სპეციალისტთა მიერ ჩაწერილია მათი მეტყველება, რომელიც შეტანილია დიალექტოლოგიური ტექსტების ქრესტომათიაში, შესაბამისად, აუცილებელია მისი მოქცევა ქართველური ზეპირი მეტყველებების (დიალექტების) ჩამონათვალში.

- თ. ბერაძე, 1976 - თ. ბერაძე, ლეჩხუმის ისტორიული გეოგრაფიიდან: მაცნე (ისტორიის სერია), №3, თბ., 1976.
- თ. გვანცელაძე, 2003 - თ. გვანცელაძე, არის თუ არა გაგებინება ენის დიალექტისაგან გამიჯვნის კრიტერიუმი? ენათმეცნიერების საკითხები, №2, 2003.
- თ. გვანცელაძე, 2006 - თ. გვანცელაძე, ენისა და დიალექტის საკითხი ქართველოლოგიაში, თბ., 2006.
- ი. გიგინეიშვილი., 1961 - ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქავთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1961.
- ი. გიულდენშტედტი, 1962 - გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, თბ., ტ. I - 1962, ტ. II - 1964.
- ი. გიულდენშტედტი, 1791: Guldenstadt J.A. Reisen durch Russland und im Caucasishen Geburge / Auf Befehl der Russish-Kayserlichen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von P.S. Pallas. St. Petersburg : Russish-Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Bl. 1, 1787, bl. 2, 1791.
- კ. დანელია, 1991 - კ. დანელია, მეგრულ-ჭანური ლექსიკა ს-ს. ორბელიანის ლექსიკონში: ქართული ხალხური სიტყვიერება, ტ. II, თბ., 1991.
- ერკერტი, 1895 - R. Erckert, Die Sprachen des Kaukasischen Stammes, Wien, 1895.
- ვ. თოფურია, 1961 - ვ. თოფურია, მთარაჭულის დახასიათებისათვის: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, 1961.
- ვ. თოფურია, 1963 - ვ. თოფურია, ქართველურ ენათა დიალექტების შესწავლის მდგომარეობა და ამოცანები: ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, თბ., 1963.
- ვ. თოფურია, 1965 - ვ. თოფურია, გარდამავალი დიალექტის საკითხისათვის სვანურში კილოების მონაცემთა მიხედვით: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, 114, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა სერია, თბ., 1965.
- ვ. თოფურია, 2002 - ვ. თოფურია, შრომები, II, თბ., 2002.
- რ. თოფჩიშვილი, 2005 - რ. თოფჩიშვილი, რად გვჭირდება ეთნიკური ტერმინების გაუმართლებელი ხმარება? ლიტერატურული საქართველო, №33-35, 1995; ეთნოისტორიული ეტიუდები, წიგნი I, თბ., 2005.
- გრ. იმნაიშვილი, 1953 - გრ. იმნაიშვილი, უმლაუტი ინგილოურში: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, V, თბ., 1953.
- გრ. იმნაიშვილი, 1966 - გრ. იმნაიშვილი, ქართული ენის ინგილოური დიალექტის თავისებურებანი, თბ., 1966.
- ვ. კუზიბაბაშვილი., 2002 - ვ. კუზიბაბაშვილი, ტ. ფუტყარაძე, მესხურ და ჰერულ დიალექტთა ადგილისათვის ქართველურ სამეტყველო კოდთა სისტემაში: ჯავახეთი, ისტორია და თანამედროვეობა, I, ახალციხე, 2002.
- ნ. მარი, 1913 - Н. Я. Марр, Из поездок в сванию, Христианский Восток, т. II, вып. I, СПб., 1913.
- მ. ნაჭყებია, 2005 - მ. ნაჭყებია, მეგრულისა და ლაზურის ურთიერთმიმართების საკითხისათვის: ქართველოლოგიური კრებული, IV, 2005.
- გ. ნებიერიძე, 1965 - Г. Небиеридзе, фонологический анализ вокализма грузинского языка, Автореферат канд. диссертации, Тб., 1965.
- ა. ონიანი, 1986 - ა. ონიანი, სვანური ვოკალიზმის ზოგი საკითხი: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, XXV, თბ., 1986.
- ა. ონიანი, 1998 - ა. ონიანი, სვანური ენა, თბ., 1998.

- გ. როზენი, 1846 - G. Rosen, Ossetische Sprachlehre nebst einer Abhandlung Über das Mingrelische, Suanische und Abchasische, Berlin, 1846.
- ნ. როსტიაშვილი, 1958 - ნ. როსტიაშვილი, ინგილოურის ძირითადი თავისებურებანი სოფელ კაკის მეტყველების მიხედვით: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტთა სამეცნიერო შრომების კრებული, №8, 1958.
- სულხან-საბა, 1991-1993 - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, თბ., ტ. I - 1991, ტ. II - 1993.
- თ. უთურგაიძე, 1986 - თ. უთურგაიძე, ქართული ენის სახელის მორფონოლოგიური ანალიზი, თბ., 1986.
- მ. ფაღავა, 2004 - მ. ფაღავა, ქართული ენის სამხრული კილოების ფონემატური სტრუქტურა, ავტორეფერატი, 2004.
- ტ. ფუტყარაძე, 2001 - ტ. ფუტყარაძე, ქართველთა დიალექტების დაჯგუფებისათვის: არნ. ჩიქობავას საკითხავები, XII, მასალები, თბ., 2001.
- ტ. ფუტყარაძე, 2005 - ტ. ფუტყარაძე, ქართველები, ნაწილი I, ქრისტიანობამდელი ეპოქა, ქუთაისი, 2005.
- ტ. ფუტყარაძე, 2009: ტ. ფუტყარაძე, ქართველური დიალექტების კლასიფიკაციის კრიტერიუმებისათვის, ქართველურ ენა-კილოთა განდასების საკითხები, ქუთაისი, 2009.
- ი. ყიფშიძე, 1914 - И. Кипшидзе, Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, С.П., 1914: ი. ყიფშიძე, რჩეული თხზ., თბ., 1994.
- მ. ქალდანი, 1956 - მ. ქალდანი, სვანური ენის ლაზამულური კილოკავის გრამატიკული თავისებურებანი: იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, VIII, 1956.
- ქართლის ცხოვრება, II, ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით, თბ., 1959.
- რ. ლამბაშიძე, 1947 - რ. ლამბაშიძე, ინგილოური კილო (ტექსტები): თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XXX-XXXI, თბ., 1947.
- ა. შანიძე, 1920 - ა. შანიძე, სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში (1920 წ.): თხზ., ტ. II, თბ., 1981.
- ა. შანიძე, 1925 - ა. შანიძე, უძლავი სვანურში: კრებ. „არილი“, ტფ., 1925: ა. შანიძე, თხზ., ტ. II, თბ., 1981.
- რ. შეროზია, 2007 - რ. შეროზია, ქართველური სალიტერატურო ენისა და სულხან-საბას „სიტყვის კონის“ ზოგი საკითხისათვის: კრებ. ქართველური მეცნიერება, ტ. XI, ქუთაისი, 2007.
- არნ. ჩიქობავა, 1965 - არნ. ჩიქობავა, იბერიულ-კავკასიურ ენათა შესწავლის ისტორია, თბ., 1965.
- ა. ცაგარელი, 1872 - А. Цагарели, Сравнительный обзор морфологии иберийской Группы кавказских языков; СПб, 1872.
- ა. ცაგარელი, 1880 - А. Цагарели, Мингрельские этюды, I-II, С.-П. 1880.
- შ. ძიძიგური, 1935 - Ш. Дзидзигури, Опыт классификации диалектов грузинского языка, Тезисы на степень кандидата наук). Академия наук Союза ССР, 1935.
- შ. ძიძიგური, 1937 - შ. ძიძიგური, ქართული ენის მთარაგული დიალექტის ძირითადი თავისებურებანი: ენმკის მოამბე, III, 1937.
- შ. ძიძიგური, 1954 - შ. ძიძიგური, ძიებანი ქართული დიალექტოლოგიიდან, თბ., 1954.
- შ. ძიძიგური, 1975 - შ. ძიძიგური, საენათმეცნიერო საუბრები, თბ., 1975.
- პ. ჭარაია, 1997 - პ. ჭარაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1997.
- ი. ჯავახიშვილი, 1979 - ი. ჯავახიშვილი, ტ. I, თბ., 1979.
- ბ. ჯორბენაძე, 1989 - ბ. ჯორბენაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბ., 1989.

Tariel Putkaradze, Eka Dadiani

Qualification and Classification of Kartvelian Linguistic Variants (Subsystems)

Summary

There are numerous versions of qualifications and classifications of Kartvelian linguistic variants. Considering history of the Kartvelian linguistic world, linguistic characteristics and functioning areal of contemporary Kartvelian subsystems, it is logical to present Kartvelian idioms as one literary language – Georgian language or as up to 30 variants of the oral language. It is preferable to group oral Kartvelian speech into dialects of central, remote and historical boundaries of Georgian; in particular:

I. Central dialects: Kakhetian, Kartlian, Imeretian, Lechkhumian, Gurian.

II. Remote dialects:

a) Meskhian dialects: Acharian, Livanian, Machakhelian, Imerkhebian (Shavshian), Taoan, Samtskhian, Javakhian.

b) Pkhovian dialects: Chagma-Tushia, Tsova-Tushian, Pshavian, Khevsurian, Mokhebian, Mtiulian-Guda-Makrian.

c) Rachan dialects: Plain-Rachan, Mountain-Rachan.

d) Heretian dialects: Kakian, Aliabatian.

e) Zanian dialects: Megrelian (east – Senakian, west – Zugdidian-Samurzakhanian), Laz (Khopan, Vitsur-Arkabian, Atinian).

f) Svan dialects: Lashkhian, Lentekhian, Cholurian, Balskvemouri, Balszemouri.

III. Kartvelian dialects outside the historical territories of Georgia:

- Pereidnian dialect (Speech of the Georgians exiled by Shah Abass in Persia).
- „Georgian of Chveneburebi“ (Speech of Muhajir Georgians exiled in Bursa-Inegol, Adapazar-izmit, Gonen, Kaizer);
- Speech of Georgians living in the region of Kilzar-Mozdok and Sochi.

ქართული, ქართულ-ხუნძური და ხუნძური წარწერები მთიან ხუნძეთში (დაღესტანი)

დაღესტნის მთიანეთის გამაჰმადიანების აქტიურად დაწყებამდე (XIV ს.) მხარის ეთნიკურ-კონფესიური ვითარება მოიცავდა მართლმადიდებელ ხუნძებსა და ნაწილობრივ მათი კულტურის ზეგავლენის ქვეშ მყოფ მათსავე მეზობლებს [ანდიურ-დიდოური ქვეჯგუფების ეთნოსებს, რომელთა ენებსაც ავტორი ხუნძური ენის ნაწილებად გულისხმობს – მთარგმნ.], აგრეთვე კათოლიკე დარგუელებს. ხუნძებს შორის მართლმადიდებლური ქრისტიანობის გავრცელებამ ყველაზე მაღალ დონეს XI-XIV საუკუნეებში მიაღწია, როცა ქართულ-ხუნძური ურთიერთობები უმჭიდროესი სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული კავშირებით ხასიათდებოდა. ხუნძეთში არ არის ოდნავ მაინც მნიშვნელოვანი ნაწილი, სადაც არ აღმოჩენილიყოს ქრისტიანობის ოდინდელი გავრცელების კვალი: ეკლესიები, ეპიგრაფიკა, ჯვრები, ჯვრების გამოსახულებანი ქვებზე და ქრისტიანული საფლავები. XX საუკუნის 60-იანი წლების შუა ხანებისათვის აქ ცნობილი იყო ჯვრის გამოსახულებიანი 50-ზე მეტი ქვა შემდეგ სოფლებში: ურადა, ტიდიბი, მაჭადა, ჰოტოდა, ჰენტა, თლაზი, ნაკითლი, ხუშთადა, კვანადა, აშილტა, კუდიბ-როსო, დათუნა (დათუნატა); ჯვრების სკულპტურული გამოსახულებანი აღმოჩენილი იყო შემდეგ სოფლებში: გინიჩუტლი, ხუნზახი, ურადა, ბათლაჰეჭიბი, ბოთლიზი, ჰოწატლი¹. დღეისათვის მათმა რაოდენობამ უკვე 100 ერთეულს გადააჭარბა, ხოლო გავრცელების გეოგრაფიამ მოიცვა მთიანი ხუნძეთი. ხუნძეთში ქრისტიანობის გავრცელების უმნიშვნელოვანესი დასტურია აქ გამოვლენილი ქართულენოვანი, ქართულ-ხუნძური და ხუნძურენოვანი ეპიგრაფიკა, რომელსაც განმაზოგადებელი კვლევა ესაჭიროება. ეს სტატია საამისოდ მოსამზადებელი ეტაპია.

ქართული ეპიგრაფიკის შესწავლას სათავე XX საუკუნის პირველ ნახევარში დაედო. 1940 წელს ა. ჩიქობავამ გამოაქვეყნა სტატია, რომელშიც მის მიერ გაშიფრულია ქვის ჯვარზე გამოსახული წარწერა და შეფასებულია წარწერის მნიშვნელობაც: „საენათმეცნიერო თვალსაზრისით წარწერა ფასეულია როგორც ხუნძური ენისა და, ზოგადად, დაღესტნურ ენათა უძველესი (ჯერჯერობით) დოკუმენტი. ეს უძველესი წარწერა ამოკვეთილია ქართული დამწერლობით. ამაშია მისი უდავო კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობა“². 1948 წელს მ.-ს. საიდოვმა ეჭვქვეშ დააყენა ძეგლის დათარიღება და ფაქტი წარსულში ქართულ გრაფიკაზე ხუნძური დამწერლობის არსებობისა. მისი სიტყვით, „შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ქართული ენის მცოდნე ლეკეთის ზოგი წარმომადგენელი ცდილობდა, ეწერა მშობლიურ ხუნძურ ენაზე ქართული ასოების გამოყენებით, მაგრამ ამ ვარაუდის დამამტკიცებელი მასალები ჯერჯერობით არ აღმოჩენილა“³. მ.-ს. საიდოვი იქვე დასძენდა: „აკადემიკოსი ჩიქობავა მოცემულ წარწერას XIV საუკუნეს განუკუთვნებს და საამისო მოტივად მის პალეოგრაფიულ თავისებურებებს ასახელებს. ჩვენ გვგონია, რომ აკად ჩიქობავას ეს დასაბუთება არ არის დამაჯერებელი. ადგილი, სადაც ძეგლს მიაკვლიეს, დადგენილი არ არის, თუმცა ცხადია ხუნძეთში ამგვარი ძეგლის გამოვლენის შესაძლებლობა. აკი ლეკებსა და ქართველებს მუდმივად ჰქონდათ ერთიმეორესთან პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობა! XIX საუკუნემდე ხუნძეთში მხოლოდ ნატყვევარი ქართველებით დასახლებული სოფლების მთელი ჯგუფის

¹ Атаев Д., Марковин В. Петрография горной Аварии. Ученые записки ИИЯЛ Дагестанского филиала АН СССР. Махачкала, 1965. Т. XIV (серия историческая), გვ. 345.

² ჩიქობავა არნ. ქართულ-ხუნძური წარწერა მე-14 საუკუნისა დაღესტნიდან (წინასწარი ცნობა). სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალის მოამბე. ტ. I, №4, გვ. 325.

³ Саидов М.С. Возникновение письменности у аварцев. Языки Дагестана. Махачкала, 1948. Вып. I, гл. 137.

არსებობა ქმნის შესაძლებლობას იმის სავარაუდოდ, რომ ამგვარი ქართულწარწერიანი ჯვრები და ფილები მზადდებოდა ადგილობრივ, საკუთრივ ხუნძეთში, მაგრამ ამის საფუძველზე არ შეიძლება იმ დასკვნის გამოტანა, თითქმის ისლამამდელ პერიოდში ხუნძებს ჰქონდათ დამწერლობა ქართული გრაფიკის საფუძველზე, რაკი საამისოდ არ მოგვეპოვება საკმარისი მონაცემები⁴. 1954 წელს ეს პოზიცია გააქარწყლა ტოგო გუდავამ, რომელმაც გამოაქვეყნა კიდევ ერთი ქართულ-ხუნძური წარწერა და აჩვენა, რომ ეს წარწერები სისტემური ხასიათისაა⁵. ამის შემდეგ ეპიგრაფიკული ძეგლების კვლევა შეწყდა, თუ არ ჩავთვლით გივი ღამბაშიძის მომცრო სტატიას, რომლის შესახებაც ქვემოთ ვიმსჯელებთ. პირველ წარწერაში ამოკითხული იყო მხოლოდ ორი ხუნძური სიტყვა, მეორე წარწერაც ბოლომდე არ ამოკითხულა. დაისმოდა საკითხი სხვა ქართულ-ხუნძურ წარწერათა არსებობის შესახებ. 2012-2013 წლებში ხუნძეთში მოგზაურობების დროს ჩვენ ადგილობრივ მხარეთმცოდნეთა კოლექციებსა და სახლების კედლებზე მივაკვლიეთ რამდენიმე ქართულწარწერიან ქვასა და ჯვრების ნამსხვრევებს, რომელთა გვერდით აღმოჩნდა ერთი წარწერა, რომელიც, ჩვენი აზრით, შეიცავს ხუნძურ სიტყვებს. შესაბამისად, დღეისათვის ჩვენ შეგვიძლია განვაცხადოთ სამი ქართულ-ხუნძური წარწერის არსებობის ფაქტის შესახებ, რომლებიც წინამდებარე ნაშრომის კვლევის საგანია.

ჰალას წარწერა. წარწერიანი ქვის ჯვარი აღმოჩნდა ხუნზახის რაიონის სოფელ ბათლაჰეჭიბის ახლოს მდებარე ჰალას ნაქალაქარზე (იხ. სურათი 1)⁶. მასზე ამოკვეთილი ორენოვანი ქართულ-ხუნძური ტექსტი შედგება 11 სტრიქონისაგან და შესრულებულია ქართული ასომთავრულით (ქართული ტექსტი) და ნუსხური ასოებით (ხუნძური ტექსტი). წარწერის ტექსტი და ფოტო გამოაქვეყნა ა. ჩიქობავამ 1940 წელს⁷. ქართული სიტყვები ხშირად დაქარაგმებული, ხუნძურ ნაწილში კი ქარაგმა ერთხელაა გამოყენებული და სიტყვები შეუმოკლებლადაა ჩაწერილი – როგორც ჩანს, წარწერის ამ ნაწილს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა; ქართულ ნაწილს უკავია ჯვრის ზედა მკლავი და ქვედა მკლავის ქვემო ნაწილი; ხუნძური ტექსტი წარმოდგენილია ჯვრის შუა ნაწილში: შუაში, მარცხენა და მარჯვენა მკლავებზე, IV-VII სტრიქონებზე. ა. ჩიქობავამ ქართული ტექსტი ასე გაშიფრა: **ჯუარი. ქრისტე, შეიწყალე თეოდორე. წმიდაო თეოდორე, წმიდაო სარკელი...** (ხუნძური ტექსტი) **ამინ. უფალო ღმერთო ჩუენო, გაბრიელი დაიცუვენ.**

წარწერის შუა ნაწილის ტექსტში „ბერძნულ-რომაული ეკლესიისათვის უცნობი რომელიღაც წმინდანის“ სარკელისადმი (არნ. ჩიქობავას აზრით, სახელი **სარკელი** ასახავს „ადგილობრივ რეალობას“), მიმართვის მომდევნოდ წერია ხუნძური ფრაზა, რომელშიც, მკვლევრის სიტყვით, უდავოა ორი სიტყვის მნიშვნელობა: **წობ თეგი** (= ხუნძ. **წობ ლ'ეგი**) „წყალობა დაედოს, წყალობა ეყოს“. აქ ხუნძური ენის ლატერალური თანხმოვანი **ლ'** გადმოცემულია მასთან მიახლოებული **თ** თანხმოვნით. ეს გამოწვეულია ქართულ ენაში ამგვარი ფონემის არარსებობით, ანდა ასახავს ხუნძური ენის ფონემაური სისტემის ისტორიულ ვითარებას, რაც შემორჩენილია ამ ენის ანწუხურ დიალექტში, სადაც შეინიშნება **ლ'** ბგერის ჩანაცვლება სწორედ **თ** თანხმოვნით (მაგ., სამწიგნობრო ენის **ლ'არ** „პატარა მდინარე, ღელე“ – ანწუხური **თარ**). ხუნძური **წობ** სიტყვის მნიშვნელობაა „წყალობა“, ხოლო **ლ'ეგი** ხუნძური **ლ'ეზე** „დადება“ ზმნის ნატვრითი კილოს ფორმაა. ფრაზა ითარგმნება ასე: „დაე წყალობა დაედოს!“ შდრ. ხუნძური ენის მეარი შესიტყვება **ალლაჰასულ წობ ლ'ეგი** „დაე ალაჰის წყალობა დაედოს“, რასაც ყურადღება არნ. ჩიქობავამ მიაპყრო. მეცნიერის აზრით,

⁴იქვე.

⁵ტ. გუდავა. ორი წარწერა (ქართული და ქართულ-ხუნძური) დაღესტნიდან. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. თბილისი, 1954, XXX, გვ. 187.

⁶ჩიქობავა არნ. ქართულ-ხუნძური წარწერა... გვ. 325.

⁷იქვე.

⁸იქვე.

გრაფიკული ნიშნების მიხედვით ძველი XIII-XIV საუკუნეებს, ან არაუგვიანეს XV საუკუნეს უნდა განეკუთვნებოდეს. ისტორიული ფაქტები და პალეოგრაფიული მონაცემები მხარს უჭერენ ამგვარ დათარიღებას, ვინაიდან XV საუკუნის შემდგომ გამაჰმადიანებულ დაღესტანში ამგვარი ძეგლების შექმნა შეუძლებელი იყო⁹. 2002 წელს ეს წარწერა სხვაგვარად წაიკითხა გ. ღამბაშიძემ¹⁰. მან გადასინჯა ა. ჩიქობავასეული იკითხვისიც, დათარიღებაც და მისი შექმნის თარიღად XII-XIII საუკუნეები ჩათვალა. მისი აზრით, წარწერა ორენოვანი კი არ არის, არამედ ქართულენოვანია¹¹. გ. ღამბაშიძე ეთანხმება ქართული ნაწილის ა. ჩიქობავასეულ გაშიფრვას, მაგრამ სხვაგვარად კითხულობს ტექსტის ხუნძურ ნაწილს. IV სტრიქონის **წოთ თეგი**-ს ნაცვლად იგი კითხულობს ფრაზას: **წ(მიდა)ო ბ(ა)თ(არ)ეგი**. აშკარაა, ამგვარად კითხვისას გ. ღამბაშიძე არღვევს ამოკითხვის წესს: ასოებს არ უზის ქარაგმის ნიშნები, რაც არ იძლევა საშუალებას, ამოვიცნოთ აქ შემოკლებული ტექსტი და გავიზიაროთ სიტყვათა შემოთავაზებული აღდგენა. გარდა ამისა, „აღდგენილი“ პირსახელი **ბათარეგი**, რომელსაც მკვლევარი ხუნძურად მიიჩნევს, არ დასტურდება არც ხუნძურ და, ზოგადად, არც დაღესტნურ ონომასტიკონში. გ. ღამბაშიძე მომღვენო სიტყვებს (V-VII სტრიქონები) ხუნძურ სიტყვებად კი არ თვლის, არამედ შემდეგ პირსახელებად: **ბოტ(ა)ბ(ი): ჩოჰლტა: რ...ე: ჩჰესიტა**. ეს სახელები, მისი აზრით, „ადგილობრივი და ქრისტიანული წარმომავლობისაა“, რომლებიც „ალბათ გავრცელებული იყო შუა საუკუნეთა ხუნძეთში“¹². ამრიგად, ტექსტი საკუთარ სახელთა ბუნდოვანი და გაუგებარი ნუსხა გამოდის. გ. ღამბაშიძის მიხედვით, „მათ [ამ სახელებს – მთარგმნ.] ეძებნებათ პარალელები საქართველოს ონომასტიკონშიც“¹³, თუმცა მაგალითები, ან სათანადო მითითებები არ მოჰყავს.

ა. ჩიქობავამ ხუნძური ნაწილის ასოები ამოიცნო, მაგრამ მთლიანი ტექსტი არ გაუშიფრავს. მისი დასკვნით, ტექსტის შინაარსი „გაუგებარია; ცნობილია მხოლოდ ის, რომ წყალობას გამოითხოვენ მამაკაცისათვის, რაზეც მიუთითებს ერთ-ერთი სიტყვის -ვ დაბოლოება, რომლითაც ხუნძურ ენაში მამაკაცის სქესი გამოიხატება“¹⁴. ტექსტის ჩვენეული წაკითხვა განსხვავდება ა. ჩიქობავასეულისაგან: ტექსტის V სტრიქონის მეორე სიტყვას ჩვენ **ჩაჰლტა**-ს მაგიერ კკითხულობთ როგორც **ჩოჰლტა**, ვინაიდან აშკარად ჩანს, რომ სიტყვის მეორე ასო **ო** ხმოვანია და არა **ა**; იგივე ვითარებაა იმავე V სტრიქონის მესამე სიტყვის მეორე ასოს შემთხვევაში. ამ ასოებიანი სიტყვები ა. ჩიქობავას არ გაუშიფრავს და ისინი მისი საგანგებო კვლევის ობიექტებად არ ქცეულან.

მოგვეყვას წარწერის ტრანსკრიფცია და თარგმანი ა. ჩიქობავას მიხედვით:

- (1) ჯ(უა)რიქ(რისტ)ე
- (2) შ(ეიწყალ)ეთ(ეოდორ)ეწ(მიდა)
- (3) ოთ(ეოდორ)ე: წ(მიდა)ო
- (4) სარკელი: წობთეგ
- (5) ი: ბოტბჩაჰლტარო...
- (6) ე: ჩჰე
- (7) სიტა
- (8) ა(მი)ნ: (უფალ)ო
- (9) ჯ(მერთ)ო: ჩ(უენ)ო
- (10) გაბრ(იე)ლი
- (11) დაიცუვ(ე)ნ.

⁹ჩიქობავა არნ. ქართულ-ხუნძური წარწერა..., გვ. 325.

¹⁰Гамбашидзе Г.Г. О новом прочтении и датировке одной грузинской надписи из Дагестана. Международная научная конференция «Археология (IV) и этнология (III) Кавказа», Сборник кратких содержаний докладов. Тбилиси, 2002, გვ. 55–57.

¹¹იქვე, გვ. 56.

¹²იქვე.

¹³იქვე.

¹⁴ჩიქობავა არნ. ქართულ-ხუნძური წარწერა..., გვ. 325.

ხუნძური ტექსტის დასაწყისის პირველი ფრაზიდან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ წარწერაში გამოითხოვენ გარდაცვლილი პირისა და მისი ახლობლების შეწყალებას. მეორე ქართულ-ხუნძურ წარწერაშიც (წარწერა 2), რომელიც გაშიფრა ტ. გუდავამ, წყალობას ბავშვებისათვის ითხოვენ¹⁵. მოსალოდნელია, რომ პირველი წარწერის ხუნძური ნაწილის დარჩენილი სიტყვებიც, რომლებიც არნ. ჩიქობავამ წაიკითხა, მაგრამ ვერ მოახდინა მათი იდენტიფიცირება, უნდა იშიფრებოდეს წარწერის სამგლოვიარო შინაარსის გათვალისწინებით. ფრაზა **წოთ თევი**-ს მომდევნო სიტყვები **ბოტბ ჩოჰლტა**, რომლებიც ერთ ფრაზად აღიქმება, რაკილა მისი მეორე სიტყვა ისევე, როგორც მე-2 წარწერის ერთ-ერთი სიტყვა (ტ. გუდავას წაკითხვით: თიმალატა „ბავშვებზე“), ბოლოვდება **-ტა** სუფიქსით, რომელიც ხუნძურ ენაში გადმოსცემს „-ზე, ზედ, ზემოდან“ მნიშვნელობას. ცხადია, აქ სახელდებიან პირები, ანდა ადამიანთა კრებული, რომელთათვისაც ითხოვენ წყალობას. ამგვარად ვლინდება **ჩოჰლტა** ძირის მსგავსება სიტყვასთან **ჩოხ'ოლ** „მუცლისა“ (ნათესაობითი ბრუნვა), რომელიც მონაწილეობს ხუნძური ენის რამდენიმე მყარი შესიტყვების შემადგენლობაში. მაგალითად: **ჩოხ'ოლ ებელ** „ღვიძლი ღელა“¹⁶ (ზედმიწვევით: „მუცლის ღელა“), **ცო ჩოხ'ოლ ლ'იმალ** „და-ძმა“ (ზედმიწ.: „ერთი მუცლის შვილები“). ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ **ჩეხ'** „მუცელი“ სიტყვის ნათესაობითი ბრუნვა გამოიყენება ღვიძლ ნათესავთა აღმნიშვნელად, უპირატესად კი ერთი დედის შვილებისა, და-ძმისა. ამრიგად, სიტყვა **ჩოჰლტა** იოლად შეიძლება გაავივიგოთ **ჩოხ'ლტა** სიტყვა-ფორმასთან. ხუნძურის თავისებური **ხ'** ფონემა არ დასტურდება ქართულში, რის გამოც იგი ისევე კანონიერად შეიცვლებოდა ახლომდგომი **ჰ** თანხმოვნით. ასევე დაბრკოლება არ ექმნება მეორე **ო** ხმოვნის გამოტოვებას ამავე სიტყვაში – ხმოვნების გამოტოვება ქართულში ხშირია, მაგალითად, ასეა ამავე წარწერის ქართულ ტექსტში: **გაბრ(ი)ლ და დაიცუვ(ე)ნ**. როგორც ჩანს, წარწერის ავტორს სურდა იმათი დაზუსტება და ახლო ნათესაობის ხაზგასმის, ვისთვისაც ითხოვდა წყალობას და სწორედ ამიტომ გამოიყენა სიტყვა **ჩეხ'** „მუცელი“ სიტყვის **ჩოხ'ოლტა** ფორმა.

სიტყვა **ბოტბ**-ის ფორმა აღდგება მისი მოსალოდნელი სემანტიკის მიხედვით და ხუნძური ენის სამხრეთული დიალექტების დახმარებით, სადაც უკეთაა დაცული ძველი ლექსიკა. თუ ვივარაუდებთ, რომ სიტყვაში გამოტოვებულია **ა** ხმოვანი **[ბოტ(ა)ბ]**, ცხადია მისი მსგავსება ლუნიბის რაიონის ყოფილი გურჯიხის თემის სოფლებში ბაწადაში, უნტიში, შულაბსა და ქულაბში გავრცელებულ **ბოტურაბ** სიტყვასთან [ამ თემს ხუნძურად ორი სახელი აქვს: **გურჯიხ** „ქართველობასთან, ქართველებთან“ და **გურჯიჯლი** „ქართველობა, ქართველები“ – მთარგმნ.]. მაგალითად, ეს სიტყვა იხმარება შემდეგ შესიტყვებებში: **ბოტურ(აბ) ხინკ** „ხინკალი“, ღვეზელის სახელწოდება **ბოტურ(აბ) ჩედ** „ავსებული, ანუ გულსართიანი პური“. ამავე რიგისაა სემანტიკა ჭოხის თქმის სიტყვა **ბოტ-იშ-**ისა „ავსება, შევსება“. ე.ი. საქმე უნდა გვექონდეს ხუნძური **ტუბარაბ** „სავსე; მთელი, მთლიანი“ სიტყვის მეტათეზირებულ ფორმასთან (**ტბ > ბტ**). აქვე უნდა მოვიხსენიოთ აგრეთვე სიტყვა **ტუბან** „მთლიანად, სრულად; საბოლოოდ“, იმავე მნიშვნელობის მქონე მისი მსგავსი **ტუბავ** (ზაქათლის დიალექტი), **ტობავ** (კახიბის თქმა). ამრიგად, ფრაზის იკითხვისას ასეთია: **წოთ ლ'ევი ბოტაბ ჩოხ'ოლტა** „შეიწყალენ ყოველნი ნათესავნი“ (ზედმიწვევითი თარგმანი: „დაე, წყალობა დაედოთ სრულიად და-ძმებს“).

ამ ფრაზის მომდევნო სიტყვა (V სტრ.) ნაწილობრივ იკითხება: პირველი ასოა **რ**, ბოლო – **ვ**. **რ**-ს შემდეგ ჯვარს მარჯვენა მკლავის ქვედა ნაწილი მომტვრეული აქვს და მხოლოდ სამი მოკლე წანაზარდი გაირჩევა, რომლებიც დიდი ალბათობით **ო** (ნუსხური **ო**) და **ა** (ნუსხური **ა**) ასოების

¹⁵Гудава Т.Е. Две надписи (грузинская и грузинско-аварская) из Дагестана... გვ. 187.

¹⁶ Саидов М.-С. Аварско-русский словарь. М., 1967, გვ. 573.

ნაწილები უნდა იყოს. სიტყვის ბოლო ასო **ვ** ასოა და აღნიშნავს მამაკაცის სახელის, ან ეპითეტის გრამატიკულ კლასს. თუ დავუშვებთ, რომ ეს მამაკაცის სახელია, მაშინ შეიძლება აღდგეს ამჟამად იშვიათი სახელი **როზავ**, რომელიც მომდინარეობს ჯიქის (ცხოველის) **როზ** სახელწოდებისაგან¹⁷, რომელიც გვხვდება ხუნძური ენის გავრცელების სამხრეთ ზოლში: დაღესტნის თლარატისა და ჭაროდის რაიონებსა და აზერბაიჯანის ბელაქნისა და ზაქათლის რაიონებში. ეს სიტყვა სამხრეთ ხუნძურ ანთროპონიმიად გაგვრცელებული. მაგალითად, ჭაროდის რაიონის სოფ. ირბში ცნობილია სახელი **როზ-მუჰამად**¹⁸ და მეტსახელი **როზავ** „ვაჟკაცი, ჯიქისებრი“, ხოლო თლარატის რაიონის სოფელ ჭოროდაში არის თუხუმი **როზალ**¹⁹. თუკი ამ სიტყვას არ მივიჩნევდით პირსახელად, მაშინ გაშიფრვის ერთი ვარიანტი რჩება: ***რო[სა]ვ**, რაც, შესაძლოა, მომდინარეობდეს სამხრეთული დიალექტების **როს** „ქმარი“ სიტყვისაგან.

ხუნძური ტექსტის ბოლოკიდურა სიტყვა **ჩჰესიტა** (VI-VII სტრ.) გვავარაუდებინებს რამდენიმე შესაძლებლობას, მაგრამ ლოგიკური ჩანს **ჩჰესიტა** სიტყვის დაკავშირება თანამედროვე ხუნძურ სიტყვაფორმა **ჩიასტა**-სთან „ადამიანზე, კაცზე“, რომელიც ამ წარწერაში თავდაპირველი **ჩი პესიტა** „ადამიანი მასზე“, ანუ „ადამიანზე“ ფორმითაა წარმოდგენილი. ამგვარად ცხადია კავშირი წინა **რო[სა]ვ** სიტყვასთან და შესაძლებელია ამგვარი რეკონსტრუქცია: ***როს-ავ-ჩი პე-სი-ტა**, სადაც ***როს-ავ-ჩი** ხუნძური **ბეტერჰან-ჩი** „პატრონი; ქმარი“ სიტყვის სინონიმია, ხოლო მეორე სიტყვა წარმოადგენს **ჰევ** „ის“ ფუძის ნაერგატივალ ლოკატიური ბრუნვის **-ს** და **-ტა** სუფიქსებით ნაწარმოებ ფორმას. ტექსტი გვეუბნება, რომ წყალობა უნდა გავრცელდეს ქმარზე. ვვარაუდობთ, რომ ჯვრისა და წარწერის დამკვეთი ყოფილა გარდაცვლილი გაბრიელის მეუღლე.

ამრიგად, ჯვრის წარწერის შინაარსი ამგვარად შეიძლება გავიგოთ: „**ჯვარი. ქრისტე, შეიწყალე თეოდორე! წმიდაო თეოდორე, წმიდაო სარკელი! შეიწყალენით ყველა და-ძმა [და] ქმარი. ამინ, უფალო! უფალო ჩვენო, გაბრიელი დაიცავ!**“ პირსახელი **სარკელი** ანალოგებს ჰპოვებს ხუნძურ ონომასტიკონში ოდნავ განსხვავებული ფორმით არსებულ: **სერქილ** და **სერქილავ** სახელებთან, რომლებიც ლათინური **სერგიუს** სახელის ხუნძური ვარიანტებია და მიღებულნი არიან ქართული **სერგი** ფორმის შუამავლობით.

ტად-რაალის I წარწერა. წარწერიანი ჯვარი (სურ. 3) ნაპოვნია სოფელ ხუნზახის განაპირას, ტად-რაალში (ხუნდ. ტად-რაჰალ „ზემო კიდე“). აქ XX საუკუნის 50-იანი წლების დასაწყისში დ. ატაევმა აღმოაჩინა ქრისტიანული სამარხი, მანვე იქვე იპოვა 3 ქვის ჯვარი, რომელთაგან ორზე ამოკვეთილი იყო წარწერები ქართულ და ხუნძურ ენებზე²⁰. ტ. გუდავას აღწერით, საანალიზო წარწერაში ასოები წვრილი და ფაქიზად გამოყვანილია. ტექსტი დასაწყისსა და დასასრულს ქართულ ენაზეა შესრულებული, ხოლო შუაში – ხუნძურ ენაზე. საწერად გამოყენებულია მრგლოვანი და ნუსხური ასოები²¹.

ტ. გუდავასეული წაკითხვა:

- (1) **ჯ(უა)რი**
- (2) **ქ(რისტ)ესი**
- (3) **ი...წ(მიდა)ო: ა**
- (4) **(თორმ)ეტ**
- (5) **ნო: მო**
- (6) **ციქო**

¹⁷Марков Е.Л., Млокосевич Л.Л. Закальский заповедник. Баку, 1935, გვ. 46.

¹⁸Хапизов Ш. Гириб росдал кьибил (тухум) ва рукь. МахIачхьала, 2012, გვ. 8.

¹⁹Хапизов Ш. Тлейсерух: историко-этнографический очерк. Махачкала, 2008, გვ. 365.

²⁰Атаев Д.М. Каменные кресты из окрестностей Хунзаха. Материалы по археологии Дагестана. Т. I. Махачкала, 1959, გვ. 137.

²¹Гудава Т.Е. Две надписи (грузинская и грузинско-аварская) из Дагестана... გვ. 187.

- (7) ღნო: შ
 (8) (ეიწყალ)ე: ე(რისთა)ვი (?)
 (9) (ბე)(?)რი (ხუნძ. „ბერის ზედ“)
 (10) ტ(?)ა: თიმა (ხუნძ. „შვილებზე“)
 (11) ლატაწ (ხუნძ. „წყალობა“)
 (12) ობ (თ)ეგ(ი): ა(მი)ნ (ხუნძ. „დაეღოს“, ქართ. ამინ)
 (13) ო(ფალ)ო (ქართ. „უფალო“)

წარწერის თარგმანი: **ჯვარი ქრისტესი, წმიდაო ათორმეტნი მოციქულნი, შეიწყალენ ერისთავი, ზედა... ბერი, შვილებს წალობა ეყოს. ამინ, უფალო!**

პირველი და მეორე სტრიქონები შეიცავენ ქართული ენისათვის ტრადიციულ ფორმულას: **ჯვარი ქრისტესი**, რომლითაც იწყება მრავალი ჯვრის წარწერები. მესამე სტრიქონის მარცხენა ნაწილში განიჩევა ასოს ნაწილი, რომელიც ალბათ ჯვრის წამტვრეული მარცხენა ნაწილის ბოლო ასო იყო. შემდეგ ორწერტილს, რომელიც სიტყვის დასასრულის ნიშანი იყო, მოსდევს ქართული ტექსტი: **წმიდანო ათორმეტნი მოციქულნი, შეიწყალე** (III-VII სტრ., ჯვრის მარცხენა და მარჯვენა მკლავებზე და ქვედა მკლავის პირველი სამი სტრიქონი).

VII სტრიქონის ბოლო ასოების ამოცნობა ჭირს ისევე, როგორც ჯვრის ქვედა მკლავის მთელი ერთი სტრიქონისა. მოსალოდნელია, VIII სტრიქონზე ორწერტილის შემდეგ ეწეროს **-ევი**, რაც საშუალებას იძლევა საკმაოდ დარწმუნებით აღდგეს სიტყვა **ერისთავი**. ჩანს, მომდევნო სიტყვა საკუთარი სახელი უნდა ყოფილიყო. IX სტრიქონის პირველი ასოების აღდგენა შეუძლებელია, თუმცაღა შემორჩენილი ნაწილის გათვალისწინებით ცხადია, რომ აქ შესაძლებელია ხუნძური სიტყვაფორმა – **ბერი-ტა** „ბერის ზედ, ბერიზე“ ვივარაუდოთ და დავუშვათ, რომ იმ ადამიანს, ვისთვისაც წყალობას გამოითხოვდნენ, სახელად **კახაბერი** ერქვა, მაგრამ არც ისაა გამოსარიცხი, მისი სახელი **ხუნბარ**-ი ყოფილიყო, რაკილა ე ასო სიტყვაში **ბერიტა** მთლად დამაჯერებლად არ იკითხება. ასოები X სტრიქონზე გამოსახული ორწერტილის მომდევნოდ, XI სტრიქონი მთლიანად და XII სტრიქონის პირველი 4 ასო წარმოადგენს ხუნძურ ენაზე დაუბრკოლებლად ამოსაცნობ ტექსტს: **თიმაღატა წობ თეგი** „შეიწყალენ შვილები“. წარწერა მთავრდება ქართულ ენაზე შესრულებული სიტყვებით: **ამინ, ოფალო [უფალო]!** (XII სტრიქონის ბოლო და XIII სტრიქონი)²². იმის გათვალისწინებით, რომ ჯვარზე მოიხსენიება ათორმეტი მოციქული, რომელთაც მიმართავს ტექსტის ავტორი, სავარაუდოა, ჯვარი უკავშირდებოდეს ხუნზახთან მდებარე აქაროს მთაზე არსებულ ეკლესიის ნანგრევებს, სადაც XX საუკუნის 70-80-იან წლებში გ. ღამბაშიძის ხელმძღვანელობით წარმოებდა არქეოლოგიური გათხრები. მკვლევარმა გათხრებისას აღმოჩენილი ქვის ჯვრების ტექსტთა ინტერპრეტაციის საფუძველზე გამოთქვა მოსაზრება, რომ ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილი ეკლესია ათორმეტი მოციქულის სახელობისა იყო²³.

სამილახის წარწერა. მესამე ჯვრის ნამსხვრევი მიკვლეულ იქნა მაჰომედ რაჯაბოვის მიერ ხუნზახის ძველ უბანში, რომელსაც სამილახი ჰქვია. მას შერჩენილი აქვს მარცხენა მკლავი. ნამსხვრევზე არის ზედა სტრიქონის ქვედა ნაწილი და მის ქვემოთ წარმოდგენილი 2 სრული სტრიქონი. ზედა სტრიქონზე 5 ნიშნიდან შესაძლებელია მხოლოდ ბოლო ა ხმოვნის ამოცნობა. შუა სტრიქონი ამოკვეთილია უთანაბრად: პირველი 3 ასო დახრილია და რომელიღაც სიტყვის **-რავ** დაბოლოება უნდა იყოს. დანარჩენი 4 ასო თანაბრადაა განლაგებული და იკითხება როგორც **ჰატა**. ქვედა სტრიქონზე ორი ასო **-აჟ** ოდნავ დაცილებულია გამოსახულების დანარჩენი ნაწილებისაგან, რაც გვაგვარაუდებინებს, რომ აქ ეწერა ჯვრის დაკარგული მარჯვენა მკლავის წინა სტრიქონზე

²²იხ.: Атаев Д.М. Каменные кресты из окрестностей Хунзаха... გვ. 182–183.

²³Гамбашидзе Г.Г. Грузинские лапидарные надписи из христианского храма на горе Акаро над Хунзахом (Дагестан). Кавказ и степной мир в древности и средние века. Махачкала, 2000, გვ. 77–78.

დაწყებული რომელიმე სიტყვის დაბოლოება. დანარჩენი 4 ასო **სანა-** თანაბრადაა განლაგებული მწკრივში.

ჯვრის მთელი ტექსტიდან შესაძლებელია მხოლოდ ორი იკითხვის: **ხატა** საკმაოდ დარწმუნებით უნდა ამოვიკითხოთ როგორც ხუნძური **ხატან** „სამლოცველო, ეკლერა“, ხოლო მისი წინა **-რავ** სეგმენტი ალბათ ხუნძური სიტყვის დაბოლოებაა, რომელშიც კიდურა **-ვ** მამაკაცის კლასის აღმნიშვნელი უნდა იყოს.

ურადას წარწერა. იმის მკაფიო საბუთად, რომ ხუნძეთში ქართული გრაფიკის საფუძველზე არსებობდა ხუნძურენოვანი ეპიგრაფიკა, გამოდგება შამილის რაიონის სოფელ ურადაში აღმოჩენილი წარწერა. 1923 წელს დალესტანში მომუშავე ექსპედიციის ხელმძღვანელის ნ. იაკოვლევის განცხადებით, „ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მონაპოვარი“ გახდა ღუნბის ოკრუგის (ამჟამინდელი შამილის რაიონის) სოფელ ურადაში აღმოჩენილი ქვის ნატეხი „ძველქართული დამწერლობით შესრულებული წარწერის ნაწილითურთ, რომელიც, საერთო წესის მიხედვით და ჩვენდა საბედნიეროდ, პირით გარეთკენ აღმოჩნდა ჩასმული [სახლის] კედელში. აშკარაა, რომ იგი გამოუყენებია მშენებელს ორნამენტული მოტივის სახით. სახლის პატრონის სიტყვით, ეს ფრაგმენტი მას უპოვია ბინის შენების თანხლები მიწის საშუალების დროს, ახლანდელი ნაგებობის ეზოში“²⁴. ეს ქვა წაიღეს მოსკოვში. 1924 წელს იგი ნ. მარის კვლევის ობიექტად იქცა, მაგრამ მისი ნაშრომი მხოლოდ ნ. მარის გარდაცვალების მერე, 1947 წელს გამოიცა. ნ. მარი აღნიშნავდა, რომ „ფრაგმენტს ფრთხილად უნდა მოვეყრათ, როგორც ქართული სასულიერო დამწერლობის არაქართული... ენების ძეგლთა ჩასაწერ ერთ-ერთ სახეობას“²⁵. მკვლევრის აზრით, 4-სტრიქონიანი წარწერა, რომელსაც უნდა ჰქონოდა გაგრძელება მარჯვნივ, მომტვრეულია. წარწერის კითხვისას ნ. მარი ემყარებოდა ხუნძური ენის ლექსიკურ მარაგს, მაგრამ იყენებდა სხვა კავკასიური ენების მონაცემებსაც, რასაც ასაბუთებდა „ჩრდილოეთკავკასიელი იაფეტიდების [ე.ი. ქართველთა მონათესავე ხალხების – მთარგმნ.] წარმართულ წარმოდგენათა“ საერთო ბაზისის არსებობით, ანუ იგი თვლიდა, რომ ჩრდილოეთ კავკასიაში რელიგიური ტერმინები გადადიოდა ერთი ენიდან მეორეში²⁶. ნ. მარი წერდა: „საკითხის მნიშვნელობა იმით კი არ გამოიხატება, რომ დავახვავოთ მკითხავური განმარტებები, რომლებიც ასე იოლი გამოსატქმელია საკონტროლო საშუალებათა (თუნდაც იმავე ენაზე არსებული სხვა წარწერების პარალელური იკითხვისების) უქონლობის პირობებში, არამედ [ისაა არსებითი,] რომ შემდგომში გაგრძელდეს უკვე დაწყებული ჩრდილოეთკავკასიური მასალების დაგროვება“²⁷. ნ. მარი წარწერას ხუნძური ენის საფუძველზე კითხულობდა²⁸. ქვემოთ წარმოვადგენთ ნ. მარისეული წაკითხვის თარგმანს:

ქრისტე ჩვენი ალბანეთისა (ვარიანტი: ჯვარო ჩვენი, ალბანელებისა)

ღვთაება, წმიდაო

ქალწულო მარიამ

ასტარისაო, წმი...²⁹

ტექსტის ამოკითხვისას ნ. მარი უდავოდ დარწმუნებული იყო მხოლოდ ერთ რამეში: „მესამე სტრიქონის დასასრულს ქარაგმის ნიშნის ქვეშ **მრმ** სამი ასოთი ჩაწერილია სახელი **მარიამ**, ანდა,

²⁴Яковлев Н. Новое в изучении Северного Кавказа (Предварительный отчет о работах дагестано-Чеченской экспедиции 1923 г. в Дагестане). Новый Восток. Журнал Научной Ассоциации Востоковедения СССР. 1924, გვ. 250.

²⁵Март Н.Я. Албанская надпись. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории и материальной культуры им. Н.Я. Марра. Вып. XV. М.-Л., 1947, გვ. 8.

²⁶იქვე, გვ. 11.

²⁷იქვე, გვ. 13.

²⁸Муравьев С.Н. Три этюда о кавказско-албанской письменности. Иберийско-кавказский енаотмеченерების წელიწდეული, ტ. VIII. თბ., 1981, გვ. 293.

²⁹Март Н.Я. Албанская надпись..., გვ. 13.

შესაძლოა, წარწერის ენაზე **მაჰრამ**, ე.ი. „მარიამ“³⁰. სხვა შემთხვევებში მეცნიერი წარმოადგენდა მეტ-ნაკლები ალბათობის ხარისხის იკითხვისებს. პირველი სტრიქონის პირველ ასოს, რომელიც წარმოდგენილია ორწერტილის წინ, ნ. მარი მიიჩნევდა ქრისტეს აღმნიშვნელად: „სწორედაც ქართული წარწერების ფორმულაა – „ქრისტე“ ერთი ასოთი...“³¹. პირველი სტრიქონის მეორე სიტყვას, რომელიც წყდება ქვის კიდის მომტვრევის გამო, მეცნიერი კითხულობდა როგორც **ჰარულ-**ს და მიუთითებდა, რომ მეორე სტრიქონზე არის მხოლოდ **ჰარ** სეგმენტი, ხოლო მეორე სტრიქონის პირველი ასო **ლ** არის. ეს **ჰარ** სიტყვა თითქოსდა ალბანელთა სატომო სახელი იყო და ტექსტში წარმოდგენილია ხუნძური ენის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით³² [ამ ენაში ნათესაობით ბრუნვას მართლაც **-ლ** სუფიქსი გამოხატავს, ხოლო ალბანელთა სატომო სახელი მეცნიერის მიერაა შეთხზული – მთარგმნ.]. ამ ბგერის შემდეგ მეორე სტრიქონში მოდის ორწერტილი – განკვეთის ნიშანი, რომელსაც მოსდევს სიტყვა **გიმო**. ნ. მარის ვარაუდით, ეს სიტყვა არის ტერმინ **გიმორ** // **გემორ**-ის ვარიანტი და ითარგმნება როგორც „ზეცა; ღვთაება“³³. მეორე სტრიქონის მომდევნო ორწერტილის მერე წერია ორი ასო **ვა**, რომლებიც კიდევ ერთი ორწერტილის წინ მდგომ მესამე სტრიქონის პირველ ასოსთან ერთად ნ. მარს მიაჩნდა **ვაცო** სიტყვად და თარგმნიდა როგორც „წმიდას“³⁴ (აქ მკვლევარი ემყარებოდა ხუნძურ სიტყვებს **ბ-აწიხე** „გაწმენდა, გასუფთავება“ და **ბ-აწაღ** „წმინდად, სუფთად“, აგრეთვე ითვალისწინებდა ოსურ ენაში არსებულ სიტყვა **ჴაც**-ს „წმიდა“³⁵).

წარმოვადგენთ გარკვეულ კონიექტურებს ხუნძურ ტექსტში:

(ქრისტელ)ა ჰარულა (გურელ)ლ გიმო ვა(წილ)ო

„ქრისტესაგან ვითხოვ წყალობასა და განწმედას“.

ამრიგად, ჩვენ ვეთანხმებით იმას, რომ პირველი სტრიქონის პირველი ასო არის **ქრისტელა** სიტყვის ბოლო ბგერის გადმოცემი, ხოლო მომდევნო ნაწილი შეიცავს ვედრებას ქრისტესადმი. მსგავსი ტექსტები შეიცავენ ფორმულას **წობ ლ'ეგი** „დაე წყალობა დაედოს“, რომელიც მოცემულ წარწერაში შეცვლილია სხვა მიმართვით: **ჰარულა გურნ'ელ გიმო ვაწილო**. აქ **ჰარუ** აშკარად დასაწყისია სიტყვისა **ჰარულა** „ვითხოვ“ (< **ჰარი** „თხოვნა, ვედრება“ და **ჰარიზე** „თხოვნა, ვედრება“³⁶). ამის შემდეგ ტექსტში მოდის **ლ** ასო, რომელსაც ჩვენ ვთვლით **გურნ'ელ** სიტყვის დასასრულად (მდრ. შესიტყვება **გურნ'ელ-წობ** „ქველმოქმედება, გულკეთილობა“³⁷, რომელშიც **გურნ'ელ** და **წობ** სინონიმებია და ამ სახით აძლიერებენ შესიტყვების მნიშვნელობას. დამოუკიდებლად ხმარებისას **გურნ'ელ**-ს აქვს მნიშვნელობები: „სიბრალული, შებრალება; შეცოდება; თანაღმობა; ქველმოქმედება, გულკეთილობა“³⁸).

მეორე სტრიქონზე **ლ** ასოსა და განკვეთის ნიშნის მერე მოდის 4 ასო, რომლებიც წარმოქმნიან სიტყვა **გიმო**-ს (მისი ვარიანტია **გიმუ**), რაც ხუნძურ ფოლკლორში გამოიყენება ქართული **-ც** ნაწილაკის ფუნქციით. მაგალითად, ერთ ეპიკურ სიმღერაში ისმის სოფელთა დაწვეილებული სახელები: **ბუხთიბგიმუ სულრალ'** „ბუხთი და სულრათლი“, **ჰიდგიმუ ყარალალ** „ჰიდი და ყარალალი“,

³⁰იქვე, გვ. 12.

³¹იქვე, გვ. 12.

³²იქვე, გვ. 13.

³³იქვე, გვ. 12.

³⁴იქვე, გვ. 11.

³⁵Миллер В.Ф. Осетинские этюды. Ч. 1 (Осетинские тексты). Ученые записки Императорского Московского университета. М., 1881. Вып. 1, гл. 120.

³⁶Саидов М.-С. Аварско-русский словарь. М., 1967, гл. 170.

³⁷იქვე, გვ. 153.

³⁸იქვე, გვ. 152-153.

ყელგიშუ ტელტალ „ყელი და ტელტალა“...³⁹. თანამედროვე ხუნძურ ენაში ეს კავშირი გამოიყენება **-გი** ვარიანტის სახით, ხოლო სრული **გიმო** // **გიშუ** სახეობები მხოლოდ ფოლკლორშია შემონახული. წარწერის ტექსტში ეს კავშირი ცალკე წერია და გამოყოფილია განკვეთის ნიშნით, ორწერტილით, ამჟამად კი იწერება წინამავალი სიტყვის დაბოლოებად.

II სტრიქონზე იკითხება კიდევ ორი ასო **ვა...**, რომლებიც უნდა იყოს ნაწილი სიტყვისა **ვაწი-ლო** „განწმედა (ცოდვებისგან)“, შდრ. **ვაწადავ** „სუფთა, წმინდა, უცოდველი“ და „პატიოსანი, ალალი“⁴⁰. ნ. მარი გვთავაზობდა ოსურ **შაც**-ს „წმიდა“.

III სტრიქონის დასაწყისში ცალკე დგას ასო **ო** ან **უ**, რომელსაც მოსდევს განკვეთის ნიშნებით გამოყოფილი სიტყვა **ოლომო**. ამ სიტყვის ჩაწერის წესიდან გამომდინარე, იგი ორნაწილიანი უნდა იყოს: **ოლო** მარცვლების მერე მცირე ლაკუნა ჩანს, შემდეგ კი წერია **მო**. არ გამოირიცხება, რომ აქ **მო** მარცვლის წინ გამოტოვებული იყოს **გი** მარცვალი და ტექსტი ასე აღდგეს: **ოლო (გი)მო**. ამის შემდეგ სტრიქონის ბოლოში იკითხება სამი ასო **მრმ**, რომლებიც უყოყმანოდ იკითხება როგორც **მარიამ**. ასე რომ, III სტრიქონის ტექსტი აღდგება ამგვარად: **ოლო (გი)მო მარიამ** „ოლო და მარიამი“. ქართული და ხუნძური ფონოლოგიური სისტემებისა (ქართულ ენას არ მოეპოვება **ღ**-ს მსგავსი **ჰოე** ბგერა, რომელიც აქ აშკარად გამოტოვებულია) და ხუნძური ონომასტიკონის მონაცემთა გათვალისწინებით, ვვარაუდობთ, რომ აქ ჩაწერილია ხუნძური მამაკაცის პირსახელი **ოლო** (ვარიანტი: **ოლაე**), რაც ითარგმნება როგორც „ახალგაზრდა, ჭაბუკი“. ჰიდათლის დიალექტში მამაკაცთა სახელები დღესაც კი არცთუ იშვიათად ბოლოვდება **-ლო** სუფიქსით მაშინ, როცა სხვა კილოებსა და კილოკავებში, აგრეთვე სამწიგნობრო ხუნძურ ენაში გავრცელებულია სუფიქსი **-ლაე** (მაგალითად, **ადალო** ზოგადხუნძური **ადალაე** ფორმის ნაცვლად). ე.ი. წარწერაში იხსენიებიან მამაკაცი და ქალი (ცოლ-ქმარი?) სახელად **ოლო** და **მარიამი**, რომელთათვისაც გამოითხოვენ ქრისტესაგან წყალობასა და ცოდვათა მიტევებას. თუმცა ამგვარ წაკითხვას აქვს სუსტი მხარეც: ესაა **ვაწი-ლო** „განწმედა“ ზმნის მხოლობითი რიცხვის ფორმა იმ დროს, როცა ორი პიროვნების შესახებ წერისას უნდა გამოყენებულიყო მრავლობითი რიცხვის **რაწილი** ფორმა, მაგრამ გამონაკლისები ამ შემთხვევაშიც არსებობს იმ არსებით სახელთა სახით, რომლებიც ნაზმნარი მამაკაცის კლასის გაქვავებული ფორმებია და იხმარება ყველა გრამატიკული კლასის აღსანიშნად. ეს გარემოება უფლებას გვაძლევს, ვივარაუდოთ, რომ ეს სიტყვა გავრცელდა ცოცხალ მეტყველებასა და წერით ტრადიციაში და გაგებული იყო როგორც ზოგადი ფორმა მამაკაცის, ქალისა და ნივთთა გრამატიკული კლასებისა.

ნ. მარი IV სტრიქონს კითხულობდა როგორც **ასთარილ ვაც** (ხუნძ.) „ასთარელი წმიდანი“ (იეგულისხმება მარიამი), თუმცა თვითონვე მიიჩნევდა დასაშვებად, რომ ხუნძური ენის საფუძველზე „ძნელი არ იყო მისი განმარტება როგორც ნათესაობის ტერმინისა“⁴¹ და რატომღაც **ვაც** „ძმა“ სიტყვის მნიშვნელობად უთითებდა „ვაჟს“ (შდრ. **ვას** „ვაჟი“). აქ უნდა იხსენიებოდეს ნათესაობის ტერმინი და არა წმიდანი. გაცილებით რთულია პირველი **...ასთარილ** სიტყვის წინა ნაწილის რეკონსტრუქცია, რომელიც, ჩვენი აზრით, მაინცდამაინც ნ. მარის ვერსიის მიხედვით არ უნდა იკითხებოდეს. საქმე ისაა, რომ IV სტრიქონი ნაკლებია – მომტკრეულია მისი ქვედა კიდე, რაც აძნელებს მის ამოკითხვას. მიუხედავად ამისა, ჩვენი აზრით, ნ. მარმა სწორად ამოიკითხა პირველი სამი (**...ასთ**) და ბოლო სამი ასო (**...რილ**) მაშინ, როცა შუაში ჩაწერილი ხმოვნის (**...ა...**) ამოკითხვა უნაკლო სულაც არ არის და აქ შესაძლებელია რამდენიმე ვარიანტის შემოთავაზება. ეს სტრიქონი შეიძლება აღვადგინოთ ასე: **დასთარილ ვაც** „დასთარის ძმა“. ალბათ აქ იხსენიება ვინმე **დასთარ-**

³⁹Надир-шагъ щущахъ виххизави /xIადურანა III. XIაпизовас ва Ж. МаламухIамадовас/. МахIачхъала, 2012, გვ. 26, 27, 48, 51.

⁴⁰ Саидов М.-С. დასახ. ნაშრ., გვ. 125.

⁴¹Март Н.Я. Албанская надпись... გვ. 10.

ის, ანდა **დასტურ**-ის ძმა, რომელმაც, შესაძლოა, შეასრულა ეს წარწერა, ანდა ფიგურირებდა ამ ტექსტში რაიმე სახით. მაგრამ, ერთი მხრივ, ხუნძურში ამგვარი სახელები არ დასტურდება, ხოლო, მეორე მხრივ, ირანის სახელმწიფოებრივი სისტემა მძლავრ გავლენას ახდენდა აღმოსავლეთ კავკასიაზე, კერძოდ, ხუნძეთზე. ამის გამო საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ტერმინთა დიდი ნაწილი ირანული წარმომავლობისაა. ამიტომ სავარაუდოა, რომ სიტყვა **დასთარ**-იც ირანული წარმოშობისაა. ყველაზე მეტად მოსალოდნელია, რომ აქ საქმე გვაქვს საშუალოსპარსულ **დასთურ** ან ახალსპარსულ **დასთურ** ვარიანტთაგან ერთ-ერთთან, რომელიც სასანიანთა ეპოქაში აღნიშნავდა „ავტორიტეტს; ძალის მქონეს, მფლობელს“, მოგვიანებით კი მისი სემანტიკა შეივსო ახალი მნიშვნელობებით, რაც იცვლებოდა დროისა და გარემოებათა შესაბამისად⁴². ი. იაკუბოვიჩის სიტყვით, საშუალოსპარსული **დასთურ** „ავტორიტეტი“ მომდინარეობს **დასთა** „ხელი“ და **ბარ** „ტარება, წარმოება, მიღება“ სიტყვებისაგან⁴³ (შდრ. ხუნძური ანალოგი: **ქვერშელ** „ხელისუფლება“ **ქვერ** „ხელი“ და **შევეზე** „მიღება, მოპოვება“). ზოროასტრიზმში **დასთურ** ეწოდება მაღალი რანგის სასულიერო პირს, ვინც ხელმძღვანელობს ოლქის რელიგიურ თემს. გარდა ამისა, ეს ტერმინი საერო ლიტერატურაში იხმარება „ხელმძღვანელის; დამრიგებლის“ მნიშვნელობით. თანამედროვე სპარსული ენის ლექსიკონში **დასტურ** სიტყვას აქვს 2 მნიშვნელობა: „ვეზირი, მინისტრი, მრჩეველი“ და „მთავარი ქურუმი ზოროასტრიზმში“⁴⁴. ქართულ ენაში სიტყვა **დასტური** შევიდა დაახლოებით იმავე მნიშვნელობებით: „წესდება, ინსტრუქცია, განაწესი“⁴⁵ [?]. განსაკუთრებით საყურადღებოა ქართული ენის თუშურ დიალექტში სიტყვა **დასტურ**-ის არსებობა, რომლითაც აღინიშნება „ჯვრის, ხატის მსახური“⁴⁶, ანუ ქრისტიანი ღვთისმსახური. ცხადი არ არის, განსახილველ წარწერაში ჩვენ მიერ აღდგენილი დასთარ სიტყვა რომელი სემანტიკითაა გამოყენებული – თანამდებობის სახელად, თუ მამაკაცის პირსახელად.

გ. ჩურსინის მიერ 1927 წელს სოფ. ურადამი ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით, ოდესღაც „ჰიდათლის ხეობას პატრონობდა ლეგენდარული ფეოდალი ოლო, რომელიც ცნობილი გახდა თავისი სისასტიკით და იმით, რომ შიშის ზარს სცემდა როგორც ჰიდათლელებს, ისე ხუნზახელებს. ჰიდათლელებმა და ხუნზახელებმა ერთობლივად შეუტეს ოლოს, დაამარცხეს მისი ლაშქარი, თვითონ კი მოკლეს“⁴⁷. მსგავსი თქმულება, რომელშიც ნააშობია, თუ როგორ გადაისროლეს კლდიდან აჯანყებულმა ჰიდათლელებმა თავიანთი მრისხანე ბატონი **ოლო-შოაეზი** [შამხალი – მთარგმნ.], XX საუკუნის დასაწყისში ჩაიწერა ბ. მაღაჩიხანოვმა, რომელიც ხაზგასმით აცხადებდა, რომ ამ ტერმინით (მხოლოდით რიცხვში – **შაუზა**, მრავლობითში – **შუხბი**) აღნიშნავდნენ „ჰიდათლის ხეობის ზედა კლასობრივ ფენას“⁴⁸. ამასთან დაკავშირებით წამოიჭრება საკითხი ურადას წარწერის ოლოსა და ლეგენდარულ ფეოდალ ოლოს იგივეობის შესახებ. საკითხის ასე დასმა დროულია იმის გათვალისწინებით, რომ მოსახსენებელი წარწერის დაკვეთა არ იქნებოდა ჩვეულებრივი ამბავი და ყველაზე მეტად იგი უნდა დაეკავშიროთ ზეპურთა ფენის პრივილეგიებს. თუ გავითვალისწინებთ წარწერაში ვინმე **დასთარ/დასთურის** ხსენების ფაქტსაც, რომელიც ადგილობრივ ფეოდალად (იქნებ ამასთანავე ქრისტიანული სალოცავის მსახურადაც?) უნდა ვცნოთ, როგორადაც ზეპირ ტრადიციას გამოჰყავს ოლო, ეს ვერსია მეტ დამაჯერებლობას იძენს. აქვე იმასაც დავძენთ, რომ ჰიდათლში ცნობილია ადგილობრივ მმართველთა ფენა **ჭუჰბი** // **შუხბი**, რომლებიც, შესაძლოა, იმ ოლოს შთამომავლები არიან. ამრიგად, ჩვენი აზრით, წარწერა შესრულდა

⁴²Encyclopædia Iranica. 1994. Vol. VII, Fasc. 1, გვ. 111-112.

⁴³Якубович И.С. Новое в согдийской этимологии. М., 2013, გვ. 56, 65.

⁴⁴Персидско-русский словарь, под редакцией Ю.А. Рубинчика. М., 1970. Т. I, გვ. 639.

⁴⁵Сургуладзе И.И. История государства и права Грузии. Тбилиси, 1968, გვ. 90.

⁴⁶Цоцანიძე Г. От листопада до листопада /пер. с грузинского З. Джапаридзе/. Тбилиси, 2008, გვ. 257.

⁴⁷Чурсин Г.Ф. Авары. Этнографический очерк. 1928 г. /редактор Р.И. Сефербеков/. Махачкала, 2008, გვ. 24.

⁴⁸Багадур Малачиханов /автор-составитель А.М. Муртазалиев/. Махачкала, 2004, გვ. 211.

დასთარის, ანუ ადგილობრივი ფეოდალის, სახელად ოლოს ძმის მიერ და ეძღვნება მის გარდაცვლილ ძმასა და რძალს მარიამს. წარწერის ანალიზის შესაჯამებლად აღვნიშნავთ, რომ იგი შესრულებულია ნუსხური ასოებით მრგლოვანის ელემენტებითურთ. მაგალითად, ასო **გ** ტიპურია ნუსხურისათვის, ხოლო ასოები **მ** და **ო** – მრგლოვანისათვის.

ქვემოთ წარმოვადგენთ წარწერის სავარაუდო იკითხვის:

- (1) (ქრისტელა): ჰაროლა
„ვევედრები ქრისტეს“
- (2) (გორდე)ლ: გიმო: ვა(წი)
<(გურდე)ლ გიმო ვა(წი)>
„წყალობასა და განწმედას [ცოდვებისაგან]“
- (3) (ლ)ო: ოლოგიმო მარიამ(იე)
„ოლოსა და მარიამისათვის“
- (4) (დ)ასთარილვაც
<დასთარილ ვაც>
„დასთარის ძმა“.

ზემოთ შემოთავაზებული წარწერათა ხუნძური ტექსტების თარგმანი და განმარტება, რომლებიც ემყარება ცნობილ ენათმეცნიერთა ა. ჩიქობავას, ტ. გუდავასა და ნ. მარის იკითხვისებს, საშუალებას გვაძლევს, მხარი დაუჭიროთ მათ მოსაზრებას ეპიგრაფიკულ ძეგლთა ქართულ-ხუნძური ორენოვნებისა და ხუნძური ერთენოვნების არსებობის შესახებ. ამასთანავე გვიძნელდება დავეთანხმოთ გ. ღამბაშიძეს, რომელიც გამოიყენებს პირველი წარწერის ორენოვნებას „ტექსტის ახლებური წაკითხვის, ასევე შუა საუკუნეთა საქართველოსა და ხუნძეთის კონფესიურ-რელიგიურ ერთობაზე დამყარებით და ხუნძეთისა და ჩრდილოეთ კავკასიის სხვა ქვეყნების ტერიტორიაზე ნაპოვნი ქართული ძეგლების მონაცემთა გათვალისწინებით“⁴⁹. ამ და სხვა წარწერების ანალიზი, გ. ღამბაშიძისეული წაკითხვის ნაკლოვანებანი, ქართულ ასოთა ნაკრების ქართულ ენაზე გაშიფრვის შეუძლებლობა და, პირიქით, მათი ხუნძური ენის საფუძველზე ამოკითხვის შესაძლებლობა გვიჩვენებს მოცემულ ეპიგრაფიკულ ძეგლთა პირველი მკვლევრების თვალსაზრისის მართლზომიერებასა და საფუძვლიანობას.

ხუნძური ენის წერილობითი ფიქსირების პირველი ცდები დაკავშირებული იყო დაღესტანში ქრისტიანობის განმტკიცებასა და ქართული დამწერლობის გავრცელებასთან. რა თქმა უნდა, ქართველ მისიონერთა მოღვაწეობას უნდა ხლებოდა არა მარტო ქრისტიანობის ქადაგება ადგილობრივ მოსახლეობაში (რისთვისაც აუცილებელი იქნებოდა მათ მიერ ხუნძური ენის ცოდნაც), აქაურთაგან ეკლესიის მსახურთა მომზადება და სწავლება და ქართულ ენაზე ტექსტების შედგენა, არამედ უეჭველად უნდა ყოფილიყო მისწრაფებაც ქართული გრაფიკის საფუძველზე ადგილობრივი მოსახლეობისათვის გასაგები დამწერლობის შექმნისა. ამის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება წერილობითი წყაროების ერთმნიშვნელოვანი ცნობები, მაგრამ უნდა გავიხსენოთ ორიგინალური სომხური და ალბანური დამწერლობების შექმნა, რაც განკუთვნილი იყო, უპირველეს ყოვლისა, ქრისტიანული ეკლესიის მომსახურებისათვის, აგრეთვე უნდა მოვიგონოთ ალბანელი ეპისკოპოსის კარდოსტის მისიონერული საქმიანობა აღმოსავლეთკავკასიელ ჰუნებს შორის, მათთვის დამწერლობის შექმნა და წმინდა წერილის ჰუნების ენაზე გადათარგმნა. ახლადმოქცეულ ხალხთათვის დამწერლობის შექმნა ჩვეულებრივი ქრისტიანულ-მისიონერული პრაქტიკა იყო. გვგონია, რომ ამისი დამადასტურებელია განხილული ჯერები მოსახსენიებელი და მფარველობით-სავედრებელი შინაარსის ტექსტებითურთ.

⁴⁹Гамбашидзе Г.Г. О новом прочтении и датировке ... გვ. 55–57.

რულუბის წარწერა. მთიან ხუნძეთში აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლებიდან ერთადერთი წარწერა შეიძლება დათარიღდეს შედარებით ზუსტად, რაც მას ამ ტიპის უძვირფასეს წყაროდ აქცევს. იგი შესრულებულია ღუნიბის რაიონის სოფ. რულუბის ერთ-ერთი სახლის კედელში ჩატანებულ ქვაზე (იხ. სურ. 5) – იგი თავდაყირა იყო ჩასმული ისა ნურსულოვის (ნურსულასულის) სახლის კედლის პილასტრზე. ამჟამად ამ ქვის ადგილსამყოფელის დადგენა არ ხერხდება. რულუბის საკვლევი წარწერა აღმოაჩინა ფ. დიბიროვმა, ტექსტი რუსულად თარგმნა ტ. გუდავამ, ხოლო გამოაქვეყნა დ. ატაევმა⁵⁰.

წარწერიანი ქვის კიდეები და წარწერის შესაბამისი ნაწილები მომტვრეულია, რის გამოც ზედა და ქვედა განაპირა სტრიქონები, აგრეთვე ზოგი სტრიქონის პირველი და ბოლოკიდურა ასოები სრულად აღარ იკითხება. 5-სტრიქონიანი წარწერა შესრულებულია ასომთავრულით. დ. ატაევმა 1958 წელს თავის სტატიაში წარმოადგინა ტ. გუდავას მიერ შესრულებული შემდეგი თარგმანი:

„პირველი 3 სტრიქონის თარგმანი:

ჯვარი ქრისტესი. წმიდაო გიორგი,

შეიწყალე დაღვ და

შვილნი მათნი.

IV სტრიქონი: **ლაზ, კ, ა დაღვ დი** – სტრიქონი არ იკითხება.

V სტრიქონი: გაირჩევა ასოები: **ქ.რ.ნ.** – რაც ნიშნავს **ქორონიკონს**.

თუ ცალკეულ **ბ, ი** ასოთა მოხაზულობის მიხედვით ვიმსჯელებთ, წარწერა XIV-XV საუკუნეებს განეკუთვნება⁵¹. დ. ატაევის მიერ წარწერის გამოქვეყნების დროს ტექსტში ზოგი შეცდომა გაპარულა, გარდა ამისა, იგი მთლიანად არ გაშიფრულა. ძალზე მნიშვნელოვანია ის, თუ რას მიაქცია ყურადღება მთარგმნელმა – V სტრიქონში ჩანს ასოთშეხამება **ქრნ**, რაც **ქორონიკონი** სიტყვააო, ანუ წარწერაში არის თარიღზე მითითება⁵², მაგრამ შემდგომში ეს საკითხი არ დაზუსტებულა. როგორც ითქვა, ეს წარწერა **ჯერჯერობით ერთადერთია, რომელიც შეიძლება კონკრეტული წლით დათარიღდეს, დაღესტნის ქართული ეპიგრაფიკის კორპუსიდან სხვა არცერთ წარწერას არ ახლავს კონკრეტული თარიღი**. ამის გათვალისწინებით ჩვენ გადავწყვიტეთ, მივბრუნებოდით მოცემული წარწერის შესწავლას. უპირველეს ყოვლისა, სულ ქვედა, V სტრიქონზე, რომელიც ნაწილობრივად შემონახული, მართლაც გარკვევით ჩანს ასოები **ქრნ**, რაც, ჩვეულებრივ, ქართულ ეპიგრაფიკაში ნიშნავს სწორედ სიტყვა **ქორონიკონს**. **ქრნ** ასოების მომდევნოდ ზის ორწერტილი, ანუ განკვეთის ნიშანი, მერე კი ასოს ნახევარია, რომელიც უეჭველად იკითხება როგორც **ნ** ასო. ამას კვლავ ორწერტილი მოსდევს და ისევ ნაკლული ასო, რომელშიც ასევე იოლად იცნობა **ბ**, რომელსაც კიდევ ერთი ორწერტილი მოჰყვება. **ნ** და **ბ** ასოების შემდეგ მიჯრით მოდის 4 ნაკლული ასო. სიტყვა **ქორონიკონ**-ის მომდევნო **ნბ** ასოების გამოყოფა ორწერტილებით უეჭველად მიანიშნებს იმაზე, რომ აქ ასოებით ციფრებია გადმოცემული, ანუ მითითებულია წარწერის შედგენის თარიღი: **ნ** უდრის 50-ს, ხოლო **ბ** – 2-ს, რაც ჯამში 52-ია. წარწერის პალეოგრაფიულ თავისებურებათა (რომელთა საფუძველზეც ტ. გუდავამ იგი XIV-XV საუკუნეებით დაათარიღა) და მხარის რეალური ისტორიული ვითარების (ამის შესახებ იხ. ქვემოთ) გათვალისწინებით ცხადია, რომ წარწერა **XIV ქორონიკონს** განეკუთვნება და იგულისხმება 1365 წელი: $1313 + 52 = 1365$.

ჯერ კიდევ წარწერის პირველი პუბლიკაციისას აღინიშნა, რომ, განსხვავებით ქვედა 2 სტრიქონისაგან, ზედა 3 სტრიქონი ორჯერ უფრო დიდი ასოებითაა ნაწერი, მაგრამ ამის შესაძლო მიზეზები არ გარკვეულა. წარწერის შინაარსიდან, აგრეთვე ა. ჩიქობავას მიერ გამოქვეყნებულ ჰალას

⁵⁰Атаев Д.М. Христианские древности Аварии. Ученые записки Института истории, языка и литературы. Т. IV. Махачкала, 1958, გვ. 176.

⁵¹Атаев Д.М. დასახ. ნაშრ., გვ. 176.

⁵²იქვე.

ნაქალაქარის ქართულ-ხუნძურ წარწერასთან გარკვეული ანალოგიიდან გამომდინარე⁵³ (იხ. აგრეთვე⁵⁴), ვვარაუდობთ, რომ ამ შემთხვევაშიც წარწერა ორენოვანია. მის ტექსტს ასე კვითხულობთ:

- (1) **ჯ(ვა)რი:ქ(რისტ)ესი:წ(მიდა)ო:გ(იორგ)ი**
“ჯვარი ქრისტესი. წმიდაო გიორგი“
- (2) **შ(ეიწყალ)ე:დადვ:და:ჩლი:**
“შეიწყალე დადვი და ჩოლა“
- (3) **და:შე(ი)ლნი:მათნი**
“და შეილნი მათნი“
- (4) **...ალ:აბ:კლ(ი)სა:დადვ:დი...**
“[ხუნდ.]ამ ეკლესიის მაშენებელნი: დადვ, დი...“
- (5) **...(მე)ნ:ქ(ო)რ(ო)ნ(იკო)ნ(ი):ნ:ბ:მს:დლი:თე(ბერვალ)ი**
“[ხუნდ.] დიმენ (?). [ქართ.] ქორონიკონი 52. 10 თებერვალი“

უნდა აღინიშნოს, რომ წარწერაში გვხვდება ორი ისეთი ბგერის აღმნიშვნელი ასოები, რომლებიც ამჟამინდელ ქართულ სამწიგნობრო ენას აღარ მოეპოვება. ესენია: **ჯ** და **ვ**, რომლებიც წარწერაში მხოლოდ იმ პირსახელის დაწერილობაში დასტურდება, ტ. გუდავა **დადვ** ფორმით რომ კითხულობდა. ხუნძური ანთროპონიმის თავისებურებათა გათვალისწინებით, ეს სახელი ალბათ უნდა წავიკითხოთ როგორც **დადვუ** [შ. ჰაფიზოვი ცდება: პროფ. ტ. გუდავა სწორად კითხულობდა ანთროპონიმს, ვინაიდან XIV-XV საუკუნეებში ბოლოთანხმოვნია და ბოლოხმოვნია პირსახელები ერთნაირად დაირთავდნენ სახელობითი ბრუნვის ნიშანს, რომელიც მომდევნო უ ბგერასთან ერთად გადმოიცემოდა **ვ** გრაფემით – მთარგმნ.]. სავარაუდოდ, ესაა ხუნძურში დღესაც გავრცელებული **დადა** „მამიკო“ სიტყვის ვარიანტი (შდრ.: ალერსობით **დაჭადადა** „ბაბუა, პაპა“; ნაწარმოები მამაკაცთა პირსახელები: **დაჭადი**, **დაჭალო** და სხვ.). მისგან სხვადასხვა კნინობით-ალერსობით აფიქსთა და ეპითეტთა დართვით მიღებულია მამაკაცთა არაერთი პირსახელი, მათ შორის რეგიონალური ვარიანტები: **დათხუ**, **დათჟუჰ**, **დახთუ**, **თახთუ** და სხვ.

ტ. გუდავას პირველი სამი სტრიქონის (“**ჯვარი ქრისტესი. წმიდაო გიორგი, შეიწყალე დადვ და ... და შეილნი მათნი**“) კითხვისას არანაირი დაბრკოლება არ შეხვედრია, გარდა II სტრიქონის ბოლო სიტყვისა. ჩვენ ეჭვი არ გვეპარება მეცნიერისეულ იკითხვისთა მართებულობაში, ხოლო ტექსტის მთლიანი შინაარსიდან გამომდინარე II სტრიქონის ბოლო სიტყვად წარწერის ქტიტორის დადვის მეუღლის სახელს ვვარაუდობთ. ამ სახელის ჩანაწერის ნაკლულობა პირველი ორი ასოს დაზიანებისა და მესამე ასოს უდიდესი ნაწილის ჩამოტეხის გამო საგრძნობლად ართულებს მის ამოკითხვას. უფრო მოსალოდნელია, აქ ეწეროს **ჩ**, **დ** და **ი** (ანდა **დ**) ასოები. რაკი სავარაუდოა, რომ ამ ადგილას ქალის ხუნძური სახელი ყოფილიყო, ბოლო ასოდ **დ**-ს ვგულისხმობთ, რომელიც ხუნძურ ენაში სიტყვის ბოლოს დაისმის და ქალთა გრამატიკულ კლასს აღნიშნავს (შდრ.: **ჯაჰ-აჰ** „თეთრი“, **ბერცინ-აჰ** „ლამაზი“, **ჟერენ-აჰ** „ალერსიანი“ და სხვ.). წარწერაში მოხსენიებული უნდა იყოს სამხრეთელ ხუნძებში დღემდე გავრცელებული ქალის პირსახელი **ჩოჰაჰ** „გამხდარი, ტანწვრილი; ტანადი“. ამ ძირისაგან მომდინარე მამაკაცთა და ქალთა სახელები გვხვდება ხუნძურ სოფლებში). **ჟ** თანხმოვნის ჩანაცვლება **დ**-თი იმით იხსნება, რომ ქართულ ენას არა აქვს ეს

⁵³ჩიქობავა არნ. ქართულ-ხუნძური წარწერა..., გვ. 325.

⁵⁴Хапизов Ш.М. О грузинско-аварских надписях на каменных крестах. Вестник Дагестанского научного центра. 2014, № 54, გვ. 67–74.

თავისებური ბგერა, ხოლო ხმოვნების გამოტოვება ჩვეულებრივი მოვლენაა ქართულ ეპიგრაფიკაში (მაგალითად, ქალის სახელი **მარიამ** იწერებოდა როგორც **მრმ**).

წარწერის მეორე ორსტრიქონიანი ნაწილის უმეტესობა ტ. გუდავას წაუკითხავი დარჩა. მან მხოლოდ ის განმარტა, რომ ეს სტრიქონები არ იკითხება⁵⁵. IV სტრიქონზე მან მხოლოდ პირსახელი **დადვ** გაშიფრა (რომელიც დ. ატაევმა შეცდომით **დარვ** ფორმით წარმოადგინა), ხოლო V სტრიქონზე ივარაუდა სიტყვა **ქორონიკონ**-ის არსებობა.

IV სტრიქონის სიტყვა **კლა** ქართული **ეკლესია** სიტყვის შემოკლებული ფორმა უნდა იყოს. გავიხსენოთ, რომ წარწერაში ქარაგმის ნიშნები არ არის გამოყენებული. მაგალითად, წალკის მუნიციპალიტეტის სოფელ სანთას XI-XII სს. წარწერაში ეს სიტყვა შემოკლებულია როგორც **ეკლა**⁵⁶. ჩვენს შემთხვევაში სიტყვის პირველი ე ხმოვნის უქონლობა შეიძლება აიხსნას ხუნძურ ენაში უმახვილო ხმოვნის ხშირი რედუქციითა და მოცემული სიტყვის დაწერილობის ხუნძურ გამოთქმასთან დაახლოებით (შდრ. ანწუხური დიალექტის **კლისა** და ხუნძ. სამწიგნ. **ქილისა** „ეკლესია“). ჩვეულებრივ, ქართულ სამშენებლო წარწერებში სიტყვა **ეკლესია**-ს წინ უძღვის ხოლმე ნაცვალსახელი **ესე**⁵⁷, რუდჟაბის წარწერაში კი ამ ადგილის ახლოს განკერძოებული სიტყვა **აბ** ჩანს, რაც იმავეს ნიშნავს ხუნძურ ენაზე – „ეს“. **აბ** სიტყვას უსწრებს რომელიღაც სიტყვა, რომელშიც დარწმუნებით იცნობა მხოლოდ **ლ** ასო, რომლის წინაც სავარაუდოდ **ა** ხმოვანია. თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია და სიტყვა **ალ** მარცვლით ბოლოვდება, მაშინ სავარაუდოა, რომ ესაა ხუნძური ენის მრავლობითი რიცხვის სუფიქსი. იმის გათვალისწინებით, რომ **ეკლესია** სიტყვის მერე წერია **დადვ** და ალბათ კიდევ ერთი პირსახელი, რომელიც იწყება **დი** მარცვლით და ბოლოვდება **ნ** თანხმოვნით (***დი[მა]ნ?**), შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ორი პიროვნება ეკლესიის მშენებლობის კტიტორები იყვნენ, რომელთაც ამ საქმეს საკუთარი სახსრები მოახმარეს და წარწერაც დაუკვეთეს. ეს სახელი შეიძლება იყოს შემდეგ ხუნძურ სახელთაგან რომელიმე: **დიმენ**⁵⁸ (ვარიანტები: **დიმან** და **დამინ**), **დიბჟან**, ანდა **დიჟინ** „თხა“. ასეთ შემთხვევაში პირველი სიტყვა, რომელიც ბოლოვდება **-ალ** მარცვლით, ალბათ უკავშირდებოდა **დადვ** და **დიმენ** (თუ რომელიმე სხვა მსგავს სახელს) და იგი შეიძლება აღდგეს **ბარალ** „მაშენებელნი, ამგებნი“ (ბოლ მაწზე) [ბოლ მაწ „ჯვარის ენა“ ერქვა იმ რეგიონთაშორის ხუნძურ მეტყველებას, რომელზეც საუბრობდნენ სხვადასხვა მხარის ხუნძებიც და სხვა მათი მეზობლებიც – მთაგმნ., ან **ხეთარალ** „მაშენებელნი, ამგებნი“ ფორმით (სახრეთული დიალექტები). თუკი ეს ასეა, მაშინ წარწერის IV სტრიქონი სრულად და V სტრიქონის პირველი ნახევარი ამგვარად აღდგებოდა:

ბარალ აბ კლისა: დადვ, დიმენ. ქორონიკონ 52 „მაშენებელნი ამ ეკლესიისა: დადვნი, დიმენი. ქორონიკონის 52-ე [წელი]“.

V სტრიქონის მეორე ნახევარი ქვედა კიდის მომტვრევის გამო უფრო ძნელი გასაშიფრია. გარკვეული ეჭვით ვგონებთ, რომ ამ ნაწილის ბოლო ასევე უკავშირდება ამ ქვაზე წარწერის შესრულების თარიღს, რაკი ბოლო ორი ასო **თე**, შესაძლოა, ქართული **თებერვალი** სიტყვის შემორჩენილი ელემენტი იყოს. ამგვარ შემთხვევაში თვის დასახელების წინ არსებული შვეული ხაზი მარცხნივ წაზრდილი ელემენტიურთ, რომელიც განცალკევებულად დგას, აღნიშნავს დამოუკიდებელ სიტყვას, ან ციფრს და წარმოადგენს ქართულ **ი** ასოს, რომლის რიცხვითი მნიშვნელობა არის 10. კიდევ უფრო ჭირს წლისა და თვის რიცხვის აღმნიშვნელ რიცხვთა შორის

⁵⁵Атаев Д.М. Христианские древности Аварии... გვ. 176.

⁵⁶Такайшвили Е. Археологические экскурсии, разыскания и заметки. Известия Кавказского отделения Императорского Московского археологического общества. Тифлис, 1913. Вып. III, გვ. 53-54.

⁵⁷ იქვე, გვ. 6, 12, 16, 18, 53, 60, 62.

⁵⁸ თლარატის რაიონის სოფლების ჭოროდას, ბეთელდასა და სალდას მცხოვრებთა განმარტებით, ეს პირსახელი მიღებულია შესიტყვებისაგან **დირ ემენ** „ჩემი მამა, მამაჩემი“.

მდგომი სიტყვის ამოცნობა. განსაკუთრებით ძნელია ამ სიტყვის პირველი ორი ასოს წაკითხვა მაშინ, როდესაც ბოლო ორი ასო გაცილებით უფრო იოლი ამოსაკითხია: ესენია **დ** და **ლ**. როგორც უკვე აღინიშნა, საანალიზო წარწერა პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით თარიღდება XIV-XV საუკუნეებით⁵⁹. წარწერის ანალიზი გვთავაზობს აბსოლუტურ თარიღს – 1365 წელს. სოფელ რუდუბში ეკლესიის აგება და მისი არსებობა XV საუკუნემდე სრულიად შეესაბამება ამ პერიოდის ისტორიულ ვითარებას⁶⁰.

ხუნზახის ქართული ეპიგრაფიკა. ხუნზახი მთიანი ხუნძეთის ისტორიული ცენტრი იყო, რის გამოც მხარის ქრისტიანული წარსული მეცნიერთა მხრიდან ყველაზე მეტ ყურადღებას იპყრობდა. ამიტომ ლოგიკურია აქ საკვლევი ეპოქის მრავალი ძეგლის მიკვლევა. პირველი ცნობა ხუნზახში ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების არსებობის შესახებ განეკუთვნება 1828 წელს, როცა ხრისანფი აღნიშნავდა: „ამ ხალხში ჯერ კიდევ მაჰმადიანური რჯულის შემოღებამდე ეს ქალაქი არსებობდა და დასახლებული იყო ქრისტიანებით, რის დამამტკიცებლად გამოდგება ხუმზახის მთავარი მეჩეთი. ამ მეჩეთის კედლებზე არის რამდენიმე ქვა, რომლებზეც ამოკვეთილია ქართული წარწერები და ჯვრები“⁶¹. 1838 წელს ვ. მოჩულსკი წერდა, რომ „ხუნძებმა ისევე, როგორც მრავალმა სხვა ლეკმა საქართველოს ზეგავლენით მიიღეს ქრისტიანობა, რასაც ადასტურებს ხუნძეთის მთავარ მეჩეთებზე ამოკვეთილი ქართული წარწერები და ჯვრები“⁶². ცხადია, პასაჟი „ხუნძეთის მთავარ მეჩეთებში“ ქართული წარწერებისა და ჯვრების არსებობის შესახებ წარმოადგენს ვ. მოჩულსკის მცდელობას, განაზოგადოს ხრისანფის ცნობა ხუნზახის საკრებულო მეჩეთში ამგვარი ფაქტის არსებობის შესახებ. ამგვარივე ცნობები არის აგრეთვე ა. ბერჟეს ნაშრომშიც: „ხუნზახი მიიჩნევა ხუნძეთის უძველეს სოფლად. მოსახლეობის ნაამბობის მიხედვით, აქ ოდესღაც ქრისტიანობა იყო გავრცელებული, რაც მტკიცდება მთავარი მეჩეთის კედლებზე ამოკვეთილი რამდენიმე ქართული წარწერით“⁶³.

ხუნზახის I წარწერა. როგორც ჩანს, ქართულწარწერიანი ერთ-ერთი ქვა ხუნზახიდან XIX საუკუნის 70-იან წლებში გაიტანეს თბილისში და ასე აღმოჩნდა დიდების მუზეუმში (ამჟამად საქართველოს ს. ჯანაშიას სახელობის ეროვნული მუზეუმი). პირველად მის შესახებ 1881 წელს V არქეოლოგიურ ყრილობაზე განაცხადა ა. კომაროვმა⁶⁴. წარწერის ტექსტი ჯერ კიდევ 1904 წელს გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა. მეცნიერის აზრით, წარწერაში აღნიშნულია, რომ ეკლესია ააშენა ვინმე უჩადაღონმა წმიდა კოზმასა და დამიანეს სახელზე⁶⁵. დ. ატაევი მიიჩნევდა, რომ ეს წარწერიანი ქვა ნაპოვნი იყო ტად-რაალში⁶⁶. მიუხედავად იმისა, რომ ტექსტი XX საუკუნის დასაწყისში გამოქვეყნდა, მისი სამეოფელი უცნობი იყო. 2015 წელს ჩვენ საშუალება გვქონდა, გვეშეშავა საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში და ქვის ძეგლთა ფონდის გამგის ნ. დათუნაშვილის დახმარებით აღმოგვეჩინა ქართულწარწერიანი ეს ქვა (სხმ №23), რომელიც, სამუზეუმო კატალოგის თანახმად, ჩამოტანილია ხუნზახიდან 1879 წელს⁶⁷. ამ ქვაზე შემორჩენილია ქართული ასომთავრულითა და ნუსხურით შესრულებული 3-სტრიქონიანი ტექსტი. შემორჩენილი ფრაგმენტის მიხედვით ცხადია, რომ ქვის ქვედა ნაწილში დამატებით არანაკლებ ერთი სტრიქონიც უნდა ყოფილიყო, რომლის

⁵⁹Атаев Д.М. Нагорный Дагестан в раннем средневековье (по материалам археологических раскопок Аварии). Махачкала, 1963, გვ. 206.

⁶⁰Тахнаева П.И. Христианская культура средневековой Аварии в контексте реконструкции политической истории (VII–XVI вв.). Махачкала, 2004, გვ. 90.

⁶¹Хрисанф. Сведения об аварском ханстве. 1828 г. История, география и этнография Дагестана. XVIII-XIX вв. Архивные материалы /под редакцией М.О. Косвена и Х.-М. Хашаева/. М., 1958, გვ. 268.

⁶²Мочульский В.И. Война на Кавказе и Дагестан. 1844 г. /под редакцией С.М. Касумова/. Махачкала, 2012, გვ. 123.

⁶³Берже Ад. Материалы для описания Нагорного Дагестана. Тифлис, 1859, გვ. 15.

⁶⁴Пятый Археологический съезд в Тифлисе. I. Труды предварительных комитетов /издание под редакцией секретаря Московского предварительного Комитета И.Д. Мансветова/. М., 1882, გვ. 124.

⁶⁵Такайшвили Е. Грузинские надписи на археологических предметах, хранившихся в Кавказском музее в Тифлисе. Известия Кавказского отделения Московского археологического общества. Тифлис, 1904. Вып. I, გვ. 56-73.

⁶⁶Атаев Д.М. დასახ. ნაშრ., გვ. 170.

⁶⁷საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ეპიგრაფიკული ძეგლების კატალოგი. თბ., 1953, გვ. 9.

ნაშთზე დარწმუნებით იკითხება მხოლოდ **დ** ასოს ზედა ნაწილი. პალეოგრაფიული ნიშნებით წარწერა შეიძლება XII-XIV საუკუნეებით დათარიღდეს, თუმცა უფრო მოსალოდნელია მისი მიკუთვნება XIII საუკუნის პირველი ნახევრისადმი – ამაზე მიანიშნებს **ნ, დ, ო, ლ, წ, ზ** ასოების მოხაზულობა. ქვემოთ წარმოვადგენთ წარწერის ჩვენეულ იკითხვის, რომელიც ითვალისწინებს 1953 წლის სამუხეუმო კატალოგის შემდგენელთა მიერ ქვის კიდის ჩამოშრეული ნაწილის რეკონსტრუქციასაც:

(1) (სახელითა)თისათააღეშენა

„სახელითა ღმრთისათა აღეშენა“

(2) ესეკლესიაჟადად(ა)ღონ

„ესე ეკლესიაჟა ჟადადონ“

(3) წ(მიდა)თაკ(ო)ზმ(ა)ნდადამი(ანეს)

„წმიდათა კოზმან და დამიანეს“

(4) (სახელსა)ზ(ე)დ(ა)

„სახელსა ზედა“.

ამრიგად, ტექსტი ასე იკითხება: „**სახელითა ღმრთისათა აღეშენა ესე ეკლესიაჟა წმიდათა კოზმან და დამიანეს სახელსა ზედა**“.

კოზმასა და დამიანეს სახელით მართლმადიდებლურ ეკლესიებში ცნობილი არიან დაახლოებით III საუკუნის II ნახევარსა და IV საუკუნის I ნახევარში მცირე აზიაში (ამჟ. თურქეთის ქალაქ ისკენდერუნში) და სირიაში მოღვაწე წმინდანები [III საუკუნეში რომში იღვწოდნენ აგრეთვე „წმიდანი უეცხლონი“, მკურნალი ძმები კოზმა და დამიანე. წარწერის ტექსტიდან ძნელი დასადგენია, რომელი იგულისხმება წმინდანთა ამ ორი წყვილიდან – მთარგმნ.].

დაუდგენელია ვინმე ჟადადონის სოციალური სტატუსი: მშენებლობის ქტიტორი იყო, თუ მხოლოდ ხუროთმოძღვარი? უფრო სარწმუნოა, ჟადადონი ყოფილიყო გავლენიანი და მდიდარი ხუნზახელი, შესაძლოა, სარირის სახელმწიფოს მაღალი დონის მოხელე, ანდა, რაც უფრო მეტადაა მოსალოდნელი, მართლმადიდებელი ეკლესიის წარმომადგენელი ამ მხარეში. რაც შეეხება პირსახელს **ჟადადონ**-ის ეტიმოლოგიას, ამგვარი ანთროპონიმი უცნობია ქართულ პირსახელთა შორის. ხუნძთა ანთროპონიმიში ჩვენ გამოვავლინეთ მსგავსი ჟღერადობის შემდეგი მამაკაცის სახელების გავრცელების ფაქტები ჯერ კიდევ XIX საუკუნის ბოლოსათვის: **დადუჩან** (სოფ. ბუწრა), **დადუჩ** (სოფლები ახალჭი, ობოდა, ხუნზახი), **დადარუ** (სოფ. ოროტა) და სხვ.⁶⁸ ჩანს, **ჟადადონ** და **დადუჩან** საერთო წარმომავლობის სახელებია და მიღებულია მეტათეზისის გზით. ღირსსაცნობია აგრეთვე ისეთი ხუნძური სახელების არსებობაც, რაც უფლებას იძლევა, დავუშვათ **ჟადადონ** სახელის ორკომპონენტურობა. ეს სახელებია: **უჩი** (სოფ. ჭოროდა, XV-XVI სს.)⁶⁹ და **უჩან** (სოფ. ურადა)⁷⁰. ამრიგად, საკვლევი სახელი ნაწარმოებია მეტსახელ **დადუჩ**-ისაგან, რაც მამის აღმნიშვნელი აღერსობითი ფორმაა (შდრ. აგრეთვე ხუნძური დიალექტური: **დადა, დადი, დიდა, დადუ** და ა.შ.).

ხუნზახის I წარწერა რულჟაბის 1365 წლის წარწერასთან ერთად მეორე ტექსტია, რომელშიც მოთხრობილია მთიან ხუნძეთში ქრისტიანული ეკლესიის მშენებლობის შესახებ.

⁶⁸Эльдаров Э.М. Хунзахцы в 1886 году (По итогам первой русской переписи населения Дагестана). Демографический справочник. Махачкала, 2005, გვ. 17, 37, 89, 101, 148.

⁶⁹ Хапизов Ш. Исламизация южной части горной Аварии (по данным местных арабоязычных источников). Историография и источниковедение средневекового Востока. Материалы международного научного симпозиума. Баку, 2012, გვ. 209.

⁷⁰ Бутаев И.Ч. Гидатль: исторические этюды. Махачкала, 2013, გვ. 358.

ხუნზახის II წარწერა. XIX საუკუნის ბოლოს ე. ზიჩიმ და ბ. პომტამ ხუნზახში მიაკვლიეს ქვის ფილას ძველქართული წარწერითურთ, რომლის მულაჟი ინახება ბუდაპეშტში⁷¹. ეს გამოსახულება დ. ატაევის კვლევის ობიექტად იქცა. ფილის ზედა ნაწილზე თავყანისცემის პოზაში გამოსახულია ორი მწყერი, ხოლო ქვედა ნაწილზე ქართული წარწერაა, რომელზეც, მისი აზრით, იკითხება ასოები: **ჯრი:ქსიქ** (იხ. სურ. 7). დ. ატაევი ამ წარწერას ასე კითხულობდა: „**ჯვარი ქრისტესი ქ...**“⁷². იმის გამო, რომ დ. ატაევის ნაშრომი დაბალი ხარისხის ქაღალდზე იყო ნაბეჭდი, მოგვიხდა ე. ზიჩის გამოცემის ბავარიის სახელმწიფო ბიბლიოთეკის (მიუნხენი) ვებგვერდზე განთავსებული უფრო ხარისხიანი ფოტოსურათის ელექტრონული ვერსიის გამოყენება, თუმცა შედარებამ დაგვარწმუნა, რომ დ. ატაევის ტექსტი სწორად ამოუკითხავს:

(1) **ჯ(უა)რი:ქ(რისტე)სი:ქ**
“ჯვარი ქრისტესი ქ...”

მოსალოდნელია, რომ ბოლო **ქ** ასო პირველ ბგერას აღნიშნავდეს იმ მიცვალებულის სახელისა, ვისთვისაც წყალობას გამოითხოვდნენ. წარწერის დათარიღებისათვის ორიენტირია **ჯ** ასოს მოხაზულობა, რაც დამახასიათებელი იყო IX-XI საუკუნეებისათვის.

ხუნზახის III წარწერა. 1952 წელს დ. ატაევმა ხუნზახში, კერძოდ, ტად-რაალში აღმოაჩინა ქრისტიანული სამარხი. მასში აღმოჩენილი 3 ნივთიდან ორზე ამოკვეთილია წარწერები ქართულ და ხუნძურ ენებზე⁷³. მათგან ქვის პირველი ჯვარი ინახება ხუნზახის საშუალო სკოლაში. წარწერა მასზე იმდენად წაშლილია, რომ ამოკითხვის იმედი არ არსებობს. მეორე ქვა წარმოადგენს სამკუთხედის ფორმის კირქვის ფილას ზედ გამოსახული ჯვრით (იხ. სურ. 8). ფილაზე იკითხება მხოლოდ პირველი სტრიქონი, დანარჩენი ასოები წაშლილია. წარწერა შესრულებულია ასომთავრულით და ქარაგმის გახსნის მერე ასე იკითხება: **ჯვარი ქრისტესი, ოფალო**, ანუ „ჯვარი ქრისტესი, უფალო“. წერის ტექნიკა აქ საკმაოდ პრიმიტიულია⁷⁴.

ხუნზახის IV წარწერა. 1957 წელს დაღესტნის მეორე არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ტად-რაალში მოიპოვა კიდევ 2 ქვა ძველქართული წარწერებითურთ. ერთი მათგანი ჯვარია (სურ. 9). მისი ტექსტის უდიდესი ნაწილი წაშლილია. ზედა ნაწილში იკითხება მხოლოდ **ი** და **ზ** ასოები, ხოლო ქვედა ნაწილში – მიჯრით ნაწერი **ნ, უ** და **ვ**. წარწერა XII საუკუნით თარიღდება⁷⁵.

ხუნზახის V წარწერა. მეორე ექსპედიციის მიერ მოპოვებული მეორე ქვა ფილაა, რომელზეც გამოსახულია მალტური ჯვარი (სურ. 10). ჯვრის ორსავე მხარეს ამოკვეთილია ორი სფერული გამოსახულება – შარავანდედები, რომელთაგან ქვემოთკენ მოემართება წყვეტილი ხაზები. ამ ხაზებთან მოჩანს წმინდანთა თუ ანგელოზთა გამოსახულებანი. 1958 წელს დ. ატაევმა მისეული წაკითხვით გამოაქვეყნა წარწერა:

ჯვარი ქრისტე სი ნ ა...

უფალო

?? ვ რ ანგეო ა

კ ე? შ ე

„ჯვარი ქრისტესი... განუსვენე მთავარანგელოზო შეიწყალე“⁷⁶.

⁷¹ Zichy E. Voyages au Caucase et en Asie centrale. Budapest, 1897. V. II, გვ. 484. <http://bildsuche.digitale-sammlungen.de/>

⁷² Атаев Д.М. Христианские древности Аварии... გვ. 173.

⁷³ Атаев Д.М. Каменные кресты из окрестностей Хунзаха... С. 137.

⁷⁴ Атаев Д.М. დასახ. ნაშრ., გვ. 183, 185.

⁷⁵ Атаев Д.М. Христианские древности Аварии... გვ. 173.

⁷⁶ იქვე.

რაკი გამოქვეყნებული ფოტოსურათი დაბალი ხარისხისა იყო, მივმართეთ დაღესტნის სამეცნიერო ცენტრის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის მუზეუმს, სადაც ეს ქვა ამჟამად ინახება. წარწერის კვლევამ დაგვარწმუნა, რომ ჯვრის აქეთ-იქით ჩანს ნაკაწრი ასოები (გრაფიტები) (იხ. სურ. 10). განიჩევა შემდეგი სიტყვები:

(1) ჯ(უა)რიქ(რისტ)ეწ(მიდა)ი

„ჯუარი ქრისტე, წმიდაი“

(2) ო(ფალ)ო

„ოფალო“

(3) მ(თ)ავ(ა)რანგელ(ო)ი

„მთავარანგელოზებო“

(4) კელ:შ(ეიწყალ)ეს(უ)ლსა

„კელ შეიწყალეთ სული“

(5) ხდ? მის(სა)

„ხდ? მისსა“

დ. ატაევი წარწერას X-XI საუკუნეებით ათარიღებდა⁷⁷. ჩვენი აზრით, წარწერის პალეოგრაფიული თავისებურებანი (ა, რ, ლ, ო ასოების მოხაზულობა) ქმნის საიმისო საფუძველს, რომ იგი შედარებითი უეჭველობით დაგვათარიღოთ X საუკუნით.

ხუნზახის VI წარწერა. 1970-1971 წლებში ტად-რაალში აღმოჩნდა კიდევ სამი ქვა ქართული წარწერებითურთ. ისინი ინახება ხუნზახელი ალიბეკ კაზანბიევის სახლში. მათგან ყველაზე ფასეულია თითქმის მთლიანად გადარჩენილი ჯვარი. ჯვრის როგორც ორივე მხარეზე, აგრეთვე მკლავების ზედა მხარეებზე გამოსახულია ქართული წარწერები. ჯვრის წინა მხარეს ქვედა მკლავი მნიშვნელოვნადაა დაზიანებული, რის გამოც ტექსტი აქ არ ჩანს.

წარწერა გამოიკვლია გ. ღამბაშიძემ (სურ. 11(1), 11(2), 11(3))⁷⁸. ქვემოთ მოგვყავს წარწერის ტექსტი ქარაგმების გახსნით:

(1) ჯ(უა)რი

„ჯუარი“

(2) ქ(რისტ)ე

„ქრისტე“

(3) შ(ეიწყალ)ესა...

ქართ. „შეიწყალე“, ხუნძ. „სა...“

(4) ...რკელ

ხუნძ. „რკელ“

[ტექსტის ფოტოზე V სტრიქონზე საკმაოდ მკაფიოდ მოჩანს ასომთავრული შ ასოც – მთარგმნ.].

ჯვრის უკანა მხარეს იკითხება ნაკაწრი ასომთავრული და ნუსხური ასოები. გ. ღამბაშიძე ვარაუდობს, რომ აქ გრძელდება წინა მხარეს დაწყებული ტექსტი:

(1) წ(მიდა)ოგ(იორგ)ი

„წმიდაო გიორგი“

(2) წ(მიდა)ო:თ(ეოდორ)ე

⁷⁷ იქვე, გვ. 173.

⁷⁸Гамбашидзе Г.Г. Грузинские надписи XII – XIII вв. на каменном кресте из с. Хунзах (Дагестан). Международная научная конференция «Археология, этнология, фольклористика Кавказа». Сборник кратких содержаний докладов. Тбилиси, 25-27 июня 2009 года. Тбилиси, 2010, გვ. 113-116.

- „წმიდაო თეოდორე“
 (3) წ(მიდა)ოყეშე
 „წმიდაო ყეშე“ [? – მთარგმნ.]
 (4) მარცხნივ: წ(მიდა)ნიკ(ო)ლ(ო)ზ
 „წმიდაო ნიკოლოზ“
 (5) ღ(მერთმა)ნ:გ(იორგ)ი
 „ღმერთმან გიორგი“
 (6) წ(მიდა)ო
 „წმიდაო“
 (7) ებ
 „ებ“
 (8) ვლ
 „ვლ“

გ. ღამბაშიძე ვარაუდობს, რომ პირველ სამ სტრიქონზე გამოტოვებულია სიტყვა **შეიწყალე**. ხოლო სიტყვა **წმიდაო** ქრისტეს უნდა გულისხმობდეს. ეს ვარაუდი სადავოა, ვინაიდან ავერსზე არ არის გამორჩენილი სიტყვა **შეიწყალე**. გარდა ამისა, ქართულ მართლმადიდებლობაში შეწყალებას წმინდანს არ სთხოვენ, მას მხოლოდ ღმრთის წინაშე მეოხება შეუძლია, მაგრამ არა ცოდვების მიტევა. უფრო მოსალოდნელია წინამდებარე ნაშრომში მოყვანილი სხვა წარწერების ანალოგიით დავეუშვათ პირველი სამი სტრიქონის წაკითხვა როგორც სამი წმინდანის ერთად მოხსენიება: **წმიდაო გიორგი, წმიდაო თეოდორე, წმიდაო ყეშე**. ჯვრის მარცხენა მკლავის გვერდზე („ყუაზე“) არის გრაფიკების ნაშთები, რომლებიც ასომთავრულითაა შესრულებული. ტექსტი ორსტრიქონიანია:

- (1) ქ(რისტე – ?)წ(მიდა)ო
 „ქრისტე, წმიდაო“
 (2) ღ(იმბიტ)რიწ(მიდა)ო
 „ღიმიტრი წმიდაო“

ჯვრის მარჯვენა მკლავის „ყუაზე“ არის გრაფიკების ნაშთები. ტექსტი ოთხსტრიქონიანია:

- (1) ჯ(უარი)ქ(რისტე)ე
 „ჯუარი. ქრისტე“
 (2) ი
 (3) ...ქნ
 (4) ...ნ.

ხუნზახის VII წარწერა. ხუნზახში, ალიბეკ კაზანბეგის სახლში ინახება კიდევ ერთი ნამტერევი ქვის ჯვრისა, რომელიც ნაპოვნია ხუნზახიდან 3 კმ-ში მდებარე ხუტორ ხინის ეკლესიის ნანგრევებთან⁷⁹ (სურ. 12). შემორჩენილია მხოლოდ ორი გვერდითი მკლავი. ნაშთზე გამოსახულია ასომთავრულით შესრულებული წარწერა. გადარჩენილია მხოლოდ ორი სტრიქონი (მეორე – ნაწილობრივ). წარწერა XII საუკუნით უნდა დათარიღდეს. წარწერის ჩვენეული იკითხვისი ასეთია:

- (1) სამებაო
 „სამებაო“
 (2) ...შ(ეიწყალ)ე
 „შეიწყალე“.

ხუნზახის VIII წარწერა. არქეოლოგ მ. ჰაჯიევთან ინახება ჯვრის ნატეხი – ზედა ნაწილი უმკლავებოდ და ქვედა ნაწილის გარეშე (სურ. 13). მასზე 5-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერაა,

⁷⁹ Яковлев Н.Ф.. Новое в изучении Северного Кавказа. Новый Восток. 1924, г. 246; Гамбашидзе Г. Вопросы христианской культуры и исторической географии Аварии... г. 7.

რომელიც **ჰ, ყ, მ, ნ** ასოების დაწერილობის მიხედვით IX-X საუკუნეებით უნდა დათარიღდეს. ჩვენეული იკითხვისი ასე გამოიყურება:

(1) **(ჯუა)რი**

„ჯვარი“

(2) **ქ(რისტე)სის**

„ქრისტესი ს“

(3) **მ(ე)ყ(ე)ჭ**

ხუნძ. „მეყჭეჭ“

(4) **წ(მიდა)ოშ(ეიწყალ)ე**

„წმიდაო შეიწყალე“

(5) **ქინე**

ქართ. „ქინე“ [? – მთარგმნ.].

ამ წარწერაში საყურადღებოა წმინდანის სახელი, რომელსაც ალბათ ადგილობრივი, ხუნძური წარმომავლობა აქვს. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სახელიდან აქ ასახულია მხოლოდ თანხმოვნები: **მ, ყ, ჰ, ჭ**, იგი შეიძლება ამოვიკითხოთ როგორც **მეყჭეჭ** „უცდომელი, შეცდომის უქონელი“. აღსანიშნავია **ჰ** და **ჭ** ასოები, რომლებიც შედის ხუნძური სიტყვის **ჰეჭო**-ს „არ არის; არ იმყოფება; არ არსებობს“ შემადგენლობაში. იგივე ფუძე დაბოლოებად გამოიყენება ზოგ ანთროპონიმშიც: **ჰელეჭ**⁸⁰ (მომდინარეობს **ჰელ-ჰეჭ** „შეუფერებელი, არასათანადო, უღამაზო“ ფორმისაგან. სახელი „მფარველი“, ანუ იცავს მის მტარებელს ბოროტი სულისაგან), **ჰეჭილაე**⁸¹ (< **ჰელ-ჰეჭ** + სუფიქსი **ილაე** „ვინც არ გაიზარდა“), **ბოლოჭ**⁸² (< **ბოლ-ჰეჭ** „თემის წევრი არ არის“⁸³, ანუ „ხიზანი“). განსხვავებით აქ დასახელებულ ანთროპონიმთან წარწერაში წარმოდგენილ სახელს არ აკლია **ჰ** თანხმოვანი.

უნიკალურია წარწერის მეორე ანთროპონიმიც, რომელიც, როგორც ჩანს, შეუკვეცილი სახითაა მოცემული: **ქინე**. მისი ამოსავალი ჩანს სიტყვა **გინე** „პურეულის თავთავის ფხა“⁸⁴. ამ მხრივ საყურადღებოა იმგვარი ხუნძური მეტსახელები, რომლებიც პირსახელებად გადაიტყვევიან ხოლმე.

ხუნზახის IX წარწერა. ენათმეცნიერ ი. სულეიმანოვის ცნობით, რომელიც 1970 წელს გაზეთ „დაგესტანსკაია პრავდა“-ში გამოქვეყნდა, ხუნზახის საშუალო სკოლის მოსწავლეებს ნუცალთა ყოფილ რეზიდენციასთან უპოვიათ ფილის ნამტვრევი, რომელზეც ქართული წარწერაა გამოსახული⁸⁵. იგი ინახებოდა სკოლის მუზეუმში. ფილა წარმოადგენს ჯვრის ნაწილს, რომელსაც აკლია მკლავები და ქვედა ნაწილი. გ. ღამბაშიძემ 2014 წელს გამოაქვეყნა ამ წარწერის წაკითხვის საკუთარი ვერსია და პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით დაათარიღა იგი X საუკუნის მეორე ნახევრითა და XI საუკუნით⁸⁶. ჩვენ ხელთ ჩაგვიყარდა 1970 წელს მაჰომედ რაჯაბოვის მიერ გადაღებული ფოტოსურათი, ხოლო თვით ჯვრის ნაშთის ადგილსამყოფელი ვერ დავადგინეთ. ჯვრის ფრაგმენტზე ასომთავრულით დაწერილია მემორიალური 6-სტრიქონიანი ტექსტი, რომელიც **ა, ბ, დ** ასოების მოხაზულობის მიხედვით უნდა დათარიღდეს IX-X საუკუნეებით. ეს ტექსტი ასე იკითხება:

(1) **(ჯუარიქრისტ)ესიდა**

„ჯუარი ქრისტესი და...“ [სტრიქონის ბოლოს უნდა იყოს: **დაე** – მთარგმნ.]

⁸⁰ Магомедов А. Чародинцы: прошлое, настоящее, будущее. Махачкала, 2000, გვ. 324.

⁸¹ Пабашилов Г. Сугулдерил калам. Махачхала, 2007, გვ. 14.

⁸² Хапизов Ш.М. Поселения Джарского общества (историко-географическое и этнографическое описание микрорегиона в Восточном Закавказье). Махачкала, 2011, გვ. 221.

⁸³ იქვე, გვ. 222.

⁸⁴ Саидова П.С. Диалектологический словарь аварского языка. М., 2008, გვ. 211.

⁸⁵ Сулейманов Я. Редкая находка. Газета «Дагестанская правда». 10.12.1972 г.

⁸⁶ Гамбашидзе Г.Г. Грузинская надпись второй пол. X – XI вв. на фрагменте каменного креста из с. Хунзах (Дагестан). Дагестан в кавказском историко-культурном пространстве. Махачкала, 2014, გვ. 95-97.

(2) ვიც(უვე)ნდ(მერთმა)ნმ(ო)ნ(ა)ჲ

„ვიცუვენ ღმერთმან მონაჲ“

(3) (შენ)იბ(ა)რზბ(ა)ნ

ქართ. „შენი“, ხუნდ. „ბარზბან“

(4) (ჩვენ)ოოქ(ა)რ(დუ)

„ჩვენო ოქარდუ“

(5) მონო

„მონო“

(6) (ზანი) ყ(ა)რნ(ა)

„მონოზანი ყარნა“.

პირველი სამი სტრიქონის წაკითხვაში ჩვენ ვეთანხმებით გ. ღამბაშიძის აზრს. მკვლევარს გასძნელებია მეოთხე სტრიქონის მთავარი ნაწილის ამოკითხვა და წარმოგვიდგენს **ბურზაყან, ბორზაყან, ბარზაყან** ვარიანტებს⁸⁷, არადა გარკვევით ჩანს, რომ ამ სტრიქონის მეოთხე ასოს ადგილის სიმცირის გამო აკლია წანაზარდი ქვედა ნაწილზე, ხოლო ყველა დანარჩენი ელემენტით ემთხვევა იმავე სიტყვის პირველ ბ ასოს და არ არის აუცილებლობა მისი ყ ასოდ წაკითხვისა: ამ სიტყვაში ორივე ასოს ზედა ნაწილების ხაზები ერთ სიმაღლეზეა მაშინ, როცა ყ ასოს მარცხენა განშტოება აშკარად უფრო ქვემოთ წერია მარჯვენასთან შედარებით, ხოლო ასოს ქვემო წერტილს არა აქვს წანაზარდი მარჯვნივ, როგორც ეს უნდა ჰქონოდა ბ ასოს. ამრიგად, აქ საკუთარი სახელი კი არა, ტიტული **ბარზბან** გვაქვს. შუა საუკუნეთა წყაროებში (კერძოდ, „ნიჰაათ-ალ-იჰრაბ“-ში⁸⁸) გვამცნობენ, რომ ხოსრო ანუშირვანმა (VI ს.) დაღესტანში დანიშნა მემკვიდრეობითი **მარზბანი** (საშუალსპარს. „საზღვრის მცველი“) „სარირის მფლობელის“ ტიტულით⁸⁹. ხუნძური ენის ფონეტიკის გათვალისწინებით **მარზბან** ფორმის ცვლა **ბარზბან**-ით სავსებით შესაძლებელია. ამრიგად, აქ ჯერ გარდაცვლილის ტიტული იხსენიება, მერე კი – მისი სახელი. გარდა ამისა, მფარველობის შესახებ თხოვნისას მკაფიოდაა მითითებული „**მონა ღმერთისა**“, ანუ იგულისხმება ერთი ადამიანი და არა პირთა ჯგუფი, როგორც ამას ფიქრობს გ. ღამბაშიძე. ჩვენ ვერც იმის საფუძველს ვხედავთ, რომ მეოთხე სტრიქონში ამოვიკითხოთ პირსახელი **ოქროპირ**. აქ უნდა გვქონდეს ხუნძური პირსახელი **ოქარდუ** (შდრ. ხუნდ. **ოქარდულაჲ**⁹⁰), რაკილა ქარაგმის ნიშანი ამ სიტყვაში ქ და რ ასოებს შორის ზის, რაც გვაპარაუდებინებს სიტყვის შემოკლებას სწორედ ამ ადგილას. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ მომდევნო სტრიქონის დასაწყისში არის საკმარისი ადგილი (ლაკუნა) მოცემული სახელის ბოლო ორი ასოს (დუ-ს) ჩასაწერად. გარდა ამისა, გ. ღამბაშიძე ტექსტის ბოლო საკუთარი სახელის აღდგენისას არ ითვალისწინებს ქართულ ეპიგრაფიკაში გავრცელებულ სიტყვათა დაქარაგმების წესებს, როცა თანხმოვნებს არ აკლებდნენ ხოლმე, და ამგვარად კითხულობს **ყარამან** სახელს⁹¹ მხოლოდ სამი ასოს (ყ.რ.ნ-ს) საფუძველზე. ჩვენ ანგარიშს ვუწევთ ხუნძურ ანთროპონიმიში არსებულ ამავე ბგერების შემცველ მამაკაცის პირსახელთა არსებობას. მაგალითად, სოფელ ჭოხში ცნობილია სახელი **ყარნა** და გვარი **ყარნაილოვი** [ხუნძურად: **ყარნადასულ** – მთარგმნ.] და დარწმუნებით აღვადგენთ **ყარნა** პირსახელს. რაკი ამ პირის შესახებ წერია, რომ ის მონაზონი ყოფილა, ვეპარაუდობთ, რომ მისი ნახელავია წარწერაც და, შესაძლოა, თვით ჯვარიც.

⁸⁷ იქვე.⁸⁸ ნიჰაათ-ალ-იჰრაბ fi ლუნენ ალ-ადაბ „ნდომის საზღვრები მწერლობისადმი“ არის ეგვიპტელი ავტორის შიჰაბუდდინ ან-ნუჟადარის (1279-1332 წწ.) ენციკლოპედიური თხზულება.⁸⁹ Айтберов Т.М. Древний Хунзах и хунзахцы. Махачкала, 1990, გვ. 29.⁹⁰ Магомедов А. Чародинцы: прошлое, настоящее, будущее. Махачкала, 2000, გვ. 315.⁹¹ Гамбашидзе Г.Г. Грузинская надпись второй пол. X – XI вв. на фрагменте каменного креста... გვ. 96.

ხუნზახის X წარწერა. XX საუკუნის 80-იან წლებში მაჰომედ რაჯაბოვმა ტად-რაალის ტერიტორიაზე იპოვა ორი ქართული წარწერა. ერთ-ერთი მათგანი ჩვენ მიერ იქნა გამოქვეყნებული 2014 წელს⁹²; მეორე ჯვრის ნამსხვრევზე იკითხება ორ მწკრივად განლაგებული 4 ასო:

(1) (ჩუე?)ნო

(2) (ჯუა?)რი.

ხუნზახის XI წარწერა. ხუნზახის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში დაცულია ქვის ნამსხვრევი, რომელზეც ამოკვეთილია ნუსხური დამწერლობით შესრულებული სამი ასო (სურ. 16). წარწერა უნდა დათარიღდეს XIII-XIV საუკუნეებით. ქე ასოებს შორის არსებული ლაკუნის თავზე ზის ქარაგმის ნიშანი, რაც ქრისტე სიტყვის შემოკლებაზე მიგვანიშნებს. მესამე ასო სავარაუდოდ ე უნდა იყოს, მაგრამ გაშიფრვისათვის ეს საკმარისი არ არის. ამრიგად, მთლიანად ეს წარწერა ასე იკითხება: „ქ(რისტ)ეე... „ქრისტე ე...“.

ხუნზახის XII წარწერა. დაღესტნის სახელმწიფო ისტორიულ მუზეუმში ინახება ქვის ნამტვრევი, რომელზეც გამოსახულია სამი ასო (სურ. 17). წარწერა გარკვეული პირობითობით უნდა განეკუთვნოს XIII-XIV საუკუნეებს. პირველი ორი ნუსხური ასო განლაგებულია ზედა სტრიქონზე და მკაფიოდ იკითხება როგორც გა მარცვალი, ხოლო ქვედა სტრიქონზე გამოსახული ასომთავრული ასოს იდენტიფიკაცია საძნელაოა – იგი უფრო ღ უნდა იყოს. ეს მონაცემები საკმარისი არ არის წარწერის ტექსტის გასახსენლად.

ხუნზახის XIII წარწერა. ხუნზახში, კერძოდ, ტად-რაალში აღმოჩნდა კიდევ ერთი ჯვრის ნაშთი, რომელიც გადაეცა დ. ატაევის პირად არქივს. ნამტვრევი წარმოადგენს ჯვრის მარჯვენა მკლავს, შუაგულსა და ჯვრის ფუძის მარჯვენა ნაწილს. შემორჩენილია წარწერის 4 სტრიქონი, რომლებზეც სრულად, ან ნაწილობრივ იკითხება 8 ასო. ე და დ ასოების დაწერილობის მიხედვით, წარწერა ნუსხურითაა შესრულებული, ხოლო თარიღად XIII-XIV საუკუნეთა მიჯნა უნდა განისაზღვროს. წარწერის სტრიქონზე ორჯერაა გამოყენებული ქარაგმა. ქარაგმის მეორე ნიშანი ზის შ და ე ასოებს შორის დარჩენილი ლაკუნის ზემოთ და ხელს გვიწყობს, დარწმუნებით ამოვიკითხოთ სიტყვა შეიწყალე, რაც მიუთითებს წარწერის მოსახსენიებელ შინაარსზე. ქარაგმის პირველი ნიშანი ზის რ და ე ასოებს შორის დარჩენილი ლაკუნის ზემოთ, მაგრამ ამგვარი დაქარაგმება არ არის ფართოდ გავრცელებული ქართულ ეპიგრაფიკაში, რის გამოც ჭირს სიტყვის სწორად ამოკითხვა. მეორე სტრიქონზე, როგორც ჩანს, უნდა იკითხებოდეს სიტყვის დაბოლოება რად, რაც ასევე ძნელი ამოსაცნობია. მესამე და მეოთხე სტრიქონებზე შემორჩენილია თითო ასო: შესაბამისად ზ და ნ, ამასთანავე მეორე ასოსაგან მხოლოდ მარჯვენა ნაწილია გადარჩენილი. რადგანაც ტექსტი მიცვალებულის მოსახსენიებელია, სავარაუდოა, რომ ნ ასო აშინ სიტყვის ბოლო ბგერა იყოს – ამ სიტყვით ბოლოვდება ხოლმე ამგვარი ტექსტები⁹³. ღირსაცნობია, რომ II სტრიქონის სამი ასოს წინ მოჩანს ერთ-ერთი ასოს ორი ნაწილი, რომელიც უეჭველად ა ასოსგან უნდა იყოს შემორჩენილი. ვარაუდის სახით შეგვიძლო განგვეცხადებინა, რომ წარწერის გადარჩენილი ტექსტის დასაწყისში წარმოდგენილი რე მარცვალი, შესაძლებელია, იყოს წმიდა თეოდორეს სახელის დასასრული და წარწერის შემდგენელი ამ წმინდანს ევედრებოდეს მეოხებას მიცვალებულისათვის, მაგრამ ამ ვარაუდს ხელს უშლის რ და ე ასოებს შორის გამოსახული ქარაგმის ნიშანი. ამრიგად, ტექსტი ასე გამოიყურება:

(1) (თეოდო?)რეშ(ეიწყალ)ე

„რ...ე, შეიწყალე“

(2) (კა)რად

ქართ. „კარზე“

⁹²Хапизов Ш.М. О грузинско-аварских надписях... Вестник ДНЦ РАН. Вып. 54. Махачкала, 2014, гл. 73.

⁹³იხ., მაგ.: Хапизов Ш.М. О грузинско-аварских надписях..., гл. 70, 72.

(3) ზ

(4) ნ.

“...თეოდორე, კარად“.

წარწერები ხუნძეთის სხვა მხარეებიდან

გინიუტლის წარწერა. არნ. ჩიქობავას მიერ გამოქვეყნებული წარწერის გარდა ხუნჯახის პლატოს სოფელ გინიუტლის ახლოს 1949 წელს აღმოჩნდა ქვა ასომთავრული და ნუსხური ასოებით შესრულებული წარწერითურთ (სურ. 2). ამ წარწერის დაბალხარისხიანი ფოტოსურათი გამოაქვეყნა ტ. გუდავამ და იქვე დაურთო ტექსტის იკითხვისი⁹⁴:

(1) ჯ(უა)

(2) რი

(3) ქ(რისტ)ე

(4) სი

(5) ო(ვფალ)ოგ(ანუ)ს(ვე)ნეს(უ)ლ

(6) სა

(7) ჩა

(8) ხუ

(9) ტისსა

“ჯუარი ქრისტესი. უფალო, განუსვენე სულსა ჩახუტისსა“⁹⁵.

მითლიჭურიბის წარწერა. შამილის რაიონის სოფელ მითლიჭურიბის სასაფლაოსთან აღმოჩენილი ჯვრისაგან შემორჩენილია მხოლოდ მისი ფუძე, მაგრამ მასაც ჩამოტეხილი აქვს დიდი ნაწილი, რის გამოც მხოლოდ წარწერის ფრაგმენტი მოჩანს: სამი სტრიქონი და IV სტრიქონის ორი ასოს მხოლოდ ზედა ნაწილები – სულ 10 ასო. **ლ, ბ, ზ, მ** ასოების მოხაზულობა შეესაბამება ასომთავრულს. მოსალოდნელია, რომ ტექსტი VIII-X საუკუნეებისა იყოს. იგი ასე აღდგება:

(1) ხ(ა)რ(ე)ბ(ა)

„ხარება“

(2) (სუ)ლსა

„სულსა“

(3) მის(ს)ა

„მისსა“.

ტექსტის გაშიფრვისას უნდა გავიხსენოთ ორი ანალოგიური წარწერა. მათგან პირველია ზემოთ უკვე მიმოხილული ტ. გუდავას მიერ წაკითხული გინიუტლის წარწერა: **ჯუარი ქრისტესი. უფალო, განუსვენე სულსა ჩახუტისსა**. ამგვარივე ტრაფარეტული დასაწყისი აქვს მეორე წარწერასაც, რომელიც მიკვლეულია ჭაროდის რაიონის სოფელ მურუხში და გამოქვეყნდა 2013 წელს⁹⁶. ამ უკანასკნელის ტექსტი სულ ორი სიტყვითაა წარმოდგენილი: **სულსა ქოფიგისა** (შდრ. სურ. 23). ამრიგად, ცხადია, რომ მითლიჭურიბის წარწერაში მეორე სტრიქონის სამი ასო ნაწილია **სულსა** სიტყვისა, რაც გულისხმობს გარდაცვლილის სულს. აქედან გამომდინარე, მესამე სტრიქონი უნდა

⁹⁴ ეს ქვა ინახება დაღესტნის ცენტრალურ სახელმწიფო მუზეუმში. ჩვენ მოვიპოვეთ მისი ხარისხიანი ფოტოსურათი, რომლის ანალიზმაც დაადასტურა ტ. გუდავას წაკითხვის მართებულობა. Гудава Т.Е. Две надписи (грузинская и грузинско-аварская) из Дагестана // Материалы по истории Грузии и Кавказа. Тбилиси, 1954. Вып. 30, გვ. 185-196.

⁹⁵ ტ. გუდავას ცნობით, საქართველოში, არაგვის ხეობაში არსებობს გვარი **ჩახუტაური**, რაც ადასტურებს ამგვარი საკუთარი სახელის არსებობას ოდესღაც. Гудава Т.Е. Две надписи... გვ. 186.

⁹⁶ Хапизов Ш.М. Грузинская надпись из юго-восточной Аварии. Материалы III международного конгресса кавказоведов. Тбилиси, 2013, გვ. 205-206 (ინგლის. ენაზე); გვ. 468-470 (რუს. ენაზე).

წავიკითხოთ როგორც მის(ს)ა, ანუ II და III სტრიქონებზე წერია **სულსა მისსა**. ცხადია ისიც, რომ **ხრბ** დაქარაგმებულია და უნდა იყოს **ხარება**, რომელიც აღნიშნავს სახარებისეულ ამბავს და ამ დღის აღსანიშნავ დღესასწაულს. გარდა ამისა, ამ სიტყვას აქვს კიდევ ორი მნიშვნელობა: „გახარება, სიხარული“ და „სულის ხსნა“. ცხადია, ამ შემთხვევაში ეს სიტყვა გამოყენებულია სწორედ ამ ბოლო მნიშვნელობებით და აღნიშნავს სულის გახარებას ზეციურ ნათელში, ანუ ცხონებას.

ჰოწატლის I წარწერა. ხუნზახის რაიონის სოფელ ჰოწატლიდან ორ კილომეტრში დ. ატაევმა იპოვა ჯვრის ნატეხი (სურ. 21), რომელზეც ასომთავრულით შესრულებული წარწერაა ამოკვეთილი. პირველ სტრიქონზე იკითხება **ქრისტესი ოფალო** „უფალო ქრისტე“ [ამოკითხვის სიზუსტე საეჭვოა – მთარგმნ.], შემდეგ კი იკითხება მხოლოდ სიტყვა **ვენახსა**⁹⁷.

დ. ატაევის ცნობით, ხუნზახის რაიონის სოფელ გინიჩულში არის კიდევ ერთი ქართულწარწერიანი ქვა, რომელიც ჩატანებულია ერთ-ერთი სახლის კედელში და 1958 წელს, დ. ატაევის სტატიის გამოქვეყნების დროს მას იკვლევდა რენე შმერლინგი⁹⁸. სამწუხაროდ, ეს წარწერა არ გამოქვეყნებულა.

ჰოწატლის II წარწერა. სოფელ ჰოწატლში 1964 წელს მიაკვლიეს ქვის ჯვარს ქართული წარწერითურთ (სურ. 22). ენათმეცნიერ ყაზბეგ მიქაილოვის 2014 წლის ზეპირი ცნობით, იგი ინახებოდა ჰოწატლელი ჰაჯიდადი ჰაჯიმირზაევთან, რომელსაც 1968 წელს უჩუქებია ყ. მიქაილოვისათვის, ხოლო ამ უკანასკნელს ჯვარი ჩაუბარებია დაღესტნის ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიის განყოფილების გამგისათვის ვ. კოტოვიჩისათვის. ენათმეცნიერ ბორის ატაევის პირად არქივში დაცული ფოტოსურათის მინაწერიდან (სურათის ავტორია ყ. მიქაილოვი) ირკვევა, რომ ფოტოსურათი გადაღებულია 1964 წელს ჰოწატლის სკოლის მუზეუმში, ხოლო ცნობები ჯვრის შესახებ ჩაწერილია შაფი გიმბათოვისაგან. ჩვენ უფრო სანდოდ მიგვაჩნია სურათის 1964 წლის ფოტოს მინაწერის ცნობები, ვიდრე 2014 წლის ზეპირი ინფორმაცია. წარწერის ტექსტი აქამდე არასოდეს გამოკვლეულა, თუმცა მისი ფოტოსურათი ანალიზის გარეშე გამოაქვეყნა ბორის ატაევმა თავის მონოგრაფიაში⁹⁹. ტექსტში ითხოვენ ვინმე **ბიანდორის** შეწყალებას. სახელი **ბიანდორ**-ი ამჟამადაც დასტურდება შუა ხუნძეთში **მაინდურ** ვარიანტის სახით¹⁰⁰. წარწერას ასე კკითხულობთ:

(1) **ო(ფალ)ოი(ეს)ვ**

„უფალო იესუ“

(2) **ქ(რისტ)ეწ(მიდა)მ(ა)რ(ია)მ**

„ქრისტე, წმიდა მარიამ“

(3) **შ(ეიწყალ)ებთან**

„შეიწყალე ბიან“

(4) **დორა(მი)ნ**

„დორ. ამინ“.

„ო(ფალ)ო ი(ეს)ვ ქ(რისტ)ე, წ(მიდა)მ(ა)რ(ია)მ, შ(ეიწყალ)ე ბიანდორ. ა(მი)ნ“.

თანუსის წარწერა. დ. ატაევი ერთ სტატიაში ახსენებს აგრეთვე მის მიერ ხუნზახის პლატოზე მდებარე სოფელ თანუსის უბან მოჰოხში მიკვლეულ კიდევ ერთ წარწერას, რომელიც ჩასმული

⁹⁷Атаев Д.М. Каменные кресты..., გვ. 185.

⁹⁸Атаев Д.М. Христианские древности Аварии..., გვ. 175.

⁹⁹Атаев Б.М. Аварцы: язык, история, письменность. Махачкала, 2005, გვ. 158.

¹⁰⁰Айтберов Т.М. Хрестоматия по истории права и государства Дагестана в XVIII-XIX вв. Часть II. Махачкала, 1999, გვ. 98; Эльдаров Э.М. Хунзахцы в 1886 году (По итогам первой русской переписи населения Дагестана). Демографический справочник. Махачкала, 2005, გვ. 24.

ყოფილა მეჩეთის კედელში. წარწერა ორსიტყვიანი ყოფილა: **ქრისტესი ოფალო**¹⁰¹, თუმცა მისი ფოტოსურათი არ გამოქვეყნებულა. ამ წარწერასთან დაკავშირებით არ შეიძლება არ ვახსენოთ ცნობები 1880-1890 წლებში სოფელ თანუსიდან რაღაც წარწერიანი ქვის გატანის შესახებ. ამ სოფლის განაპირას, ფლატე კონცხზე, რომელიც დაჰყურებს ხუნზახის პლატოს, არის გამაგრებული ნაქალაქარის ნაშთები, რომელსაც ხუნძი ქრისტიანი ნუცალის სურაყათ სირტანის ძის სახელს უკავშირებენ. 1923 წლის ექსპედიციის დროს პროფ. ნ. იაკოვლევს ადგილობრივმა მცხოვრებმა შ. ჰიტინოვსოვმა აცნობა, რომ აქ იყო წარწერიანი ქვა, რომელიც 30-40 წლით ადრე სადღაც წაუღიათ¹⁰².

მურუხის წარწერა. ჭაროდის რაიონის სოფ. მურუხში ერთი სახლის კედელშიც აღმოჩნდა ჩასმული ქართულწარწერიანი ქვა (სურ. 23), რომელიც 20 წელზე მეტი ხნის წინ წამოუღიათ მშენებლებს მურუხის განაპირიდან და ჩაუსვამთ ხსენებული სახლის კედელში, რა დროსაც ქვის ზედა ნაწილი ჩამოტყვევულა. ამ ქვის წარწერა ახლახან გამოქვეყნდა¹⁰³. სოფ. მურუხი კლდეზე აგებული კოშკის ირგვლივაა გაშენებული. კოშკისგან მოშორებით სასაფლაოა, რომელსაც იქაურები **ქაფურაზულ ხაბალ**-ს „ურწმუნოთა საფლავებს“ უწოდებენ. სწორედ აქედან წამოუღიათ საანალიზო ქართულწარწერიანი ქვაც. სავარაუდოა, რომ ქვა ჯვარს წარმოადგენდა, რომლისგანაც გადარჩენილია მხოლოდ ქვედა ნაწილი უმკლავებოდ. ჩვენი აზრით, წარწერა ტ. გუდავას მიერ ამოკითხული ჩახუტის წარწერის მსგავსად მთავრდება სიტყვებით: **ს(უ)ლსა ქოჟიგისა** (მდრ. ტ. გუდავას მიერ ამოკითხული: **ს(უ)ლსა ჩახუტისსა**). ვინაიდან ტ. გუდავას ტექსტი იწყებოდა სიტყვებით: **ჯვარი ქრისტესი. უფალო განუსვენე...**, ლოგიკურად უნდა ვივარაუდოთ, რომ მურუხის წარწერაშიც გამოითხოვდნენ ვინმე ქოჟიგის სულის განსვენებას.

ჩვენეული იკითხვისი ამგვარია:

1. **ს(უ)ლსა**
2. **ქოჟი**
3. **გისა.**

აქაროს მთის წარწერები. ყველაზე მეტი ქართული წარწერა აღმოჩნდა დაღესტნურ-ქართული არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ აქაროს მთის X-XIV საუკუნეთა ეკლესიის ნაშთების გათხრისას. აქ გამოვლინდა ქვის ჯვრებისა და ქვის კვადრებზე გამოსახული ჯვრების მრავალი ნამსხვრევი. მათ უმრავლესობაზე სავდრებელ-მოსახსენიებელი წარწერებია, რომლებიც შესრულებულია ასომთავრულითა და ნუსხურით. გ. ლამბაშიძის აზრით, ამ წარწერებში ათორმეტთა მოციქულთა ხშირი ხსენება იძლევა საფუძველს იმის სავარაუდოდ, რომ აქაროს მთის ტაძარი უკურთხებიან წმიდათა ათორმეტთა მოციქულთა სახელობაზე. პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით ეს წარწერები თარიღდება X-XI საუკუნეებით. გ. ლამბაშიძემ გამოაქვეყნა აქაროს მთაზე მიკვლეული თექვსმეტი წარწერის ტექსტები ილუსტრაციების გარეშე¹⁰⁴ [იმის გამო, რომ შ. ჰაფიზოვს ნაშრომში მოყვანილი აქვს გ. ლამბაშიძის მიერ გაშიფრული წარწერების რუსული თარგმანები, წარწერების შ ი ნ ა ა რ ს ი მიახლოებით ვთარგმნეთ რუსული ენიდან – მთარგმნ]:

1. ***ჯვარი ქრისტესი. წმიდა ათორმეტნი...**
2. ***ჯვარი ქრისტესი**
3. ***...მოციქულთა შეიწყალე(ნ) ბოლდოი**
4. ***ჯვარი ქრისტესი**
5. ***უფალო იესუ ქრისტე შეიწყალე. ამინ. ჯვარი. ქრისტე...**

¹⁰¹ Атаев Д.М. Каменные кресты..., გვ. 185.

¹⁰² Яковлев Н. Новое в изучении Северного Кавказа. Новый Восток. 1924, გვ. 244.

¹⁰³ Хализов Ш.М. Грузинская надпись из юго-восточной Аварии..., გვ. 205-206 და 468-470.

¹⁰⁴ Гамбашидзе Г.Г. Грузинские лапидарные надписи из христианского храма на горе Акаро над Хунзахом (Дагестан). Кавказ и степной мир в древности и средние века. Махачкала, 2000, გვ. 77-78.

6. *...თქუნ, იაკობ. ამინ. და იყავნ
7. *ჯვარი ქრისტესი. წმიდათა მოციქულთა...
8. *წმიდანი
9. *ათორმეტთა მოციქულთა ოხოჟონ შეიწყალე(ნ). ამინ
10. *ჯვარი ქრისტესი. ათორმეტნი მოციქულნი
11. *...იესუ ქრისტე. ამინ. უფალო
12. *ჯვარი ქრისტესი
13. *...წმიდა პეტრე...
14. *...შეიწყალე ბორ...
15. ასომთავრულის ცალკეული ასოები: ე, ლ, ი, ზ, ჯ ხუთ ნამსხვრევზე.

1998 წელს გ. ღამბაშიძემ გამოაქვეყნა ცნობა ხუნზახური წარმომავლობის სეფისკვერის ყალიბის შესახებ, რომელსაც ახლავს ქართული წარწერა: **იესუ ქრისტე, ძე ღმრთისა**¹⁰⁵. პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, ტექსტი X-XI საუკუნეებით თარიღდება. ეს აღმოჩენა მრავალ სხვასთან ერთად ადასტურებს, რომ ხუნზახში გავრცელებული ყოფილა მართლმადიდებლური ქრისტიანობა და აქ აღესრულებოდა ქრისტიანობის მთავარი საიდუმლო – წმიდა ზიარება¹⁰⁶. მაჰმედ ჰაჯიევი 2010 წელს გამოაქვეყნა ცნობა სეფისკვერის კიდევ ერთი ხუნზახური ყალიბის შესახებ. დაღესტნის ისტორიულ-არქიტექტურულ მუზეუმში ინახებოდა ქვის მრგვალი შტამპიც, რომელიც მოტანილი იყო ხუნზახ-უნსოქოლოდან. 1937 წელს ჩატარებულმა კვლევამ დაადგინა, რომ იგი დაახლოებით XIII საუკუნისაა და ასე იკითხება: **იესუ ქრისტე – ძლევა მოსილი**¹⁰⁷.

ნაშრომი ქართულად თარგმნა პროფ. თეიმურაზ გვანცელაძემ

Shahban Hafizov

Georgian, Georgian-Avar and Avar inscriptions from mountain Avaria (Dagestan)

Summary

Talking about the geographical framework of the spread of Christianity in the Avaria, we can not indicate virtually no any significant for the region, in which no material evidence of the past of Christianity would have been discovered (the church, the Georgian and Georgian-Avar epigraphy, stone crosses and crosses image on the rocks, Christian cemeteries).

The most important evidence of the spread of Christianity in the mining accident is the presence here of monuments of Georgian and Avar-language epigraphy. This phenomenon needs to be generalizing research that will have an idea of this phenomenon. This article, we consider as a preparatory stage for such a study.

¹⁰⁵ Гамбашидзе Г.Г. Штамп евхаристического хлеба (просфиры) с грузинской надписью из Дагестана. Археологическая конференция Кавказа – I. Краткие содержания докладов. Тбилиси, 1998, გვ. 72-73.

¹⁰⁶ Гаджиев М. Шапмы для просвиры из Дагестана. Международная научная конференция „Археология, этнология, фольклористика Кавказа“. Сборник кратких содержаний докладов. Тбилиси, 25-27 июня 2009 года. Тбилиси, 2010, გვ. 102.

¹⁰⁷ Гаджиев М. Шапмы для просвиры из Дагестана... გვ. 102.

Getting professional research Georgian epigraphy it was initiated in the first half of the twentieth century. In 1940, Arnold Chikobava published an article „The Georgian-Avar inscription fourteenth century from Dagestan“, which deciphered the inscription on a stone cross, and naturally gave it a new meaning: „Linguistically inscription valuable as the oldest (yet) document the history of the Avar language, and indeed the Dagestan languages. This ancient inscription carved Georgian font; this is its undeniable cultural and historical significance“. In 1948, orientalist Magomedsayid Saidov challenged the dating of the monument and the very existence of Avar in the past written on the basis of the Georgian alphabet. In 1954, this position has undergone a reasonable criticism from Togo Gudava, published another Georgian-Avar inscription on a stone cross, and shows the system of labels. However, further study of the epigraphic monuments of data have been taken, with the exception of a small article Givi Gambashidze, which will be discussed below.

During ethnographic trips to different areas of Avar in Dagestan in the 2012-2015 years, the author was able to find in the collections of local ethnographers, and in the walls of houses a few stones and debris crosses with Georgian inscriptions. By now we can talk about the presence of more than 40 inscriptions in Georgian and Avar languages. The greatest concentration is observed on Khunzakh plateau - the historical center of the mountaine Avaria. The largest number of Georgian inscriptions found in the study of the temple remains of the X-XIV centuries on Mount Akaro by Dagestan-Georgian Archaeological Expedition (DGAE). Here, during the excavation of a fortified citadel near the remains of the Christian church it was found 16 inscriptions X-XI centuries.

Exceptional value among the studied inscriptions have two-one written entirely in the Avar language, and the other - has a precise dating. The first inscription was found in 1923 by an expedition of researchers from Moscow in the villages Urada of Shamil district of the Dagestan. Inscription became the subject of scientific interest in Nikolay Marr, however, an article prepared them published only in 1947. At the same time, as emphasized by Sergey Mouraviev, „N. Marr read it on the basis of the Avar language“. The inscription, in my reading of it, sought mercy for Olo and Mariam probably is a spouse: „Krist'eda harola gurkhel gimo vac'ilo Olo gimo Mariamie. Dastaril vac“ (Avar. - We ask the grace of Christ and the cleansing of sins to Olo and Miriam. brother of Dastar). Another inscription of building character, found in villages. Rugudzha (Gunib district) and announces the construction of the church on the initiative of a relative Avar nutsals Dadkhvi and his wife Chohay in 1365.

In addition Urada writing in the Avar language, several Georgian-Avar inscriptions were found. One of them was discovered on the site of the medieval settlement Halla location near the village Batlaich (Khunzakh region) and published Arnold Chikobava. The second is found in Khunzakh and published Togo Gudava. The author has also published found in Khunzakh Georgian-Avar inscription on the fragment of the cross, found in Khunzakh.

However, the bulk of epigraphy is made only in the Georgian language. In one of the inscriptions is necessary to focus, because it probably is the epitaph ruler Sarir - medieval Avar state. He held the title of „marzpan“ (Middle Persian - „Keeper of the border“), which is in the Avar language sounded like „barzban“. In the tenth century inscription indicated the name of the ruler - Okardu (in our reading). Also note that in medieval sources reported that the ruler of the Sassanid Empire Khosrow Anushirwan (VI cent.), Appointed in Dagestan hereditary marzpan with the title of „ruler Sarir“.

From the inscriptions found in Khunzakh, where are most of the crosses with inscriptions, special interest is informing about the construction of the church in the XIII century (was located in the Tad-raal – one of the Khunzakh out skirts). In 1950-80-ies in the Tad-raal was found six crosses, or their fragments with Georgian inscriptions. At the same time, we know about the discovery in Khunzakh 4 more inscriptions, the exact location is unknown. Two inscriptions are found in the village Hotsatl (Khunzakh district), one inscription in the villages Khini, Tanusi, Ginichutli and settlement Halla (Khunzakh district), village Mitliurib (Shamil district), village Murukh (Charoda District).

In addition to the construction of the epitaphs and inscriptions on the territory of mining accidents have also been found Georgian inscriptions on stamps for the Eucharistic bread (azymes) used in Orthodox worship. These findings are further evidence of the spread in Khunzakh Orthodox Christianity and of Christian worship here - the sacrament of the Eucharist, or Holy Communion. In 1998, Givi Gambashidze published information about this line, derived from Khunzakh. Murtazali Hajiyeu in 2010 published the first information about this stamp, which also comes from Khunzakh.

სურათი 1. - ჰალას წარწერა

სურათი 2. – ტად-რაალის I წარწერა

სურათი 3. - სამილახის წარწერა

სურათი 4. – ურდას წარწერა

სურათი 5. – რულუბის წარწერა

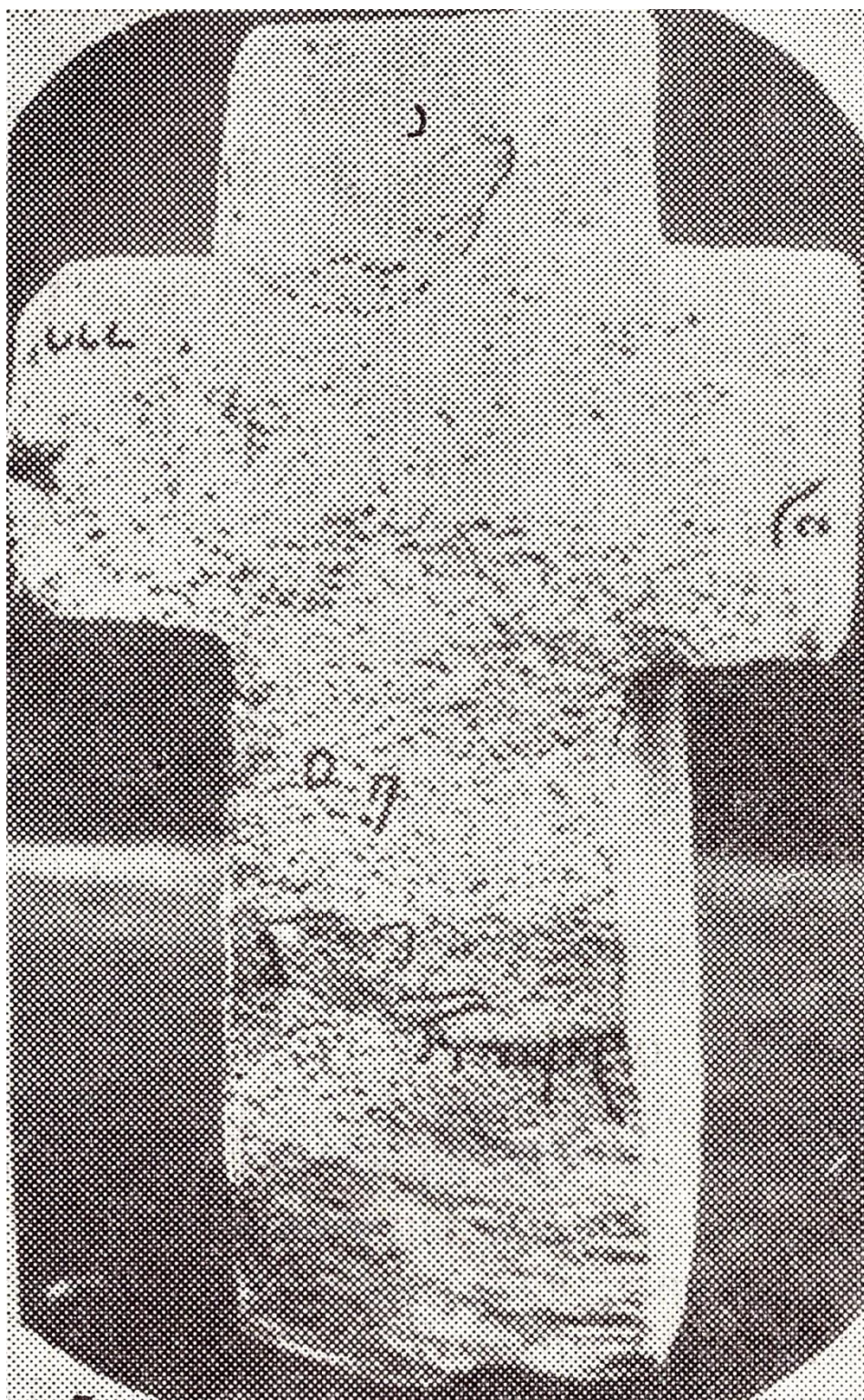
სურათი 6. – ხუნზახის I წარწერა

სურათი 7. – ხუნზახის II წარწერა

სურათი 8. – ხუნჯახის III წარწერა

სურათი 9. – ხუნზახის IV წარწერა

სურათი 10. – ხუნზახის V წარწერა

სურათი 11. – ხუნზახის VI წარწერა

სურათი 12. – ხუნჯახის VII წარწერა

სურათი 13. – ხუნზახის VIII წარწერა

სურათი 14. – ხუნჯახის IX წარწერა

სურათი 15. – ხუნზახის X წარწერა

სურათი 16. – ხუნჯახის XI წარწერა

სურათი 17. – ხუნზახის XII წარწერა

სურათი 18. – ხუნზახის XIII წარწერა

სურათი 19. – გინიუტალის წარწერა

სურათი 20. – მითლიურბის წარწერა

სურათი 21. – ჰოვატლის I წარწერა

სურათი 22. – ჰოწატლის II წარწერა

სურათი 23. – ბურუხის წარწერა

ირინე ტაბატაძე

მსგავსი მსგავსსა შობს...

გიორგი ლეონიძის პოეზიით დაინტერესებულ ადამიანს, პირველ რიგში თვალში ხვდება სტიქიური ტემპერამენტით აღბეჭდილი მისი პოეტური სიტყვის ძალა, ღონიერება. გიორგი ლეონიძის „მუხლადი, ბედაური, მაძლარი“ სიტყვის გავლენა საკმაოდ საგრძნობია პატრიოტული ხასიათის საპროგრამო ლექსებშიც: „ღამე ივერიისა“, „ნინოწმინდისა ღამე“, „წიგნი „ქართლის ცხოვრება“, „ვეზდერ სამშობლოს“... თუნდაც რად ღირს: „მშობელ მიწაში მიდგას ფესვები, როგორც წყალში დგას წნორის ძირები“..ეს მხოლოდ ლამაზი პოეტური სახე როდია, გიორგი ლეონიძე ამ სტრიქონებში თავის მწერლურ მრწამსზე გვესაუბრება, რადგან მისი ლექსის სტიქია მართლაც მშობლიური წიაღიდან არის ამოხეტილი. აი, რას წერს ამის შესახებ კრიტიკოსი გერონტი ქიქოძე, გ.ლეონიძის მეგობარი და უდიდესი ესთეტი: „ყველაზე ძლიერი ის მაშინ არის, როცა თავისი შემოქმედების ფესვებით ღრმად იჭრება ხალხური შემოქმედების ყამირ ნიადაგში, რათა იქიდან მასაზრდოებელი წვენი ამოიღოს შტოების ფოთლების გვირგვინის გასაშლელად“.

ალბათ, სავსებით ბუნებრივად მოგეჩვენებათ, თუ ვიტყვით, რომ გ.ლეონიძის პოეტური შთაგონების წყაროდ ხშირად ქცეულა უმდიდრესი ქართული ფოლკლორი. პოეტი თავის თავს თითქოს ზეპირ-მოქმელის შთამომავლად თვლის, ისე ორგანულად ერწყმის მის პოეტურ ფანტაზიას ხალხური აზროვნების, მსოფლალქმის გამომხატველი თემები და მოტივები. ერთი ამგვარი „ბედნიერი შეთანაწყობის“ შედეგი გახლავთ გ. ლეონიძის სატრფიალო ლირიკისა და, საერთოდ, ქართული პოეზიის მშვენიერა „ყიფჩალის პაემანი“. ეს არის ხალხური „შემომეყარა ყიფჩალის“ პოეტური შთამომავალი, მისი წიაღიდან ამოზრდილი ლექსი. მოდით, გავიხსენოთ მისი თავწყარო:

„შემომეყარა ყიფჩალი სამზღვარს მუხრანის გზისასა,
პური მთხოვა და ვაჭმიე, ვურჩევდი თავთუხისასა.
ხორცი მთხოვა და ვაჭმიე, ვურჩევდი ხოხობისასა,
ღვინო მთხოვა და ვასმიე, ვურჩევდი ბადაგისასა,
ცოლი მთხოვა და ვერ მივეც, მიმყვანდა სიდედრისასა.
ან კი ცოლს როგორ მივცემდი, შვილსა გაზრდილსა სხვისასა.
ხელი მოხვია, აკოცა, მოზიდნა ნაწნავს თმისასა,
შესტირა საბრალო ქალმა, „ვაი, ცოლს ცუდის ყმისასა!“
მეც გულმა ვეღარ გამიძლო, მოვზიდნე ვადას ხმლისასა,
უმაღვე იმან დამასწრო, ელვასა ჰგვანდა ცისასა,
ერთი მეც გადაუქნივე, წვერიც ვუწვდინე მიწასა,
არ იყო ღირსი, მოშორდა ცქერას ნათელის მზისასა,
ცოლი სიდედრსა მივგვარე, ის კი იქა სჭამს ქვიშასა!“

ლექსის შინაგანი ტემპერამენტი და ვნების ქარიშხალი უცნობ ავტორს ღრმა ექსპრესიითა და ძალით აქვს განცდილი. ამავე ძალით მოქმედებს იგი მკითხველზეც. ამ მხრივ მას ტოლს არც პროფესიონალი პოეტი უდებს:

გიორგი ლეონიძე. ყივჩაღის პაემანი

„ერთი მეც გადავუქნივე,
წვერიმც ვუწვდინე მიწასა...“
ხალხური

ყორღანებიდან გნოლი აფრინდა, ყაბარდოს ველი გადაიარა,
ისევ აღვსდექი, მუხრანის ბოლოს ჩასაფრებული ვსინჯავ იარაღს.
ქსანზედ, არაგვზედ ისევ ყვავიან ხოდაბუნები თავთუხებისა,
შენი ტუჩები ისე ტკბილია, როგორც ბადაგი დაღულებისა.
ხოხობას გნახე, მიწურვილ იყო როცა აპრილი რუსთაველისა,
ნეტამც ბადაგი არ დამელია, ან იმ დღეს ზმალი არ ამელესა!
ტრამალ და ტრამალ გამოგედევნე, შემოვამტკერე გზები ტიალი,
მცხეთას ვუმტვრიე საკეტურები, ვლენე ტადრები კელაპტრიანი!
მაგრამ თვითონაც დაილეწება, დაბადებულა ვინც კი ყივჩაღად,
მუხარადიან შენს ქმარს შემოვხვდი, თავი შუაზე გადამიჩეხა!
მოდი, მომხვიე ხელი ჭრილობას, ველარა გხედავ, სისხლით
ვიცლები...
როგორც საძროხე ქვებს ოხშივარი ქართლის ხეობებს ასდით
ნისლები...
მოდი! გეძახი ათას წლის მერე დამნაცროს ელვამ შენი ტანისა,
ვარდის ფურცლობის ნიშანი არი და დრო ახალი პაემანისა!..“

ამ ორი ტექსტის ზედაპირული შედარებაც კი ცხადყოფს, რომ ფოლკლორული შედეგების პოეტური გაგრძელება ტოლს არ უდებს თავის „წინაპარს“, რადგან გ.ლეონიძემ შეძლო ხალხური ლექსის გმირულ-ჰეროიკული პათოსის, მისი ვაჟკაცური ინტონაციის უცვლელად „დაჭერა“ და გადმოტანა ლექსში. ამ „ნათესაურ“ კავშირზე მიანიშნებდა, ალბათ, პოეტი, როცა თავის ლექსს ეპიგრაფად ხალხური სტრიქონები წაუძმღვარა. მეორე პირველის თითქოს აზრობრივი გაგრძელებაცაა იმის წყალობით, რომ ხალხური ლექსი ქართველი ვაჟკაცის სიკვდილისწინა აღსარებაა, იმ ვაჟკაცისა, ცოლის ღირსების დაცვას რომ ანაცვალა სიცოცხლე. გ.ლეონიძის ლექსს კი ყივჩაღის მონოლოგი შეიძლება ვუწოდოთ. ორივე ტექსტი აზრობრივად საოცრად დატვირთული, ემოციურად დამუხტული და ძლიერია.

ხალხურ ლექსში ნათქვამია, რომ ცოლთან ერთად მიმავალ ქართველ ვაჟკაცს მუხრანის ბოლოს ყივჩაღი შემოეყარა. ქმარი თავიდან დამთმობი ჩანს, თითქოს უკან იხევს, რომ სიტუაცია არ გაამწვავოს: „პური მთხოვა და ვაჭმე, ვურჩევდი თავთუხისასა...“ – ამაზე მიგვანიშნებს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ აქ საქმე ტრადიციულ ქართულ გულუხვობასთან გვაქვს, მასპინძელი მზადაა, სტუმრის ყოველი კაპრიზი შეასრულოს. მაგრამ ასე არაა, აბა, ვინ გაიგონა, სტუმარი რასაც მოგთხოვს, ის „აჭმეო“! აქ უფრო საგულგებელია, რომ ქალის ხელში ჩასაგდებად აღერდელი ყივჩაღი რაღაც მიზეზს ეძებს, რომ მერე „მთავარზე“ გადავიდეს. ქმარიც დრომდე უთმობს, არც მას სურს სტუმართან წაკიდება. მაგრამ როცა სტუმარი ოჯახის სიწმინდეს, ქალის ღირსებას შეეცინა ქმარს, „ცოლი მთხოვა და ვერ მივეც“.. ყველა შემთხვევითი ძაფი აქ გაწყდა, სტუმარმასპინძლობის ყველანაირი ეტიკეტიც აქ დაირღვა და... დატრიალდა სამკვდრო-სასიცოცხლო ორთაბრძოლის ქარიშხალი. შეუძლებელია, ვერ ვიგრძნოთ, რამდენად ძლიერი და ვაჟკაცურია ეს შერკინება: „მეც გულმა ველარ გამიძლო, მოვზიდე ვადას ხმლისასა, უმაღლე იმან დამასწრო, ელვასა ჰგვანდა ცისასა“... ლექსის პათოსი ნათელია: ჯერ ერთი, ყივჩაღი უცხოტომელი მომხდურია, ქალის ხელში ჩაგდების სურვილით გულანთებული რომ იღუპება. მეორე და არსებითი კი ისაა, რომ აშკარაა, მთქმელის სიმპათია მთლიანად ქართველის მხარესაა, იმ რაინდისა, ქალის ღირსების დაცვას რომ

ეწირება(ზოგი ვარიანტით)! იგი, მთქმელი, არ თანაუგრძნობს ყივჩაღ მომხდურს, თუმცა მას სიყვარულის „ცეცხლი უშრეტი ჰგზებია“.

მაინც რა თამაშობს ყივჩაღისადმი ავტორის უარყოფითი განწყობის შექმნაში გადამწყვეტ როლს, ის, რომ იგი გადამთიელია, ყივჩაღია, თუ ის, რომ მან ქართული ზნეობის შებღალვა მოინდომა? ტექსტზე მცირეოდენი დაკვირვება საკმარისია, რომ დავინახოთ: ქმარი ღვთით ძალმცემულია, ცხადია, ის ქრისტიანია, ყივჩაღის რწმენა კი არსადაა ნახსენები, არც მის ეროვნებაზე კეთდება აქცენტი. რა, ქართველი რომ ყოფილიყო მომხდური, ქმარს სხვანაირი რეაქცია ექნებოდა?! მთავარია, ავტორის აქცენტი სწორად დავიჭიროთ: ქართველი კაცი მშვიდი და დამთმობია გარკვეულ დრომდე, მაგრამ როცა საქმე მთავარს, წმინდას ეხება, იგი უშელავათოა.

თუ ხალხურ ლექსში თავის არშერცხვენის ამბავს ქართველი ვაჟკაცი ჰყვება, გიორგი ლეონიძის შედევრში ყივჩაღის მონოლოგს ვეცნობით. თითქოს პოეტი დაუკმაყოფილებია მთქმელის ნიჭიერებას და ახლა მას მხოლოდ ყივჩაღი აინტერესებს.

რა ძალა იყო ის, რამაც თავზე ხელი ააღებინა ყივჩაღს და უკადრისი აკადრებინა? ნუთუ მხოლოდ გამარჯვებულის სითამამეს ან გაუმაძლარ მადას უნდა მიეწეროს მისი თავგზის აბნევა? „ყივჩაღის პაემანი“ გვაგრძნობინებს, რომ ეს ასე არ არის. „საქართველოს ლექსის მეხანძარემ“ ყივჩაღის გულში დანთებული ხანძარი საუკუნეებს გადმოაბრიალა და დაგვისატა არა მოძალადე-მომხდური, არამედ სიყვარულის ცეცხლით დამწვარი მიჯნური, რომელიც სიყვარულის ძალამ საფლავშიც არ დააყენა: „ისევ აღვსდექი, მუხრანის ხიდთან ჩასაფრებული ვსინჯავ იარაღს“. ზოგი ტექსტის ამ მონაკვეთს ხსნის, როგორც ქმრის მოკვლის სურვილით „გაცოცხლებას“. ამ შემთხვევაში ყივჩაღი მართლაც მოძალადე ბარბაროსი გამოდის, რომელიც განზრახ უსაფრდება ქმარს გზიდან ჩამოსაცილებლად. ამგვარი გაგება მართლაც აფერმკრთალებს ყივჩაღის სახეს მკითხველის თვალში, რადგან, როცა სიყვარულით თავდაკარგული მიჯნური ლესავს ხმაღს, ჩვენ ერთგვარი თანაგრძნობითაც კი ვიმსჭვალებით მის მიმართ მიჯნურის გაუზიარებელი ვნების გამო. თანაც სიყვარულის მარადიულობის, მისი ძალმოსილების დემონსტრირების უფრო ეფექტური წარმოდგენა მართლაც ძნელია, ვიდრე „ათას წლის“ შემდეგაც კი საფლავიდან კაცის წამოყენება-გაცოცხლებაა. სხვათა შორის, არსებობს მოსაზრება, რომ სასიყვარულო სამკუთხედის მესამე წევრი, ქალი, თანაუგრძნობს ყივჩაღს, დროდადრო ხვდება მას, რადგან ამ უკანასკნელმა იცის, რომ მისი „ტუჩები ისე ტკბილია, როგორც ბადაგი დაღულებისას“...ეს ტრივიალურ-გათანამედროვეებული შეხედულება, მგონი, ნაჩქარევია და ქალს ღირსებას ვერ მატებს, სხვათა შორის, ვერც ავტორს. არადა, რა გვიშლის ხელს, ეს არგუმენტი მოვიშველიოთ: ნუთუ შეყვარებულ ვაჟკაცს, რომელსაც ქალისადმი იმოდენა ლტოლვა გააჩნია, რომ საფლავშიც არ დააყენებს, გაუჭირდება წარმოიდგინოს, ბადაგავით ტკბილი ტუჩების გემო? განა საჭიროა ამისათვის ლაფში გაესვაროთ ქალის ღირსება, ის ღირსება, ოდითგანვე ქართული ოჯახის ღირსება რომ დადებულა?.. ამგვარი გაგება, სხვათა შორის, ყივჩაღის გაუზიარებელ გრძნობასაც ერთგვარ ჩრდილს აყენებს, აუფერულებს, ისევე, როგორც ანელებს ლექსის საერთო პათოსს.

გიორგი ლეონიძის მწერლური ტალანტის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ ყივჩაღის სამიჯნურო გააფთრება, მისი დაუოკებელი ვნების ქარიშხალი ლექსში საოცარი ძალითაა ნაგრძნობი:

„ტრამალ და ტრამალ გამოგედვენ
შემოვამტვერე გზები ტრიალი,
მცხეთას ვუმტვრიე საკეტურები,
ვლეწე ტაძარნი კელაპტრიანი“...

ერთი შეხედვით, ყივჩაღის საბედისწერო სრბოლას თან ხლებია სულიერ სიწმინდეთა მსხვერვა და ტრადიციულ ზნეობრივ ღირებულებათა ხელყოფა. ასე მარტივად, სწორხაზოვნად ტექსტის გაგება იგივეა, გახელებული მიჯნურის ვნება ქალის მიმართ ავზნიანი ბავშვის კაპრიზს გავეუტოლოთ,

ასე ხომ ბავშვი იქცევა, თუ რაიმეს არ შეუსრულებ, ჩაბჭირდება ტირილით, მერე კი, რასაც მიაწვდი, თავზე დაგამტვრევს! ნუთუ მიჯნური ყივჩაღის ვნება ასე უნდა დავამციროთ და გავაუბრალოთ? რუსთაველი ხომ გვასწავლის, მიჯნურს ნდომის ვერასრულება აშმაგებსო. ბოლოს და ბოლოს, თუ ეს უკვე ნაგები სიყვარულია, რიდასია ასეთი გააფთრება? განა დასაჯერებელია მაშინ ვნების ამგვარი აფეთქება, ტაძრების ნგრევა რომ მოჰყვება შედეგად? ჩემი ფიქრით, „ვლენე ტაძარი კელაპტრიანი“ ჰიპერბოლაა, რომელიც ყივჩაღის სულში დატრიალებული ქარბორბალას შესაგრძნობად წარმატებით გამოიყენა პოეტმა.

ასე რომ, შეიძლება დავასკვნათ: ყივჩაღის გულში დანთებული ვნება მიწაშიაც არ გაციებულია, მიჯნურს იქაც ვერ მოუსვენია და აი, „—ისევ აღვსდექი, ათას წლის მერე ჩასაფრებული ვსინჯავ იარაღს“... დიახ, უკვდავია ვნება, ბიწიერებით შეუბღალავი სიყვარული, რომელიც „როგორც ხმალი ტამერლანისა“, ყივჩაღის გულს დასჯახებია და არც მოასვენებს, სანამ საწადელს არ მიაღწევს. რა, ნაკლები სასწაული ჩაადენინა ტარიელს სიყვარულის ძალამ? მაშ, ქაჯეთის ციხეს რამ სძლია? სხვათა შორის, სრულიად კანონზომიერია ლექსის დასასრულს პოეტის მიერ „ვეფხისტყაოსნის“ სამყაროსთან დაკავშირება: „ვარდის ფურცლობის ნიშანი არი და დრო ახალი პაემანისა“ ხომ ალუზიაა პოემის სტრიქონებისა: „მმიწურვილ იყო ზაფხული, ქვეყნად ამოსვლა მწვანისა, ვარდის ფურცლობის ნიშანი, დრო მათის პაემანისა“... ამით პოეტი ხომ არ მიგვანიშნებს, რომ სწორედ ტარიელ-ავთანდილის ვნება დულს უბედური ყივჩაღის გულშიც!..

„ყივჩაღზე“ საუბარი დასრულებული ვერ იქნება, თუ არ აღინიშნა ის მხატვრულ-მატერიალური სამყარო, რომელიც პოეტს ეხმარება შმაგი და ბობოქარი ვნების სიტყვაში გასაცოცხლებლად. ამ მხრივ ლექსი მართლაც წარმოაჩენს თავისი ავტორის „ხელოვანებას“. ლექსში გვხვდება ტროპის არაჩვეულებრივად ძლიერი სახეები: შედარებები, ეპითეტები, ალიტერაცია და სხვ. მათი მეშვეობით ყივჩაღის ტრაგიკული სიყვარულის ამბავი ღრმა ექსპრესიის, თანაგანცდის გამომწვევი დიდი მუხტის მატარებელი ხდება, ხოლო თვით ლექსი ქართული სატრფიალო ლირიკის მშვენიერად ჩაითვლება, ისევე, როგორც მისი დიდი წინაპარი ხალხური „შემომყარა ყივჩაღი“. ეს სწორედ ის შემთხვევაა, როცა „მსგავსი მსგავსსა კმობს“: ხალხურმა ლექსმა სასიყვარულო სამკუთხედის მთავარი გმირი — ქმარი — და მისი გაუკაცური სიამაყე გააცოცხლა, გ.ღელნიძემ — ამ სამკუთხედის მეორე მონაწილის ვნება. დრამის მესამე მონაწილე, ქალი, ნუთუ იგი ჩრდილში დარჩებოდა, ამოდენა „ცოდვის მორევის“ დამტრიალებელი? განა მისი პოზიციაც ასევე საინტერესო არ არის? ასეც მოხდა. ქალის ვნების, განცდების გაცოცხლებას ეძღვნება პოეტ მანანა ჩიტიშვილის „ყივჩაღის გახსენება“.

ყივჩაღის გახსენება

„შესტირა საბრალო ქალმა,

ვაი ცოლს ცუდის ყმისასა“

მუხრანის ბოლოს შეკრთა ავშანი,

სხვის გაზრდილობით ვერ დამთმო ქმარმა

და შენი ცხენის ლაგამ-ავშარა

გაითავისა უდაბნოს ქარმა.

თუმცა ამბოხი მოგდევა მაჭრის,

მომყოლი და არ გქონდა ნება

გაგფიცებოდა ტუჩები დაღლილს

და ცახცახებდა თვალებში ვნება.

მუხრანის ბოლოს თვლემდა ურმული,

სიკვდილს შეჯიბრი ჰქონდა წამებთან,

თმებს ტრამალების მოჰყვა სურნელი

და გააფთრება ქართლის ღამეთა.

ქარს გასწეწოდა ველზე ფაფარი,
ლამაზ ავაზებს მოვგავდით ჩვენც და
ნაჭრილობებში ყეფდა აფთარი
და ჩაგვეურებდა თვალბში ზეცა.
და მილიმორდი უცნაურ სევდით,
მშრალი ტუჩები კოცნას ლამობდნენ,
საუკუნენი მიქროდნენ გვერდით
და ჩვენს სიმღერებს სხვები ამბობდნენ...
მუხრანის ბოლოს შეკრთა ავშანი“.

ლექსის ეპიგრაფიც რომ არ იყოს, აშკარაა, რომ იგი ხალხური „შემომეყარა ყივჩაღის“ აზრობრივი გაგრძელებაა, თანაც საკმაოდ თამამი და მოულოდნელი გადაწყვეტით. ამჯერად მანანა ჩიტიშვილმა დახატა ქალი, რომელიც თურმე თანაუგრძნობს ყივჩაღს, ლექსის მთავარი ინტრიგაც ისაა, რომ ეს გაზიარებული სიყვარული ყოფილა! მართლაც, „ლამაზ ავაზებს მოვგავდით“; თმებს ტრამალების მოჰყვა სურნელი“ და ა.შ. მშვენივრად მიგვანიშნებს, ქალის გულისთქმა ვის ეკუთვნის... მაგრამ ამ აღსარებაში ზნეობრივ ბარომეტრად უნდა მივიჩნიოთ სიტყვები:

„თუმცა ამბოხი მოგდეგდა მაჭრის,
მომყოლი და არ გქონდა ნება“

განა ეს სიტყვები არ ცხადყოფს მოვალეობასა და გრძნობას შორის გაორებული ქალის ტკივილს, შინაგან ტრაგედიას? ყივჩაღი მამრია, მან უფრო ადვილად გადალახა ზნეობრივი ბარიერის მიერ შექმნილი შინაგანი ჯებირები, სამიჯნუროდ გაიტაცა საყვარელი... მაგრამ სწორედ აქ მიუსწრო მას ქმრის მახვილმა და... „მშრალი ტუჩები კოცნას ლამობდნენ“ ამაოდ, მათ ერთად ყოფნის ბედნიერება არ უწერიათ!

ასე რომ, მანანა ჩიტიშვილი კიდევ ერთხელ შეეხო მუხრანის ბოლოს დატრიალებულ ტრაგედიას და დიდი ექსპრესიით გააცოცხლა მისი მონაწილე – ქალი, რომლის მონოლოგიც არავის დატოვებს გულგრილს გადატანილი ტკივილის, ვერნაპოვნი ადამიანური სიახლოვის გამო. ლექსი კი, შეიძლება ითქვას, ტოლს არ უდებს თავის დიდ წინაპრებს სიმძაფრითა და დახვეწილობით. ოღონდ აქვე უნდა შევნიშნოთ: თუ გლეხობის ლექსი მართლაც ამოზიდულია ხალხური შედეგრიდან და არა მხოლოდ თემატურად, ინტონაციურადაც მისი „შთამომავალია“, მ.ჩიტიშვილის ლექსს დაჰკრავს ურბანისტული პოეზიის სურნელი, ერთგვარი სტილიზაცია, რითაც ასევე ხასიათდება მეორე პოეტი-ქალის, თამარ მახარაძის, „გოდება“. გავიხსენოთ ეს ტექსტიც:

გოდება

მე რა ვიცოდი, მუხრანის ბოლოს რომ დააფეთა მიმინომ გნოლი,
ეს თურმე მისი მიმინო იყო, თვითონაც აქვე მელოდა თრთოლვით,
მე რა ვიცოდი, თურმე მის გულში ისევ ღვიოდა ტრფობის ხანძარი,
დრომ ვერ წაშალა ძველი ტკივილი, ვერ წააფარა ფერფლი, ნაცარი,
მე რა ვიცოდი, თუ მის ბაგეებს ისევ ახსოვდა მწველი ამბორი,
არ ღაიშალა ჩემთან შეხვედრა, ან როდის იყო რჩევის გამგონი.
მე რა ვიცოდი, მე, თვალდავსილმა, ჯეჯილს თუ მისი სუნთქვა არხევდა,
ჰაერს თუ მისი აკრთობდა ღოცვა და მზეც თუ მის მწველ ვნებას მაფრქვევდა.
მე რა ვიცოდი... ან რომ მცოდნოდა, შევაჩერებდი ზვავს, უკვე დაძრულს?
აღუვდებოდი წინ ბედისწერას? მოვაბრუნებდი წყალს, თავქვე წასულს?
და, აჰა, იგი „მუხრანის ბოლოს ჩასაფრებული სინჯავს იარაღს“,

ჩემს დანახვაზე წამოიმართა და ხმალმა ქვაზე გაიჟღირა.
 მის დანახვაზე გამიწერა ღმერთი და წავბორძიკდი (ესეც ბედია),
 მალვით გავხედე მეუღლეს ჩემსას, წარბმუხრელი იდგა ბერდია.
 ორი მახვილი მზეზე გაბრწყინდა და ჩემი გულიც ორად გაიპო,
 ვუცქერდი იმათ ანთებულ თვალებს და ვგრძნობდი, შველა არსაით იყო.
 ისე გავხედდი, ჩემი მანდილით ვერ შევაჩერე მამრთა ჭიდილი,
 პირქვე ჩავემხე ხოდაბუნებში და ღმერთს შევთხოვე შველა ქვითინით,
 არ შეისმინა ჩემი ვედრება (ვინ, ვინ მისწვდება განგებას ღვთისას!)
 აქეთ ბერდია იწვა მღუმარედ, იქით ყივჩაღი პოტნიდა მიწას.
 არ დამცდენია აუგი უფლის (ან ცოდვილს მქონდა უფლება ამის?)
 თეთრი ხელებით თმა გავიშალე, კოჭს მიწვდენილი, კუპრივით შავი
 და დავიტირე მოთქმით ორივე – ჩემი ბერდია და იგი, უცხო,
 გულს გავიტარე მერე მახვილი და იმათ შორის დავეცი უხმოდ.
 ცა გადაფითრდა ჩვენი შემყურე, მზე დაიღვენთა, როგორც სანთელი,
 აქ დავუტყვე ჩემი სიცოცხლე და ჩემი ცოდვა უკანასკნელი!

ეს მონოლოგი-აღსარება ქალისა კიდევ ერთი ინტერპრეტაციაა ხალხური „ყივჩაღისა“. ლექსი მონოთემატურია, მიუხედავად იმისა, რომ საკმაოდ ვრცელია. პოეტმა მიზნად დაისახა დაეხატა ქალი – შინაგანად გაორებული კანონიერ მეუღლესა და, ასე ვთქვათ, ყივჩაღის უკანონო სიყვარულს შორის. ვერ ვიტყვით, რომ ავტორი არ თანაუგრძნობს თავის გმირს, პირიქით, თხრობის ზეაწეული ტონი, მანერულობა, გარკვეულწილად პათეტიზმიც, ცხადყოფს, რომ ქართველი ქალის განცდები, ტკივილი პოეტის გულისგულამდე ჩატანილი ტკივილია, ოღონდ თამარ მახარაძე ამ შერეკინების ორიგინალურ ფინალს გვთავაზობს: ქალიც თავს იკლავს, რადგან მისთვის ძვირფასი ორივე ვაჟკაცი ილუპება. ისინი სწორედ მის სიყვარულს ეწირებიან. ავტორის მიზანიც ისაა, რომ მკითხველის თვალწინ ემოციურად გააცოცხლოს ქალის არსებაში დატრიალებული ვნების ცეცხლი, ცოდვად შერაცხილი გრძნობის სიმწვავე, უნდა ითქვას, რომ მონოლოგი მართლაც დიდი შინაგანი მუხტის მატარებელია, ექსპრესიულობას აძლიერებს ის, რომ „გოდებაში“ თვითმკვლელობის სცენა ისევე თამაშდება ჩვენ თვალწინ, როგორც სხვა ლექსებში „დავინახეთ“ ბატალური სცენები. საერთოდ, ამაღლებულობისა და ტრაგიკულობის ხარისხით ორივე ქალი-ავტორის ქმნილება ჰგავს ერთმანეთს.

„ყივჩაღის პაემანის“ თემას ამოწურულად ვერ ჩავთვლით, თუ არ გავიხსენებთ დიდი რეჟისორისა და მწერლის, გოდერძი ჩოხელის, ერთი ბრწყინვალე ლექსი –

მე და ყივჩაღი

სამზღვარსა მუხრანისასა
 რო ვეგდეთ მე და ყივჩაღი,
 ის რო სისხლს ლევდა, მენაცა,
 რო ვეყარენით პირჩაღმით,
 ცოლი რო სხვაგან წავიდა,
 რო გახდა ღუშმანისია,
 ე მაგით ძალმიცემული
 ყივჩაღი წამოიწია,
 მე რო ის მკვდარი მეგონა,
 ის თურმე არ მომკვდარიყო,
 შორით მიმზერდა, ფიქრობდა,
 იქნება დრო დადმგარიყო...

და როცა ჟამი იგულა,
მომგარდა ხმალმოღერებით,
პური კი აღარა მთხოვა,
პური ისედაც მისია,
ცხენი კი აღარა მთხოვა,
ცხენი ისედაც მისია,
ღვინო კი აღარა მთხოვა,
ღვინო ისედაც მისია,
ცოლი კი აღარა მთხოვა,
ღმერთმა გაიგოს, ვისია,
მამული მთხოვა, ვერ მივე
ის ჩემი წინაპრისია,
შემომიტია ყივჩაღმა,
ჯიქურ და ჯიქურ მიტია,
ვაჰ, თუ მამული მას დარჩეს,
მე გავხდე საძრახისია,
იმედი მრჩება ღმერთისა,
თან ჩემი პაპებისია!

ასე და ამრიგად, გოდერძი ჩოხელი ისევ იმ მოჯადოებულ წრეში გვაბრუნებს, თავის დროზე ხალხურმა მოქმელმა რომ შეკრა ყივჩაღისა და ქართველი ვაჟკაცის ირგვლივ, გვაბრუნებს და გვაიბულებს, ერთხელ კიდევ აგვტკივდეს სამი ადამიანის სატკივარი, ოღონდ სრულიად ახლებური ინტერპრეტაციით: ჯერ კიდევ ხალხურ ლექსში დაიბადა მომხდური-ყივჩაღის სახე, რომელიც ტრადიციული დამპყრობლის სახისაგან სრულიად განსხვავდება, ქმრის მონოლოგშიც კი რაღაცნაირად, ქვეცნობიერის დონეზე მაინც, განგვაწყობს ამ ველურის მიმართ გარკვეული სიმპათიით, რაკი სიავეკაცე სიყვარულის სახელით იყო ჩადენილი. საუკუნეების შემდეგ მოდის გუდამაყრელი პოეტი და წერს ისე, ვითომც ისიც ხალხური მოქმელია. გასაგებია, რომ ეს მწერლის სრულიად შეგნებული მხატვრული ჩანაფიქრია, რომელიც, ალბათ, სწორედ იმ ფესვებთან დაახლოების სურვილს უნდა გამოხატავდეს, პირველი შედეგრი რომ შექმნა. მთავარი და მოულოდნელი ისაა, რომ აქ სატრფიალო თემატიკა გაფერმკრთალებულია. პოეტის ჩანაფიქრით, ვაჟკაცთა ორთაბრძოლის მიზეზი ქალი კი არა, სამშობლო ყოფილა, აი, რაში შესცილებია ყივჩაღი ქართველს! – „მამული მთხოვა, ვერ მივეც, ის ჩემი პაპებისია!“ ლექსის პათოსიც სწორედ ამ სიტყვებშია ჩადებული. „შეცვლილია“ ლექსის შესავალიც: მომაკვდავი ქმარი მოგვითხრობს რაყიფთა ორთაბრძოლის შესახებ, უფრო სწორად, შედეგს (რო ვეყარენით პირჩაღმით), ცოლი რომ სხვაგან წავიდა, ამ სიმწარემ თურმე ორივეზე თანაბრად იმოქმედა, ორივემ წამოიწია და სამკვდრო-სასიცოცხლო ორ ბრძოლაც განახლდა. ახალი ძალით, ახალი გააფთრებით შეერკინებიან ერთმანეთს და აი, კვდება ქართველი ვაჟკაცი და თან ჯავრი მიჰყვება არა ცხენისა ან თუნდაც ცოლისა (ღმერთმა გაიგოს, ვისია), მისი საჯავრელი მამული ყოფილა!

ლიტერატურაში არსებობს მხატვრული ხერხი – მოულოდნელობის ეფექტი. როცა ტრადიციულ, ასე კარგად ნაცნობ თემაზე დაწერილ ლექსს კითხულობ, შინაგანი მზაობა იმისა, რაც უკვე იცი, განგიცდია, გამეორდეს რაიმე სახით ან ფორმით. და აი, უცებ სრულიად მოულოდნელ თემას გვთავაზობს ავტორი. აქ მოულოდნელობის ეფექტი ძალიან დიდია და ტექსტიც გაცილებით ძლიერ ზემოქმედებს მკითხველზე. ყოველი მხატვრული ნაწარმოების მიზანიც ხომ სწორედ ეს არის.

თუმცა ქართველი ვაჟკაცი კვდება, ხოლო ყივჩაღის ბედი გაურკვეველია, ლექსი მაინც უიმედოდ არ სრულდება: „იმედი მრჩება ღმერთისა, თან ჩემი პაპებისია!“ ასე, სასოლ, იმედად მამა-

პაპის რწმენა მოდის, ის მაინც უშველის, ის მაინც დაიცავს იმას, რაც ქართველმა ვერ დაიცვა, რასაც ქართველმა ვერ უპატრონა, არადა, თავიდათავი საპატრონო ისაა!

ასე მივიდა ჩვენი დიდებული პოეტი იმ უმარტივეს ჭეშმარიტებამდე, რომ მომხდურს ყველა დროში ჩვენი მამული ეჭირვებოდა, რადგან იგია უმთავრესი. თუ მამული წაგართვა, მასზე აგალებინა ხელი, თუ დაგიმონა, მაშინ რაღად გინდა ან პური, ან ბადაგი, თქვენ წარმოიდგინეთ, ცოლიც კი...

Irine Tabatadze

„Alike begets alike“

(Following one poem of George Leonidze)

Summary

The richest Georgian folklore often has been the source of poetic inspiration for George Leonidze. It seems like the poet considers himself as a descendant of the folk speaker, his poetic fantasy synthesizes in organic way with topics expressing folk thinking, world perception. One product of such a „happy coordination“ is beauty of George Leonidze's amorous lyric and Georgian poetry in all, „Kivchaghi's Rendezvous“ - a descendant of folk poem „I faced Kivchaghi“, raised from entrails of following. Artistic-notional similarities and differences between folk and literature texts are searched in this topic, there have been given assessments as well. Also, poems of modern poets composed on the same subject have been searched. Analyzing these poems and their regards to literature sources give us very interesting picture: the text of George Leonidze continues composition of folk spiker in notional way, however if the poem of folk speaker is monologue of husband, „Kivchaghi's Rendezvous“ is confection of Kivchaghi. The texts of M. Chitishvili and T. Makharadze represent a picture seen by a woman. Goderdzi Chokheli's poem is absolutely different from ancestors: patriotic sentiments, not lyric, are named as a reason of tragedy.

ზუსტი და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები, ინფორმატიკა

ანზორ ხელაშვილი

კულონური პოტენციალის წარმოშობის შესაძლო წყაროს შესახებ

ვახტანგ გვახარია, ჯემალ გაბეჩავა, ნიკოლოზ ცირდილაძე, ტარიელ ადამია, ავთანდილ ჯღამაძე
ფანშეტის მინერალური წყლების საბადო და მისი გამოკვლევა სამრეწველო ათვისების მიზნით

Nona Lursmanashvili, Zurab Lebanidze

„Borjomi-Kazbegi“ Active Strike-slip Fault: Reality or Fiction

ვიტალი ლოლობერიძე, ნინო კაჭახიძე-მერფი, მანანა კაჭახიძე, გიორგი ხაზარაძე, იოსებ

ტურაზაშვილი, კახაბერ მაჭავარიანი

ატმოსფეროს ელექტრულ ველზე მოქმედი ბუნებრივი ფაქტორები

იოსებ ტურაზაშვილი, ნინო კაჭახიძე-მერფი, მანანა კაჭახიძე, გიორგი ხაზარაძე, ვიტალი

ლოლობერიძე, კახაბერ მაჭავარიანი

მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების მსოფლიო ქსელები და
საქართველოში დამონტაჟებული მიმღები

კოტე რაზმაძე

უწვეტი ფუნქციების ბი-მოდალური ლოგიკა

Giorgi Svanadze, Paata Tsereteli

Development Of Tools For Visualization Of Parallel Program Execution Process

ანზორ ხელაშვილი

კულონური პოტენციალის წარმოშობის შესაძლო წყაროს შესახებ

როგორც ცნობილია, ისტორიულად წერტილოვანი მუხტების ურთიერთქმედების ძალა ექსპერიმენტულად დაადგინა ფრანგმა მეცნიერმა კულონმა 1784 წელს. ეს კანონი ასე გამოიყურება

$$F = k \frac{q_1 q_2}{r^2} \quad (1)$$

ანუ, მუხტებს შორის ურთიერთქმედების ძალა უკუპროპორციულია მათ შორის არსებული მანძილის კვადრატისა. რაც შეეხება კულონურ პოტენციალს, მას ზოგადად აქვს სახე

$$V(r) = -\frac{a}{r} \quad (2)$$

აქ მრიცხველში ჩაწერილია ურთიერთქმედების სიძლიერის გამომხატველი სიდიდე, რომელიც ახასიათებს როგორც კულონის, ასევე მსოფლიო მიზიდულობის კანონსაც. მათთვის საერთოა პოტენციალის დამოკიდებულება მანძილზე. სახელდობრ, r^{-1} .

ჩემი კითხვა მდგომარეობს შემდეგში: თეორიულად მიღებული არის თუ არა ასეთი პოტენციალი და როგორ? იგულისხმება როგორც კლასიკური ფიზიკა, ასევე კვანტური თეორია. რამდენადაც ირკვევა - არა.

ამ ნაშრომში ყურადღებას მივაქცევ ერთ-ერთ სიღრმისეულ საკითხს, საიდანაც მივიღებ კულონურ პოტენციალს. ამას გავაკეთებ რელატივისტური კვანტური მექანიკის ფარგლებში ანუ ღირაკის თეორიაში.

გამოვიყენებ ღირაკის ჰამილტონიანიდან ცენტრალური სიმეტრიის ველში

$$H = \alpha \cdot p + \beta m + V(r) \quad (3)$$

გამოყენებული გვექნება ე.წ. ღირაკის წარმოდგენა. ცნობილია, რომ ამ ჰამილტონიანთან კომუტირებს სრული მომენტის ოპერატორი

$$J = L + \frac{1}{2} \Sigma, \quad (4)$$

სადაც $L = r \times p$ არის ორბიტალური მომენტის ოპერატორი, ხოლო Σ - სპინის მატრიცა, $\Sigma = \text{diag}(\sigma, \sigma)$. ამასთან ერთად ცნობილია კიდევ ერთი კომუტირებადი ოპერატორი, ე. წ. ღირაკის სპინ-ორბიტალური მატრიცა

$$K = \beta(\Sigma \cdot L + 1) \quad (5)$$

ადვილი საჩვენებელია, რომ ეს მატრიცა კომუტირებს ღირაკის ჰამილტონიანთან ნებისმიერი ცენტრალური სიმეტრიის პოტენციალისათვის, თუმცა სახელმძღვანელოებში მხოლოდ თავისუფალი ჰამილტონიანი განიხილება ხოლმე. მინდა აღვნიშნო, რომ ამ ოპერატორს რატომღაც ნაკლები ყურადღება ეთმობა, ალბათ იმიტომ, რომ ის არ არის უშუალოდ დაკავშირებული რაიმე გარდაქმნებთან.

ქვემოთ ნათელი გახდება, რომ ამ მატრიცით საკმაოდ საინტერესო შედეგების მიღება შეიძლება.

აშკარაა, რომ თვით ეს მატრიცა კომუტირებს ღირაკის ბეტა მატრიცასთან და ანტიკომუტირებს მე-5 მატრიცასთან:

$$[K, \beta] = 0, \quad \{K, \gamma_5\} = 0 \quad (6)$$

ისმის კითხვა, კიდევ რა ოპერატორებთან ანტიკომუტირებს ღირაკის მატრიცა?

თუ არსებობს რაიმე ოპერატორი, რომელიც ანტიკომუტირებს დირაკის K მატრიცასთან, ვთქვათ Q , მაშინ ნათელია, რომ K -სთან ანტიკომუტირებადი იქნება აგრეთვე ნამრავლი $\tilde{Q} = i \frac{QK}{\sqrt{K^2}} = i \frac{QK}{|K|}$, სადაც K არის K -ს საკუთარი მნიშვნელობა. მართლაც, მოწმდება, რომ

$$\{\tilde{Q}, K\} = 0, \text{ თუ } \{K, Q\} = 0 \quad (7)$$

გარდა ამისა, $\tilde{Q}^2 = Q^2$.

მოხერხებულობისთვის შემოვიტანოთ აღნიშვნები $Q = Q_1$ და $\tilde{Q} = Q_2$. მაშინ ზემოთ მიღებული თანაფარდობები შეგვიძლია გადავწეროთ შემდეგი კომპაქტური აღგებრის სახით

$$\begin{aligned} \{Q_i, Q_j\} &= 2\delta_{ij}, & (i, j=1, 2) \\ [Q_i^2, Q_k] &= 0, & \Rightarrow [h, Q_k] = 0, \quad (k=1, 2) \\ h &\equiv Q_i^2 \end{aligned} \quad (8)$$

ვხედავთ, რომ ავტომატურად მივიღეთ ე.წ. ვიტენის $N=2$ სუპერალგებრა, რომლის მსახველებია ოპერატორები Q_1, Q_2 , ხოლო $h = Q_1^2 = Q_2^2$ ასრულებს ვიტენის ჰამილტონიანის როლს.

დაისმის ბუნებრივი კითხვა: რა პირობებში იკომუტირებს დირაკის ჰამილტონიანი ვიტენის სუპერალგებრასთან? ანუ როგორი $V(r)$ პოტენციალისათვის გვექნება კომუტაცია:

$$[Q_i, H] = 0 \quad ?$$

ამის გასარკვევად, უპირველეს ყოვლისა გამოვიყენოთ დამხმარე თეორემა, რომელიც მიღებული იყო ჩვენს მიერ, 2005 წელს.

თეორემა:

V იყოს ვექტორი I კუთხური მომენტის მიმართ, ე.ი. $[I_i, V_j] = i\epsilon_{ijk} V_k$, რაც ვექტორული ფორმით ასე ჩაიწერება, $I \times V + V \times I = 2iV$.

დაუშვათ, აგრეთვე, რომ ეს ვექტორი არის I -ვექტორის ორთოგონალური, $(I \cdot V) = (V \cdot I) = 0$. მაშინ მტკიცდება, რომ დირაკის მატრიცა K ანტიკომუტირებს ოპერატორთან

$(\Sigma \cdot V)$, რომელიც არის სკალარი $J = I + \frac{1}{2}\Sigma$ სრული მომენტის მიმართ.

ამ თეორემის მტკიცება საკმარისად მარტივია და უშუალო შემოწმებითაც შეიძლება დარწმუნება მის სამართლიანობაში.

ცხადია, რომ საძიებელი ანტიკომუტირებადი ოპერატორების კლასი შეიძლება გაფართოვდეს - ნებისმიერი $\hat{O}(\Sigma \cdot V)$ სახის ოპერატორი, სადაც $\hat{O}$ არის K -სთან კომუტირებადი, იქნება K -კენტი.

შემდეგი საფეხურია Q ოპერატორის აგება. გამოვიყენოთ ჩვენ ხელთ არსებული ფიზიკური ოპერატორები p და $\hat{r}$, რომლებიც აღნიშნული თეორემის პირობებს აკმაყოფილებენ და შევადგინოთ უზოგადესი სახის წინასწარი ფორმა:

$$Q = x_1 (\Sigma \cdot \hat{r}) + ix_2 K (\Sigma \cdot p) + ix_3 K \gamma_5 f(r) \quad (11)$$

აქ ნებისმიერი კოეფიციენტები ისეა არჩეული, რომ შედეგად მივიღოთ ერმიტული ოპერატორი. $x_{1,2,3}$ ნებისმიერი ნამდვილი რიცხვებია, ხოლო $f(r)$ არის ნებისმიერი სკალარული ფუნქცია, რომელიც უნდა განისაზღვროს სიმეტრიის მოთხოვნებიდან.

მოვითხოვთ, რომ (11) ოპერატორი კომუტირებდეს დირაკის (3) ჰამილტონიანთან. ამისათვის გამოვთვალოთ კომუტატორი

$$[Q, H] = (\Sigma \cdot \hat{r}) \{x_2 V'(r) - x_3 f'(r)\} + 2i\beta K \gamma_5 \left\{ \frac{x_1}{r} - m f(r) x_3 \right\} = 0 \quad (12)$$

ეს გამოსახულება უნდა იყოს ნულის ტოლი სიმეტრიის მოთხოვნის გამო. ცხადია, ეს მაშინ მოხდება, თუ დიაგონალური და ანტიდიაგონალური მატრიცების კოეფიციენტები ცალკე-ცალკე გაუტოლდება ნულს, რაც ნიშნავს შემდეგი თანაფარდობების შესრულებას:

$$\begin{aligned} x_2 V'(r) &= x_3 f'(r) \\ x_3 m f(r) &= \frac{x_1}{r} \end{aligned} \quad (13)$$

ამ თანაფარდობებიდან ცალსახად ვპოულობთ

$$V(r) = \frac{x_1}{m x_2} \frac{1}{r} \quad (14)$$

ამრიგად, საკმაოდ ზოგადი მოსაზრებების ჩარჩოებში ვაჩვენეთ, რომ ერთადერთი ცენტრალური პოტენციალი, რომლისთვისაც დირაკის ჰამილტონიანს აქვს დამატებითი სიმეტრია ($N=2$ სუპერსიმეტრია ზემოაღნიშნული შინაარსით), არის კულონური პოტენციალი.

და პირიქით, დირაკის ჰამილტონიანის სუოერსიმეტრიის მოთხოვნიდან გამომდინარეობს, რომ მხოლოდ კულონური პოტენციალი აკმაყოფილებს ამ მოთხოვნას.

ამრიგად, გამოდის, რომ კულონური პოტენციალის სახე ავტომატურად გამომდინარეობს დირაკის ჰამილტონიანის სუპერსიმეტრიის მოთხოვნიდან $N=2$ ვიტენის ალგებრის მიმართ. ეს ალგებრა ყოფილა კულონური პოტენციალის წარმოშობის წყარო.

შენიშვნა: ეს დღემდე უცნობი ფაქტი გამომჟღავნდა დირაკის ჰამილტონიანში იმიტომ, რომ დირაკის ჰამილტონიანი აღწერს $1/2$ სპინიან ნაწილაკებს, ხოლო $N=2$ სუპერალგებრა პირველად წარმოიშვა სწორედ ამ დროს.

Anzor Khelashvili

On the origin of the Coulomb potential

It is shown that the possible source of Coulomb potential theoretically can be the Witten's $N=2$ superalgebra. Based on the conserved Dirac's spin-orbital matrix we construct the most general form of operator which anticommutes with Dirac K - matrix in the case of arbitrary central potential. We construct this operator basing on well-known theorem, proved by us earlier. It follows that this operator together with its partner organizes $N=2$ superalgebra, where these operators are generators of algebra. Now we require the commutativity of these generators with Dirac's Hamiltonian and find that the only

potential, that allows the underlined symmetry, is the one that falls at infinity as a first degree of distance. It is precisely Coulomb-like behavior. Hence, we conclude that among other possibilities, such as instantaneous photon propagator, the Witten's $N=2$ superalgebra may be a source of this potential. Constructed above generator coincides with the generalized Laplace-Runge-Lenz operator projected on the spin direction.

ვახტანგ გვახარია, ჯემალ გაბეჩავა, ნიკოლოზ ცირდილაძე, ტარიელ ადამია, ავთანდილ ჯღამაძე

ფანშეტის მინერალური წყლების საბადო და მისი გამოკვლევა სამრეწველო ათვისების მიზნით

მტკნარი და მინერალური მიწისქვეშა წყლების საბადოების სამრეწველო ათვისება საქართველოს ეკონომიკის განვითარების პრიორიტეტულ მიმართულებად არის მიჩნეული. წყლის ბიზნესის პერსპექტულობა განისაზღვრება ნედლეულის სიიაფით, პროდუქციის ხარისხის საიმედოობით, რესურსების სიუხვით, წყალზე მოთხოვნების განუწყვეტელი ზრდით და დაბანდებული კაპიტალის უკუგების ხელსაყრელი პერიოდით¹.

საქართველოს გეოლოგიურ-გეოტექტონიკური და ჰიდროგეოლოგიური პირობები განაპირობებს მტკნარი და მინერალური წყლების საბადოების მრავალფეროვნებას^{2,3}; ზოგიერთი მათგანი (ბორჯომი, ნაბეღლავი, წყალტუბო, საირმე), ცნობილია ქვეყნის ფარგლებს გარეთ, მაგრამ ძირითადი ნაწილი სათანადო ყურადღების გარეშე დარჩენილი⁴.

მინერალური მიწისქვეშა წყლების იშვიათი ქიმიური შემადგენლობის, საბადოების დიდი მარაგების და განსაკუთრებული ადგილმდებარეობის (იშვიათი სიღამაზის პეიზაჟები და ჯანსაღი კლიმატი) გათვალისწინებით, მნიშვნელოვან საქმედ მიგვაჩნია - წყლის ჩამომსხმელი ქარხნების მშენებლობის ინიცირება და წყლების ბუტილირების ინდუსტრიის განვითარების ხელშეწყობა, ტურიზმის გამოცოცხლება, მინერალური წყლებიდან ნახშირმჟავა აირის და სხვა სასარგებლო კომპონენტების გამოყოფის ტექნოლოგიების შესწავლა და სხვა.

სწორედ ამ მიზნის განხორციელებას ემსახურება ფანშეტის მინერალური წყლების საბადოზე მიმდინარე კვლევები, რომელთა შედეგები, დაკავშირებული საბადოს სამრეწველო ათვისებასა და წყლების ჩამოსხმასთან, წარმოდგენილია მოცემულ სტატიაში.

საკვლევი საბადო მდებარეობს ყაზბეგის მუნიციპალიტეტში, დიდი კავკასიონის სამხრეთ ფერდზე, დაბა სტეფანწმინდასა და სოფ. ფანშეტს შორის. საბადო განლაგებულია 3.5 კმ სიგრძის და 1 კმ სიგანის ტერიტორიაზე, მდ. თერგის მარცხენა ნაპირზე, ჭალაში და ჭალისზედა ტერასებზე; რელიეფი ბრტყელია, მცირე დახრილობით ჩრდილოეთის მიმართულებით.

ობიექტის გეოლოგიურ აგებულებაში მონაწილეობს ქვედა და შუა იურული ფიქალ-ქვიშაქვა ნალექები, წარმოდგენილი თიხაფიქლებით, ასპიდური ფიქლებით და 800-1000 მ. სიმძლავრის ქვიშაქვებით; ასევე, მეოთხეული ნალექები, ფლუვიო-გლაციალური, ალუვიური, დელუვიური და პროლუვიური ქანებით, საერთო სიმძლავრით 350 მ. ობიექტი განლაგებულია ყაზბეგ-ლაგოდეხის ზონის ცენტრალური ნაწილის საზღვრებში⁵.

საბადოს ფარგლებში გავრცელებულია შემდეგი წყალშემცველი ჰორიზონტები: თანამედროვე ალუვიური ნალექების წყალშემცველი ჰორიზონტი; ზედა მეოთხეული ალუვიური ტბიური და ფლუვიო-გლაციალური ნალექების წყალშემცველი ჰორიზონტი; შუა და ქვედა იურული სპორადიურად გაწყლიანებული წყალშემცველი ქანები⁶.

¹ ხარატიშვილი ლ. (2009), საქართველოს მტკნარი მიწისქვეშა წყლები – რესურსები, ათვისება, დაცვა, „ინტელექტი“, თბილისი, 60 გვ.

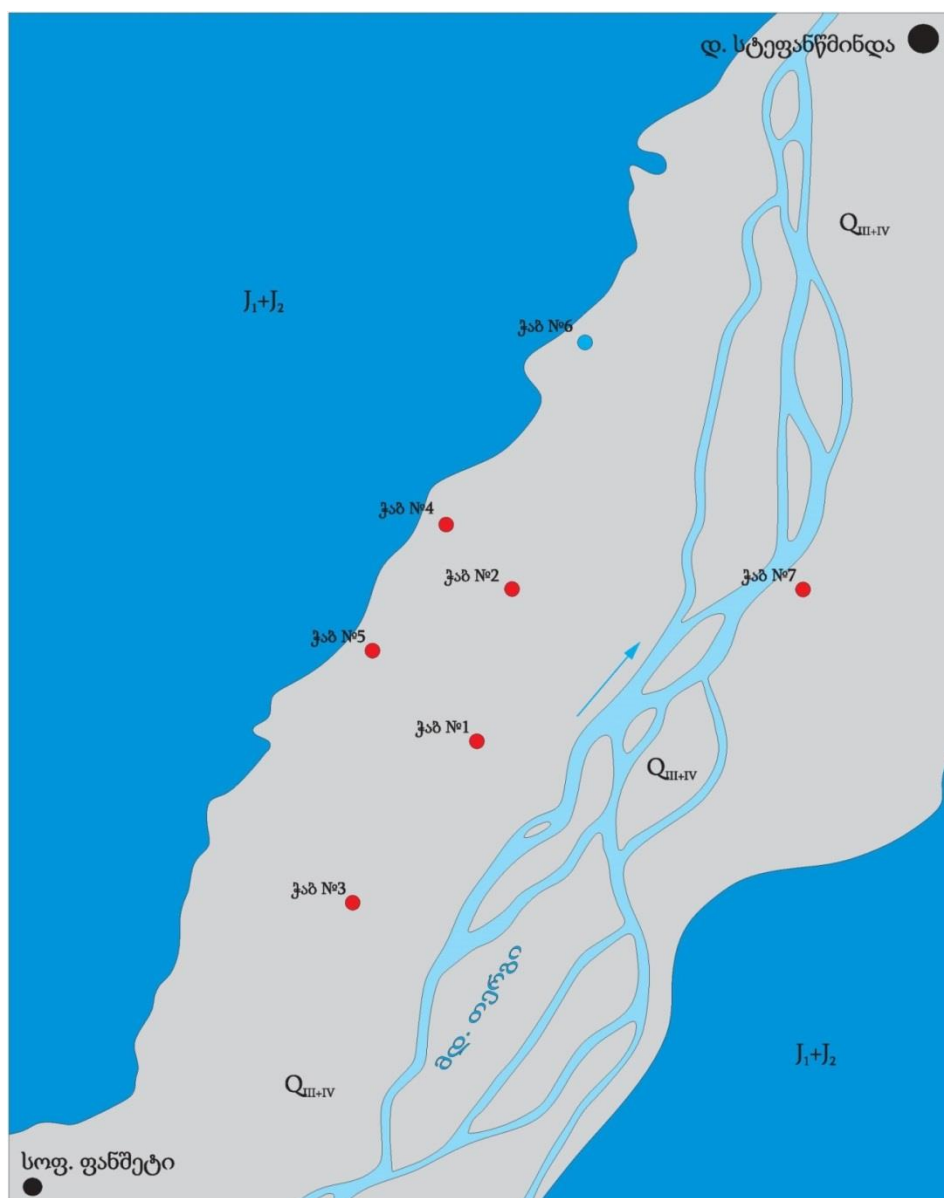
² Буачидзе И.М. и др. Гидрогеология СССР, том X, Грузинская ССР. М., «Недра», 1970, 404 стр

³ Чихелидзе С.С. Природные ресурсы Грузинской ССР. Минеральные воды. М., Изд. АН СССР, 1961, 440 стр

⁴ ჩანჩიბაძე ზ., გვახარია ვ. (1997), საქართველოს მიწისქვეშა მტკნარი და მინერალური წყლების ინდუსტრიის სფეროში არსებული მდგომარეობისა და პერსპექტივების მიმოხილვა, სოფლის მეურნეობის და კვების მრეწველობის სამინისტრო, თბილისი.

⁵ Геурков М. – Отчет о проведении гидрогеологических поисковых работ на месторождения минеральных вод Коби-Сиони-Паншети. Отчет Коби-Сионской ГПП за 1968-75 гг. в 3х томах. Тбилиси, 1981.

⁶ Котиаშвили Г., Гуниава Т. – Отчет по поисковым работам минеральной воды бассейна р. Сносцкали-Паншети за 1980-82 гг. Тбилиси, 1982.

ნახ. №1. ფანშუტის საბადოს სქემატური ჰიდროგეოლოგიური რუკა. მასშტაბი 1:25000

პირობითი აღნიშვნები:

alQ_{IV}	თანამედროვე ალუვიური ნალექების წყალშემცველი პორიზონტი.
$al-glQ_{III}$	ზედა მეოთხეული ალუვიური, ტბიური და ფლუვიო-გლაციალური ნალექების წყალშემცველი პორიზონტი
J_2+J_1	შუა და ქვედა იურული ნალექების სპორადიულად გაწყლიანებული ქანები
	ჭაბურღილი.

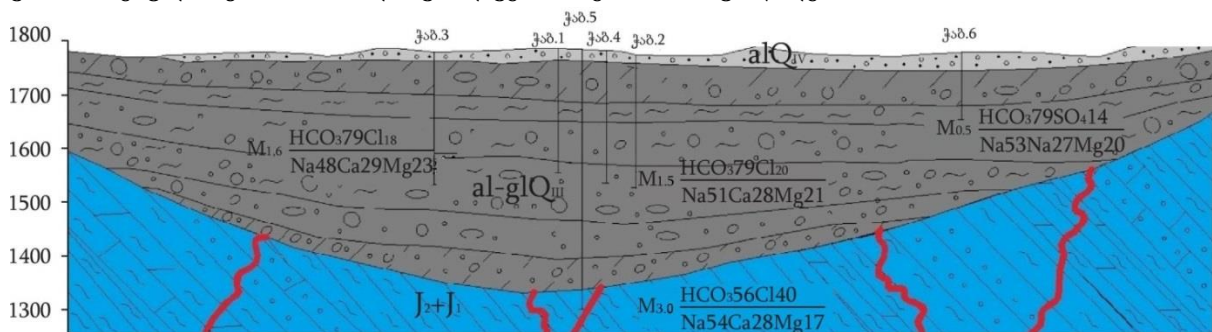
ფონდური მასალების თანახმად, საქართველოს გეოლოგიური სამმართველოს მიერ ფანშეტის საბადოს ტერიტორიაზე კვლევითი და საბურღი სამუშაოები ჩატარდა 1950-80-იან წლებში. საბადოს ტერიტორიაზე გაბურღდა ათი საძიებო-საექსპლუატაციო ბურღილი, სიღრმით 90-400 მ. ყველა მათგანიდან, სხვადასხვა რაოდენობით, თვითღენით მიღებულია სუსტად და საშუალოდ მინერალიზირებული (1-3გ/ლ), ქლორიდულ-ჰიდროკარბონატული მაგნიუმ-კალციუმ-ნატრიუმიანი შემადგენლობის წყლები.

ფანშეტის საბადო ყურადღებას იქცევს წყლების თავისებური ქიმიური შემადგენლობით; კერძოდ, ძალზე დაბალი მინერალიზაციის პირობებში ქლორისა და ნატრიუმის მაღალი კუთრი წილი წყლის იონურ შემადგენლობაში უნდა მიუთითებდეს ქვედა და შუა იურული ასაკის თიხა-ფიქლიან ნალექებში მაღალმინერალიზირებული ქლორიდულ-ნატრიუმიანი სედიმენტაციური წარმოშობის წყლების ცირკულაციაზე, რომლებიც მეოთხეული ნალექებით ამოვსებულ როფში მოხვედრისას განხვადება სუსტად მინერალიზირებული ჰიდროკარბონატულ-კალციუმიანი გრუნტის წყლებით.

ფანშეტის საბადოს საექსპლუატაციო მარაგები დამტკიცდა №2,3,4 ჭაბურღილების მიხედვით 20.12.1983 წ., 25 წლის ვადით. მარაგები შეადგენს: ჭაბურღილი №2 – 17.3 მ³/დღ, ჭაბურღილი №3 – 864 მ³/დღ, ჭაბურღილი №4 – 259 მ³/დღ, სულ – 1140.3 მ³/დღ. არსებული ფონდური მასალების თანახმად, ფანშეტის საბადოს მინერალური წყლების რესურსები ორჯერ აღემატება ბორჯომის საბადოს მინერალური წყლების გაანგარიშებულ მარაგებს.

დღეისათვის, აღნიშნული მარაგების დამტკიცების ვადის გასვლის გამო, აუცილებელია მათი გადათვლა და ხელახალი დამტკიცება. ჩვენ მიერ (შპს „გამა კონსალტინგი“), 2007 და 2013 წლებში, განხორციელდა საბადოს ტექნიკური აუდიტი და ყველა ჭაბურღილის წყლის ჰიდროქიმიური და მიკრობიოლოგიური შესწავლა⁷. 2015 წლის ივნისში, საბადოს საექსპლუატაციო და კომერციული ათვისების შესაძლებლობების შეფასების მიზნით, კვლევები კვლავ განმეორდა.

მიწისქვეშა წყლების საბადოს ფარგლებში მოძიებულ იქნა 10 ჭაბურღილი (იხ. ნახ. 1), რომელთაგან შვიდი შეესაბამება 1980-იან წლებში გაყვანილ ბურღილებს (№ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7), ერთი - 1950-იან წლებში გაყვანილ ჭაბურღილს (№2სს), ხოლო დანარჩენი ორის იდენტიფიცირება, ვერ მოხერხდა. პირობითად, ისინი აღენიშნეთ, როგორც №4ს(საძიებო) და №6ს(საძიებო), რაც განპირობებული იყო მათი ახლო განლაგებით შესაბამის ბურღილებთან.

ნახ. №1. ფანშეტის საბადოს გეოლოგიურ-ჰიდროგეოლოგიური კრილი

პირობითი აღნიშვნები: 1. თანამედროვე ალუვიური ნალექების წყალშემცველი პორიზონტი; 2. ზედა მეოთხეული ალუვიური, ტბიური და ფლუვიო-გლაციალური ნალექების წყალშემცველი პორიზონტი; 3. შუა და ქვედა იურული ნალექების სპორადიულად გაწყლიანებული ქანები; 4. კაჭარ-კენჭნარი ლოდების

⁷ გვახარია ვ., გაბეჩავა ჯ., ცირლილაძე ნ., ფანშეტის მინერალური წყლის საბადოს სამრეწველო ათვისებისათვის საჭირო წინასწარი კვლევების ანგარიში (Pre-Feasibility Study), თბილისი, 2013

ჩანართებით; 5. კაჭარ-კენჭნარი ქვიშოვანი და თიხოვანი შემავსებლით; 6. თიხაფიქალები ქვიშების შუაშრებით; 6. ტექტონიკური რღვევები.

საველე სამუშაოების ჩატარების დროს დაზუსტდა ბურღილების განლაგების კოორდინატები (X,Y) და აბსოლუტური ნიშნულები (h). ადგილმდებარეობასთან ერთად, ცხრილში 1 წარმოდგენილია ჭაბურღილების ტექნიკური მაჩვენებლები და წყლის რესურსული მახასიათებლები. ყველა ჭაბურღილი ხასიათდება თვიდენით და შესაბამისად, დებიტი განსაზღვრული იყო მოცულობითი მეთოდით.

№	კოორდინატები			სიღრმე მ	წყალშემცველი ჰორიზონტის დასინჯვის ინტერვალი, მ	საექსპლუატაციო კოლონის დიამეტრი, მმ	დებიტი, ლ/წმ	მინერალიზ აცია, გ/ლ	T, °C
1	-	-	-	195	130-140	168	0.05	1.2	-
2	469901	4721674		196	170-180	127	0.28	1.5	10
3	469589	4721069	1751	200	170-180	127	15	1.5	12
4	469773	4721800	1760	200	170-180	127	5	1.0	13
5	469601	4721578	1754	400	385-395	97	5	3.0	18.5
6	470030	4722262	1758	100	40-60	108	5	0.5	18.5
7	-	-	-	100	35-70	108	20	0.7	17
2სს	469337	4721462	1757	90	35-70	-	0.33	2.0	18
4სს	469734	4721718	1758	-	-	-	-	-	-
6ს	470082	4722312	1755	-	-	-	-	-	-

ცხრილი № 1. საველე ჭაბურღილების მახასიათებლები

მნიშვნელოვანი დებიტები გააჩნია № 3, 4 და 5-ს, დანარჩენი ბურღილები წყლის ან უმნიშვნელო რაოდენობას იძლევა, ან ამოვსებულია. რაც შეეხება ჭაბურღილს № 7, ის მწყობრიდან გამოსულია, მისი დებიტის განსაზღვრა ვერ მოხერხდა (ცხრილში წარმოდგენილი დებიტის მნიშვნელობა აღებულია საფონდო მონაცემების მიხედვით). საველე და კამერალური სამუშაოების შედეგად დადგინდა, რომ ტექნიკური ხარვეზების გამო, აღნიშნული ჭაბურღილების საექსპლუატაციოდ გამოყენება შეუძლებელია და აუცილებელია მათი კონსერვაცია-ლიკვიდაცია.

კონდიციური, მაღალი ხარისხის, საერთაშორისო მოთხოვნების შესაბამისი ჩამოსასხმელი წყლების მისაღებად, საჭიროა ახალი უჟანგავი ფოლადის მილებით აღჭურვილი, მაღალტექნოლოგიური ჭაბურღილების მოწყობა. ხარისხიანი მიწისქვეშა წყლების მისაღებად აუცილებელი პირობაა საბადოს ეკოლოგიური დაცულობა, რაც გულისხმობს მიწისქვეშა წყლების კვების, ფორმირებისა და გავრცელების ტერიტორიაზე დამაბინძურებელი ფაქტორების გამორიცხვას.

საბადოს ეკოლოგიური აგებულება და ჰიდროგეოლოგიური პირობების (მიწისქვეშა წყლების კვების, ფორმირების, გავრცელების) თავისებურებები და ჭაბურღილების განლაგება, მიწისქვეშა წყლების საკმარის ეკოლოგიურ დაცულობაზე მიგვიჩვენებს. საბადოზე ჭაბურღილების განლაგების ხასიათი გამორიცხავს, აგრეთვე, მათზე საშიში გეოდინამიური პროცესების ზეგავლენას, რაც ისტორიულადც მტკიცდება - საბადოს ტერიტორიაზე, ჭაბურღილების სიახლოვეს ზვავების, შვავების, ღვარცოფული სელური ნაკადების განვითარების შემთხვევები არ არის დაფიქსირებული. აქედან გამომდინარე, ანალოგიური ტიპის წყლების მისაღებად და საშიში გეოდინამიური პროცესების შესაძლო გამორიცხვის მიზნით, ახალი ჭაბურღილები საჭიროა გაიბურღოს ლიკვიდირებული ჭაბურღილების უშუალო სიახლოვეს.

ფანშეტის საბადოს მიწისქვეშა წყლების ხარისხის შესწავლა განხორციელდა ჰიდროქიმიური და მიკრობიოლოგიური ანალიზების საფუძველზე. წყლების სინჯების აღება მოხერხდა მხოლოდ № 2, 3, 4, 5 და 6 ჭაბურღილებიდან. ქიმიური და მიკრობიოლოგიური ანალიზებისთვის სინჯების

აღება, შეფუთვა, ტრანსპორტირება და საანალიზოდ მომზადება წარმოებდა საერთაშორისო სტანდარტ ISO-5667-5-ის შესაბამისად⁸. წყლების ხარისხის შესწავლა წარმოებდა შპს „გამა კონსალტინგი“-ს ლაბორატორიებში, ISO-ს მეთოდების მიხედვით⁹.

საკვლევი ჭაბურღილების წყლების ორგანოლექტიკური მახასიათებლები და ძირითადი მარილების შემცველობა მოყვანილია ცხრილში №2.

ყველა ბურღილიდან მიღებული წყლების ორგანოლექტიკური თვისებები - გემო, სუნი, ფერი და სიმღვრივე პასუხობს მაღალი ხარისხის წყლის პროდუქციის მოთხოვნებს.

ძირითად კომპონენტებს, რომლებიც განსაზღვრავენ წყლების მინერალიზაციას, წარმოადგენენ ჰიდროკარბონატ, ქლორიდ, კალციუმის, ნატრიუმის და მაგნიუმის იონები. არსებული იონების თანაფარდობის მიხედვით, ხუთივე ჭაბურღილის წყალი მსგავსია და მიეკუთვნება ქლორიდულ-ჰიდროკარბონატულ მაგნიუმ-კალციუმ-ნატრიუმიან ტიპს. მათი მინერალიზაცია იცვლება 0.5-დან 3 გ/ლ-მდე, ჭაბურღილის სიღრმესთან ერთად. ბურღილების სიღრმისა და სხვადასხვა კომპონენტის კონცენტრაციის ურთიერთდამოკიდებულება მოცემულია ნახაზზე №3.

შესწავლილი მაჩვენებლები	ერთეული განზომილებები	ბურღილი №2	ბურღილი №3	ბურღილი №4	ბურღილი №5	ბურღილი №6
ორგანოლექტიკური მაჩვენებლები						
ფერი	გრადუსები	<15	<15	<15	<15	<15
სუნი	ქულები	<2	<2	<2	<2	<2
გემო	ქულები	<2	<2	<2	<2	<2
სიმღვრივე	გრ/ლ	0.0	0.0-12.7	0.0-109	0.0	0.86
მარილების შემადგენლობა						
წყალბადის მაჩვენებელი (pH)	ერთეული	6.55	6.15-6.3	6.05-6.65	6.2-6.55	7
ამონიუმი (NH ₄ ⁺)	მგ/ლ	1.75	3.75-3.250	0.75-3	1	N.D.
კალციუმი (Ca ²⁺)	მგ/ლ	128	110-120	94-122	186-188	74
მაგნიუმი (Mg ²⁺)	მგ/ლ	51.6	49.2-56.4	50.4-55.2	92.4-115.2	18
ნატრიუმი (Na ⁺)	მგ/ლ	207.8	173.8-198	124.3-187	448.4-550	41.8
კალიუმი (K ⁺)	მგ/ლ	5.39	4.62-5.5	3.74-4.62	7.43-9.02	1.1
რკინა (Fe)	მგ/ლ	14.9	12.32-14	12.1-15.7	0.12-0.22	0.22
ქლორიდები (Cl ⁻)	მგ/ლ	144.636	124.784- 130.456	89.334- 150.308	483.538- 487.792	34.032
ჰიდროკარბონატები (HCO ₃ ⁻)	მგ/ლ	888.16	817.4- 856.44	581.94- 866.2	1568.92- 1576.24	329.4
სულფატები (SO ₄ ²⁻)	მგ/ლ	19.2	14.8-36.4	17.6-27.6	28.8-41.6	56.4
სიხისტე	მგ-ექვ/ლ	10.647	9.549- 10.642	8.848- 10.643	16.905- 18.881	5.181
მშრალი ნაშთი	მგ/ლ	1104.269	1008.539- 1059.208	760.567- 1081.536	2149.349- 2253.713	410.087
ელ. გამტარობა	სიმ/მ	0.15730	0.1378- 0.1482	0.09854- 0.15210	0.3237- 0.3484	0.05746
მინერალიზაცია	მგ/ლ	1541.069	1410.539- 1480.408	1046.767- 1507.536	2924.549- 3025.313	572.087

ცხრილი №2. საკვლევი ჭაბურღილების წყლების ორგანოლექტიკური თვისებები და ძირითადი იონების შემცველობები (N.D. ნიშნავს - „არ დაფიქსირდა“)

აღსანიშნავია, რომ წყლები არ შეიცავს ევროკომისიის და საქართველოს კანონმდებლობით ნორმირებულ ისეთ ნივთიერებებს, როგორიც არის: ტოქსიკური ელემენტები - Hg, Cd, Pb, Se, ციანიდები, ფენოლები, პესტიციდები; ბრომის, ბარიუმის, ალუმინის, იოდის, ფოსფორის, ბორის, გოგირდის, აზოტის შენაერთები; არ გამოვლენილა - ზედაპირულად აქტიური ნივთიერებები,

⁸ ISO 5667:2012. Water quality – Sampling, Preservation and handling of water samples, Part 3

⁹ Фомин С. Вода – Контроль химической бактериальной и радиационной безопасности по международным стандартам, М., 2010.

ნავთობის ნახშირწყალბადები, ქლორორგანული პესტიციდები და ბიფენილები, აქროლადი ორგანული ნივთიერებები, პოლიციკლური არომატული ნახშირწყალბადები. რადიოაქტიური მაჩვენებლები ნორმის ფარგლებშია და პასუხობს ჰიგიენური რეგლამენტის მოთხოვნებს¹⁰.

წყლის სინჯებში, ტოქსიკოლოგიური ნიშნის მიხედვით, გამოვლინდა ნორმირებული რამდენიმე ელემენტის არსებობა.

ევროკომისიის დირექტივით^{11 12}, ნორმირებული კომპონენტების ანალიზის მონაცემები და ზღვრულად დასაშვები კონცენტრაციები (ზღკ) მოყვანილია ცხრილში №3.

ცხრილი №3. საკვლევი ჭაბურღილების წყლებში ნორმირებული კომპონენტების შემცველობა (N.D. ნიშნავს - „არ დაფიქსირდა“)

ნორმირებული კომპონენტი	ზღვრულად დასაშვები კონცენტრაცია (ზღკ), მგ/ლ	ანალიზის მონაცემები, მგ/ლ				
		ბურღილი №2	ბურღილი №3	ბურღილი №4	ბურღილი №5	ბურღილი №6
კობალტი (Co)	-	0.008	0.014	N.D.	0.017	N.D.
ნიკელი (Ni)	0.02	0.02	0.008	0.008	0.017	N.D.
ქრომი (Cr)	0.05	0.06	0.07	0.07	N.D.	N.D.
სპილენძი (Cu)	1.0	0.014	0.003	0.009	0.009	N.D.
მანგანუმი (Mn)	0.5	0.9	1.4-1.76	0.94-1	7.4-7.92	1.1
დარიშხანი (As)	0.01	0.013	0.009-0.013	0.012-0.018	N.D.	N.D.

ცხრილში №3 მოცემული შედეგების ანალიზი გვიჩვენებს, რომ რიგ შემთხვევებში, ქრომის, მანგანუმის და დარიშხანის შემცველობა აჭარბებს ზღკ-ს.

ზღკ-სთან მიახლოებული ნიკელის შემცველობა აღინიშნება №2 ჭაბურღილის წყლის სინჯში, ხოლო სხვა ბურღილების წყლებში მისი შემცველობა დაბალია.

№ 2, 3, 6 ჭაბურღილების წყლებში ქრომის და დარიშხანის შემცველობა აჭარბებს ზღკ-ს, ხოლო № 5 და 6 ბურღილებში კი არ ფიქსირდება.

ყველა გამოსაკვლევი ბურღილის წყალში მანგანუმის შემცველობა აჭარბებს ზღკ-ს, მაქსიმალური მნიშვნელობა აღინიშნება №5 ბურღილის შემთხვევაში (7.4-7.92 მგ/ლ).

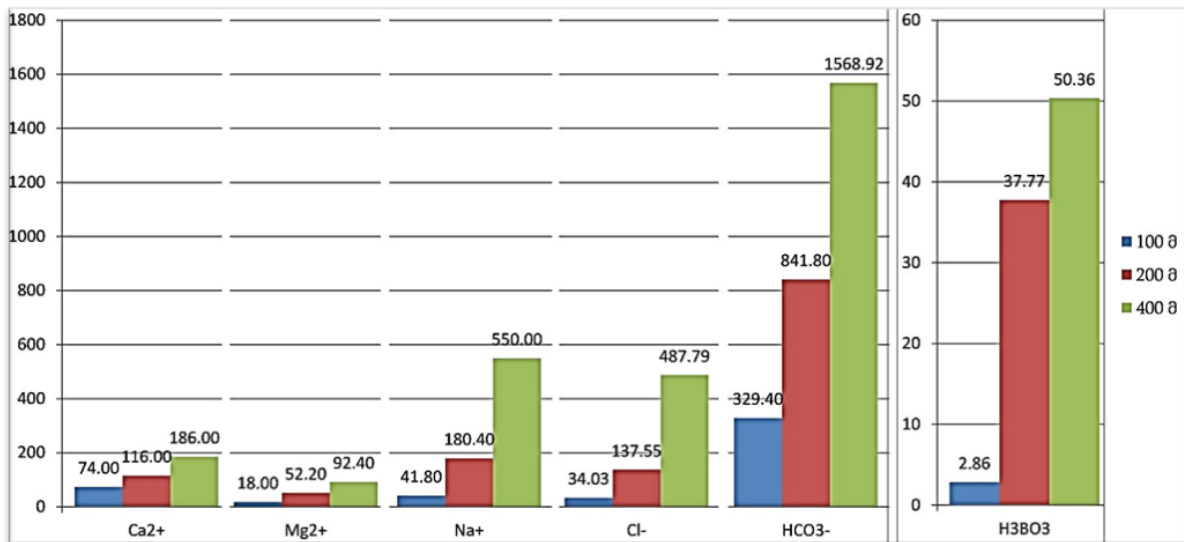
ევროკომისიის დირექტივებით განსაზღვრულ ზღვრულად დასაშვებ კონცენტრაციას აღემატება აგრეთვე წყლებში ბორის შემცველობა (HBO_3 გადათვლით ზღკ შეადგენს 30 მგ/ლ).

¹⁰ Санитарные правила для предприятий по обработке и розливу питьевых минеральных вод.1987

¹¹ COMMISSION DIRECTIVE 2003/40/EC, Establishing the list, concentration limits and labelling requirements for the constituents of natural mineral waters and spring waters

¹² DIRECTIVE 2009/54/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL, On the exploitation and marketing of natural mineral waters

ვახტანგ გვაზარია, ჯემალ გაბეჩავა, ნიკოლოზ ცირღილაძე, ტარიელ ადამია, ავთანდილ ჯღამაძე
ფანშეტის მინერალური წყლების საბადო და მისი გამოკვლევა სამრეწველო ათვისების მიზნით

ნახ. №3. ფანშეტის საბადოს წყლების ქიმიური კომპონენტების ცვალებადობა ჭაბურღილების სიღრმის მიხედვით

ევროკომისიის ღირებულების მიხედვით დაშვებულია წყლის წინასწარი დამუშავება ფილტრაციის და დაყოვნების საშუალებით, იმ პირობით, რომ ეს არ გამოიწვევს წყლის ძირითადი ქიმიური შემადგენილობის ცვლილებას. შესაბამისად, რკინის, დარიშხანის, ქრომისა და მანგანუმის გაზრდილი შემცველობა არ არის ხელისშემშლელი პირობა ბუტილირებული წყლების წარმოებისთვის, ვინაიდან 12 საათიანი დაწდომის შემდეგ, ეს უკანასკნელნი თანადაილეკებიან რკინასთან ერთად და მოცილდებიან ფილტრაციის მეშვეობით.

ცხრილში №4 წარმოდგენილია რკინის, მანგანუმის, ნიკელის და დარიშხანის კონცენტრაციები წყლის სინჯებში დაწდომა-ფილტრაციამდე და ფილტრაციის შემდეგ.

შემცველობა, მგ/ლ									
ელემენტები	ჭაბურღილი №2		ჭაბურღილი №3		ჭაბურღილი №5		ჭაბურღილი №4		ზდკ
	მდე	შემდეგ	მდე	შემდეგ	მდე	შემდეგ	მდე	შემდეგ	
რკინა (Fe)	14.9	0.13	14	0.09	15.7	0.11	0.12	-	-
მანგანუმი (Mn)	0.9	0.81	1.4	1.4	1.0	0.92	7.4	7.26	0.5
ქრომი (Cr)	0.06	0.007	0.07	0.007	0.07	0.007	N.D.	N.D.	0.05
დარიშხანი (As)	0.013	0.005	0.013	0.005	0.018	0.011	N.D.	N.D.	0.01
ნიკელი (Ni)	0.02	0.006	0.008	0.006	0.008	0.003	0.017	0.017	0.02
კობალტი (Co)	0.008	0.003	0.014	0.009	N.D.	N.D.	0.017	0.014	-

ცხრილი №4. საკვლევი კომპონენტების კონცენტრაციის ცვლილება დაწდომისა და ფილტრაციის შემდეგ (N.D. ნიშნავს - „არ დაფიქსირდა“)

როგორც ცხრილიდან ჩანს, რკინის, ქრომის, დარიშხანის და ნიკელის შემცველობა ფილტრატში შემცირდა და გახდა ზდკ-ს მნიშვნელობაზე ნაკლები, ხოლო მანგანუმის კონცენტრაცია, დამუშავების მოცემულ პირობებში, პრაქტიკულად არ შეიცვალა.

მანგანუმის მოსაცილებლად გამოყენებულ იქნა მინერალური წყლების ჩამოსხმის ტექნოლოგიაში აპრობირებული ფილტრი - „Manganese berm“ - ქვიშის და მანგანუმის ორჟანგის (MnO₂ 12/44) მოდიფიცირებული ფორმების ნარევი, რომელიც გამოიყენება რკინისა და მანგანუმის შესაბოჭად.

ცხრილში №5 მოყვანილია რკინის, მანგანუმის, ნიკელის და კობალტის შემცველობები საწყის ნიმუშებში და ფილტრატებში, „Manganese berm“ ფილტრზე ფილტრაციის შემდეგ.

ცხრილი №5. საკვლევი კომპონენტების კონცენტრაციის ცვლილება ფილტრაციის შემდეგ (N.D. ნიშნავს - „არ დაფიქსირდა,“)

შემცველობა, მგ/ლ									
ელემენტები	ჭაბურღილი №2		ჭაბურღილი №3		ჭაბურღილი №4		ჭაბურღილი №5		ზღვ
	მდე	შემდეგ	მდე	შემდეგ	მდე	შემდეგ	მდე	შემდეგ	
რკინა (Fe)	14.9	0.07	14	0.05	15.7	0.05	0.12	-	-
მანგანუმი (Mn)	0.9	0.4	1.4	0.4	1.0	0.4	7.4	0.3	0.5
ქრომი (Cr)	0.06	0.003	0.07	0.003	0.07	0.003	N.D.	N.D.	0.05
დარიშხანი (As)	0.013	N.D.	0.013	N.D.	0.018	N.D.	N.D.	N.D.	0.01
ნიკელი (Ni)	0.02	0.006	0.008	0.006	0.008	0.003	0.017	0.014	0.02
კობალტი (Co)	0.008	0.003	0.014	0.006	N.D.	N.D.	0.017	0.014	-

როგორც მოსალოდნელი იყო, ფილტრი აღმოჩნდა ეფექტიური, წყლებში მანგანუმისა და სხვა დანარჩენი საკვლევი მეტალების შემცველობა გახდა ზღვ-ს მნიშვნელობაზე ნაკლები.

რაც შეეხება ბორს, საკვლევი ჭაბურღილებისთვის შეიმჩნევა შემდეგი კანონზომიერება – წყლებში ბორის შემცველობა იზრდება ჭაბურღილის სიღრმესთან ერთად (იხ. ნახ. №3): №2 და №6 ჭაბურღილების წყლებში მისი კონცენტრაცია ზღვ-ზე ნაკლებია, №3 და №4 ბურღილებში უახლოვდება ზღვ-ს მნიშვნელობას, ხოლო №5 ბურღილის წყალში მისი კონცენტრაცია აჭარბებს ზღვ-ს მნიშვნელობას და შეადგენს 50 მგ/ლ-ს. ჩანს, რომ ახალი ჭაბურღილების გაყვანის დროს, წყალი მიღებული უნდა იქნას იმ წყალშემცველი ზონიდან, რომელსაც ახასიათებს ბორის შემცირებული შემცველობა. ამიტომ, ბურღილების მოწყობის პროცესში, უნდა განხორციელდეს წყალში ბორის შემცველობის კონტროლი და საჭიროების შემთხვევაში, წყლის კუპაჟირება მოხდეს საბადოს ზედა ჰორიზონტებიდან მიღებული დაბალმინერალიზებული წყლებით.

საკვლევი წყლების მიკრობიოლოგიური შეფასება განხორციელდა ISO-ს მეთოდების მიხედვით. ცხრილში №6 მოყვანილია ჩატარებული ანალიზების მონაცემები და შესაბამისი მოთხოვნები ჩამოსხმული წყლის პროდუქციის მიმართ.

ცხრილიდან ჩანს, რომ ჭაბურღილების წყლების მიკრობიოლოგიური მაჩვენებლები ნორმის ფარგლებშია.

ჩატარებული კვლევების შედეგები და მოყვანილი რეკომენდაციები ნათლად გვიჩვენებს, რომ ფანშეტის მინერალური წყლების საბადო წარმოადგენს მაღალი ხარისხის კონდიციური წყლის წყაროს ბუტილირებული პროდუქციის საწარმოებლად. ასეთი ხარისხის ბუტილირებული წყალი დააკმაყოფილებს საქართველოში მოქმედ ნორმატივებს¹³ და საერთაშორისო სტანდარტებს¹⁴ და იქნება კონკურენტუნარიანი მსოფლიო ბაზარზე.

განსასაზღვრი მიკროორგანიზმები	მაჩვენებლების მნიშვნელობა ნდ-ს მიხედვით	მაჩვენებლების ფაქტიური მნიშვნელობები ჭაბურღილების მიხედვით			
		№3	№4	№5	№6

¹³ საქართველოს მთავრობის დადგენილება 26.12.2014 №719 დაფასებული ნატურალური მინერალური წყლისა და წყაროს წყლის ტექნიკური რეგლამენტი.

¹⁴ DIRECTIVE 2009/54/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL, On the exploitation and marketing of natural mineral waters.

მეზოფილური აერობების და ფაკულტატური ანაერობების რაოდენობა 1 მლ-ში	37°C ≤ 20 22°C ≤ 100	3 1	0 0	1 1	1 0
ტოტალური კოლიფორმები, 300 მლ-ში	არ დაიშვება	N.D.	N.D.	N.D.	N.D.
E. coli, 300 მლ-ში	არ დაიშვება	N.D.	N.D.	N.D.	N.D.
ფეკალური სტრეპტოკოკები (S.faecalis), 250 მლ-ში	არ დაიშვება	N.D.	N.D.	N.D.	N.D.
Pseudomonas aeruginosa, 250 მლ-ში	არ დაიშვება	N.D.	N.D.	N.D.	N.D.
სულფიტმარედუცირებელი კლოსტრიდიები (Cl. perfringens), 50 მლ-ში	არ დაიშვება	N.D.	N.D.	N.D.	N.D.
პათოგენური მიკროორგანიზმები, მათ შორის სალმონელები, 100 მლ-ში	არ დაიშვება	N.D.	N.D.	N.D.	N.D.

ცხრილი № 6. მიკრობიოლოგიური ანალიზის შედეგები (N.D. ნიშნავს - „არ დაფიქსირდა“)

ლიტერატურა

1. ხარატიშვილი ლ., საქართველოს მტკნარი მიწისქვეშა წყლები – რესურსები, ათვისება, დაცვა, „ინტელექტი“, თბილისი, 60 გვ., 2009
2. Буачидзе И.М. и др. Гидрогеология СССР, том X, Грузинская ССР. М., „Недра“, 1970, 404 стр.
3. Чихелидзе С.С. Природные ресурсы Грузинской ССР. Минеральные воды. М., Изд. АН СССР, 1961, 440 стр.
4. ჩანჩიბაძე ზ., გვახარია ვ., საქართველოს მიწისქვეშა მტკნარი და მინერალური წყლების ინდუსტრიის სფეროში არსებული მდგომარეობისა და პერსპექტივების მიმოხილვა, სოფლის მეურნეობის და კვების მრეწველობის სამინისტრო, თბილისი, 1997
5. Геурков М. – Отчет о проведении гидрогеологических поисковых работ на месторождения минеральных вод Коби-Сиони-Паншети. Отчет Коби-Сионской ГГП за 1968-75 гг. в 3х томах. Тбилиси, 1981.
6. Китошвили Г., Гуниава Т. – Отчет по поисковым работам минеральной воды бассейна р. Сносцкали-Паншети за 1980-82 гг. Тбилиси, 1982.
7. გვახარია ვ., გაბეჩავა ჯ., ცირლილაძე ნ., ფანშეთის მინერალური წყლის საბადოს სამრეწველო ათვისებისათვის საჭირო წინასწარი კვლევების ანგარიში (Pre-Feasibility Study), თბილისი, 2013.
8. ISO 5667:2012. Water quality – Sampling, Preservation and handling of water samples, Part 3
9. Фомин С. Вода – Контроль химической бактериальной и радиационной безопасности по международным стандартам, М., 2010.
10. Санитарные правила для предприятий по обработке и розливу питьевых минеральных вод. 1987.
11. COMMISSION DIRECTIVE 2003/40/EC, Establishing the list, concentration limits and labelling requirements for the constituents of natural mineral waters and spring waters.

12. DIRECTIVE 2009/54/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL, On the exploitation and marketing of natural mineral waters.

13. საქართველოს მთავრობის დადგენილება 26.12.2014 №719 დაფასებული ნატურალური მინერალური წყლისა და წყაროს წყლის ტექნიკური რეგლამენტი.

Vakhtang Gvakharia, Jemal Gabechava, Nikoloz Tsirghiladze, Taniel Adamia, Avtandil Jghamadze

Pansheti mineral water deposit and its research for industrial development

Summary

Pansheti mineral water deposit is located on the south slope of the Greater Caucasus range, the right bank of the Tergi River, between Stephantsminda borrow and village Pansheti, Kazbegi municipality. The deposit area is 3.5km long and 1 km wide.

For identification of feasibility of industrial development of the deposit, viz possibility for bottling of the mineral water, survey of Pansheti mineral water deposit has been carried out. The works included: reconnaissance of the deposit and adjacent areas, assessment of the status of the boreholes and resource potential of the deposit, evaluation of the level of natural protection; chemical and microbiological analysis of water; development of guidelines for obtaining quality water fit for bottling. Based on obtained data, in compliance EU directives (2003/40/EC and 2009/54/EC) water quality has been determined, suitability for bottling of the water under the natural mineral water category has been evaluated.

„Borjomi-Kazbegi“ Active Strike-slip Fault: Reality or Fiction

1. Introduction

The Structure and formation of lithosphere of the Caucasus always attracted attention of the Earth Science scientists; however, during recent years the interest to seismotectonics of the region is being perceptibly growing. This is confirmed by several international projects studying this issue and associated publications. According to some researchers, the so-called „Borjomi-Kazbegi Fault“ (BKF) is one of the most interesting structures of the Caucasus, which begins in Turkey, runs through the Caucasus and ends in the northern Caucasus (Fig. 1).

Fig. 1.

BKF -Left-lateral strike-slip fault. LLSSF regards as of Strike from NE to SW, which cross whole Caucasus (Philip et al. 1989).

The southern part of the BKF termed „Borjomi Fault“ was detected by Austrian geologist H. Abich (Abich, 1899) while the northern part of the fault was revealed by Milanovsky (1964), who named this structure as Tskhinvali-Kazbegi fault. The BKF as a left lateral strike-slip fault (LLSSF) with 60 km horizontal amplitude was mentioned by Lukina in 1983. The BKF especially important after publication of Philip et al. (1989), who determined its horizontal amplitude at 90 km (Fig. 2).

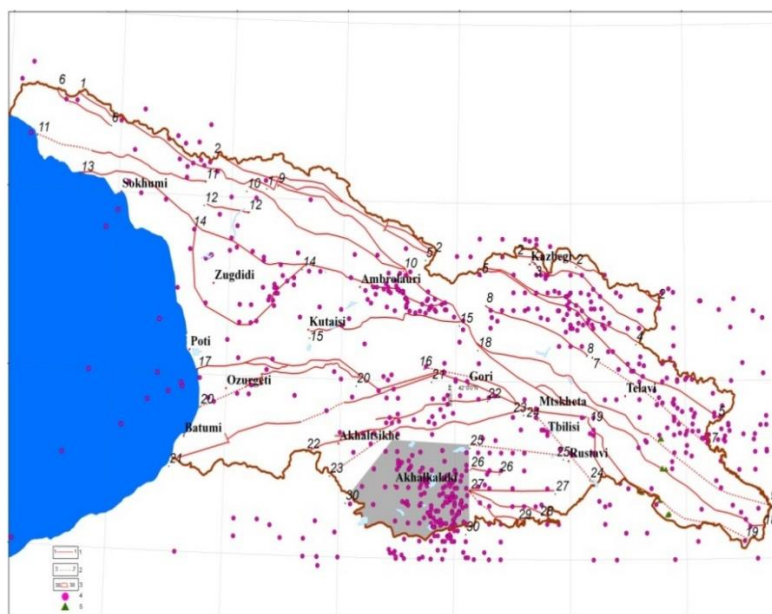

Fig. 2.

The map of seismic active structures of Georgia. Epicenters of earthquake with $M \geq 4$ are marked by black points (Adamia et al., 2008).

Mankind knows that fast and prompt deformation of lithosphere may entail such catastrophic events as earthquakes, volcanism etc causing great death toll, substantial losses in property and environmental damage. Earthquakes can occur anywhere in the Earth, but their epicenters are mostly connected to the lithosphere active plate boundaries; investigation and identification of the supposed fault has not only theoretical but also practical importance since through this knowledge it can be estimated seismic risk and hazard for reservoirs, dams, pipelines, settlements built in such an active seismic region as the Caucasus and Georgia, in particular.

2.Regional setting

The tectonics and geological evolution of Georgia, are largely determined by its position between the still-converging Eurasian and Africa-Arabian lithosphere plates, within the wide zone of a continent-continent collision and deformations. During the syn- collisional (the Oligocene-Middle Miocene) and post- collisional (the Late Miocene-Quaternary) stages, at the back-arc basins, fold-thrust belts of the Greater and Lesser Caucasus with the Transcaucasian intermontane lowland were formed. The high geodynamic activity of the region, expressed in both seismic and aseismic deformations, is conditioned by still-ongoing convergence of lithospheric plates and northward propagation of the Afro-Arabian continent at a rate of several cm/y. The post- collisional sub-horizontal shortening of the Caucasus caused by the northward propagation of the Africa-Arabian plate is estimated at approximately hundreds of km. This considerable shortening of the Earth's crust has been realized in the region in different ways: crustal deformation with wide development of compressional structures; warping and displacement of the crustal blocks themselves as they uplift; subsidence; underthrusting beneath each other; and lateral escaping. Three principal directions of active faults compatible with the dominant nearby N-S compressional stress produced by northward displacement of the Arabian plate can be distinguished in the region: longitudinal (WNW-ESE or W-E) and two transversal (NE-SW and NW-SE). The first group of structures having the so-called „Caucasian“ strike is represented by compressional structures including reverse faults, thrusts, nappes, and strongly related deformed fault-

propagation folds. In contrast to these faults, the transversal faults are also mainly compressional structures having more or less considerable strike-slip component. NE-SW left-lateral strike-slip faults are the main seismoactive structures in NE Turkey and in southern parts of Western Georgia. Right-lateral strike-slip faults and fault zones have developed in SE Georgia (Adamia et al., 2008).

3. Material and methods.

Formation of modern structure and relief of Georgia, on the whole, is conditioned by Late Cenozoic tectonic movements and associated internal and external processes. Some of these structures are hereditary; the others are young morphological unit.

According to Philip et al. (1989), the BKF divide the Caucasus into two, geologically sharply different western and eastern parts. The BKF cuts entire Earth crust till the M surface. It represents a left lateral strike-slip fault, west part of which is displaced 90-km southward. According to Philip et al. 1989, the displacement is proceeding for about 5-3, 5Ma, after formation of the main structural units of the Caucasus: the Greater Caucasus fold and thrust mountain belt, Georgian block-foreland, Achara-Trialeti fold and thrust mountain belt. The rate of movement is 1, 8-2, 5 cm / year. Philip et al. (1989) suggest that both sides of the BKF differ seismically (however, it is not visible in reality). In the publication they also propose that the Arabian wedge southerly is bounded by the BKF. This opinion is shared by several other scientists, who consider the BKF to be the direct continuation of Levant Transform Fault and eastern Anatolian Fault.

3.1. Results of geological survey.

Data of geological survey plotted on the State Geological Maps of different scales don't support suggestion on the occurrence of the BKF. For example: 1: 1 000 000 scale map of western Georgia, K- (37), (38), 1982; 1: 600 000 scale map of Georgia, 1964; 1: 500 000 scale map of the Caucasus, 1976; 1: 200 000 scale Geological Maps of: Axaltse-Borjomi, K-38-XX by P. Gamkrelidze, 1957; Dzirula massif and Tskhinvali-Kazbegi K-38 XV by N. Kandelaki, I. Kakhadze, 1956; 1: 100 000 scale of Kazbegi region, K-38-53 by Vashakidze, 2005.

All the above maps do not demonstrate any displacement of the units associated with the BKF. The maps of Deep Structure also do not show any displacement, for example, the map of M discontinuity (Martin et al. 2007; Adamia et al. 2008; Adamia et al. 2009, 20013). In addition, no groups of earthquake epicenters were documented along the BKF within the Borjomi Gorge, Kartli plain and Southern Slope of the Great Caucasus (Fig. 3).

Fig.3.

Geomorphologic map of Georgia and the so-called BKF.

3.2. Results of complex research

Various (geomorphologic, geodetic, geophysical, geological and seismic) methods should be used for identification of the supposed fault. Georgia is a country with sharp morphologic contrasts. It features complex relief that is conditioned by the country's geotectonic position and complex geological history. Various complex hypsometric and morphologic elements are characteristic for its landscape. In the Caucasus, the Oligocene or Late Sarmatian are considered as beginning of neotectonic stage (Milanovsky & Khine, 1963; Geology of the USSR, 1964) with associated orogeny resulted from the closing of the northern branch of the Tethys Ocean and collision between the African-Arabian and Eurasian Plates (Adamia et al., 2011). The uplift of the Great Caucasus occurred in the form of gently sloping arch bounded by flexures and deep faults. Maximal amplitude is 4-5 km (average – 2, 5 km) (Milanovsky & Khine, 1963). The Lesser Caucasus mountain belt was characterized by smaller total uplift amplitude (max. 3,5 km; 1,8 in average) compared to the Great Caucasus. In the end of the Late Miocene (about 6, 0Ma), started formation of the Transcaucasian intermountain trough as a single intermountain unit with exception of Dzirula zone, which divided it into two intermountain lowlands, one of them termed Upper-Mtkvari lowland, whose complete subsidence began in the Early Miocene.

3.2. 1. Data of geomorphological research.

Georgia hosts three main geomorphological areas: 1. the Great Caucasus; 2. the Trans Caucasus Intermountain lowland; 3. The south Georgia upland (Fig.3).

Geomorphological map obviously shows that boundaries of the main geomorphological units are not displaced. Detailed topographic maps of the Borjomi and Tergi gorges do not demonstrate any displacement along the so-called BKF, neither orographic nor hydrographic units are shifted along it.

The 1: 10 000 and 1: 50 000 scale geological and topographic maps of Borjomi mineral water deposits (Lobjanidze & Chkhaidze et al. 1982) also do not show any strike-slip fault along the Borjomi gorge (Fig.4).

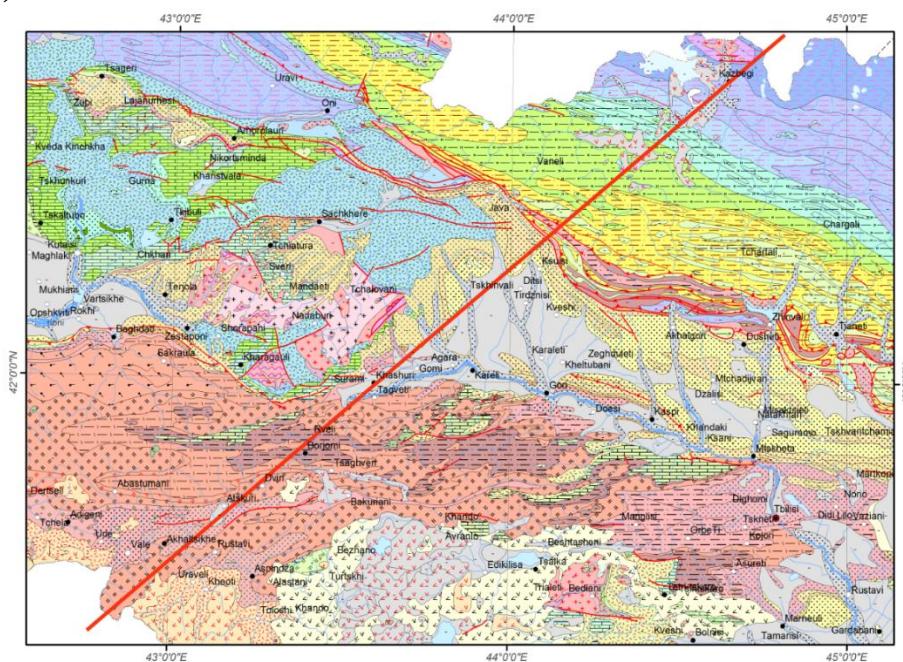

Fig.4.

1: 500 000 scale geological map (Adamia et al. 2004) of the area along „Borjomi-Kazbegi fault“. Stratigraphic symbols: q-Quaternary; mp-Upper Miocene, Meotian-Pontian regional stage

(RS); s-Upper Miocene, Sarmatian RS; mpl- Upper Miocene-Pliocene; pc- Pliocene ; olm-Oligocene-Lower Miocene; E₃- Upper Eocene; E₂-Middle Eocene; pne- Paleocene-Lower Eocene; k₂-Upper Cretaceous; ha- Lower Cretaceous ,Hauterivian –Albian; bh- Lower Cretaceous, Berriasian-Hauterivian ; ot-Upper Jurassic, Oxfordian-Tithonian; ct-Middle- Upper Jurassic,Callovian – Tithonian;bb- Middle Jurassic,Bajiocian-Bathonian; bj- Middle Jurassic, Bajiocian ; ta- Middle – Lower Jurassic, Toarcian-Aalenian; p- Lower Jurassic, Pliensbachian; hs- Lower Jurassic, Hettangian-Sinemurian; εd-Paleozoic; Cambrian-Devonian; y₁ – Paleozoic granitoides; y₂ – Jurassic granitoides; δ₁-Proterozoic-Paleozoic granitoides-diorites Structural symbols: black lines- lithostratigraphic boundaries,σ red lines-faults.

3.2. 2. Results of GPS instrumentation.

The Caucasus (including Georgia) is regarded as one of the best examples of ongoing continental collision. Present-day reduction of the territory within this zone is estimated at $31 \times 10^3 \text{ km}^2 \text{ Ma}^{-1}$ (Reilinger et al.2006). Most of the decrease in surface area is being accommodated by coherent lateral displacement of Anatolia out of the collision zone and by shortening along the Arabia-Caucasus. The remaining decrease is distributed across Anatolian-Iranian plateau and Lesser Caucasus (Albino et al.2013). Available GPS data demonstrates that direction and rate of displacement of the territory of Georgia are same in the both sides of the BKF (Fig. 5).

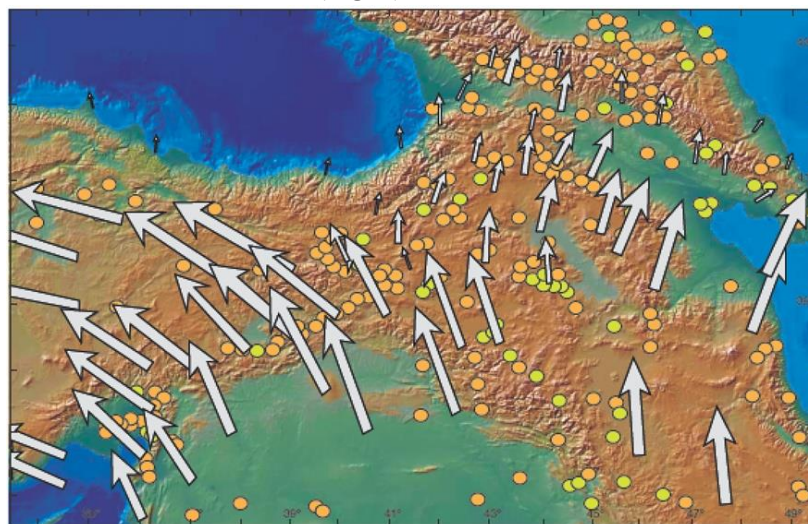

Fig. 5.

GPS data does not testify in favor of sinistral strike-slip faults along the BKF (Albino et al., 2013; Lursmanashvili & Lebanidze, 2013).

Precise GPS instrumentation was used to map multiple local geological marker beds across the proposed line of the fault (Kracovec et al. 2007; Adamia et al. 2009). The results showed no evidence of a strike-slip fault. Localized marker beds, which included lithologic and stratigraphic boundaries, structural unites and contacts, Quaternary lava flows and several sills continue uninterrupted across the fault zone .

3.2.3. Data of seismic research.

The data derived from Project GA 651, ISTC – Caucasian Seismic information Network for Hazard and Risk Assessment (CauSIN, 2002-2006) also do not support the assumption of the presence of the BKF. Seismic activity is much weaker along the BKF than on its both sides, that is confirmed by

a new map of earthquake epicenters (Varazanashvili et al. 2011). Gravimetric and magnetic data also show no discontinuity across proposed fault line .

3.2.4. Data of situation of volcanic centers.

At the Great Caucasus volcanic landscape surroundings the m. Mkinvartsveri and Plateau Keli. Volcanic cones and lava flows are common. The landscape was formed mainly in the late Pleistocene – Holocene. It should be mentioned that the volcanic centers of Plateau Keli and Kazbegi volcano relative to each other are not displaced by strike-slip fault.

4. Conclusions.

Therefore, the special investigations carried out along the proposed BKF do not reveal any sign of the LLSSF. All the linear geological structures, such as stratigraphic and lithologic unites, fold axes, thrusts etc are traced uninterruptedly at the both sides of the so-called BKF.

References

1. Abich, H. (1899). Geology of the Armenian Highland. Western Part. Orographical and Geological Description (in Russian). *J. Zapiski Imperatorskogo Russkogo Geographicheskogo obshestva*, Vol. XXI, Pyatigorsk, 1-202.
2. Adamia Sh., Alania V., Chabukiani A., Enukidze O., Lursmanashvili N., Nadareishvili S., Sadradze N., Zakariadze D. 2013. Geology of Georgia-Eastern Black Sea: A Review. Darius Programm, Eastern Black Sea-Caucasus Workshop, 24-25 June 2013, Tbilisi, Georgia. Abstracts Volom, 5-6.
3. Adamia, Sh., Bombolakis, E., Martin, R., O'Connor, T., Szymansky, E., Tsereteli, N., Lursmanashvili, N. Borjomi-Kazbegi strike-slip fault: does it exist? 2nd International Symposium on the Geology of the Black Sea Region. 5-9 October 2009, Congress Center of MTA, Ankara, Turkey. Abstract Book, p. 9-10.
4. Adamia, Sh., Mumladze, T., Sadradze N., Tsereteli. E., Tsereteli. N., and Varazanashvili, O. (2008). "Late Cenozoic Tectonics and Geodynamics of Georgia (SW Caucasus)". Georgian International Journal of Science and Technology ISSN 1939-5825. Volume 1, Issue 1, pp. 77-107. Nova Science Publishers, Inc.
5. Adamia, Sh., Zakariadze G., Chkhotua. T., Sadradze N., Tsereteli. N., Chabukiani A. Gventsadze. A., Geology of the Caucasus: a review. Turkish Journal of Earth Sciences. Geology of the Circum-Black Sea Region-Part A Caucasus, 2011, vol 20. P. 489-544.
6. Albino, I., Cavazza, W., Zattin, M., Okay, A., Adamia Sh. and Sadradze. N., 2013. Far-field tectonic effects of the Arabia-Eurasia collision and the inception of the North Anatolian Fault system. Geological Magazine, Cambridge University press (downloaded on December 13, 2013).
7. CauSIN (Caucasian Seismic Information Network) . ISTC Project GA-651, Tbilisi 2005. 2nd International Symposium on the Geology of the Black Sea Region.
8. Lobjanidze G., Chkhaidze D., 1982. Geological map of the Borjomi Mineral water deposit, sc. 1:10000.
9. Gamkrelidze, I., Giorgobiani, T., Kuloshvili, S., Lobjanidze, G., Shengelaia, G. (1998), Active Deep Faults Map and Catalogue of the Territory of Georgia. Bull. Georgian Acad. Sci. Vol. 157, №1, 80-85. (in Georgian).
10. Krasovec, M., Martin, R., O'Connor, T., Adamia, Sh., Bombolakis, E. (2007). Borjomi-Kazbegi fault: does it exist? Abstract ID #118238. Northeastern Section-42nd Annual Meeting (12-14 March 2007), Symposium.

11. Lursmanashvili N., 2013. Reality of Borjomi-Kazbegi Fault. Proceedings, vol. LXIV, M. Nodia Institute of Geophysics, Tbilisi, 46-53 (in Russian).
12. Lursmanashvili N., 2014. The Research Technique of the seismic activity of tectonic structures: an example of the Borjomi-Kazbegi „Fracture“. Tbilisi, Georgian Engineering News, №1, (vol.69), 72-76. (in Georgian).
13. Milanovski, E. (1968). Modern Tectonics of Caucasus. Moscow, Nedra, 1-481. (in Russian).
14. Milanovski, E. & Khain, V. Geological Structure of the Caucasus. Essay of Regional Geology of the USSR. (in Russian). Moscow State University. 1963. P. 1-358.
15. Martin, R., O'Connor, T., Adamia, Sh., E. Szymansky, E., Krasovec, M., Bombolakis, E. 2012. Borjomi-Kazbegi Fault: Does it Exist? AGU General Assembly, San Francisco, California USA. 3-7 December, 2012.
16. Philip, H., Cisternas, A., Gvishiani, A., Gorshkov, A. (1989). The Caucasus: An actual example of the initial stages of continental collision. *Tectonophysics*, 161, 1-21.
17. Reilinger, E., McClusky, S., Vernant, Ph., Lawrence, Sh., Ergintav, S., Cakmak, R., Ozener, H., Kadidov, F., Guliev, I., 2006. GPS constraints on continental deformation in the Africa-Arabia-Eurasia continental collision zone and implications for the dynamics of plate interactions. *Journal of Geophysical Research* 111, B05411.
18. Varazanashvili, O., Tsereteli, N., Tsereteli, E., 2011. Historical Earthquakes in Georgia (up to 1900): Source Analysis and Catalogue Compilation. LTD „MVP“, 1-77.

ნონა ლურსმანაშვილი, ზურაბ ლებანიძე

„ბორჯომი-ყაზბეგის“ აქტიური რღვევა: რეალობა თუ ფიქცია

რეზიუმე

კავკასიის რეგიონი დიდი ხანია რაც განიხილება როგორც სოლური ტექტონიკის ერთ-ერთი მაგალითი. რეგიონში გაირჩევა აქტიური რღვევების სამი ძირითადი მიმართულება, რომელთა შორის გაბატონებულია ჩრდილოეთი-სამხრეთის მიმართების კუმშვითი სტრესები. „ბორჯომი-ყაზბეგის“ მარცხენა ნაწევი მიჩნეულია აქტიურად შემოჭრილი არაბეთის სოლის დასავლურ საზღვრად. სეისმური ქსელის გაუმჯობესებული სიხშირე არ იძლევა საბაბს „ბორჯომი-ყაზბეგის რღვევის“ განსაკუთრებული სეისმურობის შესახებ. ახალი მონაცემები კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებენ ამ რღვევის არსებობას და ამასთანავე რეგიონის ტექტონიკურ მოდელს. ამ გაუგებრობის გასარკვევად გეომორფოლოგიური, გეოლოგიური, გეოფიზიკური და გეოდეზიური გამოკვლევები განხორციელდა ე.წ. „ბორჯომი-ყაზბეგის რღვევაზე“. ზუსტი GPS ინსტრუმენტირება იქნა გამოყენებული მრავალი ლოკალური ტოპოგრაფიული მარკერის გამოსავლენად რღვევის შემოთავაზებული ხაზის გასწვრივ.

კომპლექსურმა კვლევამ არ გამოავლინა არავითარი მონაცემები აღნიშნული რღვევის არსებობის თაობაზე. არცერთი გეომორფოლოგიური და გეოლოგიური სტრუქტურა არ იძლევა არავითარ ნიშანს მათი „რღვევით“ გადანაცვლების სასარგებლოდ.

ვიტალი ლოლობერიძე, ნინო კაჭახიძე-მერფი, მანანა კაჭახიძე,
გიორგი ხაზარაძე, იოსებ ტურაზაშვილი, კახაბერ მაჭავარიანი

ატმოსფეროს ელექტრულ ველზე მოქმედი ბუნებრივი ფაქტორები

სტატიაში აღწერილი სამუშაო შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული
სამეცნიერო ფონდის გრანტის (DI/21/9-140/13) ფინანსური მხარდაჭერით

შესავალი. ატმოსფეროს ელექტრობის შესასწავლად კვლევები დიდი ხანია მიმდინარეობს და მიღებული შედეგები მდიდარ მასალას იძლევა ატმოსფეროს ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტის ბუნების შესახებ.

ატმოსფეროს ელექტრული ველის და კერძოდ, პოტენციალის გრადიენტის შესახებ ონფორმაცია იმ დაკვირვების პუნქტების მონაცემებს ეყრდნობა, რომელიც მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონშია განლაგებული. მათ შორის ერთ-ერთი დუშეთის ობსერვატორიაა ($\varphi = 42.05$; $\lambda = 44.42$).

მსოფლიოს დაკვირვების პუნქტების მონაცემების მიხედვით ატმოსფეროს ელექტრული ველის დაძაბულობის საშუალო მნიშვნელობა შეფასებულია, როგორც 130 ვ/მ, თუმცა ცალკეული დაკვირვების პუნქტებში საშუალო მნიშვნელობები მკვეთრად განსხვავდება ზემოაღნიშნული სიდიდისგან. მაგალითად, დუშეთისათვის პოტენციალის გრადიენტის საშუალო მნიშვნელობა 84 ვ/მ ტოლია.

მოცემულ სტატიაში განხილულია ატმოსფეროს ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტის დამოკიდებულება ბუნებრივ ფაქტორებზე მეტეოროლოგიური და გეოფიზიკური ობსერვატორიების მონაცემების საფუძველზე.

დისკუსია. ცნობილია, რომ ატმოსფეროს ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტის მნიშვნელობა დედამიწის გეოგრაფიულ განედზეა დამოკიდებული. კერძოდ, მცირე განედებზე ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტის მნიშვნელობა მცირეა.

სხვადასხვა პუნქტებში დანაკვირვები მასალის დეტალურმა ანალიზმა მეცნიერთა ჯგუფი იმ დასკვნამდე მიიყვანა, რომ პოტენციალის გრადიენტი მეტია საშუალო განედებზე და მცირდება ეკვატორისა და დედამიწის პოლუსების მახლობლობაში. ასეთივე განედური ეფექტი დაიკვირვება იმ მასალის დამუშავების შედეგად, რომელიც ვარნეგის ინსტიტუტის მიერ ჩატარებული ექსპედიციითაა მოპოვებული.

შესწავლილია ატმოსფეროს ელექტრული გამტარებლობის დღე-ღამური ცვლილება და მიღებულია, რომ დღით, მზის ამოსვლის შემდეგ, ატმოსფეროს მიწისპირა ფენში ელექტრული გამტარებლობა მცირდება, ხოლო საღამოთი, პირიქით - ატმოსფეროს ელექტრული გამტარებლობა იზრდება. ეს ფაქტი იმით აიხსნება, რომ მზის ამოსვლის შემდეგ დადებითი იონები და აეროზოლები, რომელიც ღამის განმავლობაში დედამიწის ზედაპირის მახლობლობაშია დაგროვებული, გამთბარ ჰაერთან ერთად ზემოთ იწეებს მოძრაობას, მცირდება იონების სიმკვრივე და შესაბამისად იზრდება ატმოსფეროს ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტის მნიშვნელობაც, რაც დილის მაქსიმუმის დადგომას იწვევს [1, 3].

მაგრამ დროთა განმავლობაში, კონვექციური მოძრაობის გამო, ეს პროცესი ატმოსფეროს შედარებით სქელ ფენებშიც აღწევს, რის შედეგადაც, პოტენციალის გრადიენტი იწეებს შემცირებას. ამით აიხსნება დღიური დებრესია. შუადღის შემდეგ, კონვექციური მოძრაობის მიღების კვალობაზე, მოცულობითი მუხტები ისევ იყრის თავს ატმოსფეროს მიწისპირა ფენში და პოტენციალის გრადიენტი იწეებს რა ისევ ზრდას, აღწევს თავის საღამოს მაქსიმუმს.

საზოგადოდ, გამტარებლობის დილის მინიმუმი მოიცავს 6-დან 9 საათამდე დროის პერიოდს, ხოლო საღამოს მინიმუმი -17-დან 21 საათამდე პერიოდს.

სხვა დაკვირვების პუნქტებისაგან განსხვავებით, ღუშეთში დილის მაქსიმუმი დაახლოებით 2 საათით გვიან დგება, ხოლო საღამოს პიკი - 2 საათით ადრე. ატმოსფეროს ელექტრობის მახასიათებლების ასეთი დღე-ღამური ვარიაციების განსხვავება სხვა პუნქტებთან შედარებით ღუშეთის განსაკუთრებული მდებარეობით - მთაგორიანი რელიეფითაა გამოწვეული.

ატმოსფეროს გამტარებლობას ახასიათებს არა მარტო დღე-ღამური, არამედ წლიური ფლუქტუაციებიც. გამტარებლობის წლიური სვლა დამოკიდებულია ადგილობრივ პირობებზე. თუმცა, საშუალო განედის დაკვირვების უმეტეს პუნქტებში, წლის შედარებით თბილი სეზონის პერიოდში, ის შედარებით მაღალია, ვიდრე ცივ სეზონებში. ეს უკანასკნელი შეიძლება აიხსნას იონების წარმოქმნის ინტენსივობის გაზრდით გაზაფხულისა და ზაფხულის პერიოდებში, რადგან ამ დროს გაცილებით გაადვილებულია დედამიწის ქერქის ფორებიდან რადიაქტიური ემანაციის ამოფრქვევა [4.5].

გარდა ამისა, ელექტრული გამტარებლობის წლიური სვლა დამოკიდებულია ჰაერის გაჭუჭყიანების ხარისხზე. ამ ფაქტის გავლენა იმაში გამოიხატება, რომ ჰაერის გაჭუჭყიანების მნიშვნელოვნად ზრდასთან ერთად ელექტრული გამტარებლობა მცირდება.

ატმოსფეროს ელექტრული ველის დაძაბულობის რეგულარული პერიოდული ცვლილების დეტალური შესწავლით აღმოჩნდა, რომ ჩრდილო ნახევარსფეროს საშუალო განედებში მას ახასიათებს ერთი მაქსიმუმი ზამთრის თვეებში (დეკემბერი-თებერვალი) და ერთი მინიმუმი ზაფხულის თვეებში (ივნისი - აგვისტო). ამასთან, წლიური რხევების ამპლიტუდა საშუალო განედებიდან სამხრეთით და პოლარული არეების მიმართულებით, კლებულობს. ტიპიურ წლიურ სვლად მიღებულია ველის ცვლილებები სლუცკისა და ტაშკენტის დაკვირვებების პუნქტებში. ტროპიკულ არეებში (პუნქტი იავა, რუსეთის ტერიტორია) უფრო ხშირად დაიკვირვება ორმაგი წლიური სვლა ორი მინიმუმითა და ორი მაქსიმუმით, როგორც დადებითი, ასევე უარყოფითი ნიშნით.

რაც შეეხება სამხრეთ ნახევარსფეროს, აქაც დაიკვირვება ატმოსფეროს ელექტრული ველის დაძაბულობის წლიური მაჩვენებლების ტიპიური სვლა - თბილ თვეებში გვაქვს მაქსიმალური მნიშვნელობები, ხოლო ცივ თვეებში - მინიმალური.

დიდ ყურადღებას იქცევს ის კვლევები, რომელიც შეეხება ატმოსფერულ პროცესებზე ატმოსფეროს ელექტრული ველის მახასიათებლების დამოკიდებულებას. კვლევები ამ მიმართულებით ძირითადად ტარდებოდა ყოფილი სსრკ-ს დაკვირვების პუნქტებში, მათ შორის კავკასიის რეგიონშიც, კერძოდ კი - საქართველოში. საქართველოში ამ პროცესების შესწავლას ახდენდნენ ღუშეთის ობსერვატორიის ბენდორფის ხელსაწყოთა უწყვეტი ჩანაწერებისა და თბილისის სამეცნიერო - კვლევითი ჰიდრომეტეოროლოგიური ინსტიტუტის მონაცემების ბაზაზე.

ატმოსფეროს ელექტრულ ველზე მომქმედი ბუნებრივი ფაქტორების გავლენის კვლევისას თავი იჩინა გარკვეულმა სირთულემ. კერძოდ, აღმოჩნდა, რომ თითქმის შეუძლებელი იყო ერთი რომელიმე დასახელებული ფაქტორის გავლენის შეფასება ერთდროულად მომქმედი ფაქტორების ერთობლივი ზემოქმედების დროს. მასალის კრიტიკული ანალიზმა ამ სფეროში მომუშავე მეცნიერები მიიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ ატმოსფეროს გამტარებლობასა და მეტეოროლოგიურ ფაქტორებს შორის კავშირი არაა ცალსახა ხასიათს ატარებს. კერძოდ, ატმოსფეროს გამტარებლობის კავშირი ცალკეულ მეტეოროლოგიურ ელემენტებთან იმით განისაზღვრება, თუ რამდენად უწყობს ეს უკანასკნელი ხელს იონების წარმოქმნის ინტენსივობის ზრდას ატმოსფეროში.

დედამიწისპირა ფენში ატმოსფეროს ელექტრულ ველზე მრავალრიცხოვანი დაკვირვებები მიუთითებს იმ მკვეთრ ცვლილებაზე, რასაც იწვევს სხვადასხვა ტიპის მეტეოროლოგიური მოვლენა. აღმოჩნდა, რომ ელექტრულ ველზე განსაკუთრებულ გავლენას ახდენს ნალექები, ღრუბლიანობა, ნისლი, ჭექა-ქუხილი და ა.შ. ამ უკანასკნელის დროს ატმოსფეროს ელექტრული ველის

პოტენციალის გრადიენტი შეიძლება იცვლებოდეს რამდენიმე ასეული, ზოგიერთ შემთხვევაში კი - ათასეული ვ/მ-ით, როგორ დადებითი, ისე უარყოფითი ნიშნით [2. 6].

ამასთან აღსანიშნავია, რომ მაღალი იარუსის ფრთა და გროვა ღრუბლებს არავითარი გავლენა არა აქვს მიწისპირა ფენში ატმოსფეროს ელექტრული ველის მნიშვნელობაზე.

კვლევების შედეგად დადგენილია, რომ ქვედა იარუსის, განსაკუთრებით კი წვიმის ღრუბლები, იწვევს ნორმალური ველის შემფოთებებს და ეს შემფოთებები გვევლინება ღრუბლებში მიმდინარე ელექტრული პროცესების ასახვად. ღრუბლების ფენის სისქის ზრდასთან ერთად სულ უფრო ინტენსიური ხდება ღრუბლებში მუხტების განცალკევების პროცესი, რის შედეგადაც ველის სიდიდეც მატულობს.

დაკვირვების პუნქტზე გადავლის დროს დაბალი იარუსის ღრუბლებს, მათი მუხტის არსებობის წყალობით, შეუძლია გამოიწვიოს ატმოსფეროს ელექტრული ველის დროებითი და ადგილობრივი ცვლილება. იმის მიხედვით, დადებითად თუ უარყოფითად არის ის დამუხტული - ველი გაიზრდება ან შემცირდება.

CB (კუმულო-ნიმბუსი) ღრუბლების არსებობის თანმხლები მოვლენა უმეტესწილად ჭექა-ქუხილია. მუხტების განცალკევების დროს, რომელიც ჭექა-ქუხილის ღრუბლებში მიმდინარეობს, როგორც მის შიგნით, ასევე მის გარემომცველ არეში, წარმოიქმნება ძლიერი ელექტრული ველი. ამასთან, ცალკეულ მომენტებში, ველის დამახულობა დედამიწის ზედაპირთან ახლოს რამდენიმე ასეულ და ათასეულ კვტ/მ-საც კი აღწევს.

ატმოსფეროს ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტის უწყვეტი რეგისტრაციის მასალის საფუძველზე მიღებულია, რომ ველის ნორმალური სვლა თოვლის დროს ნაკლებად მახინჯდება, ვიდრე ნალექების დროს, თუმცა ერთის მხრივ პოტენციალის გრადიენტსა და მეორეს მხრივ, მოსული ნალექების რაოდენობას შორის კავშირი ვერ დადგინდა.

ატმოსფეროს ელექტრული ველის დამახულობის ნისლიანობაზე დამოკიდებულების შესწავლამ გვიჩვენა, რომ ნისლიანობის დროს ველი თითქმის ყოველთვის იზრდება (თუმცა განსაკუთრებულ მკვეთრ ცვლილებას ადგილი არა აქვს). პოტენციალის გრადიენტის მნიშვნელობა ძირითადად დადებითი რჩება. მხოლოდ იშვიათ შემთხვევაში და ისიც ძალიან ხანმოკლე პერიოდის განმავლობაში, მან შეიძლება მიიღოს სიდიდით მცირე, უარყოფითი მნიშვნელობები.

კვლევის დიდი ნაწილი მიეძღვნა კავშირის გამოვლენას ატმოსფეროს გამტარებლობასა და ისეთ მეტეოროლოგიურ პარამეტრებს შორის, როგორიცაა მაგ. ჰაერის ტემპერატურა, ქარის სიჩქარე და ტენიანობა. დადგენილია, რომ ყველაზე ეფექტური გავლენა პროცესებზე აქვს ჰაერის აბსოლუტურ ტენიანობს.

თეორიული მოსაზრებების თანახმად, ჰაერის ტემპერატურის ცვლილება უნდა ზემოქმედებდეს იონების მოძრაობაზე და შესაბამისად ატმოსფეროს ელექტრულ გამტარებლობაზეც, თუმცა ექსპერიმენტული მასალის დამუშავების შედეგად აღმოჩნდა, რომ მათი ცვლილება ვერ იწვევს გამტარებლობის მკვეთრ ცვლილებას.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, დანაკვირვები მასალიდან ნალექების, როგორც ატმოსფეროს ელექტრულ ველზე ერთ-ერთი მეტეოროლოგიური პარამეტრის, გავლენის გამოყოფა შეუძლებელი იყო, თუმცა ნალექების რაოდენობაზე ატმოსფეროს გამტარებლობის მნიშვნელობის დამოკიდებულების ფაქტი საკმაოდ საფუძვლიანი თეორიული მოსაზრებითაა გამართლებული - კერძოდ, ნალექების მოსვლის დროს, გამტარებლობის ზრდის ტენდენცია გამოწვეული უნდა იყოს იონების წარმოშობის პროცესის ინტენსივობის ზრდით, რაც ხდება მოსული ნალექებით გაზრდილი რადიაქტიურობის ხარჯზე.

როგორც აღვნიშნეთ, გამტარებლობისა და, აქედან გამომდინარე, ატმოსფეროს ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტის დამოკიდებულება ამა თუ იმ მეტეოროლოგიურ პარამეტრზე, მხოლოდ და მხოლოდ იმითაა განპირობებული, თუ ამ უკანასკნელზე როგორ მოქმედებს იონიზაციის

ხარისხი. აქედან გამომდინარე, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს ჰაერის ტურბულენტურ გადაადგილებას, რომელიც ატმოსფეროში დამუხტული ნაწილაკების გადანაწილებას განსაზღვრავს. სწორედ ამ მოსაზრებით აიხსნება პოტენციალის გრადიენტის შესაძლო დამოკიდებულება ქარზე.

ქარის მიმართულებამ მხოლოდ ზოგიერთ შემთხვევაში შეიძლება ითამაშოს გარკვეული როლი ატმოსფეროს ელექტრული ველის დაძაბულობის ცვლილებაში. მაგ. ზღვის სანაპირო ზოლის დაკვირვების პუნქტებში ველის დაძაბულობის ზრდა შეიძლება შეინიშნოს ხმელეთიდან ზღვისკენ მიმართული ქარის შემთხვევაში, რამაც შესაძლებელია ჰაერის გამჭირვალობაც კი შეამციროს. დადგენილია, რომ ქარის მიმართულებამ ველის დაძაბულობის სიდიდეზე შეიძლება იქონიოს გავლენა მხოლოდ და მხოლოდ იმ სადგურებისათვის, რომელიც განლაგებულია გიგანტური ინდუსტრიული ცენტრების მახლობლობაში. რაც შეეხება ქარის სიძლიერეს, ის მკვეთრად ცვლის ატმოსფეროს ელექტრულ ველს, რადგან ძლიერ ქარებს თან გადააქვთ მტვერი, რაც თავის მხრივ ჰაერის გაჭუჭყიანებაზე მოქმედებს. გარდა ამისა, ძლიერი ქარის დროს დაკვირვების პუნქტში იცვლება იონების განაწილება, რაც თავისთავად ახდენს გავლენას ატმოსფეროს ელექტრული ველში მნიშვნელობაზე.

ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, ქარის სიდიდესა და მიმართულებაზეა დამოკიდებული ატმოსფეროს გამდიდრება დამუხტული ნაწილაკებით, რაც იწვევს პოტენციალის გრადიენტის ცვლილებას. ძლიერი ქვიშიანი ქარიშხლებისა და ქარბუქის დროს შესაძლებელია ადგილი ჰქონდეს ატმოსფეროს ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტის საკმაოდ მნიშვნელოვან ცვლილებებს.

დასკვნა. ატმოსფეროს ელექტრული ველის პოტენციალის გრადიენტზე ბუნებრივი ფაქტორების გავლენის დეტალური შესწავლისათვის აუცილებელია ე.წ. „ფილტრაციის“ მეთოდის გამოყენება, რათა შესაძლებლობა მოგვეცეს ბუნებრივი ფაქტორების გავლენის არა მარტო ხარისხობრივი, არამედ რაოდენობრივი შეფასებაც.

ლიტერატურა

1. Gufeld, I. P. and Shuleikin, V. J.: Variations of atmospheric field during earthquakes preparing, Earth Physics, 2, 12–16, 1988.
2. Kachakhidze N.K., Electric field potential gradient as the possible precursor of earthquakes. Bulletin of Georgia Academy of Sciences, v. 161. N3. 32-43, 2000.
3. Liperovsky, V.A., Meister, C.V., Liperovskaya, E.V., and Bogdanov, V.V. On the generation of electric field and infrared radiation in aerosol clouds due to radon emanation in the atmosphere. Nat. Hazards Earth Syst. Sci., 8, 1199-1205, 2008.
4. Ouzounov, D., Defu, L., Chunli, K., Cervone, G., Kafatos, M., and Taylor, P.: Outgoing long wave radiation variability from IR satellite data prior to major earthquakes, Tectonophysics, 431, 211–220, 2007.
5. Plotkin, V. V.: GPS detection of ionospheric perturbation before the 13 February 2001, Salvador earthquake, Nat. Hazards Earth Syst. Sci., 3, 249–253, 2003.
6. Smirnov, S.: Association of the negative anomalies of the quasistatic electric field in atmosphere. Nat. Hazards Earth Syst. Sci., 8, 745–749, 2008.

Vitali Gogoberidze, Nino Kachakhidze-Murphy, Manana Kachakhidze,
Giorgi Khazaradze, Ioseb Turazashvili, Kakhaber Machavariani

Natural Factors Influencing on Atmospheric Electric Field

Summary

The subject of the research is the study of anomalous disturbances of the gradient of electric field potential of the atmosphere as possible precursors of earthquakes.

In order to reveal such precursor Dusheti observatory ($\varphi = 42.05$; $\lambda = 44.42$) records of electric field potential's gradient (EFPG) of the atmosphere are considered.

Seasonal variations of atmospheric electric field potential gradient and inter overlapping influence of meteorological parameters upon this parameter are studied. To research this problem it is necessary to use the „filtration“ method in order to identify the effect of EFPG „clear“ anomalies.

იოსებ ტურაზაშვილი, ნინო კაჭახიძე-მერფი, მანანა კაჭახიძე, გიორგი ხაზარაძე, ვიტალი ლოლობერიძე, კახაბერ მაჭავარიანი

მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების მსოფლიო ქსელები და საქართველოში დამონტაჟებული მიმღები

სტატიაში აღწერილი სამუშაო შესრულდა და იბეჭდება შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის გრანტის (DI/21/9-140/13) ფინანსური მხარდაჭერით.

შესავალი

სტატიაში განიხილება მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების ქსელის შექმნისა და განვითარების ეტაპები და ამ თვალსაზრისით საქართველოში არსებული მდგომარეობა.

ჩატარებული კვლევა და შედეგები

ისეთი ბუნებრივი კატასტროფის კვლევა, როგორც მიწისძვრა, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების ერთ-ერთ ძირითად მიზანს წარმოადგენს. გარდა ათასობით და ათიათასობით ადამიანური მსხვერპლისა, დამანგრეველ მიწისძვრას შეუძლია უდიდესი ზარალის მიყენება ისეთ ინფრასტრუქტურაზე, როგორიცაა შახტები, ჰიდროელექტროსადგურები, წყალსაცავები, ატომური ელექტროსადგურები და ა.შ.

საქართველო მდებარეობს ტრანსსაზიურ სეისმურ ზონაში და მიწისძვრის პრობლემის კვლევა ჩვენი ქვეყნისათვის სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა.

ინსტრუმენტული მონაცემების მიხედვით 1899 წლიდან დღემდე კავკასიაში დაახლოებით 40-მდე $M \geq 6$ მიწისძვრა დაფიქსირებული.

მიწისძვრით გამოწვეულ მრავალ მეორად ეფექტს (მეწყერები, ღვარცოფები, ზვავები და სხვ.) სეისმურად აქტიური ქვეყნებისათვის დიდი ზარალი მოაქვს. მიწისძვრებთან დაკავშირებული რისკი საქართველოში ყოველწლიურად მატულობს, რადგან ქვეყანაში ახალი, რთული ტექნოლოგიური მშენებლობები იზრდება, როგორიცაა გაზისა და ნავთობსადენები (მაგალითად, სუფსისა და ბაქო-თბილისი-ჯეიხანის ნავთობსადენი, შაჰდენიზის და რუსეთ-საქართველო-სომხეთის გაზსადენი), დიდი კაშხლები და ჰიდროელექტრო სადგურები (ჯვარი, ლაჯანური, ნამოხვანი, ვარციხე, ჟინვალის და ა.შ.).

მსოფლიოს გამოჩენილი მკვლევარები, ბოლო ათეული წლების განმავლობაში, ცდილობენ გამოავლინონ კავშირი სეისმურობასა და მიწისძვრის წინ არსებულ ელექტრომაგნიტური გამოსხივების შემფოთებებს შორის. ძღს/ღს (VLF/LF) რადიო სიგნალების მიხედვით სეისმური ეფექტების კვლევა ძირითადად ეყრდნობა ანომალური შემფოთებების დაფიქსირებას მონაცემებში (11,12,13,15).

ზოგადად, რადიოსიგნალების ის მონაცემები, რომელიც გამოყენებულია კვლევებში, ძირითადად ჩაწერილია დედამიწის ზედაპირზე განლაგებული მიმღებებით. აღსანიშნავია, რომ ბოლო დროს, იგივე მიზნებისთვის, ასევე გამოიყენება თანამგზავრული მონაცემებიც (2,5,6,7,9,12).

დედამიწის ზედაპირზე განლაგებულ მიმღებებს შეუძლიათ იმ პარამეტრების ჩაწერა, რომელთა სიმძლავრე და ფაზა რამდენიმე წამის, ან წუთის რიგისაა (1,3,4,10).

ერთ-ერთი ყველაზე ადრეული ჩანაწერი მიღებულია ჩილეს 1960 წლის 22 მაისის დამანგრეველი ($M=8.5$) მიწისძვრის დროს, მაგრამ, სამწუხაროდ, შესაბამისი შრომა გამოქვეყნდა მხოლოდ და მხოლოდ 22 წლის შემდეგ. მოგვიანებით, სეისმურობასთან მიმართებაში შემფოთებები,

ძღს (VLF) რადიოსიგნალები, დაფიქსირებული იქნა იაპონელი და რუსი მეცნიერების მიერ. ამავე დროს, იტალიელი მეცნიერების მიერ გამოქვეყნებული იქნა შრომები მიწისძვრის წინა პერიოდში შემფოთებების შესახებ რადიოსიგნალების დაბალ სიხშირულ დიაპაზონში (LF).

ყველა მათგანი მოხსენიებული იყო, როგორც მიწისძვრის რადიო წინამორბედი.

რაც შეეხება სისტემატურ დაკვირვებებს, პირველად ამ თვალსაზრისით, წინა საუკუნის მიწურულიდან იაპონიასა და ევროპაში დაიწყო ძლიერ დაბალი სიხშირის/დაბალი სიხშირის (ძღს/დს, VLF/LF) ელექტრომაგნიტური გამოსხივების (რადიოდიაპაზონში) ქსელის მოწყობა და ეს პროცესი დღესაც ინტენსიურად მიმდინარეობს და ვითარდება. დღეისათვის, პირველი მათგანი, იაპონიის ქსელი მოიცავს 7 მიმღებს და ძირითადად აღჭურვილია ძღს - ისა და, ნაწილობრივ, დს- ის მიმღებებით (7).

ევროპის ქსელი დღეს უკვე 11 მიმღებს აერთიანებს. მათგან ორი, დაბალი სიხშირის (LF) მიმღები ცენტრალურ იტალიაში 1996 წელს დაიდგა, ხოლო ნაწილი, სხვადასხვა ქვეყანაშია გადნაწილებული ევროპის ქსელის გაძლიერების მიზნით: 2009 წლის დასაწყისში სულ 5 მიმღები დაიდგა, მათგან ორი, დამატებითი, იტალიისთვის იყო დაგეგმილი, ხოლო თითო-თითო - საბერძნეთის, თურქეთისა და რუმინეთისთვის. 2010 წელს ქსელი გაფართოვდა კიდევ ერთი მიმღებით, რომელიც პორტუგალიაში დაიდგა. აღსანიშნავია, რომ ევროპული ქსელის მიმღებების საშუალებით შესაძლებელია ძღს (VLF) და დს (LF) რადიოსიგნალების დაფიქსირება.

ევროპის ქსელი დღესაც ფართოვდება და ეს პროცესი ჯერ არ არის დასრულებული.

ამჟამად, მიზნად დასახულია თურქეთის ტერიტორიის გადაფარვა და მისი გლობალურ ქსელში ჩართვა.

აღსანიშნავია, რომ ევროპის ქსელთან მიმართებაში 2013 წლიდან დაიწყო და დღესაც გრძელდება სამეცნიერო -კვლევითი პროექტი DPC – INGV, რომლის მიზანია შეიქმნას ელექტრომაგნიტური გამოსხივების სპექტრის ყოველდღიური ჩანაწერების ბაზა. პროექტი ასევე ითვალისწინებს მონაცემების ყოველდღიურ ანალიზს, რათა ჩანაწერებში დროულად გამოვლინდეს რადიოანომალიები, მიუხედავად მათი წარმოშობის მიზეზისა.

მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული ის ფაქტი, რომ ძღს/დს (VLF/LF) სიგნალი შემოთებულია დღის საათებში. ამრიგად, სისტემატურ ანალიზს ექვემდებარება ღამის საათების ჩანაწერები, თუმცა ხანდახან დღის მონაცემებთა ანალიზიც მიმდინარეობს.

ელექტრომაგნიტური გამოსხივების ევროპული ქსელის საშუალებით ბოლო 3 წლის განმავლობაში მიწისძვრებთან მიმართებაში შეკრებილი და დაშუშავებულია საკმაოდ საინტერესო მონაცემები. უნდა აღინიშნოს, რომ საიმედოობის თვალსაზრისით იხილავენ მიწისძვრებს, რომელთა მაგნიტუდა მეტია 5-ზე (14).

კვლევის საიმედოობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს მიმღებების განლაგების სწორად შერჩევას. დაკვირვებებმა უჩვენა, რომ 5-ზე მეტი მაგნიტუდის მიწისძვრები დაფიქსირებულია თითოეული მიმღებიდან ათეული კილომეტრის რადიუსის შიგნით.

საინტერესოა, რომ ევროპაში განლაგებული მიმღებების საშუალებით ელექტრომაგნიტური გამოსხივების გარკვეული სიხშირული სპექტრი დაფიქსირდა თურქეთის 2011 წლის 19 მაისის მიწისძვრის დროს, რომლის მაგნიტუდა იყო 5.7. ამ მიწისძვრას მოჰყვა საკმაოდ ინტენსიური ავტერმოკების სერია, რომელიც გაგრძელდა ერთ თვეზე მეტი ხნის განმავლობაში და ავტერმოკების სერიის დროს გამოსხივებული დრეკადი ენერგია ძირითადი ბიძგის შესაბამისი ენერგიის ექვივალენტური იყო. ავტერმოკების არემ მოიცვა სამხრეთ ანატოლიის მნიშვნელოვანი ტექტონიკური კვანძი. ხაზგასმელია, რომ ამ რეგიონში სეისმური აქტივობა ძირითადად ფიქსირდება აღმოსავლეთ-დასავლეთის მიმართულების ტექტონიკური ხაზის გასწვრივ და მის განტოტებაზე. მომავალში ძლიერ მიწისძვრებს სწორედ ამ არეში ელიან და მიმღებების განლაგება სწორედ ამ მოსაზრებების მიხედვით ხორციელდება.

აღსანიშნავია, რომ ევროპის ქსელის უკვე არსებული ძღს მიმღებების და გადამცემების განლაგება საშუალებას იძლევა განისაზღვროს შორი მანძილებიდან ლოკალური ძღს ველის შემფოთებები იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც მათი წარმოშობის წყარო შეიძლება სხვადასხვა იყოს. მათ შორის, რა თქმა უნდა, გამოსხივების წყარო თუ ძლიერი მიწისძვრა ან ვულკანური მოვლენაა (15).

რადიომიმღებების ასეთი განაწილება საშუალებას იძლევა გამოკვლეული იქნეს ძღს/ღს ელექტრომაგნიტური რადიოსიგნალების გავრცელების არეები სხვადასხვა მიმართულებით, სხვადასხვა სადგურების გადამცემთა ფართების კომბინაციების გათვალისწინებით.

საინტერესოა, რომ მიწისპირა დაკვირვებების სწორედ ასეთი ხერხითაა გამოვლენილი როგორც ძღს/ღს აქტიურობა, ასევე უღს (ULF) გამოსხივებაც მიწისძვრის წინა პერიოდებში.

რაც შეეხება სატელიტურ მონაცემებს, აქ GPS-ის საშუალებით დამატებით იონოსფეროში გამოვლენილია ჯამური ელექტრონული კონცენტრაცია ე.წ. TEC ანომალია (10).

საინტერესოა, რომ იტალიის 2009 წლის 6 აპრილის ლაქვილას მიწისძვრის შემთხვევაში ჩატარდა ძღს – ის კომბინირებული, მიწისპირა და თანამგზავრული (DEMETER) კვლევები. იმ გაზაფხულის განმავლობაში, როდესაც მიწისძვრა მოხდა, OmniPal-ის სისტემის ძღს მიმღების საშუალებით, რომელიც იმ პერიოდში აბრუზოს ტერიტორიაზე მუშაობდა, სეისმური რეგიონის ჯვარედინ კვეთაზე დაფიქსირდა ელექტრომაგნიტური გამოსხივება (12).

ანალოგიური მნიშვნელოვანი კვლევებია ჩატარებული აგრეთვე იაპონელი მეცნიერების მიერ. 2000 წლიდან ამუშავებულია წყნარი ოკეანის ძღს ქსელი და როგორც ზემოთ ავღნიშნეთ, ის დღეისათვის მოიცავს 7 მიმღებს. 2008 წლიდან რადიომიმღებები გაუმჯობესებულია ერთ-ერთი იტალიური ქარხნის მიმღებებით, რომელსაც სიხშირეთა პაკეტში შეუძლია 10 სიხშირის მონიტორინგი. თითოეული მათგანისთვის ის იძლევა სიმძლავრის საკმარის დონეს.

ცხადია, რომ სეისმური მოვლენები იმ შემთხვევაში შეიძლება იყოს მიჩნეული ელექტრომაგნიტურ გამოსხივებებში შემფოთებების გამომწვევ მიზეზად, თუ გამორიცხული იქნება გეომაგნიტური და ატმოსფერული შემაშფოთებელი ფაქტორები. არ არის გამორიცხული, რომ ელექტრომაგნიტური შემფოთებები დაკავშირებული იყოს ატმოსფეროსა და იონოსფეროს გარკვეული პარამეტრების ვარიაციებთან, ანუ იმ გარემოს თვისებებზე, რომელშიც ვრცელდება რადიოსიგნალები.

აქედან გამომდინარე, კვლევის პირველი და ფუნდამენტური ნაბიჯი იმ შესაძლო შემფოთებების იდენტიფიკაციაა, რომელიც გამოწვეულია არასეიმური წყაროებით.

ასეთი მოთხოვნების გათვალისწინებით, ევროპული ქსელის საშუალებით ბოლო 3 წლის განმავლობაში დეტექტირებულია მიწისძვრით გამოწვეული 27 ანომალია და გამოვლენილია რამდენიმე გეოფიზიკური ველის წინამორბედული ეფექტი. აღსანიშნავია, რომ საკმაოდ მაღალია კორელაციის კოეფიციენტი გამოვლენილ ანომალიებსა და მიწისძვრის მაგნიტუდებს შორის იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც მიწისძვრათა რაოდენობა მცირდება მაგნიტუდის ზრდასთან ერთად.

მრავალმხრივმა ანალიზმა უჩვენა, რომ მეტეოროლოგიურ პირობებზეა დამოკიდებული ტროპოსფეროში გარდატეხის მაჩვენებლის სიდიდე, ტროპოსფეროს ელექტრობა (ნათება), ნიადგის ფარდობითი დიელექტრიკული შეღწევადობა და ელექტრული გამტარებლობის შემფოთებები. ამ ეფექტებთან ძღს/ღს (VLF/LF) რადიოსიგნალების შესაძლო კავშირების შესახებ მრავალი საინტერესო შრომა არსებობს. გარდა ამისა აღმოჩნდა, რომ გეომაგნიტური აქტივობა მოქმედებს ძღს – ების გავრცელებაზე, მაშინ როდესაც მეტეოროლოგიური პირობების ცვლილებები ძირითადად ღს დიპაზონის რადიოსიგნალის შემფოთებებს იწვევენ.

2009 წლიდან გრაცის ძღს სადგური ევროპის ძღს ქსელის მომქმედ და ინტეგრალურ ნაწილს წარმოადგენს. სადგური სწორედ ანალოგიური კვლევებისთვისაა განკუთვნილი. სადგურში იწერება ძღს და სტატისტიკური მონაცემების ანალიზის შედეგად ძირითადად მიმდინარეობს გარემოს

გავლენის შესწავლა ელექტრომაგნიტურ შემფოთებებზე. დასკვნების გაკეთებას ექვემდებარება რაგინდ მცირე შემფოთებაც კი, რომელიც ვლინდება სიგნალი/ხმაურის ფარდობის შეფასებით.

გრაცის სადგურის ძირითადი მიზანი ჩანაწერიდან ლოკალური და მეზომასშტაბური ძღს შემფოთებების გამოყოფაა მიმღების გავლენის ზონის ფარგლებში. ცხადია, ძღს-ზე გავლენა აქვს ფართომასშტაბიან გლობალურ ანომალიებსაც, რომელიც კავშირშია ატმოსფერულ ცირკულაციებთან, მაგნიტურ ქარიშხლებთან, მზეზე აფეთქებებთან, ანუ მაღალი ენერგიების ნაწილაკების შემოჭრასთან ატმოსფეროში.

ძღს - ის მიმღებების კვანძი აღჭურვილია ქარის, ტემპერატურისა და ჭექა-ქუხილის დამცავი 4-მეტრიანი ანტენით, რომელიც მოწყობილია შენობის სახურავზე. მონაცემთა ხარისხისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია სტაბილური თერმული გარემო.

გრაცის სადგურზე მიბმულია მეტეოროლოგიური პარამეტრების, როგორც ტემპერატურის, ასევე წნევისა და ტენიანობის მუდმივად ჩამწერი პროფესიული სადგურები. ექსპერიმენტებმა უჩვენა, რომ ძღს-ზე გავლენას ახდენს ლოკალური წვიმა, თუმცა დღიურ და სეზონურ ტემპერატურულ ცვლილებებსაც მცირე გავლენა აქვს.

სწავლობენ ლოკალური და გლობალური გეომაგნიტური აქტივობების გავლენას ელექტრომაგნიტური გამოსხივების შემფოთებებზე; ძირითადად შეისწავლება K_p და D_{st} ინდექსების ცვლილება.

აკლავა იყოფა ორ კატეგორიად: 1. ძღს- ამპლიტუდისა და დროითი ფაზების სერიების სტატისტიკური პარამეტრების შეფასება; 2. ინდივიდუალური შემთხვევების შესწავლა სპეციალური ელექტრომაგნიტურ მონაცემთა ანალიზის მეთოდების ჩართვით.

ქსელის მუშაობის ფუნდამენტური შედეგია მეტეოპირობების ძირითადი გავლენის დადგენა ძღს-ზე, ხოლო გეომაგნიტური აქტივობისა - ძღს-ზე. დადგენილია აგრეთვე, რომ ტექნოგენურ მოქმედებებს გავლენა აქვთ ძღს-ზე და შესამჩნევად ნაკლები გავლენა აქვთ ძღს-ზე.

ელექტრომაგნიტური გამოსხივების ჩანაწერთა დამუშავება „Wavelet“-სპექტრალური ანალიზისა და სტანდარტული გადახრის ტრენდის მეთოდით მიმდინარეობს, რადგან აღმოჩნდა, რომ სწორედ ეს ორი მეთოდი იძლევა საშუალებას მიწისძვრის მოხდენამდე რამდენიმე დღით ადრე ელექტრომაგნიტური გამოსხივების სპექტრში დაფიქსირდეს წმინდა ანომალური შემფოთებები

“Wavelet“-ის ტრანსფორმაცია საშუალებას იძლევა გამოვეყნოთ სიგნალის სპექტრალური კომპონენტები ცვლადი სიგნალის დროითი ინტერვალის გამოყენების გზით და იმის გათვალისწინებით, რომ სიხშირეები, რომლებსაც ეს დროითი ფანჯრები მოიცავენ, ინვერსიულ დამოკიდებულებაშია დროითი ინტერვალის სიდიდესთან (13).

ამგვარად, სიგნალის ლოკალიზაცია ხდება ორმაგად – დროისა და სიხშირის მიხედვით.

მონაცემთა ანალიზის მეორე ტექნოლოგია ეყრდნობა სტანდარტულ გადახრას (SD). სტანდარტული გადახრა გვიჩვენებს რამდენად დიდია ვარიაცია ან „დისპერსია“ ძირითადი სიდიდის მიმართ.

ზოგადად, შესაძლებელია დავასკვნათ, რომ ძღს/დს (VLF/LF) რადიოსიგნალების გამოყენება მომავალში მიწისძვრის შესაძლო წინასწარმეტყველების მიზნით იმ შემთხვევაში იქნება რეალური, თუ:

- 1) მოხდება სეისმური ბიულეტენის ყოველდღიური განახლება;
- 2) ქსელის საშუალებით შეიკრიბება ელექტრომაგნიტური გამოსხივების ყოველდღიური ჩანაწერები;
- 3) ყოველდღიურად ჩატარდება მონაცემთა სპექტრალური ანალიზი;
- 4) შესაძლებელი იქნება გეომაგნიტური სიტუაციის ყოველდღიური შეფასება;
- 5) იარსებებს მეტეოროლოგიური პირობების დღიური კონტროლი ძირითადად იმ ზონებში, სადაც მიმღებები და გადამცემები განლაგებული;

6) შეიქმნება ავტომატური განგაშის პირობები.

აღსანიშნავია, რომ ევროპის ძღს/ღს რადიოქსელის მომსახურება წარმატებით მიმდინარეობს და ზემოთ ჩამოთვლილი 1-3 პუნქტები პრაქტიკულად გადაწყვეტილია, ხოლო დანარჩენი პუნქტების დახვეწა და განვითარება დღესაც მიმდინარეობს. უფრო მეტიც, იტალიაში, ემილიასა და კალაბრიის რეგიონებში სპეციალური ჯგუფია შექმნილი ანომალიის კონტროლის მიზნით და იმ შემთხვევაში, თუკი სეისმური ეფექტი იქნება რეალური, მუშაობენ, რომ ინფორმაციის გადაცემა შესაძლებელი იყოს სხვა ჯგუფებისთვისაც.

ევროპული ქსელის ყველა მონაცემი ყოველდღიურად იკრიბება სხვადასხვა მიმღებიდან მონაცემთა ცენტრალურ ბაზაში და ექვემდებარება ანალიზს.

ძღს/ღს გამოსხივების მონაცემების საფუძველზე მიწისძვრის წინასწარმეტყველების მიზნით კვლევებში საიმედო ტენდენციები იკვეთება, რომლის განვითარებისათვის, სხვადასხვა სეისმურად აქტიურ ქვეყნებში, ელექტრომაგნიტური ქსელების შექმნა და მათი გლობალურ ქსელში ჩართვა აუცილებელია.

რადგან კავკასია სეისმურად აქტიური რეგიონია, ცხადია, საქართველოშიც აუცილებელია მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების ქსელის არსებობა. ეს, რასაკვირველია, საკმაოდ დიდ თანხებთანაა დაკავშირებული და დღემდე ჩვენს ქვეყანაში ამ მიმართულებით არ მიმდინარეობდა მუშაობა. თუმცა, დღეს უკვე შესაძლებელი გახდა პირველი ნაბიჯების გადადგმა ამ მიმართულებით.

შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის საგრანტო ხელშეკრულებით № DI/21/9-140/13 შესაძლებელი გახდა მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების ერთი მიმღების დამონტაჟება.

მიმღების დამონტაჟების ადგილად შეირჩა მცხეთის მიმდებარე ტერიტორია.

ეს განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ თბილისი სეისმურად აქტიური რღვევების გარემოცვაშია მოქცეული. მიმღები დაიდგა ელფეთერ ანდრონიკაშვილის სახელობის ფიზიკის ინსტიტუტის რეაქტორის ტერიტორიაზე.

2015 წლის აგვისტოში მოეწყო თურქ მეცნიერთა ექსპედიცია საქართველოში, მათ ჩამოიტანეს მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების მიმღები და ქართველ მეცნიერებთან ერთად დააინსტალირეს საქართველოში. სადგურს დაერქვა GEO-TUR-ი. აღსანიშნავია, რომ ამ სამუშაოებით საქართველო ჩაერთო ევროპის ქსელში.

მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების მონიტორინგი სრულიად ახალი მიმართულებაა მთელს მსოფლიოში და საქართველოც ამ კვლევებს მიუერთდა. ხაზგასასმელია, რომ საქართველოს ამ მიმართულების სპეციალისტები ესაჭიროება და ამ ხარვეზის გამოსასწორებლად საქართველოს საპატრიარქოს ქართულ უნივერსიტეტში გარკვეული მუშაობა მიმდინარეობს.

ხელსაწყო რომ უწყვეტ რეჟიმში გადასცემდეს სათავო ოფისის მონაცემებს, გარკვეული ობიექტური მიზეზების გამო, სამუშაო ჯგუფს საკმაოდ დაძაბული მუშაობა უხდება. უკვე შესაძლებელია, რომ საქართველო მთლიანად გაკონტროლდეს მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების კუთხით. ეს მეცნიერებს აძლევს საშუალებას მიიღონ შესაბამისი ინფორმაცია არა მარტო ჩვენი ქვეყნის ტერიტორიიდან, არამედ ევროპის სეისმოაქტიური ქვეყნებიდანაც.

ამგვარად, საქართველო ჩაერთო ევროპის ქსელში და მიწისძვრის პრობლემის კვლევის თვალსაზრისით ერთ-ერთ მოწინავე პოზიციაზე გადავიდა, მაგრამ იმისთვის, რომ ჩვენს ქვეყანაში ეს ახალი მიმართულება შენარჩუნებული იქნეს და განვითარდეს, აუცილებელია საქართველოში არსებობდეს მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების შემსწავლელი

დამოუკიდებელი ჯგუფი (მიღებული მონაცემების დამუშავების ჯგუფი, თეორეტიკოსები, პროგრამისტები, ქსელის სპეციალისტები, ტექტონიკოსები და სხვ).

დასკვნა: ნაშრომში განხილულია მიწისძვრის წინ არსებული ელექტრომაგნიტური გამოსხივების ევროპის და იაპონიის ქსელების დღევანდელი მდგომარეობა; მოცემულია ინფორმაცია საქართველოში მოწყობილი ელექტრომაგნიტური გამოსხივების სადგურის შესახებ. ხაზგასმულია ის აუცილებელი პირობები, რომელიც უნდა შეიქმნას ჩვენს ქვეყანაში მიწისძვრის პრობლემის შემდგომი წარმატებული კვლევისთვის.

ლიტერატურა

1. Alperovitch, L., 1997, Perturbation of atmospheric conductivity as a cause of the seismoionospheric interaction, *Annales Geophys.* v15, Suppl 1, Abstract - XXII EGS Gen. Assembly, Vienna, Austria, April 1997.
2. Bella, F., Biagi, P.F., Caputo, M., Cozzi, E., Della Monica, G., Ermini, A., Plastino, W., and Sgrigna, V., *Field strength variations of LF radio waves prior to earthquakes in Central Italy*, *Phys. Earth Planet. Int.*, 105, 279-286, 1998.
3. Biagi, P.F., *Seismic Effects on LF Radiowaves*, In: Atmospheric and Ionospheric Electromagnetic Phenomena Associated with Earthquakes, (Ed.: M. Hayakawa), TERRAPUB, Tokyo, 535-542, 1999.
4. Biagi, P.F., Piccolo, R., Ermini, A., Martellucci, S., Bellecci, C., Hayakawa, M., Capozzi, V. and Kingsley, S.P., *Possible earthquake precursors revealed by LF radio signals*, *NHESS*, 1, No. 1-2, 2001a.
5. Biagi P.F., Piccolo R., Ermini A., Martellucci S., Bellecci C., Hayakawa M., Kingsley S.P.: *Disturbances in LF radio-signals as seismic precursors*, *Annali di Geofisica*, 44, 5/6, 2001b.
6. Biagi P.F. and Hayakawa M.: *Possible premonitory behaviour of LF radiowaves on the occasion of the Slovenia earthquakes ($M=5.2-6.0-5.1$) occurred on March-May 1998*, in *Seismo Electromagnetics: Lithosphere-Atmosphere-Ionosphere Coupling* (Eds. M. Hayakawa and O. Molchanov), TERRAPUB, Tokyo, 249-253, 2002.
7. Biagi P.F., Piccolo R., Castellana L., Ermini A., Martellucci S., Bellecci C., Capozzi V., Perna G., Molchanov O. and Hayakawa M.: *Variations in a LF radio signal on the occasion of the recent seismic and volcanic activity in Southern Italy*, *Physics and Chemistry of the Earth*, 29, 4/9, 551-557, 2004.
8. Biagi P.F., L. Castellana, T. Maggipinto, R. Piccolo, A. Minafra, A. Ermini, S. Martellucci, C. Bellecci, G. Perna, V. Capozzi, O. A. Molchanov and M. Hayakawa: *A possible preseismic anomaly in the ground wave of a radio broadcasting (216 kHz) during July-August 1998 (Italy)*, *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 5, 727-732, 2005.
9. Biagi P.F., L. Castellana, T. Maggipinto, R. Piccolo, A. Minafra, A. Ermini, S. Martellucci, C. Bellecci, G. Perna, V. Capozzi, O.A. Molchanov and M. Hayakawa, „LF radio anomalies revealed in Italy by the Wavelet analysis: possibile preseismic effects during 1997-1998“, *Physics and Chemistry of the Earth*, 31, 403-408, 2006.
10. Dowden, R. L., and Adams, C. D., Phase and amplitude perturbations on the NWC signal at Dunedin from lightning-induced electron precipitation, *J. Geophys. Res.*, 94, 497-503, 1989.
11. Molchanov, O.A., and Hayakawa M., *Subionospheric VLF signal perturbations possibly related to earthquakes*, *J. Geophys. Res.*, 103, 17.489-17.504, 1998.
12. Molchanov, O.A., Rozhnoi, A., Solovieva, M., Akentieva, O., Berthelie, J.J., Parrot, M., Lefeuvre, F., Biagi, P.F., Castellana, L., and Hayakawa, M., Global diagnostic of the ionospheric perturbations related to the seismic activity using the VLF radio-signals collected on the DEMETER satellite, *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 6, 745-753, 2006.
13. Righetti F., Biagi P. F., T. Maggipinto, L. Schiavulli, T. Ligonzo, A. Ermini, I. A. Moldovan, A. S. Moldovan, A. Buyuksarac, H. G. Silva, M. Bezzeghoud, M. E. Contadakis, D.N. Arabelos and T.D. Xenos: *Wavelet analysis*

of the LF radio signals collected by the European VLF/LF network from July 2009 to April 2011, *Annals of Geophysics*, 55, 1,171-180, doi:10.4401/ag- 5188, 2012.

14. Rozhnoi, A. A., Solovieva, M. S., Molchanov, O. A., Hayakawa, M., Maekawa, S., and Biagi, P. F., Anomalies of LF signal during seismic activity in November–December 2004, *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 5, 657–660, 2005.

15. Warwick J.W., C.Stoker, T.R.Meyer: *Radio emission associated with rock fracture: possible application for the Great Chilean Earthquake of May 22, 1960*, *J.Geophys.Res.*, 87, 2851-2859, 1982.

Ioseb Turazashvili, Nino Kachakhidze-Murphy, Manana Kachakhidze,
Giorgi Khazaradze, Vitali Gogoberidze, Kakhaber Machavariani

The World Networks of Electromagnetic Emissions Fixed Prior Earthquakes and Installed Receiver in Georgia

Georgia is located in Trans Asian earthquake zone, because of it the VLF/LF electromagnetic emissions network is essential. In this regard, it was possible to take first steps. It is true that our university has Shota Rustaveli National Science Foundation DI/21/9-140/13 grant, which included the installation of a receiver in Georgia.

It should be noted that Georgia is involved in the work of the European network. It is possible to completely control the earthquake in Georgia in terms of electromagnetic radiation. This enables scientists to obtain the relevant information not only on the territory of our country, but also on seismically active European countries as well. In order to maintain and develop our country in this new direction, it is necessary to keep independent group of scientists who will learn electromagnetic radiation ahead of an earthquake in Georgia.

უწყვეტი ფუნქციების ბი-მოდალური ლოგიკა

განსაკუთრებულ მადლობას ვუხდით, ბატონ დავით გაბელაიას, სამეცნიერო ნაშრომის დამუშავების პროცესში გაწეული რეკომენდაციებისთვის.

შესავალი

მოდალური ლოგიკა არის ფორმალისმი, რომელიც შემოღებულ იქნა შესაძლებლობისა და აუცილებლობის ფორმალური მათემატიკური ანალიზისათვის, თუმცა მომავალში სასარგებლო გამოდგა სხვადასხვა ფილოსოფიური, მათემატიკური თუ თეორიულ-ინფორმატიკული ფენომენის შესასწავლად. კერძოდ, მოდალურ ფორმალისმს იყენებენ დროის (ტემპორალური ლოგიკა), სივრცის (ტოპოლოგიური მოდალური ლოგიკა), ცოდნის (ეპისტემური ლოგიკა) და სხვა ცნებების ფორმალური შესწავლისას. მოდალური ლოგიკის შესაბამისი მათემატიკური მოდელები არის ერთი მხრივ მიმართებიანი სტრუქტურები, ე.წ. კრიპკე ფრეიმები (კრიპკეს სემანტიკა), ხოლო მეორე მხრივ, ტოპოლოგიური სივრცეები (ტოპოლოგიური სემანტიკა) [3]. მოდალური ლოგიკის კრიპკეს სემანტიკა ფართოდ არის გავრცელებული [1, 2], თუმცა ბოლო წლებში აქტიურად იკვლევენ ტოპოლოგიურ სემანტიკასაც [4]. კრიპკეს სემანტიკაში განსაკუთრებულ როლს თამაშობენ ასახვები, რომლებიც ინახავენ მოდალურ ზოგადმართებულობას. ასეთ ასახვებს პიმორფიზმები ეწოდება. ტოპოლოგიურ სემანტიკაში ანალოგიურ როლს ასრულებენ ღია-უწყვეტი ასახვები. რადგან ასახვა განსაკუთრებული სახის მიმართებაა, ხოლო მოდალური ენა ხშირად გამოიყენება მიმართების სხვადასხვა თვისებების დასახასიათებლად, ბუნებრივად ჩნდება შეკითხვა, რამდენად ექვემდებარება მოდალურ ანალიზს ასახვები საზოგადოდ და კერძოდ კი პიმორფიზმები და ღია-უწყვეტი ასახვები? ჩვენი ნაშრომის ფარგლებში შევეცდებით პასუხი გავცეთ რამდენიმე საბაზისო შეკითხვას ამ მიმართულებით და საფუძველი ჩავუყაროთ ამ სფეროს შემდგომ კვლევას.

ნაშრომის 1-ლ თავში გვაქვს ძირითადი განმარტებები და შემოგვაქვს ახალი სტრუქტურები. ვიხილავთ ასახვას ნებისმიერ ორ განსხვავებულ სიმრავლეს შორის, რომლის დომენი და კოდომენი არ არის დატვირთული რაიმე დამატებითი სტრუქტურით. ამ ასახვას ვუყურებთ, როგორც მიმართებას და შესაბამისი სტრუქტურით ვაწყობთ კრიპკეს ფრეიმს, რომელსაც ვუწოდებთ ფუნქციურ ფრეიმს. ასევე, შევისწავლით ასეთი სტრუქტურების შინაგან თვისებებს, დავამტკიცებთ თეორემას, რომ ნებისმიერი ასეთი ფუნქციური ფრეიმი არის აწყობილი უმარტივესი ფუნქციური ფრეიმებისგან ზედა კონუსების ამოღების, კონამრავლების და პიმორფული ანასახვების ოპერაციებით.

ნაშრომის მე-2 თავში ვაჩვენებთ, რომ ასეთი სტრუქტურებიდან აგებული ფუნქციური ფრეიმის თვისებები (გარდა ინექციურობისა და სურექციულობისა) განსაზღვრებადია მოდალური ფორმულებით. მოვიყვანთ თეორემას, რომ მოდალური ლოგიკა K_f არის სრული ფუნქციური ფრეიმების მიმართ.

ნაშრომის მე-3 თავში განვიხილავთ ასახვას, რომლის დომენი და კოდომენი აღჭურვილია კრიპკეს ფრეიმის სტრუქტურით. შემოვიტანთ ახალ ორმიმართებიან სტრუქტურას, რომელსაც ვუწოდებთ რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმს. თავის მხრივ რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმებს გააჩნიათ ფუნქციური ფრეიმების თვისებები, თუმცა ემატება შეთანხმებულობის თვისება. რადგან რელაციური ფუნქციური ფრეიმები ორმიმართებიანი ფრეიმებია, მოდალურ ენას გავამდიდრებთ ახალი მოდალური ოპერატორებით, ანუ განვიხილავთ ბი-მოდალურ ენას. ამ თავში ვაჩვენებთ, რომ მოდალური ფორმულებით განსაზღვრებადია რელაციური ფუნქციური ფრეიმების თვისებები. ასევე განსაზღვრებადია მონოტონური რელაციური ფუნქციური ფრეიმები და პიმორფული რელაციური

ფუნქციური ფრეიმები, რაც განსაკუთრებით საინტერესოა, რადგან პიმორფული ასახვები ინახავენ ფორმულის ზოგადმართებულობას. ამ თავის საკვანძო თეორემა გვეუბნება, რომ ბი-მოდალური ლოგიკა K_R სრულია რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ.

ნაშრომის მთავარი მიზანი მიღწეულია მე-4 თავში, სადაც ასახვის დომეინს და კოდომეინს აღჭურავთ ტოპოლოგიური სტრუქტურით, ანუ განვიხილავთ ასახვას ორ ტოპოლოგიურ სივრცეს შორის. ასეთნაირი სტრუქტურით აგებულ ფრეიმს ვუწოდებთ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმს. ამ თავში ვაჩვენებთ, რომ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმის თვისებები იგივეა, რაც რელაციური ფუნქციური ფრეიმის თვისებები გარდა შეთანხმებულობის პირობისა, რომელსაც ჩამოვაყალიბებთ ტოპოლოგიურ ტერმინებში. დავამტკიცებთ, რომ მოდალური ფორმულებით განსაზღვრებადია ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმის თვისებები, ისევე როგორც ღია ტოპოლოგიური ფუნქციური და უწყვეტი ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმები. საბოლოოდ, ამ თავში ვაჩვენებთ, რომ ბი-მოდალური ლოგიკა S_{4R} არის სრული ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ.

ნაშრომის დასკვნით თავში მიმოვიხილავთ მიღებულ შედეგებს და დავსახავთ მიმართულებებს მომავალი კვლევისათვის.

1 წინასწარი ცნებები და განსაზღვრებები

ამ თავში დაზუსტებულია ტერმინოლოგია და შემოტანილია ძირითადი განსაზღვრებები და ცნებები, რომლებსაც დაეყრდნობა მომდევნო თავებში წარმოდგენილი კვლევა.

1.1 ასახვები

დავიწყოთ ძირითადი ცნებების განმარტებით. ვთქვათ, X და Y რაიმე სიმრავლეებია. ვიტყვი, რომ მოცემული გვაქვს X სიმრავლეზე განსაზღვრული ასახვა მნიშვნელობებით Y სიმრავლეში, თუ X სიმრავლის ყოველ $x \in X$ ელემენტს რაიმე f წესით ეთანადება ერთადერთი $y \in Y$ ელემენტი. f -ს ეწოდება ასახვა X სიმრავლიდან Y სიმრავლეში და აღინიშნება $f: X \rightarrow Y$. X სიმრავლეს ეწოდება f ასახვის განსაზღვრის არე (დომეინი), ხოლო Y სიმრავლეს ეწოდება f ასახვის მნიშვნელობათა არე (კოდომეინი).

განმარტება 1.1 $f: X \rightarrow Y$ ასახვას X სიმრავლიდან Y სიმრავლეში ეწოდება ინექცია, თუ ნებისმიერი $x, y \in X$ -თვის, როცა $x \neq y$, მაშინ $f(x) \neq f(y)$.

განმარტება 1.2 $f: X \rightarrow Y$ ასახვას X სიმრავლიდან Y სიმრავლეში ეწოდება სურექცია, თუ ნებისმიერი $y \in Y$ -თვის, არსებობს $x \in X$, ისეთი, რომ $f(x) = y$.

განმარტება 1.3 $f: X \rightarrow Y$ ასახვას X სიმრავლიდან Y სიმრავლეში ეწოდება ბიექცია, თუ ის ინექციაა და სურექციაა.

1.2 რელაციური სტრუქტურები და მათ შორის ასახვები

ვთქვათ, $R \subseteq W \times W$ რაიმე ბინარული მიმართებაა W არაცარიელ სიმრავლეზე. რაიმე $w, u \in W$ წერტილებისთვის იმის აღსანიშნად, რომ $(w, u) \in R$, ჩვენ დავწერთ $R(w, u)$, wRu , Rwu . ნებისმიერი $w \in W$ წერტილისათვის $R(w)$ არის ყველა ისეთი $u \in W$ წერტილის სიმრავლე, რომ w არის R მიმართებაში u -სთან, ანუ $R(w) = \{u \in W : Rwu\}$. რაიმე $X \subseteq W$ ქვესიმრავლისათვის $R|X$ არის ბინარული მიმართება $R \cap (X \times X)$.

განმარტება 1.4 კრიპკე ფრეიმი არის წყვილი $\mathfrak{F} = (W, R)$, სადაც W რაიმე არაცარიელი სიმრავლეა, ხოლო R ბინარული მიმართებაა მასზე.

განმარტება 1.5 ვთქვათ, $\mathcal{F} = (W, R)$ და $\mathcal{F}' = (W', R')$ კრიპკე ფრეიმებია. განვიხილოთ ასახვა $f: \mathcal{F} \rightarrow \mathcal{F}'$.

1. f ასახვას ეწოდება მონოტონური, როცა ნებისმიერი $w, u \in W$ წერტილებისთვის, თუ Rwu , მაშინ $R'f(w)f(u)$.

2. f -ს ეწოდება ზაგ ასახვა, თუ ნებისმიერი $w \in W$ და ნებისმიერი $u' \in W'$ წერტილებისთვის, თუ $f(w)R'u'$, მაშინ არსებობს $u \in W$ წერტილი, ისეთი, რომ wRu და $f(u) = u'$.

3. f ასახვას ეწოდება პიმორფიზმი, თუ ის მონოტონური ზაგ ასახვაა.

განმარტება 1.6 ვთქვათ, მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკე ფრეიმი. ვიტყვი, რომ $\mathcal{F}$ ფრეიმი არის რეფლექსური, თუ ნებისმიერი $w \in W$ წერტილისთვის, wRw .

განმარტება 1.7 ვთქვათ, მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკე ფრეიმი. ვიტყვი, რომ $\mathcal{F}$ ფრეიმი არის ირეფლექსური, თუ ნებისმიერი $w \in W$ წერტილისთვის, $\neg Rww$.

განმარტება 1.8 ვთქვათ, მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკე ფრეიმი. $\mathcal{F}$ ფრეიმს ეწოდება ტრანზიტული, როდესაც ნებისმიერი $w, v, u \in R$ წერტილებისთვის, თუ wRv და vRu , მაშინ wRu .

განმარტება 1.9 ვთქვათ, მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკე ფრეიმი. ვიტყვი, რომ $\mathcal{F}$ ფრეიმი არის განშტოებული, თუ არსებობს $w, v, u \in W$ წერტილები, ისეთი, რომ wRv , wRu და $v \neq u$.

განმარტება 1.10 ვთქვათ, მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკე ფრეიმი. ვიტყვი, რომ $\mathcal{F}$ ფრეიმი არის 1 სიმაღლის, თუ არც ერთი $w \in W$ წერტილისთვის არ არსებობს $u \in W$, ისეთი, რომ wRu , ანუ $R = \emptyset$. ვიტყვი, რომ $\mathcal{F}$ ფრეიმი არის 2 სიმაღლის, თუ არსებობს $w, u \in W$ წერტილები, ისეთი რომ wRu და არ არსებობს $w, v, u \in W$ წერტილები, ისეთი, რომ wRu და uRv .

1.3 ასახვა, როგორც კრიპკე ფრეიმი

შემოვიტანოთ ახალი სტრუქტურა. განვიხილოთ $f: X \rightarrow Y$ ასახვა, X სიმრავლიდან Y სიმრავლეში. ზოგადობის შეუზღუდავად, ვიგულისხმობთ, რომ ეს სიმრავლეები თანაუკვეთია. განვიხილოთ $\mathcal{F}_f = (W_f, R_f)$ ფრეიმი, სადაც $W_f = X \sqcup Y$, ხოლო $R_f = f$. ანუ ვიტყვი, რომ ნებისმიერი $x \in W_f$ წერტილი R_f მიმართებაშია $y \in W_f$ წერტილთან და დავწერთ $xR_f y$ თუ $f(x) = y$. $\mathcal{F}_f = (W_f, R_f)$ ფრეიმს ვუწოდოთ „ფუნქციური ფრეიმი“. შემოვიტანოთ შემდეგი აღნიშვნა: f -ით აღვნიშნოთ ფუნქციური ფრეიმი $\mathcal{F}_f = (W_f, R_f)$. შემდეგში, სადაც შესაძლებლობა გვექნება $\mathcal{F}_f = (W_f, R_f)$ -ის მაგივრად გამოვიყენებთ ხოლმე f აღნიშვნას. შევეცადოთ დავახასიათოთ ასეთნაირი სტრუქტურით აგებული ფუნქციური ფრეიმის თვისებები. განვიხილოთ $\mathcal{F}_f$ ფუნქციური ფრეიმი, ავიღოთ ნებისმიერი $x \in W_f$, რადგან f არის ასახვა X სიმრავლიდან Y სიმრავლეში, $f(x) \neq x$, ანუ $\neg R_f x x$. ე.ი. $\mathcal{F}_f$ ფუნქციური ფრეიმი ირეფლექსურია. განვიხილოთ, ნებისმიერი $x \in W_f$ წერტილი და $y \in W_f$ წერტილი, ისეთი, რომ $f(x) = y$. მაშინ, რადგან f ასახვაა არ არსებობს $z \in W_f$ წერტილი, ისეთი, რომ $f(x) = z$ და $f(z) = y$, სხვანაირად რომ ვთქვათ, ნებისმიერი $x \in W_f$ წერტილისთვის თუკი რაიმე წერტილი არის R_f წვდომადი, მაშინ ის არ არის 2-ზე მეტი სიმაღლის მქონე. განვიხილოთ $\mathcal{F}_f$ ფუნქციური ფრეიმის რაიმე $x \in W_f$ წერტილი რადგან f ფუნქციაა, არ არსებობს $y, z \in W_f$, ისეთი, რომ $y \neq z$, $f(x) = y$ და $f(x) = z$. სხვანაირად რომ ვთქვათ, რაიმე $x \in W_f$ წერტილისთვის არ არსებობს ორი განსხვავებული წერტილი, ისეთი რომ R_f მიმართებაშია ორივესთან, ანუ $\mathcal{F}_f$ ფუნქციური ფრეიმი არ არის განშტოებული.

როგორც ვხედავთ მივიღეთ ახალი სტრუქტურები რომლებსაც ვუწოდოთ „ფუნქციური ფრეიმები“, თავისთავად ისმის ასეთი შეკითხვა, ვთქვათ მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკეს ფრეიმი, როგორ მივხვდეთ ის რაიმე ფუნქციური ფრეიმისგანაა მოსული თუ არა?

თეორემა 1.1 $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკეს ფრეიმი ფუნქციური ფრეიმია მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ $\mathcal{F}$ არის ირეფლექსური, 2 სიმაღლის და არ აქვს განშტოება.

დამტკიცება: აუცილებლობა: აუცილებლობა ვაჩვენეთ ამ თავის დასაწყისში ფუნქციური ფრეიმების აღწერისას.

საკმარისობა: ვთქვათ მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკეს ფრეიმი. თუ $\mathcal{F}$ არის ირეფლექსური, 2 სიმალლის მქონე და არაგანშტოებული, მაშინ ის არის მოსული რაიმე ფუნქციური ფრეიმისგან. ავადგოთ ეს ფუნქციური ფრეიმი, ანუ W წარმოვადგინოთ 2 არაცარიელი სიმრავლის თანაუკვეთ გაერთიანებად $W = X \sqcup Y$ და ავადგოთ ასახვა ამ სიმრავლეებს შორის. ნებისმიერი $x \in W$ -სთვის ავიღოთ, $x \in W$ თუ $R(x) \neq \emptyset$, ხოლო $x \in Y$, თუ $R(x) = \emptyset$, ხოლო f ასახვა X სიმრავლიდან Y სიმრავლეში იყოს R , ანუ $R = f$.

დავსვათ ასეთი შეკითხვა: როგორ შეიძლება დავახასიათოთ ასეთი სტრუქტურები, როგორც „აწყობილი“ უმარტივესი ასეთი სტრუქტურებიდან სხვადასხვა ოპერაციებით?

1.4 ოპერაციები კრიპკეს ფრეიმებზე

განმარტება 1.11 ვთქვათ, მოცემულია $\mathcal{F}_i = (W_i, R_i)$ კრიპკეს ფრეიმების რაიმე ოჯახი, ისეთი, რომ $i \in I$, სადაც I რაიმე ინდექსთა სიმრავლეა. $\mathcal{F}_i$ ფრეიმების თანაუკვეთი გაერთიანება (კონამრავლი) $\sqcup \mathcal{F}_i = (W, R)$ არის კრიპკეს ფრეიმი, სადაც $W = \sqcup W_i$ და $R = \sqcup R_i$, $i \in I$.

განმარტება 1.12 ვთქვათ, $\mathcal{F} = (W, R)$ და $\mathcal{F}' = (W', R')$ კრიპკე ფრეიმებია. ვიტყვი, რომ $\mathcal{F}'$ არის $\mathcal{F}$ ფრეიმის პიმორფული ანასახი, თუ არსებობს ზეასახვა $p: \mathcal{F} \rightarrow \mathcal{F}'$, ისეთი, რომ p პიმორფიზმია.

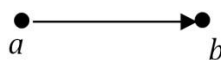
განმარტება 1.13 ვთქვათ, $\mathcal{F} = (W, R)$ და $\mathcal{F}' = (W', R')$ კრიპკე ფრეიმებია. $\mathcal{F}'$ ფრეიმს ეწოდება $\mathcal{F}$ ფრეიმის გენერირებული ქვეფრეიმი (ზედა კონუსი), თუ:

1. $W' \subseteq W, R' = R|_{W'}$.
2. თუ $w \in W'$ და wRv , მაშინ $v \in W'$.

განვიხილოთ $f: X \rightarrow Y$ ასახვა, X სიმრავლიდან Y სიმრავლეში, სადაც $X = \emptyset$ და $Y = \{b\}$ ერთწერტილიანი სიმრავლეა, ხოლო $f = \emptyset$ ცარიელი ასახვაა, ანუ გვაქვს $\emptyset: \emptyset \rightarrow \{b\}$ ეს ფუნქციური ფრეიმი აღვნიშნოთ f_0 -ით, მაშინ f_0 ფუნქციურ ფრეიმს აქვს სახე:

● b

განვიხილოთ $f: A \rightarrow B$ ასახვა A სიმრავლიდან B სიმრავლეში, სადაც $A = \{a\}$ და $B = \{b\}$ ერთწერტილიანი სიმრავლეებია. f ფუნქციისგან წარმოქმნილი ფუნქციური ფრეიმი აღვნიშნოთ f_1 -ით. მაშინ, ცხადია, რომ $f_1 = (W_f, R_f)$ სტრუქტურა არის უმარტივესი ფუნქციური ფრეიმი, სადაც $W_f = \{a\} \sqcup \{b\}$ ხოლო $R_f = f$. f_1 ფუნქციურ ფრეიმს აქვს სახე:

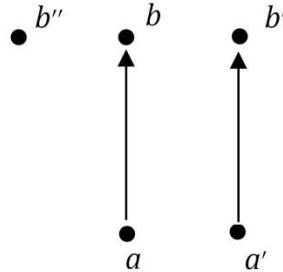

შევნიშნოთ, რომ f_0 ფუნქციური ფრეიმი არის f_1 ფუნქციური ფრეიმის უმარტივესი ზედა კონუსი.

ვთქვათ K არის რაიმე ფრეიმების კლასი. ფრეიმების კლასისთვის $U(K)$ -თი აღვნიშნოთ ყველა იმ ფრეიმების კლასი, რომლებიც მიიღება K -ში შემავალი ფრეიმებიდან ზედა კონუსების ამოღებით. $C(K)$ -თი აღვნიშნოთ ყველა იმ ფრეიმების კლასი, რომლებიც მიიღება K -ში შემავალი ფრეიმებიდან, მათი თანაუკვეთი გაერთიანებით (კონამრავლებით), ხოლო $P(K)$ -თი აღვნიშნოთ ყველა იმ ფრეიმების კლასი, რომლებიც მიიღება K -ში შემავალი ფრეიმებიდან პიმორფული ანასახებით.

თეორემა 1.2 ნებისმიერი G ფუნქციური ფრეიმი მიიღება f_1 უმარტივესი ფუნქციური ფრეიმის ზედა კონუსების, კონამრავლების, პიმორფული ანასახებით $G \in PCU\{f_1\}$.

დამტკიცება: ვთქვათ G არის მოსული $g: X \rightarrow Y$ ასახვიდან და ვაჩვენოთ, რომ ის მიიღება f_1 უმარტივესი ფუნქციური ფრეიმის ზედა კონუსების, კონამრავლების, პიმორფული ანასახებით. f_1 ფუნქციური ფრეიმის ზედა კონუსი არის f_0 ან თვითონ f_1 . f_1 ფრეიმის ზედა კონუსების კონამრავლებს აქვს სახე:

შესაბამისი კონამრავლის ასაგებად ინდექსების სიმრავლედ ავიღოთ $I = X \sqcup (Y - f(X))$ განვიხილოთ $G_i, i \in I$. თუ $i \in X$, $G_i = f_{1,i}$, სადაც $f_{1,i}: A_i \rightarrow B_i$ სადაც $A_i = \{a_i\}$, ხოლო $B_i = \{b_i\}$. ასევე, თუ $i \in Y \setminus f(X)$, მაშინ $G_i = f_{0,1} = \{b_i\}$. განვიხილოთ ასახვა $p: \sqcup G_i \rightarrow G$. p ასახვა განვმარტოთ შემდეგნაირად:
ნებისმიერი $w \in \sqcup G_i$ წერტილისათვის

$$p(w) = \begin{cases} i, & \text{თუ } w = a_i \text{ და } i \in X \\ g(i), & \text{თუ } w = b_i \text{ და } i \in X \\ i, & \text{თუ } w = b_i \text{ და } i \in Y \setminus f(X) \end{cases}$$

ცხადია ასე განმარტებული p ასახვა პიმორფიზმია. ხოლო G ფუნქციური ფრეიმი მიიღება f_1 უმარტივესი სტრუქტურის მქონე ფუნქციური ფრეიმიდან PCU ოპერაციებით.

1.5 ტოპოლოგიური სივრცეები

განმარტება 1.14 ვთქვათ მოცემულია X სიმრავლე, X სიმრავლის ქვესიმრავლეთა რაიმე $\tau(X)$ ოჯახს ეწოდება ტოპოლოგიური სტრუქტურა განსაზღვრული X -ზე, თუ სრულდება შემდეგი სამი პირობა:

1. $\emptyset, X \in \tau(X)$
2. თუ $U_1, U_2 \in \tau(X)$ მაშინ $U_1 \cap U_2 \in \tau(X)$
3. $\forall U_i \in \tau(X), \cup_i U_i = U \in \tau(X)$

განმარტება 1.15 ვთქვათ X ტოპოლოგიური სივრცეა, $F \subseteq X$ ეწოდება X -ის ჩაკეტილი ქვესიმრავლე, თუ არსებობს $O \in \tau$, ისეთი რომ $F = X \setminus O$. სიმრავლებს $O \in \tau$ ეწოდებათ ღია სიმრავლეები.

განმარტება 1.16 ვთქვათ X ტოპოლოგიური სივრცეა და A მისი ნებისმიერი ქვესიმრავლეა, A სიმრავლის ჩაკეტვა ეწოდება ყველა მის მომცველ ჩაკეტილ სიმრავლეთა თანაკვეთას და იგი $C(A)$ სიმბოლოთი აღინიშნება. ხოლო C ოპერატორს, რომელიც თითოეულ ქვესიმრავლეს შეუსაბამებს მის ჩაკეტვას $C(A)$, ეწოდება ჩაკეტვის ოპერატორი.

X ტოპოლოგიური სივრცის ჩაკეტვის ოპერატორს გააჩნია შემდეგი თვისებები :

1. $C(\emptyset) = \emptyset$
2. $\forall A \subset X$ -თვის $A \subset C(A)$
3. $\forall A, B \subset X$ -თვის $C(A \cup B) \subset C(A) \cup C(B)$
4. $\forall A \subset X$ -თვის $A \subset C(C(A))$

შენიშვნა: $C(A)$ არის A სიმრავლის მომცველი ყველაზე პატარა ჩაკეტილი სიმრავლე. $I(A)$ -თი კი აღვნიშნოთ A -ს უდიდესი ღია ქვესიმრავლე, ანუ მისი ინტერიორი. ცხადია $I(A) = -C(-A)$, სადაც $-$ სიმრავლურ დამატებას აღნიშნავს.

განმარტება 1.17 ვთქვათ მოცემულია $f: X \rightarrow Y$, ასახვა X ტოპოლოგიური სივრციდან Y ტოპოლოგიურ სივრცეში. ვიტყვი რომ f ჩაკეტილი ასახვაა, თუ X სივრცის ყოველი ჩაკეტილი ქვესიმრავლის ანასახი ასევე ჩაკეტილია Y სივრცეში.

განმარტება 1.18 ვთქვათ მოცემულია ასახვა $f: X \rightarrow Y$, ვიტყვი რომ f ღია ასახვაა, თუ X სივრცის ყოველი ღია ქვესიმრავლის ანასახი ასევე ღიაა Y სივრცეში.

განმარტება 1.19 ვთქვათ მოცემულია ასახვა $f: X \rightarrow Y$, ვიტყვი რომ f არის უწყვეტი ასახვა, თუ Y სივრცის ყოველი ღია ქვესიმრავლის წინარესახე ასევე ღიაა X სივრცეში.

განმარტება 1.20 X ტოპოლოგიურ სივრცეს ეწოდება ალექსანდროვის ტოპოლოგიური სივრცე, თუ ღია სიმრავლეების ნებისმიერი თანაკვეთა ღიაა.

განმარტება 1.21 $(X, \leq)$ წყვილს, სადაც X რაიმე სიმრავლეა, ხოლო, $\leq$ ბინარული მიმართებაა, ეწოდება კვაზიდალაგება, თუ:

1. ნებისმიერი $x \in X$ წერტილისთვის $x \leq x$.
2. ნებისმიერი $x, y, z \in X$ წერტილებისთვის, თუ $x \leq y$ და $y \leq z$, მაშინ $x \leq z$.

ანუ $\leq$ მიმართება არის რეფლექსური და ტრანზიტული.

განმარტება 1.22 $\mathcal{F} = (W, R)$ ფრეიმს ეწოდება კვაზიდალაგება, თუ R არის რეფლექსური და ტრანზიტული.

მოვიყვანოთ ალექსანდროვის ტოპოლოგიური სივრცის განმარტების ექვივალენტური განმარტება. X ალექსანდროვის ტოპოლოგიური სივრცეა, მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ ნებისმიერ $x \in X$ წერტილს გააჩნია უმცირესი ღია მიდამო. ალექსანდროვის ტოპოლოგიურ სივრცეებსა და კვაზიდალაგებებს შორის არსებობს ურთიერთცალსახა თანადობა. ვთქვათ $\mathcal{F} = (W, R)$ კვაზიდალაგებაა. $A \subset W$ ქვესიმრავლეს ეწოდება ზედა კონუსი, თუ ნებისმიერი $x \in A$ წერტილისთვის, თუ xRy , მაშინ $y \in A$. $A \subset W$ ქვესიმრავლეს ეწოდება ქვედა კონუსი, თუ ნებისმიერი $x \in A$ წერტილისთვის, თუ yRx , მაშინ $y \in A$. ვთქვათ, მოცემული $\mathcal{F} = (W, R)$ კვაზიდალაგებაა. კვაზიდალაგების ღია სიმრავლეებად გამოვაცხადოთ ზედა კონუსები და განვსაზღვროთ τ_R ტოპოლოგია X სიმრავლეზე:

$$\tau_R = \{A \subset W : \forall x \in A, \forall y \in W, (xRy \rightarrow y \in A)\}.$$

მარტივი შესამოწმებელია, რომ ასეთნაირად განსაზღვრული ტოპოლოგია ალექსანდროვისაა. პირიქით, ვთქვათ (X, τ) ალექსანდროვის ტოპოლოგიური სივრცეა და განვსაზღვროთ სპეციალიზაციის მიმართება X -ზე. ვიტყვი, რომ $x \in X$ წერტილი R_τ მიმართებაშია $y \in Y$ წერტილთან, მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ $x \in C(y)$. მარტივი შესამოწმებელია, რომ ეს სპეციალიზაციის მიმართება არის რეფლექსური და ტრანზიტული. უფრო მეტიც, მარტივად შეიძლება შემოწმდეს, რომ $R = R_{\tau_R}$. ასევე $\tau = \tau_{R_\tau}$, თუ τ ალექსანდროვისაა. ანუ არსებობს ურთიერთცალსახა თანადობა ალექსანდროვის ტოპოლოგიურ სივრცეებსა და კვაზიდალაგებებს შორის. ეს თანადობა ნარჩუნდება, თუ განვიხილავთ უწყვეტ ასახვებს ალექსანდროვის სივრცეებს შორის და მონოტონურ ასახვებს შესაბამის კვაზიდალაგებებს შორის, ასევე ღია-უწყვეტ ასახვებს ალექსანდროვის სივრცეებს შორის და პიმორფიზმებს შესაბამის კვაზიდალაგებებს შორის.

1.6 მოდალური ენა

ვთქვათ, მოცემულია თვლადი უსასრულო რაოდენობის პროპოზიციული ცვლადების სიმრავლე PV . მაშინ, ML -ის (მოდალური ენის) ფორმულებია:

1. T (ჭეშმარიტება) არის ML -ის ფორმულა.
2. ნებისმიერი ატომი $p \in PV$ არის ML -ის ფორმულა.
3. თუ ϕ და ψ არიან ML -ის ფორმულები, მაშინ $\neg\phi$ და $(\phi \wedge \psi)$ ფორმულებია.
4. თუ ϕ არის ML -ის ფორმულა, მაშინ $\Box\phi$ ფორმულაა.

ჩვენ გამოვიყენებთ სტანდარტულ აბრევიატურას:

1. $\perp = \neg T$
2. $(\phi \vee \psi) = \neg(\neg\phi \wedge \neg\psi)$
3. $\phi \rightarrow \psi = \neg(\phi \wedge \neg\psi)$
4. $\Diamond\phi = \neg\Box\neg\phi$

განმარტება 1.23 ნორმალური მოდალური ლოგიკა არის L მოდალური ფორმულების სიმრავლე, ისეთი, რომ L შეიცავს:

1. ყველა პროპოზიციულ ტავტოლოგიას.
2. ფორმულას : $\Box(\phi \rightarrow \psi) \rightarrow (\Box\phi \rightarrow \Box\psi)$.

და L ჩაკეტილია შემდეგი ოპერაციების მიმართ:

3. მოდუს პონენსი (modus ponens): თუ $\phi \in L$ და $(\phi \rightarrow \psi) \in L$, მაშინ $\psi \in L$.
4. ჩასმის ხერხი (uniform substitution): თუ $\phi(p_1 \dots p_n) \in L$ და $\psi_1 \dots \psi_n$ ფორმულებია, მაშინ $\phi(\psi_1 \dots \psi_n) \in L$ -ის ფორმულაა.
5. განზოგადება (generalization): თუ $\phi \in L$, მაშინ $\Box\phi \in L$.

უმცირესი ლოგიკა, რომელიც აკმაყოფილებს ნორმალური მოდალური ლოგიკის პირობებს არის K . ვთქვათ, მოცემულია რაიმე მოდალური ფორმულა ϕ . მაშინ $K + \phi$ ლოგიკა არის უმცირესი ნორმალური მოდალური ლოგიკა რომელიც შეიცავს ϕ -ს.

მაგალითად, $S4$ მოდალური ლოგიკა განისაზღვრება შემდეგნაირად:

$$S4 = K + (\Box p \rightarrow p) + (\Box\Box p \rightarrow \Box p)$$

სადაც:

- $(\Box p \rightarrow p)$ არის რეფლექსურობის აქსიომა.
 $(\Box\Box p \rightarrow \Box p)$ არის ტრანზიტულობის აქსიომა.

1.7 მოდალური ლოგიკის კრიპკეს სემანტიკა

სამეულს $\mathbb{M} = (W, R, V)$, სადაც $\mathcal{F} = (W, R)$ კრიპკე ფრეიმია, ხოლო V არის ასახვა პროპოზიციული ცვლადების სიმრავლიდან W -ს ქვესიმრავლეთა სიმრავლეში, ეწოდება კრიპკეს მოდელი, ხოლო V -ს ეწოდება გამნიშვნელიანება.

კრიპკე მოდელის $\mathbb{M} = (W, R, V)$ რაიმე $w \in W$ წერტილისათვის და რაიმე $\phi \in L$ ფორმულისათვის განვმარტოთ ფორმულის ჭეშმარიტობა ამ წერტილში, ინდუქციით ϕ -ზე:

1. $\mathfrak{M}, w \Vdash \top$
2. $\mathfrak{M}, w \Vdash p \Leftrightarrow w \in V(p), \forall p \in PV.$
3. $\mathfrak{M}, w \Vdash \neg \phi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, w \nVdash \phi.$
4. $\mathfrak{M}, w \Vdash \phi \wedge \psi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, w \Vdash \phi \wedge \mathfrak{M}, w \Vdash \psi.$
5. $\mathfrak{M}, w \Vdash \Box \phi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, u \Vdash \phi$ ნებისმიერი $u \in R(w).$
6. $\mathfrak{M}, w \Vdash \Diamond \phi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, u \Vdash \phi$ რაიმე $u \in R(w).$

$\phi \in L$ ფორმულა შესრულებადია $\mathfrak{M} = (W, R, V)$ მოდელში, თუ $\mathfrak{M}, w \Vdash \phi$, რაიმე $w \in W$ და რაიმე გამნიშვნელიანებისთვის $\mathfrak{F}$ -ზე, ხოლო $\phi \in L$ ფორმულა ზოგადმართებულია $\mathfrak{M} = (W, R, V)$ მოდელში, თუ $\mathfrak{M}, w \Vdash \phi$, ნებისმიერი $w \in W$ -სთვის და ნებისმიერი გამნიშვნელიანებისთვის $\mathfrak{F}$ -ზე.

განმარტება 1.24 ვთქვათ, ϕ არის მოდალური ფორმულა და K არის რაიმე ფრეიმების კლასი. ვიტყვით, რომ ϕ ფორმულა განსაზღვრავს K ფრეიმების კლასს, თუ ნებისმიერი $\mathfrak{F}$ ფრეიმისთვის $\mathfrak{F} \in K$, მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ $\mathfrak{F}$ ფრეიმში ზოგადმართებულია ϕ . ვთქვათ Γ არის მოდალური ფორმულების სიმრავლე, ვიტყვით, რომ Γ განსაზღვრავს K ფრეიმების კლასს, თუ ნებისმიერი $\mathfrak{F}$ ფრეიმისთვის, $\mathfrak{F} \in K$ მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ $\mathfrak{F}$ -ში ზოგადმართებულია ϕ , ნებისმიერი $\phi \in \Gamma$ -სთვის.

რაიმე ფრეიმების კლასი მოდალურად განსაზღვრებადი, თუ არსებობს რაიმე მოდალური ფორმულების სიმრავლე, რომელიც განსაზღვრავს მას.

თეორემა 1.3 ვთქვათ ϕ რაიმე ფორმულაა. მაშინ:

1. ვთქვათ $\{\mathfrak{F}_i | i \in I\}$ ფრეიმების რაიმე ოჯახია. მაშინ: $\Box \mathfrak{F}_i \Vdash \phi$, თუ $\mathfrak{F}_i \Vdash \phi$ ნებისმიერი $i \in I$ სთვის.
2. ვთქვათ $\mathfrak{F}' \rightarrow \mathfrak{F}$. მაშინ $\mathfrak{F}' \Vdash \phi$, თუ $\mathfrak{F} \Vdash \phi$.
3. ვთქვათ $\mathfrak{F} \rightarrow \mathfrak{F}'$. მაშინ $\mathfrak{F}' \Vdash \phi$, თუ $\mathfrak{F} \Vdash \phi$. ანუ კონუსის ამოღების, კონამრავლისა და პიმორფული ანასახის ადების ოპერაციები ინახავს მოდალურ ზოგადმართებულობას. [1, თეორემა 3.14]

შედეგი 1.1 ფრეიმების მოდალურად განსაზღვრებადი კლასი ჩაკეტილია კონუსის ამოღების, კონამრავლისა და პიმორფული ანასახის ადების ოპერაციების მიმართ.

განმარტება 1.25 ვიტყვით, რომ Λ ნორმალური მოდალური ლოგიკა არის კორექტული K ფრეიმების კლასის მიმართ, თუ $K \Vdash \Lambda$.

განმარტება 1.26 ვიტყვით, რომ Λ ნორმალური მოდალური ლოგიკა სრულია K ფრეიმების კლასის მიმართ, როდესაც, ნებისმიერ $\phi \in \mathcal{ML}$ მოდალური ფორმულისთვის, თუ $K \Vdash \phi$, მაშინ $\phi \in \Lambda$.

თეორემა 1.4 $S4$ მოდალური ლოგიკა არის სრული ტრანზიტული და რეფლექსური ფრეიმების (კვაზიდალაგების) მიმართ [1, თეორემა 4.29].

1.8 მოდალური ლოგიკის ტოპოლოგიური სემანტიკა

განმარტება 1.27 ტოპოლოგიური მოდელი არის წყვილი $\mathfrak{M} = (X, V)$, სადაც X არის ტოპოლოგიური სივრცე, ხოლო $V: PV \rightarrow \mathcal{P}(X)$ არის ასახვა პროპოზიციული ცვლადების სიმრავლიდან X -ის ქვესიმრავლეთა სიმრავლეში.

ტოპოლოგიური მოდელის $\mathfrak{M} = (X, V)$ რაიმე $x \in X$ წერტილისათვის და რაიმე $\phi \in \mathcal{ML}$ ფორმულისათვის განვმარტოთ ფორმულის ჭეშმარიტობა ამ წერტილში, ინდუქციით ϕ -ზე:

1. $\mathfrak{M}, x \Vdash p \Leftrightarrow x \in V(p), \forall p \in PV.$

2. $\mathcal{M}, x \models \neg\phi \Leftrightarrow \mathcal{M}, x \not\models \phi$.
3. $\mathcal{M}, x \models \phi \wedge \psi \Leftrightarrow \mathcal{M}, x \models \phi$ და $\mathcal{M}, x \models \psi$.
4. $\mathcal{M}, x \models \phi \Leftrightarrow \exists U \in \tau (x \in U \wedge \forall y \in U, \mathcal{M}, y \models \phi)$.
5. $\mathcal{M}, x \models \Diamond \phi \Leftrightarrow \forall U \in \tau (x \in U \rightarrow \exists y \in U, \mathcal{M} \models \phi)$.

განმარტება 1.28 ვიტყვი, რომ რაიმე ϕ ფორმულა შესრულებადია $\mathcal{M} = (X, V)$ ტოპოლოგიურ მოდელში, თუ არსებობს $x \in X$ წერტილი, ისეთი, რომ $\mathcal{M}, x \models \phi$.

ნებისმიერი ϕ მოდალური ფორმულისათვის, $V(\phi)$ -ით განვმარტოთ $\mathcal{M}$ -ის ქვესიმრავლე, რომელსაც გამოყოფს ϕ ფორმულა V გამნიშვნელიანების დროს, შემდეგნაირად:

$$\begin{aligned} V(\phi \vee \psi) &= V(\phi) \cup V(\psi) \\ V(\neg\phi) &= X - V(\phi) \\ V(\Box\phi) &= I(V(\phi)) \end{aligned}$$

ზოგადმართებულობა განიმარტება კრიპკეს ფრეიმების შემთხვევის ანალოგიურად.

2 ასახვების მოდალური ლოგიკა

აქ ჯერ შევისწავლოთ სიტუაცია, როდესაც დომეინი და კოდომეინი არ არის აღჭურვილი დამატებითი სტრუქტურით. განვიხილოთ მხოლოდ ფუნქციური ფრეიმები და ვნახოთ რამდენად შესაძლებელია ასეთი სტრუქტურების დახასიათება მოდალური ფორმულებით. შესაძლებელია თუ არა მოდალური ფორმულებით განვსაზღვროთ ფუნქციური ფრეიმების შინაგანი თვისებები? ჩამოვაყალიბებთ თეორემას, რომ ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა K_f არის კორექტული და სრული ფუნქციური ფრეიმების კლასის მიმართ.

2.1 ფუნქციური ფრეიმების მოდალური განსაზღვრებადობა

ფუნქციური ფრეიმები არის ირეფლექსური და არაუმეტეს ორი სიმაღლის. ამ თვისებას განსაზღვრავს შემდეგი ფორმულა:

$$\Box\Box\perp$$

თეორემა 2.1 რაიმე $f = (W, R)$ ფრეიმი არის ირეფლექსური და ორი სიმაღლის მაშინ და მხოლოდ მაშინ, როცა f -ში ზოგადმართებულია $\Box\Box\perp$.

დამტკიცება: აუცილებლობა. დავუშვათ, $f \not\models \Box\Box\perp$. მაშინ არსებობს $w \in f$ წერტილი და V გამნიშვნელიანება, ისეთი, რომ $(f, V), w \models \neg\Box\Box\perp$. $(f, V), w \models \Diamond\Diamond\top$ ე.ი. არსებობს $u, v \in f$ წერტილები, ისეთი, რომ wRu, uRv და $(f, V), v \models \top$. განვიხილოთ 2 შემთხვევა:

1. თუ $w = u$, მაშინ f არაა ირეფლექსური.
 2. თუ $w \neq u$, მაშინ f არაა არაუმეტეს 2 სიმაღლის.
- ე.ი. თუ f არის ირეფლექსური და 2 სიმაღლის, მაშინ f -ში ზოგადმართებულია $\Box\Box\perp$.

საკმარისობა: დავუშვათ, f ფუნქციური ფრეიმი არ არის ირეფლექსური და 2 სიმაღლის, ორივე შემთხვევაში არსებობს $w, u, v \in f$ წერტილები, ისეთი რომ, wRv და vRu , მაშინ ნებისმიერი V გამნიშვნელიანებისას $(f, V), w \models \Diamond\Diamond\top$. ანუ $(f, V), w \not\models \neg\Diamond\Diamond\top$. ე.ი. $(f, V), w \not\models \Box\Box\perp$. აქედან გამომდინარე, თუ f -ში ზოგადმართებულია $\Box\Box\perp$, მაშინ f არის ირეფლექსური და 2 სიმაღლის.

f ფრეიმში განშტოების არ ქონას განსაზღვრავს შემდეგი ფორმულა:

$$\Diamond p \wedge \Diamond q \rightarrow \Diamond (p \wedge q).$$

თეორემა 2.2 $f = (W, R)$ ფრეიმს არ აქვს განშტოება მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ f -ში ზოგადმართებულია $\Diamond p \wedge \Diamond q \rightarrow \Diamond (p \wedge q)$.

დამტკიცება: აუცილებლობა: დაუშვათ, f ფუნქციურ ფრეიმში არაა ზოგადმართებული $\Diamond p \wedge \Diamond q \rightarrow \Diamond (p \wedge q)$. მაშინ არსებობს $w \in f$ წერტილი და V გამნიშვნელიანება, ისეთი, რომ $(f, V), w \models \Diamond p \wedge \Diamond q$ და $(f, V), w \not\models \Diamond (p \wedge q)$. რადგან $(f, V), w \models \Diamond p \wedge \Diamond q$, მაშინ $(f, V), w \models \Diamond p$ და $(f, V), w \models \Diamond q$. რადგან $(f, V), w \models \Diamond p$, არსებობს $v \in f$, ისეთი, რომ wRv და $(f, V), v \models p$. რადგან $(f, V), w \models \Diamond q$, არსებობს $u \in f$, ისეთი, რომ $(f, V), u \models q$. აქედან გამომდინარე, რადგან $(f, V), w \not\models \Diamond (p \wedge q)$, $v \neq u$. ანუ, თუ f ფუნქციურ ფრეიმს არ აქვს განშტოება, მაშინ f -ში ზოგადმართებულია $\Diamond p \wedge \Diamond q \rightarrow \Diamond (p \wedge q)$.

საკმარისობა: ვთქვათ, f ფუნქციური ფრეიმი განშტოებულია, მაშინ არსებობს $w, v, u \in f$ წერტილები, ისეთი, რომ wRv , wRu და $v \neq u$. ავაგოთ V გამნიშვნელიანება შემდეგნაირად: $V(p) = \{v\}$, $V(q) = \{u\}$. მაშინ $(f, V), w \models \Diamond p$, $(f, V), w \models \Diamond q$, აქედან გამომდინარე $(f, V), w \models \Diamond p \wedge \Diamond q$, მაგრამ $(f, V), w \not\models \Diamond (p \wedge q)$. რადგან $u \notin V(p)$ და $v \notin V(q)$ ე.ი. $(f, V), w \not\models \Diamond (p \wedge q) \rightarrow \Diamond (p \wedge q)$.

რადგან ფუნქციური ფრეიმები განვსაზღვრეთ, როგორც ირეფლექსური, ორი სიმაღლის და განშტოების არმქონე, ეს ორი ფორმულა განაზღვრავს ზუსტად ფუნქციურ ფრეიმებს. ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა აღვიწნოთ K_f -ით :

$$K_f = K + (\Box \Box \perp) + (\Diamond p \wedge \Diamond q \rightarrow \Diamond (p \wedge q))$$

2.2 ინექციური და სურექციული ფუნქციური ფრეიმები

განვიხილოთ f ფუნქციური ფრეიმები და შევეცადოთ მოდალური ფორმულების ენაზე დავახასიათოთ ამ ფუნქციური ფრეიმების შინაგანი თვისებები: ინექციურობა, სურექციულობა.

შედეგი 1.1-ის თანახმად, მოდალურ ენაში ინექციური ფუნქციური ფრეიმები არ არიან განსაზღვრებადი, რადგან ისინი არ არიან ჩაკეტილები პიმორფული ანასახების მიმართ.

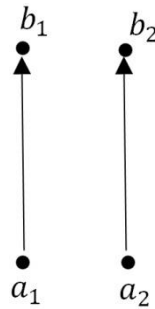
მაგალითი 2.1 f იყოს $f_{1,1} \sqcup f_{1,2}$ ინექციური ფუნქციური ფრეიმი, სადაც $f_{1,1}$ და $f_{1,2}$ უმარტივესი ფუნქციური ფრეიმებია. $g = (\{a, b, c\}, R)$ ფრეიმი. ავაგოთ $p: f \rightarrow g$ პიმორფიზმი და ვაჩვენოთ, რომ g არ არის ინექციური ფუნქციური ფრეიმი.

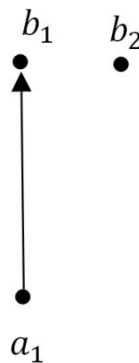
p ასახვა ავაგოთ შემდეგნაირად: $p(a_1) = a$, $p(a_2) = b$, $p(b_1) = c$ და $p(b_2) = c$. ცხადია ასეთნაირად აგებული ასახვა პიმორფიზმია. ვაჩვენოთ, რომ g არ არის ინექციური ფუნქციური ფრეიმი. არსებობს $a, b \in g$ წერტილები, ისეთი, რომ $a \neq b$ და $f(a) = f(b)$. ე.ი. g არ არის ინექციური ფუნქციური ფრეიმი. აქედან გამომდინარე ინექციური ფუნქციური ფრეიმები არ არიან მოდალურად განსაზღვრებადნი, რადგან არ არიან ჩაკეტილები პიმორფული ანასახების მიმართ.

შედეგი 1.1-დან გამომდინარე, მოდალურ ენაში სურექციული ფუნქციური ფრეიმები არ არიან განსაზღვრებადი, რადგან ისინი არ არიან ჩაკეტილები ზედა კონუსის ამოღების ოპერაციის მიმართ.

მაგალითი 2.2 განვიხილოთ მაგალითი ისეთი f სურექციული ფუნქციური ფრეიმისა, რომელსაც გააჩნია ზედა კონუსი, რომელიც არ არის სურექციული ფუნქციური ფრეიმი. ვთქვათ, f იყოს $f_{1,1} \sqcup f_{1,2}$ სურექციული ფუნქციური ფრეიმი, სადაც $f_{1,1}$ და $f_{1,2}$ უმარტივესი ფუნქციური ფრეიმებია. მაშინ ჩვენს f ფუნქციურ ფრეიმს აქვს სახე:

განვიხილოთ f სურექციული ფუნქციური ფრეიმის ერთ-ერთი ზედა კონუსი g , $g = (\{a_1, b_1, b_2\}, R)$, სადაც $X = \{a_1\}$, ხოლო $Y = \{b_1, b_2\}$. g ფუნქციურ ფრეიმს აქვს შემდეგი სახე:

ვაჩვენოთ, რომ g ფუნქციური ფრეიმი არ არის სურექციული ფუნქციური ფრეიმი. მართლაც, არსებობს $b_2 \in Y$ წერტილი, ისეთი, რომ $f^{-1}(b_2) = \emptyset$, ანუ არ არსებობს $x \in X$, ისეთი, რომ $f(x) = b_2$.

თეორემა 2.3 მოდალურ ენაში ინექციური ფუნქციური ფრეიმები და სურექციული ფუნქციური ფრეიმები არ არიან განსაზღვრებადი.

მაგრამ, თუ მოდალურ ენას დავემატებთ ტემპორალურ ოპერატორებს $[\rightarrow]$, $[\leftarrow]$, $\langle \rightarrow \rangle$ და $\langle \leftarrow \rangle$, მაშინ ამ თვისებების განსაზღვრა შესაძლებელი გახდება. ამის საჩვენებლად ჯერ გავიხსენოთ, თუ როგორ ხდება ტემპორალური ენის ინტერპრეტაცია. ვთქვათ, მოცემულია $\mathfrak{F} = (W, R)$ კრიპკე ფრეიმი და $w \in W$ წერტილი, ვიტყვი, რომ:

1. $w \models [\rightarrow]p$, მაშინ და მხოლოდ მაშინ, როცა $\forall u \in W$ წერტილისთვის, თუ wRu , მაშინ $u \models p$.
2. $w \models [\leftarrow]p$, მაშინ და მხოლოდ მაშინ, როცა $\forall u \in W$ წერტილისთვის, თუ uRw , მაშინ $u \models p$.

ხოლო $\langle \leftarrow \rangle p = \neg[\leftarrow]\neg p$ და $\langle \rightarrow \rangle p = \neg[\rightarrow]\neg p$. მაშინ ტემპორალური ოპერატორების გამოყენებით შესაძლებელია ინექციური ფუნქციური ფრეიმების და სურექციული ფუნქციური ფრეიმების განსაზღვრა.

ფუნქციური ფრეიმები, რომლებიც ინექციური ასახვებიდან არიან მოსულები, განისაზღვრებიან შემდეგი ფორმულით:

$$p \rightarrow [\rightarrow][\leftarrow]p$$

ფუნქციური ფრეიმები, რომლებიც სურექციული ასახვებიდან არიან მოსულები, განისაზღვრებიან შემდეგი ფორმულით:

$$\langle \rightarrow \rangle T \vee \langle \leftarrow \rangle T$$

ამ ეტაპზე ინექციური და სურექციული ფუნქციური ფრეიმების განმსაზღვრელი ფორმულები მოგვყავს დაუმტკიცებლად, რადგან ტემპორალური ენის განხილვა ცდება მიმდინარე კვლევის ფარგლებს. ამ ენის დანმარებით ფუნქციური ფრეიმების დეტალურ განხილვას დაუბრუნდებით მომავალ კვლევაში.

2.3 ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა

ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ ფუნქციური ფრეიმების კლასი განსაზღვრებადია მოდალურ ენაში. აქედან გამომდინარეობს, რომ მათი მოდალური ლოგიკა არის კორექტული ფუნქციური ფრეიმების კლასის მიმართ. შევამოწმოთ, სრულია თუ არა შესაბამისი ლოგიკური სისტემები ამ სტრუქტურების მიმართ.

ჩვენს მიერ აგებული მოდალური ფორმულები, რომლებიც განსაზღვრავს ფუნქციური ფრეიმების კლასს, შედის ყველაზე მარტივი სალქვისტის ფორმულების კლასში [1, თავი 3.6].

თეორემა 2.4 ნებისმიერი ლოგიკა, რომლის აქსიომატიზაციაც ხდება სალქვისტის კლასის ფორმულებით, ავტომატურად არის სრული [1, თეორემა 4.42].

თეორემა 2.4-დან გამომდინარე ჩვენს მიერ განსაზღვრული ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა არის კორექტული და სრული.

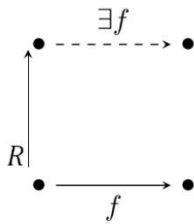
3 რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მოდალური ლოგიკა

აქ შევისწავლით სიტუაციას, როდესაც დომეინიც და კოდომეინიც აღჭურვილია კრიპკის ფრეიმების სტრუქტურით. შემოვიტანთ ახალ ორმიმართებიან სტრუქტურას, რომელსაც ვუწოდებთ რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმს. თავის მხრივ ეს სტრუქტურაც ნაწილობრივ იმეორებს ფუნქციური ფრეიმების თვისებებს, თუმცა ემატება შეზღუდვები მიმართებებზე. განვიხილავთ როგორ შეიძლება ასეთი სტრუქტურებიდან ორმიმართებიანი კრიპკის ფრეიმის აწყობა და პირიქით, მოცემული ორმიმართებიანი ფრეიმისთვის დავადგენთ, რა თვისებებს უნდა აკმაყოფილებდეს ის, რომ მოსული იყოს ასეთი სტრუქტურიდან. შესაძლებელია თუ არა რელაციური ფუნქციური ფრეიმების თვისებების განსაზღვრა მოდალური ფორმულებით. ბოლოს განვსაზღვრავთ ბი-მოდალურ ლოგიკას K_R და ჩამოვაყალიბებთ თეორემას, რომ K_R სრულია რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ.

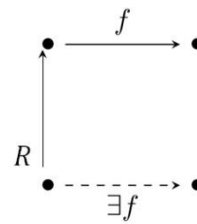
3.1 რელაციური ფუნქციური ფრეიმები

შემოვიტანოთ ახალი სტრუქტურა. განვიხილოთ $f : \mathfrak{F}_1 \rightarrow \mathfrak{F}_2$ ასახვა $\mathfrak{F}_1$ კრიპკის ფრეიმიდან $\mathfrak{F}_2$ კრიპკის ფრეიმში, სადაც $\mathfrak{F}_1 = (W_1, R_1)$ და $\mathfrak{F}_2 = (W_2, R_2)$. განვიხილოთ $f_R = (W, R, R_f)$ ორმიმართებიანი ფრეიმი, სადაც $W = W_1 \sqcup W_2$, $R = R_1 \sqcup R_2$, ხოლო $R_f = f$. ვიტყვი, რომ $x \in W$ წერტილი R მიმართებაშია $y \in W$ წერტილთან და დავწეროთ xRy , თუ xR_1y ან xR_2y . R_f განვმარტოთ, როგორც 1.3 ქვეთავში. $f_R = (W, R, R_f)$ ორმიმართებიანი ფრეიმს ვუწოდოთ

„რელაციური ფუნქციური ფრეიმი“. შემდეგში, სადაც შესაძლებლობა გვექნება, f_R -ის მაგივრად გამოვიყენებთ ხოლმე f აღნიშვნას, ასევე რადგან f ასახვაა ნებისმიერი $w \in W$ წერტილისთვის $f(w)$ ცარიელია ან ერთწერტილიანი სიმრავლეა, შეძლებისდაგვარად ამ წერტილის ჩასაწერად გამოვიყენებთ ხოლმე $f(w)$ აღნიშვნას. შევეცადოთ დავახასიათოთ ასეთნაირი სტრუქტურით აგებული რელაციური ფუნქციური ფრეიმის თვისებები. განვიხილოთ f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმი. ფუნქციური ფრეიმების მსგავსად, რელაციური ფუნქციური ფრეიმის R_f მიმართება არის ირეფლექსური, არაუმეტეს 2 სიმაღლის და არაგანშტოებული როგორც 1.3 ქვეთავშია. გარდა ამ თვისებებისა რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმს აქვს სხვა თვისებებიც. განვიხილოთ f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმის რაიმე $x \in W$ წერტილი, თუ $f(x) \neq \emptyset$ და $xRy \vee yRx$, მაშინ $f(y) \neq \emptyset$. ამ თვისებას ვუწოდოთ „შეთანხმებულობის“ თვისება.

შეთანხმებულობის (1) პირობა.

შეთანხმებულობის (2) პირობა

როგორც ვხედავთ, მივიღეთ ახალი სტრუქტურები. დავსვათ ასეთი შეკითხვა: ვთქვათ მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R, f)$ ორმიმართებიანი კრიპკეს ფრეიმი, როგორ მივხვდეთ ის რაიმე რელაციური ფუნქციური ფრეიმიდანაა მოსული თუ არა?

თეორემა 3.1 $\mathcal{F} = (W, R, f)$ ორმიმართებიანი კრიპკეს ფრეიმი რელაციური ფუნქციური ფრეიმიდანაა მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ $\mathcal{F}$ ფრეიმის f მიმართება არის ირეფლექსური, არაუმეტეს 2 სიმაღლის და არაგანშტოებული, ხოლო f და R მიმართებები არიან შეთანხმებულები.

დამტკიცება: აუცილებლობა: აუცილებლობა ვაჩვენეთ ამ თავში რელაციური ფუნქციური ფრეიმების აღწერისას.

საკმარისობა: ვთქვათ, მოცემულია $\mathcal{F} = (W, R, f)$ ორმიმართებიანი კრიპკეს ფრეიმი. თუ $\mathcal{F}$ ფრეიმის f მიმართება არის ირეფლექსური, 2 სიმაღლის და არაგანშტოებული, ხოლო f და R მიმართებები არიან შეთანხმებულები, მაშინ ის არის მოსული რელაციური ფუნქციური ფრეიმისგან. ავავსოთ ეს რელაციური ფუნქციური ფრეიმი, ანუ W წარმოვადგინოთ 2 არაცარიელი სიმრავლის თანაუკვეთ გაერთიანებად $W = W_1 \sqcup W_2$, R წარმოვადგინოთ 2 მიმართების თანაუკვეთ გაერთიანებად $R = R_1 \sqcup R_2$ და ავავსოთ ასახვა $\mathcal{F}_1 = (W_1, R_1)$ და $\mathcal{F}_2 = (W_2, R_2)$ ფრეიმებს შორის. ნებისმიერი $w \in W$ -სთვის $w \in W_1$, თუ $f(w) \neq \emptyset$, ხოლო $w \in W_2$, თუ $f(w) = \emptyset$, ასევე $R_1 = R|_{W_1}$ და $R_2 = R|_{W_2}$. ხოლო $f : \mathcal{F}_1 \rightarrow \mathcal{F}_2$ ასახვა იყოს f . ვაჩვენოთ, რომ $R = R_1 \sqcup R_2$, ანუ ნებისმიერი $w_1 \in W_1$ -სთვის და ნებისმიერი $w_2 \in W_2$ -სთვის, $\neg R w_1 w_2$ და $\neg R w_2 w_1$. ავიღოთ რაიმე $w_1 \in W_1$. რადგან $w_1 \in W_1$, $f(w_1) \neq \emptyset$. ვთქვათ არსებობს $w_2 \in W_2$, ისეთი რომ $R w_1 w_2$, მაშინ შეთანხმებულობის პირველი თვისების გამო, უნდა არსებობდეს $v \in W$ წერტილი, ისეთი, რომ $f(w_2) = v$, რაც შეუძლებელია, რადგან ნებისმიერი $u \in W_2$ -სთვის $f(u) = \emptyset$. ანუ $f(w_2) = \emptyset$. ვთქვათ, $R w_2 w_1$. რადგან $w_1 \in W_1$, $f(w_1) \neq \emptyset$. მაშინ შეთანხმებულობის მეორე თვისების თანახმად $f(w_2) \neq \emptyset$, რაც შეუძლებელია, რადგან $w_2 \in W_2$. ე.ი. $R = R_1 \sqcup R_2$.

ე.ი. $\mathcal{F} = (W, R, f)$ ფრეიმებსა და f_R რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმებს შორის ადგილი აქვს ურთიერთცალსახა თანადობას.

განმარტება 3.1 ვთქვათ, მოცემულია $f_R = (W, R, f)$ რელაციური ფუნქციური ფრეიმი. ვიტყვი, რომ f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმი:

1. მონოტონურია, როცა ნებისმიერი $w, u \in f_R$ წერტილებისთვის, თუ $w = f(x)$ და $u = f(y)$, ამასთან xRy , მაშინ wRu .
2. ზაგ-ფრეიმი, თუ ნებისმიერი $w, u \in W$ წერტილებისთვის, თუ $f(w)Ru$, მაშინ არსებობს $v \in W$ წერტილი, ისეთი, რომ wRv და $f(v) = u$.
3. პიმორფულია, თუ ერთდროულად მონოტონურიცაა და ზაგ-ფრეიმიც.

3.2 ბი-მოდალური ენა

განვიხილოთ $f_R = (W, R, f)$ ორმიმართებიანი, რელაციური ფუნქციური ფრეიმი. რადგან რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმში გვაქვს ორი მიმართება, ჩვენს მოდალურ ენაში შემოვიტანოთ დამატებით შემდეგი მოდალური ოპერატორები $[↑]$ და $\langle ↑ \rangle$, რომელთა ინტერპრეტაცია მოვახდინოთ შემდეგნაირად: ვთქვათ, p რაიმე წინადადებაა, ვიტყვი, რომ ჭეშმარიტია $[↑]p$, თუ „ყველა R წვდომად წერტილში ჭეშმარიტია p “, ხოლო ვიტყვი, რომ ჭეშმარიტია $\langle ↑ \rangle p$, თუ „რომელიმე R წვდომად წერტილში ჭეშმარიტია p “. ფაქტიურად ასე განმარტებული $[↑]$ და $\langle ↑ \rangle$ ოპერატორები საუბრობენ ჩვენი რელაციური ფუნქციური ფრეიმის R მიმართებაზე, ხოლო მოდალური ოპერატორები $\Box$ და $\Diamond$, საუბრობენ f მიმართებაზე.

განმარტება 3.2 რელაციური ფუნქციური მოდელი არის დალაგებული წყვილი $\mathfrak{M} = (f_R, V)$, სადაც f_R არის რელაციური ფუნქციური ფრეიმი, ხოლო $V: PV \rightarrow \mathcal{P}(f_R)$ არის ასახვა პროპოზიციული ცვლადების სიმრავლიდან f_R -ის ქვესიმრავლეთა სიმრავლეში.

რელაციური ფუნქციური მოდელის $\mathfrak{M} = (f_R, V)$ რაიმე $w \in f_R$ წერტილისათვის და რაიმე $\phi \in L$ ფორმულისათვის განვმარტოთ ფორმულის ჭეშმარიტობა ამ წერტილში, ინდუქციით ϕ -ზე:

1. $\mathfrak{M}, w \models p \Leftrightarrow w \in V(p)$, ნებისმიერი $p \in PV$.
2. $\mathfrak{M}, w \models \neg \phi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, w \not\models \phi$.
3. $\mathfrak{M}, w \models \phi \wedge \psi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, w \models \phi$ და $\mathfrak{M}, w \models \psi$.
4. $\mathfrak{M}, w \models \Box \phi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, u \models \phi$, ნებისმიერი $u \in f(w)$.
5. $\mathfrak{M}, w \models \Diamond \phi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, u \models \phi$, რაიმე $u \in f(w)$.
6. $\mathfrak{M}, w \models [↑]\phi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, u \models \phi$, ნებისმიერი $u \in R(w)$.
7. $\mathfrak{M}, w \models \langle ↑ \rangle \phi \Leftrightarrow \mathfrak{M}, u \models \phi$, რაიმე $u \in R(w)$.

ნებისმიერი ϕ მოდალური ფორმულისათვის, განვმარტოთ $\mathfrak{M}$ -ის ქვესიმრავლე $V(\phi)$, რომელსაც გამოყოფს ϕ ფორმულა V გამნიშვნელიანების დროს, შემდეგნაირად:

$$\begin{aligned} V(\phi \vee \psi) &= V(\phi) \cup V(\psi) \\ V(\neg \phi) &= W - V(\phi) \\ V(\langle ↑ \rangle \phi) &= R^{-1}V(\phi) \\ V(\Diamond \phi) &= f^{-1}V(\phi) \end{aligned}$$

$\phi \in L$ ფორმულის ზოგადმართებულობა განმარტება ანალოგიურად, როგორც 1.7 ქვეთავში.

ორმიმართებიანი ფრეიმების მინიმალური ბი-მოდალური ლოგიკა $K_{\Box[↑]}$ მიიღება პროპოზიციული ტავტოლოგიებით, K აქსიომებით $\Box$ და $[↑]$ მოდალობებისთვის და შემდეგი გამოყვანის წესების მიმართ ჩაკეტვით: მოდუს პონენსი, $\Box$ -განზოგადება, $[↑]$ -განზოგადება და ჩასმის წესი.

3.3 რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მოდალური განსაზღვრება

ვთქვათ, მოცემულია $f_R = (W, R, f)$ რელაციური ფუნქციური ფრეიმი. შესაძლებელია თუ არა მოდალური ფორმულებით გამოვყოთ რელაციური ფუნქციური ფრეიმების კლასი, ანუ განსაზღვრებადია თუ არა მოდალურ ენაში ასეთი ფრეიმების კლასი? როგორც რელაციური ფუნქციური ფრეიმების დახასიათებისას აღვნიშნეთ, f მიმართება არის ირეფლექსური, არაუმეტეს 2 სიმაღლის, არაგანშტოებული, ხოლო R და f მიმართებები არიან შეთანხმებულები. ფუნქციურ ფრეიმებში ირეფლექსური და არაუმეტეს 2 სიმაღლის ფრეიმების კლასი განისაზღვრება შემდეგი მოდალური ფორმულით: $\Box \Box \perp$ (თეორემა 2.1). მარტივი შესამოწმებელია, რომ რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმებში ირეფლექსური და არაუმეტეს 2 სიმაღლის ფრეიმების კლასი განისაზღვრება იგივე ფორმულით. ასევე ფუნქციურ ფრეიმებში არაგანშტოებული ფუნქციური ფრეიმების კლასი განისაზღვრება $\Diamond p \wedge \Diamond q \rightarrow \Diamond (p \wedge q)$ ფორმულით (თეორემა 2.2); იგივე ფორმულა განსაზღვრავს არაგანშტოებულ რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმთა კლასსაც. გარდა ამისა რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმებში R და f მიმართებები არიან შეთანხმებულები. რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმებში R და f მიმართებების შეთანხმებულობას განსაზღვრავს შემდეგი ფორმულები:

$$\Diamond T \rightarrow [\uparrow] \Diamond T \quad (1)$$

$$\langle \uparrow \rangle \Diamond T \rightarrow \Diamond T \quad (2)$$

ϕ -თი აღვნიშნოთ (1) და (2) ფორმულების კონიუნქცია:

$$\phi = (\Diamond T \rightarrow [\uparrow] \Diamond T) \wedge (\langle \uparrow \rangle \Diamond T \rightarrow \Diamond T)$$

თეორემა 3.2 $f_R = (W, R, f)$ რელაციური ფუნქციური ფრეიმის f და R მიმართებები შეთანხმებულია მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ f_R -ში ზოგადმართებულია ϕ .

დამტკიცება: აუცილებლობა: დავუშვათ, f_R რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმში არაა ზოგადმართებული ϕ . მაშინ არსებობს $w \in f_R$ წერტილი და V გამნიშვნელიანება, ისეთი, რომ $(f_R, V), w \Vdash \phi$. ე.ი. $(f_R, V), w \Vdash \Diamond T \rightarrow [\uparrow] \Diamond T$ ან $(f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle \Diamond T \rightarrow \Diamond T$. თუ $(f_R, V), w \Vdash \Diamond T \rightarrow [\uparrow] \Diamond T$, მაშინ $(f_R, V), w \Vdash \Diamond T$ და $(f_R, V), w \Vdash [\uparrow] \Diamond T$. რადგან $(f_R, V), w \Vdash \Diamond T$, მაშინ არსებობს $u \in f_R$ წერტილი, ისეთი, რომ wfu . ასევე, რადგან $(f_R, V), w \Vdash [\uparrow] \Diamond T$, $(f_R, V), w \Vdash \neg[\uparrow] \Diamond T$, ანუ $(f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle \Box \perp$. ე.ი. არსებობს $v \in f_R$ წერტილი ისეთი, რომ wRv და $(f_R, V), v \Vdash \Box \perp$, ანუ არ არსებობს ისეთი წერტილი, რომელთანაც v არის f მიმართებაში. ამრიგად ირღვევა შეთანხმებულობის (1) პირობა. ვთქვათ $(f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle \Diamond T \rightarrow \Diamond T$, მაშინ ანალოგიური მსჯელობით მივიღებთ, რომ არსებობს $u \in f_R$, ისეთი, რომ wRu , $f(u) \neq \emptyset$ და $f(w) = \emptyset$, ანუ დაირღვა შეთანხმებულობის (2) პირობა. ე.ი. თუ f_R -ში არაა ზოგადმართებული ϕ , მაშინ f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმის f და R მიმართებები არ არიან შეთანხმებულები.

საკმარისობა: დავუშვათ, f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმი არაა შეთანხმებული. ვთქვათ, ირღვევა შეთანხმებულობის (1) პირობა, მაშინ არსებობს $w, u, v \in f_R$, ისეთი, რომ wRu , wfv და $f(u) = \emptyset$. V იყოს ნებისმიერი გამნიშვნელიანება, მაშინ $(f_R, V), u \Vdash \Box \perp$. რადგან wRu , ამიტომ $(f_R, V), u \Vdash \langle \uparrow \rangle \Box \perp$ ანუ $(f_R, V), w \Vdash [\uparrow] \Diamond T$ და $(f_R, V), w \Vdash \Diamond T$, ე.ი. $(f_R, V), w \Vdash \Diamond T \rightarrow [\uparrow] \Diamond T$. დავუშვათ, ირღვევა შეთანხმებულობის (2) პირობა, მაშინ არსებობს $w, u, v \in f_R$, ისეთი, რომ wRu , wfv და $f(u) = \emptyset$. V იყოს ნებისმიერი გამნიშვნელიანება, მაშინ $(f_R, V), u \Vdash \Diamond T$. რადგან wRu , მაშინ $(f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle \Diamond T$. ასევე $(f_R, V), w \Vdash \Box \perp$ ანუ $(f_R, V), w \Vdash \Diamond T$. აქედან გამომდინარე $(f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle \Diamond T \rightarrow \Diamond T$. ე.ი. თუ f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმის f და R მიმართებები არ არიან შეთანხმებულები, მაშინ f_R -ში არ არის ზოგადმართებული ϕ .

რადგან რელაციური ფუნქციური ფრეიმები განვსაზღვრეთ, როგორც f მიმართებით ირეფლექსური, არაუმეტეს 2 სიმაღლის და არაგანშტოებული, ხოლო f და R მიმართებებით შეთანხმებულები, მაშინ ეს ფორმულები განსაზღვრავენ ზუსტად რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმებს.

$$\begin{aligned} & \Box \Box \perp \\ & \Diamond p \wedge \Diamond q \rightarrow \Diamond (p \wedge q) \\ & \Diamond T \rightarrow [\uparrow] \Diamond T \\ & \langle \uparrow \rangle \Diamond T \rightarrow \Diamond T \end{aligned}$$

ბი-მოდალურ ლოგიკას, რომელიც მიიღება $K_{\Box[\uparrow]}$ ლოგიკისთვის ამ აქსიომების დამატებით, ვუწოდოთ K_R :

$$K_R = K_{\Box[\uparrow]} + (\Box \Box \perp) + (\Diamond p \wedge \Diamond q \rightarrow \Diamond (p \wedge q)) + (\Diamond T \rightarrow [\uparrow] \Diamond T) + (\langle \uparrow \rangle \Diamond T \rightarrow \Diamond T)$$

თეორემებიდან 2.1, 2.2 და 3.2 გამომდინარე რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ მოდალური ლოგიკა K_R არის კორექტული.

მოდალური ფორმულები რომლებითაც განისაზღვრებიან რელაციური ფუნქციური ფრეიმები, არიან სალქვისტის ფორმულების კლასში. თეორემა 2.4-დან გამომდინარე, რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მოდალური ლოგიკა არის სრული.

თეორემა 3.3 ბი-მოდალური ლოგიკა K_R კორექტული და სრულია რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ.

3.4 მონოტონური და პიმორფული რელაციური ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა

განვიხილოთ f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმები და შევეცადოთ მოდალური ფორმულების ენაზე დავახასიათოთ ამ რელაციური ფუნქციური ფრეიმების შინაგანი თვისებები: მონოტონურობა, პიმორფულობა.

f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მონოტონურობა განისაზღვრება შემდეგი ფორმულით:

$$\langle \uparrow \rangle \Diamond p \rightarrow \Diamond \langle \uparrow \rangle p$$

თეორემა 3.4 f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმი მონოტონურია მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ f_R -ში ზოგადმართებულია $\langle \uparrow \rangle \Diamond p \rightarrow \Diamond \langle \uparrow \rangle p$.

დამტკიცება: აუცილებლობა: დავუშვათ, f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმი მონოტონურია და ნებისმიერ $w \in f_R$ წერტილში, ნებისმიერი V გამნიშვნელიანებისას $(f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle \Diamond p$. აქედან გამომდინარე, არსებობს უკ $u, v \in f_R$ წერტილები, ისეთი, რომ wRu , ufv და $(f_R, V), v \Vdash p$. მაშინ $w \in W_1$, შეთანხმებულობის (1) პირობის თანახმად არსებობს $k \in f_R$ წერტილი, ისეთი, რომ wfk . რადგან f ასახვაა და wfk , მაშინ $f(w) = k$, მსგავსი მსჯელობით $f(u) = v$. რადგან f_R მონოტონურია და wRu მაშინ $f(w)Rf(u)$, ანუ kRv . აქედან გამომდინარე $(f_R, V), k \Vdash \langle \uparrow \rangle p \Rightarrow (f_R, V), w \Vdash \Diamond \langle \uparrow \rangle p$. აქედან გამომდინარე, თუ f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმი მონოტონურია, მაშინ f_R -ში ზოგადმართებულია $\langle \uparrow \rangle \Diamond p \rightarrow \Diamond \langle \uparrow \rangle p$.

საკმარისობა: დავუშვათ, f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმი არ არის მონოტონური. მაშინ არსებობს $w, u, v, k \in f_R$ წერტილები, ისეთი, რომ wRv , wfu , ufk და $\neg Ruk$. V გამნიშვნელიანება ავაგოთ შემდეგნაირად: $V(p) = \{k\}$. მაშინ $(f_R, V), v \Vdash p$. აქედან გამომდინარე

$(f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle \Diamond p$. ასევე $(f_R, V), u \nVdash \langle \uparrow \rangle p$, ე.ი. $(f_R, V), w \nVdash \langle \uparrow \rangle p$. ანუ მოიძებნა $w \in f_R$ წერტილი და V გამნიშვნელიანება, ისეთი, რომ $(f_R, V), w \nVdash \langle \uparrow \rangle \Diamond p \rightarrow \langle \uparrow \rangle p$.

f_R რელაციური ფუნქციური ზაგ-ფრეიმები განისაზღვრებიან შემდეგი ფორმულით:

$$\Diamond \langle \uparrow \rangle p \rightarrow \langle \uparrow \rangle \Diamond p$$

თეორემა 3.5 f_R რელაციური ფუნქციური ზაგ-ფრეიმია მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ f_R -ში ზოგადმართებულია $\Diamond \langle \uparrow \rangle p \rightarrow \langle \uparrow \rangle \Diamond p$.

დამტკიცება: აუცილებლობა: დავუშვათ, f_R რელაციური ფუნქციური ზაგ-ფრეიმია, w მისი ნებისმიერი წერტილია, ხოლო V ნებისმიერი გამნიშვნელიანება. თუ ნებისმიერი $w \in f_R$ წერტილისთვის და ნებისმიერი V გამნიშვნელიანებისთვის $(f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle p$. მაშინ არსებობს $u, v \in f_R$ წერტილები, ისეთი, რომ wfu , uRv და $(f_R, V), v \Vdash p$. აქედან გამომდინარე $w \in W_1$. რადგან f_R რელაციური ფუნქციური ზაგ-ფრეიმია, არსებობს $k \in W_1$ წერტილი, ისეთი, რომ wRk და kfv . ამიტომ, $(f_R, V), k \Vdash p \Rightarrow (f_R, V), w \Vdash \langle \uparrow \rangle \Diamond p$. ე.ი. $(f_R, V), w \Vdash \Diamond \langle \uparrow \rangle p \rightarrow \langle \uparrow \rangle \Diamond p$. რადგან w წერტილი და V გამნიშვნელიანება ნებისმიერად იყო აღებული, f_R -ში ზოგადმართებულია $\Diamond \langle \uparrow \rangle p \rightarrow \langle \uparrow \rangle \Diamond p$.

საკმარისობა: დავუშვათ, f_R რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმში ზოგადმართებულია $\Diamond \langle \uparrow \rangle p \rightarrow \langle \uparrow \rangle \Diamond p$. მაშინ ნებისმიერი $w \in f_R$ წერტილისთვის და ნებისმიერი V გამნიშვნელიანებისთვის $(f_R, V), w \Vdash \Diamond \langle \uparrow \rangle p \rightarrow \langle \uparrow \rangle \Diamond p$. რადგან $(f_R, V), w \Vdash \Diamond \langle \uparrow \rangle p$ არსებობს $u, v \in f_R$ წერტილები, ისეთი, რომ wfu , uRv და $(f_R, V), v \Vdash p$. რადგან $(f_R, V), w \Vdash \Diamond \langle \uparrow \rangle p$, არსებობს $k \in f_R$ წერტილი, ისეთი, რომ wRk და $(f_R, V), k \Vdash \Diamond p$. აქედან გამომდინარე kfv . ე.ი. f_R რელაციური ფუნქციური ზაგ-ფრეიმია.

განმარტება 1.5-ის თანახმად პიმორფული რელაციური ფუნქციური ფრეიმები განისაზღვრებიან შემდეგი ფორმულებით:

$$\langle \uparrow \rangle \Diamond p \rightarrow \Diamond \langle \uparrow \rangle p$$

$$\Diamond \langle \uparrow \rangle p \rightarrow \langle \uparrow \rangle \Diamond p$$

განვსაზღვროთ ლოგიკა:

$$K_P = K_R + (\langle \uparrow \rangle \Diamond p \leftrightarrow \Diamond \langle \uparrow \rangle p)$$

მაშინ, 3.4 და 3.5 თეორემების გამო, K_P კორექტულია პიმორფული რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ. ფორმულები, რომლებითაც განისაზღვრება პიმორფულობა რელაციურ ფუნქციურ ფრეიმებში, არის სალქვისტის ფორმულების კლასის, ამიტომ თეორემა 2.4-დან გამომდინარე, პიმორფული რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მოდალური ლოგიკა არის სრული.

თეორემა 3.6 პიმორფული ასახვების მოდალური ლოგიკა არის სასრულად აქსიომატიზებადი. კერძოდ, ლოგიკა K_P კორექტულია და სრულია პიმორფული რელაციური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ.

3.5 სალქვისტის ფორმულებით აქსიომატიზებად ფრეიმებს შორის ასახვის ლოგიკა

განვიხილოთ სიტუაცია, როდესაც მოცემულია რაიმე სალქვისტის ფორმულებით აქსიომატიზებადი ლოგიკა L და f ასახვა არის ამ ლოგიკის შესაბამის ფრეიმებს შორის. რა იქნება ასე მიღებული L ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა? ასე მიღებული L პიმორფული ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა? რადგან ყველა განხილული ფორმულა სალქვისტისაა, ეს ლოგიკებიც იქნება აქსიომატიზებადი, კერძოდ L_R იქნება ბი-მოდალური ლოგიკა, რომლის აქსიომებიც არის L -ის აქსიომები ჩაწერილი $[\uparrow]$ -ის სიგნატურაში, K -ს აქსიომები ჩაწერილი $\Box$ -ის სიგნატურაში და

დამატებული ირეფლექსურობის, არაგანშტოებულობის, ორი სიმაღლის და შეთანხმებულობის აქსიომები (როგორც გავაკეთეთ K_R ლოგიკისთვის). ხოლო პიმორფულობის შემთხვევაში ამ აქსიომებს დამატება პიმორფულობის განმსაზღვრელი ფორმულა.

განვიხილოთ კონკრეტული შემთხვევა. ვთქვათ, დომეინიც და კოდომეინიც არის კვაზიდალაგებული ფრეიმები. რა იქნება კვაზიდალაგებული ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა? ვიცით, რომ კვაზიდალაგებების აქსიომატიზება ხდება სალქვისტის ფორმულებით და მიიღება ლოგიკა $S4$. ასევე რელაციური ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკაც აქსიომატიზდება სალქვისტის ფორმულებით და როგორც აღვნიშნეთ არის K_R . შესაბამისად, კვაზიდალაგებული ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა იქნება:

$$S4_R = K_R + ([\uparrow]p \rightarrow p) + ([\uparrow]p \rightarrow [\uparrow][\uparrow]p)$$

ხოლო, თუ განვიხილავთ პიმორფულ კვაზიდალაგებულ ფუნქციურ ფრეიმებს, რადგან პიმორფულობის განმსაზღვრელი ფორმულა არის სალქვისტის კლასის ფორმულა, პიმორფული კვაზიდალაგებული ფრეიმების ლოგიკა იქნება:

$$S4_P = S4_R + (\langle \uparrow \rangle \Diamond p \leftrightarrow \Diamond \langle \uparrow \rangle p)$$

4 ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა

ამ თავში შევისწავლით სიტუაციას, როდესაც ასახვის დომეინიც და კო-დომეინიც აღჭურვილია ტოპოლოგიური სტრუქტურით. დავახსენებთ ასეთნაირი სტრუქტურიდან აგებულ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმის თვისებებს. დავადგენთ, თუ რა თვისებებს უნდა აკმაყოფილებდეს ფრეიმი, რომ იყოს ასეთი სტრუქტურებიდან მოსული. განვიხილავთ ურთიერთკავშირს ალექსანდროვის ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმებსა და შესაბამისი სპეციალიზაციის მიმართებით გაჩენილ კვაზიდალაგებულ ფუნქციურ ფრეიმებს შორის. ვაჩვენებთ, რომ ბი-მოდალური ლოგიკა $S4_R$ სრულია ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ.

4.1 ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმები

შემოვიტანოთ ახალი სტრუქტურა. განვიხილოთ $f : X_1 \rightarrow X_2$ ასახვა X_1 ტოპოლოგიური სივრციდან X_2 ტოპოლოგიურ სივრცეში, სადაც $X_1 = (X_1, \tau_1)$ და $X_2 = (X_2, \tau_2)$. განვიხილოთ, $f_\tau = (X, \tau, R_f)$ ტოპოლოგიური სტრუქტურა, სადაც $X = X_1 \sqcup X_2$, $\tau = \tau_1 \sqcup \tau_2$, ხოლო $R_f = f$. სადაც შესაძლებლობა გვექნება, R_f -ის მაგივრად გამოვიყენებთ f აღნიშვნას. ვიტყვი, რომ ნებისმიერი $x \in X$ წერტილი f მიმართებაშია $y \in X$ წერტილთან და დავწერთ xfy , თუ $f(x) = y$. $f_\tau = (X, \tau, f)$ ტოპოლოგიურ სტრუქტურას ვუწოდოთ „ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი.“ შევეცადოთ დავახსენოთ ასეთნაირი სტრუქტურით აგებული ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმის თვისებები. განვიხილოთ f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი. f_R რელაციური ფუნქციური ფრეიმის მსგავსად, ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმის f მიმართებაც არის ირეფლექსური, ორი სიმაღლის და არაგანშტოებული (ქვეთავი 3.1). დასადგენია, თუ როგორი იქნება შეთანხმებულობის პირობა ამ შემთხვევაში. შევნიშნოთ, რომ რადგან $\tau = \tau_1 \sqcup \tau_2$, ამიტომ X_1 და X_2 ქვესიმრავლეები ღიაა τ_1 ტოპოლოგიაში. გარდა ამისა, X_2 არის X_1 -ის სიმრავლური დამატება X -ში. მაშასადამე, X_1 ერთდროულად ღიაა არის და ჩაკეტილიც. რადგან X_1 შინაგანად განისაზღვრება f ფუნქციურ ფრეიმში, როგორც $X_1 = f^{-1}(X)$, საბოლოოდ ვდებულობთ შემდეგ შეთანხმებულობის პირობას: (X, τ, f) სტრუქტურა შეთანხმებულია, თუ $f^{-1}(X)$ ღია-ჩაკეტილი ქვესივრცეა.

როგორც ვხედავთ, მივიღეთ ახალი სტრუქტურები. დავსვათ ასეთი შეკითხვა: ვთქვათ მოცემულია $\mathfrak{F} = (X, \tau, f)$ ტოპოლოგიური სტრუქტურა, როგორ მივხვდეთ ის რაიმე ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმიდანაა მოსული თუ არა?

თეორემა 4.1 $\mathcal{F} = (X, \tau, f)$ სტრუქტურა ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ მოცემულია (X, f) არის ირეფლექსური, ორი სიმაღლის და არაგანშტოებული, ხოლო მოცემული (X, τ, f) შეთანხმებულია.

დამტკიცება: აუცილებლობა: აუცილებლობა ვაჩვენეთ ამ თავში ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების აღწერისას.

საკმარისობა: ვთქვათ, მოცემულია მოცემულია $\mathcal{F} = (X, \tau, f)$ სტრუქტურა. ვაჩვენოთ, რომ თუ $\mathcal{F}$ აკმაყოფილებს თეორემის პირობებს, მაშინ ის არის მოსული რაიმე ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმისგან. ავავთ ეს ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი, ანუ X წარმოვადგინოთ 2 არაცარიელი, თანაუკვეთი ტოპოლოგიური სივრცის ჯამად $X = X_1 \sqcup X_2$, τ წარმოვადგინოთ ორი ტოპოლოგიის თანაუკვეთ გაერთიანებად $\tau = \tau_1 \sqcup \tau_2$ და ავავთ ასახვა (X_1, τ_1) და (X_2, τ_2) ტოპოლოგიურ სივრცეებს შორის. კერძოდ, ავიღოთ $X_1 = \{x \in X \mid \exists y, xfy\} = f^{-1}(X)$, ხოლო $X_2 = \{x \mid f(x) \neq \emptyset\}$. ასევე $\tau_1 = \tau|_{X_1}$ და $\tau_2 = \tau|_{X_2}$, ხოლო $f : (X_1, \tau_1) \rightarrow (X_2, \tau_2)$ ასახვა იყოს f . საკმარისია ვაჩვენოთ, რომ $\tau = \tau_1 \sqcup \tau_2$, მაგრამ ეს სწორედ იმას ნიშნავს, რომ X_1 ღია-ჩაკეტილი სიმრავლეა τ ტოპოლოგიაში, რაც პირდაპირ გამომდინარეობს შეთანხმებულობის პირობიდან.

განმარტება 4.1 ვთქვათ, მოცემულია $f_\tau = (X, \tau, f)$ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი. ვიტყვი, რომ f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი ღიაა, თუ ნებისმიერი $O \subseteq X$ ღია სიმრავლისთვის, $f(O)$ -ც ღიაა.

განმარტება 4.2 ვთქვათ, მოცემულია $f_\tau = (X, \tau, f)$ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი. ვიტყვი, რომ f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი უწყვეტია, თუ ნებისმიერი $O \subseteq X$ ღია სიმრავლისთვის, $f^{-1}(O)$ -ც ღიაა.

4.2 ბი-მოდალური ენა

განვიხილოთ $f_\tau = (X, \tau, f)$ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი. რადგან ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში გვაქვს ტოპოლოგიური სტრუქტურა და ასახვა, როგორც მიმართება, ჩვენს მოდალურ ენაში შემოვიტანოთ შემდეგი მოდალური ოპერატორები $[↑]$ და $\langle ↑ \rangle$. $[↑]$ ოპერატორი განვიხილოთ, როგორც ტოპოლოგიური ინტერიორის აღების ოპერატორი, ხოლო $\langle ↑ \rangle$ განვიხილოთ, როგორც ტოპოლოგიური ჩაკეტვის ოპერატორი. ასევე შემოვიტანოთ $\Box$ და $\Diamond$, სადაც $\Diamond$ ოპერატორის სიმრავლური ინტერპრეტაცია იქნება f^{-1} .

განმარტება 4.3 ტოპოლოგიური ფუნქციური მოდელი არის დალაგებული წყვილი $\mathcal{M} = (f_\tau, V)$, სადაც f_τ არის ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი, ხოლო $V : PV \rightarrow \wp(f_\tau)$ არის ასახვა პროპოზიციული ცვლადების სიმრავლიდან f_τ -ის ქვესიმრავლეთა სიმრავლეში.

ტოპოლოგიური ფუნქციური მოდელის $\mathcal{M} = (f_\tau, V)$ რაიმე $x \in f_\tau$ წერტილისთვის და რაიმე $\phi \in \mathcal{ML}$ ფორმულისთვის განვმარტოთ ფორმულის ჭეშმარიტება ამ წერტილში, ინდუქციით ϕ -ზე. სტანდარტული ფორმულებისთვის, ფორმულის ჭეშმარიტება განიმარტება, როგორც 1.7 ქვეთავში. ახალი მოდალური ოპერატორებისთვის განვმარტოთ შემდეგნაირად:

1. $\mathcal{M}, x \models [↑]\phi \iff \exists U \in \tau(x \in U \wedge \forall y \in U, \mathcal{M}, y \models \phi)$.
2. $\mathcal{M}, x \models \langle ↑ \rangle\phi \iff \forall U \in \tau(x \in U \rightarrow \exists y \in U, \mathcal{M}, y \models \phi)$.

ნებისმიერი ϕ მოდალური ფორმულისთვის, განვმარტოთ $\mathcal{M}$ -ის ქვესიმრავლე $V(\phi)$, რომელსაც გამოყოფს ϕ ფორმულა V გამნიშვნელიანების დროს. ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში, ნებისმიერ მოდალურ ფორმულაზე გამნიშვნელიანება აიწევა ქვეთავი 3.2 მსგავსად, შემდეგი განსხვავებით:

1. $V([↑]\phi) = I(V(\phi))$
2. $V(\langle ↑ \rangle\phi) = C(V(\phi))$
3. $V(\Diamond \phi) = f^{-1}V(\phi)$

ასევე, ანალოგიურად განიმარტება ნებისმიერი ϕ მოდალური ფორმულის შესრულებადობა, ზოგადმართებულობა, განსაზღვრებადობა და ა.შ. (ქვეთავი 3.2).

4.3 ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების მოდალური განსაზღვრებადობა

ვთქვათ მოცემულია $f_\tau = (X, \tau, f)$ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი. შესაძლებელია თუ არა მოდალური ფორმულებით გამოვყოთ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების კლასი, ანუ განსაზღვრებადია თუ არა მოდალურ ენაში ასეთი ფრეიმების კლასი?

ვთქვათ, მოცემულია ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი $f_\tau = (X, \tau, f)$, სადაც τ ალექსანდროვის ტოპოლოგიაა, მაშინ განსაზღვროთ (X, R_τ, f) ორმომართებიანი ფრეიმი. დავამტკიცოთ, რომ ეს ფრეიმი იქნება კვაზიდალაგებული ფუნქციური ფრეიმი.

რადგან f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმია და ვსაზღვრავთ (X, R_τ, f) ორმომართებიან ფრეიმს, ცხადია f -ს ირეფლექსურობა, არგანშტოებულობა და ორი სიმალის ქონა შენარჩუნებული იქნება. შევამოწმოთ შეთანხმებულობის (1) და (2) პირობები. ტოპოლოგიური შეთანხმებულობის პირობის თანახმად $f^{-1}(X)$ ღიაა. ავიღოთ ნებისმიერი x , ისეთი, რომ $f(x) = y$, ანუ xfy . მაშინ $x \in X_1$, ხოლო რადგან X_1 ღიაა და მაშასადამე R_τ -ს აზრით ზედა კონუსია, ამიტომ ნებისმიერი z -სთვის, თუ $xR_\tau z$, მაშინ $z \in X_1$. მაშინ არსებობს $k \in X$ წერტილი, ისეთი, რომ $f(z) = k$, ანუ zfk . აქედან გამომდინარე სრულდება რელაციური ფუნქციური ფრეიმის შეთანხმებულობის (1) პირობა. ტოპოლოგიური შეთანხმებულობის პირობის თანახმად $f^{-1}(X)$ ჩაკეტილიცაა. ავიღოთ ნებისმიერი x , ისეთი, რომ $f(x) = y$, ანუ xfy . მაშინ $x \in X_1$, ხოლო რადგან X_1 ჩაკეტილია და მაშასადამე R_τ -ს აზრით ქვედა კონუსია, ამიტომ ნებისმიერი z -სთვის, თუ $zR_\tau x$, მაშინ $z \in X_1$. მაშინ არსებობს $z \in X_1$ წერტილი, ისეთი, რომ $f(z) = k$, ანუ zfk . აქედან გამომდინარე სრულდება რელაციური ფუნქციური ფრეიმის შეთანხმებულობის (2) პირობა. ჩვენს მიერ ასე განსაზღვრული R_τ არის კვაზიდალაგება, შესაბამისად ჩვენს მიერ განსაზღვრული (X, R_τ, f) ორმომართებიანი ფრეიმი არის კვაზიდალაგებული ფუნქციური ფრეიმი.

ვთქვათ, მოცემულია კვაზიდალაგებული ფუნქციური ფრეიმი (X, R, f) . ავავით შესაბამისი ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი $f_\tau = (X, \tau_R, f)$.

რადგან კვაზიდალაგებული ფუნქციური ფრეიმისგან ვაგებთ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმს, f მიმართების თვისებები შენარჩუნებული იქნება. შევამოწმოთ შეთანხმებულობის ტოპოლოგიური პირობა. ავიღოთ ნებისმიერი $x \in f^{-1}(X)$. მაშინ $x \in X_1$. მაშინ არსებობს $y \in X$, ისეთი, რომ $f(x) = y$, ანუ xfy . ე.ი. $y \in X_2$. შეთანხმებულობის (1) პირობის თანახმად, ნებისმიერი $z \in X$, ისეთისთვის, რომ xRz , არსებობს $k \in X$, ისეთი, რომ zfk , ანუ $f(z) = k$. ე.ი. $z \in X_1$ და $k \in X_2$. ე.ი. z ეკუთვნის X -ის ზედა კონუსს. ანუ $X_1 = f^{-1}(X)$ ღიაა სრულდება. შევამოწმოთ ჩაკეტილობა. ავიღოთ ნებისმიერი $x \in f^{-1}(X)$. მაშინ $x \in X_1$. ამიტომ არსებობს $y \in X$, ისეთი, რომ $f(x) = y$, ანუ xfy . ე.ი. $y \in X_2$. შეთანხმებულობის (2) პირობის თანახმად, ნებისმიერი, ისეთი $z \in X$ -სთვის, რომ zR_x , არსებობს $k \in X$, ისეთი, რომ zfk , ანუ $f(z) = k$. ე.ი. $z \in X_1$ და $k \in X_2$. ე.ი. z ეკუთვნის X -ის ქვედა კონუსს. ანუ $X_1 = f^{-1}(X)$ ჩაკეტილია τ_R ტოპოლოგიაში. შესაბამისად, ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმის შეთანხმებულობის პირობა სრულდება. ჩვენს მიერ განსაზღვრულ $f_\tau = (X, \tau_R, f)$ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში τ_R არის ალექსანდროვის ტოპოლოგია.

როგორც ვაჩვენეთ, არსებობს ურთიერთცალსახა თანადობა კვაზიდალაგებულ ფუნქციურ ფრეიმებსა და ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმებს შორის, სადაც τ ალექსანდროვის ტოპოლოგიაა. შესაბამისად, კვაზიდალაგებული ფუნქციური ფრეიმები შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების ქვეკლასი. კვაზიდალაგებული ფუნქციური ფრეიმების

ლოგიკა არის $S4_R$. შევამოწმოთ, რომ $S4_R$ ზოგადმართებულია ნებისმიერ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმზე.

რადგან ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში f მიმართება ასახვაა, ცხადია, რომ ირეფლექსურობის, 2 სიმადლის და არაგანშტოებულობის აქსიომები სრულდება ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში. ასევე ვიცით, რომ ნებისმიერი ტოპოლოგიური სივრცის ლოგიკა მოიცავს $S4$ -ს, ამიტომ $S4$ -ის აქსიომებიც სრულდება ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში. შევამოწმოთ შეთანხმებულობის (1) და (2) პირობის აქსიომები. შევამოწმოთ $(1) = \Diamond T \rightarrow [\uparrow] \Diamond T$. ცხადია, $X \Vdash (1)$ სიმრავლურ ენაზე გადაიწერება შემდეგნაირად: $f^{-1}(X) \subseteq I(f^{-1}(X))$, ე.ი. X -ის წინარესახე შედის თავის ინტერიორში, ანუ $f^{-1}(X)$ ღიაა. მეორე მხრივ, $X \Vdash (\uparrow) \Diamond T \rightarrow \Diamond T$ სიმრავლურად ნიშნავს, რომ $C(f^{-1}(X)) \subseteq f^{-1}(X)$ ანუ X სიმრავლის წინარესახის ჩაკეტვა შედის წინარესახეში, ანუ $f^{-1}(X)$ ჩაკეტილია. რადგან, შეთანხმებულობის პირობის ძალით, $f^{-1}(X)$ ღიაც არის და ჩაკეტილიც, ცხადია, რომ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში ორივე ეს აქსიომა ზოგადმართებულია. აქედან გამომდინარე ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა არის $S4_R$. იქედან, რომ $S4_R$ აქსიომატიზირდება სალქვისტის ფორმულებით და და თეორემა 3.3-დან გამომდინარე, სამართლიანია შემდეგი:

თეორემა 4.2 ბი-მოდალური ლოგიკა $S4_R$ სრულია ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების მიმართ.

4.4 ღია და უწყვეტი ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების ლოგიკა

განვიხილოთ, f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმები და შევეცადოთ მოდალური ფორმულების ენაზე დავახასიათოთ ამ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების შინაგანი თვისებები: ღიობა, უწყვეტობა.

f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების უწყვეტობა განისაზღვრება შემდეგი ფორმულით:

$$\Box[\uparrow]p \rightarrow [\uparrow]\Box p$$

თეორემა 4.3 f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი უწყვეტია მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ f_τ -ში ზოგადმართებულია $\Box[\uparrow]p \rightarrow [\uparrow]\Box p$.

დამტკიცება: აუცილებლობა: დავუშვათ, f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი უწყვეტია. V ნებისმიერი გამნიშვნელიანებისთვის და ნებისმიერი x წერტილისთვის დავუშვათ $(f_\tau, V), x \Vdash \Box[\uparrow]p$. ე.ი. არსებობს $y \in f_\tau$, ისეთი, რომ $f(x) = y$ და $(f_\tau, V), y \Vdash [\uparrow]p$ ანუ არსებობს $U \subset f_\tau$ ღია სიმრავლე, ისეთი, რომ ნებისმიერი $z \in U$ წერტილისთვის $(f_\tau, V), z \Vdash p$. რადგან f ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი უწყვეტია, $f^{-1}(U)$ ღიაა და ნებისმიერი $x \in f^{-1}(U)$ წერტილისთვის $(f_\tau, V), x \Vdash \Box p$. რადგან $x \in f^{-1}(U)$ და ეს უკანასკნელი ღიაა, $(f_\tau, V), x \Vdash [\uparrow]\Box p$. რადგან V ნებისმიერად იყო აღებული და x -იც ნებისმიერია, f_τ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში ზოგადმართებულია $\Box[\uparrow]p \rightarrow [\uparrow]\Box p$.

საკმარისობა: დავუშვათ, f_τ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში ზოგადმართებულია $\Box[\uparrow]p \rightarrow [\uparrow]\Box p$ და ვაჩვენოთ, რომ f_τ უწყვეტია. ანუ ნებისმიერი $U \subseteq X$ -სთვის, თუ $U \in \tau$, მაშინ $f^{-1}(U)$ ღიაა. ვთქვათ $V(p) = U$. მაშინ ნებისმიერი $x \in f^{-1}(U)$ წერტილისთვის არსებობს ერთადერთი $y \in U$, ისეთი, რომ $f(x) = y$. ამიტომ, $(f_\tau, V), y \Vdash [\uparrow]p \Rightarrow (f_\tau, V), x \Vdash \Box[\uparrow]p$. ასევე ვიცით, რომ $(f_\tau, V), x \Vdash [\uparrow]\Box p$ მაშინ არსებობს $V \in \tau$, ისეთი, რომ $z \in U$ და $(f_\tau, V), z \Vdash \Box p$. განვიხილოთ $V \cap X_1$. შეთანხმებულობის პირობის გამო $(V \cap X_1) \in \tau$. რადგან $f(x) = y$ და $x \in V$, მაშინ $x \in (V \cap X_1)$. რადგან $(V \cap X_1) \Vdash \Box p$, ამიტომ $(V \cap X_1) \subseteq f^{-1}(U)$. აქედან გამომდინარე $f^{-1}(U) \in \tau$.

f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების ღიობა განისაზღვრება შემდეგი ფორმულით:

$$[\uparrow]\Box p \rightarrow \Box[\uparrow]p$$

თეორემა 4.4 f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი ღიაა მაშინ და მხოლოდ მაშინ, თუ f_τ -ში ზოგადმართებულია $[\uparrow]\Box p \rightarrow \Box[\uparrow]p$.

დამტკიცება: აუცილებლობა: ვთქვათ, f_τ ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი ღიაა. V ნებისმიერი გამნიშვნელიანებაა. ვთქვათ, x ნებისმიერი წერტილისთვის $(f_\tau, V), x \models [\uparrow]\Box p$. მაშინ არსებობს $U \subset f_\tau$ ღია ქვესიმრავლე, ისეთი, რომ $x \in U$ და ნებისმიერი $y \in U$ წერტილისთვის $(f_\tau, V), y \models \Box p$.

1. ვთქვათ, $x \notin X_1$, სადაც $X_1 = f^{-1}(X)$. მაშინ $(f_\tau, V), x \models \Box[\uparrow]p$.

2. ვთქვათ, $x \in X_1$. განვიხილოთ $U_1 = U \cap X_1$. U_1 ღიაა, რადგან U -ც და X_1 -ც ღიებია. ასევე, $U_1 \subseteq U$, ამიტომ ნებისმიერი $y \in U_1$ -სთვის, $(f_\tau, V), y \models \Box p$. ე.ი. ნებისმიერი $z \in f(U_1)$ -სთვის $(f_\tau, V), z \models p$. რადგან $f(U_1)$ ღიაა, $(f_\tau, V), z \models [\uparrow]p$. აქედან გამომდინარე, რადგან $f(x) \in f(U_1)$, ამიტომ $(f_\tau, V), x \models \Box[\uparrow]p$.

საკმარისობა: დავუშვათ, f_τ ტოპოლოგიურ ფუნქციურ ფრეიმში ზოგადმართებულია $[\uparrow]\Box p \rightarrow \Box[\uparrow]p$. ვაჩვენოთ, რომ f_τ ღიაა. ავიღოთ ნებისმიერი $U \in \tau$ ღია სიმრავლე და ვაჩვენოთ, რომ $f(U) \in \tau$ ღიაა. V გამნიშვნელიანება ავაგოთ შემდეგნაირად: $V(p) = f(U)$. ავიღოთ ნებისმიერი $y \in f(U)$. არსებობს $x \in U$ ისეთი, რომ $f(x) = y$. აქედან გამომდინარე, $(f_\tau, V), x \models [\uparrow]\Box p$. ასევე $(f_\tau, V), x \models \Box[\uparrow]p \Rightarrow (f_\tau, V), y \models [\uparrow]p$. ამიტომ არსებობს $W \in \tau$ ღია სიმრავლე ისეთი, რომ $y \in W$ და $W \subseteq V(p) \Rightarrow W \subseteq f(U)$. ე.ი. რადგან y ნებისმიერად იყო აღებული და მოეძებნა ღია მიდამო ისეთი, რომ მთლიანად ვარდება $f(U)$ -ში, აქედან გამომდინარე $f(U)$ -ც ღიაა.

5 დასკვნა და მომავალი კვლევა

ნაშრომში განვიხილეთ ასახვების მოდალური ლოგიკა, როდესაც ასახვის დომენი და კოდომენი (ა) უსტრუქტურო სიმრავლეებია; (ბ) ბინარული მიმართებით აღჭურვილი სიმრავლეებია და (გ) ტოპოლოგიით აღჭურვილი სიმრავლეებია. თითოეულ ამ შემთხვევაში ჩვენ მოვახერხეთ საბაზო ლოგიკის აქსიომატიზირება და მივიღეთ შესაბამისი ლოგიკები K_f , K_R და $S4_R$. აღსანიშნავია, რომ სასურველი სტრუქტურების კლასი (ფუნქციური ფრეიმები, რელაციური ფუნქციური ფრეიმები და ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმები) თითოეულ შემთხვევაში გამოდგა მოდალურად განსაზღვრებადი სალქვისტის ფორმულების მეშვეობით. დამატებით, ჩვენ განვიხილეთ შემთხვევები, როდესაც რელაციური ფუნქციური ფრეიმი მოსულია პიმორფული ასახვიდან, ხოლო ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმი მოსულია ღია-უწყვეტი ასახვიდან. თითოეულ შემთხვევაში მოხერხდა შესაბამისი ბი-მოდალური ლოგიკის აქსიომატიზება სალქვისტის ფორმულით. შედეგად მივიღეთ ლოგიკები K_p და $S4_p$. ამგვარად, საფუძველი ჩაეყარა პიმორფული და ღია-უწყვეტი ასახვებით გაჩენილი სტრუქტურების მოდალური კვლევის მიმართულებას. ამ მიმართულებით მომავალი კვლევა შესაძლებელია შემდეგ საკითხებზე:

- რელაციური ფუნქციური ფრეიმების $f : \mathfrak{F}_1 \rightarrow \mathfrak{F}_2$ შემთხვევაში, თუ ფრეიმები $\mathfrak{F}_i$ აღებულია რაიმე კრიპკე სრული მოდალური L ლოგიკის ფრეიმების კლასიდან, L -ის რა თვისებები შეიძლება გადავიტანოთ შესაბამის ბი-მოდალურ ლოგიკაზე? ანალოგიური შეკითხვა შეიძლება დაისვას ტოპოლოგიური ფუნქციური ფრეიმების შემთხვევაშიც.

- განსაკუთრებულად საინტერესო შეიძლება აღმოჩნდეს იმ შემთხვევის გამოკვლევა, როდესაც $f : \mathfrak{F}_1 \rightarrow \mathfrak{F}_2$ ფუნქციურ ფრეიმში $\mathfrak{F}_1$ ან $\mathfrak{F}_2$ ფრეიმი რაიმე დაფიქსირებული სასრული ფრეიმია (ან სასრული ტოპოლოგიური სივრცეა).

• როგორც ვნახეთ, ასახვების მოდალურ ენაში არ არის განსაზღვრებადი ისეთი მნიშვნელოვანი თვისებები, როგორიცაა ინექციურობა და სურექციულობა, თუმცა ეს თვისებები განსაზღვრებადი ხდება, თუ ვისარგებლებთ უფრო მდიდარი ტემპორალური ენით. კვლევის გაგრძელების ერთ-ერთი მიმართულებაა საბაზისო ლოგიკების აქსიომატიზება ამ უფრო მდიდარ სიგნატურაში.

ლიტერატურა

- [1] Patrick Blackburn, Maarten de Rijke, and Yde Venema. *Modal logic*. Cambridge University Press, 2001.
- [2] Alexander Chagrov and Michael Zakharyashev. *Modal logic*. Clarendon Press, 1997.
- [3] J. C. C. McKinsey and Alfred Tarski. The algebra of topology. *The Annals of Mathematics*, 45(1):141, 1944.
- [4] Johan van Benthem and Guram Bezhanishvili. Modal logics of space. In *Handbook of Spatial Logics*, pages 217–298. 2007.

Kote Razmadze

Bi-modal logic of open-continuous maps

Summary

Modal logic is a formalism, which was introduced for formal mathematical analysis of possibility and necessity, however it turned out to be useful for studying various philosophical, mathematical and computer science phenomena. Semantics of Modal Logic is usually given with the help of certain mathematical structures, from which Kripke Frames and topological spaces are especially important. Kripke Semantic for Modal Logic is widespread, however in recent years the Topological Semantics is quite actively explored as well. In semantics special role is played by validity-preserving maps. Our goal is to characterize the properties of such maps by means of a bi-modal language.

The paper consists of 4 sections. In the first section there are the basic definitions and some new structures are introduced. Initially, we consider the maps between two sets without any additional structure. The resulting Kripke frames are called Functional Frames. We study internal features of such structures and show that any functional frame is assembled from the simplest functional frames with the help of the operations of generated subframe, disjoint union and taking a p-morphic image. In the second section we show that the class of functional frames is modally definable, however the subclasses of injective and surjective functional frames are not modally definable. We also show that modal logic K_f of functional frames is complete with respect to the class of functional frames. In the third section of the paper we consider the maps between two Kripke frames. We introduce bi-relational structures, which we call Relational Functional Frames. These structures bear all the features of functional frames, although an additional feature is present which is identified and called a Coherence Feature. To characterize relational functional frames, we employ the bi-modal language. We show that the class of relational functional frames is modally definable in this language. Moreover, classes of monotone and p-morphic relational functional frames are also definable. Corresponding bi-modal logics are axiomatized in the same section. The main objective of the paper is achieved in the fourth section, where we equip the domain and co-domain of a functional frame with topological structure. Such structures are called Topological Functional Frames. We identify the appropriate coherence condition to

characterize topological functional frames and show that this class is modally definable in the bi-modal language. Furthermore, we characterize the subclasses of continuous, open and interior topological functional frames modally and axiomatize the corresponding bi-modal logics.

Development Of Tools For Visualization Of Parallel Program Execution Process

Introduction

Unfortunately, parallel programs are more difficult to write, optimize and understand than serial programs, because of concurrency of processes or/and threads they used. Programmer must coordinate communication between processes, synchronize threads and processes, and control access to shared object by threads. Sometimes programmer may carry these actions not as effectively as it is possible, that causes poor performance of program. To determine the bottlenecks of his software product the programmer needs tools for monitoring of application. The objective of such tools is to help programmers to get highest possible performance from their programs on their target architecture. Performance debugging consists of several phases including the phase when performance data is collected and the phase of presentation of collected data to programmer.

There are several systems that analyze performance of applications and they are based on various approaches. For example, trace analysis is used in Scalasca [3], Score-P, Vampir [4], ThreadSpotter, HPCToolkit [5], profiling is used in VTune [7], DVM, ParaDyn [8], PerfMiner, static analysis is used in Intel Inspector XE [6]. All these tools are based on deep investigation of applications, need preliminary studying and are not easy in use. The main goal of our investigation is to develop such tools that will be based on analysis of collected data flow and will help user to understand behavior of his application on parallel computer.

Objectives

In order to support performance debugging a large number of performance indices must be delivered by measurement tools so that programmer can detect and reduce the overheads of their programs. Among these indices completion time and processor utilization rate are very important. Completion time is time spent by execution of various parts of program and it must be reduced as much as possible. Processor utilization rate indicates what percentage of processor time is spent executing „useful“ work, programmer need to know what time is spent executing synchronization, task creation and scheduling, communications between processes, etc. Moreover, performance debugging tool must be simple in use. [1, 2]

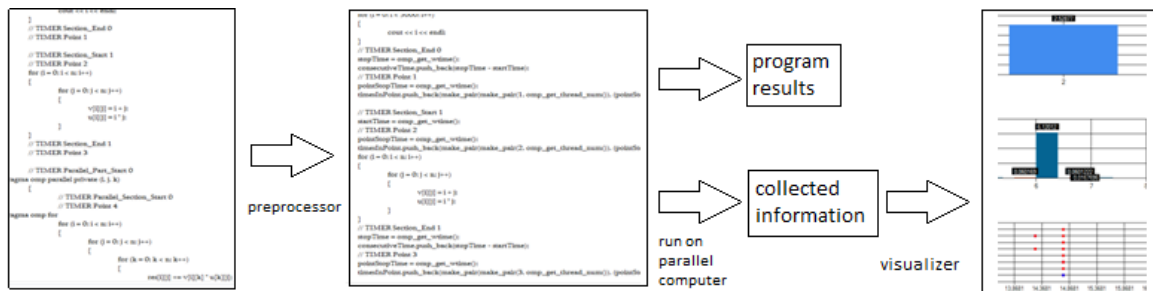
One of the ways to collect such information is tracing. It is most general event driven technique. It is very well suited to measure times spent by program into various parts of program, for example, to measure communication times, or times needed for execution of subprograms, loops, etc. It can be also used for observation of behavior of parallel threads/processes. In our approach user can set control points in the program in any place. There are two types of control points - the first is case when user wants to record only time of passing of the control points and the second is case when user wants to get execution time of program sections. Control points have form of C/C++ comments and are considered as usual comment by C/C++ compiler.

The developed tools have to meet the following conditions:

- They support should both MPI- and OpenMP-programs written on C/C++;
- The environment should be easy to use;
- Collected information should be presented in both text and graphically form;

- Offline and online modes should be supported. In offline mode information will be collected during program execution, and visualized and delivered to user after program execution. In online mode information should be delivered during program execution;
- Application should support both desktop and Web platform

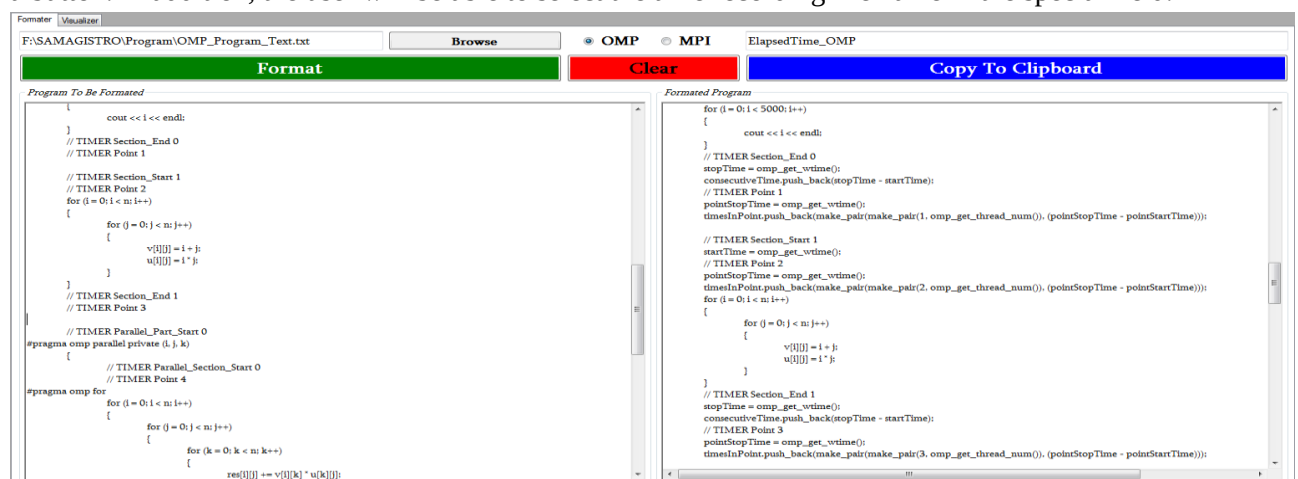
The offered tool consists of two parts. The first part we call preprocessor and it processes control points and program sections set by user. In result we receive C/C++ program that includes all necessary statements for collecting times and recording them into the file. After the program is compiled and run on target computer user obtain result file with time information. The second part of tool is visualizer. It intended for visualization of collected times.

Our research is visualization tools for program understanding. A key component of program execution is knowing what is occurring when program is running, how individual processes and threads are working and how they are communicating. By visualizing the process and thread running periods, waiting/synchronizing periods, communicating periods we help programmer to understand are processes and threads behaving in desired manner or not.

Preprocessing

Before the formatting, the user selects the type of program to be formatted, or which of OpenMP and MPI technology has been used in the program. Preprocessor does not allow file selection, until the user selects the relevant technology. After marking one of the technologies, the user uploads the text file, where the programming code is recorded with the special comment. Upon the start of the formatting the program will begin to search special comments in the code and to record the time counting and file recording commands in their place. After formatting we will get the same program, in which in the place of special comments there will be recorded time counting, file recording and related commands. The result will be recorded in the second read-only text area, where the text may be copied by pressing a button. In addition, the user will be able to select the time recording file name in the special field.

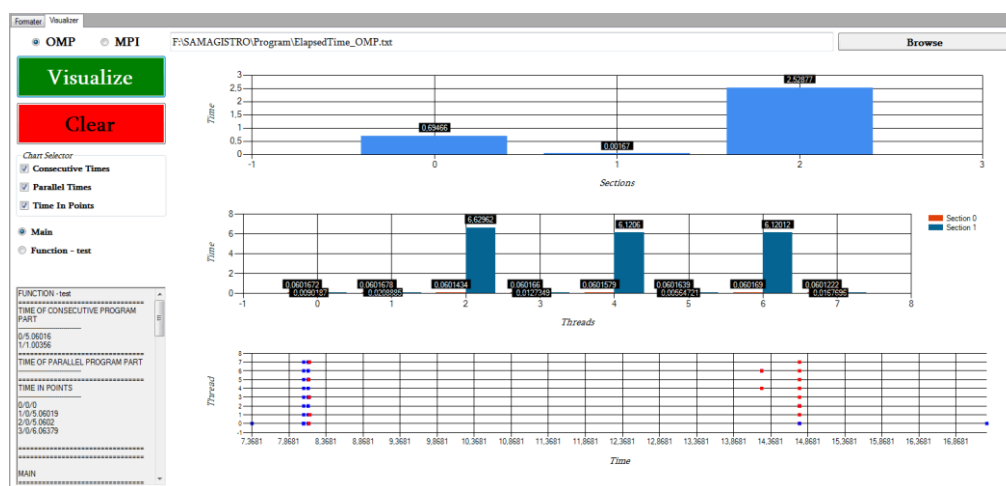
Let consider some special comment:

- **// TIMER Program_Start** - marks point in program where timer started
- **// TIMER Section_Start #** and **// TIMER Section_End #** - marks begin and end points of section, in which run time of the section should be calculated. # is integer, number of section.
- **// TIMER Point #** - indicates check-point place, time of pass of this point is recorded. # is integer, number of point.

Preprocessor replaces these and other special comments by desired C/C++ statements that calculates execution time of sections and registered time of pass of check points and record them into special file in special format. If these sections and points are executed by several processes or threads, times from all process (threads) will be recorded. Visualization of this information gives opportunity to user to watch how processes are running and determine which sections need more computational time, where and why processes/threads are waiting, and how much time is spent on communications between them.

Visualization

Before the visualization the user selects the technology used in investigated program. As in case of the preprocessing, the program does not allow to upload the file until user selects one of the two technologies. After selecting the technology, the program visual aspect changes depending on the technology, OpenMP or MPI, selected by the user. The file content upon the uploading is recorded in the read-only text area. In case of OpenMP technology the availability of function times in the file is examined. In case of availability their number is counted and the radio buttons of this number are reflected in the program. Before the visualization the program reads the times recorded in the predefined format from the time files and other related information. Thereafter three charts in case of OpenMP technology or two charts in case of MPI technology appear. The charts may be selected through the check boxes available in the program.

Error handling

After formatting and visualization the program runs several checks. In case of failure to pass the checks the program stops to work and deliver the relevant message to the user. Also the program stops to work, if the special comments or directives required for time counting are wrongly written or are not written at all by the user.

In order to catch the errors in addition to the general errors and relevant texts the program code provides the special error texts. This makes it easier for the user to work with the program and in case of uploading of a wrong program or time files allows correcting the error.

Conclusion

In this work we presented current status of developed tool for improving of performance of parallel programs. It may be used by any programmer who would like to watch program execution process. The investigated program is not necessary to be parallel (written using MPI or Open MP technologies). In case of serial program the user will be able to determine execution time of various sections of program. In case of parallel program programmer can collect trace information and visualize it.

Future work includes transferring tool on web-platform, development of tools for understanding program structure, supporting on-line visualization.

References:

1. J.C. de Kergomeaux, E. Maillet and J-M. Vincent Monitoring Parallel Programs for Performance Tuning in Cluster Environments. In „Parallel Program Development for Cluster Computing: Methodology, Tools and Integrated Environments”, Nova Science Publishers, New York, 2001
2. J.M. Wozniak, A. Chan, T.G. Armstrong, M. Wilde, E. Lusk, I.T. Foster A model for tracing and debugging large-scale task-parallel programs with MPE // *Proc. Workshop on Leveraging Abstractions and Semantics in High-performance Computing at PPOPP*, 2013
3. Markus Geimer, Felix Wolf, Brian J. N. Wylie, Daniel Becker, David Böhme, Wolfgang Frings, Marc-André Hermanns, Bernd Mohr, Zoltán Szebenyi Recent Developments in the Scalasca Toolset. In *Tools for High Performance Computing 2009, Proc. of the 3rd Parallel Tools Workshop, Dresden, Germany, September 2009, chapter 4, pages 39–51, Springer, 2010.*
4. Andreas Knüpfer, Christian Rössel, Dieter an Mey, Scott Biersdorff, Kai Diethelm, Dominic Eschweiler, Markus Geimer, Michael Gerndt, Daniel Lorenz, Allen D. Malony, Wolfgang E. Nagel, Yury Oleynik, Peter Philippen, Pavel Saviankou, Dirk Schmidl, Sameer S. Shende, Ronny Tschüter, Michael Wagner, Bert Wesarg, Felix Wolf: Score-P – A Joint Performance Measurement Run-Time Infrastructure for Periscope, Scalasca, TAU, and 137 Vampir. In *Proc. of 5th Parallel Tools Workshop, 2011, Dresden, Germany, pages 79-91, Springer Berlin Heidelberg, September 2012*
5. Laksono Adhianto, Sinchan Banerjee, Mike Fagan, Mark Krentel, Gabriel Marin, John Mellor-Crummey, and Nathan R. Tallent. HPCToolkit: Tools for performance analysis of optimized parallel programs. *Concurrency and Computation: Practice and Experience*, 22(6):685–701, 2010.
6. Intel Inspector 2017 [website] <http://software.intel.com/en-us/intel-inspector-xe> – 15.10.2016
7. Intel VTune [website] / Intel Software <http://software.intel.com/en-us/intel-vtune-amplifier-xe> – 15.10.2016
8. Paradyn Tools Project [website] / Paradyn Tools. <http://www.paradyn.org> – 15.10.2016
9. Philip J. Mucci, Daniel Ahlin, Johan Danielsson, Per Ekman, Lars Malinowski. PerfMiner: Cluster-Wide Collection, Storage and Presentation of Application Level Hardware Performance Data. In *Proceedings of 2005 European Conference on Parallel Computers (Euro-Par)*, pages 124-133.

გიორგი სვანაძე, პაატა წერეთელი

პარალელური პროგრამის შესრულების პროცესის ვიზუალიზაციის პროგრამული საშუალებების დამუშავება

სტატიაში განხილულია პარალელური პროგრამების ტრასირების საშუალებათა დამუშავების მიმდინარე მდგომარეობა. მთავარი მიზანი ამ საშუალებებისა არის დაეხმაროს პროგრამისტს გააუმჯობესოს პარალელური პროგრამის მწარმოებლობა. ხშირად პარალელურ გამოთვლით სისტემაზე მომუშავე პროგრამის მწარმოებლობა არის უფრო მცირე, ვიდრე ამას ელოდა პროგრამისტი, ხოლო მწარმოებლობის ანალიზი და ამაღლება საკმაოდ რთული საქმეა. დაბალი მწარმოებლობის მიზეზი შეიძლება იყოს პარალელური პროცესების (ნაკადების) ლოდინი სინქრონიზაციის ან მიღება/გაგზავნის ოპერაციების დროს, საშუალოს არათანაბარი განაწილება პროცესებს (ნაკადებს) შორის, შეტანა-გამოტანის ოპერაციები და სხვა. პრობლემის აღმოსაჩენად საჭიროა მომხმარებელს ჰქონდეს პარალელური პროცესების (ნაკადების) შესრულებაზე მონიტორინგის შესაძლებლობა, რათა გაარკვიოს თუ რომელი პროცესი ან ნაკადი სად ხარჯავს დიდ დროს და სად ხდება მათი ტყუილუბრალოდ მოცდენა. ჩვენს მიერ დამუშავების პროცესში მყოფმა პროგრამულმა საშუალებებმა უნდა მიაწოდოს მომხმარებელს საჭირო ინფორმაცია, რომელიც საშუალებას მისცემს მას განსაზღვროს დაბალი მწარმოებლობის გამომწვევი „ვიწრო ადგილები“ და მათი აღმოფხვრით გააუმჯობესოს მწარმოებლობა. მნიშვნელოვანია აგრეთვე მომხმარებელს ჰქონდეს ამ ინფორმაციის ვიზუალიზაციის შესაძლებლობა. გარდა ამისა, ეს საშუალებები მომხმარებლისთვის ადვილად გამოყენებადი უნდა იყოს, არ უნდა მოითხოვდეს რაიმე სპეციალურ ცოდნას და მომზადებას.

სოციალური მეცნიერებები

თეა გოგოტიშვილი, თამარ ჭიჭინაძე

ნარკოდამოკიდებულების ფსიქოლოგიური ფაქტორები: მოტივაცია, განწყობა, ღირებულებები

თამარ მერაბიშვილი, დიმიტრი ნადირაშვილი

ნევროტულ თავისებურებათა კვლევა ტიპოლოგიის კრილში

ნონა ახალაშვილი

სოციალური ადაპტაციის პრობლემები უმცროს სასკოლო ასაკში

თინათინ ფანცულაია, ანა ოქროსიშვილი

ბულინგი და მისი გამოვლენის ფორმები თანამედროვე მოზარდებში

თინათინ ფანცულაია, მერი ყიფშიძე

ალზრდის სტილის გავლენა მოზარდის სასკოლო შეფოთიანობაზე

მაია კალანდარიშვილი, ნიკა გაბლიშვილი

პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები ქართველ ახალგაზრდებში

თამარ ტუხაშვილი

საზოგადოების დამოკიდებულება სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების მქონე მოსწავლეთა მიმართ

თეა გოგოტიშვილი, თამარ ჭიჭინაძე

ნარკოდამოკიდებულების ფსიქოლოგიური ფაქტორები: მოტივაცია, განწყობა, ღირებულებები

შესავალი

ნარკომანიის პრობლემა კვლავაც უმწვავეს საკითხად რჩება თანამედროვე საზოგადოებისთვის. ეს პრობლემა, თავისი გლობალური ხასიათის გამო, ყველა სახელმწიფოს ზრუნვის საგანს წარმოადგენს. ნარკოტიკის მომხმარებელთა რაოდენობა წლიდან წლამდე იზრდება და ეს ზრდა ძირითადად ახალგაზრდების ხარჯზე ხდება.

ნარკოტიკების არასამედიცინო მოხმარება დესტრუქციულ ზეგავლენას ახდენს, როგორც თავად მომხმარებელზე, ისე მის ოჯახზე და მთლიანად მთელ საზოგადოებაზე. ხშირია ნარკოტიკის ზედოზირებით გამოწვეული სიკვდილიანობის შემთხვევები. ნარკოტიკების მოხმარება უარყოფითად აისახება ადამიანის ფსიქიკურ და ფიზიკურ ჯანმრთელობაზე: ხშირია ფსიქოპათიური ნივთიერებების მოხმარების შედეგად გამოწვეული ფსიქიკური აშლილობები, სომატური დაავადებები. გარდა ამისა ინექციური ნარკოტიკების მოხმარებასთან არის დაკავშირებული ისეთი დაავადებების გავრცელება, როგორიცაა აივ ინფექცია/შიდსი, B და C ჰეპატიტები, სქესობრივი გზით გადამდები სხვა დაავადებები. აღსანიშნავია ნარკოტიკების მოხმარების, შეძენა/ შენახვის თუ გასაღების დანაშაულებრივი ასპექტები და სხვ.

წლების გამოცდილებამ და კლინიკურმა დაკვირვებებმა აჩვენა, რომ მხოლოდ სამედიცინო მიდგომა ნარკომანიის პრობლემისადმი არაეფექტურია როგორც მკურნალობის, ისე რეაბილიტაციის თვალსაზრისით და მითუმეტეს, მაშინ როცა საქმე პრევენციას ეხება.

თანამედროვე მეცნიერული შეხედულებით, ნარკოტიკული დამოკიდებულება მრავალფაქტორიანი პრობლემაა, რომელშიც მოიაზრება სამედიცინო, ბიოლოგიური, ფსიქოლოგიური, სოციალური და სულიერი ასპექტები.

ნარკოდამოკიდებულება, ისევე როგორც სხვა ფსიქოპათიური ნივთიერებების მოხმარებაზე დამოკიდებულება (წამლადამოკიდებულება) ადიქტიურ ქცევის სახეს წარმოადგენს.

განასხვავებენ დამოკიდებულების ქიმიურ და არაქიმიურ ფორმებს. ქიმიურ ფორმებს მიეკუთვნება წამლადამოკიდებულება (ალკოჰოლიზმი და ნარკომანია), ხოლო არაქიმიურ ფორმებს - ქცევითი დამოკიდებულების სხვადასხვა გამოვლინებები.¹

ადიქტიური ქცევის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ რეალობისგან განსვლის მიზნით, ადამიანები ცდილობენ, ხელოვნური გზით შეცვალონ თავინთი ფსიქიკური მდგომარეობა, რაც მათ უსაფრთხოების, შინაგანი წონასწორობის აღდგენის ილუზიას უქმნის. ადიქტიური ქცევა, თავისი არსით დესტრუქციულია, რადგან ფსიქიკური მდგომარეობის შეცვლა ხდება ქიმიური ნივთიერების მიღებით ან გარკვეულ საქმიანობაზე ყურადღების მუდმივი გადატანით, რასაც თან ახლავს ინტენსიური ემოციური რეაქცია.^{2,3}

ნარკომანია, იგივე წამლადამოკიდებულება, არის დაავადება, რომელიც გამოწვეულია ნარკოტიკული ნივთიერებების სისტემატური მოხმარებით და ვლინდება ამ ნივთიერებებზე მიჯაჭვულობით.

¹ ნარკოლოგია – გ. ლეჟავას რედაქციით, თბილისი 2011წ

² სირბილაძე თ. და სხვ. თვალთ გაუუსწოროთ რეალობას ანუ რა ვასწავლოთ ნარკომანიაზე. თბილისი 2003

³ გოგოტიშვილი თ. ანთისოციული ქცევა და პრევენციული სტრატეგიები განწყობის თეორიის თვალსაზრისით; „საქართველოს ფსიქოლოგიის მაცნე“. თბილისი; 2013

ნარკოდამოკიდებულების პრობლემა სხვადასხვა ფსიქოლოგიურ თეორიაში

სამეცნიერო ლიტერატურის ანალიზიდან ჩანს, რომ ნარკომანიის პრობლემის მიმართ სხვადასხვა ფსიქოლოგიურ მიმდინარეობას განსხვავებული ხედვები გააჩნია.^{4,5} მოკლედ განვიხილოთ ზოგიერთი მათგანი:

ფსიქოანალიტიკური მიდგომა ალკოჰოლიზმსა და ნარკომანიას, ისევე როგორც ყველა სხვა პრობლემას, ადრეულ ბავშვობაში ჩამოყალიბებულ ფიქსაციებს უკავშირებს.

დალევის „გადაყლაპვის“ პროცესი ფსიქოანალიზში პიროვნების დაცვითი მექანიზმის სახით განიხილება, რომელიც ალკოჰოლიკს ისეთი განცდებისგან იცავს, როგორიცაა, შიში, სირცხვილი, ბრალეულობა.

ალკოჰოლიზმს ფსიქოანალიზი განიხილავს, როგორც ადრეული ბავშვობის ასაკში მიღებული ტრავმატიზაციის შედეგს. „ალკოჰოლში გაქცევა“ როგორც წესი არის გაუსაძლისი შინაგანი მდგომარეობიდან თავდაცვის ნევროზული სტრატეგია. ადამიანი ცდილობს გამოიყენოს ალკოჰოლი მტანჯველი ემოციების - უსუსურობის და სასოწარკვეთის განცდების ჩასახშობად.

ნარკოდამოკიდებულების მქონე პირებს ფსიქოანალიზი ახასიათებს, როგორც ადამიანებს, რომლებსაც არ შეუძლიათ რეალობაში ეძებონ, ის რაც მათ სჭირდებათ, ანუ აქტუალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილების საშუალება.

ნარკოდამოკიდებულება განიხილება, როგორც რეგრესიის შედეგი, რომელიც განპირობებულია „მე“-ს სისუსტით, რომელსაც არ შესწევს ძალა თავიდან აიცილოს ფრუსტრაცია და უმწეობის შეგრძნება. ხშირია ბავშვობაში დაბრუნების სურვილი და ეს დაბრუნება ხდება ხელოვნურად, ნარკოტიკების გამოყენებით.

ბიპვეორისტები მიიჩნევენ, რომ ადამიანის ქცევა გარე სტიმულით დეტერმინირებულ რეაქციას წარმოადგენს. ბიპვეორისტული თეორიის კონტექსტში, ნარკომანის ურთიერთქმედება სამყაროსთან ამავე ჯგუფის წევრი ადამიანებით შემოიფარგლება. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, ნარკომანის პიროვნული თავისებურებებია: სისუსტე, დაბალი სტრეს გამძლეობა, საკუთარ თავში დაურწმუნებლობა. ნარკომანი ცდილობს გაექცეს ნებისმიერ პასუხისმგებლობას. ცალკეულ ჯგუფებთან გაერთიანება ნარკომანისთვის დამახასიათებელი ერთ - ერთი სოციალური მოთხოვნილებაა. ჯგუფის წევრებს მათთვის სასიცოცხლო აქტუალობის მოთხოვნილება - ნარკოტიკის მოპოვება აერთიანებთ. ამ ჯგუფში მას სთავაზობენ იმას, რისი მიღებაც რეალურ სამყაროში შეუძლებელია, ანუ ამ გარემოში ხდება მისი პოზიტიური სტიმულირება. სხვა წრეში, მათ შორის ოჯახურშიც, მას განკითხვის, აგრესიისა და უარყოფის გარდა არაფერი ელოდება. აღსანიშნავია ნარკომანის მიზანდასახულობა და ქცევის მაღალფექტურობა ნარკოტიკის მოძიების და მოპოვების საქმეში. არანაირი ბარიერი მისთვის დაბრკოლებას არ წარმოადგენს.

ამრიგად, ბიპვეორისტული მიდგომის თანახმად, ნარკომანია ნარკომანის გარემოსთან ადაპტაციის ხელშემწყობი ქცევის წესია, რომელიც საკუთარი სიცოცხლის რისკთან დაკავშირებული სპეციფიკურ ცხოვრებისეულ ნირთან არის დაკავშირებული. მასზე უარის თქმა ნარკომანისთვის დეზადაპტაციური ქმედება იქნებოდა. ფიზიკური ყოფნა და ქცევა ნარკომანს ბედნიერებას არ უქადის, ნარკოტიკების მოხმარება კი - პრობლემებისგან თუნდაც დროებით გაქცევას უზრუნველყოფს.

კოგნიტური მიდგომის ფარგლებში ნარკომანიის წარმოშობის მიზეზებისა და შედეგების თაობაზე ყველაზე უფრო ფართო გავრცელება ჰპოვა კონტროლის ლოკუსის კონცეფციამ. რომლის

⁴ გოგოტიშვილი თ. ნარკომანიის ანალიზი ფსიქოთერაპიული თეორიების კონტექსტში. ნარკომანიის პრევენციის ფსიქოლოგიურ-სოციალური საფუძვლები; ნადირაშვილი დ. (რედაქტორი), კრებული. „ნეკერი“. თბილისი, 2009.

⁵ Березин С.В., Лисецкий К.С., Назаров Е.А. Психология наркотической зависимости и созависимости (монография) Москва МПА 2001
<http://www.drugabuse.gov/> National Institute on Drug Abuse

მიხედვით, ადამიანთა ერთი კატეგორია თავიანთ საქციელს შინაგანი მიზეზებით ხსნიან, ხოლო მეორე ნაწილი ყოველთვის გარემოს მიაწერენ. პირველ კატეგორიას ინტერნალებს უწოდებენ, ხოლო მეორენი - ექსტერნალებს წარმოადგენენ.

ნარკოდამოკიდებული ადამიანები თავიანთ ცხოვრების წესში გარემოს ადანაშაულებენ. ისინი დარწმუნებულნი არიან იმაში, მათ მიერ ნარკოტიკების გამოყენებაში ან სხვას მიუძღვის ბრალი, ან შემთხვევითობაა. სწორედ შინაგანი კონტროლის უქონლობაა ერთ -ერთი მიზეზი, რის გამოც არ შეუძლიათ ნარკოტიკის მოხმარების შეწყვეტა.

ე. ბერნის თეორიის მიხედვით, პიროვნების სრულფასოვნად განვითარება მაშინ ხდება, თუ „მშობელს“, „მოზრდილსა“ და „ბავშვს“ შორის გაწონასწორებული მდგომარეობაა. „ეგო“ - ამ მდგომარეობით, ეს ადამიანები, შინაგანი კონფლიქტის არსებობის შემთხვევაშიც ადვილად ასერხებენ პრობლემის მოგვარებას. ბევრი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ ნარკომანიის შემთხვევაში დომინირებულია „ბავშვის“ ეგო - მდგომარეობა. ტრანსაქციული ანალიზის მიხედვით, ნარკომანია შეიძლება განხილული იქნას, როგორც თამაში, სადაც ოჯახის ყველა წევრი თავის როლს ასრულებს. არსებულ მიმართებებში, თითოეულს გააჩნია თავისი არაცნობიერი სარგებელი. ამ პირობებში, არცერთ მონაწილეს არ შეუძლია ცვლილების განხორციელება, დამოკიდებულების შეცვლა. ასეთ ვითარებაში ხდება ნარკოტიკების მიმართ დამოკიდებულების ფიქსაცია. ტრანსაქციულ ანალიზში სცენარების გაანალიზება, ხშირ შემთხვევაში აჩვენებს ნარკომანის ოჯახში ისეთი რთული პრობლემის არსებობაზე, როგორიცაა თანადამოკიდებულება.

იმ შემთხვევაში, თუ ნარკომანიას სისტემური ოჯახური ფსიქოთერაპიის თვალსაზრისით განვიხილავთ, ვნახავთ რომ ეს ოჯახური დაავადებაა, „ოჯახური პრობლემა“. ნარკომანი თანდათან „ითრევს“ თავის დაავადებაში ახლობელ ადამიანებს, რომლებსაც უწყალობდებოთ თანადამოკიდებულება. გარდა ამისა, ბავშვი, რომელიც ასეთ ოჯახში იზრდება დისფუნქციური სისტემის ელემენტს წარმოადგენს და მთელი რიგი ფაქტორების ზემოქმედებას განიცდის, რომლებმაც შესაძლოა ბიძგი მისცეს დაავადების განვითარებას. როცა ბავშვი გაიზრდება, ის თავის გამოცდილებას გადაიტანს ზრდასრულ ცხოვრებაში და ან თვითონ გახდება ქიმიურად დამოკიდებული ან თავის ცხოვრებას ამ დამოკიდებულების მქონე ადამიანს დაუკავშირებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ არსებულ ფსიქოლოგიურ მიმართულებებში არ მოიპოვება ერთი რომელიმე თეორია თუ კონცეფცია, რომელიც სხვა თეორიის მოშველიების გარეშე სრულ წარმოდგენას მოგვცემს ფენომენზე, რომელიც ნარკოტიკების მოხმარების დაწყებასა და მასზე დამოკიდებულების ჩამოყალიბებასთან არის დაკავშირებული.

როგორც ჩატარებული კვლევებიდან ცნობილია,⁶ ნარკოტიკებთან პირველი შეხება ძირითადად მოზარდობის პერიოდში ხდება. მოზარდობის პერიოდი ახალგაზრდის წინაშე უამრავ პრობლემას და ამოცანას აყენებს: მათ უნდა მოიპოვონ აღიარება თავის ასაკობრივ ჯგუფში, ისწავლონ პარტნიორული ურთიერთობები, დაიწყოთ სექსუალური ცხოვრება, აირჩიონ პროფესია; შექმნან ღირებულებათა საკუთარი სისტემა.

ნარკოტიკის გასინჯვისა და მოხმარების მოტივაციის სხვადასხვა კლასიფიკაციები არსებობს, მაგრამ ერთ - ერთი ყველაზე ვალიდური, დაფუძნებული ნარკოტიკების მომხმარებელთა თვითდაკვირვებაზე, ეკუთვნის ვილჰელმ კეუსს.⁷ ამ კლასიფიკაციით, ნარკოტიკებს სინჯავენ/ მოიხმარენ სხვადასხვა მოტივაციით:

- „სხვები მოიხმარენ“ - „მინდა ვიყო ისეთი, როგორც სხვები“

⁶ Rosenbaum, M; Safety First: a Reality – Based Approach to Teens and Drugs. 2007

⁷ ჯავახიშვილი ჯ. წამლადამოკიდებულების ეტიოლოგიის ფსიქოლოგიური, სოციალური და პიროვნების განვითარებასთან დაკავშირებული ფაქტორები. გ.ლეჟავა (რედ), ნარკოლოგია, თბილისი 2011

- პრობლემებისგან თავის დასაცავად (სოციალური ურთიერთობების გააღვივება, სიმორცხვის გადალახვა, შფოთვის დაქვეითება)
- აინტერესებთ ახალი შთაბეჭდილებები - „შთაბეჭდილებების მაძიებლობა“
- სიამოვნების განცდა
- „უნდათ ყველაფერი ბევრი“

ნარკომანიის პრევენცია - განწყობის თეორიის მიხედვით

თანამედროვე ქართული განწყობის სკოლის წარმომადგენელი ჩვენი მეცნიერების მიერ (დ. ნადირაშვილი და სხვ.), განწყობის ანთროპულ თეორიაზე დაყრდნობით, ახალი და პრაქტიკულად გამოყენებადი შეხედულებები არის გამოთქმული ნარკომანიის პრევენციის თვალსაზრისით,⁸ რომლის ძირითადი არსი შემდეგში მდგომარეობს:

განწყობის თეორიის მიხედვით, ადამიანს აქვს ტენდენცია შექმნას მისთვის თავსებადი და არათავსებადი განწყობების სისტემა, რომელშიც გაერთიანდებიან განწყობები, რომლებიც ერთმანეთთან მიმდებლობით ხასიათდებიან და უპირისპირდებიან ისეთ განწყობებს, რომლებიც მათდამი მიუღებლობით ხასიათდებიან.

განწყობის თეორიის მიხედვით, ნარკომანიის განწყობები თავსებადია ნარკოტიკის მიღებასთან, კრიმინალთან, სიამოვნების კულტთან. არათავსებადია ნებელობით ქცევასთან, სხვაზე ზრუნვასთან, პასუხისმგებლობასთან. ნარკომანიისგან განსხვავებით, მაღალი ღირებულების მქონე ადამიანისთვის თავსებადია ჰუმანისტური ღირებულებები, ვაჟაკობა, მორალი, ტოლერანტობა, ჯანმრთელი სულისა და სხეულის კულტი, განათლება, სოციალურობა.

როდესაც ახალგაზრდისათვის ასეთი ადამიანი ხდება ავტორიტეტი, მისი ფასეულობები მოზარდისთვისაც მისაღები ხდება, თან ეს ფასეულობები ერთმანეთში თავსებად მიმართებებს ქმნიან, ამიტომ ასეთი ახალგაზრდა საკუთარ თავთან კონფლიქტში არ იქნება. მისთვის მიუღებელი იქნება ნარკომანიის განწყობები. ეს კი ყველაზე დიდი გარანტიაა, რომ ასეთი განწყობების ახალგაზრდა არ გახდება ნარკოტიკის მომხმარებელი. რაც ნიშნავს იმას, რომ ნარკომანიის პრევენცია შესაძლებელია განახორციელოს ავტორიტეტმა, რომელსაც მოზარდებში შეაქვს მაღალი ღირებულებები, რომლებიც ღისონანსშია ნარკოტიკის მოხმარებასთან.

თემის აქტუალობა

სხვა ქვეყნების მსგავსად, ნარკომანიის პრობლემის სიმწვავე არც საქართველოსთვისაც არის უცხო. ქვეყანაში განვითარებულმა სოციალურმა, პოლიტიკურმა და ეკონომიკურმა მოვლენებმა წარმოშვა მთელი რიგი ფაქტორებისა, რომლებმაც ნარკოტიკების მოხმარების ინტენსიურ ზრდას შეუწყო ხელი. ამასთანავე, აღინიშნება ნარკოტიკების, მათ შორის ინექციური ნარკოტიკების, პირველი მოხმარების ასაკის გაახალგაზრდავება. ასევე გაიზარდა ნარკოტიკების მომხმარებელთა ასაკობრივი დიაპაზონი ბავშვებიდან ხანდაზმულებამდე.

სფეროში არსებულ ნარკოდამოკიდებულებასთან დაკავშირებულ თეორიული თუ პრაქტიკული მასალის, ასევე განწყობის ანთროპულ თეორიაზე დაყრდნობით შემუშავებული ნარკომანიის პრევენციის ახალი შეხედულებების გამოყენებით, მიზანშეწონილად მივიჩნიეთ ვიკვლიოთ ის ფსიქოლოგიური ფაქტორები, რომლებიც შესაძლოა განმსაზღვრელი აღმოჩნდეს ნარკოტიკის მოხმარების დაწყებისას და ასევე უკვე არსებული ნარკოდამოკიდებულების დაძლევის საქმეში. დავადგინოთ მოტივაციური ფაქტორები, რომლებიც უბიძგებს ადამიანს ნარკოტიკის გასინჯვისკენ და ნარკოტიკის მოხმარების შეწყვეტის შემთხვევაში, ეხმარება მათ სიფხიზლის შენარჩუნებაში.

⁸ნადირაშვილი დ. სოციალურ – ფსიქოლოგიური გავლენა. თბილისი. 2009წ. გამომცემლობა „ნეკერი“

კვლევის მიზანი და ამოცანები:

მიზანი:

1. ნარკოტიკის მოხმარების/გასინჯვის ფსიქოლოგიური ფაქტორების დადგენა
2. ნარკოტიკზე დამოკიდებულების დაძლევის საფუძველად მდებარე დისპოზიციური განწყობის

კვლევა

ჰიპოთეზა:

1. ნარკოტიკის პირველად მოხმარებას/გასინჯვას უნდა განსაზღვრავდეს ავტორიტეტის გავლენის ფენომენი (ავტორიტეტის გავლენა)
2. ნარკოტიკის მოხმარებაზე უარის თქმის განმაპირობებელი დისპოზიციური განწყობის რაციონალური და ემოციური კომპონენტები უნდა იყოს ერთმანეთთან თავსებადი.

ამოცანები:

1. დავადგინოთ ჰქონდა თუ არა ნარკომომხმარებლის ავტორიტეტს/ავტორიტეტებს ნარკოტიკების მიმართ დადებითი განწყობა, მაშინ როდესაც პაციენტმა/ბენეფიციარმა პირველად მოიხმარა ნარკოტიკი.

2. ვიკვლიოთ ნარკოდამოკიდებულების დაძლევის მსურველი პაციენტების და რემისიის ფაზაში მყოფი ნარკომომხმარებლის განწყობა ნარკოტიკის მიმართ (ნარკოტიკის მოხმარების მიმართ), სადაც შევძლებთ იმის გარკვევას, პაციენტის/ბენეფიციარის რაციონალური და ემოციური მიმართება ნარკოტიკის მიმართ რამდენად თავსებადია ერთმანეთთან.

3. ვიკვლიოთ რემისიის მდგომარეობაში მყოფი ნარკოდამოკიდებული ადამიანების ღირებულებათა სისტემა. დავადგინოთ პრიორიტეტულ და ნაკლებ მნიშვნელოვან ღირებულებათა ნუსხა.

4. ვიკვლიოთ ნარკოტიკის გასინჯვის და მასზე უარის თქმის (შეწყვეტის) მოტივაციური ფაქტორები

ჩვენს მიერ დასახული მიზნების განხორციელებისთვის, ნარკოდამოკიდებულების თემაზე არსებული ლიტერატურის მოძიების და პრობლემის ირგვლივ ჩატარებული კვლევების გაანალიზების საფუძველზე, შერჩეული იქნა თვისობრივი და რაოდენობრივი კვლევის მეთოდები.

თვისობრივი კვლევის მეთოდებიდან არჩევანი გავაკეთეთ ნაწილობრივ სტრუქტურირებულ ჩაღრმავებელი ინტერვიუს მეთოდზე, რისი მეშვეობითაც ვიკვლევთ ნარკოტიკის პირველად გასინჯვის/მოხმარების და მასზე უარის თქმის/შეწყვეტის განმსაზღვრელ მოტივაციურ ფაქტორებს, ასევე დავადგენთ როგორი დამოკიდებულება ჰქონდა ნარკოდამოკიდებული ადამიანის ავტორიტეტს ნარკოტიკის მოხმარების მიმართ.

რაოდენობრივი კვლევისთვის გამოყენებული იქნა შემდეგი ინსტრუმენტები:

1. შვარცის და ბილსკის ღირებულებათა სისტემის კითხვარი
2. დამოკიდებულების გასაზომი კრიტის, ფაბრიგარისა და პეტის სკალა
3. ოსგუდის სემანტიკური დიფერენციალის სკალა

შვარცის თანახმად,⁹ ღირებულებებს შორის განსხვავების საფუძველია მათ მიერ გამოხატული მოტივაციური ტიპი. ამიტომ ცალკეული ღირებულებები მათი ძირითადი მიზნის მიხედვით დაჯგუფებულია 10 მოტივაციურად განსხვავებულ ტიპად: ძალაუფლება, მიღწევა, ჰელონიზმი,

⁹ В. Н. Карандашев. Методика Шварца для изучения ценностей личности. СПб., 2004

სტიმულაცია, დამოუკიდებლობა, უნივერსალიზმი, კეთილგანწყობა, ტრადიციულობა, კონფორმულობა, უსაფრთხოება.

შვარცის კითხვარი ორი ნაწილისაგან შედგება: 1) ღირებულებათა მიმოხილვა – ნორმატიული იდეალები; 2) პიროვნების პროფილი – „ინდივიდუალური პრიორიტეტების დონე“. პირველში ღირებულებები ჩამოთვლილია მიზნების სახით (ტერმინალური ღირებულებები, სულ 30). ამ ნუსხიდან რესპონდენტი ირჩევს ერთ მისთვის ყველაზე მნიშვნელოვან (უმაღლეს) ღირებულებას (7 ქულა) და ერთ ისეთს, რომელიც მის პრინციპებს ეწინააღმდეგება (ფასდება „-1“ ქულით), დანარჩენ 28-ს კი აფასებს მნიშვნელობის მიხედვით „0“-დან „6“-მდე. მეორე ნუსხა ინსტრუმენტალურ ღირებულებებს შეიცავს (სულ 27), რომლებიც მნიშვნელობის მიხედვით ფასდება – „-1“-დან „7“-მდე ქულით. შესაბამისად, რაც უფრო დიდია რიცხვითი მაჩვენებელი, მით უფრო მაღალია ღირებულების მნიშვნელობა.

კვლევაში ჩვენს მიერ გამოყენებულია კითხვარის პირველი ნაწილი. ღირებულებათა ამ კითხვარის საშუალებით მივიღეთ მონაცემები რემისიაში მყოფ ნარკოდამოკიდებული ადამიანის ნორმატიული ღირებულებების შესახებ.

კრიტის, ფაბრიგარისა და პეტის სკალა განკუთვნილია ემოციური და კოგნიტური კომპონენტების ცალ-ცალკე გასაზომად, შეიცავს 15 ანტონიმურ ზედსართავ სახელს. რესპონდენტმა უნდა უპასუხოთ ორ კითხვას. სახელდობრ, მას ევალება თავისი გრძნობების აღწერა შესასწავლი ობიექტის (რაიმეს ან ვინმეს) მიმართ 8-საფეხურიან საკალაზე ჩამოთვლილი ზედსართავებით (ემოციური კომპონენტი). შემდეგ ცდის პირი აფასებს შესასწავლ ობიექტს მოცემული წყვილებით (კოგნიტური კომპონენტი). დამოკიდებულების გასაზომი კრიტი, ფაბრიგარი, პეტის სკალის გამოყენებით ვიკვლიეთ რესპონდენტთა განწყობის კოგნიტური და ემოციური კომპონენტები ნარკოტიკის მიმართ.

რაც შეეხება სემანტიკური დიფერენციალის სკალას, ის გამოყენებულია ნარკოდამოკიდებული ადამიანის მიმართ დამოკიდებულების (განწყობის) გასაზომად.

ჩატარებული კვლევის მონაცემები

სამიზნე ჯგუფის წარმომადგენლებთან კვლევა მიმდინარეობდა 2015 წლის დეკემბრიდან 2016 წლის მაისის ჩათვლით. ჩვენი კვლევის ბაზას წარმოადგენს ეროვნული პრობაციის სააგენტო და ნარკოლოგიური კლინიკა „ბემონი“.

ჩატარდა 30 ჩატარებული ინტერვიუ და რაოდენობრივ კვლევაში მონაწილეობა მიიღო სამიზნე ჯგუფის წარმომადგენელმა სხვადასხვა ეროვნების, სქესის, განათლების, საქმიანობის და ოჯახური მდგომარეობის 100 ცდის პირმა, რომელთა ასაკია 20 – დან 65 წლამდე.

სამიზნე ჯგუფის რესპონდენტები არიან: ნარკოლოგიური კლინიკის პაციენტები, რომლებმაც გაიარეს მკურნალობის დეტოქსიკაციური კურსი და პრობაციის ეროვნული სააგენტოს რემისიის ფაზაში მყოფი ნარკოდამოკიდებული ბენეფიციარები. კვლევაში მონაწილეობა მიიღო 96 მამაკაცმა და 4 ქალმა. მაჩვენებლების სქესობრივი განსხვავებულობის დასადგენად და სანდოობის გასაზრდელად უმჯობესი იყო კვლევაში მონაწილე მდებრობითი სქესის წარმომადგენელთა ზვედრი წილის გაზრდა, მაგრამ სიითი რაოდენობა მეტის საშუალებას არ იძლეოდა. ასაკობრივი მაჩვენებლები გავაერთიანეთ ორ მსხვილ ჯგუფში: 20-35 წლის და 36-65 წლის. ამ ჯგუფების დაყოფის მთავარი მოტივი იყო თითოეულ მათგანში შემაჯალი რესპონდენტების განსხვავებული გამოცდილება და შეხედულებები. პირველ ჯგუფში მოხვდა რესპონდენტთა 51 პროცენტი, მეორეში 49 პროცენტი. ეროვნების მიხედვით უმრავლესობა - 93 პროცენტი ქართველია, შემდეგ სომეხი (3 პროცენტი) და თითო-თითო პროცენტი: რუსი, აზერბაიჯანელი, იეზიდი და ებრაელი.

განათლების მიხედვით, თავდაპირველად გამოვყავით 4 ჯგუფი: დაწყებითი, საშუალო, არასრული უმაღლესი და უმაღლესი. თუმცა დამუშავების თვალსაზრისით და სინშირეთა სიმცირის გამო გავაერთიანეთ 2 ჯგუფად: საშუალო (50 პროცენტი) და უმაღლესი (50 პროცენტი).

დასაქმების მხრივაც, თავდაპირველად გამოიყო 4 ჯგუფი: სტუდენტი, დასაქმებული, უმუშევარი და პენსიონერი. თუმცა აქაც, ზემოთ აღნიშნული მიზეზების გამო, საბოლოოდ გავაერთიანეთ 2 ჯგუფად: დასაქმებული (31 პროცენტი) და უმუშევარი (69 პროცენტი).

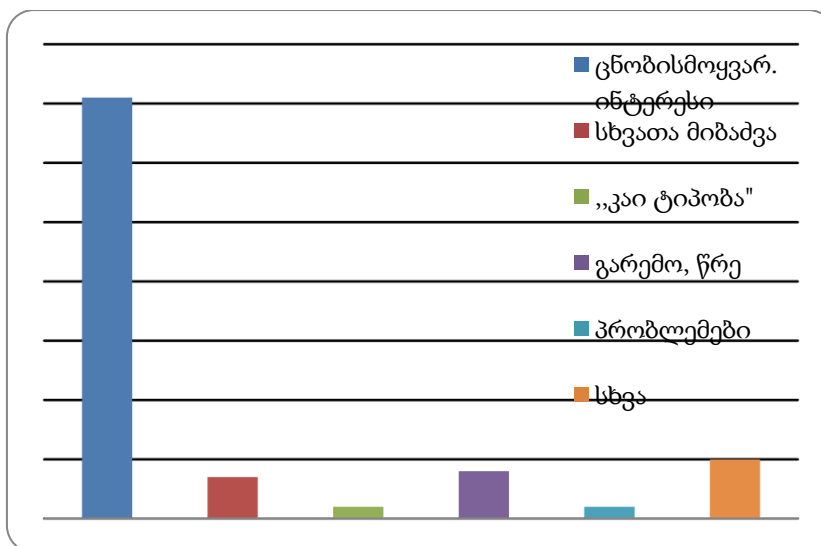
ოჯახური მდგომარეობის მიხედვით, თავდაპირველად ასევე იყო 4 ჯგუფი: დაქორწინებული, განქორწინებული, ქვრივი და დასაოჯახებელი. ვისარგებლეთ რა იმ მოტივით, რომ პირველ სამ კატეგორიას ოჯახურ თანაცხოვრებასთან საერთო ჰქონდა და მათზე ოჯახის წევრების გარკვეული გავლენა მაინც იქნებოდა, საბოლოოდ დავიყვანეთ ორ ჯგუფზე: დაქორწინებული (60 პროცენტი) და დასაოჯახებელი (40 პროცენტი).

თვისობრივი კვლევის შედეგად მიღებული მონაცემების გაანალიზების შედეგად უნდა აღინიშნოს, რომ რესპონდენტთა უმრავლესობის მიერ ნარკოტიკის პირველად მოხმარების/ გასინჯვის მოტივაციურ ფაქტორად დასახელებული იქნა - ცნობისმოყვარეობა, ინტერესი. „პირველად მოხმარება ცნობისმოყვარეობის გამო ხდება, ინტერესის გამო“; „პროსტა ინტერესი, მეტი არაფერი“; „მაინტერესებდა რა იყო“.

ნარკოტიკის გასინჯვის მოტივაციურ ფაქტორებს შორის დასახელდა - სხვათა მიზაძვა/ „ყველა იკეთებდა“; „კაი ტიპობა“; გარემო/წრე; პრობლემების არსებობა და სხვა ფაქტორები.

„ახლა უფრო არა, დღევანდლობით აღარ არის ასე, და ...ადრე უფრო კაი ტიპობა იყო, როცა იკეთებდი“ , „ნუ... ჩვენ დროს გვებლატავენოდა და თან დრო იყო სხვანაირი...“

კვლევაში მონაწილე სამიზნე ჯგუფის ყველა ცდის პირის მონაცემებით, ნარკოტიკის პირველად მოხმარების/გასინჯვის მოტივაციური ფაქტორებიდან ყველაზე ხშირად დასახელდა: ცნობისმოყვარეობა (71 პროცენტი), გარემო და წრე, სადაც ისინი ყველაზე მეტ დროს ატარებდნენ (8 პროცენტი) და მიზაძველობა (7 პროცენტი).

საინტერესო შედეგები მოგვცა იმ ასაკის დადგენამ, როცა ჩვენმა ცდის პირებმა პირველად გასინჯეს მარიხუანა და ინექციური ნარკოტიკი. მარიხუანას პირველად მოხმარების ქვედა ზღვარი განისაზღვრა 12 წლით და ინექციური ნარკოტიკის - 14 წლით, რაც საკმაოდ დაბალი ასაკობრივი მაჩვენებელია. თუმცა, პროცენტული მაჩვენებლებით, 49 პროცენტმა მარიხუანა პირველად მოიხმარა

15-20 წლის, ხოლო 35 პროცენტმა 17-20 წლების ასაკში. ინექციური ნარკოტიკი პირველად 17-20 წლის ასაკში გასინჯა ცდის პირთა 50 პროცენტმა, 22– 30 წლის ასაკში დაახლოებით 25 პროცენტმა, ხოლო 31-45წლის ასაკში 7 პროცენტმა.

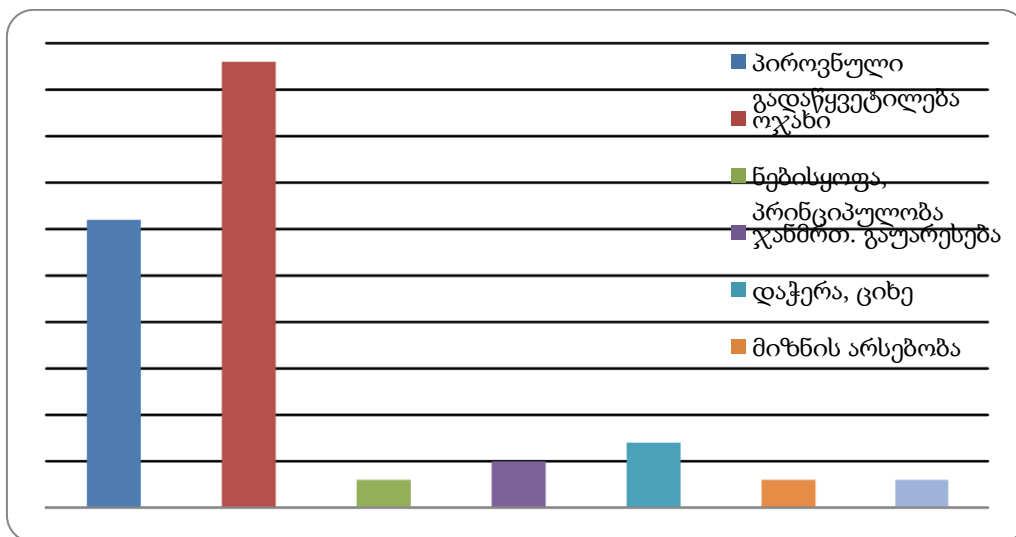
როგორც ამ მაჩვენებელთა ანალიზი გვიჩვენებს, ნარკოტიკის მოხმარების დაწყებისთვის სახიფათო, კრიტიკულად 17-20 წლის ასაკი აღმოჩნდა, ანუ ის პერიოდი, როცა ახალგაზრდების უმრავლესობას დამთავრებული ჰქონდა საშუალო სკოლა, სწავლობდნენ სწავლების შემდგომ საფეხურზე ან მუშაობდნენ, ანდა უსაქმურად იყვნენ. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ის წლებია, როცა ადამიანის ცხოვრებაში მნიშვნელოვანი გარდატეხა ხდება ღირებულებების ფორმირების თვალსაზრისითაც და საბოლოო ხედვა ჯერ კიდევ ნათლად არ არის ჩამოყალიბებული.

ნარკოტიკის მოხმარების შეწყვეტის, თავის დანებების მოტივაციურ ფაქტორად რესპონდენტების უმრავლესობის მიერ ოჯახი დაასახელა: „ოჯახი დამიდგა გვერდით“, „ვინც ვიცოდი, რომ ჩემიანი იყვნენ და ამას ძალიან განიცდიდნენ, იმათი ხათრით, სიყვარულით“ „უფრო ძირითადად ოჯახი რა... ჩემი აზრით“.

არანაკლებ მნიშვნელოვან ფაქტორად დასახელდა - პიროვნული გადაწყვეტილების მიღება: „თუ პიროვნებამ არ გადაწყვიტა, ვერაფერი უშველის“, „საკუთარ თავში ძალის მოძებნა, წრე - სექტასავითაა, იქიდან გამოსვლა ძალიან ძნელია“, „თვითონ უნდა გაანალიზოს და მიხვდეს, რომ ცუდია, არა მგონია ამაში ვინმე დაეხმაროს“, „მე თვითონ მივედი იქამდე, რომ ეს იყო ჩემთვის არასწორი გზა“

ნარკოტიკის მოხმარების შეწყვეტის ხელშემწყობ ფაქტორებად დასახელებული იქნა ასევე: ნებისყოფა/პრინციპულობა; ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუარესება; დაჭერა/ციხე; მიზნის არსებობა; რწმენა, ფინანსური მდგომარეობა და სხვ.

კვლევაში მონაწილე ყველა ცდის პირის მონაცემებით, ნარკოტიკის მოხმარების შეწყვეტის მოტივაციური ფაქტორები ასე გამოიყურება:

მომავალში სიფხიზლის შენარჩუნების მოტივაციურ ფაქტორად რესპონდენტების უმრავლესობამ ოჯახი დაასახელა, ასევე მნიშვნელოვნად იქნა მიჩნეული ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა: დასაქმება/სამსახური, რწმენა, მიზანი/ ცხოვრების აზრის მიცემა.

ჩაღრმავებული ინტერვიუს მეშვეობით მივიღეთ ინფორმაცია იმის შესახებაც, თუ ვინ იყვნენ ჩვენი რესპონდენტების ავტორიტეტები იმ ასაკში, როდესაც მათ პირველად გასინჯეს/ მოიხმარეს

ნარკოტიკი და როგორი დამოკიდებულება ჰქონდათ იმ ადამიანებს ნარკოტიკის მოხმარების მიმართ. ამ საკითხის გარკვევა ვცადეთ პროექციული კითხვების მეშვეობით. რესპონდენტები ჯერ ასახელებდნენ იმ ასაკში მათთვის საყვარელ ფილმის გმირს ან ნაწარმოების პერსონაჟს და ვთხოვდით დაეხსიათებინათ ეს პერსონაჟი, ხოლო შემდეგ ვეკითხებოდით, თუ ვინ იყო იმავე ასაკში მისთვის მოსაწონი/მისაბაძი ადამიანი გარშემომყოფთაგან, მის რეალურ ცხოვრებაში.

საყვარელ ფილმის გმირად ან ნაწარმოების პერსონაჟად 30 რესპონდენტიდან 12 - მა „დათა თუთაშხია“ დაასახელა, 6-მა ვერ გაიხსენა ასეთი პერსონაჟი, დანარჩენი რესპონდენტების მიერ დასახელებული იქნა - ლაპშა („ერთხელ ამერიკაში“), არსაკიძე („დიდოსტატის მარჯვენა“), მიშკინი („იდიოტი“), მურტალო („კუკარაჩა“) დე ნიროს გმირი („ერთხელ ამერიკაში“), ერთმა რესპონდენტმა აღნიშნა, რომ ძირითადად იმ ასაკში „ბოვეიკებს“ უყურობდა და ერთმა - სათაგადასავლო ფილმებს.

კვლევაში მონაწილე ყველა ცდის პირის მონაცემები, საყვარელი ფილმის გმირის ან ნაწარმოების პერსონაჟის შესახებ ასე გადანაწილდა: 29 პროცენტი - დათა თუთაშხია, 18 პროცენტს - არ ახსოვს და 15 პროცენტისთვის - არავინ. დანარჩენი პროცენტები სხვადასხვა პერსონაჟზე გადანაწილდა. თუმცა მათ შორის თითქმის ყველა დადებითი იყო. აქედან გამომდინარე შეგვიძლია ვიფიქროთ, რომ ჩვენ ცდის პირებს მოსწონდათ, აფასებდნენ დადებით პერსონაჟებს/გმირებს, მაგრამ რეალურ ცხოვრებაში მათი დეფიციტის გამო და გარემოებათა გათვალისწინებით „ხელოვნურად“ შექმნეს „გმირის“ სახე წარმოსახვაში.

როგორც ჩალრმაკებული ინტერვიუების ანალიზიდან ირკვევა, ნარკოტიკის მოხმარების დაწყების ასაკში რესპონდენტთათვის მოსაწონ/მისაბაძ ადამიანებს წარმოადგენდნენ: უფროსი მეგობარი, მამა, დედა, ძმა, ნათესავი, მეზობელი/უბნელი, ძმაცაცი, უბრალოდ ნაცნობი. სამმა რესპონდენტმა არავინ არ დაასახელა.

რესპონდენტების მიერ მათთვის მოსაწონი/მისაბაძი ადამიანების თვისებებიდან ყველაზე ხშირად დასახელებული იყო შემდეგი: კეთილი, მეგობრული, სამართლიანი, წესიერი/პატიოსანი, გაჟაკური, ერთგული, პასუხისმგებლობის მქონე.

რაც შეეხება კვლევაში მონაწილე სამიზნე ჯგუფის ყველა ცდის პირის მონაცემებს, გარშემომყოფთაგან მოსაწონ/ მისაბაძ ადამიანების შესახებ, შედეგები ასე გადანაწილდა:

გარშემომყოფთაგან მისაბაძი

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid მამა	26	26.0	26.0	26.0
უფროსი მეგობარი	24	24.0	24.0	50.0
ძმა	3	3.0	3.0	53.0
ნათესავი	13	13.0	13.0	66.0
თანატოლი	16	16.0	16.0	82.0
მეზობ. უბნელი	8	8.0	8.0	90.0
დედა	4	4.0	4.0	94.0
არავინ	6	6.0	6.0	100.0

Total	100	100.0	100.0	

როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, გვანტერესებდა იმის გარკვევა, თუ როგორი დამოკიდებულება ჰქონდათ ნარკოტიკის მოხმარების მიმართ ჩვენი რესპონდენტების მოსაწონ/მისაბად ადამიანებს. როგორც აღმოჩნდა, გარშემომყოფთაგან მისაბადი ადამიანების 64 პროცენტი ნარკოტიკის მოხმარების მიმართ უარყოფითად იყო განწყობილი, მხოლოდ 27 პროცენტს ჰქონდა დადებითი დამოკიდებულება. აქ იკვეთება ერთი საინტერესო და დამაფიქრებელი ტენდენცია. მიუხედავად იმისა, რომ სამიზნე ჯგუფის წარმომადგენელთა დიდმა ნაწილმა მისაბად/ მოსაწონ ადამიანებად მამა ან ოჯახის სხვა წევრები დაასახელა, მათი უარყოფითი დამოკიდებულება ნარკოტიკის მოხმარების მიმართ ვერ აღმოჩნდა საკმარისი პირობა ჩვენი რესპონდენტებისთვის ნარკოტიკის გასინჯვისგან/მოხმარებისგან თავი შეეკავებინათ. აქ შეიძლება გამოიკვეთოს „ჩატეხილი ხიდის“ საკითხი, ანუ მამებსა და შვილებს შორის დარღვეულია შინაგანი კავშირი, რაც ახალგაზრდას „აიძულებს“ ახლობელს მიბადოს ან მისი რჩევა გაითვალისწინოს. ეს პრობლემა საკმაოდ მწვავედ იჩენს თავს გარდატეხის ასაკში და შემდეგაც გრძელდება. ის, თუ რა იწვევს მის გაღრმავებას, სხვა კვლევის თემას წარმოადგენს.

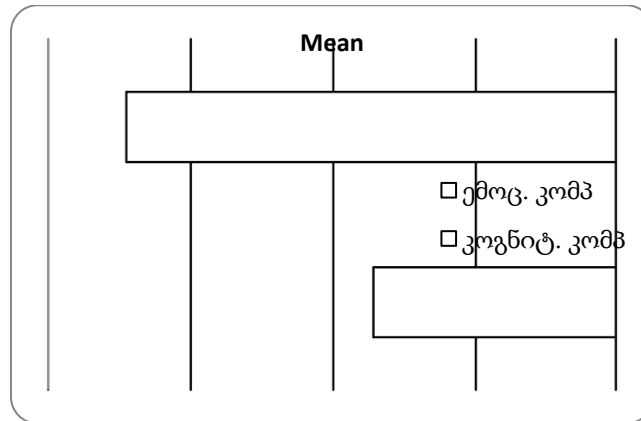
აქვე წარმოვადგენთ სამიზნე ჯგუფის წარმომადგენელ 100 ცდის პირის რაოდენობრივი კვლევის მონაცემებს, შვარცის და ბილსკის ღირებულებათა სისტემის კითხვარის, დამოკიდებულების გასაზომი კრიტის, ფაბრიგარისა და პეტის სკალისა და ოსგუდის სემანტიკური დიფერენციალის სკალის მიხედვით.

სანამ მონაცემთა უშუალო განხილვაზე გადავიდოდით, შეფასდა გამოკვლეულ მაჩვენებელთა, ანუ ზოგადად კვლევის სანდოობა ალფა და გუტმანის მეთოდით. ორივე შემთხვევაში კრომბახის ალფა იყო მისაღები ($>0,7$) როგორც თითოეული მაჩვენებლისთვის, ასევე ჯამურად. რამაც საფუძველი მოგვცა გაგვეგრძელებინა დანარჩენი მაჩვენებლების დამუშავება.

Reliability Statistics

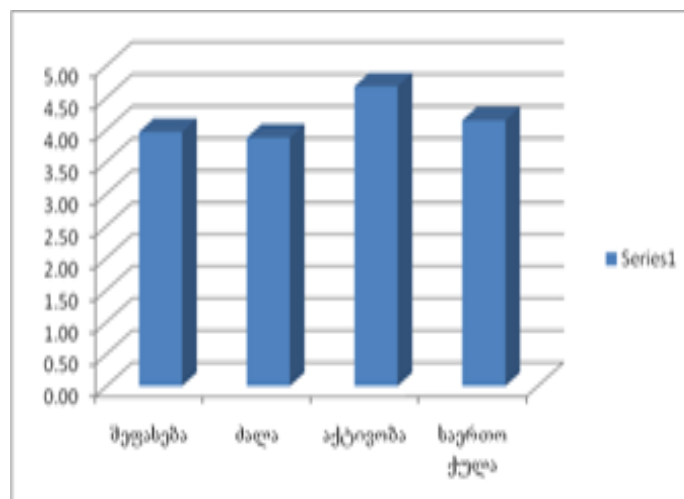
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
.7	.7	16

დამოკიდებულების გასაზომი კრიტის, ფაბრიგარისა და პეტის სკალით მიღებული ნარკოტიკისადმი განწყობის საშუალო მაჩვენებლები, ემოციური და კოგნიტური კომპონენტების მიხედვით, ასე გამოიყურება:

როგორც გრაფიკული გამოსახულებიდან ჩანს, სამიზნე ჯგუფის წარმომადგენლებთან ნარკოტიკისადმი დამოკიდებულება (განწყობა) როგორც ემოციური (-0,86), ისე კოგნიტური (-1,73) კომპონენტების მიხედვით უარყოფითია. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ კოგნიტური კომპონენტის მიხედვით განწყობა უფრო უარყოფითია, ემოციურთან შედარებით. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჩვენი ცდის პირების მიერ, ნარკოტიკის მოხმარების შეწყვეტა რაციონალური გადაწყვეტილებით არის მიღებული.

ოსგუდის სემანტიკური დიფერენციალის სკალის მონაცემებით, სამიზნე ჯგუფის ცდის პირთა განწყობა ნარკოდამოკიდებული ადამიანის მიმართ, საერთო ქულის მიხედვით, სუსტად დადებითია. ცალკეული ფაქტორის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ცდის პირები შეფასების და ძალის ფაქტორებთან შედარებით მეტად დადებითად აფასებენ ნარკოდამოკიდებული ადამიანის აქტივობის ფაქტორს, რაც შესაძლოა უფრო ნარკოტიკის მოქმედების ეფექტის გამოვლინება იყოს და არა ნარკოდამოკიდებულის აქტივობის გამომხატველი.

შვარცის ღირებულებათა კითხვარის მეშვეობით მიღებული მონაცემების საფუძველზე გამოვყავით ის მოტივაციური ტიპები, რომლებიც ყველაზე მნიშვნელოვანი და ნაკლები მნიშვნელობის მქონე აღმოჩნდა სამიზნე ჯგუფის ცდის პირებთან. გარდა ამისა, საშუალება მოგვეცა განგვესაზღვრა ტერმინალური (30) და ინსტრუმენტული (27) ღირებულებებიდან რომლები აღმოჩნდა ყველაზე პრიორიტეტული და რომელი ნაკლებ მნიშვნელოვანი.

ტერმინალური ღირებულებებიდან ცდის პირთათვის ყველაზე მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა ოჯახის უსაფრთხოება (ახლობლების უსაფრთხოება) (6,13); მშვიდობა მთელ მსოფლიოში (5,61); ცხოვრების საზრისი(ცხოვრების მიზნები) (5,60); ზრდილობა (თავაზიანობა, კარგი მანერები) (5,95). ყველაზე ნაკლებ მნიშვნელოვანი - სოციალური ძალა (სხვებზე კონტროლი, დომინანტობა) (0,75) და ავტორიტეტი (ლიდერობის ან მბრძანებლობის უფლება) (2,12).

რაც შეეხება ინსტრუმენტულ ღირებულებებს, პრიორიტეტულია მშობლების და უფროსების პატივისცემელი (პატივისცემის გამოძახატველი) (5,99); ერთგული(თავის მეგობრების, ჯგუფის) (5,94) და პასუხისმგებელი (სანდო) (5,75). ყველაზე ნაკლებ მნიშვნელოვანი ღირებულებებად მიიჩნეეს: გავლენიანი(გავლენას ახდენს ადამიანებსა და მოვლენებზე) (2,54); განებივრებული (სასიამოვნოს კეთებისკენ მიმართული) (2,54) და ცხოვრებისეული ვითარების მორჩილი(2,71).

შვარცის ღირებულებათა მოტივაციური ტიპებიდან პირველ სამ ადგილზე აღმოჩნდა კეთილგანწყობის (5,38); კონფორმულობის (5,29); და უსაფრთხოების (5,15) მოტივაციური ტიპები. შემდეგ ადგილებზეა - უნივერსალიზმი (5,03), დამოუკიდებლობა (4,66), ტრადიციულობა (4,63), სტიმულაცია (4,50), მიღწევა (4,49), ხოლო ბოლო ორ პოზიციაზე ჰედონიზმი (3,32) და ძალაუფლება (2,84) აღმოჩნდა.

კეთილგანწყობის მოტივაციური ტიპი აერთიანებს ისეთ ღირებულებებს, როგორიცაა: ერთგულება, პატიოსნება, პასუხისმგებლობა, მიმტევებლობა. ამ ტიპის მოტივაციური მიზანია გარემომცველ ადამიანების, საკუთარი სოციალური ჯგუფის კეთილდღეობის შენარჩუნება-გაძლიერება.

კონფორმულობის მოტივაციური მიზანია სხვებისთვის საზიანო ან სოციალური მოლოდინის შეუსაბამო, აგრეთვე უარყოფითი სოციალური შედეგის მქონე განზრახვის თუ ქმედების შეზღუდვა. კონფორმულობის მოტივაციური ტიპი აერთიანებს ისეთ ღირებულებებს, როგორიცაა: ზრდილობა (თავაზიანობა, კარგი მანერები), თვითდისციპლინა, მშობლების და უფროსების პატივისცემა და კანონმორჩილება.

უსაფრთხოების მოტივაციური მიზანია საზოგადოების, ოჯახისა და საკუთარი უსაფრთხოება, საზოგადოებისა და ურთიერთობების სტაბილურობა. უსაფრთხოების მოტივაციური ტიპი აერთიანებს ისეთ ღირებულებებს, როგორიცაა: სოციალური წესრიგი, ეროვნული უშიშროება (ერის დაცულობა გარე მტრისგან), სხვისი აზრის პატივისცემა, ოჯახური უსაფრთხოება, სოციალური კუთვნილება, ჯანმრთელობა (სულიერად თუ ფიზიკურად) და აკურატულობა.

სამიზნე ჯგუფის ცდის პირებთან წამყვან პოზიციებზე აღმოჩენილი (კეთილგანწყობა, კონფორმულობა და უსაფრთხოება) მოტივაციური ტიპები გაზომვის ღერძის ერთ პოლუსზე განლაგებულ ღირებულებებს აერთიანებს და შესაბამისად მათი თანაარსებობა თავსებად ერთობლიობას ქმნის.

სქესი		კონფორმულობა	ტრადიციულობა	კეთილგანწყობა	უნივერსალიზმი	დამოუკიდებლობა	სტიმულაცია	ჰედონიზმი	მიღწევა	ძალაუფლება	უსაფრთხოება
მამრობითი	Mean	5.31	4.64	5.43	5.04	4.66	4.52	3.31	4.50	2.85	5.18
	N	96	96	96	96	96	96	96	96	96	96
	Std. Deviation	.72	1.07	.59	.78	.88	1.12	1.42	.88	1.14	.74
მდედრობითი	Mean	4.81	4.50	4.29	4.88	4.71	3.83	3.58	4.13	2.50	4.39

	N	4	4	4	4	4	4	4	4	4	4
	Std. Deviation	1.31	1.01	1.17	.26	.79	1.60	1.37	.55	.20	.96
Total	Mean	5.29	4.64	5.38	5.03	4.66	4.50	3.32	4.49	2.84	5.15
	N	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
	Std. Deviation	.75	1.06	.66	.77	.88	1.14	1.41	.87	1.12	.76

სქესის მიხედვით მნიშვნელოვანი განსხვავება დაფიქსირდა მამაკაცების უპირატესობით კეთილგანწყობაში და ზოგადად, მამაკაცთა საშუალო მაჩვენებლები, გარდა დამოუკიდებლობისა და ჰედონიზმისა, უფრო მაღალი აღმოჩნდა ქალებთან შედარებით.

ზოგადი ჯგუფებისთვის განსხვავებულობის დასადგენად მონაცემები შევამოწმეთ t ტესტით და დისპერსიული ანალიზით (ეროვნების მიხედვით). სქესის მიხედვით სტატისტიკურად სანდო განსხვავება გამოვლინდა კეთილგანწყობაში ($p=.000$ და $t=3.622$), უსაფრთხოებაში ($p=.043$ და $t=2.054$). ემოციური კომპონენტის მიხედვით ($p=.023$ და $t=2.304$), იმის გათვალისწინებით, რომ სულ გამოკითხული იყო 4 ქალი, განსხვავება იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მაინც დაფიქსირდა სანდო სხვაობა.

ასაკობრივი ორი ჯგუფისთვის განსხვავებულება დაფიქსირდა მხოლოდ ტრადიციულობაში ($p=.040$ და $t=-2.078$), ანუ უფროსი ასაკის ადამიანებში უფრო მეტადაა გამოხატული ტრადიციულობისადმი პატივისცემა.

დისპერსიული ანალიზით, ეროვნების მიხედვით, სანდო მნიშვნელოვანი სხვაობა გამოვლინდა კეთილგანწყობასა ($p=.0390$ და $t=2.459$) და სტიმულაციაში. ($p=.020$ და $t=2.818$).

t ტესტის დახმარებით განათლების ჯგუფების მიხედვით განსხვავება დაფიქსირდა ტრადიციულობასა ($p=.021$ და $t=2.353$) და დამოუკიდებლობაში ($p=.057$ და $t=-1.925$). უკანასკნელ შემთხვევაში სანდოობა მართალია მცირედით მეტია 0,05 - ზე, მაგრამ რესპონდენტთა მცირე რაოდენობის გამო ჩვენს მიერ მიღებული კრიტერიუმიც შეიძლება მივიღოთ.

დასაქმების მიხედვით ჯგუფებში განსხვავება გამოვლინდა უნივერსალიზმში ($p=.031$ და $t=2.183$) და ოსტატის სკალის მეორე ჯგუფში, ანუ ძალის ფაქტორში ($p=.047$ და $t=-2.015$).

შედარებით მეტი განსხვავება გამოვლინდა ოჯახური მდგომარეობის ჯგუფების მიხედვით. კერძოდ: ტრადიციულობაში ($p=.011$ და $t=2.581$), კეთილგანწყობაში ($p=.044$ და $t=2.044$), ემოციურ კომპონენტში ($p=.013$ და $t=2.543$) და კოგნიტურ კომპონენტში ($p=.020$ და $t=-2.360$).

დასკვნები:

ამგვარად, ჩატარებული კვლევის მონაცემების საფუძველზე, ნარკოტიკების გასინჯვის/პირველად მოხმარების მოტივაციურ ფაქტორად, უმრავლეს შემთხვევაში, ცნობისმოყვარეობა/ინტერესი დასახელდა. მნიშვნელოვნად არის მიჩნეული ასევე, „სხვათა მიბაძვის“ და გარემო/წრის ფაქტორები.

ნარკოტიკის მოხმარების შეწყვეტის მოტივაციური ფაქტორებიდან საგულისხმო აღმოჩნდა ოჯახის ფაქტორი, რომელიც ყველაზე ხშირად იქნა დასახელებული სამიზნე ჯგუფის ცდის პირთა მიერ. უმნიშვნელოვანესია - პიროვნული გადაწყვეტილების მიღებაც.

ოჯახი აღმოჩნდა ყველაზე მნიშვნელოვანი მოტივაციური ფაქტორი მომავალში სიფხიზლის შენარჩუნებისთვის, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს იმას, რომ ოჯახის ჩართულობას ნარკოდამოკიდებულების მკურნალობის და რეაბილიტაციის პროცესში გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა ენიჭებოდეს.

შვარცის ღირებულებათა კითხვარით მიღებული მონაცემების გაანალიზებამ საშუალება მოგვცა განგვესაზღვრა ნარკოდამოკიდებულების დაძლევის მსურველ და რემისიის მდგომარეობაში მყოფი ადამიანების ნორმატიული ღირებულებათა სტრუქტურა და იერარქია.

რემისიაში მყოფ ნარკოდამოკიდებულთა კვლევის ანალიზიდან გამომდინარე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ პრობლემის დაძლევისთვის, ნარკოტიკის მოხმარების შეწყვეტისას, მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენს ემოციური და კოგნიტური კომპონენტების თავსებადობა.

Tea Gogotishvili, Tamar Chichinadze

Psychological factors of Drug Addiction: Motivation, Attitude, Values

Summary

The work concerns Psychological Factors of drug addiction. Our research results are discussed in this work. The target group of the respondents were: addiction clinic Patients, who already have undergone detoxification treatment course and National Probation Agency, remission of beneficiaries of drug-addicts.

The study is based on data – The drug examining motivating factor in most cases is curiosity, also important indicator is the environment and friend zone.

The main reason of drug discontinuation was called family factor or personal decision.

The family was the most important factor in the future to keep wakefulness. It once again proves that family involvement in the treatment of drug abuse and during the rehabilitation process is the most important.

Schwartz's value questionnaire gave us possibility to analyze the structure and hierarchy of values of the person who wants to abuse drug addiction and the person who is in remission position.

Analyzing drug-addiction in remission position we can suppose that the main problem of drug abuse takes part emotion and cognitive components compatibility.

თამარ მერაბიშვილი, დიმიტრი ნადირაშვილი

ნევროტულ თავისებურებათა კვლევა ტიპოლოგიის კრილში

ადამიანთა ტიპოლოგია

ძველთაგანვე შემჩნეულია, რომ ადამიანები გარკვეული თავისებურებების მიხედვით კონკრეტულ ჯგუფებად, ანუ ტიპებად იყოფიან. სხვადასხვა ჯგუფის წევრები ერთმანეთისაგან საგრძნობლად განსხვავდებიან, ხოლო თვით ჯგუფის შიგნით კი მნიშვნელოვანი მსგავსებაა. ეს მსგავსება-განსხვავება თავს იჩენს ნებისმიერ ქცევაში.

ადამიანთა ტიპოლოგიის ჩამოყალიბებას დიდი ხნის ისტორია აქვს. დღეს ცნობილია მრავალი ტიპოლოგია, რომლებშიც ადამიანთა სხვადასხვა თვისებრივ მხარეზეა ყურადღება გამახვილებული. მათ შორის აღსანიშნავია ადამიანთა დაყოფა გარეგნული აღნაგობის, ტემპერამენტის, გრძნობების, დამოკიდებულებების, განწყობებისა და სხვა ფაქტორების მიხედვით.

მეტად ნაყოფიერი გამოდგა ტიპოლოგიის სფეროში ინტროვერსიისა და ექსტრავერსიის ცნებების შემოტანა შვეიცარიელი ფსიქოლოგის კ. იუნგის მიერ. ამ ცნებათა შინაარსი კიდევ უფრო დახვეწილი იქნა ინგლისელი ფსიქოლოგის ჰ. აიზენკისა და ამერიკელი რ. კეტელის თეორიული და ექსპერიმენტული მუშაობის საფუძველზე.

ამ შეხედულების მიხედვით ადამიანები ან ექსტრავერტები არიან ან ინტროვერტები. პირველნი, გარეთ, ობიექტური სამყაროსკენ მიმართული ტიპები არიან და ხასიათდებიან შემდეგი ნიშნებით: მოუსვენარი, აგრესიული, იმპულსური, ოპტიმისტი, აგზნებადი, აქტიური, გულლია, მხიარული, მოლაპარაკე, უზრუნველი, ლიდერობის მოყვარული და სხვა. ისინი გამოირჩევიან უბედური შემთხვევებისადმი, რისკისადმი მიდრეკილებით, დაბნეულობით, არ არიან ორიენტირებულნი მაღალ მიღწევებზე და ამიტომ უფრო დიდად აფასებენ საკუთარ მცირე წარმატებას; მათთვის დამახასიათებელია ძლიერი დაქვემდებარება სხვა ადამიანებზე, საჭიროებენ რა მათ ყურადღებასა და მხარდაჭერას. მიუხედავად უზრუნველი და მხიარული ხასიათისა, გამოირჩევიან მკაცრი სოციალური და პოლიტიკური პოზიციით. როგორც ხელმძღვანელები, ისინი ხშირად ავტოკრატიები და დესპოტები არიან; სამაგიეროდ, ასევე კარგად შეუძლიათ მლიქვნელის როლის შესრულება.

ექსტრავერტის საწინააღმდეგო პოლუსზე დგანან ინტროვერტები. ისინი შიგნით, საკუთარი სულიერი სამყაროსკენ მიმართული ტიპები არიან და ახასიათებთ ისეთი თვისებები, როგორიცაა: სიწყნარე, სიმშვიდე, სიდინჯე, პესიმიზმი, თავშეკავებულობა, პასიურობა, გულჩათხრობილობა, მოწყენილობა, სიტყვაძვირობა და ა.შ. ამ ტიპის ადამიანები უფრო ჩრდილში ყოფნას არჩევენ, ვიდრე თავის გამოჩენას. ეს იმიტია გამოწვეული, რომ აქვთ შესაძლო წარუმატებლობის შიში და ამიტომ აქტიურ მოქმედებას ლოდინს ამჯობინებენ. ისინი გამოირჩევიან უფრო მაღალი ინტელექტით და სწრაფად უკეთებენ ინტერიორიზაციას თავისი გარემოს მოთხოვნებს. რამდენადაც თანამედროვე ცხოვრება ადამიანებს წარმართავს მაღალი შედეგების მიღწევისაკენ, ამდენად ინტროვერტები გამოირჩევიან პრეტენზიის მაღალი დონით. ისინი ხშირად აღწევენ დიდ წარმატებებს მეცნიერების, ხელოვნების ასპარეზზე, მაგრამ დაბალ შეფასებას აძლევენ საკუთარ მიღწევებს. მათთვის დამახასიათებელია რბილი სოციალური და პოლიტიკური პოზიციები. როგორც ხელმძღვანელები არიან გაძეები, დემოკრატიული ადამიანები.

რადგან ტიპები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან, ჩვენ განსხვავებული მოლოდინები უნდა გვქონდეს მათგან. ამიტომ ტიპოლოგიური გამოკვლევები ფართოდ გამოიყენება პროფესიული შერჩევის ამოცანების გადაწყვეტისას, სხვადასხვა ცხოვრებისეული საკითხის გადაჭრის პროცესში, რომლებიც სისწრაფეზე, მაღალინტელექტუალურ მიღწევებზე იქნება ორიენტირებული თუ სხვა.

აგრესია, თვითშეფასება და კონტროლის ლოკუსი

ტიპოლოგიასთან მიმართებაში გვანტერესებდა გვეკვლია აგრესიის, თვითშეფასებისა და კონტროლის ლოკუსის ფენომენი. რადგან ტიპებს შორის (ექსტრავერსია, ინტროვერსია) ვხვდებით მნიშვნელოვან განსხვავებებს, გვანტერესებდა მათი ნევროტულობის სტატუსის დადგენა და ნევროტულობის სტატუსის კრილში აღნიშნულ ფენომენთა შესწავლა.

აგრესიის ფენომენი

თემატიკიდან გამომდინარე აუცილებელია შევეხოთ აგრესიის საკითხს. კონკრეტული ადამიანის თუ მთელი საზოგადოების არაჯანსაღი, ძალადური ქმედება აგრესიითაა განსაზღვრული. აქ ბუნებრივად ისმება კითხვა: რა არის აგრესია? არის იგი თანდაყოლილი თუ შეძენილი?

აგრესიულია მანიაკის ქცევა, რომლისთვისაც ჰობია ადამიანის მოკვლა. მაგრამ აგრესიულად თვლიან ბურთისათვის მებრძოლ ფეხბურთელს თუ ჩოგბურთელს. ამავე კატეგორიას მიეკუთვნება ენერგიული ბიზნესმენის თუ მათემატიკოსის საქმიანობა, და ა.შ.

ფსიქოლოგები განსხვავებულ პოზიციებს ავლენენ იმის თაობაზე, არის აგრესია თანდაყოლილი თუ შეძენილი.

ზ. ფროიდის მიხედვით, ადამიანი ბუნებით აგრესიულია და მხოლოდ საზოგადოებრივი კანონები ან წესრიგი ალაგმავს ან სუბლიმაციას უკეთებს მის თანშობილ აგრესიულ ინსტინქტებს. იგი საუბრობს სიკვდილის ინსტინქტზე, რომელიც განაპირობებს ნგრევას, მკვლელობას, თვითმკვლელობას და ა.შ. საზოგადოების მნიშვნელოვანი ფუნქცია იმაში მდგომარეობს, რომ დაარეგულიროს ეს ინსტინქტი, აგრეთვე დაეხმაროს ადამიანებს სუბლიმაციის განხორციელებაში.

ბიჰევიორიზმის შეხედულებით ადამიანის აგრესიაში უფრო მნიშვნელოვანი დასწავლაა. ის არის შეძენილი. მის საილუსტრაციოდ მოაქვთ ინდიელ იროკეზებზე სოციალური ზემოქმედების მნიშვნელობა. ეს ტომი ასწლებულობის განმავლობაში გამოირჩეოდა მშვიდობისმოყვარეობით. ისინი ნადირობით ირჩენდნენ თავს. მაგრამ მე-17 საუკუნიდან ისინი გადაიქცნენ აგრესიულ მებრძოლებად. ამის მიზეზი გახდა ევროპიდან გადმოსახლებულებთან ბეწვევით გაჭრობისას მეზობელ გურონების ტომთან კონკურენცია.

მეორე მხრივ, ცნობილია, მრავალი პირველყოფილი ტომი, მაგალითად, ლეხა, პიგმეი, არაპემა და სხვა, რომლებიც ინარჩუნებდნენ მეგობრულ ურთიერთობას როგორც თანატომელებთან, ასევე სხვებთან. ცივილიზებულ საზოგადოებასთან შედარებით, მათი აგრესიის აქტები იშვიათობას წარმოადგენს.

არის თუ არა აგრესია აუცილებელი? ზოგი მკვლევარი მიიჩნევს, რომ აგრესიის განსაზღვრული ფორმები სასარგებლოა და აუცილებელიც კია. ზ. ფროიდის, ე. ფრომისა და სხვათა მიხედვით, აგრესიის სრული აღკვეთა არ არის საჭირო, რამდენადაც თითქოს ამითაა განპირობებული მოხერხებულობა, ნებისყოფიანობა, აქტიურობა და სხვა დადებითი მოვლენები.

ამის გამო დგება აგრესიის ზომიერი კონტროლის ამოცანა, რაც გამოიხატება უარყოფითი მხარეების აღკვეთაში და დადებითი მხარეების განვითარებაში. მიაჩნიათ, რომ დადებითი აგრესია განაპირობებს წარმატებას მეცნიერებაში, სპორტში, შრომაში და საერთოდ, კონკურენტებზე გამარჯვებაში.

სწორედ ამ ფონზე, სამწუხაროდ, ხშირად ხდება აგრესიის სხვადასხვა ფაქტორებით გამართლება: 1) ომი პროგრესია და საზოგადოებრივ და სახელმწიფოებრივ განვითარებას უწყობს ხელს; 2) ძალადობის აქტების ყურება და მათში მონაწილეობა კათარზისს ეხმარება; 3) პასუხისმგებლობის გადაბარება, რომ თითქოს აგრესიულ აქტებს მხოლოდ მორჩილებისა და ბრძანების გამო ასრულებენ ადამიანები; 4) იმით თავის მართლება, რომ დამნაშავეებს სასტიკად უნდა გაუსწორდე, რათა ყველასთვის სამაგალითო იყოს, რომ მათ აღარ ჩაიდინონ დანაშაული და

ა.შ.; 5) ზოგი ამ მხრივ უფრო შორსაც მიდის და თვით ბიბლიას იშველიებს: „ჩემი არს შურისგება და მე მივაგო,“ ან იშველიებენ იესო ქრისტეს სიტყვებს: „არა მშვიდობა, არამედ მასხვილი.“

ხშირად ნარკოტიკებით გაბრუებას, აგრესიულობას, ნევროტულობას თუ ფსიქიკურ აშლილობას იმიტაც ამართლებენ, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში ადამიანები ვერ შეძლებდნენ წარმატების მიღწევას, ვერ გახდებოდნენ ცნობილი და სახელგანთქმული მუსიკოსები, მხატვრები, მწერლები თუ სხვა სახის საზოგადო მოღვაწეები. მათ თითქოს ეს გამოხატულებები ეხმარებათ შემოქმედებაში.

შესაძლოა აგრესია ზოგ შემთხვევაში წარმატებასთან იყოს დაკავშირებული, რაც ზოგიერთი ნევროტული ადამიანის წარმატებულ მოღვაწეობაში ვლინდებოდა, მაგრამ ამას უფრო ერთეული ხასიათი აქვს და ძირითადად აგრესია დაკავშირებულია ნგრევასთან, დესტრუქციასთან, ნეგატიურ ფაქტორებთან. ამიტომ ტერმინი დადებითი აგრესია საჭიროა შევცვალოთ და სხვა სახელწოდება მივცეთ, მაგალითად, დავარქვათ ალგზნება და აგრესია ნეგატიურ კონტექსტში გამოვიყენოთ. აგრესია არის დესტრუქცია სხვების, გარემოსა და საკუთარი თავის მიმართ. აგრესია ნევროტულობის და ფსიქიკური აშლილობის დროს ყველა შემთხვევაში შემხვედრი გამოხატულებაა, ამიტომ როცა ტიპოლოგიების ნევროტიზაციაზე ვსაუბრობთ, აგრესიის როლი ამ შემთხვევაში განსაკუთრებული იქნება.

თვითშეფასების პრობლემატიკა

თვითშეფასება არის ადამიანის მიერ საკუთარი თავის შეფასების უნარი, მისი დამოკიდებულება საკუთარი შესაძლებლობების, პიროვნული თვისებების, გარეგნობისადმი. ნებისმიერ ჩვენთაგანს გარკვეული თვითშეფასება აქვს და ჩვენი ქცევა ძირითადად, ამითვეა ნაკარნახევი.

ის, თუ როგორი პიროვნება დადგება ამა თუ იმ ბავშვისაგან მომავალში, მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორი თვითშეფასება გამოუმუშავდება მას. ბავშვებს ჯერ კიდევ ადრეულ ასაკში უყალიბდებთ და უვითარდებთ საკუთარი შესაძლებლობებისა და თვისებების შეფასების უნარი, რაც, თავის მხრივ განსაზღვრავს მათ ქცევას, ამიტომ მისი სწორად ჩამოყალიბების შემთხვევაში, ბევრი სირთულის თავიდან აცილება შეიძლება. თვითშეფასების ფორმირებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება მშობლების ყურადღებას, მათი მხრიდან ბავშვის უპირობო მიმღებლობას.

თვითშეფასების პრობლემატიკა მნიშვნელოვნად არის დაკავშირებული დანაშაულის განცდასთან და არასრულფასოვნების კომპლექსთან, რაც ფსიქიკური აშლილობის დროს ყველა შემთხვევაში არსებული პრობლემაა. მისი გამოწვევა და ჩამოყალიბება მრავალ რისკ-ფაქტორთან არის დაკავშირებული. რისკ-ფაქტორი ის მაპროვოცირებელი აგენტია, რომელსაც შესატყვისი სიტუაციაში დაავადების გამოწვევა შეუძლია. მისი ამოქმედების საშიშროება 6 წლამდე ასაკშია მოსალოდნელი. ბავშვი ძალიან მგრძნობიარეა იმის მიმართ, რაც მისი მოთხოვნილებების, ფუნქციების შეზღუდვასთან, საფრთხის აღმოცენებასთან არის დაკავშირებული. ამ მხრივ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი რისკ-ფაქტორებია: ჭამის, მოშარდვის, კუჭში გასვლის შეკავება სიტყვით ან ქმედებით აკრძალვისას; დაბანვისას ტკივილის მიყენება; ოჯახში უმცროსი და-ძმის გაჩენა; კასტრაციით დამუქრება; დედის დაკარგვის განცდა; დედ-მამის ჩხუბი; სხვადასხვა აკრძალვა და დამსჯელობითი ღონისძიება და ა.შ.

აღფრედ აღლერი თვლიდა, რომ არასრულფასოვნების განცდა საწყისს იღებს ბავშვობაში. თუმცა ის სხვადასხვა მიზეზის გამო შეიძლება ზოგიერთ ადამიანში გახდეს გადამეტებული. შედეგად ვლინდება არასრულფასოვნების კომპლექსი – საკუთარი სისუსტის გაზვიადებული, გადამეტებული განცდა. აღლერმა გამოყო ტანჯვის 3 ფორმა, რისი ადამიანისათვის ბავშვობაში განცდაც ავითარებს არასრულფასოვნების კომპლექსს: 1) ორგანოების არასრულფასოვნება; 2) გადაჭარბებული მზრუნველობა (ზე-მზრუნველობა); 3) მშობლების მხრიდან გარიყულობა (ფრუსტრაცია).

ერიკ ბერნის ტრანსაქციული ანალიზის მიხედვით, ადამიანი საკუთარი ცხოვრების სცენარს ადრეულ ასაკში აყალიბებს, რომელსაც მთელი ცხოვრების მანძილზე გადაათამაშებს. ცხოვრების სცენარი არის „არაცნობიერი ცხოვრებისეული გეგმა“, ადამიანის ხედვა, მისი წარმოდგენა საკუთარ თავსა და სამყაროზე, მისი თვითშეფასებიდან გამომდინარე.

ადამიანის სცენარის დაწერაში განსაკუთრებული როლი მშობლებს უჭირავთ და მათ მითითებებზეა მნიშვნელოვნად დამოკიდებული ბავშვის სცენარის შინაარსი, მისი მომავალი, წარმატება-წარუმატებლობა და საერთოდ მთელი ცხოვრება.

თუმცა მშობლები ვერ აიძულებენ ბავშვებს მიიღონ გარკვეული გადაწყვეტილებები, ისინი მაინც დიდ გავლენას ახდენენ მათზე. პირველივე დღეებიდან მშობლები აგზავნიან მათკენ ისეთ სიგნალებს, რომელთა საფუძველზეც ბავშვები აყალიბებენ თავიანთ წარმოდგენებს საკუთარ თავზე, სხვა ხალხზე და ცხოვრებაზე. სცენარული გზავნილები შესაძლოა იყოს როგორც ვერბალური, ასევე არავერბალური. სწორედ ეს გზავნილები წარმოადგენს სერიოზულ რისკ-ფაქტორს შემდგომში არა-გამარჯვებული, წარუმატებელი, დამარცხებული სცენარის დაწერისათვის.

კონტროლის ლოკუსი

კონტროლის ლოკუსი წარმოადგენს საერთო მოლოდინს იმისა, თუ ადამიანები რა დონეზე აკონტროლებენ საკუთარ ცხოვრებას. ადამიანები ექსტერნალური კონტროლის ლოკუსით თვლიან, რომ მათი წარმატებები და წარუმატებლობები რეგულირდება გარეგანი ფაქტორებით, ისეთებით, როგორიცაა ბედი, იღბალი, ბედნიერი შემთხვევა, გავლენიანი ადამიანები და გარემოს გარკვეული (არაწინასწარმეტყველური) ძალები. „ექსტერნალებს“ სჯერათ, რომ ისინი ბედის ტყვეები არიან, ინტერნალური კონტროლის ლოკუსით ადამიანებს, პირიქით, სჯერათ, რომ წარმატება და წარუმატებლობა განისაზღვრება მათი საკუთარი ქმედებებითა და შესაძლებლობებით (შინაგანი და პიროვნული ფაქტორებით). ამიტომ „ინტერნალები“ გრძნობენ, რომ ისინი დიდი დონით გავლენას ახდენენ საკუთარ ქცევაზე, ვიდრე ადამიანები ექსტერნალური კონტროლის ლოკუსით.

კვლევები ასევე აჩვენებს, რომ ექსტერნალებს ბევრად მეტი აქვთ ფსიქოლოგიური პრობლემები, ვიდრე ინტერნალებს (Lefcourt, 1982; 1983; Phares, 1976; 1978). მაგალითად, ფარესი გვატყობინებს, რომ შფოთვა და დეპრესია ექსტერნალებთან უფრო მაღალია და თვითშეფასება უფრო დაბალია, ვიდრე ინტერნალებთან. ასევე ფსიქიკური დაავადების გამოვლენის ალბათობა ინტერნალებთან უფრო დაბალია, ვიდრე ექსტერნალებთან. ასევე დამტკიცებული იყო, რომ თვითმკვლელობის დონე პოზიტიურად კორელირებდა ექსტერნალობის საშუალო დონესთან (Boor, 1976).

რატომ არის დაკავშირებული ექსტერნალობა ცუდ ადაპტაციასთან? ჩვენ შეგვიძლია ვისაუბროთ იმაზე, რომ ადამიანებს შეუძლიათ მიაღწიონ ცხოვრებაში მეტს, თუ მათ სჯერათ, რომ მათი ბედი მათ საკუთარ ხელშია. ამას თავის მხრივ მივყავართ ინტერნალებთან კარგ ადაპტაციის უნართან, რაც დამტკიცებული იყო მრავალი კვლევით (Parkes, 1984).

საკითხის აქტუალობა, კვლევის მიზნები და ამოცანები

თემატიკის მნიშვნელობიდან გამომდინარე გვინდა გამოვკვეთოთ და შევისწავლოთ ტიპოლოგიათა პიროვნული თავისებურებები და ნევროტულობის სტატუსი (აგრესია, თვითშეფასება, კონტროლის ლოკუსი).

1. აგრესია და თვითშეფასების პრობლემატიკა ნევროტულობის და ფსიქიკური აშლილობის დროს ყველა შემთხვევაში შემხვედრი გამოხატულებებია, ამიტომ როცა ტიპოლოგიების ნევროტიზაციაზე ვსაუბრობთ, მათი როლი ამ შემთხვევაშიც განსაკუთრებული იქნება.
2. საინტერესოა, რომ აგრესია, როგორც მახასიათებელი, ექსტრავერსიის თვისებათა აღწერაშია მოცემული, ხოლო ამ მხრივ ინტროვერსიაზე საერთოდ არ არის საუბარი. ამ

ფონზე მნიშვნელოვანია ვისაუბროთ აგრესიის გამოვლენის ორ ფორმაზე: გარეთ და შიგნით მიმართულ აგრესიაზე. როცა აგრესია გამოხატულია და ჩანს, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მხოლოდ ასეთ დროს გვაქვს სახეზე აგრესია, ის შესაძლოა გარეგნულად არ ჩანდეს, მიმართულების ვექტორი შიგნით იყოს წარმართული და ვლინდებოდეს შიშებში, აკვიატებულ ქმედებებში, ფსიქოსომატურ ჩივილებში და ა.შ. რადგან ექსტრავერტი გამოხატული, გარეთ ორიენტირებული ტიპია, შესაძლოა მისთვის გარე მიმართულების აგრესია იყოს დამახასიათებელი, ხოლო ინტროვერტი, რომელიც შიგნით ორიენტირებული ტიპია, მისთვის აგრესიის ვექტორი შიგნით იყოს მიმართული. ინტროვერტის მახასიათებლები სიღიზიჯე და გაწონასწორებულობა გარეგნულად სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ის მშვიდია და აგრესიისგან თავისუფალი.

3. ასევე მნიშვნელოვანია ვიკვლიოთ თვითშეფასება ნევროტულ და სტაბილურ ტიპებში, რა განსხვავებებს ვხვდებით და როგორია თვითშეფასების მიმართება აგრესიასთან.
4. საინტერესო სიახლე იქნება ტიპოლოგიისა და კონტროლის ლოკუსის მიმართების ძიება. მიიჩნევა, რომ ექსტრავერტი მეტად სტაბილური ტიპია, გამოირჩევა დაბალი ნევროტიზმის დონით და მეტად ადაპტურია გარემოში. ხოლო კონტროლის ლოკუსის თვალსაზრისით კი ინტერნალობა ხასიათდება დაბალი ნევროტიზმით, სტაბილურობითა და ადაპტურობით. ასევე, როდესაც საქართველოში აიზენკისა და როტერის ტესტების ადაპტაცია-სტანდარტიზაცია მოხდა, გაირკვა, რომ ქართველებში ჭარბობდნენ ექსტრავერტები, ხოლო კონტროლის ლოკუსის მიხედვით მეტად დამახასიათებელი იყო ქართველობისათვის ექსტერნალობა. ამიტომ საინტერესოა ექსტრავერსია-ინტროვერსია როგორ მოდიან კორელაციაში კონტროლის ლოკუსის ორიენტაციებთან?
5. შესაძლო სქესობრივი განსხვავებების დადგენა. რა სახის განსხვავებებს ვხვდებით ინტროვერტ ქალსა და კაცს და ასევე ექსტრავერტ ქალსა და კაცს შორის პიროვნული თავისებურებების თვალსაზრისით.

აღნიშნული საკითხების შესასწავლად გამოვიყენეთ შემდეგი მეთოდები:

1. აიზენკის ტიპოლოგიის და ნევროტულობა-სტაბილობის განმსაზღვრელი კითხვარი [Eysenck Personality Questionnaire (EPQ)]. არკვევს ექსტრავერსია-ინტროვერსიის დონეს და ნევროტულობა-სტაბილობის დონეს; აიზენკის კითხვარის ადაპტაცია-სტანდარტიზაცია (არუთინოვი ლ. გრიგოლავა ა.)
2. აგრესიის კვლევის კითხვარი [Bass and Dark Aggression Research Test] არკვევს აგრესიის დონეს, ინტენსივობას და მიმართულების ვექტორებს; ბასისა და დარკის აგრესიის საკვლევი კითხვარის ადაპტაცია-სტანდარტიზაცია (არუთინოვი ლ. გრიგოლავა ა.)
3. როტერის კონტროლის ლოკუსის საკვლევი სკალა [Rotter Locus of Control Scale]. მეთოდის ადაპტაცია-სტანდარტიზაცია (არუთინოვი ლ. გრიგოლავა ა.)
4. დემბო-რუბინშტეინის თვითშეფასების კვლევის მეთოდი [Dembo-Rubinstein Method of Self-esteem Measurement].

კვლევის მონაცემები

კვლევა ჩატარდა 190 ცდისპირზე: 40 მამაკაცი და 150 ქალი. შერჩეული იქნა 85 ძლიერად გამოხატული და ტიპური ექსტრავერტი-ინტროვერტი, 20 მამაკაცი და 65 ქალი.

გამოკვლევის შემდეგი მონაცემები გვაქვს სახეზე:

ნევროტიზმის, აგრესიის, კონტროლის ლოკუსის და თვითშეფასების ზოგადი მონაცემები

ცხრილი 1

ნევროტიზმი	12.8
ფიზიკური აგრესია	5.2
ირიბი აგრესია	5.3
გალიზიანება	5.4
ნეგატივიზმი	3
წყენა	3.2
ეჭვიანობა	3.9
ვერბალური აგრესია	7.4
დანაშაულის განცდა	6.6
კონტროლის ლოკუსი	9.1
თვითშეფასება (მე)	6.2
პრეტენზიის დონე	7.7

ცდისპირთა ზოგადი მონაცემების მიხედვით, ნევროტიზმი ნორმატულთან შედარებით მაღალია, ხოლო აგრესიის ფორმებიდან დანაშაულის განცდა არის მნიშვნელოვნად მაღალი. კონტროლის ლოკუსის ზოგადი მაჩვენებელი შეადგენს 9.1-ს, რაც სუსტ ინტერნალობას გამოხატავს. აქტუალური თვითშეფასება შეესაბამება 6.2-ს, თვითშეფასების მაღალ დონეს, ხოლო პრეტენზიის დონე 7.7-ს, საშუალო დონეს, ე.ი. პრეტენზიის დონესა და თვითშეფასებას შორის განსვლის ხარისხი მცირეა (იხ. ცხრილი 1).

ნევროტიზმის, აგრესიის, კონტროლის ლოკუსის და თვითშეფასების მაჩვენებლები

ტიპოლოგიის მიხედვით

ცხრილი 2

პარამეტრები	ექსტრავერსია	ინტროვერსია
ნევროტიზმი	12.7	12.9
ფიზიკური აგრესია	5.7	4.5
ირიბი აგრესია	5.5	5.1
გალიზიანება	4.8	6.1
ნეგატივიზმი	3.2	2.7
წყენა	3.8	4
ეჭვიანობა	3.5	4.4
ვერბალური აგრესია	8.2	6.4
დანაშაულის განცდა	6.4	6.8
კონტროლის ლოკუსი	9	9.3
თვითშეფასება (მე)	6.3	6
პრეტენზიის დონე	7.7	7.7

ტიპოლოგიის მიხედვით ზოგიერთ პარამეტრს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებებია.

აღსანიშნავია, რომ ნევროტიზმის მაჩვენებლის მხრივ განსხვავება არ შეინიშნება, თუმცა ორივე მაჩვენებელი ნორმატიულზე მაღალია.

აგრესიის ფორმებით ექსტრავერსია გამოირჩევა ფიზიკური, ვერბალური აგრესიით და დანაშაულის განცდით. ასევე აგრესიის დანარჩენი მაჩვენებლებითაც ტიპები განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან. დისპერსიული ანალიზის შესატყვისად ტიპებს შორის აგრესიის თვალსაზრისით

სტატისტიკულად მნიშვნელოვანი განსხვავებებია ფიზიკური, კერბალური აგრესიის და გალიზიანების მხრივ.

დისპერსიულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ თვითშეფასების მაჩვენებლებიდან მეს აქტუალური თვითშეფასება ტიპების მხრივ განსხვავებულია (იხ. ცხრილი 2).

**ნევროტიზმის, აგრესიის, კონტროლის ლოკუსის და თვითშეფასების მაჩვენებლები
 გენდერული ფაქტორის მიხედვით**

ცხრილი 3

პარამეტრები	ქალები	კაცები
ნევროტიზმი	12.6	13.3
ფიზიკური აგრესია	4.9	6.3
ირიბი აგრესია	5.3	5.3
გალიზიანება	5.6	4.5
ნეგატივიზმი	2.9	3.4
წყენა	3.9	3.8
ეჭვიანობა	3.9	3.8
კერბალური აგრესია	7.2	8.2
დანაშაულის განცდა	6.6	6.3
კონტროლის ლოკუსი	9.3	8.6
თვითშეფასება (მე)	6.2	6.2
პრეტენზიის დონე	7.7	7.6

გენდერული ფაქტორის მიხედვით, ნევროტიზმის დონე ნორმატულ მაჩვენებელზე მაღალია ორივე სქესში, თუმცა მათ შორის სხვაობა არ არის სტატისტიკურად მნიშვნელოვანი. აგრესიის თვალსაზრისით, მამაკაცებში წამყვანია ფიზიკური, კერბალური აგრესია და დანაშაულის განცდა, ხოლო ქალებში – დანაშაულის განცდა. აგრესიის კვლევისას დისპერსიულმა ანალიზმა აჩვენა, რომ ქალებსა და კაცებს შორის განსხვავება მხოლოდ ფიზიკურ აგრესიაშია.

რაც შეეხება თვითშეფასების დონეს, მაჩვენებლები იდენტურია, ხოლო კონტროლის ლოკუსის მონაცემები სტატისტიკურად მნიშვნელოვნად განსხვავებული არ არის (იხ. ცხრილი 3).

**ნევროტიზმის, აგრესიის, კონტროლის ლოკუსის და თვითშეფასების მაჩვენებლები ექსტრავერტ
 ქალებსა და კაცებში**

ცხრილი 4

პარამეტრები	ექსტრავერტი ქალები	ექსტრავერტი კაცები
ნევროტიზმი	12.3	13.7
ფიზიკური აგრესია	5.4	6.6
ირიბი აგრესია	5.6	5
გალიზიანება	5.1	4.1
ნეგატივიზმი	3.1	3.5
წყენა	3.8	3.7
ეჭვიანობა	3.4	3.7
კერბალური აგრესია	8.1	8.4
დანაშაულის განცდა	6.2	6.5
კონტროლის ლოკუსი	9.4	8.1
თვითშეფასება (მე)	6.4	6.2

პრეტენზიის დონე	7.8	7.5

როგორც უკვე ზემოთ ავლნიშნეთ გენდერულ ფაქტორთან დაკავშირებით, აქაც, ექსტრავერტ კაცებშიც, ნევროტიზმის დონე ექსტრავერტ ქალებთან შედარებით უფრო მაღალია, თუმცა ეს განსხვავება არ არის მნიშვნელოვანი. ხოლო აგრესიის ფორმების მიხედვით ნორმატულ მაჩვენებლებთან შედარებით, ქალებში წამყვანია ვერბალური აგრესია და დანაშაულის განცდა, მამაკაცებში კი – ფიზიკური, ვერბალური და დანაშაულის განცდა. აგრესიის აღნიშნული ფორმები ერთმანეთისაგან სტატისტიკურად არ განსხვავდება.

კონტროლის ლოკუსის მხრივ, ექსტრავერტ კაცებში მეტად არის გამოხატული ინტერნალობის მაჩვენებელი. თვითშეფასების მახასიათებლები კი თითქმის ერთნაირია. ამ პარამეტრებში დისპერსიული ანალიზის მიხედვით მნიშვნელოვან განსხვავებას ვხვდებით მხოლოდ პრეტენზიის დონის მხრივ (იხ. ცხრილი 4).

ნევროტიზმის, აგრესიის, კონტროლის ლოკუსის და თვითშეფასების მაჩვენებლები ინტროვერტ ქალებსა და კაცებში

ცხრილი 5

პარამეტრები	ინტროვერტი ქალები	ინტროვერტი კაცები
ნევროტიზმი	13	12.2
ფიზიკური აგრესია	4.3	5.6
ირიბი აგრესია	4.9	6
გალიზიანება	6.1	5.8
ნეგატივიზმი	2.7	3
წყენა	4	4
ეჭვიანობა	4.4	4.2
ვერბალური აგრესია	6.2	7.6
დანაშაულის განცდა	6.9	5.8
კონტროლის ლოკუსი	9.2	10.2
თვითშეფასება (მე)	6	6.2
პრეტენზიის დონე	7.7	7.8

ინტროვერტ ქალებში ნევროტიზმის დონე მამაკაცებთან შედარებით მაღალია, ხოლო აგრესიის მხრივ გამოხატულია დანაშაულის განცდა, მამაკაცებში კი – ფიზიკური აგრესია და დანაშაულის განცდა. აღნიშნული მაჩვენებლები ნორმატულთან შედარებით არის განსხვავებული, თორემ ერთმანეთისგან სტატისტიკურად მნიშვნელოვნად არ განსხვავდება (იხ. ცხრილი 5).

აგრესიის, კონტროლის ლოკუსის და თვითშეფასების მაჩვენებლები მაღალი და დაბალი ნევროტიზმის დროს

ცხრილი 6

პარამეტრები	მაღალი ნევროტიზმი	დაბალი ნევროტიზმი
ნევროტიზმის საშ. მაჩვენებელი	19.5	6.6
ფიზიკური აგრესია	6.6	5.4
ირიბი აგრესია	6.4	4.8
გალიზიანება	7.5	4.3
ნეგატივიზმი	3.5	3.3

წყენა	5.1	3.8
ეჭვიანობა	5.7	3.3
ვერბალური აგრესია	8.7	6.8
დანაშაულის განცდა	8.1	5.3
კონტროლის ლოკუსი	10.4	7.1
თვითშეფასება (მე)	5.7	6.6
პრეტენზიის დონე	7.6	7.6

აღსანიშნავია, რომ მაღალი ნევროტიზმის შემთხვევაში აგრესიის თითქმის ყველა სკალაზე ნორმატულთან შედარებით მაღალი მაჩვენებლები გვხვდება, წამყვანია ფიზიკური, ვერბალური აგრესია, გაღიზიანება, წყენა და დანაშაულის განცდა, ხოლო დაბალი ნევროტიზმის დროს გამოხატულია მხოლოდ დანაშაულის განცდა, რომელიც თავისთავად ასევე მნიშვნელოვნად დაბალია მაღალი ნევროტიზმის ამავე მაჩვენებლისაგან. დისპერსიული ანალიზის შედეგად მნიშვნელოვან განსხვავებებს ვხვდებით აგრესიის შემდეგი ფორმების მიმართ: ირიბი აგრესია, გაღიზიანება, ნეგატივიზმი, წყენა, ეჭვიანობა, დანაშაულის განცდა.

კონტროლის ლოკუსის მონაცემებიც მნიშვნელოვნად განსხვავებულია. მაღალი ნევროტიზმის შემთხვევაში ინტერნალობის მაჩვენებელი ბევრად სუსტია დაბალ ნევროტიზმთან შედარებით და ეს სხვაობაც სტატისტიკურად სანდოა.

რაც შეეხება თვითშეფასების მახასიათებლებს, მაღალი ნევროტიზმის დროს რეალური თვითშეფასება უფრო დაბალია და წარმოდგენილია საშუალო დონით, მაშინ, როცა დაბალი ნევროტიზმის შემთხვევაში აქტუალური თვითშეფასება მაღალია. ასევე მაღალი ნევროტიზმის დროს, პრეტენზიის დონესა და თვითშეფასების დონეს შორის განსვლის ხარისხი უფრო დიდია და თითქმის 2 ქულას შეადგენს. ხოლო დაბალი ნევროტიზმის დროს იგივე მაჩვენებელი მცირეა და 1 ქულას მოიცავს. პრეტენზიის დონეები ერთმანეთისაგან არ განსხვავდება. ყველა ეს მონაცემი სტატისტიკურად სანდოდ განსხვავებულია (იხ. ცხრილი 6).

დასკვნები

1. კვლევის ზოგადი მონაცემების მიხედვით შეინიშნება ნევროტიზმისა და დანაშაულის განცდის ზრდის ტენდენცია, რაც საინტერესოდ ამყარებს იმ ფაქტთა საფუძველს, რომ ფსიქიატრთა კვლევით სწრაფად იზრდება დეპრესიისა და სუიციდის შემთხვევები. დანაშაულის განცდა, შიგნით მიმართული აგრესიის ფორმა, წარმოადგენს სწორედ ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფაქტორს დეპრესიისა და სუიციდის გამოწვევისათვის.
2. ექსტრავერსია-ინტროვერსიას შორის ნევროტიზმის დონის თვალსაზრისით არ გვაქვს განსხვავებული მაჩვენებლები, ისინი თითქმის იდენტურია. ამიტომ როდესაც ზოგიერთ კვლევასა თუ თეორიულ მიმოხილვაში ექსტრავერსიის სტაბილურობაზე და ნევროტიზმთან მის უარყოფით კორელაციაზე საუბრობენ, ჩვენი მომაცემები ამას არ ადასტურებს. ორივე ტიპი შესაძლოა ნევროტული ან სტაბილური იყოს.
3. ჩვენი ჰიპოთეზა ნაწილობრივ გამართლდა იმასთან დაკავშირებით, რომ ექსტრავერსიისთვის მეტად არის დამახასიათებელი გარეთ მიმართული აგრესიის ფორმები (ფიზიკური და ვერბალური აგრესია), ხოლო ინტროვერსიისთვის – შიგნით მიმართული აგრესიის ფორმა (დანაშაულის განცდა). ჰიპოთეზის ნაწილობრივ გამართლებაზე იმიტომ ვსაუბრობთ, რომ ექსტრავერსიისათვის გარეთ მიმართულ ფორმებთან ერთად დანაშაულის განცდა მაინც არის დამახასიათებელი. ასევე დისპერსიული ანალიზი გვიჩვენებს, რომ აგრესიის ფორმებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებებია ფიზიკურ აგრესიაში, გაღიზიანებაში (ინტროვერტებში უფრო მაღალია), ვერბალურ აგრესიაში.

4. კონტროლის ლოკუსის კვლევა ამართლებს ჩვენს ჰიპოთეზას, რომ ექსტერნალობა-ინტერნალობის ორიენტაციები ექსტრავერსია-ინტროვერსიასთან არ არის დაკავშირებული იმდენად, რამდენადაც ნევროტიზმ-სტაბილობის დონესთან. ორივე ტიპისთვის სუსტი ინტერნალობაა დამახასიათებელი, ხოლო მაღალი ნევროტიზმის დროს უფრო მაღალ ექსტერნალობას აქვს ადგილი, ვიდრე დაბალი ნევროტიზმის დროს. მაჩვენებლები სანდოდ განსხვავებულია. თან ნევროტიზმი დადებით კორელაციაშია კონტროლის ლოკუსთან, ე.ი. ნევროტიზმის ზრდა იწვევს ექსტერნალობის დონის ზრდას.
5. რაც შეეხება თვითშეფასებას, როგორც ვვარაუდობდით, ექსტრავერტებისათვის უფრო მაღალი თვითშეფასებაა დამახასიათებელი, ვიდრე ინტროვერტებისათვის. მონაცემები სანდოდ განსხვავებულია. ასევე თვითშეფასება დადებით კორელაციაშია ექსტრავერსიასთან, ექსტრავერსიის ზრდა იწვევს თვითშეფასების დონის ზრდას.
6. გენდერული ფაქტორი არც ზოგადად ქალებისა და კაცების მხრივ და არც ტიპოლოგიის თვალსაზრისით (ექსტრავერტი ქალები და კაცები, ასევე ინტროვერტი ქალები და კაცები) არ გვაძლევს მნიშვნელოვან სხვაობებს პარამეტრებს შორის. ზოგადად კაცებსა და ქალებს შორის სხვაობა ფიზიკურ აგრესიაშია, ხოლო ექსტრავერტი ქალებისთვის უფრო მაღალი პრეტენზიის დონეა თვითშეფასებისას დამახასიათებელი, ვიდრე ექსტრავერტი კაცებისთვის.
7. მაღალი ნევროტიზმი, როგორც ვვარაუდობდით, მნიშვნელოვან განსვლას გვაძლევს თითქმის ყველა პარამეტრში დაბალ ნევროტიზმთან მიმართებაში. ნევროტიზმი დადებით კორელაციაშია ფიზიკურ, ირიბ აგრესიასთან, გაღიზიანებასთან, ვერბალურ აგრესიასთან, დანაშაულის განცდასთან; კონტროლის ლოკუსთან და განსვლასთან რეალურ თვითშეფასებასა და პრეტენზიის დონეს შორის. ხოლო უარყოფით კორელაციაშია თვითშეფასებასთან. ჩვენი მონაცემები წინააღმდეგობაში მოდის ისეთ კვლევებთან და შეხედულებებთან, რომ თითქოს გარეთ მიმართული აგრესიის ფორმები (ფიზიკური და ირიბი აგრესია) პოზიტიურია და ნევროტულ სტატუსს არ უკავშირდება. ჩვენს კვლევაში აღმოჩნდა, რომ ორივე, აგრესიის გარეთ და შიგნით მიმართული ფორმები დადებით კორელაციაშია ნევროტიზმთან და ამ მხრივ ორივე მათგანი შეგვიძლია ნეგატიურად მივიჩნიოთ.

ლიტერატურა:

1. მერაბიშვილი გ., ზოგადი და იურიდიული ფსიქოლოგია, თბილისი, 1998
2. მერაბიშვილი გ., ბავშვთა ფსიქოპროფილაქტიკა, თბილისი, 1999
3. მერაბიშვილი გ., ფსიქიკური სიჯანსაღის ფორმულა; ანთროპოანალიზი, თბილისი, 2005
4. ნადირაშვილი შ., განწყობის ანთროპული თეორია, თბილისი, 2001
5. დ. უზნაძის დაბადებიდან 110 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბილისი, 1999
6. ვლ. ნორაკიძის დაბადებიდან 90 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო სამეცნიერო კონფერენციის თეზისები, თბილისი, 1999
7. Стьюарт И. Джоинс В. – Современный Трансактивный Анализ - Москва 1996
8. Хелл Л. Зиглер Д. – Теории личности – Санкт-петербург 1999

Tamar Merabishvili, Dimitri Nadirashvili

Searching Neurotical Peculiarities in Typological Case

Summary

Identification of human typological peculiarities has great practical meaning in every sphere of our life. As different types of people are characterized with different specifications, the treatment and claims should be different towards them.

The aim of the research was searching neuritic status among typical extraverts and introverts. We combined aggression, self-esteem and locus of control in this status.

Aggression and self-esteem problems are found in each case of psychic disorder, so their role is special when we are talking about typological neurotization.

The high level of control locus is also connected with neuroticism and psychological problems. That's why we were interested in correlation between control locus orientations and types.

Our experimental research revealed interesting data according to as typological as gender factors.

სოციალური ადაპტაციის პრობლემები უმცროს სასკოლო ასაკში

სოციალური ადაპტაციის პრობლემა განსაკუთრებით აქტუალურია საზოგადოების განვითარების თანამედროვე ეტაპზე, როდესაც ცხოვრების პირობების მუდმივი და ღრმა ცვლილებები მიმდინარეობს. ამიტომ ადაპტაციური შესაძლებლობების ადრეული ჩამოყალიბება პიროვნების განვითარების მნიშვნელოვან მხარეს წარმოადგენს.

ადამიანი დაბადებისთანავე იწყებს ადაპტაციის ანუ შეგუების პროცესს და შეიძლება ითქვას, ეს პროცესი მთელი ცხოვრება გრძელდება. ადაპტაციის უნარი მას ეხმარება შეეგუოს, დაძლიოს სამყაროში არსებული წინააღმდეგობები და შეძლოს ამ ყოველივესთან ერთად ჰარმონიული ცხოვრება. მაგრამ უნდა ითქვას, რომ ადაპტაცია არც თუ ისე მარტივი პროცესია, ამიტომ მას მრავალი გართულება ახლავს [16, 19].

ადაპტაციის უნარი დამახასიათებელია ყველა ცოცხალი ორგანიზმისთვის, რადგან ის მისი არსებობის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. რაც უფრო მაღალგანვითარებულია ორგანიზმი, მით უფრო მაღალია მისი ადაპტაციური შესაძლებლობები. დამიანი, თავისი ცხოვრების მანძილზე, არაერთხელ დგება ახალი სოციალური პირობებისადმი ადაპტაციის პრობლემის წინაშე. ეს არის: საბავშვო ბაღი, სკოლა, უმაღლესი სასწავლებელი, შრომითი დაწესებულება და სხვა [19]. ადაპტაციის სიძნელების გადასალახავად საჭიროა მზადება ადრეული ასაკიდანვე. სკოლამდელი ასაკი წარმოადგენს გარკვეული უნარ-ჩვევების შეძენის სენზიტიურ პერიოდს. გამომდინარე აქედან, სწორედ, ამ ასაკობრივი პერიოდიდან არის საჭირო ბავშვის ადაპტაციური შესაძლებლობების ფორმირებაზე ზრუნვა, კერძოდ, საბავშვო ბაღში შესვლისას. ახალი სოციალური ურთიერთობებისადმი ბავშვის შეგუება, მისი კომუნიკაციური უნარების ჩამოყალიბება, მნიშვნელოვანია ბავშვის ჯანმრთელობის მდგომარეობისა და საერთო განვითარებისათვის. ადაპტაციური მექანიზმების უმწიფარობა გარემოს ცვლილებების შემთხვევაში, ხშირად ქმნის სირთულეებს, რაც გამოიხატება ქცევის გარკვეულ დარღვევებში, როგორიცაა: ჭირვეულობა, კაპრიზები, უარის თქმა აღმზრდელებთან და თანატოლებთან კონტაქტებზე და სხვა. ადაპტაციის პერიოდში ბავშვის ორგანიზმში ხდება ფიზიოლოგიური ცვლილებებიც, შესაბამისად, იგი ადვილად ავადდება [3]. ბავშვები, რომელთაც დადებითი ურთიერთდამოკიდებულება აქვთ თანატოლებთან, როგორც სკოლამდელ, ასევე სკოლის ასაკში, ადვილად ადაპტირდებიან მოზრდილობაში, რაც გულისხმობს იმას, რომ მათ არ უჭირთ ახალ გარემოსთან და ახლა ადამიანებთან ურთიერთობა. ბავშვს, რომელსაც უჭირს კომუნიკაცია სხვა ბავშვებთან, შეიძლება ჰქონდეს დაბალი მოსწრება დასხვადასხვა სირთულე სკოლაში.

პრობლემის აქტუალობა

დღეისათვის კვლავ პრობლემად რჩება ბავშვის სასკოლო ადაპტაცია გამომდინარე იქიდან, რომ ეს პროცესი არც ისე მარტივია. რა თქმა უნდა ყველა ბავშვი ერთნაირად არ აღიქვამს სოციუმის შეცვლას. ყველაზე მტკივნეულად, პატარები, მაინც თამაშიდან ვალდებულებებზე გადასვლას განიცდიან. თუმცა, ამას სხვა ბევრი ფაქტორიც ემატება [20].

სკოლა ბავშვებისთვის ახალი სოციუმია, რომელთან შეჯახებაც გაურკვეველობას იწვევს. მასთან შეგუების პროცესი ბავშვებში სხვადასხვანაირად მიმდინარეობს. ზოგისთვის, ახალ გარემოსთან შეგუება იოლად ხდება. ასეთი ბავშვები ხალისიან განწყობაზე არიან და გაკვეთილებზეც აქტიურობენ. ზოგს სკოლასთან შესაგუებლად გარკვეული დრო სჭირდება. ისინი ხელიდან არ უშვებენ თამაშის მანქანას, ხშირად ჭირვეულობენ, ტირიან და ეკამათებიან თანაკლასელებს. არის ბავშვების კატეგორია,

რომელთანაც საქმე კიდევ უფრო რთულადაა. ისინი ძალიან ძნელად ეგუებიან სკოლას, ითხოვენ გაკვეთილების გაცდენას, უგუნებოდ არიან, უჭირთ თანაკლასელებთან ურთიერთობა, მშობელთან განშორება და ა.შ.[11,20].

განსაკუთრებით ხაზი უნდა გავუსვათ იმას რომ, ბავშვებს უჭირთ მშობლების გარეშე გაჩერება სკოლაში ანუ ისინი ხშირ შემთხვევაში მიჯაჭვულები არიან მშობლებს, რაც შესაბამისად მათ ხელს უშლის სკოლის ახალ გარემოსთან და ადამიანებთან ადაპტირებაში. ამ ყველაფერმა, შეიძლება, ბავშვი საკმაოდ მძიმე შედეგებამდე მიიყვანოს. მოსწავლე უყურადღებობას ავლენს გაკვეთილებზე, მუდამ ცდილობს თამაშისთვის გამონახოს დრო და ხელი შეუშალოს მასწავლებელს. ასევე, სერიოზულ პრობლემებს ქმნის სახლში, ამბობს, რომ არ უნდა სკოლაში წასვლა და ამას მხოლოდ მშობლის მხრიდან სხვადასხვა დაპირების ხარჯზე აკეთებს; სწავლისადმი არანაირი ინტერესი არ აქვს და შესაბამისად, მისი აკადემიური მოსწრებაც დაბალია. თუ მშობელი ყურადღებას არ ამახვილებს ამ ფაქტებზე და არ ეხმარება ბავშვს ადაპტაციის პროცესის გამარტივებაში, პრობლემები მაღალ კლასებშიც გაგრძელდება[11]. აქედან გამომდინარე, იმისათვის რომ, ადაპტაციის პრობლემებმა უფროს კლასებშიც არ იჩინოს თავი, აუცილებელია მშობელი და მასწავლებელი დაეხმაროს ბავშვს, რათა მან შეძლოს ახალ გარემოსთან და ახალ ადამიანებთან სრულფასოვანი ურთიერთობა.

უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვთა სოციალური ადაპტაციის თავისებურებები

ადაპტაცია, როგორც ცნობილია, ნიშნავს ორგანიზმის სტრუქტურისა და ფუნქციების, მისი უჯრედოვანი სისტემების, ორგანოების შეგუებას გარემო პირობებისადმი. ცხოველები ეგუებიან ამა თუ იმ საარსებო გარემოს: თევზები ცხოვრობენ წყალში, ფრინველები - ჰაერში, ადამიანიც ეგუება გარკვეულ კლიმატურ-გეოგრაფიულ პირობებს, რაც ნიშნავს ბიოლოგიური ადაპტაციას. მაგრამ, ადამიანს, რომელიც ცხოვრობს ცვალებად სოციალურ პირობებში, ასევე უნდა ჰქონდეს უნარი შეეგუოს მათ, რადგანაც ნებისმიერი სოციალური გარემო (სამუშაო, ოჯახი და სხვა) მოითხოვს ადამიანისგან მისთვის ადეკვატურ ქცევათა ფორმებს, ანუ, გარდა ბიოლოგიურისა, ადამიანს აქვს სოციალური ადაპტაციის უნარიც [15].

სოციალური ადაპტაცია – ეს არის ადამიანის შეგუება გარემოპირობებისადმი, ქცევის წესებისადმი, პრინციპებისადმი, საზოგადოებაში დამკვიდრებული ეტიკეტისადმი; ადაპტაცია ასევე გულისხმობს პიროვნების ქცევას ამ საზოგადოების მოთხოვნათა შესაბამისად, ურთიერთკონტაქტს, ინდივიდის კომუნიკაციას გარემომყოფ ადამიანებთან, მის აქტიურ მოქმედებას სოციალურ გარემოში. სოციალური ადაპტაციის დროს ხდება პიროვნების მიჩვევა მისთვის ახალ სოციალურ გარემოსთან, ძველი სტერეოტიპების ნგრევა და ახლის თანდათანობითი აწყობა, ადამიანისა და მისი გარემოს ჰარმონიზაცია. სოციალური ადაპტაცია არ ნიშნავს ადამიანის გარემოებებისადმი დამორჩილებას, საკუთარი თავის დაკარგვას. პირიქით, ადაპტაციის პროცესში პიროვნება იძენს სიმყარეს თავისი მიზნებისკენ სწრაფვაში, ინდივიდუალობის განვითარებაში. ადამიანი, როგორც საზოგადოებრივი არსება, შეუსაბამებს საკუთარ სამყაროს და მოქმედებებს გარემოს; აქცევს ყურადღებას საკუთარ ქცევას და ახდენს მის რეგულაციას [7].

როდესაც ვსაუბრობთ ბავშვის სკოლასთან ადაპტაციაზე აუცილებლად ყურადღება უნდა გავამახვილოთ ოჯახზე, სადაც ბავშვი იზრდება, რადგან ის თუ რამდენად იქნება ბავშვი ადაპტური ნებისმიერი გარემოსადმი, დიდწილად დამოკიდებულია ოჯახურ კლიმატზე ანუ იმ გარემოზე, სადაც ბავშვი იბადება და იზრდება. ოჯახის მხრიდან სიყვარული, მზრუნველობა, ყურადღება ძალიან მნიშვნელოვანია ბავშვისთვის. ოჯახის წევრები მასში დაცულობის გრძნობას აღვიგებენ, უზრუნველყოფენ ემოციურ წონასწორობას, რომელიც ამაღლებს თვითშეფასებას. მეორე მხრივ, ემოციური დამოკიდებულების დეფიციტი, არასაკმარისი ყურადღება მოზრდილთა მხრიდან, ხელს უწყობს ბავშვებში ნეიროტიზმის, შფოთვის გამოვლენას. უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ ბავშვის

სრულყოფილი განვითარებისათვის აუცილებელია, მას ჰყავდეს სრულფასოვანი ოჯახი (დედა და მამა). მაგრამ, სადაც არ არის სრულყოფილი ოჯახი და ბავშვს ზრდის მხოლოდ ერთი მშობელი, ამ დროს შეიძლება თავი იჩინოს ადაპტაციის დაქვეითებამ, რადგან არ არის საკმარისი ემოციური კავშირი ბავშვსა და მშობლებს შორის [1].

თავისებურია ასევე უმცროსკლასელთა მასწავლებელთან ურთიერთობის სფეროც. ბავშვის ქცევას მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს მასწავლებელთან მისი ემოციური დამოკიდებულება. მასწავლებელს და უმცროსკლასელებს (განსაკუთრებით კი დაწყებით კლასში) შორის მყარდება მჭიდრო ემოციური ურთიერთობა. უმცროსკლასელი უფროსებისგან მეტ დადებით ემოციურ კავშირს ითხოვს, სადაც ცენტრალურ ფიგურას მასწავლებელი წარმოადგენს. მასწავლებლები ბავშვის მიმართ ავლენენ ურთიერთობის ორ ტიპს: იმპერატიულსა და დემოკრატიულს [14].

ურთიერთობის იმპერატიული სტილის დროს მოითხოვება უსიტყვო მორჩილება. ამ დროს მასწავლებლისთვის მთავარია დისციპლინის დამყარება, რაც, ფაქტობრივად, მოსწავლეებზე ფსიქოლოგიურ ზეწოლას გულისხმობს; ეს ერთგვარი ემოციური სიცივეა. ასეთ პედაგოგს კლასში დისციპლინა ყოველთვის აქვს დამყარებული, მაგრამ ბავშვებში იგი დაძაბულობას, სტრესს, შფოთვას იწვევს. ასეთი სტილი ახშობს ყოველგვარ ინიციატივას და დამოუკიდებლად მიზნის მიღწევის მოტივაციას. ბავშვებს ასეთი მასწავლებლის ემინიათ; მასთან მოსწავლის ურთიერთობა იძულებით ხასიათს ატარებს.

მასწავლებლის დემოკრატიული სტილი გულისხმობს თანამშრომლობას, მოსწავლეთა აქტიურ პოზიციას, მეგობრობას და დადებით ემოციურ დამოკიდებულებებს. ასეთი მასწავლებელი ხელს უწყობს ბავშვის აქტივობას, ინიციატივისა და დამოუკიდებლობის განვითარებას. ბავშვებს ასეთი პედაგოგი უყვართ.

ბავშვის სოციალურ ადაპტაციაზე საკმაოდ დიდ გავლენას ახდენს მე-კონცეფცია ანუ თვითშეფასება. თვითშეფასება კი საკუთარი პიროვნების, საკუთარი მე-ს სუბიექტური შეფასებაა. იგი არის პიროვნების მიერ თავისი თავის, საკუთარი შესაძლებლობების, თვისებების და სხვა ადამიანთა შორის ადგილის შეფასება. თვითშეფასება შეიძლება იყოს მაღალი, ადეკვატური და დაბალი. საუკეთესოა ადეკვატური თვითშეფასება, რომლის ჩამოყალიბებაშიც დიდ როლს თამაშობს აღზრდა. სამწუხაროდ, ადეკვატურ თვითშეფასებას იშვიათად ვხვდებით [18]. შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მნიშვნელოვანი ცვლილება ბავშვის პიროვნული განვითარების თვალსაზრისით არის მე-კონცეფციისა და თვითშეფასების განვითარება. ცხოვრების ყველა ეტაპზე, მნიშვნელოვანია დადებითი თვითშეფასება (რა თქმა უნდა ზომიერად), მაგრამ იგი განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს სასკოლო ასაკში, რადგან ამ დროს თუ ბავშვს, ვთქვათ, ოჯახში ანებიერებენ დადებითი შეფასებებით, მას ნაკლებად უჭირს ახალ გარემოსთან და ადამიანებთან ურთიერთობა. პირველკლასელთა უმრავლესობისათვის, ძირითადად დამახასიათებელია მაღალი თვითშეფასება. ბავშვები თვლიან, რომ „კარგები“ და „ჭკვიანები“ არიან. დადებითად აფასებენ თავიანთ სასკოლო წარმატებებს.

მეორე კლასში ბავშვების უმეტესობას თვითშეფასება მკვეთრად უქვეითდება. ამას უწოდებენ „მეორე კლასის ფენომენს“ [1]. ეს დაკავშირებულია იმასთან, რომ მეორეკლასელები კრიტიკულები ხდებიან საკუთარი თავის მიმართ. ისინი ორიენტირებული არიან სასწავლო საქმიანობის ხარისხზე, ხოლო საკუთარი სასწავლო საქმიანობის შეფასების კრიტერიუმები, ჯერ კარგად არ აქვთ განვითარებული. გამომდინარე, ადგილი აქვს საკუთარ თავში დაურწმუნებლობას, რაც იწვევს თვითშეფასების დაქვეითებას. მოგვიანებით, მესამე კლასში თვითშეფასება ისევ აიწვეს. ამიტომ მნიშვნელოვანია, ბავშვებს ვასწავლოთ, რომ მთავარია არა შეფასება, არამედ ცოდნა, უნარები, შრომისმოყვარეობა, პასუხისმგებლობა. მესამე კლასი გარდამტეხია ბავშვის სასწავლო საქმიანობაში, ვინაიდან, სწორედ ამ ასაკში ვლინდება ბავშვის აქტიური ინტერესი შემეცნებისადმი. ეს დაკავშირებულია იმ ცვლილებებთან, რასაც ადგილი აქვს მათ ინტელექტუალურ განვითარებაში.

ინტენსიურად იწყებს განვითარებას ცნებითი, ვერბალური აზროვნება. აზროვნების ახალი შესაძლებლობები კი ბიძგს აძლევს სხვა ფსიქიკური პროცესების განვითარებას: აღქმას, ყურადღებას, მეხსიერებას. ბავშვი სწავლობს საკუთარი ფსიქიკური პროცესების მართვას[6,14].

უფროსებმა არ უნდა შეაფასონ ბავშვის პიროვნება ნეგატიურად, რადგან ეს შემდგომში აისახება მის თვითშეფასებაზე. ბავშვს უნდა მიეთითოს კონკრეტულ ქცევაზე, რომელიც სოციალური გარემოსთვის მიუღებელია და არ უნდა შევეხოთ ბავშვის პიროვნებას(უნდა ვუთხრათ, რომ მისი ქცევა არასწორია და არ ვუწოდოთ „ცუდი ბიჭი“ ან „ცუდი გოგო“). იმის მიხედვით, თუ როგორი თვითშეფასება აქვს ბავშვს (ადეკვატური, დაბალი, მაღალი), მან შეიძლება სტიმულირება გაუკეთოს, ან პირიქით დათრგუნოს ბავშვის აქტიურობა[2]. ბავშვის თვითშეფასება გავლენას ახდენს სკოლაში წარმატებაზე და პირიქით, სწავლაში წარმატებები თავის მხრივ გავლენას ახდენს ბავშვის თვითშეფასებაზე. აუცილებელია მოხდეს არაადეკვატური თვითშეფასების შეცვლა, რაც დიდად არის დამოკიდებული ბავშვის მასწავლებელზე. ბავშვობაში ჩამოყალიბებული თვითშეფასება ძალიან მდგრადია, ის შეიძლება მთელი ცხოვრება გააყვეს ადამიანს. სწავლების პროცესში აღმზრდელმა უნდა გაითვალისწინოს ბავშვის ინდივიდუალური და ასაკობრივი თავისებურებები და ხელი შეუწყოს ადეკვატური თვითშეფასების ფორმირებას. თვითშეფასება არის ბავშვის პიროვნების ცენტრალური წარმონაქმნი, რომელიც განსაზღვრავს მის სოციალურ ადაპტაციას. ამ ასაკის ბავშვი საჭიროებს განსაკუთრებულ კეთილგანწყობას და მხარდაჭერას უფროსების მხრიდან, რათა მას ექვი არ შეეპაროს საკუთარ შესაძლებლობებში. იმ შემთხვევაში თუ მშობლებისგან ბავშვი იღებს უაროფით ან ან ზედმეტად დადებით შეფასებას, შედეგად ბავშვს ექმნება სოციალურ ადაპტაციაში გარკვეული სახის პრობლემები, რაც ხშირად გამოიხატება იმაში, რომ ასეთი ბავშვები ვერ აწყობენ სხვა ადამიანებთან ურთიერთობებს და შესაბამისად უჭირთ კომუნიკაციაც[14].

ამდენად, ბავშვს რომ ნაკლები პრობლემები ჰქონდეს სოციალურ ადაპტაციაში, საჭიროა, მშობელი და პედაგოგი მას ადეკვატური თვითშეფასების ჩამოყალიბებაში დაეხმაროს, რისთვისაც, მშობელმაც და აღმზრდელმაც უნდა იცოდეს, თუ როგორი შეფასება მისცეს ბავშვის სხვადასხვაგვარ აქტივობას.

ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენენ ბავშვის სასკოლო ადაპტაციაზე

დაბადებიდან ბავშვი ხვდება გარკვეულ სოციალურ გარემოში. მშობლები ზრუნავენ არა მხოლოდ მის ფიზიკურ განვითარებაზე, არამედ, ფსიქიკურზეც. ისინი ქმნიან პირობებს ბავშვის პოტენციური უნარების გამოსავლენად ასაკობრივი მოთხოვნების შესაბამისად, მაგრამ დროთა განმავლობაში იგი იზრდება და მისი ურთიერთობის წრე ფართოვდება. ბავშვი იწყებს მეტი დამოუკიდებლობის გამოჩენას. სკოლამდელი ასაკის ბავშვის ასაკობრივი გარემო მის წინაშე ახალ ამოცანებს აყენებს. ბავშვი ჯერ შედის საბავშვო ბაღში; მას უწევს უცნობ ბავშვებთან და აღმზრდელებთან ურთიერთობა, საბავშვო ბაღის წესებისადმი დაქვემდებარება. თამაშის, მეცადინეობის პროცესში ხდება ბავშვის შემდგომი განვითარება. სკოლაში შესვლისას, რომელიც ასევე ახალ მოთხოვნებს უყენებს მას, იგი იძულებული ხდება თამაშიდან სწავლაზე გადავიდეს, შეეგუოს სკოლის წესებს და ჩაჯდეს გარკვეულ რეჟიმში[17]. უნდა აღინიშნოს, რომ იმ ბავშვებს ვისაც უფროსი დამმა ჰყავთ, ნაკლებად უჭირთ სოციალური ადაპტაცია, გამომდინარე იქიდან, რომ აქვთ გარკვეული გამოცდილება სოციალური ურთიერთობების სფეროში. რაც შეეხება დედისერთებს, ხშირად ისინი განებივრებულები და კაპრიზულნი არიან და იგივეს ითხოვენ თანატოლებისა და მასწავლებლისგან; როცა ეს არ სრულდება, შესაბამისად მათ უჭირთ ახალ გარემოსთან შეგუება და გარკვეული პრობლემები ექმნებათ, განსაკუთრებით პიროვნებათაშორის ურთიერთობებში[10,11].

სასკოლო ადაპტაციაში დიდი მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, დადიოდა თუ არა იგი სკოლამდელ დაწესებულებაში, რადგან საბავშვო ბაღი აღსაზრდელს სკოლისთვის ამზადებს. საბავშვო ბაღი

ბავშვებს უვითარებს შემეცნებით ინტერესს, გონებრივი მუშაობის უნარს, მეტყველებას. ამ დროს ბავშვი სწავლობს თანატოლთა პატივისცემას, მათი აზრის მოსმენას[3]. ბავშვის ცხოვრება საბავშვო ბაღში მოიცავს ბავშვის დამოუკიდებელი მოქმედების პერიოდებს, რაც გულისხმობს პირად თავისუფალ დროსა და დამოუკიდებელ მხატვრულ შემოქმედებას. აქედან გამომდინარე, სკოლამდელი დაწესებულება ბავშვს ეხმარება მოეშალოს სკოლისათვის, განვითაროს შესაბამისი უნარები, რაც მას დაეხმარება სასკოლო მასალის ათვისებაში. შედეგად, საბავშვო ბაღგავლილ ბავშვებს ნაკლებად უჭირთ სკოლის ახალ გარემოსთან და ადამიანებთან ადაპტაცია. ყოველივეს ადასტურებს ჩატარებული კვლევები, რომლის თანახმად კარგად ორგანიზებული სკოლამდელი განათლება ხელს უწყობს ბავშვების მოსწრების გაუმჯობესებას სკოლებში, მათ შორის უფრო მაღალი ნიშნების მიღებას, ერთი და იმავე კლასში დარჩენილი ბავშვების რაოდენობის კლებას და უკეთეს საგანმანათლებლო მიღწევებს, უნივერსიტეტებში ჩარიცხვის ჩათვლით[3, 17].

ჩვენ განვიხილეთ ის ობიექტური ფაქტორები რომლებიც გავლენას ახდენენ ბავშვის სოციალურ ადაპტაციაზე, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანია იმ სუბიექტური ფაქტორების გათვალისწინებაც, რომლებიც ასევე გავლენას ახდენენ ბავშვთა სოციალურ ადაპტაციაზე. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ბავშვის ინდივიდუალური თვისებებია. განსაკუთრებულ ყურადღებას თხოულობს 2 - დან 4 წლამდე პერიოდი, რომელიც ითვლება ბავშვის ცხოვრებაში პირველ კრიტიკულ ასაკად. ლ.ვიგოტსკი უწოდებს მას „3 წლის კრიზისს“[9]. სწორედ ამ ასაკში ბავშვები, ძირითადად, შედიან სკოლამდელ დაწესებულებებში, რაც არის დედასთან და ოჯახთან პირველი განშორების პერიოდი. ამ დროს, ბავშვის ფსიქიკაში სიმპტომების მთელი რიგი ვლინდება, რაც სიმწიფეებს ქმნის სხვა ბავშვებთან და მოზრდილებთან ურთიერთობისას. ამ ასაკობრივი სირთულეებიდან აღსანიშნავია ნეგატივიზმი, სიჯიუტე, ჭირვეულობა და თავნებობა. ბავშვი მიისწრაფვის დამოუკიდებლობისკენ და ნეგატიურად რეაგირებს მოზრდილების მხრიდან ნებისმიერი ჩარევის მცდელობაზე, ხშირად მათი თხოვნა და, განსაკუთრებით, მბრძანებლური ტონი მასში ნეგატიურ რეაქციას იწვევს. ბავშვისადმი სწორი მიდგომა მოთმინებას, თავსმოუხვეველ შემოქმედებას, სათამაშო ილეთების გამოყენებას გულისხმობს; ეს ყველაფერი აიოლებს ბავშვის ურთიერთობას მოზრდილთან. მნიშვნელოვანია დროზე რეაგირება და სწორი პედაგოგიური მიდგომის მოძიება, რათა აღნიშნული სიმპტომები არ გაფიქსირდნენ, როგორც პიროვნული თვისებები. თუ ეს „3 წლის კრიზისი“ წარმატებით იქნება დაძლეული, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ მას ნაკლები პრობლემები შეექმნება ახალ გარემოსთან ადაპტაციაში[6,9].

ტემპერამენტი წარმოადგენს ადამიანის ემოციური ცხოვრების საფუძველს. ადამიანის ემოციები ვლინდება ურთიერთობის პროცესში და ისინი ქმნიან დადებით ან უარყოფით ფონს ამ ურთიერთობებისთვის. სოციალურ ფსიქოლოგიაში არსებობს ემოციური მიკროკლიმატის ცნება, რომელიც ქმნის გარკვეულ ფონს მცირე სოციალური ჯგუფების წევრთა ურთიერთობაში[16]. იგივე ხდება სკოლამდელ სასკოლო ჯგუფებშიც. ბავშვი მიდის საბავშვო ბაღში და ასევე სკოლაში თავისი ემოციებით, რომელთა გამოვლენა ტემპერამენტითაა განსაზღვრული[13]. ტემპერამენტი სოციალურ ქცევებთანაცაა დაკავშირებული. ძალიან აქტიური ბავშვები თანატოლებთან ზედმეტად სოციალიზებული არიან, ამიტომ ნაკლებად აქტიურ თანატოლებთან შედარებით, გაცილებით მეტ კონფლიქტურ სიტუაციაში ხვდებიან. მორცხვი, „შებოჭილი“ ბავშვები ხშირ შემთხვევაში თანატოლებს შორიდან აკვირდებიან და შფოთვითი ქცევებით კმაყოფილდებიან. მსგავსი ქცევები კი მათ ურთიერთობას ზღუდავს, მაგალითად, ერიდებიან თამაშს და იშვიათად საუბრობენ სხვა ბავშვებთან. გულჩათხრობილ ბავშვებში არასწორი მოქმედებისას ძლიერი შფოთი მეტ დისკომფორტსა და სხვების მიმართ პასუხისმგებლობის გადაჭარბებულ გრძნობას განაპირობებს. ადრეული გაუბედაობა ბავშვებს აგრესიის განვითარებისაგან იცავს. გულფიცხ, იმპულსურ ბავშვებში კი აგრესიისა და ანტისოციალური ქმედებების განვითარების დიდი რისკი არსებობს[16].

ბავშვები, რომლებიც აგზნების და შეკავების პროცესები გაწონასწორებული აქვთ, გამოირჩევიან მშვიდი ქცევით, კარგი გუნება-განწყობილებით, მათ უყვართ როგორც წყნარი, ისე მოძრავი თამაშები, დადებითად აღიქვამენ ყველა რეჟიმულ პროცესს და აქტიურად მონაწილეობენ მასში. თუ ახალ პირობებში აღმოცენებული ურთიერთობის შინაარსი აკმაყოფილებთ, ისინი საკმაოდ ადვილად და სწრაფად ეგუებიან მათ. ბავშვები, რომლებიც გამოირჩევიან ადვილი აგზნებადობით, მწვავედ გამოხატავენ თავის დამოკიდებულებას გარემოს მიმართ, სწრაფად გადადიან ერთი მდგომარეობიდან მეორეში; მათ უყვართ მოძრავი თამაშები, ხშირად იცვლიან სათამაშოებს, ადვილად ეფანტებათ ყურადღება[4,5]. ადვილად აგზნებადი ბავშვების საპირისპიროდ არიან ისეთი ბავშვებიც, რომლებიც გამოირჩევიან მშვიდი, შენელებული ქცევებით. ისინი გარეგნულად კარგად ადაპტირებულების შთაბეჭდილებას ტოვებენ. მაგრამ, მათთვის დამახასიათებელი შენელებულობა შეიძლება ამ პეროდში გაძლიერდეს. ნელი ბავშვები ხშირად ჩამორჩებიან თანატოლებს მოძრაობათა განვითარებაში, გარემოს ათვისებაში, უნარ-ჩვევების დაუფლებაში. მათ ურჩევნიათ ბავშვებისგან მოშორებით „საქმიანობა“. აღმზრდელი უნდა დაეხმაროს ასეთ ბავშვებს ახალ გარემოსთან შეგუებაში. განსაკუთრებულ ყურადღებას ითხოვენ ბავშვები ნერვული სისტემის სუსტი ტიპით. ისინი ძალიან მტკივნეულად განიცდიან ცხოვრების და აღზრდის პირობების ნებისმიერ ცვლილებას. მათი ემოციური მდგომარეობა ირლვევა უმცირესი უსიამოვნებისას, თუმცა ისინი მწვავედ არ გამოხატავენ გრძნობებს. მათ ყველაფერი ახალი აფრთხობს; ისინი დაურწმუნებლები არიან მოძრაობებში და საგნებთან ურთიერთობაში, აუცილებელ ჩვევებს იძენენ თავიანთ ასაკის ბავშვებთან შედარებით ნელა. ამომდინარე ზემოთქმულიდან, აუცილებელია მშობელმაც და აღმზრდელმაც ასეთი ბავშვები მუდამ უნდა წაახალისოს, შეძლებისდაგვარად დაეხმაროს ახლის ათვისებაში[13].

ამრიგად, ბავშვის ინდივიდუალური თავისებურებების ცოდნა აუცილებლად სჭირდება აღმზრდელს ბავშვებთან მუშაობისას განსაკუთრებით, ადაპტაციურ პერიოდში, შემდგომში კი მთელ აღმზრდელობით პროცესშიც. და ბოლოს, მნიშვნელოვან ფაქტორს, არა მარტო ადაპტაციურ პერიოდში, არამედ ეფექტური აღმზრდელობითი მუშაობისთვის წარმოადგენს ბავშვის ხასიათის თავისებურებათა გათვალისწინება[1,2].

ადამიანის ხასიათის ჩამოყალიბება ხანგრძლივი პროცესია, რომელიც გრძელდება დაბადებიდან მოწიფულობამდე. თუ ტემპერამენტის ტიპები თანდაყოლილია, ხასიათის თვისებები - სოციალური გარემოსა და აღზრდის შედეგია. ხასიათის გამოვლენაში ძირითად როლს პიროვნების ორიენტაცია, მისი ძირითადი მოტივაცია, სოციალური მოთხოვნილებები, იდეალები და ა.შ. თამაშობს. ბავშვის სასკოლო გარემოსთან ადაპტაციაზე დიდი გავლენას ახდენს ბავშვის ხასიათი, რომელიც თავის მხრივ ოჯახში არსებული აღზრდის შედეგია. თითოეულ ოჯახში აღზრდის განსხვავებული მეთოდებია მიღებული, რაც განაპირობებს იმას, რომ ბავშვების სკოლასთან შეგუება სხვადასხვანაირად ხდება[3].

ოჯახური აღზრდის თანამედროვე პრაქტიკაში გამოყოფენ მშობლების შეილებისადმი დამოკიდებულების სამ სტილს: ავტორიტარულს, დემოკრატიულს და ხელმძღვანელს. იმისდა მიხედვით, ოჯახში რომელ სტილს ანიჭებენ უპირატესობას, ყალიბდება ხასიათის განსხვავებული ნიშნები[2]. ასე, მაგალითად, ავტორიტარულ ოჯახებში ბავშვს, ძირითადად ბრძანების კილოთი მიმართავენ. უფრო ხშირად იყენებენ სიტყვებს „არ შეიძლება“, ვიდრე „შეიძლება“. ბავშვის აზრს არავენ ითვალისწინებს; მისგან მოითხოვენ, დიდწილად, ყოველგვარი ახსნის გარეშე, მოთხოვნათა განუხრელ შესრულებას. ასეთ ოჯახებში ბავშვებს უფრო ხშირად სჯიან, მათ შორის, ფიზიკურადაც; ბავშვის ფსიქიკაზე ასეთი აღზრდის გავლენა უარყოფითად აისახება. იგი იმყოფება მუდმივ სტრესში. მშობლების მოთხოვნები პროტესტს და აგრესიას, ან აპათიას და პასიურობას იწვევენ. საზოგადოებაში, ჩვეულებრივ, ასეთი ბავშვები გულწაფლობილები, მფრთხალები არიან ან ავლენენ აგრესიას გარშემომყოფების მიმართ. საბავშვო ბაღისადმი ადაპტაციის პროცესში ეს თვისებები

უფრო მკვეთრად ვლინდება. ასეთი ბავშვები არ შედიან კონტაქტში აღმზრდელთან. თუ ემორჩილებიან აღმზრდელთა მოთხოვნებს, ეს უფრო დასჯის შიშით. ისინი ვერ ღებულობენ სიამოვნებას საბავშვო ბაღში მიმდინარე პროცესებისგან. თანატოლებთანაც შეიძლება გაუჩნდეთ პრობლემები არაადეკვატური ქცევის გამო (გარიყულობის ან აგრესიულობის გამო)[2,3].

სხვანაირადაა საქმე ოჯახებში, სადაც უპირატესია აღზრდის მიშვებული სტილი. აქ ყველანაირად წახალისებენ ბავშვის ახირებებს; „არ შეიძლება“ - პრაქტიკულად არ არსებობს მისთვის. ასეთი დამოკიდებულების წყარო მშობლების ზედმეტი სიყვარულია. არაიშვიათად ბავშვები არადისციპლინირებულები და უპასუხისგებლობები იზრდებიან. ამ სტილის არსია ბავშვისთვის ყველაფრის ნების დართვა ბავშვის სიყვარულის მოსაპოვებლად, ზედმეტი აღერის, განუსაზღვრელი უფლების მიცემის გზით[12]. სკოლაში შესვლისას განებივრებული ბავშვი იწყებს ჭირვეულობას, აწყობს ისტერიკებს, თუ მისი რომელიმე სურვილი არ სრულდება. მათ ყველაზე უფრო უჭირთ სასკოლო მოთხოვნებისადმი დამორჩილება, კოლექტიური ცხოვრების წესის შეგუება, რადგან მათ უჩნდებათ სურვილი აკეთონ ის, რაც უნდათ და არა ის, რაც უნდა შეასრულონ ამ კონკრეტულ მომენტში. ასეთი ბავშვები ძნელად თანაარსებობენ კოლექტივში.

ბავშვის აღზრდაში ყველაზე უფრო მისაღები აღზრდის დემოკრატიული სტილია. ასეთ ოჯახებში ბავშვის აზრს ანგარიშს უწევენ. თუ მას უკრძალავენ რამეს, ამის მიზეზსაც უხსნიან. მისი ქცევა რეგულირდება არა ბრმა მორჩილებით, არამედ გაცნობიერებულად. მშობლები, თავიანთი ქცევისა და მოთხოვნების მოტივირებისას, ბავშვის აზრსაც ისმენენ, პატივს სცემენ მათ პოზიციას, ანვითარებენ მასში დამოუკიდებელ მსჯელობას[12]. ასეთ ოჯახებში არ იყენებენ ფიზიკურ დასჯას. ბავშვი იზრდება კეთილმოსურნე ატმოსფეროში. ბავშვი, რომელიც კეთილგანწყობილია გარშემომყოფებისადმი, უფრო ადვილად ადაპტირდება ახალ პირობებთან. მისთვის საკმარისია გაიგოს, თუ რისი გაკეთება შეიძლება და რა არ შეიძლება და ის მოქმედებს სკოლაში მიღებული ქცევის ნორმების მიხედვით. თანატოლებს შორის ასეთი ბავშვისთვის ადვილია ავტორიტეტის მოპოვება, რადგანაც თამაშებში იგი ხშირად იღებს ინიციატივას საკუთარ თავზე. ბავშვები, რომლებსაც აქვთ ოჯახში ურთიერთობის პოზიტიური გამოცდილება (ზრუნვა და პატივისცემა), ასევე ექცევიან მეგობრებსაც. აღზრდის პირველი ორი ხსენებული სტრატეგიისგან განსხვავებით, ასეთი ოჯახიდან გამოსული ბავშვი არ უქმნის პრობლემებს მასწავლებელს. რაც შეეხება ბავშვებს ავტორიტარული ან ხელმძღვრეულ სტილის მქონე ოჯახებიდან, მასწავლებელს უწევს სერიოზული „მუშაობა“, რომ გამოასწოროს ოჯახური აღზრდის ნაკლოვანებები; და რაც უფრო სწრაფად მოხდება ეს, მით უკეთესი იქნება, რადგან ხასიათში განმტკიცებული უარყოფითი ნიშნები შეუქმნიან ამ ბავშვებს პრობლემებს მოზრდილობაშიც[2].

უმცროს სასკოლო ასაკში ადვილი აქვს არა მხოლოდ შემცნებითი ფსიქიკური პროცესების განვითარებას, არამედ იქმნება ახალი პირობები ბავშვის პიროვნული ზრდისთვის. ბავშვის პიროვნულ ზრდაზე გავლენას ახდენს - სასწავლო და თამაშის სიტუაცია, შრომითი აქტივობა და ურთიერთობები[1]. 6-8 წლის ასაკის ბავშვი სოციალურად - მეგობრულია. ბავშვებს უყვართ ჯგუფურ აქტივობებსა და თამაშებში მონაწილეობა. ეს ანვითარებს არა მხოლოდ თანამშრომლობის გრძნობას, არამედ ბავშვი უფრო თვითდაჯერებული ხდება, ვინაიდან მისი ცალკეული წარუმატებლობა ზოგად ფონზე ნაკლებად შესამჩნევია. მას ყოველთვის სურს გამარჯვება; ამისთვის კი მან შეიძლება მოიტყუოს კიდევ.

9-11 წლის ასაკის ბავშვი სოციალურად - შემგუებელია. ის უშუალოა, კმაყოფილია ცხოვრებით, ჩვეულებრივ მხიარულ ხასიათზეა. ცხოვრობს აწმყოში, არ ფიქრობს მომავალზე. ამ ასაკში, ბავშვი ხდება თავისივე სქესის ჯგუფის წევრი. გოგონებს და ბიჭებს გარკვეული ანტაგონიზმი ახასიათებთ ერთმანეთის მიმართ. გოგონებისთვის ბიჭები ზედმეტად ხმაურიანები არიან, ხოლო ბიჭებისთვის გოგონები კი - „სულელები“.

გარემომყოფ ადამიანებთან ურთიერთობის მოთხოვნილება, რომლის მეშვეობით ბავშვი ეუფლება სოციალურ გამოცდილებას, მის ძირითად მოთხოვნილებად იქცევა. ურთიერთობის მოთხოვნილების ბუნებაზე სხვადასხვა შეხედულება არსებობს. ლ.ვიგოტსკისა და ა.ნ. ლეონტიევის დებულების შესაბამისად, ბავშვი მაქსიმალურად სოციალური არსებაა და მიისწრაფის მოზრდილებთან ურთიერთობისკენ, რადგანაც მას სჭირდება მოზრდილის დახმარება, პირველ რიგში მისი ბიოლოგიური მოთხოვნილებების დასაკმაყოფილებლად[9]. ლ.ბოჟოვიჩი და მ.კისტიაკოვსკაია მოზრდილსა და ბავშვს შორის კონტაქტის დამყარებაში დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ იმ გარემოებას, რომ მოზრდილი აკმაყოფილებს რა ბავშვის შემეცნებით მოთხოვნილებას, ამავდროულად, უზრუნველყოფს მას ახალი შთაბეჭდილებებით[17]. ბავშვები, რომლებსაც შეუძლიათ მშობლებზე დაყრდნობა და გრძნობენ მათ მხარდაჭერას, ემოციურად უფრო გაწონასწორებულები არიან. მათთვის უფრო ადვილია ახალ სოციალურ გარემოებებთან ადაპტაცია.

ბავშვი 6 წლის ასაკში შედის სკოლაში და მის ცხოვრებაში, შეიძლება ითქვას, რომ ურთიერთობების ახალი ეტაპი იწყება. სკოლაში შესვლისთანავე ბავშვისთვის უფრო მნიშვნელოვანი ხდება თანატოლებთან ურთიერთობა, ვიდრე წინა პერიოდში. დადგენილია, რომ სოციალური კომპეტენტურობის მქონე ბავშვები უფრო იოლად ეგუებიან სასკოლო გარემოს და აკადემიური მოსწრებაც ხშირად უკეთესი აქვთ. ოჯახიდან ან ბაღის ჩვეული გარემოდან მოსული მოსწავლისთვის მნიშვნელოვანია, „ახალ ოჯახში“ თავს უსაფრთხოდ გრძნობდეს, დაცულობის შეგრძნებას კი, უპირველესად, ახალი ჯგუფისადმი მიკუთვნებულობა განაპირობებს. რაც მეტად იღებს ადამიანს ჯგუფი, რაც მეტი სიყვარულით ეპყრობა და აღიარებს, მით მეტად უვითარდება მას თვითპატივისცემა, რაც ეხმარება ასევე საკუთარი შესაძლებლობების წარმოჩენაში[10].

კვლევის საგანი, მიზანი, ინსტრუმენტი და ჰიპოთეზები

ჩვენი კვლევის საგანს წარმოადგენს უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვების ადაპტაციურობის დონე. გამოვიყენეთ რენე ჟილის პროექციული ვიზუალურ-ვერბალური მეთოდიკა[8]. იგი შედგება 42 დავალებისგან, რომელთაგან 25 სურათია - ბავშვების და მოზარდების გამოსახულებით. ყოველ სურათს თან ახლავს მოკლე ტექსტი, რომელიც უხსნის ბავშვს მასზე გამოსახულ სიტუაციას და შეკითხვას, რაზეც მან უნდა გასცეს პასუხი. გარდა ამისა, მეთოდიკა შეიცავს 17 ტექსტურ დავალებას. კვლევაში მონაწილეობდნენ 7-8 წლისა და 11-12 წლის ბავშვები. სულ გამოკვლეული იქნა 80 უმცროსკლასელი (კვლევა ჩატარდა თბილისის რამდენიმე საჯარო სკოლაში, ქართული უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიის სპეციალობის ბაკალავრიატის მე-4 კურსელის, ირინა ბუზალაძის მიერ).

კვლევაში გამოყენებული ბავშვის პიროვნებათაშორისი ურთიერთობების სფეროსა და მის მიერ შიდაოჯახური ურთიერთობების აღქმის კვლევისათვის განკუთვნილი რ. ჟილის საბავშვო პროექციული მეთოდიკის მთავარი მიზანია ბავშვის სოციალური ადაპტაციის (შეგუების), მისი პიროვნებათაშორისო დამოკიდებულებების სფეროსა და თავისებურებების, შიდა ოჯახური მიმართებების მისეული აღქმის, ბავშვის ქცევის მახასიათებლების დადგენა. მეთოდიკა საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ კონფლიქტური ზონები ბავშვის ინტერპერსონალური კომუნიკაციების სისტემაში. მიღებული შედეგების საფუძველზე შესაძლებელია ზემოქმედება მოვახდინოთ ამ ურთიერთობებზე, ასევე ბავშვის პიროვნების შემდგომ განვითარებაზე.

რენე ჟილის მეთოდიკა შეიძლება გამოყენებული იქნას, როგორც ინდივიდუალურად, ასევე ჯგუფური კვლევის დროსაც. ჯგუფურისგან განსხვავებით, ინდივიდუალური უფრო მეტად ინფორმაციულია და მკვლევარს უფლებას აძლევს დააკვირდეს ბავშვის ქმედებებს, ემოციებს და დაუსვას დამატებითი შეკითხვები, დააზუსტოს სხვადასხვა წვრილმანი. ამ მეთოდიკას ჯგუფში გამოყენებისას, ექსპერიმენტატორს არ აქვს საკმარისი დრო ყველა ბავშვისგან მიიღოს ინფორმაცია,

ამიტომაც მკვლევარები იძლევიან რეკომენდაციას, რომ ამ მეთოდით კვლევა ჩატარდეს ინდივიდუალურად, განსაკუთრებით კი იმ შემთხვევაში, როცა საქმე ეხებათ სკოლამდელი დაწესებულების ასაკის ბავშვებს. უმჯობესია, გამოკვლევისას, ექსპერიმენტატორი ესაუბრებოდეს ბავშვს, რომლის დროსაც შეიძლება ამა თუ იმ პასუხის გადამოწმება; ეს დაეხმარება ექსპერიმენტატორს მიიღოს ბავშვის ცხოვრების და მისი ოჯახის წევრების შესახებ მეტი ინფორმაცია მიიღოს. ყოველივე ეს ფსიქოლოგმა ისეთი თანამიმდევრობით უნდა ჩაიწეროს, როგორც ბავშვი ამბობს. მეთოდიკა შეიძლება იქნეს გამოყენებული 4-დან 12 წლის ასაკის ბავშვების გამოკვლევისას, ხოლო გამოხატული ინფანტილიზმის და ფსიქიკური განვითარების შეფერხების შემთხვევაში კი- შედარებით მაღალ ასაკშიც. ის ფსიქოლოგიური მასალა, რომელიც შეიძლება მიღებული იქნეს აღწერილი მეთოდიკის გამოყენების შედეგად, შესაძლოა პირობითად გაიყოს ცვლადების ორ დიდი ჯგუფად;

I. ცვლადები, რომლებიც ახასიათებს ბავშვის სხვა ადამიანებთან კონკრეტულ-პიროვნულ დამოკიდებულებებს:

- 1/ დედისადმი დამოკიდებულება;
- 2/ მამისადმი დამოკიდებულება;
- 3/ დედისა და მამისადმი დამოკიდებულება, როდესაც ბავშვი მათ აღიქვამს, როგორც მშობლებს ერთიანობაში;
- 4/ და-ძმებისადმი დამოკიდებულება;
- 5/ ბებია-ბაბუისა და სხვა ახლო ნათესავებისადმი დამოკიდებულება;
- 6/ მეგობრებისადმი დამოკიდებულება;
- 7/ მასწავლებლისადმი (აღმზრდელისადმი) დამოკიდებულება;

II. ცვლადები, რომლებიც ახასიათებს თვით ბავშვის თავისებურებებს:

- 8/ ცნობისმოყვარეობა;
- 9/ ბავშვების დიდი ჯგუფთან ურთიერთობის მისწრაფება;
- 10/ ბავშვების ჯგუფებში ლიდერობისადმი, დომინირებისადმი ლტოლვა;
- 11/ კონფლიქტურობა, აგრესიულობა;
- 12/ რეაქცია ფრუსტრაციაზე;
- 13/ განმარტოებისადმი მისწრაფება, ბავშვის ქცევის სოციალური ადეკვატურობის ხარისხი, ასევე ის ფაქტორები (ფსიქოლოგიური და სოციალური), რომლებიც არღვევენ ამ ადეკვატურობას.

ჩვენი ჰიპოთეზა მდგომარეობდა შემდეგში:

- 7-8 წლის ბავშვები ნაკლებად არიან სოციალურად ადაპტირებულნი და ისინი მიჯაჭვულები არიან მშობლებს, ვიდრე 11-12 წლის ბავშვები.
- უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვებს დადებითი დამოკიდებულება აქვთ ოჯახის წევრების მიმართ და ნაკლებად გამოხატავენ ნეგატიურ დამოკიდებულებას.

აქედან გამომდინარე ჩვენი კვლევის მიზანია:

- უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვების (7-დან 12 წლამდე) სოციალური ადაპტაციის კვლევა;

- უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვების შიდა ოჯახური ურთიერთობებისა და მათ გარშემო არსებულ ადამიანებისადმი დამოკიდებულების შესწავლა.

კვლევის შედეგები

კვლევა, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ჩატარდა ორ ასაკობრივ ჯგუფზე, რათა გამოგვევლინა მათ შორის განსხვავება. ჩვენ მიერ დათვლილ იქნა თითოეული ბავშვის მონაცემი ინდივიდუალურად და გაკეთდა შესაბამისი დასკვნები.

კვლევამ აჩვენა, რომ მეორე კლასში 40 ბავშვიდან 26-მა უპირატესობა მიანიჭა დედასთან ურთიერთობას და გამომდინარე აქედან, ამ სკალაზე მათ დააგროვეს ყველაზე მაღალი ქულები. ეს შეიძლება ითქვას, რომ არც იყო გასაკვირი, თუ გავითვალისწინებთ მათი ასაკს. ამ დროს მათთვის ყველაზე დიდი ავტორიტეტი არის დედა და შესაბამისად მასთან სურთ მეტი ურთიერთობა, მაგრამ შეიძლება აქვე ისიც ითქვას, რომ დღევანდელ დროში, დედებს ნაკლები დრო რჩებათ შვილებთან ურთიერთობისთვის და შესაბამისად ბავშვები ვერ იკმაყოფილებენ დედასთან ურთიერთობის მოთხოვნილებას. შესაძლოა, ეს შედეგი ამ მდგომარეობითაც იყოს გაპირობებული მაგრამ ფაქტი ერთია, რომ ჩვენს მიერ გამოკვლეული მეორეკლასელების 65%-მა უპირატესობა დედასთან ურთიერთობას მიანიჭა, ამის მიზეზი კი შეიძლება მრავალი იყოს. რაც შეეხება, მამასთან ურთიერთობას, გამოკითხული ბავშვების 17,5%-მა მიანიჭა უპირატესობა, აქედან 14% იყო ვაჟი. იქიდან გამომდინარე, რომ მიბაძვის ობიექტი ბიჭისთვის ძირითადად მაინც არის მამა, შესაბამისად მათ სურთ, რომ მეტი დრო გაატარონ მამებთან. რაც შეეხება და-ძმებთან ურთიერთობას, უპირატესობა მხოლოდ ბავშვების 15%-მა მიანიჭა. და ბოლოს, რაც ყველაზე თვალსაჩინო და საინტერესო იყო ჩვენს კვლევაში, ეს არის - მეგობრებთან ურთიერთობა, მეორეკლასელების მხოლოდ 2,5%-მა მიანიჭა მას უპირატესობა. ეს არის იმის დადასტურება, რომ ამ ასაკში ბავშვები ჯერ კიდევ ოჯახზე, და განსაკუთრებით დედაზე არიან მიჯაჭვულები და შესაბამისად, ნაკლებად აქცევენ ყურადღებას თანატოლებთან ურთიერთობას, რაც ადასტურებს იმას, რომ მათ ჯერ ვერ შეძლეს ახალ სოციალურ ადაპტაცია და ისევ ცდილობენ არ მოშორდნენ დედის „კალთას“.

ჩვენდა გასაკვირად, მეხუთეკლასელებმაც უპირატესობა დედასთან ურთიერთობას მიანიჭეს. გამოკითხული ბავშვების 45%-მა პირველ ადგილზე დააყენა დედა, რაც სავარაუდოდ მიგვანიშნებს, რომ ვერც მათ ვერ მოახდინეს სოციალური ადაპტაცია, მაგრამ შედარებით დედასთან ურთიერთობის არჩევანის პროცენტული მაჩვენებელი დაწეულია; 7-8 წლის ბავშვებთან თუ იყო 65%, ამ შემთხვევაში 45%-ია. ასევე შეიძლება ითქვას, რომ იკლო მამასთან ურთიერთობის ტენდენციამაც; მეხუთეკლასელებთან დაფიქსირდა 5%. სამაგიეროდ, პროცენტულად ძალიან გაიზარდა და-ძმასთან ურთიერთობა და იგი 11-12 წლის ბავშვებში 40% გახდა. ამის მიზეზი კი, სხვადასხვა ავტორის თანახმად, შეიძლება იყოს ის, რომ ხშირად მშობლები უფროს შვილებს უმცროს და-ძმაზე მომატებულ პასუხისმგებლობასა და მზრუნველობას აკისრებენ. შესაბამისად, ბავშვსაც უყალიბდება ტენდენცია რომ უმცროს და-ძმას „მიხედოს“ და დროც აღარ რჩება თავის თანატოლებთან ურთიერთობისთვის. რაც შეეხება მეგობრებთან ურთიერთობას, აქაც მეორეკლასელებთან შედარებით მეტია თანატოლებთან ურთიერთობის მაჩვენებელი, რომელიც შეადგენს 10%-ს. მაგრამ ეს არ გვაძლევს იმის თქმის უფლებას, რომ მეხუთეკლასელები უფრო ადაპტურები არიან მეორეკლასელებთან შედარებით; უბრალოდ; ეს მაჩვენებელი გვაძლევს საშუალებას ვივარაუდოდ, რომ პროცესი მიდის და შესაძლოა სულ მოკლე ხანში ისინი აღარ იყვნენ ოჯახზე და დედაზე დამოკიდებულნი. არ შეიძლება უყურადღებოდ დარჩეს ის შედეგი, რომ არც მეორე კლასის და არც მეხუთე კლასის შემთხვევაში არ დაფიქსირებულა ბებია-ბაბუის და სხვა ახლო ნათესავებთან ურთიერთობის სურვილი.

ზემოაღნიშნული შეეხებოდა პირადი ურთიერთობის სკალებზე მიღებულ შედეგებს, მაგრამ ამ სკალების გარდა არის კიდევ სხვა სკალები, რომლებიც გვაძლევენ დამატებითი დასკვნების გამოტანის საშუალებას. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია: ცნობისმოყვარეობა, კომუნიკაბელურობა, დომინანტურობა, კონფლიქტურობა, აგრესიულობა.

როგორც მეორეკლასელებთან, ასევე მეხუთეკლასელებთან, ცნობისმოყვარეობის მაღალი მაჩვენებელი დაფიქსირდა. გამოკვლეული 80 ბავშვიდან, 70%-ს მაღალი მაჩვენებელი დაუფიქსირდათ, რაც მიგვანიშნებს იმაზე, რომ ამ ასაკის ბავშვებისათვის დამახასიათებელია მაღალი ცნობისმოყვარეობა. ამას დ. უზნაძეც აღნიშნავს, რომ 8 დან 12 წლამდე ასაკი არის ცნობისმოყვარეობის ზენიტი; ბავშვს ყველა და ყველაფერი აინტერესებს, მისთვის უინტერესო საკითხები არ არსებობს და ეს ყოველივე ჩვენმა კვლევის შედეგმაც დაადასტურა. ასევე ცნობისმოყვარეობას თან ახლავს ამ ასაკში ყველასა და ყველაფერზე დაკვირვება, ალბათ რაც ისევ და ისევ ცნობისმოყვარეობითაა გაპირობებული[9].

შემდეგი სკალა, რომელსაც ჩვენ განვიხილავთ არის კომუნიკაბელურობა. ამ სკალაზეც ბავშვებს საკმაოდ მაღალი მაჩვენებლები ჰქონდათ. ბავშვების 90%-ს დაუფიქსირდათ მაქსიმალური ქულები, რაც, თავისთავად მიგვანიშნებს, რომ ბავშვები ამ ასაკში საკმაოდ კომუნიკაბელურები არიან; შეუძლიათ მათთვის უცხო ადამიანებთანაც კი შევიდნენ კონტაქტში, ალბათ ეს გარკვეული თვალსაზრისით გაპირობებულია მათი ცნობისმოყვარეობით, ანუ მათ აქვთ მოთხოვნილება იცოდნენ ყველაფერი და შესაბამისად, ცნობისმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად საჭიროა იკონტაქტონ სხვა მათთვის სასურველ, ნაცნობ თუ უცნობ ადამიანებთან. გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ 7-დან 12 წლამდე ბავშვები გამოირჩევიან მაღალი კომუნიკაბელურობით.

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ერთ-ერთი სკალა არის დომინანტურობის, რაც გულისხმობს იმას, თუ რამდენად აქვს ბავშვს ლიდერობისკენ მისწრაფება. აღმოჩნდა რომ, ამ სკალაზე როგორც 7-8 წლის, ასევე 11-12 წლის ბავშვებსაც საკმაოდ დიდი მიდრეკილება აქვთ დომინანტურობისადმი. კომუნიკაბელურობის მსგავსად, ბავშვების 90%-მა გამოავლინა მაქსიმალური შედეგი, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ ამ ასაკში განსაკუთრებული მისწრაფება აქვთ ბავშვებს დომინანტურობისადმი და ფლობენ მაღალ თვითშეფასებას; ისინი დარწმუნებულები არიან, რომ ყველაფერი იციან და ყველაფრის გაკეთება შეუძლიათ. შესაბამისად ამისა, მათ აქვთ სურვილი იყვნენ დომინანტურები და არ ამოეფარონ არავის ზურგს.

რაც შეეხება აგრესიულობისა და კონფლიქტურობის სკალას, აქ განსხვავებული შედეგები მივიღეთ ორ ასაკობრივ ჯგუფში. შედეგების ანალიზის თანახმად, 7-8 წლის ბავშვები უფრო მეტად არიან აგრესიულები, ვიდრე 11-12 წლისანი. მეორეკლასელ ბავშვებში ნორმას აცდა ბავშვების 47,5 %, რაც შეხება მეხუთე კლასს, აქ მხოლოდ სულ რაღაც 10% აღმოჩნდა აგრესიული. გამომდინარე, შეგვიძლია ვივარაუდოდ, რომ 7-8 წლის ბავშვები უფრო კონფლიქტურები არიან და საკმის მოგვარებას აგრესიულობით ცდილობენ, ვიდრე მეხუთეკლასელები. დარჩენილ ორ სკალაზე, რომლებიც არის რეაქცია ფრუსტრაციაზე და განმარტოებისადმი მისწრაფება, განსაკუთრებული შედეგი არ დაფიქსირებულა არც 7-8 წლის და არც 11-12 წლის ბავშვებთან, რაც ნიშნავს იმას, რომ მიღებული შედეგი არის ნორმაში.

შეგახსენებთ, რომ ჩვენი მიზანი იყო გაგვერკვია, უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვების სოციალური ადაპტაცია და მათი ურთიერთობები გარემომოყვებთან. ჩვენი კვლევით დადგინდა, რომ 7-8 წლის ბავშვები არ არიან ადაპტურები ანუ ისინი ჯერ კიდევ მიჯაჭვულები არიან მშობლებს; რაც შეეხება მეორე ჯგუფს, ანუ 11-12 წლის ბავშვებს, მათთანაც მიღებული იქნა შედეგი, რომლის თანახმადაც ვერც ისინი ახდენენ ადაპტაციას, რადგან მათაც, 7-8 წლის ბავშვების მსგავსად, უპირატესობა ოჯახის წევრებთან, განსაკუთრებით კი დედასთან ურთიერთობას მიანიჭეს და არა მეგობრებს, როგორც ჩვენ ვივარაუდეთ; მაგრამ, აქვე უნდა აღვნიშნოთ ისიც, რომ 11-12 წლის

ბავშვებთან ადაპტაციის პროცესი დაწყებულია, ამ დასკვნის გაკეთების უფლებას გვაძლევს ის, რომ 7-8 წლის ბავშვებისგან განსხვავებით, მათ მიერ გაკეთებულ ტესტებში გამოჩნდნენ მეგობრებიც, მაგრამ მეგობრებს უპირატესობა ჯერ კიდევ არ აქვთ მინიჭებული. რაც შეეხება 7-8 წლის ბავშვებს, მათთან ეს პროცესი არ არის დაწყებული და დიდ მიჯაჭვულობას განიცდიან დღეაზე.

აქედან გამომდინარე ჩვენი პირველი ჰიპოთეზა, რომ 11-12 წლის ბავშვები უფრო ადაპტურები არიან, ვიდრე 7-8 წლისანი - არ დადასტურდა. რაც შეეხება მეორე ჰიპოთეზას, რომ უმცროსი სასკოლო ასაკის ბავშვები არიან დადებითად განწყობილი ოჯახის წევრებისადმი - დადასტურდა, იქიდან გამომდინარე, რომ თითქმის არც ერთ შემთხვევაში არ დაფიქსირებულა ნეგატიური დამოკიდებულება ოჯახის წევრების მიმართ; ისინი არიან კონტაქტურები, გამოირჩევიან მაღალი ცნობისმოყვარეობით, რაც შესაბამისად განაპირობებს მომატებულ კომუნიკაბელურობას ამ ცნობისმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად. მათ ასევე აქვთ მოთხოვნილება, რომ იყვნენ პირველები ანუ სურთ ლიდერობა და აქვთ მაღალი თვითშეფასება. მაგრამ, მათი სოციალური ადაპტაციის დონე არ არის დამაკმაყოფილებელი, რაც გვაძლევს იმის თქმის საშუალებას, რომ ამ სფეროში პრობლემები არსებობს.

ამდენად, უმცროსი სასკოლო ასაკი გარდამავალი პერიოდია, როდესაც ბავშვში შერწყმულია სკოლამდელი ასაკის თავისებურებები მოსწავლის თავისებურებებთან. ეს თავისებები თანაარსებობენ მის ქცევასა და ცნობიერებაში რთული და ზოგჯერ წინააღმდეგობრივი ხასიათის მქონე გაერთიანებების სახით. ისევე როგორც ყოველი გარდამავალი მდგომარეობა, ეს ასაკიც მდიდარია განვითარების ფარული შესაძლებლობებით, რომელთა დროული შემჩნევა და განმტკიცება დიდი მნიშვნელობის მქონეა. პიროვნების ბევრ ფსიქიკურ თვისებას ეყრება საფუძველი უმცროს სასკოლო ასაკში. ამიტომაც, რომ ამჟამად მკვლევართა განსაკუთრებული ყურადღება უმცროს მოსწავლეთა განვითარების რეზერვების გამოვლენას ეთმობა. ამ რეზერვების გამოყენება საშუალებას მოგვცემს წარმატებით მოვაშალოთ ბავშვები სასწავლო საქმიანობისათვის.

ლიტერატურა

1. ასაკობრივი და პედაგოგიური ფსიქოლოგია. ა. პეტროვსკის რედაქციით. თბილისი, 1977(80-120გვ.);
2. ახალაშვილი ნ., შომახია ი. ოჯახის როლი მოზარდის ღირებულებითი სისტემის ჩამოყალიბებაში. სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები. XIII. თბილისი, 2015(443-456გვ.);
3. გერსამია ი. საბავშვო ბაღისადმი ბავშვის სოციალური ადაპტაციის პედაგოგიური ასპექტი. საღისერტაციო ნაშრომი. თბილისი, 2015;
4. ლივეზუდი ბ. ბავშვის განვითარების ფაზები. თბილისი, 2002(145-215გვ.);
5. ლივეზუდი ბ. ადამიანის ცხოვრების გზა. თბილისი, 2002(43-52გვ.);
6. უზნაძე დ. ბავშვის ფსიქოლოგია. თბილისი, 1947;
7. Адлер А. Воспитание детей. Взаимодействие полов. 1998, ел. გერსია;
8. Большая энциклопедия психологических тестов. М., 2007(310-316ст.);
9. Выготский Л. Мышление и речь. М., 2001(19-72ст.);
10. Детская и подростковая психотерапия. С-Пб., М.,...2001;

11. Каптерев П. Детская и педагогическая психология. М., 1999(183-296ст.);
12. Минияров В. Педагогическая психология. М., 2005;
13. Мухина В. Детская психология. М., 1985.
14. Психология подростка. Полное руководство. М., 2003;
15. Реан А. Психология личности. М., 2007(40-55, 219-230ст);
16. Столяренко Л. Основы психологии. Учебное пособие. М., 2016(367-387ст.);
17. Урунтаева Г. Детская психология. М., 2006(329-348ст.);
18. Шаграева О. Детская психология. Теоретический и практический курс. М., 2001(208-243, 274-310ст.);
19. Argyle M. Psychology and Social Problems. Social Science Paperbacks. London EC4;
20. Rothbart M., Bates J. Handbook of Child Psychology. 2007.

Nona Akhalashvili

Social Adaptation Problems of Junior School Age

Summary

People born begins to adjust to the adaptation process and can say this is a lifelong activity. It helps to put up with the ability to adapt, overcome existing obstacles and enable the world of these things with a harmonious life. However, that is not a simple process of adaptation, which is why it is accompanied by many difficulties. Our current research is the subject of adaptation and in particular, how he was able to adjust the difficulty of coping with the younger school-age children and what factors influence the adaptation. In order to study this issue, we used the visual-verbal methods of projective Rene Gile. It consists of 42 pictures. Each picture is accompanied by a short text that explains the situation and give the child a question to which the answer. In addition, the method consists of 17 tascks. Rene Giles' explores these methods, as the child's adaptation, as well as its internal family relationships. In our study participants were 7-8 years old and 11-12-year-old children. There were total of 80 pupils. This methodology contains 13 scale, each scale is something different studies. Research is being processed with the help of this scale.

Research has shown that our hypothesis is not true that there were 11-12 year-old children are more adaptive than 7-8 years old, but the survey allows us to say that the 11-12 year-old children have already started the process of social adaptation and we can assume that it will soon receives the completed form, which is reflected in the fact that they are no longer exposed to such a strong attachment to family members.

თინათინ ფანცულაია, ანა ოქროსიშვილი

ბულინგი და მისი გამოვლენის ფორმები თანამედროვე მოზარდებში

შესავალი

ბულინგის პრობლემა საკმაოდ აქტუალური გახლავთ ამ ფაქტის დიდი სიხშირით გამოვლენისა და მისთვის დამახასიათებელი საკმაოდ უარყოფითი შედეგების გამო. ბულინგის შედეგები შეიძლება მოზარდისთვის მეტად საზიანო აღმოჩნდეს და მთელი ცხოვრების მანძილზე ვერ მოხერხდეს ძალადობის გავლენისგან თავის დაღწევა. მსხვერპლმა მოზარდმა მომავალში დიდი ალბათობით შეიძლება თავად აირჩიოს ძალადობისა და კრიმინალის გზა - მის მიმართ გამოვლენილი აგრესიული ქმედებების გამო, და ასეთი გზით მოახდინოს საკუთარი აგრესიის სხვის მიმართ გამოხატვა. ბულინგის მსხვერპლმა ასევე შესაძლებელია სიცოცხლე სუიციდითაც კი დაასრულოს.

კვლევის მიზანი

ქ. თბილისის საჯარო და კერძო სკოლების მოზარდებთან:

ბულინგის განხორციელების მოტივების შესწავლა; კლასში პოტენციური ბულერი და ბულინგის მსხვერპლი მოსწავლეების იდენტიფიცირება.

კვლევაში მონაწილეობა მიიღეს თბილისის კერძო და საჯარო სკოლების 149 მოზარდმა. (6-10 კლასის მოსწავლეებმა, რომელთა წლოვანება 11-16 წელს შეადგენდა).

ზემოთ აღნიშნულიდან გამომდინარე დაისვა შემდეგი ამოცანის განხორციელების აუცილებლობა:

1. მოზარდებში ბულინგის განხორციელების ძირითადი მოტივების გამოვლენა - კლასის დამრიგებლებთან ჩაღრმავებული ინტერვიუს საშუალებით;
2. მოზარდებში პოტენციური ბულერებისა და ბულინგის მსხვერპლთა გამოვლენა - კლასის დამრიგებლებთან ჩაღრმავებული ინტერვიუს საშუალებით;
3. კლასში ლიდერთა (რომლებიც ასევე შესაძლოა იყვნენ დევნის ინიციატორები), ჯგუფურ აქტივობებში შედარებით ნაკლებად ჩართულ (რაც სახასიათო ნიშანი გახლავთ ბულინგის მსხვერპლთათვის) მოსწავლეთა და ჯგუფში ნეიტრალურ წევრთა იდენტიფიცირება (საკონტროლო ჯგუფი) სოციომეტრიული გაზომვების მეთოდით (ჯ. მორენო);
4. ჩაღრმავებული ინტერვიუს საშუალებით მოპოვებული ინფორმაციის და სოციომეტრიის მეთოდით მოპოვებული მასალის შეჯერება, ანალიზი.

ბულინგის არსი და გამოვლენის ფორმები

მოზარდების მიერ მსხვერპლთა აგრესიული დევნის საკითხი მეტად აქტუალური გახლავთ აღნიშნულ შემთხვევათა თანდათანობითი მატების გამო. ბულინგი (ინგლისურად ბულაყ - მოძალადე, მოჩხუბარი) - გულისხმობს ფსიქოლოგიურ და ფიზიკურ ძალადობას, ზედმეტსახელის შერქმევას, ჭორაობას, უხამს ხუმრობებს.

ბულინგის თვისებებიდან შეგვიძლია გამოვყოთ: აგრესორის და მსხვერპლის უთანასწორო მდგომარეობა; ასეთი სახის ძალადობა განმეორებადი ხასიათისაა; მსხვერპლის შემთხვევაში ბულინგის გამოვლენისას ადგილი აქვს მის მძაფრ ემოციურ რეაქციას.

ბულინგის გამოვლენა სკოლებში გახლავთ საკმაოდ დიდი ხნის პრობლემა და იგი სათავეს არ იღებს უახლოესი წარსულიდან.

ბულინგი შესაძლოა გამოვლინდეს მცირე ასაკიდანაც, თუმცა განსაკუთრებით თავს იჩენს მოზარდობის პერიოდში.

გამოყოფენ ბუღინგის შემდეგ სახეობებს: 1. ფიზიკური ბუღინგი. 2. კერბალური ბუღინგი. 3. კიბერ-ბუღინგი. 4. არაპირდაპირი/ფარული ბუღინგი.

ფიზიკური ბუღინგი გულისხმობს ფიზიკურ დაშინებას, დარტყმას (ფიზიკური ზიანის მიყენებას), შესაძლოა ადგილი ჰქონდეს პირადი ნივთების დაზიანებას.

კერბალური/ფსიქოლოგიური ბუღინგი ადამიანის სიტყვიერ შეურაცხყოფას, მის დამცირებას გულისხმობს.

კიბერ-ბუღინგს რაც შეეხება, ის გახლავთ საკომუნიკაციო ტექნოლოგიების გამოყენებით განხორციელებული ძალადობის ფორმა, რომელიც ძირითადად სოციალური საშუალებებით ხორციელდება, მათ შორის სოციალური მედიის საშუალებით, პირადი შეტყობინებების სახით და ა.შ.

არაპირდაპირი/ფარული ბუღინგი გულისხმობს ადამიანის სოციალური რეპუტაციის შელახვას, დაცინვას...

სასკოლო ბუღინგი ძირითადად ფიზიკურ და ფსიქოლოგიურ ბუღინს მოიცავს. გოგონების მიერ ძირითადად ვლინდება ფსიქოლოგიური, ხოლო ბიჭების მიერ ფიზიკური სახის ბუღინგი.

ბუღინგში მონაწილეობას ღებულობს რამოდენიმე მოქმედი პირი: 1. ბუღერი (აგრესორი, დევნის ორგანიზატორი) 2. მსხვერპლი. 3. დამკვირვებელი. 4. დამცველი.

ბუღინგის პრობლემის აქტუალობიდან გამომდინარე საჭიროა ამ საკითხზე უფრო მეტად იქნას გამაზვილებული ყურადღება, მოხდეს ეფექტური გზების მოძიება, რომლებიც ხელს შეუწყობენ ამ პრობლემის დიდად შემცირებას, რადგან, როგორც ზემოთ ავლინშნეთ ბუღინგს საკმაოდ არასასურველი შედეგები მოყვება და ამასთან ერთად მისი შედეგები უმეტესად გრძელვადიან სახეს ღებულობს.

ბუღინგში მონაწილე პირები და მათი ფსიქოლოგიური მახასიათებლები

მოსწავლეები, რომლებიც ახორციელებენ სხვათა მიმართ გარკვეულ ძალადობას ბუღინგის დროს მოიხსენიებიან ბუღერებად; სხვაგვარად ბუღერი მოსწავლე შეიძლება მოხსენიებულ იქნას, როგორც - აგრესორი, დევნის ინიციატორი და ა.შ.

დადასტურებულია, რომ 50% ბუღერი ბავშვების არის მსხვერპლი რაიმე კოლექტივში, შესაძლოა ის მსხვერპლი იყოს ოჯახში.

ბუღერის მხრიდან მსხვერპლის შეურაცხყოფა და დამცირება ხშირ შემთხვევაში ატარებს რეგულარულ ხასიათს, ანუ გრძელდება დიდი ხნის მანძილზე და ეს ფაქტი არ არის ერთდღეადად განხორციელებადი. ბუღერის მხრიდან შესაძლოა ადგილი ჰქონდეს პირადი ნივთების გაფუჭებას და გამოძალვასაც, მსხვერპლი კი შესაძლოა ბავშვებისგან იზოლაციაში აღმოჩნდეს დევნის შედეგად და ეს გაგრძელდეს საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე, ასევე შესაძლებელია აღნიშნული გაცდეს სკოლის ფარგლებსაც.

ხშირად ბუღერები ხდებიან ისეთი ბავშვები, რომლებიც მხოლოდ ერთი მშობლის მიერ არიან აღზრდილნი; რომელთა დედებთანაც შეიძლება აღინიშნებოდეს გარკვეული ნეგატივიზმი, რომელთა ოჯახებშიც სჭარბობს კონფლიქტური სიტუაციები; ასევე ბავშვები რომლებთანაც სასკოლო მოსწერების მაჩვენებელი დაბალია; რომელთაც უჭირთ სტრესთან გამკლავება.

ბავშვ ბუღერებს ახასიათებთ: მისწრაფება ყურადღების ცენტრში ყოფნისკენ, კლასში ლიდერობისკენ, აგრესიულობა, თვითდამკვიდრებისათვის სუსტი ბავშვების დაჩაგვრა; ბუღერები არ მიდიან კომპ-რომისზე, საკუთარ თავსა და საქციელზე არ იღებენ პასუხისმგებლობას, არ იცავენ წესებსა და ნორმებს, ახასიათებთ იმპულსურობა, მაღალი ან დაბალი თვითშეფასება, ტყუილის თქმა და თაღლითობა, ემოციური მერყეობა, ამპარტაუნება. აღნიშნულ თავისებურებებზე დიდ გავლენას ახდენს ოჯახური აღზრდა.

ბულინგის ინიციატორ მოსწავლეებს არ აქვთ დანაშაულის განცდა, სხვათა განცდების გაგების უნარი.

ხშირად ხდება იმგვარად, რომ ბულებებს ასე ვთქვათ „მხარს უბამენ“ დამხმარეები, დამხმარეთა ჯგუფები, ბულები ასეთი ბავშვების მიმართაც ავლენს აგრესიას. მათთვის დამახასიათებელია: ინიციატივის ნაკლებობა, გარშემოცოფთა გავლენის ქვეშ ყოფნა, ასეთი ბავშვები არიან კანონისა და წესების დამცველნი, ხშირად კარგი მოსწრებითაც გამოირჩევიან, არიან მშვიდები, უჭირთ პასუხისმგებლობის აღება თავიანთ საქციელზე, ახასიათებთ ეგოცენტრულობა. მათთვის საკმაოდ ფასეულია კლასის ლიდერისაგან მიღებული ნდობა, დაქვეითებული აქვთ რწმენა საკუთარი თავის მიმართ. მათზე გავლენას ახდენს ის ფაქტი. რომ უფროსების მხრიდან გადაჭარბებული კონტროლის ქვეშ იზრდებიან და მათ მიმართ კლინდება ფიზიკური დასჯაც.

ბულინგის მსხვერპლთა რისკ-ჯგუფს ჩვენ ძირითადად შეგვიძლია მივაკუთვნოთ ისეთი მოსწავლეები, რომლებსაც არ ჰყავთ მეგობრები ჯგუფში; რომელთათვისაც დამახასიათებელია მღელვარება. და მაინც რომელი ფაქტორები შეიძლება გამოვყოთ, რაც ერთგვარი განმაპირობებელი ხდება იმისა, რომ მოზარდი მათ გამო ბულინგის მსხვერპლი ხდება? ამგვარ ფაქტორად შესაძლოა დავასახელოთ რაიმე ნიშნით გამორჩეული გარეგნობა: ჟღალი თმა, სიელმე, კოჭლობა, ნაიარევი, სხეულის წონა (როგორც სიმსუქნე, ისე სივამხდრე); ენურეზიკ (უნებლიე შარდვა) შეიძლება გახდეს ჩაგვრის მიზეზი; ასევე ისეთი მოზარდები გვევლინებიან მსხვერპლის ადგილას რომელთაც არ შეუძლიათ თავის დაცვა და წინააღმდეგობის გაწევა მოძალადეების მიმართ, წყნარი და სუსტი ბავშვები; ბავშვები, რომლებიც ჩაცმულობით გამოირჩევიან, ესენი შეიძლება იყვნენ როგორც სხვებისგან გამორჩეულად კარგად ჩაცმული, ისე ცუდად (ფერთხუმად) ჩაცმული ბავშვები. ისეთნი რომლებიც სხვებზე უკეთ სწავლობენ, არიან ნიჭიერები და არ ჰყავთ მეგობრები. ენის მიმტანი ბავშვები. ისეთები, რომლებიც ჩამორჩებიან სწავლაში დანარჩენებს. გაკვეთილების ხშირად გამცდენი ბავშვები რომლებიც თავს იწონებენ, ყოფილიყვნენ მშობლების რაიმე მიღწევებით. ძვირადღირებული, სხვათათვის არახელმისაწვდომი ნივთის მქონენი. ბავშვები, რომელთაც არ შეუძლიათ სხვებთან ჯანსაღი კონტაქტების დამყარება და აქვთ კომუნიკაციის სირთულეები. კოლექტიურ ცხოვრებაში გამოცდილების არმქონე ბავშვები. ბავშვები, რომელთაც ახასიათებთ ენაბრგვილობა, ეპილეფსია, მეტყველების სხვადასხვა დარღვევები. წერა-კითხვის უცოდინარი ბავშვები, დისლექსიის (კითხვის შესწავლის დარღვევა) მქონენი, ასევე რომელთაც აქვთ დათვლის პრობლემები; სათვალის ხმარების—საჭიროების მქონე მოსწავლეები, სმენა დაქვეითებულნი. სხვადასხვა თავისებურებებით გამორჩეული ბავშვები: მორცხვნი, მგრძნობიარე და ჩაკეტილი ბავშვები, იმპულსური ბავშვები; ინტრავერტები; ეთნიკური ნიშნით გამორჩეული ბავშვები; პედაგოგისთვის გამორჩეულად საყვარელი მოსწავლეები.

რაც შეეხება ემოციონალურ ფონს, ბულინგლის მსხვერპლ ბავშვებში, აქ უნდა ავლნიშნოთ, რომ მათ რიცხვს მიეკუთვნებიან: მშვიშარა ბავშვები; ასევე ბავშვები, რომელთაც ახასიათებთ შფოთვა, საკუთარ თავში დაურწმუნებლობა, აწეული ემოციონალური დისკომფორტი, დაბალი თვითშეფასება, სუიციდისკენ მიდრეკილება; ურთიერთობებში მათთვის დამახასიათებელია მარტოობა და სხვათა აზრზე დამოკიდებულება;

ბავშვი - მსხვერპლის პირადი ნივთები კლასში შეიძლება დამალული ან გადაადგილებული იყოს; როდესაც პასუხობს პედაგოგს გაკვეთილზე, კლასში შეიძლება ხმაურს ქონდეს ადგილი; შესვენებისას შესაძლოა სხვა მოსწავლეებისგან შორს ეჭიროს თავი, ერიდებოდეს თანატოლების, ან უფროს კლასელთა გარემოცვას და პედაგოგებთან სიახლოვისკენ მიისწრაფოდეს; აგვიანებდეს გაკვეთილებზე, ხოლო სახლში წასვლას ცდილობდეს ბოლო და მარტო;

ბულინგის მსხვერპლი ასევე შეიძლება გახდეს ღონიერი მოსწავლეც, მოსწავლე, რომელიც საერთო ენას უკეთ პოულობს უფროსებთან ვიდრე თანაკლასელებთან; მოსწალე, რომელიც რაიმე

მიზეზით პედაგოგთან „ჩივის“. ბულინგის მსხვერპლი ხშირ შემთხვევაში ხდება კლასში ახალი გადმოსული მოსწავლე; სხვებზე მეტად ინციატივიანი მოსწავლეც შესაძლოა გახდეს მსხვერპლი;

მსხვერპლ მოსწავლეებს ახასიათებთ დეპრესიისადმი მიდრეკილება და სუიციდური ქცევა.

დამცველი - ბავშვები, ეს ისეთ მოსწავლეთა კატეგორიაა, რომლებიც გამოირჩევიან აშკარად გამოხატული დადებითი თვისებებით, რაც შესაძლოა გამოვლენილ იქნას სხვათა მიმართ თანაგანცდაში, ემპათიის უნარში, სხვა ბავშვების მიმართ გამოვლენილ სიყვარულში, მათდამი პატივისცემაში.

დამცველ ბავშვებს აქვთ ყველაზე მაღალი სოციომეტრიული სტატუსი, ასევე ურთიერთობით კმაყოფილების მაღალი კოეფიციენტი. ასეთი მოსწავლეებისთვის მუდმივად ღირებულ ფასეულობას სიკეთე წარმოადგენს და ისინი თითქმის არ ავლენენ ძალადობას სხვათა მიმართ.

დამკვირვებელი - ისეთ მოსწავლეთა კატეგორიაა, რომლებიც ფაქტიურად არ უჭერენ მხარს ბულინგის გამოვლენას, თუმცა არც მსხვერპლ ბავშვთა დასაცავად არ მიმართავენ არანაირ საშუალებას. მათ შესაძლოა ისეთი სახით წააქეზონ ბულინგის გამოვლენა, როგორიც გახლავთ ასეთი ფაქტის დაფიქსირებისას სიცილი და დიდი ინტერესი მომხდარის მიმართ.

დამკვირვებელ მოსწავლეთა უმოქმედობაც შესაძლოა ერთგვარად მაპროვოცირებელი გახდეს ბულინგისა, რადგან ხშირად მათ დასანახად ხდება ასეთი ფაქტები.

უდიდესია ოჯახის, მშობლის როლი პიროვნების ჩამოყალიბებაში, რამეთუ მშობელთა მხრიდან არასათანადო მოპყრობა, იქნება ეს ყურადღების, მზრუნველობის ნაკლებობა, მათდამი სიტბოს გამოხატვა, იმის დადასტურება რამდენად მნიშვნელოვანნი და პატივსაცემნი არიან შვილები მშობლებისთვის, დიდ გავლენას ახდენს მოზარდთა ფსიქიკასა და ქცევებზე; აღნიშნულთა დეფიციტი განაპირობებს მოზარდებში აგრესიულობას, რაც ასე ვთქვათ უხეში ფორმით უკვე სხვათა მიმართ, თანატოლების მიმართ ვლინდება და დიდად საზიანო კვალს ტოვებს უკვე მათ ფსიქიკაზეც. მოზარდში აგრესია შესაძლოა სწორედ ოჯახში მის მიმართ გამოვლენილმა ძალადობამ და აგრესიულმა ქმედებებმა განაპირობოს.

დიდია პედაგოგების როლიც მოსწავლეებთან ურთიერთობაში, რადგან სწორედ ის შეიძლება გახდეს მაპროვოცირებელი კლასში ბულინგის არსებობისა, თუკი ის კლასისგან „გამოარჩევს“ მისთვის საყვარელ მოსწავლეს.

მნიშვნელოვანია ადეკვატური თვითშეფასების ქონა მოსწავლისთვის, საკუთარ თავში დარწმუნებულობა, ჯგუფურ აქტიობებში აქტიური ჩართულობა, რადგან ისინი არ მოგვევლინონ ბულინგის მსხვერპლ მოსწავლეებად.

ბულინგის შედეგები

ბულინგს უმეტეს შემთხვევებში ძალზედ უარყოფითი და საზიანო შედეგები მოყვება. მსხვერპლ ბავშვებს ექმნებათ ჯანმრთელობის სხვადასხვა პრობლემები, მათში თანატოლებთან შედარებით 3-ჯერ უფრო მეტად ფიქსირდება აპათია, დეპრესია, თავის ტკივილი, ენურეზი, სუიციდის მცდელობები.

ბულინგის მსხვერპლმა შეიძლება დიდი ხნის მანძილზე ვერ მოახერხოს თავის დაღწევა მის მიმართ განხორციელებული ძალადობის გავლენისაგან.

ბულერი ბავშვები ხშირ შემთხვევაში 18 წლის შემდგომ, ზრდასრულ ასაკშიც ახორციელებენ ძალადობის გამოვლენას სხვის მიმართ, იყენებენ ძალისმიერ გზებს და მიმართავენ კრიმინალს.

ისეთმა მოზარდმა, რომელიც უბრალოდ მომსწრე გახლავთ ბულინგის გამოვლენისა, შესაძლოა დაკარგოს უსაფრთხოების განცდა და აღმოჩნდეს დათრგუნულ მდგომარეობაში იმისდა გამო, რომ ერთ დღესაც შესაძლოა თავადაც გახდეს ასეთივე ძალადობის მსხვერპლი.

ბულინგის გამოვლენის შედეგად, ყველაზე უკიდურეს ფაქტად სუიციდი გვევლინება:

ბულინგის გახმაურებული ფაქტი 2015 წლის 27 მარტს, სიღნაღის რაიონის სოფელ ძველი ანაგის საჯარო სკოლაში მოხდა. მე-5 კლასელ ბიჭს თანასკოლელებმა უთხრეს, რომ ნაშვილები იყო. ფიზიკური დაპირისპირების შემდეგ 11 წლის ბავშვმა სახლში თავი მოიკლა. სკოლის დირექტორის ნინო ღვედაშვილის თქმით, მან იცოდა, რომ მოსწავლეებს შორის კონფლიქტი იყო, თუმცა რადგან ბავშვებს შორის ფიზიკური და სიტყვიერი დაპირისპირება სკოლის ტერიტორიაზე არ ხდებოდა, სკოლის ადმინისტრაცია ამ კონფლიქტში ჩარევისგან თავს იკავებდა.

„სკოლაში მე არავის ვუყვარვარ, ყოველდღიურად ხდება ისე, რომ ერთერთი პედაგოგი და თანაკლასელები მიგდებენ მასხრად“, წერს 15 წლის მოზარდი რობერტო, რომელმაც სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა იტალიაში.

კვლევები ბულინგზე

ბულინგის თემატიკასთან დაკავშირებული კვლევები გასული საუკუნის დასაწყისიდან იღებს სათავეს. ერთერთი პირველი, ვინც აღნიშნული საკითხი გამოყო საკუთარ კვლევებში გახლდათ კ. ლიუქსი. მომდევნო ეტაპებზე ამ საკითხს დიდი ყურადღება დაუთმეს ბრიტანელმა, ასევე სკანდინავიელმა მეცნიერებმა. კიდევ უფრო მოგვიანებით კი ამ საკითხთან დაკავშირებით საკმაო ინტერესს იჩენენ ამერიკელი ფსიქოლოგები და სოციალური მეცნიერების სხვა წარმომადგენლები.

კვლევები ადასტურებენ მოსწავლეთა მიერ დევნის განხორციელების ფაქტს მრავალ ქვეყანაში, ასეთ ფაქტს ადგილი აქვს ყველა სკოლაში.

ფსიქოლოგიური კვლევები ადასტურებენ ვაჟების მიერ რაოდენობრივად მეტად გამოხატულ ძალადობრივ ქმედებებს, ვიდრე გოგონებთან. გოგონებთან ნაკლებად ვხვდებით ფიზიკური ძალადობის გამოვლენის შემთხვევებს. გოგონების მიერ უფრო მეტად ვლინდება ფარული ბულინგი, ჭორაობა, თანატოლის ჯგუფში მიღებაზე წინააღმდეგობა, ურთიერთობებში მანიპულაცია და სხვა. ასეთი სახის ძალადობა არანაკლები ზიანის მომტანი ხდება ვიდრე პირდაპირი გზით გამოვლენილი ძალადობა.

ლიტვაში ჩატარებული კვლევის შედეგად (2008წ), რომელშიც 5645 მოსწავლე მონაწილეობდა (11-15წ), დადგინდა, რომ გამოკითხულ მოსწავლეთა ნახევარზე მეტი (52,3%) თვეში ორჯერ მაინც იყო ბულინგის მონაწილე, ამთგან: 17,9% - იყო „აგრესორი“, 18,3% - კი „მსხვერპლი“, 16,1% კი აგრესორიც გახლდათ და მსხვერპლიც.

- ერთერთი კვლევა ბულინგის თემაზე ჩატარებულ იქნა რუსეთის ქალაქ ტულაში 2012 წელს. აღნიშნულ კვლევაში მონაწილეობდნენ 12 სკოლის მოსწავლე გოგონა, 18 მოსწავლე ვაჟი, სულ 30 მოსწავლე, რომელთა ასაკი შეადგენდა 11-12 წელს. შედგენილ იქნა კვლევისათვის საჭირო სპეციალური დიაგნოსტიკური პროგრამა, სხვადასხვა საკვლევი მეთოდების, მათ შორის სოციომეტრიის (ჯ. მორენო), „ემოციონალური გამოძახილის სკოლის“ (ამერებიანი და ნეპშტინი), ექსპრეს-კითხვარი „ტოლერანტობის ინდექსის“ (გ.სოლდატოვა, ო. კრავცოვა, ო.ხუხლაევი, ლ.შაიგეროვა) და სხვათა გამოყენებით, შედეგად გაკეთდა შემდეგი დასკვნები:

- ბავშვების 34%-თან აღინიშნება დაბალი დონე ემპათიისა, მათთან აღინიშნება სიძნელების განცდა ადამიანებთან კონტაქტის დამყარების დროს. აქედან გამომდინარეა ის, რომ ისინი ხალხმრავალ ადგილებში თავს არაკომფორტულად გრძნობენ, უჭირთ ან სრულიად ვერ იგებენ სხვათა საქციელს, მათ ემოციურ გამოვლინებებს.

- გამოკითხულთა 41%-თან კვლევის შედეგად გამოვლენილ იქნა ტოლერანტობის დაბალი დონე გარემომცოფი ადამიანების მიმართ, რაც მეტად საყურადღებოა.

- ბავშვების 37%-ში გამოვლინდა საშუალო დონე ტოლერანტობისა, ასეთი მოსწავლეები რიგ შემთხვევებში იქცევიან ტოლერანტულად.

- მოზარდების 34% მიკუთვნებულ იქნა „აგრესიულთა“ კატეგორიას (სკალათა უმეტესობის მიხედვით). ასეთი ბავშვები ახორციელებენ ფიზიკურ ძალადობას. მათთან ვლინდება ნეგატივიზმი,

უხეშობა სხვათა მიმართ და გაღიზიანება მცირედი მიზეზის გამოც. ისინი არიან ეჭვიანები და უნდობლობას განიცდიან სხვა ადამიანების მიმართ, ფიქრობენ, რომ შესაძლოა სხვებს განზრახული ჰქონდეთ მათთვის ზიანის მიყენება.

- 27% გამოკითხული ბავშვებისა სხვათათვის ზიანის მომტანნი აღმოჩნდნენ და ისინი ირჩევენ მეტოქეობის გზას დანარჩენთა მიმართ. 23% ალტერნატიული გზის მოძიებას ემხრობა და ითვალისწინებს სხვათა ინტერესს. 20% მოზარდებისა ვერ ახერხებს საკუთარი მიზნების მიღწევისათვის შესაბამისი ნაბიჯების განხორციელებას. 17% მზადაა კომპრომისზე წავიდეს.

- მოზარდთა 18% სოციომეტრიული ტექნიკის გამოყენების შედეგად მიკუთვნებული იქნა სხვებთან არ მიღებული მოსწავლეების რიცხვთა კატეგორიას. ასეთი მოსწავლეები ნაკლებად უნდა იყვნენ ჩართულნი ჯგუფურ აქტივებში, ისინი თავად ხდებიან საკუთარი რაიმე დამახასიათებელი ნიშნის გამო, აღნიშნულ მდგომარეობაში ყოფნის განმაპირობებელნი, ასეთი სახასიათო ნიშანი შეიძლება იყოს პიროვნული თვისება, მაგ. მორცხვობა ან არასრულფასოვნების განცდა.

ქალაქ თბილისსა და ბათუმში 2014 წელს ბულინგის თემაზე ჩატარებული კვლევის შედეგად (IX-XI კლ.) გამოვლინდა მოსწავლეთა მიერ მათი ჩაგვრის შემდეგი მიზეზები: სკოლაში მშობლის

(დედის) ხშირი ვიზიტი; ფიზიკური ნაკლი; ეთნიკური ნიშნით გამორჩეულობა; რაც შეეხება ინფორმირებულობის დონეს ტერმინ „ბულინგთან“ დაკავშირებით, როგორც მოსწავლეებში, ისე პედაგოგებში საკმაოდ დაბალი აღმოჩნდა. (24; გვ. 8,9,11) ამავე წელს საქართველოში ჩატარებული კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ყველაზე ხშირად ბულინგი ფიქსირდება სოციალური და გარეგნული ნიშნების გამო.

2015 წელს ქ. რუსთავში ჩატარებული კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ აღნიშნული ქალაქის საჯარო სკოლებში ყველაზე ხშირად ვერბალური ბულინგი ფიქსირდება, არა მარტო მოსწავლეების მიერ ერთმანეთის მიმართ, არამედ მათ მიმართ პედაგოგების მხრიდან. უმეტესად ბულინგი მოსწავლეთა შორის ვლინდება ფიზიკური ნაკლის გამო, რაც შეეხება ბულინგის მსხვერპლ მოსწავლეებს, ისინი უმეტესად ხდებიან ნაკლებად კონტაქტური, წყნარი და მაღალი აკადემიური მოსწრების მქონე მოსწავლეები.

წარმოდგენილი 2016 წლის თბილისში ჩატარებული კვლევის შედეგების მიხედვით კი ბულინგის გამოვლენის საერთო მიზეზები, რომლებიც დაფიქსირდა ზემოთ აღნიშნულ 2014 წელს ბათუმსა და 2015 წელს რუსთავში ჩატარებულ კვლევებთან დაკავშირებით შემდეგი გახლავთ: დედის ხშირი ვიზიტი, ეთნიკური ნიშნით გამორჩეულობა. ჩვენს კვლევაში გამოვლინდა ბულინგის განხორციელების ისეთი მიზეზებიც, რომლებიც არ აღინიშნებოდა ბათუმისა და რუსთავის სკოლებში ჩატარებული კვლევის შედეგად. ეს მიზეზები გახლავთ: ტანისამოსის ხარისხი, ჰიგიენის საკითხი, რომელიმე სპორტის სახეობაში საკმაო წარმატებულობა, მოსწავლის დაბალი აკადემიური მოსწრება, ხოლო ფიზიკურ და ვერბალურ ბულინგს შორის გამოვლენის სიხშირე მნიშვნელოვნად არ განსხვავდება.

მოზარდობა

მოზარდობა თავისთავად ზრდის ბულინგის განხორციელების ალბათობას, ამ პერიოდში მოზარდთათვის უმნიშვნელოვანესი ხდება თვითდამკვიდრება სოციალურ გარემოში, ასევე ადგილი აქვს რიგ ფიზიოლოგიურ ცვლილებებს, მათში მატულობს აგრესიულობა, იმპულსურობა და ა.შ.

იმის გამო, რომ ბულინგი ძირითადად ვლინდება მოზარდობის ასაკში, მართებულია ვისაუბროთ ამ ასაკისთვის დამახასიათებელ ძირითად ფსიქოლოგიურ თავისებურებებზე.

მოზარდობის ასაკს ხშირად სხვადასხვა სინონიმებით მოიხსენიებენ, ესენი გახლავთ: გარდამავალი ასაკი; „ქარიშხალისა და შეტევის პერიოდი“; სიყრმის ასაკი; პუბერტატი და სხვა.

მოზარდობის პერიოდი უმნიშვნელოვანესი ეტაპია და იგი რიგი თავისებურებებით ხასიათდება, აღნიშნული ეტაპისთვის დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებს არაერთი ფსიქოლოგი აღწერს. განსხვავებულია მათი შეხედულებებიც, მათ შორის მოზარდობის ასაკთან დაკავშირებით, განვიხილოთ რამოდენიმე მათგანი:

ფსიქოანალიტიკოს ერიკ ერიკსონის პიროვნების ფსიქოსოციალური განვითარების ფაზების მიხედვით მოზარდობა მოიცავს 12-18 წლების პერიოდს და აღნიშნულ ეტაპზე ადგილი აქვს პიროვნების მიერ წარსულში მიღებული გამოცდილების განზოგადებას საკუთარ თავთან მიმართებაში. მნიშვნელოვანი ხდება „მე“ იდენტობის საკითხი.

ერიკსონი მოზარდობის პერიოდს უწოდებს ყველაზე საპასუხისმგებლო ეტაპს ადამიანის ცხოვრებაში, რადგან ამ პერიოდში მოზარდი ცდილობს თვითდამკვიდრებას სოციუმში და ცდილობს პასუხი გასცეს უმნიშვნელოვანეს შეკითხვას - „ვინ ვარ მე?“, ეს გახლავთ ერთგვარად შემაჯამებელი ეტაპი წარსული წლების გამოცდილებისა და ამიტომ მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ის საკითხი, თუ როგორ დაძლია პიროვნებამ განვითარების წინა პერიოდის კრიზისები 3 წლამდე: მოიპოვა თუ არა ნდობა გარესამყაროსადმი 1 წლამდე ასაკში, დამოუკიდებლობა 2-3 წლის ასაკში და ა.შ.

თუკი მოზარდი ახერხებს სოციუმში თვითდამკვიდრებასა და მე იდენტობის მოპოვებას (რაც მთელი სიცოცხლის მანძილზე გრძელდება და განიცდის კორექტირებას), ასეთ შემთხვევაში წინა წლების კრიზისი შეგვიძლია ჩავთვალოთ წარმატებით გადალახულად, დაძლეულად, ხოლო თუ ადამიანს არ აქვს იდენტობის განცდა და ვერ აცნობიერებს რომელ სოციალურ ჯგუფს განეკუთვნება, ანუ ვერ პოულობს საკუთარ თავს სამყაროში, მიუთითებს იმაზე, რომ მან ვერ დაძლია წარმატებით პირველი წლების კრიზისი.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ მოზარდი აღარ ღებულობს უპირობოდ უფროსების მიერ მასში ჩადებულ ღირებულებებს, შეხედულებებს და ის შესაძლოა დაუპირისპირდეს კიდევ მათ, ის ამ ეტაპზე ყურადღებას ამახვილებს უკვე პირადად მისთვის თუ რა წარმოადგენს ფასეულობას, ცდილობს საკუთარი წესების დამკვიდრებასაც მის ცხოვრებაში.

ერიკ ერიკსონი ვარაუდობდა, რომ ადამიანები ჩამოუყალიბებელი იდენტობით, ყალიბდებიან საკუთარ თავში დაურწმუნებელ, დეპრესიულ პიროვნებებად, მათთვის დამახასიათებელია უიმედო დამოკიდებულება მომავალთან დაკავშირებით, პასიურობა, ინერტულობა. ასეთ მოზარდთა ნაწილი კი ხშირად ერთგვარი კომპენსაციის მიზნით ირჩევს უარყოფით იდენტობას გარესამყაროსადმი დაპირისპირებით, მიმართავენ დელიქტენტურ ქცევას, ვინაიდან ასეთი სახით ურჩევნიათ საკუთარი თავის დამკვიდრება - გარიყულის პოზიციაში ყოფნას. ხშირ შემთხვევაში თვითშეფასებისა და თვითპატივისცემის გაზრდის სურვილი ხდება დელიქტენტური ქცევის მიზეზი.

1-3 წლის კრიზისის წარმატებით გადალახვასთან ერთად, იმისათვის რომ მოზარდმა შეძლოს წარმატებული თვითდამკვიდრება მოზარდობის ასაკში, მნიშვნელოვანია დაეუფლოს ფომალურ ლოგიკურ ოპერაციებს, გააჩნდეს ლოგიკური აზროვნების უნარი; რაც ასევე განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი საკითხი გახლავთ ესაა მოზარდის ურთიერთობის ხარისხი მშობლებთან. დემოკრატიული აღზრდის სტილი ღიდად განაპირობებს მოზარდობის პერიოდში ჯანსაღ თვითდამკვიდრებას.

როგორც კვლევები ადასტურებენ მშობლების მხრიდან უგულებელყოფილი მოზარდები ვერ ახერხებენ საკუთარი თავის სოციუმში დამკვიდრებას, აქვთ დიფუზური სტატუსი; მეორე მხრივ კი მოუძწიფებელი იდენტობის მქონე ბავშვები ზედმეტად შეიძლება გახდნენ მიჯაჭვულნი მშობლებზე და არ გაუჩნდეთ დამოუკიდებელი იდენტობის მოპოვების სურვილი.

ამერიკელი ფსიქოლოგი ლოურენს კოლბერგი ღიდად ეყრდნობა ჟენ პიაჟეს კოგნიტური განვითარების თეორიას საკუთარი თეორიის ჩამოყალიბებისას. კოლბერგის მიხედვით როგორც აზროვნების, ისე შემეცნების განვითარების პარალელურად მიმდინარეობს ისეთი პროცესიც,

რომელსაც ბავშვის მორალური განვითარება ჰქვია. კოლბერგი გვთავაზობს ადამიანის მორალური განვითარების 6 სტადიას. (6)

კოლბერგის მორალური განვითარების მიხედვით მე-4 სტადია მოიცავს 10-12 წლებს და იგი უკავშირდება ორიენტაციას ავტორიტეტების მიმართ, მნიშვნელოვანი ხდება მათი აზრი, ამიტომ ამ ასაკში მყოფი არასრულწლოვნები ცდილობენ თავი აარიდონ ისეთ ქცევას, რომელიც არ

იქნება მოსაწონი მათი ავტორიტეტისთვის. ამ ასაკში მისაღებია წესებისადმი მორჩილება, საკუთარი მოვალეობის შესრულება. ცხოვრებისადმი შეფასება მორალური კუთხით ხელშეუხებელია. საკმაო მნიშვნელობა ასევე ენიჭება რელიგიურ ნორმებს.

რაც შეეხება მე-5 სტადიას, იგი მოიცავს 13 წლიდან 18 წლამდე პერიოდს. საკუთარი პრინციპების დაცვას ექცევა ყურადღება ამ ეტაპზე, ასევე სხვათა უფლებების აღიარებაც იძენს მნიშვნელობას. პატივსაცემი ხდება სხვათა პრინციპებიც. ადგილი აქვს საკუთარი თავით უკმაყოფილების გრძნობის არიდების მცდელობას. მნიშვნელოვანი ფასეულობაა კაცობრიობისათვის სიკეთის მოტანა.

ფროიდის აზრით მოზარდებისთვის დამახასიათებელი კონფლიქტები დაკავშირებულია მათ სექსუალურ კონფლიქტებთან, რადგან იგი განაპირობებს მათში მღელვარებას, რაც თავის მხრივ ხელის შემწყობ ფაქტორად გვევლინება მოზარდის პიროვნული „მე“-ს ანუ „ეგო“-ს ჩამოყალიბებაში.

ფსიქოანალიზის მიმდევარი ბლოსი 5 ფაზას გამოყოფს, რაც უკავშირდება ბავშვობიდან მოზარდილ ასაკში გადასვლის პერიოდს. აქედან საყურადღებოა 10-12 წელი, რომელიც პუბერტატის წინა პერიოდადაა სახელდებული, ასევე 13-14 წელი, ესაა ადრეული პუბერტატი. პუბერტატის წინა პერიოდისთვის დამახასიათებელია აგრესიულობის მომატება და სიჯიუტე, რისი საშუალებითაც ბავშვი ახდენს სასურველის მოპოვებას. რაც შეეხება ადრეული პუბერტატის პერიოდს, ამ პერიოდში გარკვეულ წილად მოზარდები ემიჯნებიან ოჯახის წევრებს და მათი ყურადღება უფრო მეტად მიმართულია სხვა პიროვნებებისკენ.

თანამედროვე ცხოვრების ტემპთან დაკავშირებულ ცვლილებებს უკავშირდება მოზარდობის უკვე 10-11 წლიდან დასაწყისი, სწორედ ამ პერიოდში უკვე მნიშვნელოვანი ცვლილებები შეინიშნება მოზარდებში.

ფიზიოლოგიური ცვლილებები და მათი გავლენა მოზარდებზე

მოზარდობის პერიოდს გარდატეხის ასაკსაც უწოდებენ; აღნიშნული ეტაპი დაკავშირებულია რიგ ფიზიოლოგიურ ცვლილებებთან მოზარდის ორგანიზმში. ამ დროს ადგილი აქვს ჰორმონალურ ცვლილებებს, იქიდან გამომდინარე, რომ სწორედ ამ პერიოდში ხდება მოზარდის სქესობრივი მომწიფება. ასეთი პროცესები გავლენას ახდენენ მოზარდის ქცევაზე, მთელს მის შინაგან სამყაროზე, მოზარდი ასეთ დროს ხდება მეტად აგრესიული, ფეთქებადი, აღზნებული, რასაც თავის მხრივ ჰორმონალური დისბალანსი განაპირობებს, ასეთ მდგომარეობა კი ბმაშია სოციალურ ურთიერთობებთან დაკავშირებულ სიმძნელებთან.

სქესობრივი მომწიფება მოზარდებში გოგონებთან 15-16 წლის ასაკში სრულდება, ხოლო, ვაჟებში კი 16-17 წლის ასაკში.

ფიზიოლოგიური ცვლილებები ახდენენ თავის გავლენას მოზარდთა როგორც სოციალურ, ისე ფსიქოლოგიურ სიმწიფეზე.

ფროიდი მიგვიჩივებს მოზარდობის ასაკისთვის დამახასიათებელ სექსუალურ კონფლიქტებზე, რაც განაპირობებს მათში გარკვეულ მღელვარებას.

საკმაოა ბიოლოგიური ფაქტორების ზეგავლენა როგორც ფიზიოლოგიური, ისე ნერვული პროცესების განვითარებაზე. თავის ტვინისა და ნერვული სისტემის განვითარება კი თავის მხრივ განაპირობებს მოზარდის მეტყველებასა თუ აზროვნებაში გამოხატულ ცვლილებებს. კვლიდება უფრო

მეტი სიხშირით საუბარი ვიდრე უწინ იყო მოზარდისთვის დამახასიათებელი, ისინი ვერ ღებულობენ მათ მიმართ გამოხატულ შენიშვნებს, ნაკლებად გაწონასწორებულნი არიან. უფრო მეტად ღელვა ვლინდება ვიდრე რაიმეს დათმენა ამ პერიოდში. ხშირია მოზარდებში გუნება-განწყობის ცვლილებები, ისინი ადვილად ექცევიან თანატოლთა ზეგავლენის ქვეშ; ადვილად ღიზიანდებიან...

ოჯახის გავლენა პიროვნების ჩამოყალიბებაზე

ბუღინგის აღმოცენებაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს მოზარდის ოჯახი, ის თუ რა დამოკიდებულება აქვთ ოჯახის წევრებს მოზარდების მიმართ, როგორ გარემოში იზრდებიან ისინი. უნდა აღინიშნოს, რომ როგორც ბუღინგის ინიციატორი, ისე მსხვერპლი მოზარდების მშობლები, კონფლიქტისას მიმართავენ მისი გადაჭრის არაკონსტრუქციულ სტილს; მათთვის ასევე დამახასიათებელია კომუნიკაციის პრობლემები. აღზრდის სტილი, რომელსაც ისინი იყენებენ, შორსაა ავტორიტარულ-დემოკრატიული სტილისგან. მოძალადე ბავშვები ხშირად არიან მომსწრენი ძალადობრივი ფაქტების საკუთარ ოჯახში გამოვლენისა, რაც თავისთავად ახდენს დიდ გავლენას მათ ფსიქიკაზე და ისინი სკოლაში იწყებენ მოსწავლეთა მიმართ ძალადობის გამოვლენას, შემდგომში კი საკუთარ ოჯახებში, მომდევნო თაობებში და ა.შ.

ბავშვის პიროვნებად ჩამოყალიბებაში უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება სკოლამდელ აღზრდას, მშობლები უნდა ცდილობდნენ არ წააქეზონ ბავშვის ეგოიზმი, რაც შემდგომში შესაძლოა საკმაო პრობლემად იქცეს. სკოლამდელი ჯანსაღი აღზრდა ხდება განმაპირობებელი იმისა, რომ ბავშვს შემდგომში გამოუმუშავდეს სხვათა მიმართ თანაგრძნობის უნარი.

ბუღერი მოზარდები, უმეტესად, მშობელთა მხრიდან ვერ ღებულობენ საკმარის ყურადღებას, ვერ გრძნობენ მათგან პატივისცემას; ასეთი მოზარდები თავის მხრივ არ ცნობენ მშობელთა ავტორიტეტს, მათ არ იციან რა არის რაიმეს აკრძალვა, რაც თავისთავად დიდ გავლენას ახდენს მათ ფსიქიკაზე, ქცევებზე. მშობელთა მხრიდან არასაკმარისი ყურადღება მათში განაპირობებს აგრესიას, რაც გამოვლინდება ისეთ ადგილას სადაც მისთვის „ხელსაყრელი“ გარემოა. სწორედ ასეთი გზით ცდილობენ თავის დამკვიდრებას ღვინის ინიციატორი ბავშვები.

ხშირად ბუღინგის მსხვერპლ მოსწავლეებს ზედმეტად მზრუნველი, ანუ ჰიპერმზრუნველი მშობლები ჰყავთ.

ოჯახში მიღებული გამოცდილება მცირე ასაკში კი განსაზღვრავს იმას, თუ როგორ პიროვნებად ჩამოყალიბდება ადამიანი. თუ ბავშვი განიცდის ფიზიკურ ან ფსიქოლოგიურ ძალადობას ოჯახში, ის დიდი ალბათობით სხვათა მიმართ გამოავლენს შემდგომში აგრესიას, ჩაიდენს ძალადობრივ ქმედებებს და ეს შესაძლოა ზრდასრულ ასაკშიც გაგრძელდეს.

ფიზიკური ძალადობა – ცემა, წამება, ჯანმრთელობის დაზიანება, თავისუფლების უკანონო აღკვეთა ან სხვა ისეთი მოქმედება, რომელიც იწვევს ფიზიკურ ტკივილს ან ტანჯვას; ჯანმრთელობის და განვითარების მდგომარეობასთან დაკავშირებული მოთხოვნების დაუკმაყოფილებლობა, რაც იწვევს ბავშვის ჯანმრთელობის დაზიანებას ან სიკვდილს.

ფსიქოლოგიური ძალადობა – შეურაცხყოფა, შანტაჟი, დამცირება, მუქარა ან სხვა ისეთი მოქმედება, რომელიც იწვევს ბავშვის პატივისა და ღირსების შელახვას და რომელმაც შეიძლება საფრთხე შეუქმნას ბავშვის ჯანმრთელობას და სიცოცხლეს.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ბუღინგის ინიციატორი და მსხვერპლი მოსწავლეების მშობლები ხშირად გამოირჩევიან აღზრდის არაჯანსაღი სტილის გამოყენებით, ეს კი თავის კვალს ტოვებს მოზარდის პიროვნებად ფორმირების პროცესში. დიდად საზიანოა ბავშვის ფსიქიკისთვის - საკუთარ ოჯახში ძალადობრივი ქმედებების გამოვლენის ფაქტი.

ასერტული ქცევა - ბულინგის დაძლევის გზა

გამომდინარე იქიდან, რომ ბულინგის ინიციატორი მოსწავლეებთან ვლინდება სხვათა უფლებების შელახვა, ხოლო ამ ფაქტის მსხვერპლ მოსწავლეებთან საკუთარი უფლებების სათანადოდ ვერ დაცვა, ხაზი ესმება ორივე ჯგუფის წარმომადგენელ მოზარდებთან ასერტული ქცევის მნიშვნელობას.

ასერტულობა გულისხმობს იმას, რომ პიროვნებას სხვათა ზეგავლენისაგან დამოუკიდებლად შეუძლია საკუთარი მოქმედებების განხორციელება, მათზე პასუხისმგებლობის აღება, ისე რომ არ შელახოს სხვათა უფლებები, საკუთარი უფლებების დაცვა. ასერტულობას გააჩნია რამოდენიმე შემადგენელი კომპონენტი და ესენი გახლავთ: პიროვნული, ქცევითი, კოგნიტური და ემოციონალურ-ფასეულობითი. ამათგან პიროვნული კომპონენტი გულისხმობს საკუთარი თავის პატივისცემის მაღალ დონეს; ემოციონალურ-ფასეულობით კომპონენტს კი მიეკუთვნება პიროვნულ ურთიერთობებში გაბედულობა, თავდაჯერებულობა, საკუთარ თავზე დაყრდნობა; ქცევითი კომპონენტი კი გულისხმობს რისკს, პასუხისმგებლობას; კოგნიტურიც ასევე გულისხმობს სხვადასხვა უნარებს: სიტუაციის სათანადოდ შეფასებას, აზროვნების მოქნილობას...

ასერტულობა გახლავთ ერთერთი უმნიშვნელოვანესი თვისება პიროვნებისათვის, რომელიც ადამიანში ბავშვობის წლებიდანვე იწყებს ჩამოყალიბებას და დიდად განაპირობებს მის მომავალთან დაკავშირებულ საკითხებს, თუნდაც იმას, თუ როგორი სახით მოახდენს ადამიანი საკუთარი თავის რეალიზებას გარესამყაროში.

თავად ტერმინი - ასერტულობა წარმოდგება ინგლისური ენიდან და წარმოებულია ზმნისაგან „assert“, რაც გულისხმობს საკუთარის გატანასა და საკუთარი უფლებების დაცვას, რაც ზემოთაც ავლინშნეთ. საუბარში აღნიშნული ტერმინი იშვიათად თუ იხმარება, თუმცაღა ფსიქოლოგიურ ტერმინთაგან აქტიურად გამოიყენება. ასერტულ ქცევას „ოქროს შუალედის“ სახელწოდებითაც მოიხსენიებენ აგრესიულ და პასიურ ქცევას შორის. არცთუ იშვიათად ვხვდებით ადამიანებში პასიურ ან აგრესიულ ქცევას. პასიური ადამიანი კი ერთგვარად აგრესორიც შეიძლება იყოს, მან შესაძლოა წყენა არ გამოხატოს და შემდგომ ფარულად მოახდინოს აგრესიის გამოვლენა, თუნდაც უმოქმედობით, რაიმეს თხოვნაზე უარის თქმით და სხვა.

კვლევა, შედეგების ანალიზი

კვლევის მონაწილეები

კვლევა ჩატარდა თბილისის 3 საჯარო და 3 კერძო სკოლაში: 1. „სსიპ გალაქტიონ ტაბიძის სახელობის თბილისის №51 სკოლა (IX კლასი); 2. თბილისის №181 საჯარო სკოლა (X კლასი); 3. თბილისის №64 საჯარო სკოლა (VII კლასი); 4. კერძო სკოლა შ.პ.ს. „აისი“ (VI კლასი); 5. ქართულ-ამერიკული სკოლა (ნ. რამიშვილის №6) (VI კლასი); 6. ქართულ-ამერიკული სკოლა (ჭყონდიდელის ქ. №18), (VI და VIII კლასები);

კვლევისთვის საჭირო მეთოდოლოგიით კვლევაში მონაწილეობა მიიღო 107 მოსწავლემ, აქედან 59 ბიჭი და 48 გოგო. თუმცა სოციომეტრიული კვლევის შედეგებით დახასიათდა 149 მოსწავლე (107 მოსწავლემ დაასახელა დამატებით 42 მოსწავლე, რომელიც არ იმყოფებოდა კვლევის პროცესში სკოლაში, მაგრამ ახასიათებდათ პოტენციური ლიდერობის ან მსხვერპლისთვის დამახასიათებელი ნიშნები).

პროცედურა

თავდაპირველად ხდებოდა სკოლის დირექციისა და პედაგოგების ინფორმირება წარმოდგენილ კვლევასთან დაკავშირებით, რის შემდეგაც ისინი პასუხობდნენ კვლევისთვის მნიშვნელოვანი საკითხების შესახებ კითხვებს „ჩაღრმავებული ინტერვიუს“ მეთოდის ფარგლებში.

კვლევის ინსტრუმენტი

კვლევის ფარგლებში მისი მიზნებიდან გამომდინარე გამოყენებულ იქნა 1. ჩაღრმავებული ინტერვიუ (სკოლის დირექციისა და პედაგოგებთან); 2. მორენოს სოციომეტრიის მეთოდი.

1. ჩაღრმავებული ინტერვიუ

ჩაღრმავებული (სიღრმისეული) ინტერვიუ წარმოადგენს თვისებრივი კვლევის ნაწილს და იგი იძლევა საშუალებას რესპოდენტისაგან დეტალური, ღრმა და თანმიმდევრული ინფორმაციის მიღებისა. კვლევის ფარგლებში იგი გამოყენებულ იქნა კვლევაში მონაწილე კლასების დამრიგებლებთან. ძირითად ინტერვიუს წინ უძღოდა პრეინტერვიუ, რომლის ფარგლებშიც რესპოდენტების ინფორმირება ხდებოდა ძირითად საკითხთან დაკავშირებით და ხაზი გაესვა კონფიდენციალურობის საკითხს, კვლევისთვის მათი მხრიდან გულწრფელი პასუხების მნიშვნელობას.

სიღრმისეული ინტერვიუ მოიცავდა შემდეგ შეკითხვებს:

1. რამდენად ხშირად აწყდებით ერთი მოსწავლის მიერ მეორეს დევნას (ძალადობას)?
2. რა სახის დევნას აქვს ადგილი უფრო ხშირად - ფიზიკურს თუ ვერბალურს?
3. ხომ ვერ დავგისახელებდით მოტივს, რის გამოც ხდება ძალადობა?
4. რამდენად ხშირად არიან კონკრეტული ბავშვები ჩართულნი ამ პროცესში და როგორ ახსნიდით ამ მოვლენას?
5. თუ ტარდება რაიმე პრევენციული ღონისძიებები დევნის საკითხთან დაკავშირებით, არის თუ არა სკოლაში ფსიქოლოგი და მშობლებთან თუ თანამშრომლობთ?

2. სოციომეტრიული გაზომვების მეთოდი - სოციომეტრია (ჯ. მორენო)

სოციომეტრიული ტექნიკა 1934წ. იქნა შემუშავებული ჯ. მორენოს მიერ. აღნიშნული მეთოდი გამოიყენება პიროვნებათშორისი და ჯგუფთაშორისი დამოკიდებულებების გამოვლენისთვის.

კვლევის პროცესში წარმოდგენილი მეთოდის ფარგლებში მოსწავლეებმა პასუხი გასცეს შემდეგ შეკითხვებს:

გვარი, სახელი _____

კლასი _____

უპასუხეთ ქვემოთ დასმულ კითხვებს:

1. ვთქვათ, მასწავლებელმა რთული დავალება მოგცათ შესასრულებლად, აირჩიე კლასიდან ხუთი ბავშვი, რომლებთან ერთადაც ისურვებდი დავალების შესრულებას. (გაითვალისწინე ის ბავშვებიც, რომლებიც დღეს არ ესწრებიან გაკვეთილებს).
2. ვთქვათ, მასწავლებელმა რთული დავალება მოგცათ შესასრულებლად, აირჩიე კლასიდან ხუთი ბავშვი, რომლებთან ერთადაც არ ისურვებდი ამ დავალების შესრულებას. (გაითვალისწინე ის ბავშვებიც, რომლებიც დღეს არ ესწრებიან გაკვეთილებს).
3. ვთქვათ სალაშქროდ მიდიხართ, დაასახელეთ ხუთი ბავშვი, რომელსაც წაიყვანდით (გაითვალისწინე ის ბავშვებიც, რომლებიც დღეს არ ესწრებიან გაკვეთილებს).

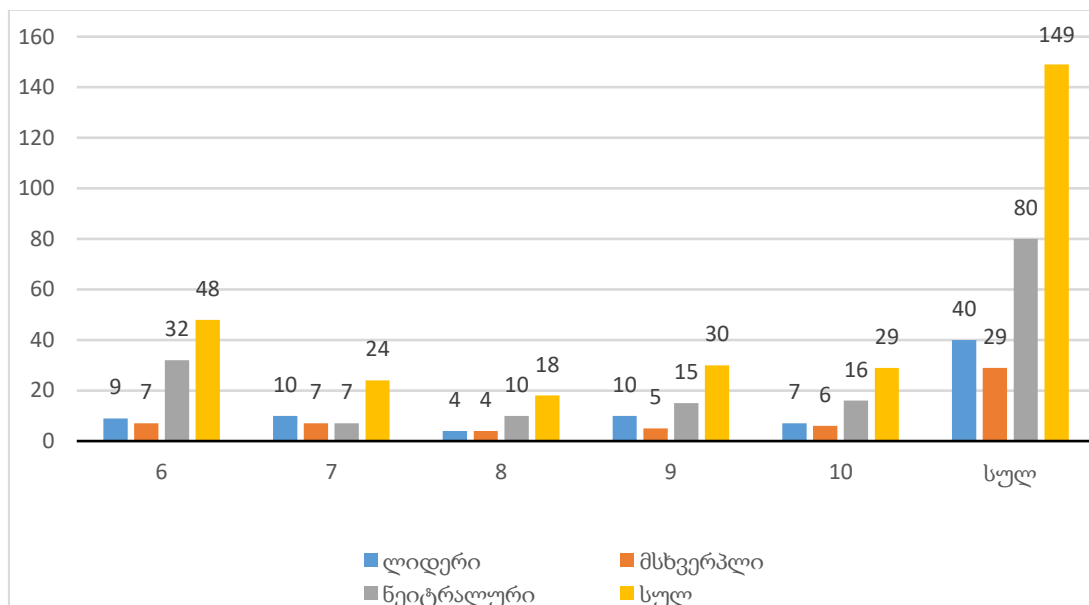
4. ვთქვათ, სალაშქროდ მიდინართ, დაასახელე ხუთი ბავშვი, რომელსაც არ წაიყვენდი (გაითვალისწინე ის ბავშვებიც, რომლებიც დღეს არ ესწრებიან გაკვეთილებს).

შედეგების განხილვა

სოციომეტრიის კვლევის შედეგები

ლიდერები და ჯგუფურ აქტივობებში ნაკლებად ჩართული მოსწავლეები განისაზღვრნენ ცალკე მეცადინეობის და ცალკე ლაშქრობაზე წასვლის სურვილის მიხედვით. თუმცა დამუშავების თვალსაზრისით გაერთიანდა აღნიშნული ჯგუფები და გამოვლინდა პოტენციურ ბუღერთა და მსხვერპლთა კატეგორია. ამ კატეგორიაში აღმოჩნდნენ ბავშვები, რომლებმაც ხმების 25 პროცენტზე მეტი მოაგროვეს. ცალკე ჯგუფად გამოიყო ეგრეთ წოდებული ნეიტრალური ბავშვები, რომლებმაც ან ძალიან ცოტა ხმები მოაგროვეს ან საერთოდ ვერ შმძლეს ხმების მოაგროვება. მათი მცირე ხმები შემთხვევით ფაქტორებს მივაკუთვნეთ. საერთო ჯამში ასეთი სურათი გამოიკვეთა

სოციომეტრიის შედეგად გამოყოფილ მოსწავლეთა კატეგორიებად განაწილება:

მონაცემთა დამუშავებისას ცალკე გამოვყავით მეცადინეობის და ცალკე ლაშქრობაზე წამსვლელ მსურველთა მონაცემები

რესპოდენტთა განაწილება მეცადინეობის მიხედვით

ცხრილი №1

კატეგორიის ტიპი	ლიდერობის კანდიდატი მეცადინეობისას	ლიდერობის კანდიდატი მეცადინეობისას (პროცენტებში)	კატეგორიის ტიპი	მსხვერპლის კანდიდატი მეცადინეობისას	მსხვერპლის კანდიდატი მეცადინეობისას (პროცენტებში)
სხვა ჯგუფში დაფიქსირდა ან ლიდერი, ან მსხვერპლი	47	31.5	0	55	36.9

ლიდერი	41	27.5	1	33	22.1
ნეიტრალური	61	40.9	2	61	40.9
სულ	149	100.0	სულ	149	100.0

რესპოდენტთა განაწილება ლაშქრობის მიხედვით

ცხრილი №2

კატეგორიის ტიპი	ლიდერობის კანდიდატი ლაშქრობისას	ლიდერობის კანდიდატი ლაშქრობისას (პროცენტებში)	კატეგორიის ტიპი	მსხვერპლის კანდიდატი ლაშქრობისას	მსხვერპლის კანდიდატი ლაშქრობისას (პროცენტებში)
სხვა ჯგუფში დაფიქსირდა ან ლიდერი, ან მსხვერპლი	49	32.9	0	60	40.3
ლიდერი	39	26.2	1	28	18.8
ნეიტრალური	61	40.9	2	61	40.9
სულ	149	100.0	სულ	149	100.0

ჩაღრმავებული ინტერვიუს შედეგები

ბუღინგის მიზეზებად დასახელდა შემდეგი:

- მოსწავლის ფსიქოლოგიური პრობლემა; კლასში ახლად გადმოსულის სტატუსი, რაიმე ნიშნით გამორჩეულობა მაგ. სპორტში მიღწევები;
- მნიშვნელოვანია შემდეგი - ბულერებად მხოლოდ ბიჭები დასახელდნენ, მსხვერპლებად თანაბარი რაოდენობა დაფიქსირდა გოგონებთან და ბიჭებთან.

მეტი სიცხადისთვის განვიხილოთ ჩაღრმავებული ინტერვიუდან რამდენიმე ამონარიდი.

IX კლასის დამრიგებელი: „ეს კლასი I კლასიდან მოყოლებული რთულ კლასად ითვლებოდა, უფრო ხშირად აქ ადგილი ვერბალურ ბულინგს აქვს. ჩემი აზრით მიზეზი რის გამოც ამ კლასში მოსწავლეები ერთმანეთს დასცინიან არის ჩაცმის სტილი, ასე ვთქვათ „ბრენდი“ არ გაცვიოაო ეუბნებიან ერთმანეთს და იწყებენ ამის გამო დაცინვას. ბავშვები გაკვეთილის მოყოლისას ერთმანეთს უშლიან ხელს და სხვადასხვა მიზეზით დასცინიან. ერთ-ერთ მოსწავლე ბიჭს „ქალური მიხვრა-მოხვრა“ გაქვსო დასცინიან, ხოლო გოგონას ფსიქოლოგიური პრობლემაზე უმახვილებენ ყურადღებას. ამ საკითხებთან დაკავშირებით მშობლებთან ურთიერთობა ძალიან მიჭირს.“

VIII-კლასის პედაგოგი: „გავიხსენებ ჩემს სადამრიგებლოში ერთ-ერთ შემთხვევას. ჩემი აზრით ბუღინგის მიზეზი კონკრეტული მოსწავლის მიმართ მისი მშობლის ზედმეტად აქტიური ჩართულობა იყო კლასის საქმიანობაში. ეს მშობელი მუდმივად აკონტროლებდა კლასში სიტუაციას იმ მოტივით, რომ მისი შვილი დაეცვა. შენიშვნებს აძლევდა მოსწავლეებს უმნიშვნელო მიზეზის გამოც კი და

ამით უფრო მეტად უწყობდა ხელს თავისი შვილის მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულების შექმნას, ბავშვების მხრიდან იზოლირებას."

მნიშვნელოვანია აღინიშნოს, რომ თითოეული მოსწავლე, რომელიც პედაგოგთა მიერ იქნა დასახელებული ბულინგის ინიციატორ ან მსხვერპლ მოსწავლედ, სოციომეტრიული მეთოდის ანალიზისას აღმოჩნდა შემდეგ შესაბამის კატეგორიაში: ბულერები შევიდნენ დადებითი ხმების მაღალი მაჩვენებლის კატეგორიაში, (რადგან აშკარაა ტენდენცია კლასში მათი ლიდერობის,) ხოლო მსხვერპლი მოსწავლეები უარყოფით ხმათა უმრავლესობაში.

მიუხედავად იმისა რომ ჩვენი კვლევა არ არის მაშტაბური, ზოგად ტენდენციებზე მაინც შეგვიძლია ვისაუბროთ. კერძოდ, ბულინგის ფორმები თანამედროვე მოზარდებში მოტივის თვალსაზრისით მნიშვნელოვნად განსხვავდება ორი ათეული წლის წინანდელი მოზარდებისგან კერძოდ, წინა პერიოდის მოზარდები სათვალის ხმარების, ჟღალი თმის გამო, ხშირად ხდებოდნენ რეგულარული დაცინვის ობიექტები. დღესდღეისობით ამ მხრივ სიტუაცია შეცვლილია. მაგ. პედაგოგებთან ინტერვიუს დროს გაირკვა, რომ ამ მიზეზთა გამო კვლევაში მონაწილე კლასებში ბულინგი არ ფიქსირდება, უფრო მეტიც, სათვალის გამოყენება და ჟღალი თმაც უკვე მოღურადაა მიჩნეული.

მნიშვნელოვანია ასერტულობის მაჩვენებლის კვლევა, როგორც ბულინგის დაძლევის სტრატეგია. ვიმედოვნებთ სწორედ ამ მიმართულებით შემოგთავაზებთ კვლევას.

დასკვნა

კვლევის შედეგად გამოვლინდა ტენდენცია, რომ დროთა განმავლობაში იცვლება ბულინგის გამოვლენის მიზეზები, თუმცა ბულინგის პრობლემა კვლავაც საკმაოდ აქტუალურია;

გამოყენებული ლიტერატურა

1. არასრულწლოვან მოზარდებთან მუშაობის თავისებურებები; თბილისი - 2011წ. გვ. 8-9; 12-13; 15, 17
2. ბავშვთა მიმართ ძალადობა საქართველოში; გაეროს ბავშვთა ფონდი (UNICEF) 2013წ. (გვ. 7, 19.)
3. გოგოტიშვილი თ. კაჭარავა მ. ოჯახი და შვილების აღზრდა, ფსიქოლოგიური რეკომენდაციები. (გვ. 64; 68).
4. ზურაბიშვილი თ. თვისებრივი მეთოდები სოციალურ კვლევაში. თბ. 2006, (გვ.15).
5. საქართველოში ბავშვების მიმართ ძალადობის ეროვნული კვლევა 2007-2008; (გვ.18)
6. წიკლაური რ. - ბულინგი რუსთავის სკოლებში - 2015 წელი. (გვ.10)
7. Казанская В.Г. „Подросток. Трудности взросления“ – СПб.: Питер, 2008г. (1 თავი).
8. Кан Ж И – Ассертивность в структуре межличностных отношений подростков
http://www.rusnauka.com/21_DSN_2012/Psihologia/5_114756.doc.htm
9. Лайн А. – Школьная травля (Буллинг)

10. Ларченко Н. А. Волгоград – 2015 (გვ. 5-7) Буллинг – причины, формы, профилактика;
11. Кутузова Д. Проблема травли детей в школе. Обзор зарубежных исследований.
12. Сост. Семенов Л. М. **X 91 Хрестоматия по возрастной психологии.** Учебное пособие для студентов.
13. Сорокина М. В. Психологическая помощь жертве буллинга.
- 14 Степанова . А. М. Психологические особенности участников буллинга.
15. <http://www.apa.org/research/action/bullying.aspx>
16. <http://ick.ge/articles/21760-i.html>
17. . <http://www.menobr.ru/article/47458-profilaktika-bullinga-v-podrostkovom-voznraste>
18. <http://www.ncab.org.au/parents/typesofbullying/>
19. . <http://odiplom.ru/psihologiya/assertivnost-i-psihokorrekcija-neuverennogo-povedeniya-shkolnikov-starshih-klassov> 1.2. Понятие „ассертивность"
20. http://phmdf.ge/?page_id=582
21. <http://psycabi.net/testy/694-dilemmy-l-kolberga-teoriya-nravstvennogo-razvitiya-dagnostika-moralnogo-soznaniya>
22. <http://psycrimea.com/article-reviews/psychology/the-psychology-of-bullying-school-harassment-and-bullying.html>
23. <http://www.psychologies.ru/roditeli/children/bullying-bolezn-vlasti/>
24. <https://www.youtube.com/watch?v=7K7GBgffEm8>

Tinatin Panculaia, Ana Okrosishvili

To demonstrate bullying and it's forms in the contemporary youth

Summary

Bullying, often mentioned as-oppress, pursuit, refers to both, physical and psychological violence towards concrete person or group of people, which is implemented also by one or more person. Pity is, but it's reality, that this issue among different countries worldwide is actual in our country too. Bullying basically has quite negative consequences, which holds a long-term basis; It is mainly observed in adolescence. It is quite difficult to find a school where there is no place for bullying cases.

Reason of research

Public and private schools of Tbilisi with adolescents:

The study of Bullying motives; Identification of potential buller and the victim of bullying.

In the research Participated students of private and public schools to 6-10 grades, whose age was 11-16 years.

The study was conducted at 3 private and 3 public schools having memorandum with the Georgian University . In-depth interviews were used with the mentors of participant classes (7 teachers). According the survey, in-depth interviews revealed the following picture: Today

1. In both public and private schools revealed physical and verbal violence, is not significantly different among revealing forms with frequency.
2. The pursuit is carried out mainly because of factors include: the quality of clothing, hygiene issues, low student performance quality, distinctiveness of ethnic origin, and other ...
3. Modern forms of bullying among contemporary adults in terms of motives significantly differs from two decades ago teenagers, in particular, the period preceding teenagers were the subject to regular ridiculousness because of the use of eyeglasses, having auburn hair. Today the situation has changed, and as we found out during an interview with the teachers, in the classes participating in research bullying was not reported due to these reasons, moreover, the use of eyeglasses and auburn hair is considered fashionable.
4. In the classes buller students are those who are prone to leadership And the victim of bullying students are the least involved students in the group activities, what was revealed in-depth interviews and after summing up the results of Sociometric Survey.

თინათინ ფანცულაია, მერი ყიფშიძე

აღზრდის სტილის გავლენა მოზარდის სასკოლო შფოთიანობაზე

შესავალი

აღსანიშნავია, რომ საქართველოში, სამეცნიერო ლიტერატურაში კვლევათა რაოდენობა, რომელიც შეისწავლის მოზარდის სასკოლო შფოთიანობაზე ოჯახური აღზრდის სტილების ურთიერთმიმართებას, საკმაოდ მწირია. თუმცა, მოზარდის პიროვნულ განვითარებაზე თვითშეფასებისა და მე - იდენტურობის ჩამოყალიბებაზე, სასკოლო წარმატებაზე აღზრდის როლის შესწავლა უფრო და უფრო აქტუალური ხდება მოზარდის შფოთიანობის მიზეზების დასადგენად.

მოზარდები სამყაროს ის მნიშვნელოვანი ნაწილია, რომლებზეც საზოგადოების მომავალი დამოკიდებული. რაც უფრო ემოციურად გაწონასწორებულ და სოციალურად კომპეტენტურ მოზარდილებად ჩამოყალიბდებიან ისინი, მით მეტად წარმატებული იქნება საზოგადოების მომავალიც.

გარდამავალ ასაკთან დაკავშირებული განვითარების სოციალური ცვლილებები, ახალი ინტერესები და მოთხოვნილებები განსაზღვრულ პირობებში იწვევს მოზარდობის ამ ასაკობრივი პერიოდის კრიზისულად გავლას. მოზარდობის, როგორც კრიზისული პერიოდის მახასიათებლებისა და მიზეზების შესახებ ბევრი მოსაზრება არის გამოთქმული სხვადასხვა მეცნიერისა თუ ფსიქოლოგის მიერ.

სკოლა არის ერთ-ერთი იმ გარემოთაგანი, სადაც ნათლად ჩანს მოზარდის ჩამოყალიბების პროცესი, მისი უნარები და შესაძლებლობები. ამ დროს წარმოიშევა სირთულეები და პრობლემები, როგორც ურთიერთობებში, ასევე სხვადასხვა პრობლემებთან გამკლავების დროს. რაც უფრო მეტი გადაუწყვეტელი პრობლემა გროვდება, მით უფრო იმატებს მოზარდში ემოციური ფონი და შფოთვის დონე.

მოზარდის ემოციური სტაბილურობის შესანარჩუნებლად დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სხვადასხვა სასკოლო სტრესულ სიტუაციებთან გამკლავების და ადაპტაციის უნარების ჩამოყალიბებას.

ემოცია მნიშვნელოვან როლს თამაშობს მოზარდის განვითარებაში, მის სასკოლო და ყოველდღიურ საქმიანობაში. სასკოლო შფოთვა განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს, რადგან ის ყველაზე ნათელი ნიშანია მოზარდის სასკოლო დეზადაპტაციის, რაც უარყოფითად მოქმედებს მისი ცხოვრების ყველა სფეროზე, არა მხოლოდ სწავლაზე, არამედ სკოლის გარეთ ურთიერთობებზე, ჯანმრთელობაზე და ფსიქოლოგიურ კეთილდღეობაზე.

ჩვენი კვლევის მიზანს უმცროსი ასაკის მოზარდების სასკოლო შფოთიანობის და მშობელთა აღზრდის სტილების ურთიერთმიმართების დადგენა წარმოადგენს.

მოზარდობა, გარდამავალი ასაკის კრიზისი

ფ. რაისის მიხედვით: „მოზარდობა - ეს არის ზიდი ბავშვობასა და მოწიფულობას შორის, რომელზეც უნდა გაიაროს თითოეულმა ადამიანმა“.¹ ამ ასაკს გააჩნია რამოდენიმე სახელწოდება: გარდამავალი, გარდატეხის, კრიზისული ან რთული ასაკი.

მოზარდობა ეს ის პერიოდია ადამიანის ცხოვრებაში, როდესაც ინტენსიურად მიმდინარეობს, როგორც ფიზიკური, ასევე ფსიქო-ემოციური განვითარება.¹ ადამიანის განვითარება სამ ძირითად სფეროში ხდება: ფიზიკურ, კოგნიტურ და ფსიქო-სოციალურ სფეროებში, რომლებიც განვითარების პროცესში ქმნიან ერთ მთლიან სისტემას. ამიტომ, რომელიმე სფეროში ცვლილებას აუცილებლად მოჰყვება ცვლილებები დანარჩენ სფეროებშიც.² მოზარდობის ასაკი განისაზღვრება

პუბერტატულობის (ლათ pubescere - თმით დაფარვა) ცნების საფუძველზე. ეს ტერმინი ხშირად გამოიყენება ადრეული მოზარდობის ასაკში სწრაფი ფიზიოლოგიური ცვლილებების აღსანიშნავად.¹² მისი დაწყების საშუალო ასაკად გოგონებისთვის ითვლება 10, ხოლო ბიჭებისთვის 12 წელი. თუმცა, ეს პროცესი შეიძლება ადრე ან მოგვიანებით დაიწყოს.

ფსიქოლოგიაში მოზარდობის პერიოდს ასევე უწოდებენ მომატებული ემოციონალობის პერიოდს. ეს ხანა ხასიათდება ემოციონალური არასტაბილურობით, ინტენსიური დადებითი და უარყოფითი ემოციებით, რაც გამოიხატება ადვილად აღზნებადობით, მგრძნობელობით და ხასიათის ხშირი ცვალებადობით.³ გარდამავალ ასაკში მოზარდის ორგანიზმში იწყება ენდოკრინული ცვლილებები, ფიზიოლოგიური და ჰორმონალური ძვრები, რომლებიც ღიდ გავლენას ახდენს მის ფსიქოლოგიურ განვითარებაზე, ემოციებსა და გრძნობებზე. ამის გამო მისი ქცევაც იცვლება.¹

ამ პერიოდის ემოციონალურ პრობლემებს სხვადასხვა სათავეები აქვს. მოზარდობის პერიოდში ყველაზე თვალსაჩინო ხდება ფიზიკური განვითარება. სხეულის ნაწილები სხვადასხვა ტემპით იზრდება, რის გამოც ირღვევა მოძრაობა და კოორდინაცია, რაც მოზარდს უქმნის უხერხულობის განცდას.² გარდამავალ პერიოდში სხეულის აგებულების პროპორციის რღვევას „პუბერტატელის დისპარმონია“ ეწოდება.¹

ფსიქოლოგიური ფაქტორებიდან განსაკუთრებით საყურადღებოა მოზარდის თვითშეფასების ემოციონალური კომპონენტი. მოზარდებში „მე“-ს ძიების და ფორმირების პროცესს, რომელსაც ერიქსონი თვითგამორკვევას და მე-იდენტურობას უწოდებს, თან სდევს ძლიერი აფექტური განცდები. მოზარდობის ასაკი იდენტურობის ფორმირების ასაკია. მისი თვითშეფასების განვითარება დაკავშირებულია საკუთარ განცდებთან, რომლებსაც იწვევენ შინაგანი და გარეგანი სტიმულები: ერთის მხრივ, საკუთარი აზრები, მოლოდინები, დამოკიდებულებები. მოზარდები, როდესაც საკუთარ შინაგან სამყაროს თითქოს გარედან უყურებენ, თვლიან, რომ არ გვანან სხვა ადამიანებს, არიან სხვებისგან რადიკალურად განსხვავებულები და განუმეორებლები. ამიტომ ფიქრობენ ისინი, რომ მათ ვერავინ ვერ გაუგებს. მოზარდები ხშირად ფიქრობენ, რომ მშობლები, მასწავლებლები და თანატოლები მათზე ცუდი აზრის არიან. ეს აზრები წარმოშობს შფოთვის და მარტოობის გამაფრებულ გრძნობებს.

ხოლო მეორეს მხრივ, უფროსების შეფასებები, თუ როგორ აღიქვამენ მას სხვები (გარეგანი სტიმულები). თუ უფროსების შეფასება ადეკვატურია, მაშინ მოზარდსაც უყალიბდება ადეკვატური თვითშეფასება და პირიქით.^{1, 7}

მოზარდის პიროვნების ემოციონალური სფეროს განვითარებაში მთავარი ადგილი უკავია თვითდამკვიდრებას და თვითგამოხატვას. ისინი ილტვიან იმისკენ, რომ გამოიყურებოდნენ, როგორც ღიდები, დაიკაონ განსაზღვრული ადგილი ცხოვრებაში, დამკვიდრდნენ ირგვლივმყოფების და პირველ რიგში, თანატოლების წრეში.⁷ მოზარდს უჩნდება მისწრაფება, რომ დააღწიოს თავი ოჯახის ზეგავლენას და დამოუკიდებელ პიროვნებად ჩამოყალიბდეს. ის მშობლებისგან შეცვლილ დამოკიდებულებას ელოდება, მიუხედავად იმისა, რომ ხშირად მშობლებს არ სურთ მას სხვანაირი თვალთ შეხედონ. მეურვეობას, კონტროლს, გადამეტებულ ზრუნვას, უფროსების მხრიდან გავლენის მოხდენის მცდელობას მოზარდები უარყოფენ და ეწინააღმდეგებიან. მოზარდის აღზრდაში კონფლიქტების უმეტესობა სწორედ ამის საფუძველზე წარმოიშვება. ისინი მიიჩნევენ, რომ მშობლებს მათი არ ესმით.³

გარდამავალი ასაკის კრიზისის პრობლემის თეორიული საფუძვლების ახსნა მეცნიერებმა XIX-XX საუკუნის მიჯნაზე დაიწყეს. ს.პოლი და ზ.ფროიდი მოზარდობის ასაკის „კრიზისის“ თავისებურებებს ხსნიდნენ ბიოლოგიური მოვლენებით, მოზარდის ორგანიზმში მიმდინარე გენეტიკური ცვლილებებით.¹

XX საუკუნის მეორე ნახევარში მკვლევარებმა მოზარდის განვითარებაში გარემოს როლის გავლენაზე გაამახვილეს ყურადღება. მაგალითად, ამერიკელი კლასიკური ფსიქოანალიტიკოსი, ერიქსონი თვლის, რომ ბავშვობიდან მოზარდობაში გადასვლის პერიოდი, ადამიანის განვითარების მეხუთე სტადია (12-18 წწ) არის ყველაზე მნიშვნელოვანი და რთული პერიოდი.⁵ ერიქსონის მიხედვით, იდენტურობის ჩამოყალიბებაზე გავლენას ახდენს აღმზრდელითი სტილი და სასწავლო გარემო.¹ ის აღნიშნავდა, რომ ფსიქოლოგიური დაძაბულობა, რომელსაც თან სდევს ადამიანის ფორმირება, დამოკიდებულია იმ გარემოზე, რომელშიც ადამიანი ცხოვრობს.⁴

გერმანელ ფსიქოლოგს, კლეინს, მოზარდის კონფლიქტურ ტიპად განვითარების მიზეზის დასადგენად გამოაქვს დასკვნა, რომ მოზარდის მდგომარეობის სპეციფიკა გამოდინარეობს იქიდან, რომ ის იმყოფება უფროსების და ბავშვების ჯგუფებს შორის. იმის გამო, რომ იგი უკვე ბავშვი აღარაა, ცდილობს უფროსობას, თუმცა უფროსები მას ჯერ არ ღებულობენ თავიანთ რიგებში.¹

რიგი ავტორებისა (მ.რატტერი, 1987; დ.ბ. ელკონინი, 1989; ხ.რეშმიდტი, 1994) ამტკიცებენ, რომ შესაძლოა ამ პერიოდის უკრიზისო გავლაც. კრიზისი აღმოცენდება საზოგადოების და მშობლების მხრიდან არასწორი ურთიერთობის შედეგად.¹¹

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, 10-11 წელი უმცროსი მოზარდობის ასაკია, როდესაც უკვე მთავრდება ბავშვობა. ამ პერიოდს საშუალო სკოლისადმი ადაპტაციის პერიოდსაც უწოდებენ, რადგან ადრეული მოზარდობის პერიოდში სასწავლო საქმიანობაში დიდი გარდატეხა ხდება.²⁹ ამ თვალსაზრისით კრიტიკულია ადრეული მოზარდობა, მეხუთე და მეექვსე კლასები, რადგან ამ ასაკში ბევრი რამ იცვლება სასწავლო საქმიანობაში და მოზარდის პიროვნებაში. იცვლება სასწავლო მასალის ხასიათი, უკვე საჭირო ხდება პროგრამის ათვისება დამოუკიდებელი ხერხების და მეთოდების საშუალებით. მეხუთე კლასში გადასვლისას მოზარდი ეჯახება ახალ ურთიერთობებს. მათ უკვე საქმე აქვთ განსხვავებული მანერის, ხასიათის, ტემპერამენტისა და მოთხოვნების მასწავლებლებთან.¹ შეიძლება მოხდეს კლასების შერევა და თანატოლთა ახალი კოლექტივების წარმოქმნა.¹³

ადამიანის ემოციური განცდა, გარემოსთან ადაპტაციის მცდელობის პროცესში იჩენს ხოლმე თავს. ამიტომ, შეუძლებელია ადამიანის ემოციური რეაქციების და მათი გამოწვევი სიტუაციების ერთმანეთისგან განცალკევება.³ „მიზნების მიღწევისას, სირთულეები და წინააღმდეგობები მოზარდებში იწვევს მძაფრ სოციალურ განცდებს, ხოლო მცირედი წარმატებაც კი - სულიერ დაკმაყოფილებას და საკუთარ თავში ღირსების გრძნობას.“⁵

ამ ასაკის მოსწავლისთვის მისაბამია არა მშობლების, არამედ თანატოლების წრეში არსებული ნორმები. მისთვის მნიშვნელოვანი ხდება მისი „სტატუსი“ კლასსა და მეგობრების წრეში. ჯგუფის მიერ მისმა გარიყვამ შეიძლება სერიოზული ემოციური პრობლემები გამოიწვიოს.³ ამიტომ, აქტუალურია მოსწავლის ემოციური მდგომარეობის შესწავლა სასკოლო გარემოში.

მშობლებთან, მასწავლებლებთან და თანატოლებთან ურთიერთობის და კომუნიკაციის დროს მოზარდები სწავლობენ ემოციების საზოგადოებისთვის მისაღებ ფორმებში გამოვლინებას. ამიტომ, მნიშვნელოვანია, რომ ყურადღება მიექცეს მოზარდებთან ჯანსაღ ურთიერთობებს.¹⁴ გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ თუ დაბალი სასკოლო ასაკისთვის პრიორიტეტული იყო სწავლა, ამ ასაკში უკვე იცვლება წამყვანი საქმიანობა და მთავარ ადგილს იკავებს - ურთიერთობა.¹

სავარაუდოა, რომ მოზარდებს, რომლებსაც აქვთ ურთიერთობის პრობლემები ოჯახის წევრებთან, ოჯახში არეულია როლები და პასუხისმგებლობები, მშობლის მხრიდან მიმდინარეობს მკაცრი, დამსჯელობითი ან ჰიპერმეურვეობითი აღზრდა, მუდმივი კონტროლი და აკრძალვები, უყალიბდებათ არაჯანსაღი ურთიერთობების მოდელი, დაბალი თვითშეფასება, გაუბედაობა, პრობლემებთან გამკლავების უუნარობა.

ოჯახური აღზრდის სტილების კლასიფიკაცია

ოჯახი, სადაც მოზარდი იზრდება და ყალიბდება პიროვნებად, არის საზოგადოების უჯრედი. ის წარმოადგენს თვითგანვითარებად, მიზანმიმართულ და თვითრეგულირებად სისტემას, რომელსაც უმნიშვნელოვანესი როლი ენიჭება მოზარდის ემოციური სფეროს განვითარებაში.

მოზარდობის ასაკში ოჯახის მთავარ ამოცანას წარმოადგენს მოზარდის ავტონომიისა და თვითშემეცნების განვითარებისთვის შესაფერისი პირობების შექმნა.⁷

ოჯახური აღზრდის სტილი (parenting style) გულისხმობს მშობლის და შვილის ურთიერთობების შედარებით დამახასიათებელ მოდელებს. მშობლები იყენებენ აღმზრდელობითი ზემოქმედების განსაზღვრულ საშუალებებს და მეთოდებს, რომელიც მოზარდების მიმართ გამოიხატება სიტყვიერი ურთიერთობით და ქცევით.¹⁵

ოჯახური აღზრდის სტილები კლასიფიცირდება ორ ძირითად ჯგუფში, ესენია: ჰარმონიული და არაჰარმონიული.

ჰარმონიული (ნორმალურად ფუნქციონირებადი) ოჯახი - ეს არის ოჯახი, რომელიც პასუხისმგებლობით და დიფერენცირებულად ასრულებს თავის ფუნქციებს, რომლის მეშვეობითაც დაკმაყოფილდება, როგორც მთელი ოჯახის, ასევე მისი ცალკეული წევრების მოთხოვნილებები.¹⁰

ჰარმონიულ ოჯახში მიღებულია პრობლემის აღიარება და გადაჭრის გზის ძიება; მხარდაჭერილია საკუთარი აზრის, გრძნობების და სურვილების თავისუფლება; ოჯახური წესები მოქნილია და ხდება მათი განხილვა. როლურ ფუნქციებს ოჯახის წევრები თავად ირჩევენ.

როდესაც ოჯახის ფუნქციონირება ირღვევა ან არ სრულდება, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს არაჰარმონიულ, იგივე დისფუნქციურ ოჯახთან. ასეთი ოჯახის წევრების პიროვნული და ემოციური განვითარება ხშირად ფერხდება.²

ოჯახური აღზრდის სტილების გამოვლენას საფუძველი ჩაუყარა ამერიკელი ფსიქოლოგის, დიანა ბაუმრინდის ნაშრომებმა. მის მიერ ჩატარებული ლონგიტუდური კვლევები მიმართული იყო მოზარდის პიროვნების განვითარებაში ოჯახური აღზრდის ტიპის გავლენის შესწავლაზე. ბაუმრინდის (1967) კლასიფიკაციით გამოიყოფა ოჯახური აღზრდის 3 სტილი: ავტორიტეტული (დემოკრატიული), ავტორიტარული და ლიბერალური.¹⁵

ბაუმრინდისეული კლასიფიკაციის გარდა შემდგომში დაემატა და უკვე არსებობს სხვადასხვა ავტორების მიერ შექმნილი აღზრდის სტილების კლასიფიკაციის უამრავი მოდელი, რაც განაპირობა მშობლის მიერ გამოყენებული აღზრდის სტილების მრავალფეროვნებამ.

დღესდღეობით არაჰარმონიულ აღზრდის სტილებს მიეკუთვნება შემდეგი აღზრდის ტიპები: ლმობიერი და დომინირებული ჰიპერმეურვეობა, მოზარდის მიმართ მკაცრი დამოკიდებულება, არათანმიმდევრული აღზრდა, ავადმყოფობის კულტით აღზრდა, ამაღლებული მორალური პასუხისმგებლობით აღზრდის სტილი, ურთიერთსაწინააღმდეგო აღზრდა, ჰიპომეურვეობა და ა.შ. ჩვენს კვლევაში გამოყენებული საკვლევი მეთოდიკის მიხედვით მათგან ვიკვლიეთ შემდეგი არაჰარმონიული აღზრდის სტილები: ჰიპერმეურვეობა, მოზარდის მიმართ მკაცრი დამოკიდებულება, ამაღლებული მორალური პასუხისმგებლობით აღზრდის სტილი, ჰიპომეურვეობა.

ჰიპერმეურვეობა (ჰიპერპროტექცია) - ხასიათდება მშობლის გადამეტებული ზრუნვით, პროტექციის (ზრუნვის) ამაღლებული დონით. ჰიპერპროტექციის საფუძველი შეიძლება იყოს, როგორც ბავშვის მიმართ სიყვარული, ასევე მის მიმართ ამბივალენტური დამოკიდებულება. გადამეტებული ზრუნველობა შეიძლება გამოხატავდეს თვით მშობლისთვის ემოციური ურთიერთობების მოთხოვნილებას და მარტოობის შიშს. ჰიპერმეურვეობაში გამოიყოფა 2 სახის მეურვეობა:

ლმობიერი ჰიპერპროტექცია - ეს არის ოჯახის კუმირის ტიპის აღზრდა, როდესაც ხდება შვილის უპირობო ემოციონალური მიღება, შვილთან სიმბიოზური კავშირი მყარდება. ბავშვი ოჯახის

ცენტრშია, მისი ინტერესები პრიორიტეტულია და მისი ნებისმიერი მოთხოვნები დაკმაყოფილებულია. მოთხოვნები, აკრძალვები, კონტროლი და სანქციები არ არსებობს. არის მხოლოდ წახალისებები, მაგრამ რადგანაც არ შეესაბამება ბავშვის რეალურ მიღწევებს, ისინი კარგავენ თავის განმავითარებელ პროდუქტიულ მნიშვნელობას.

დომინირებული ჰიპერპროტექცია - მის საფუძველში შეიძლება იდოს, როგორც ბავშვის ემოციონალური მიღება, ისე მისი უარყოფა, ან ამბივალენტური დამოკიდებულება. ამ ტიპის აღზრდის დროს მშობლების ავტორიტარულობას განსაზღვრავს გადამეტებული მომთხოვნელობა, ბავშვის აზრების და გრძნობების კონტროლირების მცდელობა. ასეთ შემთხვევაში მშობელი ცდილობს შეუზღუდავი მმართველობა დაამყაროს ბავშვზე, მიაღწიოს სრულ და უპირობო მორჩილებას. მშობლის დომინანტურობის ერთ-ერთი მიზეზია ბავშვის მიმართ უნდობლობა, თითქოს ბავშვი თვითონ ვერ გაართმევს თავს ვერცერთ ცხოვრებისეულ სირთულეს. მშობელი თვლის, რომ შვილს არ შეუძლია დამოუკიდებლად მოქმედება და საჭიროებს ზედამხედველობას და კონტროლს.

პატარა ბავშვს ხშირად ზრდიან ღმობიერი ჰიპერმეურვეობით, ხოლო როდესაც ის წამოიზრდება ჰიპერმეურვეობა ხდება დომინირებული.

კომპენსატორული ჰიპერმეურვეობა - შეიძლება გაუთანაბრდეს ჰიპომეურვეობას ბავშვის სიყვარულსა და მიღებაში მოთხოვნების დაკმაყოფილების მხრივ. მაგრამ, ამასთან ერთად, ცდილობს სიყვარულის უკმარისობის კომპენსირება მოახდინოს გადამეტებული საჩუქრებით და მატერიალური ფასეულობებით.

ბავშვის მიმართ მკაცრი დამოკიდებულება - ასეთი ტიპის აღზრდისას ხშირია დასჯის ფორმები, ბავშვის ემოციონალური გარიყულობა, მიღების, სითბოს, სიყვარულის, ნაკლებობა. მშობელი ბავშვის მიმართ ცივი და დისტანციურია და თითქმის არასდროს არ მიმართავს წახალისებას. ბავშვის სახე მახინჯდება მშობლის მიერ, პროექციის და რაციონალიზაციის მექანიზმების შესაბამისად მას მიაწერს ყველანაირ უმსგავსოებას, პათოლოგიურ აგრესიულობას, სიცრუეს, ეგოიზმს და ა.შ. ბავშვის მიმართ დამოკიდებულება არის, როგორც „ოჯახის შემარცხენელი“.

ამაღლებული მორალური პასუხისმგებლობის აღზრდის ტიპი - აღზრდის ეს სტილი გამოირჩევა ბავშვის მიმართ წაყენებული მოთხოვნების გადამეტებულობით. სხვადასხვა მიზეზების გამო ბავშვს უყენებენ ისეთ მოთხოვნებს, რომელიც არ შეესაბამება მის ასაკს და ინდივიდუალურ თავისებურებებს.

ჰიპოპროტექცია - ხასიათდება ზრუნვის, ყურადღების, მეურვეობის და კონტროლის, ბავშვის მიმართ ინტერესის და მისი მოთხოვნების დაკმაყოფილების დაბალი დონით.

არსებობს ფარული ჰიპოპროტექციაც, რომელიც განისაზღვრება ბავშვზე ფორმალური მზრუნველობით, პროტექციის დაბალი დონით. მშობელი თითქოს დაინტერესებულია ბავშვით, მაგრამ სინამდვილეში მხოლოდ მის ვიტალურ მოთხოვნებს აკმაყოფილებს. არ არის ურთიერთობის აქტიური შინაარსის ფორმები.

პერფექციონიზმი წარმოადგენს რაციონალურად დასაბუთებულ ჰიპოპროტექციას. მაგ. ბავშვი არ იმსახურებს სიყვარულს და მზრუნველობას, რადგან ის არ ასრულებს რაღაც მოვალეობებს და ამიტომ უნდა დაისჯოს.⁶

არაჰარმონიული აღზრდის სტილი უარყოფით გავლენას ახდენს მოზარდის პიროვნების ჩამოყალიბებაზე.

სასკოლო შფოთვა, როგორც შფოთვის ერთ-ერთი სახე

ემოციურ წონასწორობასა და შინაგანი კომფორტის განცდას განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ენიჭება სასკოლო პერიოდში. მოსწავლის სასწავლო და ქცევით პრობლემებს სწორედ ემოციურ ცხოვრებაში მომხდარი ცვლილებები განსაზღვრავენ.

სკოლა მოზარდის პიროვნების ჩამოყალიბების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი ხდება. მრავალი მისი ძირითადი თვისება და პიროვნული მახასიათებელი სწორედ მოზარდობის პერიოდში ყალიბდება. იმაზე, თუ როგორ ჩამოყალიბდება ისინი, ბევრად არის დამოკიდებული მოსწავლის მთელი შემდგომი განვითარება. ცნობილია, რომ მოზარდებისთვის პირველადი ურთიერთობებია, ამიტომ, მნიშვნელოვანი ყურადღება უნდა დაეთმოს მათთან ურთიერთობას. სწავლის მოტივაციას განსაზღვრავს ყურადღების, აღიარების და პატივისცემის მოთხოვნილებების დაკმაყოფილება. სასკოლო შფოთიანობის ყველაზე მაღალი დონე სწორედ ურთიერთობების პრობლემებს უკავშირდება.¹⁰

ამ პერიოდის განვითარების ძირითადი ამოცანებია: საშუალო სკოლაში წარმატებული სწავლის, სასწავლო მოტივაციის, თანატოლებთან ურთიერთობის, წარმატების მიღწევის, წარმატებასა და წარუმატებლობასთან სწორი დამოკიდებულების, საკუთარ თავში დარწმუნებულობის უნარების განვითარება.¹³

სასკოლო შფოთვა განიხილება, როგორც შფოთვის სპეციფიური სახე, რომელიც გამოვლინდება განათლების სფეროს სხვადასხვა კომპონენტებთან მოსწავლესთან ურთიერთქმედებაში.⁹

სასკოლო შფოთვისთან დაკავშირებული ძირითადი ცნებები

როდესაც ვსაუბრობთ სასკოლო შფოთვის შესახებ, მასზე საუბრის დროს გვერდს ვერ ავუვლით ისეთი ცნებების გამოყენებას, როგორებიცაა სტრესული სიტუაცია, შფოთიანობა, შფოთვა, და შიში.

”მოზარდობის ასაკში შფოთვა ხდება მყარი პიროვნული წარმონაქმნი. ამ ასაკში შფოთვა უკავშირდება მოზარდის მე-კონცეფციას, რომელიც ხშირად იწვევს სირთულეებს საკუთარი წარმატებების და წარუმატებლობების ადეკვატური აღქმისა და შეფასებისას, რითაც ამყარებს უარყოფით ემოციონალურ გამოცდილებას და შფოთვას, როგორც პიროვნულ თვისებას”. [მიკლაევა, 2004, გვ.11]

შფოთიანობა ერთის მხრივ, არის თანამედროვე ცივილიზაციის ცენტრალური პრობლემა, ხოლო მეორეს მხრივ, ეს არის ფსიქიკური მდგომარეობა, რომელსაც იწვევს სიტუაციის სპეციალური პირობები (მაგ; გამოცდა). ამიტომ, ამ პრობლემას ეძღვნება ძალიან ბევრი კვლევა ფსიქოლოგიაში, ფიზიოლოგიაში, ფსიქიატრიაში და სხვა სფეროებში.⁸

შფოთიანობის პრობლემის ფსიქოლოგიაში შემოტანა დაკავშირებულია ზ.ფროიდთან. (1896, 1920, 1926, 1933). ის თვლიდა, რომ შფოთვის გაგებას ძალიან დიდი მნიშვნელობა აქვს ადამიანის ფსიქიკური ცხოვრების ასახსნელად. ფროიდი განსაზღვრავდა შფოთვას, როგორც უსიამოვნო ემოციურ განცდას, რომელიც წარმოადგენს ანტიციპაციური საშიშროების სიგნალს. შფოთვის შინაარსია - გაურკვევლობის განცდა და უსუსურობის გრძნობა. შფოთვა ხასიათდება 3 ძირითადი ნიშნით: 1. არასასიამოვნოს სპეციფიური გრძნობით. 2. შესაბამისი სომატური რეაქციებით, პირველ რიგში, გულის აჩქარებით. 3. ამ განცდის გაცნობიერებით. ზ.ფროიდი თვლიდა, რომ შფოთვა არის მდგომარეობა, რომელიც ცნობიერად განიცდება და თან სდევს საშიშროებასთან გამკლავების უნარის გაზრდა (ბრძოლის ან გაქცევის მეშვეობით).⁸

”მოკლე ფსიქოლოგიური ლექსიკონის“ მიხედვით, შფოთვა - არის უარყოფითი ემოცია, რომელიც გამოხატავს გაურკვევლობის გრძნობას, ნეგატიური მოვლენების მოლოდინს, რთულად ასახსნელ წინათგრძნობებს.

შფოთიანობა - ინდივიდუალური ფსიქოლოგიური თავისებურებაა, რომელიც გამოვლინდება ადამიანის მიდრეკილებაში, ხშირად განიცადოს ძლიერი შფოთვა შედარებით მცირე მიზეზების დროს.⁹

შფოთიანობა ზოგადად განიხილება, როგორც უარყოფითი ემოციონალური განცდა, რომელიც დაკავშირებულია საშინაოების წინათგრძნობასთან.

შფოთიანობას ანსხვავებენ, როგორც ემოციონალურ მდგომარეობას (სიტუაციური შფოთვა) და როგორც მდგრად მახასიათებელს (ბაზისური შფოთვა), ინდივიდუალურ ფსიქოლოგიურ თავისებურებას, რომელიც გამოიხატება პირად და ინტენსიურ შფოთვის განცდებისადმი მიდრეკილებაში.

შფოთვა, როგორც საშინაოების სიგნალი, შედეგის მიღწევისთვის ძალების მობილიზაციის საშუალებას გვაძლევს. ამიტომ, შფოთვის ნორმალური (ოპტიმალური) დონე განიხილება, როგორც სინამდვილისადმი ეფექტური შეთავსება (ადაპტური შფოთვა). ძალიან გადამეტებული დონე განიხილება, როგორც დეზადაპტაციური რეაქცია, რომელიც გამოიხატება ქცევის და საქმიანობის საერთო დეზორგანიზაციაში.

მნიშვნელოვანი პრობლემებია დაკავშირებული „შფოთიანობის“ ცნებასა და „შიშს“ შორის ურთიერთკავშირზე. შფოთვის და შიშის მოვლენების გამიჯვნა მოხდა მხოლოდ XIX საუკუნის დასაწყისში და დაკავშირებულია ს.კერკეგორის სახელთან, რომელმაც თანმიმდევრულად განაცალკევა კონკრეტული შიში და გაურკვეველი შიში - წუხილი. დღესდღეობით გავრცელებულია მოსაზრება, რომელიც განიხილავს შიშს, როგორც კონკრეტულ განსაზღვრულ რეალურ საშინაოებაზე რეაქციას, ხოლო შფოთიანობას, როგორც გაურკვეველი ბუნდოვანი უობიექტო საშინაოების განცდას, რომელიც უმეტესად წარმოსახვითი ხასიათისაა.

ფ.პერლზი (1995) შფოთვას და შიშს განიხილავს გარეგანი და შინაგანი საშინაოების ურთიერთობიდან გამომდინარე და განიხილავს შფოთვას, როგორც სუფთა ფიზიოლოგიურ რეაქციას: „შიშს იწვევს გარემოში რაღაც საშიში ობიექტი, რომელსაც რაღაც უნდა მოუხერხოთ ან გავექცეთ მას. შფოთიანობა კი შინაგანია - ორგანული განცდაა, რომელსაც არ აქვს პირდაპირი დამოკიდებულება გარე ობიექტებთან“.

შფოთვა წარმოიქმნება მაშინ, როდესაც გარე საშინაოების შეფასება ერთიანდება მისი გადალახვის საშუალებების პოვნის შეუძლებლობასთან, ხოლო მისი პროფილაქტიკა და კორექცია განიხილება, როგორც სიტუაციის გადაფასების დასწავლა. (ლაზარუსი, 1970).

მიუხედავად იმისა, რომ ცნება „შფოთიანობა“ გადმოტანილია ფსიქიატრიიდან, მან მყარად დაიმკვიდრა ფსიქოლოგიის დარგებში, მათ შორის პედაგოგიურ ფსიქოლოგიაში, რომელიც აწვდის სასკოლო შფოთვის წარმოქმნის და ფორმების მიზეზებს, რომლებიც დაკავშირებულია სასკოლო არაკეთილდღეობის განცდასთან.⁸

სასკოლო შფოთვა მოზარდებში

სასკოლო შფოთიანობა - ეს არის ემოციური არაკეთილდღეობის და დისკომფორტის განცდა, რომელიც დაკავშირებულია რაღაც ცუდის, არასასიკეთოს მოლოდინთან, წარუმატებლობისა და ზიფათის წინათგრძნობასთან.¹⁰

სასკოლო შფოთვა წარმოიქმნება მაშინ, როდესაც მოსწავლე შეეჯახება სწავლის მოთხოვნებს და ჰგონია, რომ ვერ შეესაბამება მას. ცნობილია მოსწავლეების ქცევებში სასკოლო შფოთვის გამოვლენა და მისი დინამიკა 1-დან 11 კლასის ჩათვლით.

1-7 კლასების სტატისტიკურმა ანალიზმა აჩვენა, რომ გოგონებშიც და ბიჭებშიც შფოთვა იზრდება საშუალო სკოლაში გადასვლისას (მე-4-დან მე-5-ე კლასში) და ადრეული მოზარდობიდან მოზარდობის ასაკში გადასვლისას (მე-6-დან მე-7-ე კლასში). გოგონებისა და ბიჭების ჯგუფებს შორის განსხვავება მხოლოდ მეშვიდე კლასში აღმოჩნდა: 12 წლის ასაკის მოზარდებში უფრო მშფოთვარე აღმოჩნდნენ გოგონები.⁸

შფოთების და შიშების განცდის ხასიათის მხრივ შეინიშნება განსხვავება უმცროს და უფროს მოზარდებში. უმცროსი მოზარდობის ასაკში შფოთვის განცდა კონკრეტიზებული შიშების ფორმით ვლინდება, რაც ნიშნავს იმას, რომ მომატებულია განცდებისა და შეგრძნებების დეტალების მიმართ ყურადღება. უფროსი მოზარდობის ასაკში კი განცდები უფრო ბუნდოვანი, გაორებულია, ანუ იძენს შფოთვის კლასიკურ ხასიათს.

ადამიანის აქტიური შემეცნებითი საქმიანობა ყოველთვის ერთგვარი მღელვარებისა და შფოთვის ფონზე მიმდინარეობს ხოლმე, რაც ბუნებრივია. მოზარდში შფოთვის სრული არარსებობა სიგნალი უნდა იყოს პედაგოგებისა და მშობლებისთვის. ასეთ ბავშვებს სასწავლო მოტივაცია არ გააჩნიათ და უმეტესად მიეკუთვნებიან უდარდელ, დაუდევარ და ინფანტილურ ბავშვებს.

დადგენილია, რომ შფოთვა სასწავლო პროცესში წარმატების აუცილებელ პირობასაც კი წარმოადგენს. მაგრამ ხშირად საქმე გვაქვს შფოთვის დესტრუქციულ გამოვლენასთან. ეს ხდება მაშინ, როდესაც შფოთვა დეზორგანიზებას უწევს მოსწავლის საქმიანობას და სერიოზულ დაბრკოლებას უქმნის მას წარმატებისკენ მიმავალ გზაზე. ამ დროს მას უჩნდება უარყოფითის, არასასიკეთოს მოლოდინი.¹⁰ ის შეიძლება იყოს გამოწვეული, როგორც სიტუაციური ფაქტორებით, ასევე, მოზარდის ინდივიდუალური თავისებურებებით (ტემპერამენტით, ხასიათით, სკოლის გარეთ მნიშვნელოვან ადამიანებთან სისტემური ურთიერთობებით. მაგ; მშობლებთან ურთიერთობით).⁹

შფოთიანი მოზარდები წარუმატებლობებისადმი ძალიან მგრძნობიარენი არიან და შესაბამისად მწვავედაც რეაგირებენ მასზე, ავადმყოფურად ეშინიათ მარცხის და ხშირად უარს ამბობენ მათთვის რთულ დავალებებზე, რითიც მარცხის თავიდან აცილებას ცდილობენ.

მართალია სასკოლო შფოთიანობა წარმოადგენს ემოციური არამდგრადობის შედეგებით მსუბუქ ფორმას, ის შეიძლება გადაიზარდოს უფრო რთულ ფორმებში და მიეცეს აშლილობის სახე.¹⁰

კლასში შფოთვის ამადლებზე გარკვეულ გავლენას ახდენს პედაგოგის ურთიერთსაწინააღმდეგო ქცევები, მოთხოვნები, მისი პირადი ემოციური არასტაბილურობა.⁸

ხშირად სასკოლო ცხოვრების პრაქტიკაში გამოხატული შფოთვის მქონე მოზარდები ითვლებიან მასწავლებლებისა და მშობლებისთვის უფრო „მოსახერხებლად“: ისინი ყოველთვის ამზადებენ დავალებებს, ცდილობენ შეასრულონ პედაგოგების ყველა მოთხოვნა, არ არღვევენ სკოლაში ქცევის წესებს. მეორე მხრივ, ეს არ არის მაღალი სასკოლო შფოთვის გამოხატვის ერთადერთი ფორმა; ხშირად ეს პრობლემა შედარებით უფრო „რთულ“ ბავშვებსაც აქვთ, რომლებიც მშობლების და მასწავლებლების მიერ ფასდება, როგორც „უმართავე“, „უყურადღებო“, „უზრდელო“, „თავხელი“. მიუხედავად განსხვავებული ქცევითი გამოვლინებებისა, მათ საფუძვლად უდევთ ერთი სინდრომი - სასკოლო შფოთვა.

სასკოლო შფოთვის მიზეზები, გამოვლენის ფორმები და ნიშნები

შფოთვის წარმოქმნის საერთო მიზეზებიდან შეგვიძლია გამოვყოთ:

შიდაპიროვნული კონფლიქტი, დაკავშირებული საქმიანობის სხვადასხვა სფეროებში საკუთარი წარმატების შეფასებასთან.

დარღვევები ოჯახის შიგნით ან სასკოლო ურთიერთობებში, ასევე თანატოლებთან ურთიერთობებში;

მუდმივი სტრესი; სომატური დარღვევები; თანდაყოლილი ნერვულ-ფსიქიკური ბუნება;

შფოთვა უფრო ხშირად ვითარდება მაშინ, როდესაც მოზარდი იმყოფება კონფლიქტურ სიტუაციაში;

მოზარდებში შფოთიანობა პირველ რიგში, თან სდევს ახლობელ უფროსებთან ურთიერთობის ფუნქციის დარღვევას.

სასწავლო პროგრამების ფაქტორებთან დაკავშირებული: სასწავლო გადატვირთვა, მოსწავლის მიერ სასკოლო პროგრამის დაუძლეველობა; მშობლების მხრიდან არაადეკვატური მოლოდინები; არასასურველი ურთიერთობები პედაგოგებთან; რეგულარულად განმეორებადი შეფასებით-საგამოცდო სიტუაციები, სასკოლო კოლექტივის შეცვლა, ან ბავშვთა კოლექტივის მხრიდან მიუღებლობა.⁹

ალზრდის მოუქნელი, დოგმატური სისტემა, რომელიც არ ითვალისწინებს მოზარდის ინტერესებს, უნარებს და მიდრეკილებებს;

პატივისცემის, ყურადღების, აღიარებისა და დამოუკიდებლობის მოთხოვნების დაუკმაყოფილებლობა.

გამოვლენის ფორმები და ნიშნები

შფოთვის მრავალი სახეობა არსებობს და ეს კიდევ უფრო ართულებს მის ამოცნობას კლასში. ის, რაც მათ ყველას აქვს საერთო არის ის, რომ ის აფერხებს ფსიქიკურ აქტივობებს, რაც სკოლას რთულად აღსაქმელს ხდის მშფოთვარე მოზარდებისათვის.¹⁶

შფოთვის გამოხატვა იყოფა 2 ძირითად სახეობად: მობილიზებულად და დემობილიზებულად. მობილიზებული გამოიხატება ამაღლებულ აქტიობაში, რომელიც შესაძლოა აგრესიულობამდეც მივიდეს. დემობილიზებული კი - გაშეშებაში, ინტერესების დაკარგვაში, აპათიაში და ა.შ.

შფოთვის სიმპტომებს მიეკუთვნება ზოგიერთი განცდა: წარუმატებლობის შიში, მარტოობის, უსუსურობის, დაუცველობის და გაურკვეველობის გრძნობა. აქედან გამომდინარე შეიძლება ითქვას, რომ შფოთვის უფრო ნათელი გამოხატულებებია სუბიექტური განცდები.⁸

სასკოლო შფოთვის ძირითადი მაღიაგნოსტირებელი თვისებებია: პასიურობა გაკვეთილებზე, შებოჭილობა პასუხისას, დაბნეულობა მასწავლებლის მხრიდან მცირე შენიშვნის დროსაც კი. მშფოთვარე მოსწავლეს შესვენებებზე უყვარს სხვა ბავშვებთან ერთად ყოფნა, თუმცა არ შედის მათთან ახლო კონტაქტში. ამას გარდა, დიდი ემოციური დატვირთვის შედეგად ბავშვი ხშირად ავადმყოფობს.

სასკოლო შფოთვის ნიშნებიდან ნებისმიერი ასაკისთვის უნივერსალურია მოსწავლეთა სომატური ჯანმრთელობის გაუარესება. მშფოთვარე ბავშვები ხშირად ავადმყოფობენ და ამის გამო იძულებულნი არიან დარჩნენ სახლში. ხანდახან აღენიშნებათ „უმიზეზო“ თავის ტკივილები, ან მუცლის ტკივილები, მკვეთრად ეზრდებათ ტემპერატურა. ხშირად ასეთი სომატური დარღვევები აღენიშნებათ საკონტროლოების და გამოცდების წინ და დამახასიათებელია ნებისმიერი ასაკის მოსწავლისთვის, პირველი კლასიდან დამამთავრებლამდე.

მოზარდობის ასაკის შუა პერიოდში წარმოიქმნება სასკოლო შფოთვის ახალი, მოზარდობისთვის დამახასიათებელი ფორმები. რადგანაც შფოთვა წარმოადგენს სუბიექტურ უსიამოვნო ემოციონალურ მდგომარეობას, ამ დროს შეიძლება ჩაერთოს ფსიქოლოგიური დაცვის მექანიზმები, რაც შეიძლება გამოიხატოს „საწინააღმდეგო ქცევაში“ - ნეგატიურ და დემონსტრატიულ რეაქციებში. მაგ. გაღიზიანება, ან აგრესიული რეაქციები შეიძლება იყოს ემოციური დისკომფორტის ნივთიერების საშუალება.

მოზარდობის ასაკში ბავშვმა შეიძლება „ჩუმად“ არ შეასრულოს დავალება და ამის შესახებ არავის არ უთხრას.

განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს სასკოლო შფოთვის გამოვლენის ისეთი ფორმა, როგორიცაა სტრესოგენულ სიტუაციებში ფიზიოლოგიურ ფუნქციებზე კონტროლის დაკარგვა. პირველ რიგში, ეს არის მშფოთვარე სიტუაციებში სხვადასხვა ვეგეტატიური რეაქციები. მაგ, როდესაც პასუხობს დაფასთან, მოსწავლე შეიძლება გაწითლდეს, ფერი წაუვიდეს, მუხლები აუკანკალებს, გული აერიოს, თავბრუ დაეხვეს.

თუ სასკოლო სწავლის ამ ეტაპამდე შფოთვა შეიძლება დაკავშირებული ყოფილიყო გამოკითხვასა და საკონტროლო სამუშაოებთან, მოზარდობის ასაკში ასეთი შფოთვა შეიძლება გახდეს გენერალიზებული. შედეგად, ცოდნის შემოწმების ნებისმიერი სიტუაცია, იწვევს მასში არსებით მღელვარებას, ახდენს მადეზორგანიზებელ გავლენას დავალების შესრულებაზე, რამაც შეიძლება მოსწავლის მხრიდან გამოიწვიოს დავალების შესრულებაზე უარის თქმა.⁹

კვლევის საკითხის განსაზღვრა. კვლევის დაგეგმვა

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, კვლევის ჩატარება დაიგეგმა თბილისის ხუთ სკოლაში: სამ საჯაროსა და ორ კერძო სკოლაში. ორი ტიპის სკოლების შერჩევა გადაწყდა იმისათვის, რომ გამოვეკვლია არსებობს თუ არა რაიმე სახის განსხვავება კერძო და საჯარო სკოლაში აღზრდის სტილის, სასკოლო შფოთიანობის და მათი ურთიერთმიმართების კუთხით. ასევე, ერთმანეთთან შესადარებლად და მსგავსება-განსხვავების გამოსავლენად გამოვყავით ასაკობრივი ჯგუფები. გამოკითხული იქნა ადრეული და შუა მოზარდობის ასაკის მოსწავლეები, რადგან ამ ასაკში ისინი ჯერ კიდევ განიცდიან ოჯახური აღზრდის გავლენას. ამ პერიოდში ხდება მე-იდენტობის ფორმირება, ავტონომიისკენ სწრაფვა, რაც არც თუ იშვიათად იწვევს კონფლიქტური სიტუაციების წარმოქმნას, როგორც მშობლებთან და ზოგადად უფროსებთან, ასევე თანაკლასელებთან თუ თანატოლებთან.

კვლევის მიზნებიდან და ამოცანებიდან გამომდინარე, მოზარდთა გამოკითხვა ჩატარდა ორი მიმართულებით. პირველი და ძირითადი: განიცდიან თუ არა ამ ასაკის მოზარდები შფოთვას და თუ განიცდიან, რა დონისაა. მეორე: მოზარდის შფოთვაზე ახდენს თუ არა გავლენას აღზრდის სტილი და თუ კი, რა დონით. აღზრდის სტილის ნორმა დამოუკიდებლად შეფასდა, როგორც მოზარდის, ასევე მშობლის მხრიდან.

კვლევა ჩატარდა მოზარდების სასკოლო შფოთვის და აღზრდის სტილის ურთიერთკავშირის გამოსავლენად 10-15 წლის მოზარდებში.

რაც შეეხება საკვლევ ინსტრუმენტებს, კვლევის ფარგლებში, მისი მიზნებიდან გამომდინარე გამოყენებული იქნა 3 სახის ადაპტირებული მეთოდიკა: ე.გ. ეიდემილერის და ვ.ვ. იუსტიცკისის ოჯახური აღზრდის სტილების გამოსავლენი მშობლის შესავსები მეთოდიკა; მშობლების შესავსები მეთოდიკის ბაზაზე ი.ა. ფურმანოვის და ა.ა. ალაღინის მიერ აღზრდის სტილის გამოსავლენად შექმნილი მოზარდის შესავსები კითხვარი და ფილიპისის „სასკოლო შფოთვის“ დონის დიაგნოსტიკის მეთოდიკა.

აღზრდის სტილის საკვლევ მეთოდიკები განკუთვნილია მშობლების აღზრდაში შეცდომების (დარღვევების) გამოსავლენად და იკვლევს შემდეგ არაპარამონიულ აღზრდის სტილებს: ლმობიერი ჰიპერმეურვეობა, დომინირებული ჰიპერმეურვეობა, ემოციონალური გარიყულობა, მკაცრი მოპყრობა, ჰიპომეურვეობა.

აღზრდის სტილების კონკრეტულად ამ საკვლევ მეთოდებზე არჩევანი შეჩერდა იმიტომ, რომ ისინი არიან კომპლექსური და იძლევიან საშუალებას, აღზრდის სტილი შეფასდეს ინდივიდუალურად, როგორც მშობლის, ასევე ბავშვის მხრიდან.

კითხვარის პირვანდელი სტანდარტული ფორმა მოიცავდა უფრო მეტ კითხვას. თავდაპირველად, აპრობაცია გაუკეთდა ტესტის სრულ ვერსიას 42 ცდის პირზე. დაგეგვირდით რომელი კითხვა იყო შევსებადი და რომელი - არა, რომელი შეკითხვა პასუხობდა მოცემული კვლევის მიზნებსა და ამოცანებს. დამატებითმა სკალებმა არ იმუშავა, ბავშვებმა არ გასცეს პასუხები მშობლის პიროვნულ დარღვევებზე. ამის მიხედვით დავტოვეთ ძირითადი კითხვები და ამოვიღეთ დამატებითი სკალები და კითხვები. დამატებითი კითხვების ამოღების შემდეგ ხელმეორედ გაკეთდა ტესტის მეორადი აპრობაცია 14 კაცზე.

სასკოლო შფოთიანობის გამოსავლენად გამოვიყენეთ ფილიპის „სასკოლო შფოთვის“ ღონის ღიაგნოსტიკების მეთოდის, რომელიც მიეკუთვნება სტანდარტიზირებულ ფსიქოდიანოსტიკურ მეთოდებს. ის საშუალებას გვაძლევს შევაფასოთ არა მხოლოდ სასკოლო შფოთვის დონე, არამედ შფოთვის განცდის ხარისხობრივი თავისებურება, რომელიც დაკავშირებულია სასკოლო შფოთვის სხვადასხვა მხარეებთან. კითხვარი იკვლევს 8 ფაქტორს. ესენია: ზოგადი შფოთიანობა სკოლაში, სოციალური სტრესის განცდები, წარმატებების მიღწევაში მოთხოვნილებების ფრუსტრაცია, თვითგამოხატვის შიში, ცოდნის შემოწმების სიტუაციისადმი შიში, ირგვლივ მყოფების მოლოდინებთან შეუსაბამობის შიში, სტრესის მიმართ დაბალი ფიზიოლოგიური წინააღმდეგობა, მასწავლებლებთან ურთიერთობებში პრობლემები და შიშები.

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე გამოიყო ჰიპოთეზები და განისაზღვრა კვლევის ამოცანები.

კვლევის ჰიპოთეზები:

1) აღზრდის სტილი გავლენას ახდენს მოზარდის სასკოლო შფოთიანობაზე 2) ჰიპერმერმეურვეობა (კერძოდ, დომინირებული), იწვევს უფრო მეტად სასკოლო შფოთიანობის მომატებას, ვიდრე მეურვეობის სხვა ტიპები.

კვლევის ამოცანები:

- მოზარდების და მშობლების მიერ დანახული აღზრდის სტილის შეფასება და ერთმანეთთან შედარება.

- კერძო და საჯარო სკოლის მოსწავლეებში სასკოლო შფოთვის და მისი ღონის დადგენა და მათი შედარება.

- კერძო და საჯარო სკოლის მოსწავლეებში გენდერული განსხვავებების განსაზღვრა სასკოლო შფოთვის გამოსავლენად.

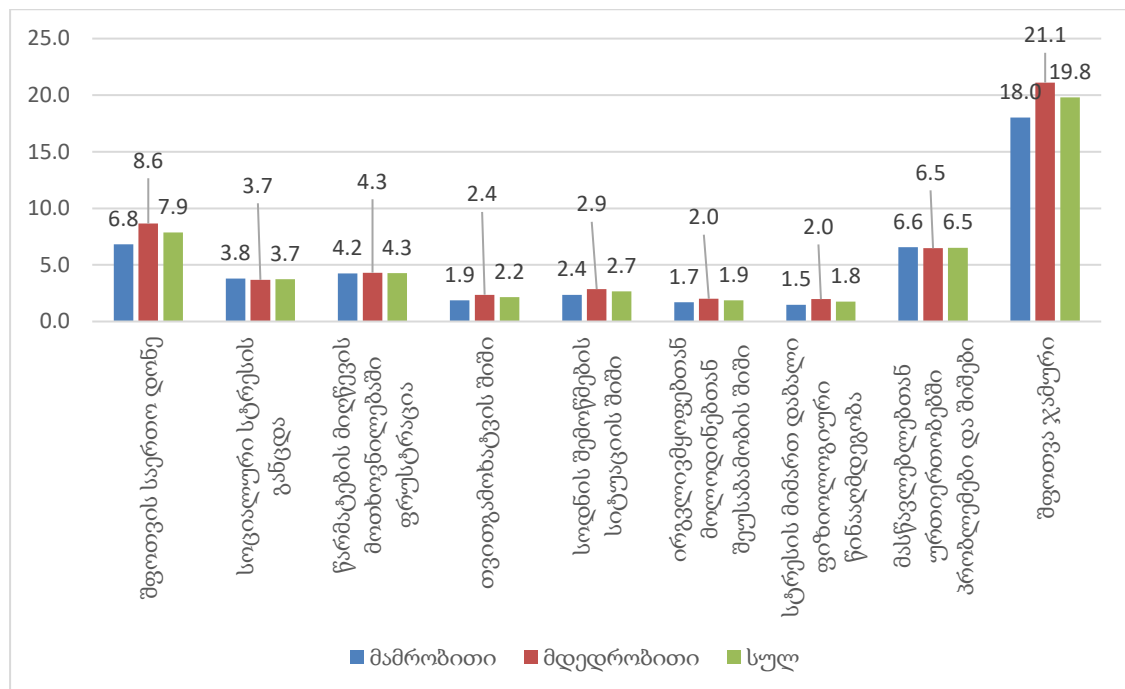
- ოჯახური აღზრდის სტილის გავლენა მოზარდების სასკოლო შფოთიანობაზე.

მონაცემთა შედეგები და ანალიზი

როგორც კვლევის დაგეგმვისას განისაზღვრა, გამოკითხვა ჩატარდა 3 საჯარო და 2 კერძო სკოლაში, V - VIII კლასებში. გამოკითხული იქნა 10-15 წლის 202 მოსწავლე და მათი მშობლები. გამოკითხულთა 58 % (117 მოზარდი) შეადგინეს გოგონებმა და 42 % ვაჟებმა (85 მოზარდი).

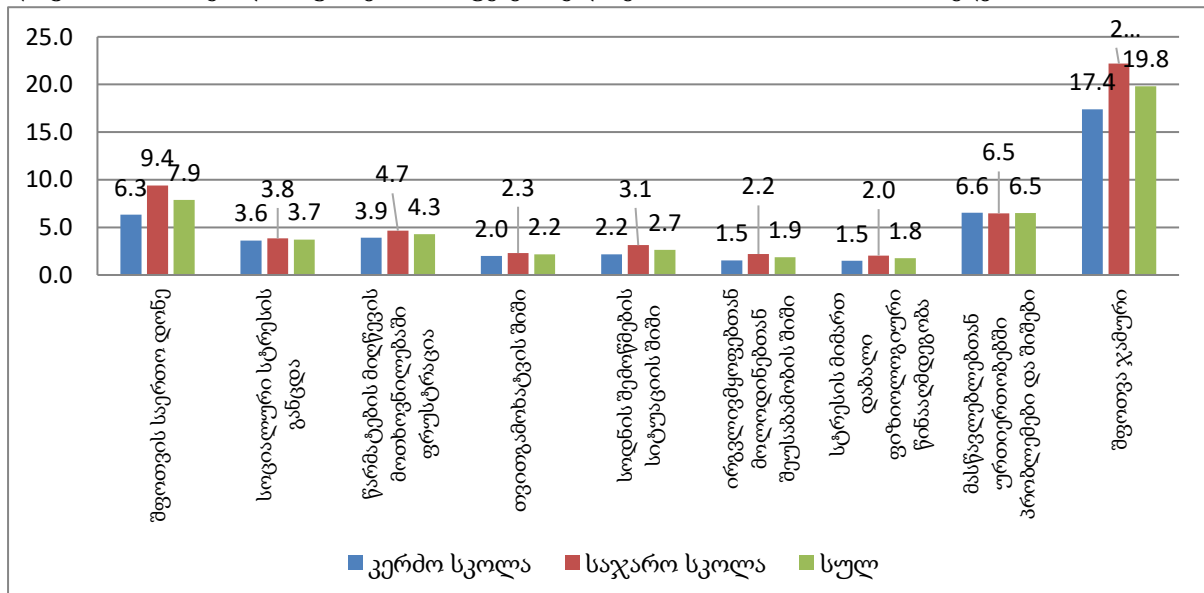
მოზარდების სასკოლო შფოთვა შეფასდა სკოლის, კლასის და სქესის მიხედვით. როგორც გრაფიკიდან ჩანს, ბიჭებს ან ნაკლები ან გოგონების ტოლი დონე აქვთ შფოთვის მხრივ.

დიაგრამა 1. სასკოლო შფოთვის მონაცემები გენდერულ ჯგუფში

კვლევის შედეგად გამოვლინდა ერთი საინტერესო ტენდენცია: კერძო სკოლებში შფოთვის უფრო დაბალი დონეა, ვიდრე საჯარო სკოლებში. ეს იმაზე მეტყველებს, რომ როგორც მშობლების, ასევე პედაგოგების მხრიდან კერძო სკოლებში ბავშვის მოთხოვნები მეტადაა დაკმაყოფილებული და სიმკაცრის დონე შედარებით დაბალია.

დიაგრამა 2. სასკოლო შფოთვის მონაცემები კლასების (V-VI, VII-VIII) მიხედვით

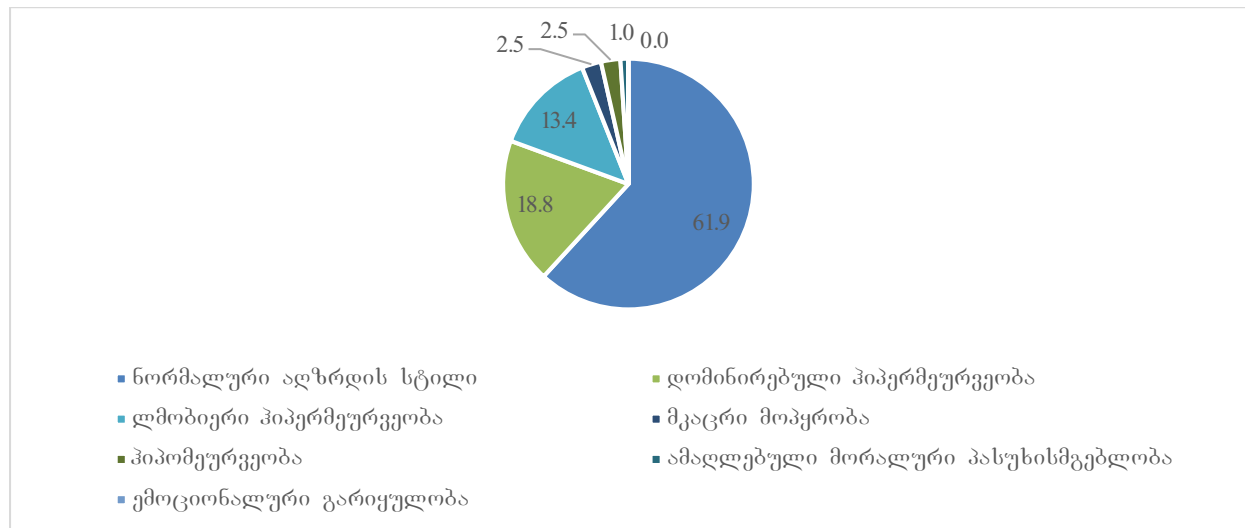

აღზრდის სტილის დათვლა (სულ თერთმეტი სკოლა) მოხდა ცალკე მოზარდების და ცალკე მშობლების შეფასებიდან გამომდინარე.

მოსწავლეების მიერ შევსებული კითხვარის პასუხების მიხედვით გამოიკვეთა სამი აღზრდის სტილი. გამოკვლეულ მოსწავლეთა 62 პროცენტს აღმოაჩნდა ნორმალური აღზრდის სტილი, 18,8

პროცენტს დომინირებული ჰიპერმეურვეობა და 13,4 პროცენტს ლმობიერი ჰიპერმეურვეობა. დანარჩენ აღზრდის სტილებში პროცენტები შემდეგნაირად გადანაწილდა: ჰიპომეურვეობა - 2,5 %; მკაცრი მოპყრობა - 2,5%, ამაღლებული მორალური პასუხისმგებლობა - 1%. შედეგებში არ გამოვლინდა ემოციონალური გარიყულობის აღზრდის სტილი. წარმოგიდგენთ პროცენტულ მაჩვენებლებს დიაგრამის სახით.

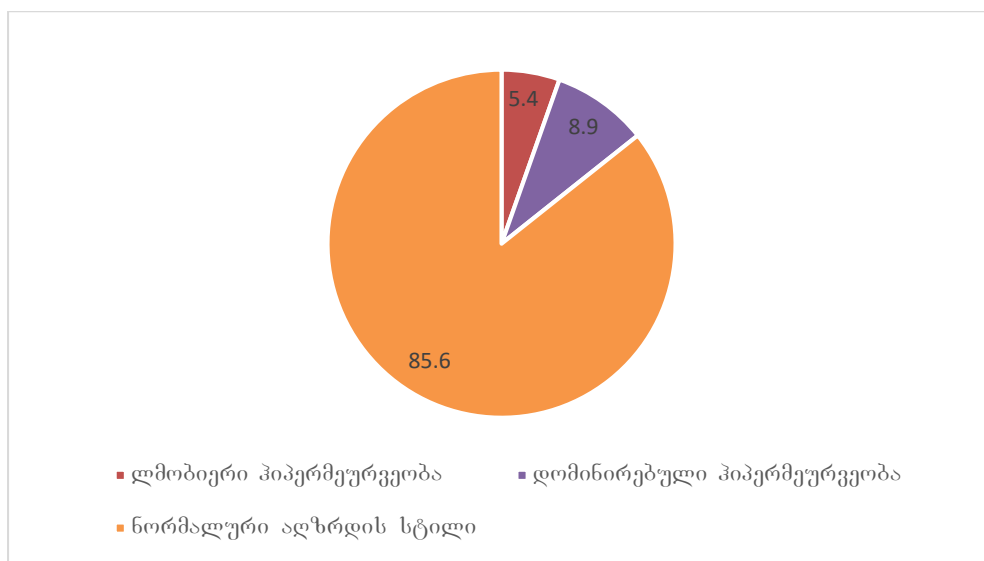
დიაგრამა 3. მოსწავლეების მიერ შევსებული აღზრდის სტილის მაჩვენებლების პროცენტული განაწილება

მშობლებმა შედარებით განსხვავებული შედეგები აჩვენეს. მათი შევსებულების მიხედვით გამოვლინდა მხოლოდ სამი აღზრდის სტილი. 85,6 პროცენტს აღმოაჩნდა ნორმალური აღზრდის სტილი, 8,9 პროცენტს დომინირებული ჰიპერმეურვეობა და 5,4 პროცენტს ლმობიერი ჰიპერმეურვეობა. დანარჩენი აღზრდის სტილები შედეგებში არ გამოვლინდა.

მშობლის და შვილის მიერ აღქმული აღზრდის სტილების პროცენტულ გადანაწილებაში აშკარა სხვაობა მეტყველებს იმაზე, რომ მშობლები უფრო რბილად და ლმობიერად წარმოაჩენენ თავს, ვიდრე სინამდვილეში იქცევიან. ხოლო მოზარდები ამ ქმედებებს უფრო მკაცრად აღიქვამენ. აქაც საჭიროა მოინახოს „ოქროს შუალედი“. აღზრდის კუთხით მშობელმა უნდა გაატაროს ყველა ის მისაღები ღონისძიება, რაც უზრუნველყოფს მომავალი თაობის განათლებულ, პატრიოტ და ღირსეულ (ფიზიკურად და ფსიქო-ემოციურად გაწონასწორებულ) მოქალაქედ ჩამოყალიბებას.

დიაგრამა 4. მშობლების მიერ შევსებული აღზრდის სტილების პროცენტული განაწილება.

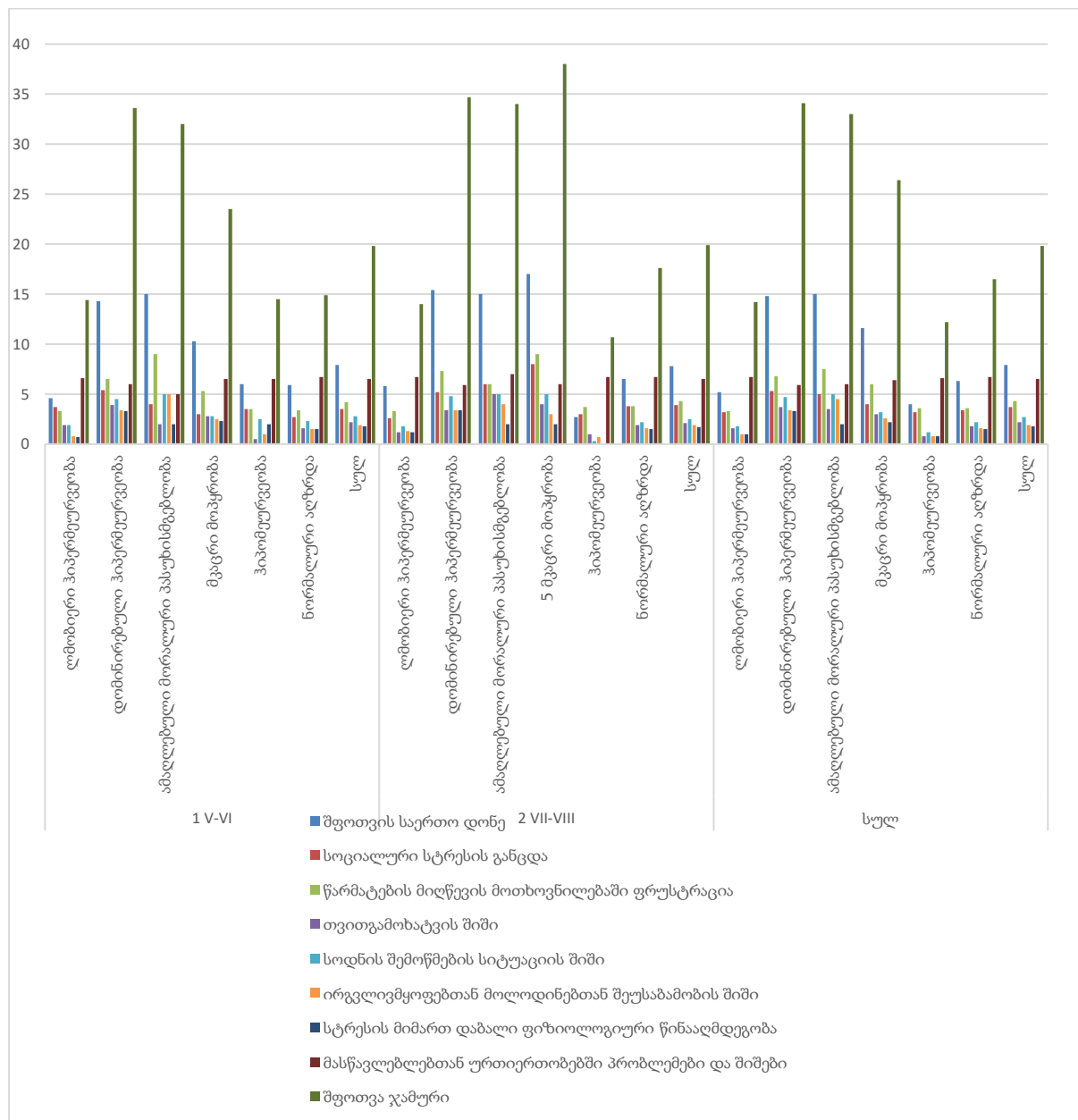
დომინირებული ჰიპერმეურვეობის შემთხვევაში ჯამური შფოთვა მაღალია სხვა აღზრდის სტილებთან შედარებით. ეს ასეც უნდა იყოს, რადგან ამ შემთხვევაში ძირითადი ფაქტორია მოზარდისთვის დამოუკიდებლობის წართმევა. დამოუკიდებლობის შეგრძნება ადამიანის პიროვნების ჩამოყალიბებაში ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ფაქტორად გვევლინება და მან შეიძლება მისი მომავალი ცხოვრების სტილიც კი განსაზღვროს.

კორელაციური ანალიზის შედეგად დადგინდა, რომ აღზრდის სტილი მისაღები სანდოობით მცირე დადებით კორელაციაშია მასწავლებელთან ურთიერთობებში პრობლემებთან და შიშებთან ($r=0.3$).

საინტერესო ტენდენცია გამოვლინდა კლასის ჯგუფების მიხედვით აღზრდის სტილსა და შფოთვის ურთიერთმიმართებაში. თითქმის ყველა აღზრდის სტილში, გარდა ჰიპომეურვეობისა, V-VI კლასებთან შედარებით, VII-VIII კლასებში უფრო მაღალია შფოთვის დონე, ანუ იგი იმატებს კლასის ზრდასთან ერთად. ჰიპომეურვეობის შემთხვევაში კი პირიქით, კლასის ზრდასთან ერთად შფოთვის დონე იკლებს. რაც ნიშნავს იმას, რომ მაღალ კლასებში ბავშვი რაც უფრო თავის ნებაზეა მიშვებული (სადაც არ არის ჰიპერმეურვეობა), ნაკლებად შფოთავს.

V-VI კლასში შფოთვის ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი დაფიქსირდა დომინირებული აღზრდის სტილის შემთხვევაში. VII-VIII კლასში შეინიშნება მცირედი განსხვავება, ყველაზე მაღალი შფოთვა გამოვლინდა მკაცრი აღზრდის სტილის შემთხვევაში და შემდგომ, დომინირებულ აღზრდის სტილთან.

დიაგრამა 5. საშუალოთა განაწილება აღზრდის სტილის, სასკოლო შფოთვისა და კლასების მიხედვით (V-VI, VII-VIII)

დასკვნა

კვლევის შედეგებიდან გამომდინარე გამოიკვეთა მნიშვნელოვანი კანონზომიერებები, რომლებიც შემაჯამებელი დასკვნის სახით შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ:

აღზრდის სტილი მნიშვნელოვან და ზოგჯერ გადაწყვეტ გავლენას ახდენს მოზარდის შფოთიანობის ჩამოყალიბებაზე. აღზრდის არაჰარმონიული სტილი, განსაკუთრებით დომინირებული ჰიპერმეურვეობა, მკაცრი აღზრდის სტილი და ჰიპომეურვეობა უარყოფითად მოქმედებს მოზარდის ემოციონალურ მდგომარეობაზე. პირველი ორი აღზრდის სტილი იწვევს შფოთვის საშუალო დონის მომატებას. მესამის შემთხვევაში კი ასაკის მატებასთან ერთად ადგილი აქვს შფოთიანობის შემცირებას. ეს ერთის მხრივ, დადებითი ფაქტორია, მაგრამ მეორეს მხრივ, მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, თუ რის ხარჯზე ხდება შფოთიანობის შემცირება. როგორც ცნობილია, ჰიპომეურვეობა არის აღზრდის ისეთი სტილი, რომლის დროსაც მშობლის მხრიდან არ არის ემოციური ჩართულობა

ბავშვის აღზრდაში. შედეგად ვიღებთ იმას, რომ ხდება მოზარდის გაუცხოება პრობლემის აღქმისგან, პრობლემას პრობლემად არ განიხილავს. ანუ შფოთვის შემცირება ხდება არა ჯანსაღი ფსიქიკის ფონზე, არამედ მოვლენათა არასწორი აღქმის ხარჯზე.

კერძო სკოლის მოსწავლეები არიან უფრო თავდაჯერებულნი სკოლის სტატუსის და გარემოცოვითა ქცევის ხასიათიდან გამომდინარე. შესაბამისად, მათ აქვთ შფოთვის შედარებით დაბალი დონე.

შეჯამების სახით შეიძლება ითქვას, რომ ადამიანი მკაცრად სოციალური არსებაა და მის ყოველმხრივ ჩამოყალიბებაში უმნიშვნელოვანეს გავლენას იმ ადამიანთა წრის გავლენა წარმოადგენს, სადაც მას მუდმივად უწევს ყოფნა. ეს პირველ რიგში ოჯახია და ოჯახის წევრები, სადაც სწავლობს სამყაროს შეცნობას. აღზრდის სტილი და მიმბაძველობა სამუდამოდ აყალიბებს მის თვისებებს, მოვლენათა აღქმის თანმიმდევრულობას. ეს მნიშვნელოვნად განსაზღვრავს მის ხასიათს, მისი შფოთიანობის დონეს და თითოეული პრობლემის მიმართ დამოკიდებულებას.

ლიტერატურა:

1. თ. გოგიჩაიშვილი - განვითარების ფსიქოლოგია. თბილისი, 2005 (გვ. 168-193; 227-238)
2. თ. გოგიჩაიშვილი, მ. კაჭარავა - ოჯახი და შვილების აღზრდა. თბილისი, 2013 (გვ. 16; 59-64; 94-96)
3. ნ. ჯანაშია, ნ. იმედაძე, ს. გორგოძე - განვითარებისა და სწავლის თეორიები. თბილისი, 2012 (გვ. 163-164)
4. Обухова Л. Ф. - Детская (возрастная) психология, С 34
5. Кроповницкий О.В. Психология подростка. Тренинг личностного роста. /Учебное пособие/. С 26-28
6. О.А. Карабанова - Психология СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ОСНОВЫ СЕМЕЙНОГО КОНСУЛЬТИРОВАНИЯ. МОСКВА, 2005. (С.198-205; 214-216)
7. Э. Эйдемиллер, В Юстицкис - Психология и психотерапия семьи. Москва, 2008. (С.38-42; 118)
8. А. М. Прихожан - ТРЕВОЖНОСТЬ У ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ. Москва. 2000. (С.2-12; 31-54; 66-73)
9. Микляева А. В., Румянцева П. В. - ШКОЛЬНАЯ ТРЕВОЖНОСТЬ. 2004 (С.11-13; 17-22)
10. http://mastsavlebeli.ge/index1.php?action=page&p_id=19&id=42
11. http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5608
12. <http://psylib.org.ua/books/obuhl01/txt09.htm>
13. <http://college-dvfu.ru/for-parents/26-osobennosti-mladshego-podrostkovogo-vozrasta>
14. http://superinf.ru/view_helpstud.php?id=5608
15. <http://www.childpsy.ru/lib/articles/id/32545.php>
16. https://moodle.kstu.ru/pluginfile.php/25201/mod_resource/content/0/Razdel_3.pdf

Tinatin Panculaia, Meri Kipshidze

Parenting style influence on school anxiety of the adolescent

Summary

Psycho-emotional state of the adolescent has high importance for his or her personal growth and development. Stressful situations related with school life, along with family conflicts, are creating negative impact on emotional area of the psyche of the adolescent, which results in anxiety.

This work represents the practical study, with the purpose of finding relations between adolescent school anxiety and parental rearing styles.

Study was conducted on 2 private and 3 public school students in Tbilisi. 202 students from 5th to 8th grades (117 boys, 85 girls) with corresponding number of parents were examined. Student's age was between 10 and 15 years.

Three different inventories were used for this research: 1) Parent questionnaire „Family Relationship analysis“ by Eidemiller E.G. & Yustitskii V.V. (1987-1990) – for accessing parenting styles; 2) Adolescents questionnaire „Children assessing parents“ based on the same method by Furmanov I.A & Aladin A.A.– also for assessing parental rearing styles; 3) School anxiety level diagnosis inventory by Phillips A. – for measuring anxiety in adolescents.

Special Windows OS office and statistics software: MS Access, MS Excel and SPSS were used for data processing and analysis.

Prior to study process was set and with the assistance of the study results was confirmed independent and interconnected hypothesis of this research: 1) Parenting style affects on school anxiety of the adolescent; 2) Hyper protection (specifically, dominant) shows more impact on school anxiety, than other disharmonic parenting styles.

We believe that the results of this study are practically valuable for therapeutic approaches, which imply reduction of the school anxiety in adolescent provoked with the influence of parenting styles.

მაია კალანდარიშვილი, ნიკა გაბლიშვილი

პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები ქართულ ახალგაზრდებში

შესავალი

პროფესიის არჩევა ალბათ ერთ-ერთი ყველაზე სერიოზული გადაწყვეტილებაა ადამიანის ცხოვრების მანძილზე, რომელსაც ხშირად ძალიან მოუშადებლად იღებენ. პროფესიების გაჩენა თავდაპირველად სამუშაოს დანაწილების პრინციპმა წარმოშვა. ალბათ არ იქნება სიახლე თუ ვიტყვით, რომ ქვის ხანაში დაწყებული როლების განაწილება იყო პროფესიების პირველი ჩანასახი. მამაკაცების უმრავლესობამ, ბიოლოგიური დეტერმინანტების გამო, უფრო მეტად ძალისმიერ და მძიმე სამუშაოს მიჰყვეს ხელი. ისინი ჩამოყალიბდნენ მონადირეებად და შეითვისეს მონადირის პროფესია, ხოლო ქალების ნაწილი იქცა შემგროვებლად.

რაც უფრო ვითარდებოდა ადამიანი, და იზრდებოდა მისი თვალსაწიერი, უფრო მეტად მრავალფეროვანი გახდა მისი საქმიანობის სფეროები. აღმოჩნდა რომ თემში ვიღაცას უკეთ შეეძლო ნადირობა, ხოლო ვიღაც უფრო მოხერხებული იყო ნადირობისას და ფიზიკური ძალის კომპენსირებისთვის სხვადასხვა იარაღი, ხაფანგი გამოიგონა. ამან კიდევ უფრო შეუწყო ხელი კონკრეტული სპეციალიზაციების გაჩენას.

თანამედროვე ეპოქამდე ძალიან გავრცელებული იყო ე.წ. „პროფესიული დინასტიები“, როდესაც უფროსი თაობიდან უმცროსს გადაეცემოდა პროფესია. პრინციპში იმ პერიოდში დიდი არჩევანი არც იყო, ხოლო ბავშვი იზრდებოდა მისი მშობლების სოცო-კულტურულ გარემოში, სადაც უნებურად ხდებოდა მისი პირველი შეხება მომავალ პროფესიასთან, მისით დაინტერესება და გაწვრთნა.

არასწორად არჩეული პროფესია ნიშნავს სამსახურს, რომელიც არ აინტერესებს ადამიანს; სამსახურს, სადაც არ ხდება პროფესიის შესაძლებლობების და უნარების სათანადოდ გამოვლენა. უფრო მოკლედ: არასწორად არჩეული პროფესიის შემთხვევაში ადამიანი თავს გრძნობს არარეალიზებულად, რის გამოც იგი ხდება უკმაყოფილო და წარმოექმნება მუდმივი კონფლიქტი სამუშაო ადგილზე, პირი არც ისე მონდომებით ასრულებს სამუშაოს და მისი ხელფასიც არის შესაბამისი. იგი კარგავს კარიერული წინსვლის სტიმულს და არ ცდილობს პროფესიულ განვითარებას. შედეგად ვიღებთ არაკვალიფიციურ მუშაკს, რომელსაც ათავისუფლებენ სამსახურიდან და მისი რჩენა უწევს სახელმწიფოს. სახელმწიფო კი თავის მხრივ, არაეფექტურად ხარჯავს ამ ადამიანის განათლებაში ჩადებულ ინვესტიციას და კარგავს კადრს, რომელიც სწორი პროფესიული არჩევანის შემთხვევაში მის სამსახურში ჩადგებოდა.

2009 წლის მონაცემებით, საქართველოში უმუშევრობის დონე 16.9%-ს აღწევს.¹ ამ პრობლემას მრავალი გამომწვევი მიზეზი აქვს. ერთ ერთი სწორედ პროფორიენტაციული სერვისის განუვითარებლობაა საქართველოში. მოქალაქეებმა უბრალოდ არ იციან რომ არსებობს პროფკონსულტანტის პროფესია, რომელთა ვალდებულებაა დაეხმარონ ადამიანს საკუთარ თავის შეცნობასა და პროფესიული გადაწყვეტილების მიღებაში. სახელმწიფოს, ერთი მხრივ არ ჰყავს საკმარისი და კვალიფიციური პროფესიონალი კადრები, ხოლო მეორე მხრივ არ ზრუნავს მიზნობრივი ჯგუფის ინფორმირებაზე.

არასწორი პროფესიული არჩევანის გამომწვევი მიზეზები კომპლექსური ხასიათისაა, თუმცა ორი მთავარ მიზეზს წარმოადგენს: პროფესიის არჩევის არასწორი კრიტერიუმები და პირის საკუთარ

¹ საქართველოს ეროვნული შრომის ბაზარი, 2010 წლის ივნის-ივლისში ჩატარებული კვლევის ანგარიში, აშშ-ს საერთაშორისო განვითარების სააგენტოს (USAID) და მიგრაციის საერთაშორისო ორგანიზაცია IOM, 2010 წელი.

თავში გაურკვევლობა თუ რა უნდა აკეთოს მომავალში. კრიტერიუმებში მოიაზრება ისეთი ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორები როგორიცაა: საზოგადოების, ოჯახის წევრებისა თუ ავტორიტეტების გავლენა, მომავალი პროფესიის რომანტიულობა თუ პრესტიჟულობა, ხელფასი და ა.შ. ადამიანები ვერ აცნობიერებენ ისეთ უმნიშვნელოვანეს კრიტერიუმებს, როგორიცაა: პროფესიის საკუთარი ინტერესების და უნარების შესაბამისად არჩევის აუცილებლობა. ხშირ შემთხვევაში მათ არც კი იციან თუ რა ნიჭი, უნარი და მიდრეკილებები გააჩნიათ.

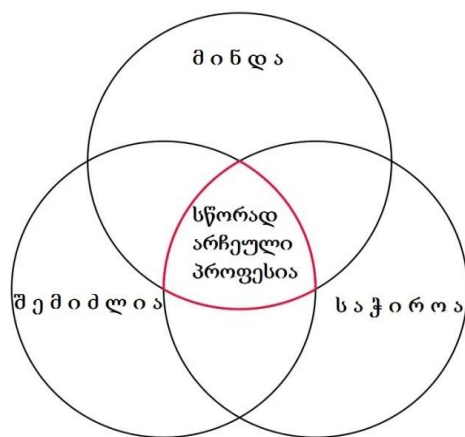
როგორც კვლევები აჩვენებს „არსებობს დადებითი კორელაცია პროფესიის სწორად არჩევისა და მომავალში პროფესიული საქმიანობის წარმატებით შესრულებას შორის;“ ეს უკანასკნელი მნიშვნელოვან როლს თამაშობს შრომითი კმაყოფილების ჩამოყალიბებაში, რაც თავის მხრივ განაპირობებს პიროვნების ფსიქოლოგიურ კეთილდღეობას.²

პროფორიენტაციის არსი და მნიშვნელობა

პროფესიული არჩევანის თემაზე საუბრისას შეუძლებელია გვერდი აუარო პროფორიენტაციისა და კარიერის დაგეგმვის სპეციალისტების საქმიანობას. საქართველოში უწყვეტი პროფესიული კონსულტირებისა და კარიერის დაგეგმვის საყოველთაოდ ხელმისაწვდომი მომსახურების განვითარების ეროვნული კონცეფციის (შემდგომში - „კონცეფციის“) თანახმად, „ადამიანის ინტელექტუალური რესურსების მაქსიმალური გამოყენება, პირველ რიგში, გულისხმობს სახელმწიფოს მიერ თითოეული მოქალაქის შესაძლებლობების რეალიზაციისთვის სათანადო პირობების შექმნას, რათა მათ შეძლონ ქვეყნის განვითარებაში წვლილის შეტანა.“³

„პროფესიული ორიენტაცია“ განიმარტება, როგორც პიროვნების მიერ რაიმე პროფესიული მიმართულების არჩევა მომავალი შრომითი საქმიანობის ასპარეზად.⁴ იგი საკმაოდ რთული და კომპლექსური ფენომენია. ეს ტერმინი მოიცავს ორ ცნებას და საჭიროა მისი განმარტება არამხოლოდ ცალცალკე, არამედ ერთად, კონტექსტში, რაც მოგვცემს ერთი მთლიანი ტერმინის მნიშვნელობის გაგების შესაძლებლობას.

ტერმინი პროფორიენტაცია (ლათ. profession – საქმიანობის გვარი, ფრანგ. ორიენტატიონ –

მოწყობილობა, გერ. - Beruf) ნიშნავს პროფესიის არჩევანის პროცესში საჭირო მიმართულების მიცემას. საინტერესოა, რომ გერმანულ ენაში არსებით სახელს „Beruf“ ასევე აქვს მეორე მნიშვნელობაც. მას თარგმნიან როგორც „მოწოდებას“, ხოლო მისი ზმნური ფორმა „berufen“, პირდაპირ ნიშნავს „მოწოდებას“, „მოხმობას“.⁵ მოწოდებას და პროფესიას ქართულ ენაში, სამწუხაროდ თუ საბედნიეროდ, განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს. შეიძლება ითქვას, რომ პროფესია ისეთი რამაა რაც შეიძლება ისწავლო, გარედან შეითვისო, ხოლო მოწოდება მდებარეობს შიგნით და მისი სწავლა არა,

მაგრამ პოვნა ნამდვილად შესაძლებელია. იდეალურ შემთხვევაში პროფესია სწორედ მოწოდების თანმხვედრი უნდა იყოს.

² ს. გოგონაშვილი - პროფესიული ორიენტაცია, გვ.4.

³ საქართველოში უწყვეტი პროფესიული კონსულტირებისა და კარიერის დაგეგმვის საყოველთაოდ ხელმისაწვდომი მომსახურების განვითარების ეროვნული კონცეფცია, გვ. 4.

⁴ მ. ზარანდია - პროფორიენტაციის ფორმირების პროცესი სკოლაში, გვ.4.

⁵ დ. ბახტაძე - გერმანულ-ქართული ლექსიკონი, გვ. 129.

შნაიდერი და ტრაუტი (1992), წიგნში „პროფორიენტაცია როგორც საქმიანობა“, ცნებას, „პროფესიული საქმიანობა“, განმარტავენ შემდეგნაირად: „ნებისმიერი ხანგრძლივი, ეკონომიკური შემოსავლის მიღების მიზანთან დაკავშირებული საქმიანობა.“⁶ ხოლო ცნება „არჩევანი“ კონკრეტდება როგორც გადაწყვეტილების მიღებისაკენ მიმართული ქმედება, რომელსაც სხვა ადამიანური ქმედებებისგან განასხვავებს შემდეგი მოცემულობა: კონკრეტული ადამიანი, კონკრეტულ სიტუაციასა და დროის კონკრეტულ მონაკვეთში აღიქვამს მინიმუმ ორ ალტერნატიულ შესაძლებლობას და დაუზუსტებელი კრიტერიუმების საფუძველზე არჩევანს აკეთებს ერთ-ერთი მათგანის სასარგებლოდ.⁷

უფრო მოკლედ და ლაკონურად თუ ვიტყვით, მთელი პროფორიენტაციის ამოცნები დადის 3 ძირითადი კონცეპტის მაქსიმალურად მოცვაში:

- „მინდა“ - მოიცავს ინტერესების, სურვილების იდენტიფიცირებას
- „შემიძლია“ - აქცენტი გაკეთებულია ფიზიკურ, და გონებრივ შესაძლებლობებზე.
- „საჭიროა“ - გარე სამყარო, მოთხოვნა შრომის ბაზარზე, საზოგადოებაში და ა.შ.

პირველი პროფორიენტაციული მომსახურების გაჩენას რამდენიმე მიზეზი აქვს. მათ შორის უმნიშვნელოვანესია სოციალურ-ეკონომიკური მიზეზები. აქ მოიაზრება ისეთი მოვლენები, როგორიცაა: მოსახლეობის სოფლიდან ქალაქში მიგრირება, წარმოების მექანიზაცია და გაზრდა, სამუშაოს ძიება უმუშევრების მხრიდან და შესაბამისი მუშახელის მოძებნის სირთულე დამსაქმებლისგან. სწორედ ამ პერიოდს უკავშირდება ე.წ. ტეილორიზმი.⁸

პროფორიენტაციის პირველი ლაბორატორიები შეიქმნა უკვე მეოცე საუკუნის გარიჟრაჟზე, ჯერ საფრანგეთში (სტრაზბურგი 1903) და შემდეგ ამერიკაში (ბოსტონი 1908).

რაც შეეხება ფსიქოლოგიურ წინაპირობებს. ამ პერიოდისთვის დამახასიათებელია არჩევანის თავისუფლების პრობლემატიკის წინ წამოწევა. იგულისხმება ფაქტი, რომ ტექნოლოგიური და მეცნიერული პროგრესის პირობებში, გამრავალფეროვნდა პროფესიის არჩევანის ვარიანტები. შესაბამისად, ინდივიდს არჩევანის გაკეთება უწევდა არა 2-3 პროფესიას, არამედ უკვე მრავალ ვარიანტს შორის, რამაც არჩევანის თავისუფლების პრობლემის გამწვავება გამოიწვია. როგორც პროფესორი ლინდა გოთფრედსონი (2004) ამბობს, გაფართოებული არჩევანი, არის არათუ გამოწვევა, არამედ ტვირთიც კია ახალგაზრდებისთვის. შესაძლებლობა აირჩიო, ასევე არის პასუხისმგებლობა რომ აირჩიო, თან აირჩიო სწორად. ამასთან თანამედროვე საზოგადოებაში იგი უკვე განსაზღვრავს იმას, თუ ვინ ხარ შენ და რას წარმოადგენ.⁹ სწორედ ამ პერიოდისთვის გაიზარდა ფსიქიკური დაავადებების რიცხვი წინა პერიოდთან შედარებით. ანუ იმ პერიოდთან შედარებით, როდესაც ამ კონტექსტში საზოგადოება შედარებით უფრო სტაბილურობით გამოირჩეოდა.¹⁰

პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები

პიროვნების გადაწყვეტილებაზე, აირჩიოს რომელიმე კონკრეტული პროფესია, უამრავი ფაქტორი ახდენს გავლენას. სტატის მიზანია გამოკვეთოს პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები და მათი ზეგავლენა სწორ/არასწორ პროფესიულ არჩევანზე.

ფაქტორთა კლასიფიცირება შესაძლოა სხვადასხვა ნიშნით მოხდეს. ხშირად ეს დამოკიდებულია ავტორისეულ ხედვაზე. შესაბამისად არ არსებობს ერთი რაიმე უნივერსალური კლასიფიკაცია, რომელსაც ყველა იყენებს.

⁶ J. Schneider, H. Traut - Berufsorientierung als Tätigkeit, გვ. 59.

⁷ იქვე, გვ. 59.

⁸ ამერიკელი ინჟინერის, ფრედერიკ უინსლოუ ტეილორის მიხედვით.

⁹ Gottfredson - Using Gottfredson's Theory of Circumscription and Compromise in Career Guidance and Counseling, გვ. 2.

¹⁰ Е. Ю. Пряжникова – ПРОФОРИЕНТАЦИЯ, გვ. 185-187.

ადამიანის პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები შეიძლება დაიყოს ფსიქოლოგიურ, სოციოლოგიურ, საგანმანათლებლო, ეკონომიკურ, ფიზიკურ და კულტურულ ფაქტორებად. ასევე, შესაძლოა ფაქტორები დაჯგუფდეს „სუბიექტური“ და „ობიექტური“ კატეგორიების ქვეშ. სადაც, სუბიექტურ კატეგორიაში ერთიანდება საკუთარი უნარ-ჩვევები, ინტერესები და მიდრეკილებები, შრომითი ღირებულებები, მიზნები, ხოლო ობიექტურ ფაქტორებში - სამუშაო გარემო, ანაზღაურება, პროფესიის პრესტიჟულობა და ა.შ.¹¹

- პიროვნების გადაწყვეტილებაზე, აირჩიოს რომელიმე კონკრეტული პროფესია, უამრავი ფაქტორი ახდენს გავლენას. სტატიის მიზანია გამოკვეთოს პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები და მათი ზეგავლენა სწორ/არასწორ პროფესიულ არჩევანზე.
- ფაქტორთა კლასიფიცირება შესაძლოა სხვადასხვა ნიშნით მოხდეს. ხშირად ეს დამოკიდებულია ავტორისეულ ხედვაზე. შესაბამისად არ არსებობს ერთი რაიმე უნივერსალური კლასიფიკაცია, რომელსაც ყველა იყენებს.
- ადამიანის პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები შეიძლება დაიყოს ფსიქოლოგიურ, სოციოლოგიურ, საგანმანათლებლო, ეკონომიკურ, ფიზიკურ და კულტურულ ფაქტორებად. ასევე, შესაძლოა ფაქტორები დაჯგუფდეს „სუბიექტური“ და „ობიექტური“ კატეგორიების ქვეშ. სადაც, სუბიექტურ კატეგორიაში ერთიანდება საკუთარი უნარ-ჩვევები, ინტერესები და მიდრეკილებები, შრომითი ღირებულებები, მიზნები, ხოლო ობიექტურ ფაქტორებში - სამუშაო გარემო, ანაზღაურება, პროფესიის პრესტიჟულობა და ა.შ.¹²

ინგლისში ჩატარებული ერთ-ერთი კვლევისას, გამოიკვლიეს თუ რა იყო მიზეზი, რის გამოც ბრიტანეთის სამედიცინო ფაკულტეტის კურსდამთავრებულებს, რომლებმაც თავდაპირველად განიზრახეს პროფესია ფსიქიატრის დაუფლება, არ განაგრძეს იგი როგორც გრძელვადიანი კარიერა.

კვლევის დროს გამოიკვთა ორი ისეთი დებულება, რომელთაც ყველაზე ხშირად ეთანხმებოდნენ რესპოდენტები: „მე მივხვდი რომ ეს სამუშაო იყო ძალიან სტრესული,“ „მე მივხვდი რომ ეს სამუშაო არ შეესაბამება ჩემ ტემპერამენტს.“¹³ გარდა ამ მონაცემებისა, მათ გადაწყვეტილებაზე ასევე საკმაო გავლენა იქონია სპეციალობის ცუდმა რეპუტაციამ/მიჯნა, კოლეგების მხრიდან პატივისცემის ნაკლებობამ, თვითშეფასების არამდგრადობამ და სხვა.¹⁴

ზემოთ მოყვანილი ეს კონკრეტული მაგალითი არის იმის ილუსტრაცია, თუ რა ფაქტორები შეიძლება იყოს გასათვალისწინებელი როდესაც ადამიანები ირჩევენ პროფესიას. რა იყო იმის მიზეზი, რომ რესპოდენტები მოგვიანებით მიხვდნენ სამუშაოს სტრესულობას, ან იმას, რომ არ შეესაბამებოდა მათ ტემპერამენტს? პასუხი მარტივია, ინფორმაციის ნაკლებობა. როგორც კუტალაძე (1999) აღნიშნავს, შრომითი კმაყოფილების ერთ-ერთი მთავარი განმსაზღვრელი სწორედ სამუშაოს მიმართ მოლოდინებისა და არსებული რეალობის შესაბამისობაა. იგი შეიძლება დაუკავშირდეს ისეთ კომპონენტებს როგორიცაა: თავად სამუშაოს შინაარსი, ხელმძღვანელი ან კოლეგები, დაწინაურების შესაძლებლობა და ა.შ.¹⁵

ინფორმაციის ქონა/უქონლობა სერიოზულ გავლენას ახდენს პროფორიენტაციაზე თუმცა, გარდა ამისა კვლევიდან ნათლად ჩანს, რომ ერთ-ერთი წამყვანი ფაქტორი შეიძლება იყოს პროფესიის პრესტიჟულობა, პოპულარულობა ან რომანტიულობა. საზოგადოების პოზიტიური/ნეგატიური დამოკიდებულება კონკრეტული პროფესიის წარმომადგენლებისადმი საკმაოდ დიდი გავლენის მატარებელია.

¹¹ შდრ. გ. კეჩუაშვილი - შრომის ფსიქოლოგია გვ. 102-103.

¹² მიგრაციის საერთაშორისო ორგანიზაცია - პროფორიენტაციის მეთოდური საფუძვლები, გვ. 12.

¹³ TREVOR W. LAMBERT - Reasons why some UK medical graduates who initially choose psychiatry do not pursue it as a long-term career, გვ.: 682.

¹⁴ იქვე გვ. 679.

¹⁵ ი. კუტალაძე - ადამიანური რესურსების მენეჯმენტი, გვ. 42-43.

სხვადასხვა ფაქტორებში ასევე მოიაზრება: ანაზღაურება, შრომის ბაზრის მოთხოვნები, დასაქმების ადგილი, ფიზიკური გარემო (სადაც ასევე მოიაზრება სტრესორები რაც შეიძლება არსებობდეს ამ გარემოში), პასუხისმგებლობის დონე, რომელიც შეიძლება ხასიათდებოდეს დაბალი, საშუალო ან უმაღლესი ხარისხით,¹⁶ პიროვნული თუ პროფესიული ზრდის შესაძლებლობა, საკუთარ უნარებთან /ინტერესებთან /მიდრეკილებებთან შესაბამისობა.

არის შემთხვევები, როდესაც ადამიანები პირველ რიგში საკუთარი, პირადი პრობლემების მოსაგვარებლად ირჩევენ რაიმე კონკრეტულ მიმართულებას, რომელშიც შემდეგ ყალიბდებიან როგორც პროფესიონალები.

შეიძლება ითქვას, რომ ფაქტორთა ჩამონათვალის ამოწურვა თითქმის შეუძლებელია, რადგან თითოეული ინდივიდი საკუთარი, კონკრეტული მიზეზების გამო ირჩევს/არ ირჩევს რაიმე პროფესიას. შესაბამისად დგება მათი ერთგვარი კლასიფიცირების აუცილებლობა.

საკვლევი საკითხის განსაზღვრა

პრობლემის აქტუალობიდან გამომდინარე, კვლევის მიზანია პროფესიის პიროვნებასთან შესაბამისობის საკითხის შესწავლა, კერძოდ: კვლევა მიზნად ისახავს გამოავლინოს ის ფაქტორები (ფაქტორთა ჯგუფები) რომელიც წამყვანია სწორი და არასწორი პროფესიული არჩევანის გაკეთებისას.

მიზნის გათვალისწინებით, კვლევის ჰიპოთეზა შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს: თუკი ახალგაზრდები აკეთებენ სწორ პროფესიულ არჩევანს, ისინი ეყრდნობიან განსხვავებულ ფაქტორებს (ფაქტორთა ჯგუფებს) ვიდრე ისინი, ვინც აკეთებენ არასწორ პროფესიულ არჩევანს.

საბოლოოდ უნდა მოხდეს იმის დადგენა, თუ რა კავშირია პროფესიის პიროვნებასთან შესაბამისობასა და პროფესიული ორიენტაციის განმსაზღვრელ ფაქტორებს შორის. ამის დასადგენად საჭიროა კარიერული კონსულტაციისთვის განკუთვნილი პიროვნების საკვლევი კითხვარის მონაცემებისა და ფაქტორების საკვლევი კითხვარის შედეგად მიღებული მონაცემების ერთმანეთთან დაკავშირება, მათი ურთიერთმიმართების ანალიზი და შეფასება.

კვლევის მეთოდები

კვლევით ნაწილში გამოყენებული იქნა კვლევის როგორც თვისებრივი, ასევე რაოდენობრივი მეთოდები.

კვლევის თვისებრივი მეთოდები გამოიხატა ფოკუს-ჯგუფების კვლევაში, სადაც ჩართული იყო სხვადასხვა ტიპის პროექციული ტექნიკებიც. მისი საშუალებით, მოხდა პროფესიულ ორიენტაციაზე მოქმედი ფაქტორების კითხვების ფორმულირება/დახვეწა.

რაც ეხება კვლევის რაოდენობრივ მეთოდს, გამოყენებულ იქნა ანკეტირება და კითხვარში დასმული ღია კითხვების კონტენტ-ანალიზი. უფრო დაწვრილებით კვლევის მეთოდოლოგია გაიშლება კვლევის ჩატარების პროცედურის აღწერისას.

პიროვნების პროფესიასთან შესაბამისობის საკვლევი ინსტრუმენტად შერჩეულ იქნა მაიერს-ბრიქსის პიროვნების საკვლევი კითხვარი კარიერული კონსულტაციისთვის, რასაც რამდენიმე მიზეზი განაპირობებდა. მათ შორის შორის უმნიშვნელოვანესი იყო ის, რომ აღნიშნული ინსტრუმენტი სრულიად ახალია, მისი საშუალებით ჯერ-ჯერობით არ ჩატარებულა მსგავსი კვლევები. პროფესიული კონსულტირების ჭრილში იგი იძლევა პიროვნების ტიპოლოგიის სრულიად განსხვავებულ და საინტერესო კატეგორიებს.

¹⁶ ნ. პაიჭაძე - ადამიანური რესურსების მენეჯმენტი, გვ. 60.

მეორე ინსტრუმენტი შეიქმნა სპეციალურად ნაშრომის მიზნებისთვის. იგი წარმოადგენს პიროვნების მიერ პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორების გამოვლენ კითხვარს. იგი შეიქმნა კარიერული კონსულტაციის სფეროში არსებული ქართული და მრავალფეროვანი უცხოური ლიტერატურის ანალიზის საფუძველზე, ხოლო მისი დახვეწა, და კითხვების სახით ფორმულირება, როგორც უკვე აღინიშნა, მოხდა კვლევის თვისობრივი მეთოდების გამოყენებით, ფოკუს ჯგუფებში.

ინსტრუმენტის აღწერა

პიროვნების საკვლევი კითხვარი კარიერის კონსულტაციისთვის

პროფესიულ არჩევანზე მოქმედ ფაქტორებზე საუბრისას აღინიშნა, რომ პროფესიის არჩევისას მნიშვნელოვანია ისეთი პიროვნული მახასიათებლების გათვალისწინება, რომელიც სხვადასხვა საქმიანობისას გავლენას ახდენს ადამიანზე, როგორც პროფესიული საქმიანობის სუბიექტზე.

მაიერს-ბრიგის ტიპთა ინდიკატორი დაფუძნებულია უდიდესი ფსიქოლოგის, კარლ გუსტავ იუნგის ანალიტიკურ ფსიქოლოგიაზე. ტესტის მიზანია უფრო ხელმისაწვდომი და გამოსაყენებელი გახადოს იუნგის მიერ ფსიქოლოგიური ტიპების შესახებ თეორია და ჩართოს იგი ადამიანების ყოველდღიურ ცხოვრებაში.

ფსიქოლოგიური ტიპების შესახებ თეორია კარლ იუნგის მიერ გამოქვეყნებულ იქნა 1920 წელს, ხოლო ტიპთა ინდიკატორის ინსტრუმენტი შეიქმნა და განვითარდა 1940-50-იან წლებში იზაბელ მაიერს-ბრიგისა და კეტრინ ბრიგის მიერ. იგი 1962 წლიდან დღემდე ინარჩუნებს თავის აქტუალურობას და ყოველწლიურად ათასობით ადამიანი იყენებს მას მთელი მსოფლიოს მასშტაბით.¹⁷

მაიერს-ბრიგის ტიპთა ინდიკატორის მიხედვით გამოიყოფა პიროვნულ მახასიათებელთა ოთხი ბიპოლარული განზომილება: ექსტროვერსია-ინტროვერსია, შეგრძნება-ინტუიცია, აზროვნება-გრძნობა და განსჯა-პერცეფცია. ნებისმიერი ადამიანის პიროვნული მახასიათებლები თითოეული ამ ოთხი განზომილების ურთიერთსაპირისპირო მხარეებიდან ერთს უფრო მეტად შეესაავამება ვიდრე მეორეს.¹⁸

ტესტის შედეგები ითვლება ელექტრონულად და შედეგად ვიღებთ ოთხ ასონიშნიან კოდს. მის შესაბამისად გვეძლევა:

- პიროვნების ტიპის ზოგად დახასიათება;
- ძლიერი მხარეები;
- სუსტი მხარეები;
- სამუშაო გარემო;
- პრიორიტეტული სფეროები.

ამ უკანასკნელ განყოფილებაში ტესტი იძლევა ამ ტიპის ადამიანებისათვის შესაფერის პროფესიულ სფეროებს და მასში შემავალ პროფესიებს.

პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორების კითხვარი

კითხვარი შეიქმნა სპეციალურად ამ ნაშრომის მიზნებისთვის. კითხვარი მიმართულია იმ ფაქტორების გამოვლენისკენ, რომელთაც გავლენა მოახდინებს რესპოდენტის მიერ კონკრეტული პროფესიის არჩევანზე.

კითხვარის დიზაინი იძლევა საშუალებას, არამხოლოდ გამოვლინდეს, არამედ შეფასდეს ამა თუ იმ ფაქტორის ზემოქმედების ხარისხი არჩევანის გაკეთებისას, რაც დამატებითი მასალაა ანალიზისთვის.

¹⁷ <http://www.myersbriggs.org/my-mbti-personality-type/mbti-basics/>

¹⁸ <http://myprofession.gov.ge/article/1446>

მისი შექმნის პროცესში გაანალიზდა ამ სფეროში არსებული ქართული და უცხოური ლიტერატურა. იქ ჩამოთვლილი ფაქტორების განზოგადება, ტრანსფორმირება და გადაჯგუფება კი მოხდა ფოკუს-ჯგუფების საშუალებით, რა დროსაც გამოიკვეთა ზოგიერთი ფაქტორის უკეთ ფორმულირების აუცილებლობა.

სულ გაკეთდა 3 ფოკუს-ჯგუფი ჯამში 24 მონაწილის ოდენობით. სტუდენტები იყვნენ სხვადასხვა ფაკულტეტებიდან, მათ შორის: საერთაშორისო ურთიერთობები, ფსიქოლოგია, სოციალური მუშაობა და სხვა.

კითხვარის საბოლოო ვერსია, რითაც დაიწყო კიდეც კვლევა, შედგება 52 შეკითხვისგან. მცირე დემოგრაფიულ მონაცემებს თუ არ ჩავთვლით, კითხვარი გაყოფილია სამ დიდ სექციად.

პირველ ორ სექციაში პროფესიულ არჩევანზე მოქმედი ფაქტორები პირობითად დაყოფილია ობიექტურ და სუბიექტურ ფაქტორებად. თითოეული ფაქტორის შეფასება ძირითადად ხდება 5 ბალიან სკალაზე, სადაც 1 - შეესაბამება დებულებას „საერთოდ არ მოუხდენია გავლენა“, ხოლო 5 – „ეს იყო გადამწყვეტი ფაქტორი“.

მესამე სექციაში საუბარია არსებულ სიტუაციასა და სამომავლო გეგმებზე. ისეთი შეკითხვები, რომელიც ეხება ფაკულტეტის შეცვლას, მაგისტრატურაზე სწავლის გაგრძელების სურვილს და ა.შ. ასევე მიმართულია კვლევის უმთავრესი მიზნების გასარკვევად.

კვლევის მონაწილეები და პროცედურა

იქიდან გამომდინარე, რომ კვლევის მიზანია უახლოესი ტენდენციების გათვალისწინებით, პიროვნების პროფესიასთან შესაბამისობის დადგენა, კვლევის მონაწილეებად, ე.წ. „თოვლის გუნდის“ პრინციპით შეირჩა სტუდენტები, რომლებიც სწავლობენ სხვადასხვა საბაკალავრო პროგრამებზე. შესაბამისად კვლევის შედეგები შესაძლოა გავრცელდეს ამ კონკრეტულ ჯგუფზე და მისი გენერალიზება მთელ პოპულაციაზე ვერ მოხდება.

მაქსიმალური დრო რაც მათ მიერ პროფესიის არჩევიდან შეიძლება იყოს გასული 4 წელია, ამიტომაც მათი გამოკვლევა უახლოესი ტენდენციების განსაზღვრის შესაძლებლობას იძლევა. გამოკითხული რესპოდენტები იყვნენ შემდეგი ოთხი უნივერსიტეტის სტუდენტები.

1. ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი (თსუ)
2. საქართველოს საპატრიარქოს წმანდრია პირველწოდებულის სახ. ქართული უნივერსიტეტი (სანგუ)
3. ილიას უნივერსიტეტი (ილიაუნი)
4. საქართველოს აგრარული უნივერსიტეტი

უნივერსიტეტების შერჩევისას გამოყენებული იქნა უნივერსიტეტების რეიტინგული სია,¹⁹ საიდანაც აირჩა ოთხი საუკეთესო უნივერსიტეტი, ამთგან ორი სახელმწიფო (სსიპ) და ორი არაკომერციული იურიდიული პირის სტატუსის მქონე (ა(ა)იპ) სასწავლო დაწესებულება.

კითხვარის შევსება ხდებოდა ინდივიდუალურად. ანკეტირების დაწყებამდე, მონაწილეების ეცნობებოდათ, რომ კვლევა ტარდებოდა სამაგისტრო ნაშრომის ფარგლებში, თემაზე: „პროფორიენტაციაზე მოქმედი ფაქტორები ქართველ ახალგაზრდებში.“ საჭიროების შემთხვევაში ხდებოდა კვლევის მიზნებისა და საჭიროებების უფრო დეტალური გაშლა, რაც უზრუნველყოფდა მონაწილეთა სრულ ინფორმირებას და გააზრებულ მონაწილეობას კვლევაში.

¹⁹ <http://www.webometrics.info/en/Europe/Georgia%20> (ბოლო ნახვა 15.06.16).

მონაწილეებს ეცნობებოდათ, რომ, კვლევა არის ანონიმური და მონაწილეობა ნებაყოფლობითია. ასევე განემარტებოდათ, რომ, ამ შემთხვევაში არ არსებობს სწორი და არასწორი პასუხები და მაქსიმალურად გულწრფელად უნდა უპასუხონ, დიდ ხანს ფიქრის გარეშე.

ანკეტირება ხდებოდა როგორც ინდივიდუალურად, ასევე ჯგუფურად. რესპოდენტთა ნაწილი ასევე გამოიკითხა დაუსწრებელი მეთოდითაც, რა დროსაც მათ კითხვარები ეგზავნებოდათ ელექტრონული ფორმით. ონლაინ მონაწილეობის შემთხვევაში მონაწილეებს ეგზავნებოდათ სპეციალური ტექსტი შესაბამისი ბმულებით კითხვარებზე გადასასვლელად.

ანკეტირება ჩატარდა სასწავლო ადგილების მიხედვით. გამოკითხვა მიმდინარეობდა დაახლოებით 3 კვირის განმავლობაში.

აღწერითი სტატისტიკა

გამოკითხული 160 რესპოდენტიდან, დემოგრაფიული მონაცემების სტატისტიკა შემდეგია:

სქესი:

- მდედრობითი 71% (114 რესპოდენტი)
- მამრობითი 29% (46 რესპოდენტი).

ასაკი:

- 22 წელი - 62% (99 რესპოდენტი)
- 23 < წელი - 38% (61 რესპოდენტი)

განათლება უნივერსიტეტებში:

- თსუ 60% (96 რესპოდენტი)
- აგრარული უნივერსიტეტი 6.9% (11 რესპოდენტი)
- ილიაუნი 20.6% (33 რესპოდენტი)
- ქართული უნივერსიტეტი 12.5% (20 რესპოდენტი)

საგანმანათლებლო მიმართულებები:

- სამართალი 32.5% (52 რესპოდენტი)
- სოციალური მეცნიერებები 19.4% (31 რესპოდენტი)
- ჰუმანიტარული მეცნიერებები 12.5% (20 რესპოდენტი)
- აგრარული მეცნიერებები 1.9% (3 რესპოდენტი)
- ბიზნესის ადმინისტრირება 26.9% (43 რესპოდენტი)
- განათლება 0.6% (1 რესპოდენტი)
- ინჟინერია 1.9% (3 რესპოდენტი)
- საბუნებისმეტყველო მეცნიერებები 2.5% (4 რესპოდენტი)
- მიმართულებათაშორისი დარგები ან პედაგოგები 1.9% (3 რესპოდენტი)

რაც შეეხება კონკრეტულ სპეციალიზაციებს, წარმოგიდგენილია ოთხი ყველაზე მაღალი პროცენტული მაჩვენებლის მქონე სპეციალობა:

- სამართალი 32.5 % (52 რესპოდენტი)
- ფსიქოლოგია 10.6% (17 რესპოდენტი)
- მენეჯმენტი 10% (16 რესპოდენტი)
- ფინანსები 6.3% (10 რესპოდენტი)

კარიერული კონსულტაციისთვის პიროვნების საკვლევი კითხვარის შედეგებით, როგორც უკვე ითქვა, ხდება პიროვნების ტიპის დადგენა (16-დან ერთ-ერთის) და მისთვის შესაბამისი პროფესიების განსაზღვრა. პიროვნების თითოეული ტიპი გამოიხატება შემდეგი ოთხი წყვილი ასონიმზიდან თითოთი. თითოეული ასო ნიშანი შეესაბამება ერთ კონკრეტულ ტიპს

- ექსტრავერსია - ინტრავერსია (E-I)

- შეგრძნება - ინტუიცია (S-N)
- გრძნობა - აზროვნება (F-T)
- განსჯა-პერცეფცია (J-P)

კვლევის შედეგებში დაფიქსირდა 16-ვე შესაძლო კომბინაცია. ყველაზე დიდი პროცენტული მაჩვენებლებით გამოირჩეოდა შემდეგი ტიპები:

ESTJ – 21.9% (35 რესპოდენტი)

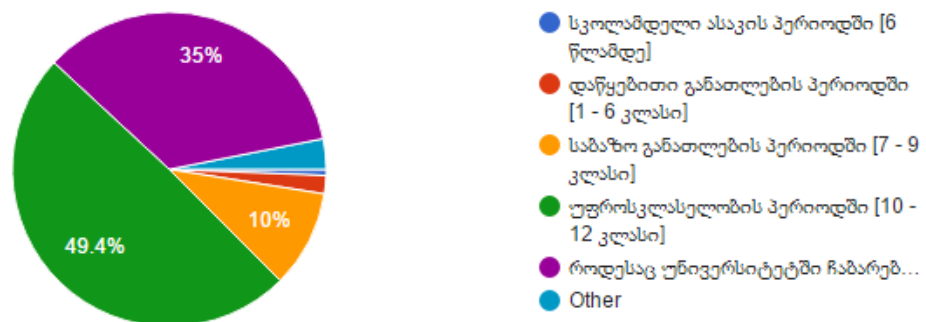
ISTJ – 13.8% (22 რესპოდენტი)

ISFJ – 10.6% (17 რესპოდენტი)

საინტერესო მონაცემებია შეკითხვებზე, „მიმართავდით თუ არა პროფკონსულტანტს ახლა რომ იყოთ პროფესიული არჩევანის წინაშე“ და „იცით თუ არა რას აკეთებს, როგორ მუშაობს პროფკონსულტანტი.“

გამოკითხულთა 64% აღნიშნავს რომ ისინი მიმართავდნენ სპეციალისტს დახმარების მისაღებად, ხოლო 32% არ მიმართავდა მას, მაშინ როდესაც, გამოკითხულთა მხოლოდ 25%-მა იცის რას აკეთებს და რა ფუნქციები აკისრია პროფკონსულტანტს.

საკმაოდ საინტერესო იყო მონაწილეთა პასუხი კითხვაზე: „როდის გადაწყვეტეთ პროფესიის არჩევა.“ პასუხები შემდეგნაირად გადანაწილდა.

დამაფიქრებელია პასუხი: „როდესაც უნივერსიტეტში ჩაბარებისას არჩევანის წინაშე დავდექი,“ რომელსაც მონაწილეთა 35% ეთანხმება. აშკარაა, რომ განსაკუთრებულად დიდი მნიშვნელობის მატარებელია უნივერსიტეტში ჩაბარების წინა პერიოდი. გამოკითხულთა 85%-ზე მეტი სწორედ ამ პერიოდში წყვეტს თუ რომელ პროფესიას გაყვეს მომავალში.

მიღებული შედეგების ანალიზი

ჩატარებული კონტენტ-ანალიზის შედეგად მიღებულ იქნა შედეგი, რომლის მიხედვითაც, არჩეული პროფესია:

- სრულად შეესაბამება 20%-ს (32 რესპოდენტი)
- თითქმის სრულად შეესაბამება 6.3%-ს (10 რესპოდენტი)
- შეესაბამება 18.8%-ს (30 რესპოდენტი)
- ნაკლებად შეესაბამება 20.6%-ს (33 რესპოდენტი)
- საერთოდ არ შეესაბამება 34.4% -ს (55 რესპოდენტი)

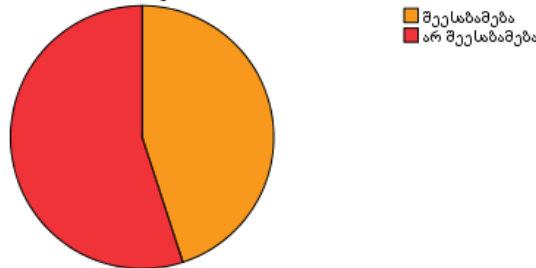
ნაშრომის მიზნიდან გამომდინარე, იმისთვის რომ დადგენილიყო გარკვეული ტენდენცია, მოხდა მონაცემების ორ მსხვილ ნაწილად დაჯგუფება, სადაც ჯგუფში სახელწოდებით „შეესაბამება“ გაერთიანდა მონაცემები: „სრულად შეესაბამება“, „თითქმის სრულად შეესაბამება“, „შეესაბამება“, ხოლო ჯგუფში „არ შეესაბამება“ გაერთიანდა დარჩენილი ორი ნაწილი: „ნაკლებად შეესაბამება“, „საერთოდ არ შეესაბამება.“ მიღებულ იქნა ორი მსხვილი ჯგუფი, სადაც რესპოდენტთა:

- 45% (72 რესპოდენტი) გაერთიანდა ჯგუფში „შეესაბამება“, ხოლო
- 55% (88 რესპოდენტი) - ჯგუფში „არ შეესაბამება“.

შესაბამისობა

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid შესაბამება	72	45.0	45.0	45.0
არ შესაბამება	88	55.0	55.0	100.0
Total	160	100.0	100.0	

შესაბამისობა

- ამგვარმა დაყოფამ მოგვცა საშუალება განსაზღვრულიყო გარკვეული ტენდენციები ამ ორ ჯგუფთან მიმართებით და გაგვეცა პასუხი ჰიპოთეზაზე, რომლის მიხედვითაც, არსებობს ფაქტორთა გარკვეული ჯგუფი, რომელიც გავლენას ახდენს სწორ პროფესიულ არჩევანზე, ხოლო არსებობს ჯგუფი, რომელიც გავლენას ახდენს არასწორ პროფესიულ არჩევანზე.
- ამავე მიზნით მოხდა ფაქტორის ზეგავლენის შეფასების კრიტერიუმების გადაჯგუფება სამ მსხვილ ნაწილად. კერძოდ, ჯგუფში „არ მოუხდენია გავლენა“ - გაერთიანდა ჯგუფები: „საერთოდ არ მოუხდენია გავლენა“, და „მოახდინა გარკვეული ზეგავლენა“, ჯგუფში „ჰქონდა ზეგავლენა“ გაერთიანდა ჯგუფი „ჰქონდა საკმაო ზეგავლენა“, ხოლო ჯგუფში „ჰქონდა ძალიან დიდი ზეგავლენა“, გაერთიანდა მონაცემები ბოლო ორი ჯგუფიდან - „ჰქონდა ძალიან დიდი ზეგავლენა, 5 = „ეს იყო გადამწყვეტი ფაქტორი.“
- მონაცემების ანალიზისთვის გამოყენებულ იქნა ფაქტორული ანალიზის (იგივე - Principal Component Analysis) მეთოდი. იგი წარმოადგენს სტატისტიკურ ტექნიკას, რომელიც როგორც წესი, გამოიყენება ცვლადების ჯგუფებს შორის ურთიერთმიმართების კვლევისთვის, რათა მოხდეს აღნიშნული ცვლადების შიდა სტრუქტურის დადგენა. მის ერთ-ერთ დაშვებას წარმოადგენს ის, რომ დიდ დისპერსიას აქვს მნიშვნელოვანი დინამიკა, ტენდენცია. შესაბამისად, ამ მეთოდის გამოყენებით გაკეთებული ანალიზი მოგვცემს შედეგს, სადაც გამოიყოფა ის ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენენ სწორ/არასწორ არჩევანზე და ინტერპრეტაციის საშუალებით დადგინდება მათი შიდა სტრუქტურა.
- ფაქტორული ანალიზის შედეგად მიღებულ იქნა საკმაოდ საინტერესო შედეგი. აღმოჩნდა რომ გამოკითხულთა როგორც სწორ ისე არასწორ პროფესიულ არჩევანზე გავლენას ახდენს შემდეგი 5 ძირითადი ფაქტორი:
 - მეგობრები (კოეფიციენტი - 0.949)
 - სკოლა (კოეფიციენტი - 0.949)
 - ახლობლები (კოეფიციენტი - 0.949)
 - საზოგადოებრივი აზრი (კოეფიციენტი - 0.947)
 - მშობლები (კოეფიციენტი - 0.939)

Component Matrix^a

	Component
a11 components extracted.	a1
მეგობრები	,949
სკოლა	,949
ახლობლები	,949
საზოგადოება	,947
მშობლები	,939

კონკრეტულად, სწორ და არასწორ პროფესიულ არჩევანზე ამ ფაქტორების გავლენა მცირედით განსხვავდება ზოგადი ტენდენციისგან.

შესაბამისი პროფესიის არჩევის შემთხვევაში მათი მაჩვენებელია:

Component Matrix^a

	Component
	1
მეგობრები	,941
მშობლები	,941
სკოლა	,941
ახლობლები	,941
საზოგადოება	,941

ხოლო შეუსაბამობის შემთხვევაში:

Component Matrix^a

	Component
	1
სკოლა	,947
მეგობრები	,947
ახლობლები	,947
საზოგადოება	,946
მშობლები	,930

ცხრილებიდან აშკარად ჩანს, რომ სწორ და არასწორ პროფესიულ არჩევანზე მცირედით თუ განსხვავდება ფაქტორების გავლენის ხარისხი, რადგან ორივე შემთხვევაში კოეფიციენტი ძალიან ახლოსაა 1-თან. ამ ტენდენციას შესაძლოა ვუწოდოთ უახლოესი სოციალური წრე. ამ ფაქტორულ ჯგუფში გაერთიანებულია მოზარდზე ზეგავლენის ის წყაროები, რომელთანაც ყველაზე ხანგრძლივად ურთიერთობს პირი.

აშკარაა, რომ უახლოეს გარემოცვას კრიტიკულად მნიშვნელოვანი ზეგავლენის მოხდენა შეუძლია მოზარდის პროფესიულ გადაწყვეტილებაზე. შესაბამისად, მთავარი განმსაზღვრელი ხდება, რამდენად კარგად იცნობენ, და რამდენად სურთ გადაწყვეტილების მიმღები მოზარდის დახმარება მის უახლოეს გარემომოცვას მნიშვნელოვანია გაირკვეს, სად მთავრდება, სად გადის ზღვარი დახმარებასა და ზეგავლენას შორის.

ისევე როგორც პროფკონსულტანტის, მოზარდის უახლოესი გარემოცვის მთავარი მიზანი უნდა იყოს დახმარება და არა ზემოქმედება. დახმარება კი შემოიფარგლება მხოლოდ ინფორმაციის მიწოდებით. მოზარდის გარემოცვა კარგად უნდა დარწმუნდეს, რომ მოსწავლეს აქვს სრული ინფორმაცია როგორც საკუთარი თავის შესახებ („მინდა“ და „შემიძლია“ კომპონენტები) ასევე გარემოს, შრომის ბაზრის შესახებ („საჭიროა“ კომპონენტი). მათ უნდა გაუწიონ ყველანაირი დახმარება პროფესიული არჩევანის წინაშე მდგომს იმისთვის, რომ მაქსიმალურად გაცნობიერებულად მიიღოს მან გადაწყვეტილება.

ხშირად, მოზარდი ხდება უბრალო ინსტრუმენტი მისი მშობლებისა და ახლო ნათესავების ხელში. რაც ნიშნავს არა დახმარების გაწევას მათი მხრიდან, არამედ ზეგავლენის მოხდენას. მოსწავლე ხდება მათი საკუთარი ამბიციების დაკმაყოფილების ინსტრუმენტი. ეს ტრაგედიაა, სრული ამ სიტყვის მნიშვნელობით. იდეალურ შემთხვევაში შეიძლება მომავალ პროფესიონალს გაუმართლოს და მშობლისა და მისი საკუთარი წარმოდგენა პროფესიულ მომავალზე ერთმანეთს დაემთხვეს, თუმცა ასეთი ბედნიერი შემთხვევები არც თუ მრავლადაა.

მიღებული შედეგების შედარებითი ანალიზი საზღვარგარეთ ჩატარებულ სხვა მსგავს კვლევებთან მიმართებით

საზღვარგარეთ ჩატარებულ სხვადასხვა კვლევებში, კვლევის სპეციფიკაციების გათვალისწინებით პროფესიულ არჩევანზე მოქმედ წამყვან ფაქტორებს შორის სახელდება: ინტერესი კონკრეტული პროფესიისადმი, პრესიულობა, მაღალანაზღაურებად სამსახურში დასაქმების პერსპექტივა, მშობლების და პროფესიის დასაუფლებლად ჩასაბარებელი საგნების გავლენა თითქმის ერთ დონეზეა.²⁰

ტაილანდელ და ავსტრალიურ სტუდენტებზე ჩატარებული კვლევის თანახმად კი, მნიშვნელოვან ფაქტორებად გამოიყო დასაქმების პერსპექტივა და ოჯახური მოვალეობები, ასევე მნიშვნელოვანი იყო გენდერი და სამსახურებიდან მიღებული უკუკავშირის ფაქტორები. აღსანიშნავია, რომ საქართველოში სამაგისტრო ნაშრომის ფარგლებში ჩატარებული კვლევის მსგავსად, ამ ფაქტორების გავლენა იყო როგორც ნეგატიური ასევე პოზიტიური.²¹

კიდევ ერთი კვლევა, რომელიც ჩატარდა აშშ-ში გამოყოფს ოჯახისა და სოციალური კულტურულ და სოციალურ კონტექსტის უდიდეს როლს, როგორც პროფინფორმირების, ასევე კარიერის არჩევისას.²² აშშ-ში ჩატარებული სხვა კვლევის თანახმად კი სტუდენტების 22%-ისთვის, პროფესიის არჩევისას წამყვანი იყო ოჯახის გავლენა, ასევე დასახელდა საკუთარი არჩევანი და გარკვეული გამოცდილება ამ სფეროში.²³

შედარებითი ანალიზის დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოში, როგორც გარკვეულ კულტურულ კონტექსტში, ნაშრომის ფარგლებში ჩატარებული კვლევის შედეგებს აქვს როგორც მსგავსება, ასევე განსხვავება სხვა ქვეყნებში იდენტურ საკითხებზე ჩატარებული კვლევების შედეგებთან.

კულტურული კონტექსტის მნიშვნელობას არაერთი თეორია და კვლევა უსვამს ხაზს. მაგალითისთვის გამოდგება ინგლისში ჩატარებული კვლევა, რომელშიც გამოკვლეულ იქნა კულტურის გავლენა კარიერულ არჩევანზე. შედეგების თანახმად, სხვადასხვა ქვეყნების და

²⁰ O. Fatoki – The Determinants of the Career Choice of International Students in South Africa, გვ. 688.

²¹ S. Ghuanpeng - Factors Influencing Career Decision-Making: A Comparative Study of Thai and Australian Tourism and Hospitality Students, გვ. V.

²² Natalie M. Ferry – Factors Influencing Career Choices of Adolescents and Young Adults in Rural Pennsylvania.

²³ D. Fizer - Factors Affecting Career Choices of College Students Enrolled in Agriculture, გვ. iii.

კულტურის წარმომადგენელთ შორის არსებობს მნიშვნელოვანი მსგავსებები ისეთ ფაქტორებთან მიმართებით როგორიცაა პირადი ინტერესები და მშობლების ფაქტორი.²⁴

დასკვნები და რეკომენდაციები

ვინაიდან, გამოკითხულთა მხოლოდ მცირე ნაწილმა იცის თუ რას აკეთებს და რისთვისაა საჭირო კარიერის დაგეგმვის სპეციალისტი, სახელმწიფოს მხრიდან საჭიროა დაიგეგმოს და განხორციელდეს ცნობიერების ამაღლების კამპანია პროფორიენტაციის სფეროში მომუშავე სპეციალისტებისა და მათი კომპეტენციების შესახებ.

ნაშრომში ნათლადაა წარმოდგენილი, რომ პირისთვის მხოლოდ პროფესიის შესახებ ინფორმაციის მიწოდება არასაკმარისია სწორი არჩევის გასაკეთებლად. შესაბამისად, საჭიროა საქართველოს საჯარო სკოლებში არსებული პროფორიენტაციული მომსახურება არ შემოიფარგლოს მხოლოდ მე-9, მე-11 და მე-12 კლასების მოსწავლეთათვის ინფორმაციის მიწოდებით და დაინერგოს პროფესიული კონსულტირების სრული სერვისი. სადაც მოხდება არამხოლოდ პროფინფორმირება, არამედ მოსწავლეთა უნარ-შესაძლებლობების დიაგნოსტიკა, რაც მათ დაეხმარება საკუთარი შესაძლებლობის ადეკვატურად შეფასებაში.

მნიშვნელოვანია გათვალისწინებულ იქნეს კვლევის შედეგები პროფესიული არჩევანის გადაწყვეტილების მიღების დროსთან დაკავშირებით. არსებული პრობლემის გადასაწყვეტად სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია დამამთავრებელი კლასის მოსწავლეებთან გაძლიერებული პროფორიენტაციული მუშაობის დაგეგმვა და განხორციელება. სწორედ ეს პერიოდია ყველაზე მნიშვნელოვანი კარიერული გადაწყვეტილების მისაღებად.

კვლევის შედეგად ნათელი გახდა, რომ მოსწავლის პროფესიულ არჩევანზე მისი უახლოესი გარემოცვა ახდენს დიდ გავლენას. შესაძლოა ეფექტური იყოს არა მხოლოდ უშუალოდ მოსწავლეების კონსულტირება, არამედ პარალელურად მათი ოჯახის წევრებისა და მასწავლებლებისათვის გარკვეული ცნობიერების ასამაღლებელი ღონისძიებების ჩატარება. ეს ხელს შეუწყობს მათი გავლენის დადებით კონტექსტში გადატანას.

სრულყოფილი პროფესიული კონსულტირებისთვის საჭიროა განხორციელდეს შემდეგი სახის ცვლილებები:

აუცილებელია შეიქმნას ან/და ადაპტირდეს თანამედროვე საკვლევი ინსტრუმენტები, რომელთა დახმარებითაც პროფესიული კონსულტანტები ეფექტიანი პრაქტიკის განხორციელებას შეძლებენ, ხოლო მომხმარებლები საკუთარი თავის შესახებ ცოდნის ამაღლებას და ამის საფუძველზე კარიერასთან დაკავშირებული გადაწყვეტილებების მიღებას.

საჭიროა შეიქმნას საკმარისი მეთოდოლოგიური ლიტერატურა რისთვისაც უნდა შეიქმნას საუნივერსიტეტო პროგრამები, რომლებიც პროფესიონალ კადრებს მოამზადებენ პროფორიენტაციის სფეროში.

სახელმწიფოს მხრიდან უნდა განისაზღვროს პროფორიენტაციული მომსახურების სრულყოფილი სერვისის სტანდარტი.

შესამუშავებელია პროფესიათა საინფორმაციო სისტემა. ე.წ. პროფესიოგრაფია - სადაც დეტალურად იქნება აღწერილი კონკრეტული პროფესიებისთვის საჭირო უნარები. აღნიშნული უფრო მეტად დაეხმარება კონსულტანტს სრულად გაართვას თავი მასზე დაკისრებულ მოვალეობას.

საჭიროა მოხდეს შრომის ბაზარზე არსებული მდგომარეობის შესახებ ინფორმაციის მოპოვება დამუშავების ეფექტური სისტემის შექმნა. იგი უნდა იყოს მუდმივად განახლებადი და მაქსიმალურად მიახლოებული არსებულ რეალობასთან. მნიშვნელოვანია, იყოს არა უბრალოდ არსებული

²⁴ J. Baines - What Are The Factors That Shape The Career Decisions Of LSE Students, გვ. i.

მდგომარეობის შესახებ ინფორმაციის მოპოვება, არამედ მოხდეს გარკვეული პროგნოზების გაკეთება, მომავალში შესაძლო მოთხოვნად პროფესიებზე. აღნიშნული კონკრეტულ ინდივიდებს გაუადვილებს პროფესიული თვითგამორკვევის პროცესს.

გამოყენებული ლიტერატურის სია

1. <http://myprofession.gov.ge/article/1446>
2. Natalie M. Ferry – Factors Influencing Career Choices of Adolescents and Young Adults in Rural Pennsylvania.
3. Darren Fizer - Factors Affecting Career Choices of College Students Enrolled in Agriculture, The University of Tennessee, 2013, (ციტირება: D. Fizer - Factors Affecting Career Choices of College Students Enrolled in Agriculture, გვ.)
4. <http://www.myersbriggs.org/my-mbti-personality-type/mbti-basics/>
5. <http://www.webometrics.info/en/Europe/Georgia%20>
6. Joachim Schneider, Hartmut Traut – Berufsorientierung als Tätigkeit, Entwicklung von lebensperspektiven im marktwirtschaftlichen System gesellschaftlicher Arbeit – Europäische Hochschulschriften, Reihe XI, Pädagogik, Frankfurt am Mail, 1992 (ციტირება: J. Schneider, H. Traut - Berufsorientierung als Tätigkeit, გვ.)
7. Judith Baines - What Are The Factors That Shape The Career Decisions Of LSE Students?, University of Reading, 2009 (ციტირება: J. Baines - What Are The Factors That Shape The Career Decisions Of LSE Students, გვ.)
8. Linda S. Gottfredson - Using Gottfredson's Theory of Circumscription and Compromise in Career Guidance and Counseling, Delaware, 2004 (ციტირება: Gottfredson - Using Gottfredson's Theory of Circumscription and Compromise in Career Guidance and Counseling, გვ.)
9. Oliwale Fatoki – The Determinants of the Career Choice of International Students in South Africa, in Mediterrianean Journal of Social Sciences MCSER, 668-673, Vol 5, N 23, Rome, 2014 (ციტირება: o.liwale Fatoki – The Determinants of the Career Choice of International Students in South Africa, გვ.)
10. Siriwan Ghuangpeng - Factors Influencing Career Decision-Making: A Comparative Study of Thai and Australian Tourism and Hospitality Students, Melbourne, 2011 (ციტირება: S. Ghuangpeng - Factors Influencing Career Decision-Making: A Comparative Study of Thai and Australian Tourism and Hospitality Students, გვ.)
11. TREVOR W. LAMBERT, GILL TURNER , SEENA FAZEL AND MICHAEL J. GOLDACRE - Reasons why some UK medical graduates who initially choose psychiatry do not pursue it as a long-term career - Psychological Medicine, 2006, 36, 679–684 (ციტირება: TREVOR W. LAMBERT - Reasons why some UK medical graduates who initially choose psychiatry do not pursue it as a long-term career, გვ.)
12. Е.Ю. Пряжникова, Н. С. Пряжников- ПРОФОРИЕНТАЦИЯ, высшее профессиональное образование, 4-е издание, Москва, 2008 (ციტირება: Е.Ю. Пряжникова - გვ.)
13. გ. კეჩუაშვილი - შრომისა და საინჟინრო ფსიქოლოგია, თბ. 1982, (ციტირება: გ. კეჩუაშვილი - შრომის ფსიქოლოგია გვ.)
14. დალი ბახტაძე (რედ.), რუსუდან ზეკალაშვილი (შემდგ.), ჯაბუკი ქირია (შემდგ.) - გერმანულ ქართული ლექსიკონი - Deutsch georgisches Wörterbuch, თბილისი, 2004 (ციტირება: დ. ბახტაძე - გერმანულ-ქართული ლექსიკონი, გვ.)
15. ია კუტალაძე - „ადამიანური რესურსის მენეჯმენტი“, თბილისი, 1999 (ი. კუტალაძე - ადამიანური რესურსების მენეჯმენტი, გვ.)

16. მელენტი ზარანდია - პროფესიული ორიენტაცია და პირვნების ფორმირების ფსიქოლოგიური საკითხები, თბ. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 1987, (ციტირება: მ. ზარანდია - პროფორიენტაციის ფორმირების პროცესი სკოლაში, გვ.)
17. მიგრაციის საერთაშორისო ორგანიზაცია (IOM) - პროფორიენტაციის მეთოდური საფუძვლები, ნაწილი I, გივი ქირია (რედ.) თბილისი, 2007 (ციტირება: მიგრაციის საერთაშორისო ორგანიზაცია - პროფორიენტაციის მეთოდური საფუძვლები, გვ.)
18. ნუგზარ პაიჭაძე, ეკა ჩოხელი, ნინო ფარესაშვილი - ადამიანური რესურსების მენეჯმენტი, თბილისი, 2011 (ციტირება: ნ. პაიჭაძე - ადამიანური რესურსების მენეჯმენტი, გვ.)
19. საქართველოს შრომის, ჯანმრთელობისა და სოციალური დაცვის სამინისტრო - საქართველოში უწყვეტი პროფესიული კონსულტირებისა და კარიერის დაგეგმვის საყოველთაოდ ხელმისაწვდომი მომსახურების განვითარების ეროვნული კონცეფცია - 2014
20. სოფიკო გოგოჩაშვილი - პროფესიული ორიენტაცია, როგორც მნიშვნელოვანი მოტივატორი უმაღლესი განათლების პროცესში, თბილისი, 2012 (ციტირება: ს. გოგოჩაშვილი - პროფესიული ორიენტაცია, გვ.)

Maia Kalandarishvili, Nika Gablishvili

The main factors that determine the choice of the profession of Georgian students

Summary

The concept of professional orientation and preconditions for its development are presented in the theoretical part of the article. Overview of Georgia's current conditions in this regard is provided separately.

Within practical part of the thesis a research of 160 Bachelor students has been held. The results reveal concrete factors influencing right and wrong choices of profession. Namely, opinions of friends, school teachers, relatives, society and parents are factors that affect both, right and wrong choices of decision-makers.

Conclusions and recommendations presented at the end of the article should foster remedy the deficiencies in Georgia's reality as well as improve professional orientation practices both on state and local levels. At the same time, concrete opportunities and directions for further research are proposed.

თამარ ტუხაშვილი

საზოგადოების დამოკიდებულება სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების მქონე მოსწავლეთა მიმართ

შესავალი

1994 წელს სალამანკას დეკლარაციამ და 12 წელიწადში (2006 წელს) - გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირების უფლებათა კონვენციამ მნიშვნელოვნად შეცვალა სპეციალური საჭიროებების მქონე ადამიანთა განათლებისადმი დამოკიდებულება. სალამანკის დეკლარაციით სათავე დაედო ინკლუზიური განათლების მოდელის საყოველთაოდ აღიარების პროცესს. საქართველოში ინკლუზიური განათლება განათლების რეფორმის ერთ-ერთ პრიორიტეტულ მიმართულებად 2006 წლიდან იქცა.

ბავშვის უფლებების კონვენციის თანახმად, განათლების მიღება ყველა ბავშვის ფუნდამენტური უფლებაა. კონვენციაში გამოკვეთილი თითოეული უფლება ეხება ყველა ბავშვს, ყოველგვარი დისკრიმინაციული გამონაკლისის გარეშე.

ბავშვის უფლებების ამგვარ ფართო აღიარებას მხოლოდ თეორიული საფუძველი არ გააჩნია. მსოფლიოს თითოეულ ქვეყანაში ბავშვის უფლებები განმტკიცებულია კონკრეტული ღონისძიებებით საკანონმდებლო, ადმინისტრაციულ და აღმასრულებელ სფეროებში.

ინკლუზიური განათლება აღიარებს მრავალფეროვნებას და განსხვავებულობის აუცილებლობას მოსწავლეების სწავლების პროცესში. შესაბამისად, განათლების სისტემაში სკოლა წარმატებულად ითვლება, თუ მას მოსწავლეთა ინდივიდუალური განსხვავებულობის მიმღებლობა გააჩნია და შესწევს უნარი შესაბამისი განათლებით უზრუნველყოს განურჩევლად ყველა მოსწავლე.

დღეისთვის განათლების მოცემული მოდელი სახელმწიფო პოლიტიკის აუცილებელი შემადგენელი ნაწილია.

რა არის სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროება

* ინკლუზია ინგლისური სიტყვაა და ქართულად ჩართვას ნიშნავს.

• ინკლუზიური განათლება არის მიდგომა, რომელიც გულისხმობს სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების მქონე მოსწავლის ჩართვას საგანმანათლებლო პროცესში თანატოლებთან ერთად.

• ტერმინი, სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროება გულისხმობს სწავლის სირთულეებს ან შეზღუდულ შესაძლებლობას სწავლის პროცესში, რომელსაც აწყდება მოსწავლე და რომლის დაძლევაც მას სპეციალური დახმარების გარეშე უჭირს შემდეგ სფეროებში:

- კითხვა, წერა, ანგარიში,
- ინფორმაციის გადამუშავება,
- საკუთარი აზრის და შეხედულებების გამოხატვა, სხვების აზრის გაგება,
- საშინაო და საკლასო დავალებების შესრულება,
- ქცევა,
- ურთიერთობა თანატოლებთან და პედაგოგებთან,
- მოწესრიგებულობა.

სსსმ მოსწავლე შეიძლება იყოს მოსწავლე, რომელსაც აქვს:

- ა) ფიზიკური დარღვევა;
- ბ) ინტელექტუალური დარღვევა;
- გ) სენსორული დარღვევა (სმენის და/ან მხედველობის);
- დ) მეტყველების დარღვევა;
- ე) ქცევითი და ემოციური დარღვევა;
- ვ) გრძელვადიანი ჰოსპიტალიზაციის საჭიროება;
- ზ) სირთულეებით სოციალური ფაქტორების გამო და ამ მიზეზით ვერ სძლევს ეროვნულ სასწავლო გეგმის მოთხოვნებს.

მოსწავლეების სპეციალიზირებულ სკოლებსა და კლასებში განაწილება უნდა ხდებოდეს გამონაკლის შემთხვევებში და რეკომენდირებულია მხოლოდ მაშინ, როცა ზოგადსაგანმანათლებლო კლასში ჩართულობა ვერ უზრუნველყოფს ბავშვის საგანმანათლებლო თუ სოციალურ საჭიროებებს, ან როცა ეს აუცილებელია ამ ბავშვის ან სხვა ბავშვების კეთილდღეობისათვის.

ამ შემთხვევაში, მშობლებს აქვთ უფლება მიიღონ კვალიფიციური და ამომწურავი კონსულტაცია განათლების იმ ფორმის შესახებ, რომელიც ყველაზე მეტად შეესაბამება მათი შვილების საჭიროებებს, რათა ინფორმირებული არჩევათ გააკეთონ.

სსსმ მოსწავლის აკადემიური მიღწევის შეფასება, დასწრება და გაცდენები:

სსსმ მოსწავლის აკადემიური მიღწევის შეფასება ხდება იმავე პრინციპით, რომლითაც ხდება ნებისმიერი სხვა მოსწავლის აკადემიური მიღწევის შეფასება. თუ სსსმ მოსწავლე განათლებას იღებს ინდივიდუალური სასწავლო გეგმით, ფასდება მის მიერ ინდივიდუალური სასწავლო გეგმით განსაზღვრული მიზნების მიღწევის დონე. სსსმ მოსწავლე, რომელიც წარმატებით სძლევს ინდივიდუალურ სასწავლო გეგმას, ფასდება მაღალი ქულით.

სსსმ მოსწავლეთა შინ სწავლება

იმ შემთხვევაში, თუ სსსმ მოსწავლეს ესაჭიროება ხანგძლივი ჰოსპიტალიზაცია, ან ჯანმრთელობის გაუარესების გამო ვერ დადის სკოლაში, სკოლა მიმართავს მულტიდისციპლინურ გუნდს, რომლის დასკვნის საფუძველზეც სსსმ მოსწავლის განათლების მიღება უზრუნველყოფილ უნდა იქნეს შინ სწავლების მეთოდით. ამ შემთხვევაში მოსწავლე ირიცხება სკოლაში, მაგრამ არ ესწრება გაკვეთილებს; სკოლა უდგენს მას სწავლების სპეციალურ გეგმას, რომლის მიხედვითაც მოხდება სსსმ მოსწავლის შინ სწავლება.

მულტიდისციპლინური გუნდი განსაზღვრავს და სკოლასთან და მშობელთან ათანხმებს იმ საგნების ჩამონათვალს, რომელიც შინ სწავლებით უნდა დაძლიოს სსსმ მოსწავლემ.

შინ სწავლების პროცესში ჩართული უნდა იყოს სსსმ მოსწავლის მშობელი, რომელიც დაეხმარება მოსწავლეს ყოველდღიური დავალებების შესრულებაში.

- მინიმალური დატვირთვა სსსმ მოსწავლის შინ სწავლების შემთხვევაში:

კლასი:

	I-IV	V-VI	VII-IX	X-XII
დრო:	5 სთ	6 სთ	8 სთ	8 სთ

შეზღუდული შესაძლებლობა

სამწუხაროდ, მრავალ სკოლის ასაკის ბავშვს აღენიშნება სხვადასხვა სახის, ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული პრობლემები, რაც ორგანიზმის სხვადასხვა სისტემის ორგანული დაზიანებით არის გამოწვეული და იწვევს ადამიანის ფუნქციონირების დაქვეითებას სხვადასხვა სფეროში. მოსწავლის ჯანმრთელობის მდგომარეობას მისი სამედიცინო დიაგნოზი ასახავს. არის შემთხვევები, როდესაც ბავშვის არსებული მდგომარეობა ქრონიკულია.

მნიშვნელოვანია, იმის ზაზგასმა, რომ სამედიცინო დიაგნოზის არსებობა ავტომატურად არ გულისხმობს შეზღუდული შესაძლებლობის(ინვალიდობის) სტატუსს. ხშირია შემთხვევები, როდესაც გარკვეული დიაგნოზის მქონე ბავშვები (მაგალითად ეპილეფსია და სხვ.) საკმაოდ კარგად არიან ადაპტირებულნი როგორც გარემოში, ასევე სოციალურში.

შესაბამისად, შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე პირებად ის მოსწავლეები ითვლებიან, რომელთაც მნიშვნელოვანი სირთულეები ექმნებათ ასაკის შესაბამისი აქტივობების განხორციელებისას და ამ პროცესში მნიშვნელოვან დახმარებას საჭიროებენ.

ტერმინის – შეზღუდული შესაძლებლობების სტატუსის მქონე ბავშვი – განმარტებისას, გამოყოფენ ბავშვების შემდეგ ძირითად კატეგორიებს:

- გონებრივი განვითარების დარღვევით
- მეტყველების განვითარების დარღვევით
- მხედველობის დაზიანება/სიბრმავეთ
- ორთოპედიული დაზიანებებით
- ემოციური დარღვევებით
- აუტიზმით
- თავის ტვინის ტრავმით
- ჯანმრთელობასთან დაკავშირებული სხვა პრობლემებით.

საქართველოში ჩატარებული კვლევები

საპატრიარქოს წმ.ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ბაკალავრის თამარ მუჯირის მიერ 2015 წელს ჩატარდა კვლევა (ეს გახლდათ სადიპლომო ნაშრომი), რომლის მიზანს წარმოადგენდა იმის გარკვევა, როგორი დამოკიდებულება აქვს ქართულ საზოგადოებას, კერძოდ, თბილისის მაგალითზე, შეზღუდული შესაძლებლობების მქონე ადამიანების მიმართ. რამდენად მიღებული ჰყავს შშმ პირები საზოგადოებას, რამდენად ტოლერანტულები არიან ისინი მათ მიმართ და რამდენად განსხვავებულია ტოლერანტობის დონე, შშმ ბავშვებსა და შშმ ზრდასრულებს შორის.

კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ საზოგადოების დამოკიდებულება შეზღუდული შესაძლებლობის მქონე ადამიანების ზოგადად არის ტოლერანტული, ასევე მაღალია მათ მიმართ მიმღებლობის დონე. კვლევისათვის გამოყენებული კითხვარიდან გამომდინარე აღმოჩნდა, რომ გამოკითხულთა ნაწილს ეცოდება, როგორც შშმ ბავშვები, ასევე, შშმ ზრდასრულები, გული შესტკივით, სურთ მათი ინტეგრირება საზოგადოებაში, თვლიან, რომ არ უნდა განსხვავდებოდეს მათი უფლებები ჯანმრთელი ადამიანების უფლებებისგან და ა.შ. თუმცა, დაფიქსირდა შედარებით ნეგატიური დამოკიდებულებაც, მაგრამ უმნიშვნელოდ.

რაც შეეხება სსსმ მოსწავლეთა მიმართ საზოგადოების დამოკიდებულების (სოციალური განწყობის) კვლევას, საქართველოში არ ჩატარებულა.

ჩვენი კვლევის მიზანი და ამოცანები:

კვლევა ჩატარდა 80 ადამიანზე, ძირითად ჯგუფში 35 ქალი და 15 მამაკაცი, ხოლო საკონტროლო ჯგუფში 20 ქალი და 10 მამაკაცი იყო. რესპოდენტთა ასაკი - 18-55 წელი. კვლევაში მონაწილეობა მიიღეს, როგორც სტუდენტებმა, ასევე საზოგადოების სხვადასხვა სფეროს წარმომადგენლებმა, მათი განათლების კვალიფიკაცია შეესაბამებოდა, როგორც უმაღლესს (იურისტი, პედაგოგი და ა.შ.), ასევე – პროფესიულს (მეღა, ბუღალტერი და ა.შ.).

კვლევის მიზანი:

1) სსსმ მოსწავლეთა მიმართ საზოგადოების დამოკიდებულების დადგენა ემოციურ-კოგნიტურ ჭრილში;

2) ტიპური სოციუმისა და ინკლუზიურ განათლებაში ინფორმირებულთა დამოკიდებულების შედარება სსსმ მოსწავლეთა მიმართ.

მიზნის მისაღწევად განხორციელებული ამოცანები:

*კრიტი, ფაბრიკარისა და პეტის დამოკიდებულების საზომი სკალის მეშვეობით სსსმ მოსწავლეთა მიმართ დამოკიდებულების დადგენა, როგორც ქალებში, ასევე მამაკაცებში;

*კრიტი, ფაბრიკარისა და პეტის დამოკიდებულების საზომი სკალის მეშვეობით ძირითად და საკონტროლო ჯგუფებს შორის მოსწავლეთა მიმართ დამოკიდებულების შეფასება.

კვლევის ჰიპოთეზა:

1) სსსმ მოსწავლეთა მიმართ საზოგადოების დამოკიდებულება პოზიტიურია.

2) ქალები მამაკაცებთან შედარებით უფრო დადებითად არიან განწყობილნი სსსმ მოსწავლეთა მიმართ.

3) ინკლუზიური განათლების სფეროში მომუშავე ადამიანები სსსმ მოსწავლეების მიმართ უფრო დადებით დამოკიდებულებას ავლენენ სხვა ადამიანებთან შედარებით.

4) ზოგადად, ჩვეულებრივი ბავშვების მიმართ დამოკიდებულება უფრო მეტად დადებითია, ვიდრე სსსმ მოსწავლეების მიმართ.

ინსტრუქცია:

მოცემული კრიტერიუმების მიხედვით შეაფასეთ სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების მქონე მოსწავლე, რომელსაც აღენიშნება ჩამოთვლილი დარღვევებიდან ერთ-ერთი (ზაზი გაუსვით): ფიზიკური დარღვევა, ინტელექტუალური დარღვევა, სენსორული დარღვევა (სმენა და/ან მხედველობა), მეტყველების დარღვევა, ქცევითი და ემოციური დარღვევა, გრძელვადიანი ჰოსპიტალიზაციის საჭიროება, სირთულეები სოციალური ფაქტორების გამო და ამ მიზეზით ვერ სძლევს ეროვნულ სასწავლო გეგმის მოთხოვნებს.

ემოციური კომპონენტი: (რა გრძნობებს იწვევს თქვენში... (საკვლევი ობიექტის სახელწოდება))

სიძულელი	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	სიყვარული
სევდა	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	აღფრთოვანება
ჯავრი	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	ბედნიერება
დაძაბულობა	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	სიმშვიდე
მოწყენილობა	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	აგზნება
ბრაზი	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	ძალდაუტანელობა
ზიზღი	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	მოწონება
წყენა	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	სიხარული

კოგნიტური კომპონენტი: (როგორ დაახასიათებდით... (საკვლევი ობიექტის სახელწოდება))

გამოსადეგარი	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	სასარგებლო
სუფელი	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	ჭკვიანი
საშიში	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	უკნებელი

თამარ ტუხაშვილი

საზოგადოების დამოკიდებულება სპეციალური საგანმანათლებლო საჭიროების მქონე მოსწავლეთა მიმართ

საზიანო	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	მკურნალი
უმნიშვნელო	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	მნიშვნელოვანი
არასრულყოფილი	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	სრულყოფილი
არაჯანსაღი	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	ჯანსაღი

რესპოდენტმა უნდა უპასუხოს 2 კითხვას, სახელდობრ, მას ევალუება თავისი გრძნობების აღწერა შესასწავლი ობიექტის მიმართ 8 საფეხურიან სკალაზე (ემოციური კომპონენტისთვის).

შემდეგ აფასებს დამახასიათებელ ნიშან-თვისებებს შემდეგი წყვილებით (კოგნიტური კომპონენტისთვის).

დამოკიდებულება, ანუ განწყობა, შედგება სამი კომპონენტისაგან: გონითი (კოგნიტური), ემოციური და ქცევითი (განზრახვა). ემოციური და კოგნიტური კომპონენტების შეუთავსებლობისას ქცევას, როგორც წესი, ემოციური კომპონენტი განსაზღვრავს. მაგალითად, ცოდნა იმისა, რომ მოწვევა მანეა ჯანმრთელობისათვის, არ არის საკმარისი იმისათვის, რომ ადამიანმა მოწვევაზე უარი თქვას.

გარდა ამისა, შეიძლება ცალკე ემოციური და ცალკე კოგნიტური კომპონენტის მაჩვენებლის გამოთვლა. ემოციური კომპონენტის მაჩვენებელი კონკრეტულ სიტუაციაში ქცევის პროგნოზის გაკეთების საშუალებას იძლევა.

კვლევის მონაცემები.

ძირითადი ჯგუფი-ტიპიური წარმომადგენლები:

საშუალო არითმ.-ემოციური კომპონენტისათვის - 4,397241; სტანდ. გადახრა: 0.958611

საშუალო არითმ.-კოგნიტური კომპონენტისათვის - 5,15862; სტანდ. გადახრა: 0.871479

ასაკი ემოციურ და კოგნიტურ კომპონენტებთან არ იძლევა განსხვავებას (კორელაციები სანდო არ არის). სანდოობა დადგინდა t -test-ის საშუალებით. 0.204482 $p > 0.05$

სქესთან განსხვავებულია: ქალები უფრო დადებითად აფასებენ ორივე კომპონენტში, ვიდრე მამაკაცები

ჯგუფი: განათლება ინკლუზიაში:

ძირითადი ჯგუფი:

საშუალო არითმ. ემოციური კომპონენტში - 4.63611

საშუალო არითმ. კოგნიტურ კომპონენტში - 5.877778

სანდო არ არის კორელაცია ასაკსა და განათლებას შორის. (სანდოობა შემოწმდა t -test-ის საშუალებით). ემოციურთან: 0.204482 , კოგნიტურთან - 0.08221

საკონტროლო ჯგუფი:

საშუალო არითმ. ემოციური კომპონენტი - 5.58333

საშუალო არითმ. კოგნიტურ კომპონენტი - 5.97333

ჩვეულებრივი ბავშვების მიმართ დამოკიდებულება უფრო მეტად დადებითია ვიდრე სსსმ მოსწავლეების მიმართ.

ძირითადი და საკონტროლო ჯგუფების შედარება

t-test-ის საშუალებით დადგინდა სანდოობა ძირითად და საკონტროლო ჯგუფებს შორის, განსხვავება სანდოა. ემოციური კომპონენტი - 0.00033; კოგნიტური - 0.002817. (საკონტროლო ჯგუფის მაღალია)

კორელაცია ასაკთან მიმართებაში არც ერთ კომპონენტთან არ არის სანდო: ემოციური: 01666172; კოგნიტური: 0240674

დასკვნები:

* საზოგადოების დამოკიდებულების კოგნიტურ კომპონენტში უფრო მაღალია დადებითი შეფასება, ხოლო ემოციურ კომპონენტში მიახლოებულია ნეიტრალურს;

* ქალები და მამაკაცები არაერთგვაროვნად არიან განწყობილნი სსსმ მოსწავლეთა მიმართ: ქალები უფრო დადებით შეფასებას აძლევენ სსსმ მოსწავლეებს, ვიდრე მამაკაცები, როგორც ემოციური, ასევე კოგნიტური თვალსაზრისით;

* სსსმ მოსწავლის დადებითი დამოკიდებულება კოგნიტურ კომპონენტში უფრო მაღალია ინკლუზიაში კომპეტენტურ პირებთან - განსხვავებით ტიპური სოცუმისგან;

* ზოგადად, ჩვეულებრივი ბავშვები უფრო დადებითად ფასდებიან, ვიდრე სსსმ მოსწავლეები. ინკლუზიაში კომპეტენცია არ განსხვავდება ტიპური ჯგუფისგან: ორივე ჯგუფში პოზიტიურია.

ლიტერატურა

- 1) ინკლუზიური განათლება - გზამკვლევი მასწავლებლებისათვის. ანა ლალიძე, თათია პაჭკორია, მაია ბაგრატიონი, თბილისი, 2009 წ.
- 2) ეროვნული სასწავლო გეგმა.
- 3) ინკლუზიური განათლება მოსწავლე, ოჯახი და სკოლა. თათია პაჭკორია, სალომე მაზმიშვილი, თამუნა კბილცეცხლაშვილი, ქეთევან იაშვილი, მეიკო ჭელიძე.
- 4) საქართველოს კანონი ზოგადი განათლების შესახებ.

Tamar Tukhashvili

Society's attitude towards the students of special needs

Summary

The work reflects the research of society attitude to the special educational needs students. It discusses the specifics of inclusive education in Georgia. Work also refers to the special educational needs students and disabled pupils, and their disorders, needs and services in the school environment.

Given the fact that the special educational needs students' involvement in the educational process, integration and adaptation is one of the priority issues of the government, to continue the research is very important in several aspects, which will help to raise public awareness and general care to create an adaptive environment.

სამართალი

მინდია უგრეხელიძე

ადამიანის უფლებათა უცხოურენოვანი მოკლე იურიდიული ფრაზეოლოგია
ქართული მეცნიერული განმარტების თანხლებით

მინდია უგრეხელიძე

ადამიანის უფლებათა უცხოურენოვანი მოკლე იურიდიული ფრაზეოლოგია ქართული მეცნიერული განმარტების თანხლებით

ზემოთ სათაურით ჟურნალი იწყებს უცხოურენოვანი მოკლე იურიდიული ფრაზეოლოგიის მეცნიერულ განმარტებას ადამიანის უფლებათა სფეროში, რაც სასარგებლოდ და მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია როგორც სტუდენტობისა და მეცნიერი იურისტებისათვის, ისე დარგის პრაქტიკოს მუშაკათათვის, ვისაც ასე თუ ისე უხდება უცხოელებთან და უცხოურ რეალობასთან შემხებლობა. განმარტებისათვის შერჩეული ფორმულებისა და სენტენციების უმეტესობა ლათინურია. შიგადაშიგ განმარტებულია აგრეთვე ინგლისური, გერმანული, ესპანური ან სხვა უცხოურენოვანი გამოთქმები. ეს ბუნებრივია. თავისი კლასიკური ფორმით, განუმოკლებელი სიზუსტითა და სისხარტით, იურიდიული აზროვნება, უპირატესად, რომის სამართალს უნდა უმაღლოდეს; თუმცა, სხვადასხვა დროს, მოვლენათა განვითარების კვალდაკვალ, ხდებოდა მისი შევსება და გამდიდრება, რაც საერთო საკაცობრიო პროგრესით იყო განპირობებული.

ადამიანის უფლებათა მიმართებაში წარმოდგენილია სამართლის განსხვავებული დარგების ფრაზეოლოგია, რომელიც შიდა სამართალსაც განეკუთვნება და, ასევე, საერთაშორისოს; როგორც კერძო, ისე საჯარო სამართალს; როგორც მატერიალურ, ისე საპროცესო დარგებს სამართლისა.

სიტყვანი და მთლიანად ფრაზეოლოგიური მასალა ანბანური წესით არის წარმოდგენილი, რაც საშუალებას იძლევა, თავიდან ავიცილოთ მოსალოდნელი დავა იმის შესახებ, თუ რომელ დარგს უფრო განეკუთვნება ესა თუ ის სენტენცია თუ მაქსიმა; ან კიდევ განვერიდოთ ერთი და იმავე გამოთქმის რამდენიმეჯერ განმეორებას, რაც ვერ მოხერხდებოდა, თუ ლექსიკონი დარგობრივი პრინციპით იქნებოდა შედგენილი.

ნაშრომს საფუძვლად დაედო დიდძალი და მრავალფეროვანი ლიტერატურა, რომლის სრული მოცულობით ჩამოთვლას ამჯერად არ შეუძლებელით.¹ ამასთან, საკუთრივ ქართული განმარტებითი ლექსიკონები ან იშვიათობაა, ან კიდევ იმდენად ნაკლები, ან უხეში შეცდომების შემცველი, რომ ფაქტობრივად დეზორიენტაციას ახდენს მკითხველისა.²

უაღრესად რთულ, ჭირვეულ და საპასუხისმგებლო ამოცანასთან შეჭიდება, გარდა ინტერესისა, იმანაც გამაბედინა, რომ ჯერ კიდევ გასული საუკუნის 60-იან წლებში მივიღე სასარგებლო გამოცდილება ლათინურ იურიდიულ ტერმინოლოგიაზე მუშაობისა, რომელსაც მაშინ საქართველოს

¹ საგამონაკლისოდ დავასახელებთ მარტო ორ მათგანს, რომლებიც არათუ სანიმუშოა, არამედ ლამის იდეალურად არის მიჩნეული. ესენია: The Oxford Companion to Law by David Walker, Clarendon Press – Oxford. 1980; Black's Law Dictionary. Centennial Edition (1891-1991). St. Paul Minn. West Publishing Co, 1991

² იხ. მაგალითად, „ინგლისურ-ქართული იურიდიული განმარტებითი ლექსიკონი“, „იბერეთ-პრესი“, თბ., 2004. გვ.: 192, 206, 275, 280, 283, 321, 373, 433, 475, 547, 615 და სხვ; „განმარტებითი იურიდიული ლექსიკონი“, (Juristisches Fachlexikon) გამომცემელი: Berlinerwissenschaftsverlag“, 2012. გვ.: 52, 57, 143, 284, 329, 396, 423, 445, 573 და სხვ; **ოთარ გამყრელიძე** ტერმინოლოგიური ლექსიკონი მნიშვნელოვანი ხარვეზებით, წიგნში „სისხლის სამართლის მეცნიერება ერთიანი ევროპული განვითარების პროცესში“, 2013.

მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში უშუალოდ უძღვებოდნენ ისეთი ავტორიტეტები, როგორიც იყვნენ იურისტებიდან: პროფესორები **თინათინ წერეთელი**, **დავით ფურცელაძე** და **გივი ჟვანია**; ფილოლოგებიდან ქალბატონი **როგნეტა ღამბაშიძე**, ბატონი **კონა გიგინეიშვილი** და სხვანი.³

მოდევნო 70-იან წლებში ხანმოკლე, მაგრამ ინტენსიური ლექსიკოგრაფიული თანამშრომლობა მომიწია გამოჩენილ მეცნიერ იურისტთან პროფ. ბორის ნიკიფოროვთან, რომელიც მაშინ ამერიკის შეერთებული შტატებისა და კანადის ინსტიტუტში მუშაობდა განყოფილების გამგედ. ამის შემდეგ ჩვენი კონსულტაციები თბილისშიც გაგრძელდა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში მისი შემოქმედებითი მივლინების ფარგლებში. მთელი მისი ოცწლიანი ფასდაუდებელი შრომა 1979 წელს დაგვირგვინდა „ლათინური იურიდიული ფრაზეოლოგიით“, რომელიც „იურიდიულმა ლიტერატურამ“ ლექსიკონად გამოსცა, მაგრამ მეცნიერული განმარტების გარეშე.⁴

საკუთრივ მთარგმნელობითმა და თარგმანების რედაქტორობის გამოცდილებამაც უაღრესად ბევრი შემძინა. ამ მხრივ საგანგებო აღნიშვნის ღირსია აშშ-ის კონსტიტუცია, რომელიც ქართულად წარმატებით თარგმნეს არჩილ კობალაძემ და სანდრო ბარამიძემ.⁵ ასევე მნიშვნელოვანი იყო იმ წიგნზე მუშაობა, რომელიც სამაგალითოდ თარგმნა ბატონმა რევაზ გაჩეჩილაძემ.⁶ „აშშ-ის დამოუკიდებლობის დეკლარაცია“ თავად მომიწია მეთარგმნა და ცალკე გამოეცა,⁷ რასაც კვალში მოჰყვა აშშ-ის კონსტიტუციური სამართლის სახელმძღვანელოს თარგმნა.⁸ თითქმის ოცწლიანი ინტერვალის შემდეგ, ახალი საუკუნის დასაწყისში ისევ აღმოვჩნდი ტერმინოლოგიურ საკითხთა სტიქიაში, როდესაც ფილიპ ლიჩის თარგმანს გავუწიე მეგზურობა ქართულ სამართლებრივ სივრცეში.⁹

დასასრულ, ამ ლექსიკოგრაფიულ ძიებათა კულმინაცია გახდა ადამიანის უფლებათა ევროპულ სასამართლოში ჩემი მუშაობა (1999-2009 წწ.), სადაც 47 ქვეყნის იურისტებთან რეგულარული პრაქტიკული თანამშრომლობა დაუშრეტელი წყარო აღმოჩნდა უცხოურენოვანი იურიდიული ფრაზეოლოგიის შესახებ ცოდნის გამდიდრებისა მიწვივ განახლებადი ინფორმაციით.

ჟურნალის წინამდებარე ნომერში ქვეყნდება შემოთავაზებული ფრაზეოლოგიის სიტყვანი 100 გამოთქმის მოცულობით და მისი პირველი 10 ფრაზეოლოგიური ერთეულის მოკლე მეცნიერული განმარტება.

³იხ: იურიდიული ტერმინოლოგია. შეადგინეს **ჟვანია, ფურცელაძე, წერეთელი**. მთავარი რედაქტორი **თ. წერეთელი**. თბილისი, 1963

⁴ Латинская Юридическая фразеология. Составитель проф: **Никифоров Б. С.**, Москва, „Юридическая литература“, 1979.

⁵ ამერიკის შეერთებული შტატების კონსტიტუცია. რედაქტორი: **მინდია უგრეხელიძე**. თბილისი, 1993

⁶ ამერიკული დემოკრატია. აშშ ხელისუფლება და პოლიტიკური პროცესი. **ჯანდა, ბერი, გოლდმანი**. თარგმანის რედაქტორი: **მინდია უგრეხელიძე**, თბილისი, 1995.

⁷ აშშ დამოუკიდებლობის დეკლარაცია. ინგლისურიდან თარგმნა **მინდია უგრეხელიძე**. „ჯისიაი“, თბილისი, 1997.

⁸ აშშ კონსტიტუცია: კომპრომისის ხელოვნება ანუ მართულთა მმართველობა. მთარგმნელი და რედაქტორი: **მინდია უგრეხელიძე**, „ჯისიაი“, თბილისი, 1997.

⁹ **ფილიპ ლიჩი**. როგორ მივმართოთ ადამიანის უფლებათა ევროპულ სასამართლოს. თარგმანი ინგლისურიდან. მესამე გამოცემა. თბილისი, 2013

სიტყვანი

A	Fascism	Nemo Tenetur Edere Contra Se
Act-of-State Doctrine	Free and Fair Elections	Noningérence
Actio popularis	Friendly Settlement	Non Acusare se Debet
Actus reus		Non Governmental Entity
Ad Hoc	G	Noyau Dur
A fortiori	Grosso Modo	Nullum Crimen Nulla Poena
Amicus curiae		Sine Lege
Amparo	H	
Animus bellingeradi	Hors de Combat	O
Aut Dedere aut Judicare		Ordre Public
	I	Pacta Sunt Servanda
B	In Absentia Trial / Prosecution	Passim
Bis	In Limine Litis	Per Se
Bona Fide(s)	In Loco	Prima Facie
	In Situ	Pro Homine
C	Inter Alia	
Casus Belli	Inter Se / Inter Sese	Q
Casus Foederis	In Toto	Quid Pro Quo
Cautio Judicatum Solis	Ipsa Facto	
Clawback Clause	Ipsa Jure	R
Compatible/Compatibility		Ratio Decidendi
Consideranda	J	Ratio Legis
Contrario (A Contrario)	Judicial Review	Ratione Conditionis
	Juncto	Ratione Loci
D	Jus ad Bellum	Ratione Materiae
De Facto	Jus Cogens	Ratione Personae
De Jure	Jus Depositivum	Ratione Standi
Démarche	Jus in Bello	Ratione Temporis
De Martens Clause	Jus Naturale	Rebus Sic Stantibus
De Plano	Jus Sanguinis	Res Judicata
Domestic Remedy	Jus Soli	Restitutio ad /in Integrum
E	L	S
Effective Remedy	Latu sensu	Sine Qua Non
Equality of Arms	Legitimacy	Si Omnes Clause
Erge omnes	Lex Ferenda / De lege Ferenda	Standard
Ex Aequo et Bono	Lex Gentium	Sui Generis
Ex Gratia Payment /	Lex Lata / de Lege Lata	
Compensation	Lex Specialis	T
Exhaustion of Domestic		Travaux Préparatoires
Remedies	M	
Ex Officio	Memorial	U
Ex Post Facto law	Merits	Ultra Vires
Expressis Verbis	Mutatis Mutandis	
Estoppel		V
	N	Vel Non
F	Nationality	Vis-à-Vis
Fair Trial	Non (or Ne) Bis in Idem	

განმარტებანი

Act-of-State Doctrine. (ინგლ., სიტყვასიტყვით: სახელმწიფო აქტის დოქტრინა) სამართლებრივი დოქტრინა, რომლის მიხედვით, ქმედებანი, განხორციელებული როგორც ქვეყნის სუვერენული უფლებამოსილების ნაწილი, არ მიეწერება ინდივიდებს და, შესაბამისად, ვერ იქნება სასარჩელო მოთხოვნის საგანი სხვა ქვეყანაში ამ ქვეყნის ან მისი აგენტის (წარმომადგენლის) წინააღმდეგ, თუ არ არსებობს დამრღვევი ქვეყნის თანხმობა. ეს გახლავთ გამამართლებელი დოქტრინა, რომელიც ლამობს თავიდან აიცილოს მართლმსაჯულების ჩარევა ურთიერთობაში დაზარალებულ ქვეყანასა და ნაგულებს დამრღვევ ქვეყანას შორის იმით, რომ მოითხოვს უპირატესად დიპლომატიურ და არა სასამართლოსმიერ გადაწყვეტილებას. ამით ხორციელდება სასამართლოს მხრივ დათმობა აღმასრულებელი ხელისუფლების წინაშე საგარეო პოლიტიკის სფეროში. მსგავსი შინაარსისაა ა.შ.შ.-ში ე.წ. „პოლიტიკური საკითხის დოქტრინა“.¹⁰

Actio popularis (ლათინ., სიტყვასიტყვით: ხალხის სარჩელი (საჩივარი)). ფრაზა, რომელიც ჩვეულებრივ გვხვდება ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლოს სისტემაში წერილობითი საჩივრის აღმნიშვნელად, სახელმწიფოს მხრივ პოტენციურ (შესაძლო) დარღვევას რომ შეეხება და ემყარება კანონს, ან რეგულაციას, რომელიც ჯერ არ ყოფილა გამოყენებული. ეს ფრაზა ენათესავება „კოლექტიურ სარჩელს“ (class action), რომელიც აღიძვრება ყველა იმათი სახელით, ვინც შესაძლოა ენება განიცადოს კანონის გამოყენების შედეგად. ცნება გამოიყენება მაშინ, როდესაც კომისია/სასამართლო განიხილავს საქმის მისაღებობის საკითხს იმ მხრივ, არის თუ არა განმცხადებელი/მოსარჩელე უფლების დარღვევის მსხვერპლი. Actio popularis სარჩელები/საჩივრები ჩვეულებრივ მიუღებლად ცხადდება თუ განსჯადობა სადაოა. მიუღებელია ისინი ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენციის სისტემაში, სადაც ყველაზე ხშირად გამოიყენება ხსენებული ტერმინი.

Actus reus (ლათინ., სიტყვასიტყვით: ბრალეული ქმედება). ქცევა, რომლისთვისაც პირმა შეიძლება პასუხი აგოს და დაისაჯოს. ის შეიძლება გამოიხატოს მოქმედებით ან უმოქმედობით ან კიდევ ორთავეს კომბინაციით. იგი წარმოადგენს ერთ ნაწილს დანაშაულებრივი ქმედებისა (Actus reus) და დანაშაულებრივი ფსიქიკური მდგომარეობისა (mens rea). დანაშაულთა უმრავლესობის შემთხვევაში უნდა დადგინდეს, რომ ნავარაუდევ/ნაგულებს პირს ჰქონდა გარკვეული mens rea (ფსიქიკური მდგომარეობა), მაგალითად: განზრახვა ან შეგნება იმისა, რომ ის სჩადის Actus reus-ს (დანაშაულებრივ მოქმედებას ან უმოქმედობას), მაგალითად არამართლზომიერად ეუფლება სხვის ქონებას.

Ad Hoc (ლათინ., სიტყვასიტყვით: საამისოდ). საზოგადოდ ნიშნავს შემდეგს: „ის, რაც განეკუთვნება ოდენ საგანგებო მიზანს ან დროის მონაკვეთს.“

1. **Ad Hoc** სამუშაო ჯგუფი: ორგანიზაციაში შექმნილი დამხმარე, დამატებითი ორგანო, შექმნილი საგანგებოდ, განსაზღვრული მიზნით და არავითარ შემთხვევაში სხვა დანიშნულებით.
2. **Ad Hoc** ტრიბუნალი/სასამართლო: მოსამართლეთა ჯგუფი შექმნილი სამართლებრივი ქეისების განსახილველად და გადასაწყვეტად, რომლებიც განკუთვნილია საგანგებოდ შემოფარგლული საკითხების მოსაგვარებლად. ეს შეიძლება იყოს, მაგალითად, ომის დანაშაული. ნიურნბერგის 1945 წლის საერთაშორისო სამხედრო ტრიბუნალი წარმოადგენდა **Ad Hoc** ტრიბუნალს, რომელიც განიხილავდა მხოლოდ და მხოლოდ ნაცისტური გერმანიის მიერ ჩადენილ საერთაშორისო დანაშაულთ მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში.

¹⁰ გოცირიძე ე. იმპიჩმენტი ამერიკის შეერთებულ შტატებში, „უნივერსალი“, თბილისი, 2013, გვ. 134-151

3. **Ad Hoc** მოსამართლე: თანამდებობაზე საგანგებოდ გამწესებული/გასამწესებელი მოსამართლე, რომელიმე კონკრეტული საქმის განსახილველად ცალკე ან სხვა მოსამართლეთა ჯგუფის შემადგენლობაში.

A fortiori. (ლათინ., სიტყვასიტყვით: მით უმეტეს) ლათინური ზმნისართი/ზმნიზედა, რომელიც გამოიყენება სამტკიცებლად, რომ გარკვეული არგუმენტი ან დებულება უფრო ნაღია უფრო მძლავრი ფაქტების ლოგიკის ძალით. სხვანაირად, ეს შეიძლება ჩამოყალიბდეს ფორმულით: „მით უფრო, კიდევ უფრო მეტი საფუძვლით.“ მაგალითი: თუ ჩვეულებრივი ბომბი იწვევს მოქალაქეთა დაღუპვას, ატომური/წყალბადის ბომბი გაცილებით მეტ მსვერპლს მოიტანს A fortiori.

Amicus curiae (ლათინ., სიტყვასიტყვით: სასამართლოს მეგობარი). პირი ან ადამიანთა ჯგუფი, რომელსაც უფლება არა აქვს მონაწილეობდეს სამართლებრივ პროცედურაში როგორც მხარე, მაგრამ უფლებამოსილია სასამართლოს წარუდგინოს იურიდიული დასაბუთება ან ფაქტობრივი ინფორმაცია მის მიერ განსახილველ საქმეზე/საკითხზე, რაც დაეხმარება სასამართლოს უჩვეულოდ რთული ან სრულიად ახალი საკითხების გაგებაში.

როგორც ცალკე პირი ან ორგანიზაცია, Amicus curiae თავის დასკვნას წარადგენს წერილობითი ფორმით.

საერთაშორისო საქმეებში Amicus curiae შეიძლება მონაწილეობდეს როგორც პირველ, ისე სააპელაციო ინსტანციაში. ამისათვის აუცილებელია სასამართლოს წინასწარი ნებართვა.

მრავლობით რიცხვში ტერმინი გამოიხატება სიტყვებით: Amici curiae.

Amparo (ესპან., სიტყვასიტყვით: დაცვა, დაცულობა, გამართლება). უპირატესად, ტერმინი გამოიყენება დასავლეთ ნახევარსფეროს ესპანურენოვან ქვეყნებში. თავისი შინაარსით ის Habeas Corpus-ის მსგავსი პროცედურაა, რომელიც თავდაპირველად საერთო სამართლის ქვეყნებში ჩაისახა, ჩამოყალიბდა და დამკვიდრდა. ესაა ბრძანება ან პროცესი, რომელიც გამოიყენება იმ კანონების ან ადმინისტრაციული აქტების კონსტიტუციურობის გასასაჩივრებლად, რომლებიც დაკავებს ან პატიმრობას შეეხება. Amparo აიძულებს სახელმწიფოს/ხელისუფლებას, რათა სასამართლოს წარუდგინოს პიროვნება და ამტკიცებინოს/დაადასტურებინოს, რომ მავანის დაკავება თუ დაპატიმრება ან არის კანონიერი და კონსტიტუციური, თუ არადა გაათავისუფლებინოს ის პატიმრობიდან.

Animus bellingeradi (ლათინ., სიტყვასიტყვით: ომის კეთების განწყობა, ფსიქიკური მდგომარეობა). ქვეყნის განზრახულობა (სუბიექტური მდგომარეობა), რომელიც აუცილებელია, რათა ჩაებას და იმყოფებოდეს ომის ოფიციალურ სამართლებრივ მდგომარეობაში. ეს გულისხმობს ოფიციალურ გადაწყვეტილებას, წამოიწყოს ომი სხვა ქვეყნის წინააღმდეგ, რაც პრინციპულად განსხვავდება ბრმა შემთხვევითობის ან ძალადობის უცაბედი, როყიო აქტისაგან.

Aut Dedere aut Judicare (ლათინ., სიტყვასიტყვით: ან გადაეცი ან განსაჯე). საერთაშორისო სისხლის სამართლის პრინციპი, რომელიც გამოიყენება საერთაშორისო დანაშაულის ჩადენაში ეჭვმიტანილის ან მართლმსაჯულებისაგან მიმალვაში მყოფი პირის ექსტრადიციის საკითხთან მიმართებაში. ამ პრინციპის მიხედვით, როდესაც ადამიანი/პირი ეჭვმიტანილია გარკვეული საერთაშორისო დანაშაულის ჩადენაში ერთი რომელიმე ქვეყნის საზღვრებში და ნაპოვია სხვა ქვეყანაში, ამ ქვეყანას აკისრია სამართლებრივი მოვალეობა, ან დააპატიმროს და ბრალდება წარუდგინოს მას, ან კიდევ შეიპყრას და გადასცეს (ექსტრადირებულ ჰყოს) ეს პირი ქვეყანას, რომლის განსჯადიც ის არის. ეს მოვალეობა არაერთი საერთაშორისო ხელშეკრულებითაა დადგენილი, მათ შორის, რომის სტატუტით, წამების საწინააღმდეგო კონვენციითა და სხვა.

Bis (ლათინ., სიტყვასიტყვით: მეორედ, ორჯერ)

1. საზოგადოდ: Bis გამოიყენება რაიმეს ორჯერადობის, განმეორებადობის, განმეორებითობის აღმნიშვნელად. მაგალითად: „სისხლის სამართლის I პალატა Bis“ ან „პალატა №I Bis,“ რაც მიუთითებს სისხლის სამართლის დამატებით პალატაზე,

რომელიც წარმოიშვა ერთი პალატის ორად გაყოფის შედეგად და მივიღეთ „სისხლის სამართლის პალატა №1“ და „სისხლის სამართლის პალატა №1 Bis“.

2. ხელშეკრულების პროექტის მუხლებით ლათინური ნუმერაციული ზმნიზება, რომელიც გამოიყენება გარკვეული შემოთავაზებული მუხლების სახელდებისათვის. საერთაშორისო ინსტრუმენტის პროექტირების პროცესში ზშირად სხვადასხვა მხარე განსახილველად წარმოადგენს მუხლების განსხვავებულ პროექტებს ან ფორმულირებებს. თითოეულ მათგანს ლათინურად ენიჭება თანმიმდევრული სახელწოდება ციფრებში. მეორედ შემოთავაზებულ პროექტს ეძლევა სახელწოდება „Bis“; მაგალითად, „მუხლი 5 Bis.“ ამის შემდგომ შემოთავაზებული იმავე მუხლის პროექტი აღინიშნება ლათინური სიტყვით „ter“ (მესამე). შემდეგი იქნება „quater“ (მეოთხე) და ა.შ... ხელშეკრულების პროექტის შემდგომი ქვეყნები მოითხოვდნენ და მოილაპარაკებენ, თუ რომელი წინადადება დაედოს საფუძვლად ხელშეკრულების ავთენტურ ტექსტს. ეს შესაძლებელს ხდის შემოთავაზებულ წინადადებათა იდენტიფიკაციას და აადვილებს კორექტულობის დაცვით შეთანხმების მიღწევას.

3. Ne bis in idem - იხ. ქვემოთ ანბანურ რიგში.

Bona Fide(s) (ლათინ., სიტყვასიტყვით: კეთილსინდისიერად). არსებითი სახელის სახით Bona Fide(s) გამოიყენება ფსიქიკური განწყობის აღმნიშვნელად, რომელსაც ამჟღავნებს ცალკეული პირი, ადამიანთა ჯგუფი ან სახელმწიფო, როდესაც მოქმედებენ მორალურად/ეთიკურად კორექტული ფორმით, იღწვიან რა სასურველი შედეგის მისაღწევად. იმავდროულად, ის აღნიშნავს/გულისხმობს გულწრფელობას, პატიოსნებას და წესიერებას ურთიერთობაში. Bona Fide(s) გახლავთ საერთაშორისო სამართლისა და საერთაშორისო ურთიერთობის პრინციპი, რომლის მეშვეობით სახელმწიფო მოქმედებს საერთაშორისო თემობისა და იმ სახელმწიფოს საფუძვლიანი მოლოდინების შესაბამისად, ვისთანაც ის ურთიერთობს. სხვა სიტყვებით, ეს ნიშნავს გულლია სტილსა და მანერას, რომელიც ემსახურება მშვიდობას, სტაბილურობასა და ჰარმონიას საერთაშორისო ურთიერთობებში.

ზედსართავ სახელად გამოყენებისას Bona Fide(s) ნიშნავს „კეთილსინდისიერად, ცულუტობის, მოტყუებისა და ეშმაკობის გარეშე,“ ანუ, იმის გაცხადებას, რაც ნაღლია და დადასტურებადი.

Mindia Ugrekhelidze

Human Rights in Foreign-language Phraseology in Brief Accompanied by Georgian Definitions

Summary

The work was born out of past years of experience as a student and a professor of international and comparative human rights law in both – Georgia and abroad. When I began to study this field I hardly understood definitions of words and terms, leaving me with serious gaps in my knowledge or with misunderstandings. So I became convinced of the value of defining terms for students so that they should understand the texts and lectures they would subsequently seek to digest, analyze and understand. The results were clear and positive.

I observed inability of Georgian students to relate the terms they had learned in their native language with the equivalent terms in English and Spanish; For example, *Amparo* and *Habeas Corpus*. Once they learned the meaning of the English term, they could relate it to what they had learned in their

own language. And thus, were better able to understand the subject matter in English, in other foreign languages and in their mother tongue.

I hope that using this work will help students to maximize their understanding of the subject and minimize any misunderstandings.

The work defines terms commonly found in human rights discourse primarily in the legal and political realms.

Some of the terms defined are not specific to human rights, such as *Mutatis Mutandis*. Although these words have no special meaning or nuance in relation to human rights, they nonetheless appear in the literature and discourse of human rights with frequency, and often without definition.

Terms are listed in alphabetical order.

When a word has several different meanings, depending on the context, the different meanings will be numbered.

A Solidus (/) between words means „and/or“

Some of the terms defined in the work are in fact acronyms.

Words in italics are foreign-language words, usually Latin, French, English or Spanish. Such terms will be followed by the literal meaning of the term or phrase in brackets, for example, „Erge omnes [Latin, lit.: toward everyone/all]“. This is done to give the best sense of the literal meaning of the term in hopes that it may aid in understanding the meaning in the human rights context .

There is no single, established, official scholarly source of definitions of human rights phraseology. The following definitions are not intended as officially or legally authoritative ones. These definitions are for academic purposes solely.

დიდი მემკვიდრეობა

ლაურა გრიგოლაშვილი

კორნელი კეკელიძე – დედაბოძი პირველი ქართული უნივერსიტეტისა

ნანა დანელია

აკაკი შანიძე - ცხოვრება და მოღვაწეობა

ლაურა გრიგოლაშვილი

კორნელი კეკელიძე – დედაბობი პირველი ქართული უნივერსიტეტისა

ჩვენმა თაობამ კორნელი კეკელიძე შუახანს გადაცილებული გაიცნო. ეს იყო გასული საუკუნის 60-იანი წლები. სტუდენტები მას დედა-უნივერსიტეტის I კორპუსში, ისტორიულ I კორპუსში მოვკრავდით ხოლმე თვალს, როცა მოვარდისფრო მარმარილოს კიბეს დინჯად აუყვებოდა და მიეშურებოდა თავისი კათედრისკენ.

ამ დროს კორნელი კეკელიძე ბიბლიური მხცით იყო დამშვენებული, ოქროშერეული თმა-წვერი ჰქონდა, პატრიარქის იერსახით გამოირჩეოდა. მეჩვენებოდა, რომ მისი სასაუბრო ინტონაცია, ხმის ვიბრაცია ნათესაური იყო აკაკი წერეთლის ხმის ჟღერადობისა, რადიო-ჩანაწერების მეშვეობით რომ არის შემონახული დღემდე. ეს ხმა თითქოს XIX საუკუნის ქართველ „ოლიმპიელებთან“ გვაახლოვებდა, რაღაც კავშირი მყარდებოდა ჩვენს საუკუნესა და გარდასულ დროთა შორის.

კორნელი კეკელიძე 1879 წელს დაიბადა ქვემო იმერეთში, სოფელ ტობანიერში. მისი წინაპრები გურიის მაღალმთიანი სოფლიდან, ზოტიდან იყვნენ. 1800 წ. მღვდელი მარკოზ იესეს ძე კეკელიძე (წინაპარი კორნელი კეკელიძისა) ქვემო იმერეთში გაუმწესებიათ სამოღვაწეოდ. იგი თავისი მეუღლით საცხოვრებლად ტობანიერში დასახლებულა. ასე რომ, გურული კეკელიძეები და ქვემოიმერელი მათი განაყოფი კეკელიძეები ერთი მოდგმა ყოფილან, რომელთაგან თურმე არაერთი კეკელიძე მე-19 საუკუნეში და მე-20 საუკუნის დასაწყისშიც მღვდლისა თუ დიაკონის პატივს ატარებდა. კორნელი კეკელიძის მამაც – სამსონ კეკელიძე – წინაპართა გზას გაჰყვოლია. თვით კორნელი კეკელიძე და მისი ძმა – სევერიანე თავდაპირველად მღვდლები იყვნენ. დღემდე ეს ძვირფასი ბიოგრაფიული დეტალები იჩქმალბოდა, ახლაც ინერციით თითქოს გრძელდება ეს ტენდენცია. დიდი-დიდი მიაწინდონ, რომ კორნელის მამა მედავითნე იყო. ამ უგუნური ტაბუირებით ჩრდილში ექცეოდა კეკელიძეთა საგვარეულოს გენეტიკური მიდრეკილება განათლებისაკენ, სულიერებისაკენ. თუმცა ამ ბიოგრაფიულ „დამღას“ როცა დასჭირდებოდათ, მაშინ შეახსენებდნენ ხოლმე კორნელი კეკელიძესა და მისი სანათესაოს წარმომადგენლებს. ამ თემას ცოტა ქვემოთ შევხებით.

სიცოცხლის ბოლო წლებში, როგორც ამას კორნელი კეკელიძის ძმისშვილი მიხეილ კეკელიძე¹ იხსენებს, ბატონი კორნელი ძალიან დაინტერესებულა თავისი გვარის წარმომავლობით. ჩვენ აშოტ კეკელას ჩამომავლები ვართო, – ღიმილით იტყოდა ხოლმე და რაღაც საბუთებს ეძებდაო. სოლომონ ყუბანეიშვილისთვისაც² დაუვალებია, სოფელში მცხოვრები ხანდაზმული ნათესავებისაგან ჩაეწერა, რაც კი რამ იცოდნენ ამის თაობაზე.

რაც შეეხება აშოტ კეკელას, განმარტავენ, რომ ის IX საუკუნეში მოღვაწეობდა. ყოფილა ბაგრატიონთა შტოს წარმომადგენელი, აშოტ I კურაპალატის ძის, ადარნასეს, ერთ-ერთი შვილი, მამა – გურგენ კურაპალატისა და სუმბატ არტანუჯელი ანთიპატრიკისა. ზედსახელი „კეკელა“ ნიშნავსო ლამაზს, მშვენიერს.

¹ მიხეილ კეკელიძე – კორნელი კეკელიძის ძმისშვილი, საქართველოს დამსახურებული ჟურნალისტი, მწერალი, (იხ. მისი წერილი: შეხვედრები კორნელი კეკელიძესთან, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, 2011 წ. №9-10. ტექსტი მოამზადეს და კომენტარები დაურთეს შალვა კინწურაშვილმა და თამარ ციციშვილმა).

ამ დარბაისელ, მრავალ განსაცდელგამოვლილ ადამიანს პირადად შეხვედრივარ აკად. ვასილ ჩანტლაძის ოჯახში და მეც მომისმენია მისი საუბარი კორნელი კეკელიძის შესახებ.

² სოლომონ ყუბანეიშვილი – კორნელი კეკელიძის დისშვილი. ფილოლოგი, პროფესორი, მეცნიერების დამსახურებული მოღვაწე. მისი შედგენილია „ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია“, ტ. I (1947), ტ. II (1949), რედაქტორი კორნელი კეკელიძე. ამ ქრესტომათიებმა, რომელთაც ახლავთ საგულისხმო მიმოხილვანი მწერალთა მოღვაწეობისა და შესაბამისი ეპოქების შესახებ და აღჭურვილია ძველი ქართული ენის ლექსიკონით (შემდგენელი მ. ჭაბაშვილი), ახალგაზრდობას ძველი ქართული მწერლობის შესწავლაში დიდ სამსახურს უწევდა.

კ. კეკელიძის მშობლები თურმე ხელმოკლედ ცხოვრობდნენ. ბატონი კორნელი იხსენებს: ჭადით და ყველით ვიყავი გაზრდილი, წულაში წყალიც შემდიოდაო... მშობლები თავიდანვე ძალიან მოწადინებულნი ყოფილან, შვილებისთვის კარგი აღზრდა მიეცათ. დედა – თებროლე უშვერიძე ღვთისწიერი ქალი ყოფილა, კარგი მეოჯახე, მზრუნველი ადამიანი. კორნელი კეკელიძის მამის დასახასიათებლად კი ერთ ეპიზოდს მოვიხმობ: სამების ძველი ეკლესიის სიძველეთა აღსაწერად იქაურობას ექვთიმე თაყაიშვილი სწევია. მამამისი შესწენია კორნელის, „წადი, ინახულებ ის დიდი კაცი, გაიცანი და შინაც მოიპტიჟეო“. უნდა ითქვას, რომ ექვთიმე თაყაიშვილის ყადრი იმ დროს კი არა, მაშინაც, როცა ის საქართველოს „მეჭურჭლეთუხუცესად“ მიიწინიეს, როცა ექვთიმე მართლის საპატიო წოდება მიანიჭეს, არამცთუ ტობანიერში, თბილისშიც ბევრმა არ იცოდა მისი ფასი.

მრავლისმთქმელია კორნელი კეკელიძის მშობლების საფლავზე – ტობანიერის სამების ეკლესიის ეზოს შესასვლელთან დასვენებული სამსონ და თებროლე კეკელიძეების ეპიტაფიათა ბოლოში გვიან ამოტვიფრული წარწერა: მადლიერი შვილი – კორნელი კეკელიძე. მშობელთა მიმართ ამგვარად გამოხატული ქედმოდრეკა ბევრს გვეუბნება მშობლებზეც და მათ სახელოვან შვილზეც.

კორნელი კეკელიძემ დაწყებითი განათლება ოჯახში მიიღო. 1886 წ. ქუთაისის ოთხკლასიან სასულიერო სასწავლებელში შეიყვანეს. მამა საზრდოს თურმე სახლიდან უზიდავდა, რაც მძიმე ტვირთად აწვა ოჯახს. სკოლის ინსპექტორმა ივანე გაფრინდაშვილმა (პოეტ ვალერიან გაფრინდაშვილის მამამ) გულისხმიერება გამოიჩინა და კ. კეკელიძე სასწავლებლის ინტერნატში უფასოდ ჩაარიცხინა.

1893 წ. კორნელი კეკელიძეს წარჩინებით დაუმთავრებია ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელი და იმავე წელს სემინარიაში სწავლის გასაგრძელებლად მამას თბილისში წაუყვანია. პანსიონში, სადაც სასწავლებელში ჩარიცხული ახალგაზრდები უნდა დაბინავებულიყვნენ, ყველა ადგილი დაკავებული აღმოჩნდა. კორნელი სასწავლებლის მიღმა რჩებოდა, მაგრამ სემინარიის ინსპექტორს (იანოიკეს) ცრემლმორეული ბიჭი დაუნახავს, დახმარება და კორნელი სემინარიაში ჩაურიცხავთ. აქაც მას თავი გამოუჩენია, როგორც ნიჭიერსა და გულმოდგინე მოსწავლეს. სემინარიაში მას თედო ჟორდანიას ყურადღებაც მიუპყრია. მასწავლებელსა და მოწაფეს შორის გულითადი და ძალიან ფაქიზი ურთიერთობა ჩამოყალიბებულა, რაც მათ ბოლომდე გაჰყოლიათ. საყურადღებოა თ. ჟორდანიას მიერ ადრევე გამოთქმული სიტყვები: მე მახარებს და მაცოცხლებს ის, რომ ჩვენს მწერლობას ბუმბერაზი მეძიებელი გამოუჩნდა და ეს გმირი ჩემი ნამოწაფარია.

კორნელი კეკელიძეს 1896 წელს გარდაცვლია დედა, ორი წლის შემდეგ მამითაც დაობლებულა. მას მზრუნველობას უფროსი დის ქმარი ამფილოქე ცინცაძე უწევდა, ვისი მეშვეობითაც კ. კეკელიძეს ადრეიდანვე დაუმყარებია გულითადი ურთიერთობა საქართველოს პატრიარქთან, კალისტრატე ცინცაძესთან.

სემინარიის დამთავრების შემდეგ კორნელი კეკელიძე პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე აპირებდა სწავლის გაგრძელებას, სადაც იმჟამად აღ. ცაგარელი და ნიკო მარი მოღვაწეობდნენ. ეს კერა სამართლიანად იყო აღიარებული კავკასიოლოგიის ცენტრად. ხელმოკლეობის გამო კ. კეკელიძის მიზანს აღსრულება არ ეწერა.

საბედნიეროდ, კორნელი კეკელიძის ცხოვრების გზაზე სხვა პერსპექტივა გამოჩნდა. მას, როგორც წარჩინებულ კურსდამთავრებულს, სემინარია დაეხმარა და სახელმწიფო ხარჯზე სწავლის გაგრძელების უფლება მისცა კიევის სასულიერო აკადემიაში. კორნელი მკაცრი გამოცდების ჩაბარების შემდეგ 1900 წ. კიევის განთქმული სასულიერო აკადემიის (სიტყვიერების განყოფილების) სტუდენტი გახდა.

კიევის სასულიერო აკადემიას განსაკუთრებული წვლილი ჰქონდა შეტანილი ლიტურგიკის, როგორც მეცნიერების ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში. ამ აკადემიის პროფესორმა, აღიარებულმა ბიზანტინისტმა ა. დმიტრიევსკიმ შექმნა სკოლა, რომელმაც საფუძველი ჩაუყარა დარგთა დარგის –

ლიტურგიკის ჩამოყალიბებასა და შესწავლას. ამ სკოლაში გამოიწეროთ კ. კეკელიძე, როგორც მეცნიერი-ლიტურგისტი. საგულისხმოა ისიც, რომ მას სწორედ პროფ. ა. დმიტრიევსკიმ ურჩია სადიპლომო თემად ქართულ სიძველეთსაცავებში დაცული ლიტურგიკული ძეგლები შეერჩია. კ. კეკელიძემ ბრწყინვალედ გაართვა თავი ამოცანას და დასაცავად წარადგინა სოლიდური ნაშრომი: „Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное назначение“, რომელიც 822 გვერდისგან შედგებოდა. შრომამ არაჩვეულებრივად მაღალი შეფასება დაიმსახურა. რეცენზენტებმა (პროფ. ა. დმიტრიევსკი და ა. გლაგოლევი) უყოყმანოდ აღიარეს კ. კეკელიძის ნაშრომის განსაკუთრებული ღირებულება, დიპლომანტი დააჯილდოვეს ფულადი პრემიით. აკადემიის საბჭოს დადგენილებით მისი პროფესიონალიზმის მოსამზადებლად დატოვებაც გადაწყდა, რაც იშვიათი გამონაკლისი იყო აკადემიის ისტორიაში. კ. კეკელიძე პირველი ქართველი ახალგაზრდა ყოფილა, ვისაც სტიპენდიანტის პატივი რეგებია.

გაფართოებული სამაგისტრო ნაშრომი – Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах - წარდგენილი იქნა სამაგისტრო ხარისხის მოსაპოვებლად. ნაშრომმა ბრწყინვალე შეფასება დაიმსახურა. „ეს იყო პირველი შემთხვევა რუსეთის აკადემიაში, როდესაც სამაგისტრო დისერტაციას იცავდა ქართველი კაცი ქართულ თემაზე“, – შენიშნავს აკად. ალ. ბარამიძე, რომელსაც კ. კეკელიძეზე ვრცელი მონოგრაფიული გამოკვლევა აქვს გამოქვეყნებული. რაც მთავარია, ა. დმიტრიევსკის შეფასებით: „თავმოყრილი მასალის სიუხვითა და მეცნიერულ მონაცემთა სიანხლით ეს იქნება ლიტურგიკული მეცნიერების ძვირფასი განძი და იგი გახდება ლიტურგისტთა სამაგიდო წიგნად“. უყოყმანოდ უნდა ითქვას, ეს მართლაც ასე მოხდა.

დიდი აღიარება მოიპოვა კ. კეკელიძის მიერ 1912 წ. გამოცემულმა უმნიშვნელოვანესმა ძეგლმა – Иерусалимский Канонарь VII века (грузинская версия). ა. დმიტრიევსკი, ი. კარაბინოვი, პ. პეტერსი, ნ. მარი, თ. ჟორდანია ერთხმად აღნიშნავენ მის დიდ მეცნიერულ ღირებულებას. ა. დმიტრიევსკიმ ეს წიგნი თავისი მნიშვნელობით გაუტოლა გ. გამურინის მიერ აღმოჩენილ და 1877 წ. გამოქვეყნებულ ძეგლს – „Pepagianalio ad loca Sancta“, ნ. მარის წარდგინებით რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ კ. კეკელიძე მ. ახმატოვის სახელობის პრემიით დააჯილდოვა (ა. ბარამიძე).

ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ინტერესი ქართული ლექციონარისადმი დღემდე არ განელებულა. პირიქით, მას შემდეგ, რაც ღვთისმსახურების იერუსალიმურ წესს აღმოსავლური და დასავლური ეკლესიების ღვთისმსახურების ჩამოყალიბებაში დიდი მნიშვნელობა მიანიჭეს, უნიკალურმა ქართულმა წყაროებმა კიდევ უფრო მეტი ღირებულება შეიძინეს. ამის დასტურია ა. რენეს, ბ. უტიეს, მ. თარხნიშვილის, ე. მეტრეველის გამოკვლევები, სადაც კ. კეკელიძის კვლევა-ძიების გათვალისწინებით ახალი საკითხებია წამოჭრილი (ლ. გრიგოლაშვილი. გვ. 43).

1912 წელსვე კ. კეკელიძემ გამოაქვეყნა ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის აგრეთვე ძალზე მნიშვნელოვანი ძეგლი – „Древнегрузинский Архиратикон“.

ამ წიგნსაც დიდი გამოხმაურება მოჰყვა. მას აღფრთოვანებული წერილი უძღვნა ნ. მარმა. ნაშრომი ითარგმნა ინგლისურად (The Georgian version of the Liturgy of Saint-gones by Fred Conybeare and Ol. Wardrop. Paris, 1915). ინგლისელ არმენისტს, დოქტორ კონიბიერს არაერთგზის მიუმართავს კ. კეკელიძისთვის, რათა მისთვის ქართული დედანიც მიეწოდებინა.

კორნელი კეკელიძემ მეცნიერებას კიდევ ერთი სენსაციური აღმოჩენა შესთავაზა. მან გელათის სრულიად შეუსწავლელ ხელნაწერთა უძველეს კოლექციაში³ მიაკვლია, შეისწავლა და ფუძემდებლური დასკვნები გამოიტანა ბიზანტიური მწერლობის უმნიშვნელოვანესი დარგის – მეტაფრასტიკის შესახებ. მისმა ნაშრომმა „Симеон Метафраст по грузинским источникам (Труды Киевской Духовной Академии, 1910, февраль)“ შეავსო ბიზანტიური მწერლობის მნიშვნელოვანი

³ კ. კეკელიძეს ეკუთვნის გელათის ხელნაწერთა პირველი ვრცელი აღწერილობა.

ხარვეზი. აკად. ვ. ლატიშევმა მიიჩნია, რომ ეს იყო „своего рода откровение в истории средневековой византийской письменности“.

ერთი სიტყვით, კ. კეკელიძემ ტრიუმფალური ნაბიჯებით შეაღო მეცნიერების კარი... მას ჯერ კიდევ 1908 წ. შესთავაზეს კიევის აკადემიაში ა. დმიტრიევსკის კათედრა (პროფესორი პეტერბურგში გადასულა სამოღვაწეოდ), მაგრამ ბატონ კორნელის უარი უთქვამს, რადგან თავის სამოღვაწეო ასპარეზად საქართველოს და ქართულ სიძველეთსაცავებს მიიჩნევდა.

კ. კეკელიძეს დიდი იმედით შეჰყურებდა პეტერბურგის სახელოვან ორიენტალისტთა წრე. ა. დმიტრიევსკის კ. კეკელიძისთვის მიუწერია: „Март в восторге от Ваших научных трудов и главное от Вашего метода“.

ნ. მარს კ. კეკელიძისთვის კიდევ შეუთავაზებია ქართული ენის დიდი აკადემიური ლექსიკონის შედგენაში მონაწილეობის მიღება, რასაც დასთანხმებია ახალგაზრდა მეცნიერი და თავის სამშობლოში შესდგომია სამეცნიერო ღვაწას.

როგორც ალ. ბარამიძე შენიშნავს: „თავისი გამოკვლევებითა და გამოცემებით კ. კეკელიძემ მალე მოიხვეჭა მოწინავე მეცნიერის სახელი. მასთან ცხოველი საქმიანი მიმოწერა გააჩაღა რუსეთისა და საზღვარგარეთის მრავალმა ცნობილმა მეცნიერმა, მათ შორის, აკადემიკოსმა ვ. ლატიშევმა, პ. პეტერსმა, რ. გუსენმა, ფ. კონიბერიმ, ა. ბაუმშტარკმა და სხვ. კ. კეკელიძის ნაშრომებმა ბევრ საზღვარგარეთელ მეცნიერს აღუძრა ინტერესი ქართული მწიგნობრული წყაროებისადმი“ (ბარამიძე, გვ. 17).

1905 წ. კ. კეკელიძე ბრუნდება სამშობლოში. ამავე წელს ქუთაისის ქალთა სასულიერო სასწავლებელში მასწავლებლად იწყებს მუშაობას. 1906 წ. თბილისში გადმოდის. მას ეპარქიული ქალთა სასწავლებლის პედაგოგიური ნაწილის გამგედ ნიშნავენ. კ. კეკელიძემ ათი წელი დაყო ამ სასწავლებელში და მას სრულიად ახალი მნიშვნელობა შესძინა: ის ნამდვილ ეროვნულ სასწავლებლად გადააქცია. გაზეთ „საქართველოში“ (1916 წ. №226) კორნელი კეკელიძის ღვაწლის შემფასებლებმა აღტაცება ასე გამოხატეს: „კორნელი კეკელიძის მიერ გაკეთებული საქმე არ უნდა ჩაიფუშოს... ქართლ-კახეთის ეპარქიის დედათა სასწავლებლის ხელმძღვანელი უნდა იყოს ქართველი, ქართველი არა მარტო გვართ, არამედ სულითაც“.

1916 წ. კ. კეკელიძე დაინიშნა თბილისის სასულიერო სემინარიის რექტორად. ეს პირველი შემთხვევა ყოფილა XVIII საუკუნის შემდეგ, როცა ჩვენი ქვეყნის ასეთ მნიშვნელოვან სასწავლო დაწესებულებას სათავეში ჩასდგომია ქართველი კაცი. მისთვის ახალი თანამდებობა ასე მიულოცავთ: „გილოცავთ არა რექტორობას, არამედ იმას, რომ თქვენ გაარღვიეთ ქართველთაღმე უნდობლობის კრეტსამბელი“. სხვათა შორის, ცოტა ხანში სემინარიის სტუდენტებს ამბობება მოუწყვიათ. შოვინისტი რუსი პედაგოგების დათხოვნა მოუთხოვიათ, სემინარიის გაქართულება სდომებიათ. ახალგაზრდა რექტორი სტუდენტების მხარეს ყოფილა, რაც შეუმჩნეველი არ დარჩენიათ და სინოდის ბრძანებით კ. კეკელიძე რექტორობიდან კიდევ გადაუყენებიათ. ბრძოლამ თავისი შედეგი მაინც გამოიღო: 1917 წ. სემინარია ქართულად გადააკეთეს. კ. კეკელიძემაც დაიბრუნა თავისი უფლებები. ის სემინარიას სათავეში ედგა 1916-1921 წლებში. კ. კეკელიძე სემინარიის ბოლო რექტორი აღმოჩნდა.

როგორი ბიოგრაფიით შეხვდა კ. კეკელიძე თებერვლისა თუ ოქტომბრის რევოლუციებს, საქართველოს გასაბჭოებას? ამ დროისათვის იგი სასულიერო აკადემიის კურსდამთავრებულია, სასულიერო სემინარიის რექტორია, მედავითნის შვილი, თავად დეკანოზყოფილი, აღიარებული მკვლევარი სასულიერო მწერლობისა. ეს პროფილი სრულიად მიუღებელი იყო ახალი იდეოლოგიის მესვეურთათვის.

კ. კეკელიძეს ერთი სერიოზული „დამლაც“ მოჰყვებოდა. ცნობილია, რომ მისი უწმინდესობა და უნეტარესობა ამბროსი ხელაია, სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი და მცხეთა-თბილისის მთავარეპისკოპოსი ქართული მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის

აღდგენისათვის დაუცხრომელი მებრძოლი იყო. მან 1922 წლის 17 თებერვალს მიმართვა გაუგზავნა გენუის მსოფლიო სამშვიდობო კონფერენციას, ის დასაბუთებულად მოითხოვდა კანონიერი უფლებების აღდგენას, ჩვენი ეკლესიისათვის ავტოკეფალიის (დამოუკიდებლობის) აღდგენას. მის თანამებრძოლად მოიაზრებოდა კ. კეკელიძე. მიხეილ კეკელიძე მოგვითხრობს: ერთხელ ბიძაჩემისგან (კ. კეკელიძისგან) შევიტყვე, 1919 წ. გენუის კონფერენციაზე გაგზავნილი საქართველოს მემორანდუმი ჩემი დაწერილიყო. მე გადავეცი კათალიკოს ამბროსის, მასთან შეთანხმებული ვიყავი. იმან კი გადასცა ინგილო ივანიცკის, რომელიც იურისტი, მთარგმნელი და საზოგადო მოღვაწე ყოფილა. მიმართვა უთარგმნიათ და გამოუქვეყნებიათ რამდენიმე ენაზე, რასაც, ბუნებრივია, დიდი გამოხმაურება მოჰყოლია (მ. კეკელიძე, გვ. 59).

უნდა გავიხსენოთ ერთი „პატარა“ დეტალიც. თბილისის სასულიერო სემინარიაში თურმე კ. კეკელიძესთან ერთად სწავლობდა სოსო ჯულაშვილი. მ. კეკელიძე გადმოგვცემს ბატონი კორნელის ნაამბობს: „ჯულაშვილთან სემინარიაში ერთ ხანს კარგი დამოკიდებულება მქონდა. ის უნიჭო არ იყო, მაგრამ თავიდანვე ემჩნეოდა, რომ ამხანაგებში პირველობას ჩემულობდა, თქვენი თაობა რომ იტყოდა ახლა, ყოჩობდა. ერთ დღეს, – განაგრძობს კ. კეკელიძე, – დიდი დასვენების დროს კლასში დავრჩი, გარეთ არ გავსულვარ, რომელიღაც ბიბლიისოდენა წმინდანთა წიგნს ვკითხულობდი. უცებ ოთახში შემოვარდა ჯულაშვილი, ორი ბიჭი ახლდა. მოვარდა ჩემთან და მეუბნება: აქ მართლაც რომ ზიხარ ბაიყუშივით, მაგის კითხვას ეს წიგნი წაიკითხო, სჯობიაო და წიგნი ცხვირთან მომიტანა. ბოკლის „ცივილიზაციის ისტორია“ იყო⁴. მე ვუთხარი ეგ წიგნი შენზე ადრე მაქვს წაკითხული-მეთქი. კიდევ წაიკითხე და უკეთ გაიგებო. დაპირისპირება ჩხუბში გადაზრდილა. ჯულაშვილს, კარებიდან გასულს კორნელისთვის მიუძახებია: მე შენ ამას არ შეგარჩენო. „ასე იყო საქმე – იხსენებს კორნელი კეკელიძე, ჯერჯერობით, შემრჩა, არ გავხსენებია. და რომ არ გავახსენდი, ამისი ბერიას დიდი მადლობელი ვარ“. თურმე კ. კეკელიძის ლიტერატურის ისტორიის ორივე ტომი უმაღლეს სახელმწიფო ჯილდოზე – სტალინურ პრემიაზე წარუდგენიათ. ბერიას უთქვამს: ესლა გვაკლდა ახლა, მღვდელსაც პრემია მიეცეთო. რომ წარედგინათ, დასძენს კ. კეკელიძე – სტალინი ნახავდა, ჩვენს დაპირისპირებას გაიხსენებდა და რა ვიცი, როგორ მომექცეოდა.

დადგა ახალი ხანა და დაიწყო კიდევ კ. კეკელიძის რეპრესიები. ჯერ ერთი, მას საჭირო დროს შეახსენებდნენ ხოლმე დეკანოზობას. კ. კეკელიძეს ერთხელ კიდევ უთქვამს: მღვდელი ვიყავი, ქურდი ხომ არაო. თუმცა ალბათ ისიც კარგად იცოდა, რომ „ისინი“ ქურდულ სამყაროსთან უფრო ადვილად პოულობდნენ საერთო ენას, ვიდრე სამღვდელოებასთან.

კ. კეკელიძეს ბრალად ისიც ედებოდა, რომ დაინტერესებული იყო სასულიერო მწერლობით. იგი ისევ მიხეილ კეკელიძესთან საუბარში იხსენებს: „ღმერთო, რა საშინელი დღეები იყო! ერთ დღეს უნივერსიტეტში თავს დამესხა მსუბუქი კავალერია და მიბრძანებდნენ, ამის შემდეგ მღვდლებსა და წმინდანებზე წერას თავი გაანებე, პროლეტარულ მწერლებზე წერე. იქნებ შენ პროლეტარული სახელმწიფო და პროლეტარული მწერლობა არ მოგწონს, ამაზე გვიპასუხეო“⁵. არაფერია გასაკვირი, უმეცრებასაც არა აქვს საზღვრები!

კ. კეკელიძემ რეჟიმის პირველი უღმრთო დარტყმა 1924 წ. მიიღო. მიხეილ კეკელიძე მოგვითხრობს: „საქართველოში 1924 წლის აგვისტოს მოვლენების დროს სოციალ-ფედერალისტების გაზეთი „ტრიბუნა“ თავის მკითხველებს აუწყებს, რომ თბილისში, პლეხანოვის პროსპექტზე, ცნობილი მეცნიერისა და პედაგოგის კორნელი კეკელიძის ბინაში, მისმა ვაჟიშვილმა ალექსიმ თავის ამხანაგებთან – მიხეილ და შალვა ჭიჭინაძეებთან და ალექსანდრე ბოკერიასთან ერთად ფანჯრიდან გადმოყარა მათ დასაჭერად მისული ჩეკისტები. კორნელი კეკელიძის უფროსი

⁴ თომას ბოკლი (1821-1862), ინგლისელი ისტორიკოსი და სოციოლოგი.

⁵ თურმე ამ თავდასხმის დროს ვილაცას ფოტოსურათი გადაუღია. მაგიდასთან ზის კორნელი, მაღლა იყურება. მას კი 6-7 კავალერიისტი ახვევია. ეს ფოტოსურათი, – იხსენებს მიხეილ კეკელიძე, ჩემს დას ჰქონდა. ბოლოს ჩემს ქალაქში ინახებოდა. სამწუხაროდ, გამებნა და ვეღარ მივაგენით“. ისტორიული მნიშვნელობის ეს ფოტო დაკარგულა.

ვაჟი, 18 წლის ალექსი იმ ქართველი ახალგაზრდების ჯგუფში შედიოდა, რომლებიც თბილისში აჯანყების დაწყების ნიშანს ელოდნენ, მაგრამ არ გაუმართლათ – ისინი იმ დღეებშივე შეიპყრეს და დახვრიტეს“.

ტრაგედია აქ არ დამთავრებულა. მოვუსმინოთ ბატონ კორნელის: „1924 წელს ჩემი შვილი რომ დახვრიტეს, მაშინ მე და მინალორა ქემერტში ვიყავით. ხუთი დღე ვყავდით შინაურ პატიმრობაში. მერე თბილისში დაბრუნების ნება მოგვცეს. იმავე ღამეს სამი ჩეკისტი მობრძანდა და მითხრეს: ახლავე დაწერე, რომ მენშევიკების ავანტურას გმოხ, თორემ შენი საქმე ცუდად წავაო. აბა, წარმოიდგინე ჩემი მდგომარეობა? ის საქმე, რომელსაც ალექსი შეეწირა, უნდა დამეგმო! რის ავანტურა? ეს იყო ქართველი ხალხის აჯანყება რუსების, კომუნისტების წინააღმდეგ, სამწუხაროდ, ცუდად დამთავრდა. დამაწერინეს, სხვა გზა არ მქონდა. ამ დღეში მარტო მე არ ჩავუგდივართ. ყველას, ცოტად თუ ბევრად გამოჩენილ ინტელიგენტებს, აწერინებდნენ, ავანტურას ვგმობთო. მაშინდელ გაზეთებში ბევრს ნახავდი ასეთ განცხადებებს. ყველაფერი ეს სიკვდილის შიშითაა დაწერილი“ (მიხ. კეკელიძე, გვ. 59).

კ. კეკელიძის სანათესაოში რეპრესიები გრძელდებოდა. 1928 წ. დიდუბეში მცხოვრები ახალგაზრდების ერთი ჯგუფი დააპატიმრეს, მათ შორის ჩვიდმეტი წლის მიხეილ კეკელიძეც, ის ადამიანი, რომელმაც შემოგვინახა კ. კეკელიძის პირადი ცხოვრების ამსახველი რამდენიმე უაღრესად საინტერესო ინფორმაცია. 1937 წ. დააპატიმრეს და დახვრიტეს ანდრია სამსონის ძე კეკელიძე (კ. კეკელიძის ძმა), იურისტი, სამხედრო ოფიცერი, საქართველოსთვის თავდადებული პიროვნება. დააპატიმრეს მისი მეუღლეც თამარ აბაშიძე, ათი წლით თავისუფლების აღკვეთა მიუსაჯეს. 1937 წელსვე დახვრიტეს ბენედიქტე ბაკურაძე – მიხეილ კეკელიძის დედის ქმარი, დააპატიმრეს მათი ქალიშვილიც...

ეს მართლაც იყო დრო, როდესაც, პოეტის თქმით, „საქართველოზე კაენის სულის აღზევებამ გადისრიალა“. უსამართლობას, განუკითხაობას ვერაფერი აკავებდა. შიში და ტერორი მძვინვარებდა. ყველა დათრგუნული იყო. მარტო თავზეხელაღებული თუ ამოიღებდა ხმას.

კორნელი კეკელიძეც ბორგავდა, მოუსვენრად იყო, დაჭერას ელოდა. ერთხელაც მეუღლისთვის უთქვამს: „კომუნისტებმა კაცი რომ დაიჭირონ, ამისთვის სულაც არაა საჭირო, რომ მან დანაშაული ჩაიდინოს, დაიჭერენ, რადგან მთავრობას ასე სურს, რაღაცაში სჭირდება, იქნებ ხალხის დასაშინებლად. აბა, რაზე დაიჭირეს გრიგოლ წერეთელი, ცნობილი ელჩის ძე. ღმერთი სწამდა და ყელზე ჯვარი ეკიდა, მხოლოდ ამიტომ, თორემ გრიგოლ წერეთელი თოფითა და ზარბაზნით არ გამოსულა მთავრობის წინააღმდეგ. მე ეგენი დამინდობენ?“ (მ. კეკელიძე, გვ. 64).

რეპრესიული რეჟიმი მართლაც ნაირ-ნაირ დარტყმებს უმზადებდა კ. კეკელიძეს. არსებობს ერთი ვერაგული ჩანაფიქრის ორი ვერსია. რ. ბარამიძე იხსენებს: „იმდროინდელი პარტიული ხელმძღვანელობის დავალებით კორნელიმ მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტში („იმელი“) წაიკითხა მოხსენება შობის შესახებ. ეს მოხსენება სტენოგრაფისტთა მიერ ჩაწერილი და ათეისტთა მიერ გადამუშავებული, შემდეგ ბროშურად იქცა და გამოქვეყნდა. ბატონი კორნელი აღშფოთებული იყო შინაარსის შეცვლით და ვერც ამჟღავნებდა ამ აღშფოთებას. ერთი კია, რომ მისი შრომების ბიბლიოგრაფიის შემდგენელს, ქ-ნ ტასო კასრაძეს, სასტიკი მითითება მისცა: ეს ბროშურა არ შეეტანა კ. კეკელიძის ნაშრომთა სიაში. ხოლო როდესაც პროფ. ს. ყუბანეიშვილმა შეადგინა მისი შრომების კრებულის – „ეტიუდების“ მორიგი ტომი და შიგნით ეს ბროშურაც („შობის“ შესახებ) შეიტანა, ბატონი კორნელი სასტიკად აღშფოთდა და თქვა: რამდენჯერ უნდა გითხრათ, რომ ამ ბროშურას ნუ მომაწერთო და, რასაკვირველია, არც შეუტანიათ „ეტიუდების“ არცერთ ტომში, ბატონმა სოლომონ ყუბანეიშვილმა, როდესაც „ეტიუდებში“ შესატანად გადაბეჭდილი ეს „ბროშურა“ მოიტანა ინსტიტუტში, ბატონმა კორნელიმ განრისხებით ისროლა, რომლის ფურცლები მე და ბატონმა შერმადინ ონიანმა აკვრიფეთ“ (რ. ბარამიძე, გვ. 16).

მეორე ვერსიით, კ. კეკელიძეს უბრძანეს დაეწერა ბროშურა, სადაც ქრისტეს ღმერთობას უარყოფდა. დააწერინეს, რის გამოც მას მტანჯველი ტკივილი მთელი სიცოცხლის მანძილზე არ მოშორებია. ივ. ჯავახიშვილს ეს ბროშურა რომ წაუკითხავს, უნივერსიტეტის კიბეზე შეხვედრია ბატონ კორნელის, საუბარი გაუბამთ. ბოლოს ივანეს ღიმილით უკითხავს: ბატონო კორნელი, ჯვარი სულ მოიხსენი ყელიდანო? ცოტა დაბნეულ კორნელის უპასუხია: სამწუხაროდ, ცხოვრებაში ხანდახან ასეთი რამეც ხდებაო“ (მიხ. კეკელიძე, გვ. 65). ხდება, როგორ არ ხდება!.. თვით პეტრე მოციქულმა მამლის ყივილამდე სამჯერ უარყო ქრისტე... ინტელიგენცია ისე იყო დაშინებული, რომ ექვთიმე თაყაიშვილის ცხედარს 50-მდე ადამიანი მიაცილებდა თურმე (მეამაყება, რომ მათ შორის იყო ჩვენი მასწავლებელი, დიდი მეცნიერი აკაკი შანიძე...)⁶.

კ. კეკელიძის წინააღმდეგ მიმართული რეპრესიული მანქანა მუშაობას არ წყვეტდა. ერთხელ მას ახალგაზრდა კოლეგებმა სთხოვეს ჩაეტარებინა მათთვის კონსულტაციები, საუბრები ბიბლიისა და საღვთისმეტყველო პრობლემატიკის შესახებ (ათეისტურ XX საუკუნეში ძალიან ჭირდა ამ ცოდნის შეძენა, მით უფრო გაღრმავება). კ. კეკელიძე დათანხმდა მათ. რამდენჯერმე შეიკრიბნენ კიდეც ბატონი კორნელის ბინაში, მაგრამ ინფორმაციამ სასწრაფოდ მიაღწია სათანადო ორგანოებამდე, მათაც არ დააყოვნეს, შეიჭრნენ მეცნიერის სამყოფელში და მკაცრი გაფრთხილებით აკრძალეს მსგავსი შეხვედრების გამართვა. არ ენაღვლებოდათ, რომ ეს ოდიოზური ღონისძიება ზიანს აყენებდა (თუნდაც მორალურს!) არა მხოლოდ კორნელი კეკელიძესა და მის ირგვლივ შემოკრებილ ადამიანებს, არამედ ზოგადად ქართული ფილოლოგიის წინსვლას.

კ. კეკელიძეს, როგორც მეცნიერსა და პიროვნებას, ასეთი დარტყმაც მიაყენეს: გაზეთ „კომუნისტში“ გამოაქვეყნეს წერილი, სადაც მას კოსმოპოლიტიზმში დებდნენ ბრალს. ეს იყო უმეცრებისა და უტიფრობის ალღუმი.

შეუტეის მის მიერ დაფუძნებულ სამეცნიერო ჟურნალს – „ლიტერატურული ძიებანი“. მას „უგზო-უკვლო“ ძიებათა ორგანო უწოდეს. ეს წერილიც გაზეთ „კომუნისტში“ დაიბეჭდა. კ. კეკელიძეს უპასუხოდ არ დაუტოვებია აღნიშნული გამოხდომები, მაგრამ მათ პასუხი არ აინტერესებდათ. იდეოლოგიის დამქაშები ფხიზლად რომ იყვნენ, ამას შეახსენებდნენ ხოლმე მეცნიერებსაც. გაზეთ „კომუნისტის“ მეშვეობით თითის დაქნევა კი განაჩენის ტოლფასი იყო.

კორნელი კეკელიძეს ასეთ სიტუაციებში ალბათ ეძალებოდა კითხვა: „სად მივიდრიკო თავი?... საბედნიეროდ, მას ჰქონდა ასეთი ნავსაყუდელი. ის იყო ისევ მეცნიერება, წიგნები, ხელნაწერები. ერთ კერძო ბარათში თავადვე მრავალმნიშვნელოვნად დასძენს: „ერთადერთი მანუგეშებელი და გამთბობი მეგობარი, რაც ახალგაზრდობიდან მომყვება, არის მეცნიერული კვლევა-ძიება. ამის კმაყოფილი ვარ“.

და კიდეც, კორნელი კეკელიძეს ძვირად უღირდა თავისი ოჯახური გარემო. მისი უერთგულესი, უსათნოესი მეუღლე – მინალორა კასრაძე. როცა ის გარდაიცვალა, ბატონმა კორნელიმ დიდი ტკივილი ასე გამოხატა: „აღარ მყავს ის, ვინც ბურჯი იყო ჩემი სიცოცხლისა, ის, ვინც ხალისს აძლევდა ჩემს ცხოვრებას. დავრჩი უმეგობროდ, უპატრონოდ, როგორც ჩვილი ბავშვი“.

თუმცა ქალბატონმა მინალორამ სიცოცხლეშივე იზრუნა მეუღლის სულის მოოხებაზე: უმცროს დას – მანია კასრაძეს სთხოვა, მზრუნველობა გაეწია ბატონი კორნელისთვის. მან პირნათლად აღასრულა მოვალეობა. ერთადერთი, ვინც ეცილებოდა მას ამ საქმეში, ქ-ნი ეკატერინე (კატიუშა) კეკელიძე იყო. ისიც უნდა აღვნიშნო, რომ ქ-ნი მანიას სითბო, სიკეთე, გულისხმიერება ჩვენც, ბ-ნი კორნელის თითქმის ბოლო მოწაფეებს (რევაზ სირაძეს, გრივერ ფარულავას და მე), როცა მას

⁶ აქ მინდა გავიხსენო კ. კეკელიძის სიტყვები, წარმოთქმული XX საუკუნის დასაწყისში: „Нужны усилия целого поколения ученых, чтобы очистить св. Землю от мусора и щебня, нанесённого неумолимым ходом исторической жизни и представить её в том виде, в каком она освящалась под божественными стопами Христа (К. Кекелидзе. Иерусалимский Кононар VII века, Тб, 1912, стр. 23).

სახლში სემინარებზე ვეწვეოდით ხოლმე, უხვად გვიგებია, რაც ჩვენს სულებზე მართლაც რომ ცხოვლად ადბეჭდილი.

ყოველივე ამას ზედ ერთოდა სამღვდელოების (და არა მხოლოდ სამღვდელოების) მხრიდან უთქმელი საყვედური, ერთგვარი მითქმა-მოთქმაც იმის გამო, რომ კ. კეკელიძემ მღვდლის სამოსი გაიხადა.

მე ასე ვიტყვი: კ. კეკელიძის ეს გადაწყვეტილება ღვთით იყო შთაგონებული. თორნიკეოფილმა იოანე ათონელმა, როცა ერთმორწმუნე ბიზანტიისა და საქართველოს ინტერესების დასაცავად საჭირო შეიქნა ბერმონაზვნის ჩოხის გახდა და ლაშქრის წაძღოლა აჯანყების ჩასაქრობად, ეს ნაბიჯი გადადგა. საარაკო გამარჯვებამ დიდი სახელი მოუტანა თორნიკე ერისთავს და, რაც მთავარია, ქართველობას. გამარჯვების შედეგად მიღებული განმეულობით საფუძველი ჩაეყარა და აშენდა ათონის ქართველთა ღვთისმშობლის ტაძარი, სადაც ქართული კულტურის განვითარების სრულიად ახალ ერას დაედო საფუძველი.

კორნელი კეკელიძეს კი ივანე ჯავახიშვილმა უხმო. დიდმა ივანემ XX საუკუნის დასაწყისში ააღორძინა ჩვენი წინაპრების გულის წადილი უნივერსიტეტის საქართველოში დაფუძნებისა. მას გვერდით დაუდგა ქართული სამეცნიერო ელიტა. ამ მოძრაობამ, რომელიც დაიწყო 1917 წლიდან, ძალა მოიკრიბა და 1918 წლის 26 იანვარს წარმატებით დაგვირგვინდა. 1918 წლის 5 თებერვალს მიღებული იქნა უნივერსიტეტის გერბის ნიმუში – Alma mater-ის (მასაზრდოებელი დედა) იდეის გამომხატველი სიმბოლიკით – შველი, რომელიც ნუკრს ძუძუს აწოვებს. უნივერსიტეტის ეს გერბი ივ. ჯავახიშვილისა და ექვთიმე თაყაიშვილის წინადადებით შექმნა დიმიტრი შვეკარდნაძემ. ამ გერბს დღესაც სიამაყით ატარებს დედა-უნივერსიტეტი.

განათლების ქართული კერის თბილისში დაარსება განსაკუთრებული მოვლენა იყო საქართველოს სულიერი კულტურის ისტორიაში. ეს ეპოქა ოქროს ასოებით უნდა ჩაიწეროს ჩვენს მატრიანეში. ასეთი ორგანიზებულობა, შემართება, ურთიერთგაგება, ურთიერთპატივისცემა, თავგანწირულობა იშვიათად გამოუჩენია ჩვენს ინტელექტუალურ ელიტას. ჩანს, სათავეში მდგომმა ივანემ თავისი პიროვნული სიდიადით შემადუღაბებული ზეგავლენა იქონია მის ირგვლივ შემოკრებილ მოღვაწეებზე.

დასახელდა ქართული უნივერსიტეტის პროფესორთა კოლეგიუმის, მეცნიერ-ხელმძღვანელთა და ლექტორების შემადგენლობა. უნივერსიტეტის რექტორია პეტრე მელიქიშვილი, ერთადერთი ფაკულტეტის – სიბრძნისმეტყველების (ის შედგებოდა 3 განყოფილებისაგან: ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა, სამათემატიკო და საბუნებისმეტყველო) ფაკულტეტის დეკანი – ივ. ჯავახიშვილი, ხოლო ფაკულტეტის მდივანი – იოსებ ყიფშიძე. განისაზღვრა ლექტორთა შემადგენლობაც. მათი რიცხვი 15-ს შეადგენდა. ამ სიაში პირველია პროფ. ანდ. ბენაშვილი (გეოდეზიისა და ვარსკვლავთმრიცხველობის პროფესორი პეტერბურგის ტექნოლოგიური ინსტიტუტისა და სამხედრო-საინჟინრო აკადემიისა), ლექციების კითხვას დაიწყებდა, როდესაც სამათემატიკო განყოფილება გაიხსნებოდა). ამ სიაში მეორე ადგილზეა პროფ. კორნელი კეკელიძე (საეკლესიო ისტორია და მწერლობა). შემდეგ არიან: პროფ. დ. უზნაძე, პროფ. ფ. გოგიჩაიშვილი, პროფესორის მოადგილე ანდ. რაზმაძე და ა. შ.

საგულისხმოა, რომ ეს განაცხადი შედგენილი და გადაწერილი ყოფილა თვით ივ. ჯავახიშვილის მიერ (რ. მეტრეველი, გვ. 16). მაშასადამე, კ. კეკელიძე უნივერსიტეტის პირველი დღიდანვე პროფესორთა კოლეგიუმის საპატიო წევრია, წამყვანი დარგის ხელმძღვანელი, მოქმედი ლექტორი. მისი ეს პატივი თვით ივ. ჯავახიშვილის მიერაა განსაზღვრული.

მაგრამ განაცხადში პირველ ადგილზე დასახელებულია პროფ. ანდ. ბენაშვილი, სამათემატიკო განყოფილება კი ჯერ არ არის გახსნილი (ჩამონათვალი არ ექვემდებარება ანბანის რიგს. – ლ. გ.).

აშკარაა, პირველ საგნად საეკლესიო ისტორიისა და ღვთისმეტყველების დასახელება გარკვეულ უხერხულობას შეუქმნიდა უკვე გაწითლებული რუსეთის გუბერნიას...

თუმცა თავად ივ. ჯავახიშვილმა უნივერსიტეტის გახსნის საზეიმო სხდომაზე წაიკითხა ლექცია: „ადამიანის პიროვნება და მისი მნიშვნელობა ძველ ქართულ საისტორიო-საფილოსოფოსო მწერლობაში“. ივ. ჯავახიშვილი საისტორიო მწერლობას უწოდებდა ქართულ აგიოგრაფიულ მწერლობასაც. მისი მოხსენება ქართველ ჰაგიოგრაფთა და ისტორიკოსთა ნააზრევს ეფუძნებოდა.

მთავარი ის არის, რომ ივ. ჯავახიშვილს კ. კეკელიძე და ის დარგი (საეკლესიო ისტორია და მწერლობა, ღვთისმეტყველება), რომელსაც სათავეში თვით ბატონი კორნელი ედგა, ქართული უნივერსიტეტის დედაბოდად მიუჩნევია (გავიხსენოთ ლექსიკოლოგთა განმარტება დედაბოდისა: 1. დედაბოდი ძველი ქართული სახლის – დარბაზის მთავარი ბოძია, დგას შუაში და მთელი სახურავი მასზეა დაყრდნობილი. ვისაც სახლი არ აუშენებია, დედაბოდი მიწიდან ამოსული ჰგონიათ. 2. გადატ. (წიგნ.) ქვაკუთხედი, საზოგადოებრივი ცხოვრების დედაბოდი. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბ. 1986. მთავარი რედაქტორი ა. ჩიქობავა, რედაქტორი მ. ჭაბაშვილი) და ვიტყვოდი სავსებით სამართლიანდაც. რატომ? იმიტომ, რომ მშობლიური ლიტერატურა ერის სულიერი და ზნეობრივი იდენტურობის საფუძველია. ამავე დროს, თვითონვე ერის მთავარი მასაზრდოებელი, დამპყრებელი. ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ კულტურა კულტის წიაღშია აღმოცენებული. კულტის მსახურების წესებს კი ლიტურგიკა აყალიბებს. ჩვენ ძალიან გაგვიმართლა, რომ კ. კეკელიძემ განათლება სასულიერო აკადემიაში მიიღო, აგრეთვე, პრაქტიკულად რომ ეზიარა ღვთისმსახურებას, მის ურთულეს შიდაგანაწესს. კ. კეკელიძის პირველი ფუნდამენტური სამეცნიერო ნაშრომები ქართული ლიტურგიკული წიგნების კვლევა-შესწავლას მიეძღვნა. ამ ნაშრომებმა მოუტანა მასსაც და უძველეს ქართულ მწერლობასაც მსოფლიო სახელი. დღესაც ევროპელ მეცნიერებს არ დაუკარგავთ დიდი ინტერესი ჩვენი უძველესი ლიტურგიკული ძეგლებისადმი.

ყველასთვის ცნობილია, რომ სწორედ ღვთისმსახურების წიაღშია აღმოცენებული და ჩამოყალიბებული სასულიერო მწერლობის ჟანრები: ჰაგიოგრაფია, ჰიმნოგრაფია, ჰომილეტიკა და სხვ. ეკლესიაა აკვანი საეკლესიო ხუროთმოძღვრებისა, ფერწერისა, გალობისა და სხვ. შეუძლებელია ლიტურგიკის პრინციპების გაუთვალისწინებლად ქრისტიანული ხელოვნებისა და მწერლობის ნებისმიერი დარგის სრულფასოვანი შესწავლა. ძალიან მნიშვნელოვანია, რომ ქართული მწერლობის მეცნიერული კვლევა თავიდანვე მყარ ნიადაგს დაეფუძნა. ეს კ. კეკელიძის დამსახურებაა. კ. კეკელიძის დამსახურებაა, რომ ძველმა ქართულმა მწერლობამ ადრიდანვე მოიპოვა საერთაშორისო რეზონანსი, კ. კეკელიძემ, ჯერ კიდევ ახალგაზრდა მკვლევარმა, თავისი სამაგისტრო შრომის დაცვისას შესავალ სიტყვაში ქართული სულიერი კულტურა მსოფლიო კულტურის კონტექსტში მოაქცია. მან ხმამაღლა განაცხადა: „ქართული კულტურა აღმოცენდა ქრისტიანობის გარიჟრაჟზე და IV-V საუკუნეებში შეიმუშავა თავისი საკუთარი სალიტერატურო ენა, რომლის საშუალებითაც დაიწყო ბერძნულ-ბიზანტიური საქრისტიანოს ცივილიზაციის ათვისება და ეროვნული გენიის ძალით გარდაქმნა იგი ივერიზმის ცხადად გამოკვეთილი ნიშნების მქონე თავისებურ კულტურულ სისტემად“.

კ. კეკელიძე შეუწყნარებლად მიიჩნევდა, რომ იმ დროისათვის მეცნიერები სწავლობდნენ სირიელთა, სომეხთა, კოპტთა, ეთიოპელთა, არაბთა და სხვათა წერილობით კულტურას, ქართული კი უგულებელყოფილი ჰქონდათ.

კ. კეკელიძის მიერ ქართულ სიძველეთსაცავებში დაცული უზარმაზარი მემკვიდრეობის გამოვლენამ, აგრეთვე ნ. მარის წინასწარმა ანგარიშმა სინის მთასა და იერუსალიმში 1902 წლის მივლინების შედეგების შესახებ, მეცნიერს მისცა სრული საფუძველი განეცხადებია: „არც ერთ ნაშრომს, რომელიც კი ძველი საქრისტიანო-საეკლესიო მწერლობის ამა თუ იმ საკითხის შესწავლას ეძღვნება, სათანადო საკითხის ყოველმხრივად გაშუქების და გამოკვლევის თვალსაზრისით არ

შეიძლება ჰქონდეს სამეცნიერო პრეტენზია ქართული ხელნაწერი საგანძურებით შემონახული ცნობების გარეშე“.

კ. კეკელიძეს სამოღვაწეო-სამეცნიერო მრწამსი თავიდანვე კიდევ ერთ მნიშვნელოვან პრინციპს გულისხმობდა: „ჩვენი მდიდარი კულტურის შესწავლა, ჰარნაკის აზრით, მხოლოდ გერმანელი მეცნიერებისგან იყო მოსალოდნელი. მე კი ვფიქრობდი ჯერ კიდევ მაშინ, რომ ეს საქმე პირველ ყოვლისა უნდა თვით ქართველებმა იკისრონ. რომ თუ ვისმე შეუძლია ეს, პირველ რიგში ქართველ მეცნიერებს. ამისთვის საჭირო არაა, როგორც ერთ დროს თეიმურაზ ბაგრატიონი სწერდა აკად. მ. ბროსეს, ევროპელებს ველოდოთო. ამ გარემოებამაც წარმართა ჩემი სამეცნიერო ინტერესები, მე განვიზრახე ჩემი წვლილიც შემეტანა ამ დიდს, თავისთავად საჭირო და აუცილებელ საქმეში“. ეს შეგონება კ. კეკელიძემ თითქოს ანდერძადაც დაგვიტოვა, როცა მის გარდაცვალებამდე ორი წლით ადრე აკად. ალ. ბარამიძის დაბადების 60 წლისთავის აღსანიშნავად შევიკრიბეთ თანამშრომლის, ნუნუ ჭარხალაშვილის, ოჯახში. მან მოგვიწოდა: „გიყვარდეთ თქვენი საგანი და თვალისწინებით გაუფრთხილდით მის სიმაღლესა და ღირსებას, ერიდეთ სენსაციებსა და რეკლამებს, ჭეშმარიტი მეცნიერისათვის უცხოა ცრუ პატრიოტული სპეკულაცია. ეცადეთ ბევრი ცოდნა დააგროვოთ, ფაქტების ღრმა ცოდნა უცდომელი განზოგადების პირობაცაა და საფუძველიც, რაგინდ უმნიშვნელოდ უნდა გვეჩვენებოდნენ ისინი, ქართული მწერლობის ისტორიის კვლევის სადავები უცხოელმა სწავლულებმა ხელთაგან არ უნდა წარგვტაცონო“ (ჩაწერილია გრ. ფარულავას მიერ). ამ შეგონებას ყავლი არ გასვლია და არც უნდა გაუვიდეს.

კ. კეკელიძემ ახალდაფუძნებულ უნივერსიტეტს სულ მალე შესთავაზა ძველი ქართული მწერლობის ისტორიის სრული კურსი, რომლის I ტომი 1923 წ. გამოქვეყნდა, II ტომი კი – 1924 წ. შემდგომში ეს გამოცემები გადამუშავებული სახით გამოვრდა 1941, 1951-1952, 1958-1960, 1966, 1980 წლებში. აკაკი შანიძემ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მიერ 1923 წ. მოპოვებული დიდი სამეცნიერო მიღწევების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს მხარედ ჩათვალა კ. კეკელიძის პირველი ტომის გამოქვეყნება, – აღნიშნავს ალ. ბარამიძე. პაულ პეტერსმა კი კ. კეკელიძის ნაღვაწს საერთაშორისო ვიზა მისცა: „ათასორასგვერდიანი ისტორია ქართული მწერლობისა არის დასაბუთება საქართველოს ინტელექტუალურ ღირსებათა და იმის უფლებისა, რომ იცხოვროს თავისი საკუთარი ცხოვრებით. ღირსებანი ბრწყინვალეა და უფლება უცილობელი“.

მნიშვნელოვანია, რომ 1965 წ. რომში გერმანულ ენაზე გამოქვეყნდა მ. თარხნიშვილისა და ი. ასფალგის მიერ გადამუშავებული კ. კეკელიძის ორტომეულის I ტომი. თავად კ. კეკელიძემ ამ ორტომეულის საფუძველზე შექმნა და რუსულ ენაზე გამოსცა ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კონსპექტური კურსი – Конспективный курс истории древнегрузинской литературы, Тб. 1938.

კ. კეკელიძემ დააარსა უნივერსიტეტში ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრა, რომელსაც თვითონ ხელმძღვანელობდა დღიდან დაარსებისა გარდაცვალებამდე. 1919-25 წლებში სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის დეკანი იყო, ხოლო 1926-30 წლებში სასწავლო სამეცნიერო ნაწილის პრორექტორი გახლდათ. 1921-30 წ. ხელმძღვანელობდა უნივერსიტეტთან არსებულ სიძველეთსაცავს, 1933-36 წლებში ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ლიტერატურის ისტორიის კათედრას განაგებდა.

კ. კეკელიძის თაოსნობით იქნა დაარსებული რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი, რომელსაც 1942-49 წლებში ხელმძღვანელობდა კიდევ. ის განაგებდა ძველი ქართული მწერლობის განყოფილებასაც. როდესაც ზემდგომ ორგანოებში გადაწყვიტეს, რომ ერთი და იგივე პიროვნება ორ წამყვან დაწესებულებაში არ უნდა მუშაობდეს, კორნელი კეკელიძემ უყოყმანოდ დაყოვა ლიტერატურის ინსტიტუტი და მთლიანად მის

სათაყვანებელ უნივერსიტეტში დამკვიდრდა. ერთხანს ის ხელმძღვანელობდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ განყოფილებასაც.

კ. კეკელიძე უნივერსიტეტის დაარსების დღიდანვე ქართული ლიტერატურის ისტორიას კითხულობდა სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტზე; უძღვებოდა საასპირანტო კურსს ამავე სპეციალობაში. არნოლდ ჩიქობავა, კ.კეკელიძის საუნივერსიტეტო ლექციების ერთ-ერთი პირველი მსმენელი, შენიშნავს: „კორნელი კეკელიძის ლექციები ახალგაზრდობას უნერგავდა პირველწყაროებზე მუშაობის, ფაქტების ანალიზის კლდოვან ბოლიკებზე სვლის ბნელი და მიუცდილებელი საქმის პატივისცემასა და სიყვარულს“ (არნ. ჩიქობავა, გვ. 46).

ხოლო კ. კეკელიძის ერთ-ერთი ბოლო ასპირანტი რ. სირაძე კეკელიძის მოწაფეთა სახელით იტყვის: „კ. კეკელიძის ყოველ მოწაფეს თუ მოწაფეთა მოწაფეს, რომლის ნაშრომი მცირე რამ სიახლეს მაინც მოიტანს, შეუძლებელია შეუნიღბავი თავმდაბლობით გაიმეოროს ცნობილი სიტყვები: ჩვენ რამდენადმე მაინც თუ შორს ვხედავთ, იმის წყალობით, რომ გოლიათურ მხრებზე ვდგავართ“ (რ. სირაძე, გვ. 30).

კორნელი კეკელიძე გარდაიცვალა 1961 წ. ის დაკრძალულია უნივერსიტეტის ბაღში დიდი ივანე ჯავახიშვილისა და პეტრე მელიქიშვილის სიახლოვეს. კარგადაა ნათქვამი: ივანე ჯავახიშვილი, პეტრე მელიქიშვილი, კორნელი კეკელიძე, აი, ის თავდადებული რაინდები, რომელთა ღვაწლი ფასდაუდებელია უნივერსიტეტის დაარსებაში (ს. ცაიშვილი, გვ. 154).

* * *

კ. კეკელიძის სამეცნიერო-კვლევითი ნაღვაწის შემოსაზღვრა ძალზე ძნელია. მას გამოქვეყნებული აქვს ორასორმოცდაათზე მეტი ნაშრომი, აქედან ბევრი – წიგნის სახით. ის არის ავტორი „ეტიუდების“ 14 ტომისა, სადაც შესულია მისი გამოკვლევები არა მხოლოდ ძველი ქართული ლიტერატურის, არამედ ისტორიის, ენათმეცნიერების, ფოლკლორის, ახალი თუ უახლესი ქართული ლიტერატურის საკითხებზე.

კ. კეკელიძის ღვაწლის, მისი მეცნიერული ნააზრვეის მთლიანი აღქმისათვის საუბარი ისევ მისი „ძველი ქართული მწერლობის“ ორტომეულით უნდა დავიწყოთ. მასში ლიტერატურული პროცესები განხილულია არა მხოლოდ ქრონოლოგიური პრინციპით, არამედ სტრუქტურულადაც, დარგობრივადაც, როგორც ეს შემუშავებული იქნა ქრისტიანული მწერლობის მკვლევართა მიერ (რ. სირაძე, გვ. 16).

ორტომეულის შესავალში წამოჭრილია ქრისტიანული კულტურის საფუძველდამდები პრობლემატიკა: ძველი ქართული ლიტერატურის მნიშვნელობა, ქართული ლიტერატურული ენა და დასაწყისი ქართული ლიტერატურისა, პერიოდიზაცია ქართული მწერლობისა, სწავლა-განათლებისა და ლიტერატურის ცენტრები ძველ საქართველოში. ეს ის საკითხებია, რომელთა შესწავლა, აგრეთვე მათი შესწავლის ისტორიის გათვალისწინება, მტკიცე საყრდენია ჩვენი მწერლობის შემდგომი კვლევებისთვისაც. ამ მეთოდოლოგიურმა მიდგომამ მართლაც განსაზღვრა ქართული კულტურის შესწავლა-შემეცნების უცთომელი გზით წარმართვა. კ. კეკელიძემ თავიდანვე ნათელყო ძველი სასულიერო მწერლობის შესწავლის ორგვარი მნიშვნელობა: ქართველოლოგიური და ზოგადმეცნიერული. ჩვენი მწერლობა წარმოაჩინა დასავლური და აღმოსავლური კულტურების ფართო კონტექსტში. გაითვალისწინა თითქმის ყველა წინამორბედი მოღვაწის მიერ ამ საკითხთა შესწავლაში შეტანილი მცირედი წვლილიც კი. ამით მაგალითიც დაუსახა მეცნიერთა მომავალ თაობებს, რა მოვალეობის აღსრულება მართებთ მათ სამეცნიერო ღვაწლსა.

კ. კეკელიძე საგანგებოდ შეეხო ქართული ანბანის აღმოცენების პრობლემას, რადგან მწერლობის აღმოცენება დაკავშირებულია დამწერლობის წარმოშობის საკითხთან. კ. კეკელიძის თვალთახედვით, ქართული ანბანი – ასომთავრული – შეიქმნა ჩვენში ქრისტიანობის სახელმწიფო

რელიგიად გამოცხადების შედეგად, რადგან ქრისტიანობა, როგორც მწიგნობრული რელიგია, აუცილებლად გულისხმობდა დამწერლობის შემოღებასაც. კ. კეკელიძის ქართული ლიტერატურის ისტორიის I ტომში ვკითხულობთ: „ყოველ ქრისტიან ერს, რომელსაც თავის ენაზე სასულიერო მწერლობა ჰქონია, ეს მწერლობა დაუწყია „საღმრთო წერილის“ ან ბიბლიის თარგმნით“. ქართული დამწერლობა, კ. კეკელიძის აზრით, მომდინარეობს ბერძნული ანბანიდან.

საკითხის ასეთ გადაწყვეტას დღეს მომხრეებიც ჰყვანან და მოწინააღმდეგეებიც. ყოველ შემთხვევაში, კ. კეკელიძის აღნიშნული კონცეფცია გამყარდა არგუმენტირებული კვლევით: ქართული დამწერლობა (ასომთავრული), ისევე როგორც ბერძნული წერითი სისტემისაგან წარმომდგარი ქრისტიანული ეპოქის დამწერლობანი (კოპტური, გოთური, ძველი სომხური, ძველი სლავური), შექმნილია ჩვენში ქრისტიანობის შემოსვლასთან ერთად. რაც შეეხება უძველეს საისტორიო ცნობას ლეონტი მროველისა („ესე ფარნავაზ იყო პირველი მეფე ქართლსა შინა ქართლოსისა ნათესავთაგანი. ამან განავრცო ენა ქართული და არღარა იზრახებოდა სხვა ენა ქართლსა შინა თუნეერ ქართულისა და ამან შექმნა მწიგნობრობა ქართული“) უნდა გულისხმობდეს წერის თავისებურ სისტემას – ალოგლოთოგრაფიას (თ. გამყრელიძე, გვ. 198).

კ. კეკელიძემ საქართველოსა და მის საზღვრებს გარეთ ქართველთა მიერ დაფუძნებულ ეკლესია-მონასტრებს დაუმკვიდრა სრულიად ადეკვატური სტატუსი. ისინი შეისწავლა და წარმოაჩინა, როგორც საგანმანათლებლო კერები, სწავლა-განათლებისა და ლიტერატურის ლამის ერთადერთი ცენტრები ძველ საქართველოში. ამით ათეისტური საზოგადოება კიდევ დააფიქრა ბერმონაზონთა ღვაწლზე ჩვენი განსწავლა-განათლების საქმეში.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს კ. კეკელიძის მიერ შემუშავებულ პერიოდიზაციას ძველი ქართული მწერლობისა. მან ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია 4 პერიოდად დაყო. I პერიოდი – ადრინდელი ფეოდალური ხანა, გრძელდება დღიდან მწერლობის დაწყებისა X საუკუნის 20-იან წლებამდე. ამ პერიოდის I ნახევარს მან იბერიული ხანა უწოდა, რადგან ეს ხანა იბერიის სახელმწიფოებრივ ფარგლებში იბერიულ კილოკავზე ვითარდებოდა, II ნახევარს კი, რომელიც X ს-ის 80-იან წლებამდე გრძელდება – ეროვნული ხანა უწოდა. II პერიოდი – განვითარებული ან პატრონჟური ფეოდალიზმის, ანუ განვითარებული მონარქიის ხანა X ს 80-იანი წლებიდან XIII ს-ის ნახევრამდე გრძელდება. III პერიოდი – ფეოდალური მონარქიის დაცემის ხანა, ეს არის XIII-XV ს. IV პერიოდი კი – ბატონჟური ფეოდალიზმის, ე. წ. აღორინების ხანა XVI ს-დან XIX ს-ის თითქმის ოცდაათიან წლებამდე გრძელდება.

დღევანდელი გადასახედიდან ამ პერიოდიზაციაში კორექტირებას არ საჭიროებს ქრონოლოგიური ჩარჩოები, შესაცვლელია მხოლოდ და მხოლოდ პერიოდთა ტერმინოლოგიური დეფინიციები. დღეს სამართლიანადაა უარყოფილი სოციალურ-ეკონომიკურ ფორმაციებთან ლიტერატურულ პროცესთა მისადაგების ტრადიცია. სწორია თვალთახედვა, რომ ფორმაცია კი არ განსაზღვრავს კულტურას, მწერლობას, ხელოვნებას, პირიქით, კულტურა ცვლის ფორმაციებს. თუმცა გასათვალისწინებელია ასეთი კონცეფცია: თვით ცნება „ფეოდალიზმი“ შეიცავს არა მხოლოდ სოციოლოგიურ შინაარსს, არამედ ესთეტიკურ პრინციპთა ერთიანობასაც. დღეს თანდათანობით „სოციალური“ დატვირთვის ტერმინები იცვლება ევროპული კულტუროლოგიური პარადიგმებით: ელინიზმი, მედიევალიზმი, რენესანსი, მანიერიზმი, ბაროკო...

კ. კეკელიძის ორტომეულის I ტომში ქრონოლოგიური პრინციპის დაცვით ისტორიულ-ლიტერატურული და მხატვრულ-იდეური თვალსაზრისით წარმოჩენილია 76 ავტორი.

I ტომის II ნაწილშივე წარმოდგენილია სრული ჟანრობრივი მიმოხილვა ძველი მწერლობისა. ეს ჟანრებია: ბიბლიოლოგია, აპოკრიფები, ეგზეგეტიკა, დოგმატიკა, პოლემიკა, აგიოგრაფია, ასკეტიკა და მისტიკა, ჰომილეტიკა, კანონიკა, ლიტურგიკა, პოეზია. ქართული მწერლობის II ტომში

გამოყოფილია შემდეგი ჟანრები: ეპოსი, ლირიკა, საისტორიო მწერლობა, სახოტბო პოეზია, საგმირო ეპოსი, საზღაპრო ეპოსი, დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსი, დრამა...

ამ წიგნთა შინაარსისათვის თვალის შევლებაჲ კი საკმარისია, დავინახოთ, რა განძის მფლობელები ვართ ქართველები, რა უკიდვანოა მოცულობა, სიფართოვე ჩვენი მწერლობისა, სულიერი კულტურის რა სიღრმეებს სწვდებოდნენ და რა ფასეულობებს ითავისებდნენ ჩვენი წინაპრები.

კ. კეკელიძის ორტომეული ძველი ქართული მწერლობისა, შეიძლება ითქვას, უნივერსალური სქემაა. ერთ სისტემაშია მოქცეული მთელი ჩვენი წერილობითი საუნჯე V-XVIII საუკუნეებისა. რაც მთავარია, ყველა ტექსტს, რომელიც ამიერიდან შეიძლება გამოჩნდეს ჩვენსა თუ საზღვარგარეთულ სიმღელეთსაცავებში, ადგილი უკვე აქვს განსაზღვრული კეკელიძისეულ ორტომეულის სისტემაში, ისე როგორც, თუ ეს ძალიან უხეში შედარება არ არის, ნებისმიერ ქიმიურ ელემენტს, რომელიც მომავალში შეიძლება აღმოჩნდეს დ. მენდელეევის ელემენტთა სისტემაში.

მგონია, რომ პრინციპული კონცეპტუალური ცვლილებები გამორიცხულია ქართული საერო მწერლობისა და მისი განვითარების კანონზომიერებათა განსაზღვრაშიც, აგრეთვე შოთა რუსთაველის მსოფლმხედველობის, ფილოსოფიური მწერლობის რაობის დეფინაციაში, საისტორიო მწერლობისა თუ ალორმინების ხანის ქართველ შემოქმედთა სპეციფიკის დადგენაში.

რამდენიმე მაგალითზე შევჩერდები:

პირველ რიგში, ყურადღებას გავამახვილებ ქართული საერო მწერლობის აღმოცენების პრობლემაზე, რომელიც კ. კეკელიძემ თავისი ქართული ლიტერატურის ისტორიის II ტომში წამოჭრა და მთელი სიღრმით გააშუქა კიდევ. მან ყურადღება გაამახვილა ამ უაღრესად საინტერესო პროცესის წარმოშობისა და განვითარების მოდუსებზე, ჩასწვდა მის სპეციფიკას და ამომწურავი პასუხები გასცა პრობლემასთან დაკავშირებულ კითხვებს.

კ. კეკელიძე შენიშნავს: „მეათე საუკუნის ოთხმოციანი წლებიდან იწყება ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის მეორე პერიოდი, რომელსაც კლასიკურს ვუწოდებთ. მის ერთ-ერთ მთავარ დამახასიათებელ მოვლენად უნდა ჩაითვალოს ის გარემოება, რომ ამ პერიოდში, შვიდსაუკუნოვანი საეკლესიო მწერლობის პარალელურად, შეიქმნა და გაიფურჩქნა მეტად მნიშვნელოვანი და საყურადღებო საერო მხატვრული ლიტერატურა. „ჰუმანიზმი, რომელიც დასავლეთ ევროპის ისტორიაში შედარებით გვიანი მოვლენაა, ჩვენს სინამდვილეში, ყოველ შემთხვევაში XI-XII საუკუნეებიდან, ფაქტია“.

კ. კეკელიძე იძიებს პირობებს, რამაც განსაზღვრა ჩვენში ამ უნიკალური პროცესის აღმოცენება და განვითარება. ძალზე საყურადღებოა მისი თვალთახედვა წინარე ლიტერატურული ტრადიციების როლსა და მნიშვნელობაზე ახალი მიმართულების ჩამოყალიბებაში. ის საგანგებოდ ამახვილებს ყურადღებას რამდენიმე მახასიათებელზე, რამაც ხელი შეუწყო და ნიადაგი მოუმზადა ჩვენში ახალი ლიტერატურული პროცესების განვითარებას. ესენია: ლიტერატურული ენა და ლიტერატურული ფორმა, აგიოგრაფიული ბელეტრისტიკისა და საეკლესიო ჰიმნოგრაფიის ლიტერატურულ-კომპოზიციური ხერხებისა და ელემენტების გამოყენება და სხვ. აგრეთვე ის სიუჟეტური მოტივები, რომლებიც გამოკვეთილია ზღაპრულ, სიტყვიერ ეპოსში.

კ. კეკელიძეს მხედველობიდან არ რჩება ჩვენში სხვადასხვა გზით ადრიდანვე შემოსული ელინურ-კლასიკური წყაროები, ნაცნობობა ჰომეროსთან, მის ილიადასა თუ ოდისეასთან, ბერძნული მითოლოგია და სხვ. კ. კეკელიძე შეგვახსენებს, რომ „ქრისტიანები წარმართულ, კლასიკურ მწერლობას იცნობდნენ და სწავლობდნენ. ბასილი დიდმა, ეკლესიის მამამ, საგანგებო ტრაქტატი – ჰომილიაც კი დაწერა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა სარგებლობდნენ წარმართული მწერლობით, და როდესაც იმპერატორმა ივლიანე განდგომილმა გამოსცა დეკრეტი, რომლითაც ქრისტიანობას

აუკრძალა წარმართული ლიტერატურის შესწავლა სკოლაში, ქრისტიანები ამ აქტს გულდამშვიდებით არ შეხვედრიან“. ასეთი ფართო თვალსაწიერი ჩვენი წინაპრებისა სულაც არ ნიშნავდა მათთვის ელინიზმის (წარმართობის) და ქრისტიანობის აღრევას, ან გადახრას ქრისტიანობის პრინციპებიდან.

ჩვენში ლიტერატურული პროცესების შესწავლის ახალ საფეხურზე აყვანა შესაძლებელი გახდა სწორედ ელნიური კულტურის, მისი სასიკეთო ტენდენციების მიღება-არმიღების საკითხზე უაღრესად მნიშვნელოვანი კონცეფციების ჩამოყალიბებით. ელინოფილობის მახასიათებლების განვითარებას ქართულ მწერლობაში განიხილავენ, როგორც საერო ლიტერატურის აღმოცენების წინაპირობასაც. ეს მახასიათებლები ძირითადად რწმენისა და ცოდნის ურთიერთმიმართების საკითხის რამდენიმე ასპექტისაგან შედგება. ესენია: ორგვარი დამოკიდებულება რიტორიკა-ფილოსოფიისადმი (უარყოფა და მიღება), ცნებების – „ფილოსოფია“, „ელინიზმის“ ახლებურად გააზრება, „მეთევზეობისა“ და „არისტოტელეობის“ შუა საუკუნეებში გავრცელებული შეპირისპირება, ორგვარი ლოგოსის პარადიგმა, სტილთა დონეების ახლებური გააზრება და ბაძვის ცნების ორგვარი ასპექტი, მსმენელთა სხვადასხვა დონის პრობლემა, გამომდინარე საეკლესიოსა და ინტელექტუალურის კავშირით, რიტორიკა-ფილოსოფიისა და პოეზიის საკრალურობის იდეა და მისთ. (ქ. ბეზარაშვილი).

ყოველივე ეს ძალზე არსებითია, მაგრამ, ბუნებრივია, რომ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს უგულებელყოფით ან დავაკნინოთ საეკლესიო პოეზიისა თუ აგიოგრაფიული მწერლობის როლი (სალიტერატურო ენა, ფორმა, მოტივები, თემები, მხატვრული გამოსახველობითი ხერხები...) ქართული საერო მწერლობის აღმოცენებასა და განვითარებაში. კ. კეკელიძემ ცხადყო, რომ უცხოური გავლენები მაშინ გამოიღებენ სასიკეთო შედეგს, როცა ის დამყნობილია ქართულ, ეროვნულ ტრადიციებზე. ამის კლასიკური მაგალითია გენიალური „ვეფხისტყაოსანი“.

კ. კეკელიძემ თავისი ავტორიტეტული სიტყვა თქვა შოთა რუსთაველის მსოფლმხედველობის არსის განსაზღვრაშიც. იმ დროს, როცა რუსთაველოლოგების დიდი ნაწილი მზად იყო პოეტი გამოეცხადებინათ ნებისმიერი რელიგიის ადებტად, ოღონდ არა ქრისტიანობისა, კ. კეკელიძემ გამოკვეთა ის კონცეპტები, რომლებიც დამახასიათებელია სწორედ ქრისტიანობისათვის და არა რომელიმე სხვა რელიგიისათვის. ესენია: 1. ღმრთის ატრიბუტიკა, რომელთაგან ზოგი მხოლოდ ქრისტიანობის სპეციფიკას შეადგენს. მაგალითად, ღვთის სახიერების პრედიკატი. 2. პოემა განმსჭვალულია სწავლა-ცოდნისადმი განსაკუთრებული პატივით. 3. სინერგიზმის ანუ კოორდინაციის სისტემა (ღვთის ნებისა და ადამიანის აქტივობის კოორდინირება, სინერგიზმი. 4. მონოთეიზმის იდეა. კ. კეკელიძისთვის უმნიშვნელოვანესი არგუმენტია ისიც, რომ შოთა რუსთაველი ზედმიწევნით იცნობს ძველი და ახალი აღთქმის წიგნებს, ეფუძნება მათ, იშველიებს თავისი ესთეტიკური ნააზრევის ნათელსაყოფად, გასამყარებლად. კ. კეკელიძე გვთავაზობს გენიოსი პოეტის სააზროვნო და მხატვრულ-შემოქმედებითი ხედვის მოდელს.

„რასაკვირველია, – შენიშნავს კ. კეკელიძე, – პოემაში მოიძებნება ისეთი აზრები და დებულებანი, რომელნიც ახასიათებენ როგორც არისტოტელისა, ისე პლატონისა და ნეოპლატონისა, თუ გნებავთ, სტოიციზმსაც, მაგრამ ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ პოეტი უთუოდ ან პლატონიკია, ან არისტოტელიკი, ან სტოელი, ან ნეოპლატონიკი, რომ ის ამა თუ იმ კონკრეტული ფილოსოფიური სკოლის ადებტია, არა, რუსთაველი არ ჩანს ასეთ მოაზროვნედ, რომელიც რომელიმე ფილოსოფიური დოქტრინის ვიწროდ შემოფარგლულ ნაჭუჭში ეტეოდეს, ის, ზედმიწევნით მცოდნე იმდროინდელ და უფრო ძველ ფილოსოფიურ მოძღვრებათა და სკოლათა, იღებს და ისრუტავს თვითეული ფილოსოფიური სისტემიდან იმას, რასაც მასში ხედავს საუკეთესოს, საყოველთაოს, საკაცობრიოს. ის პროლეუქტია დასავლეთში, ბიზანტიაში, მეათე-მეთერთმეტე საუკუნეებიდან დაწყებული სინთეზური მიმართულებისა ფილოსოფიაში, რომელსაც ჩვენში ისეთი მკვეთრი

წარმომადგენელი ჰყავს, როგორც არიან ეფრემ მცირე და იოანე პეტრიწი. მას არაფერი საერთო არა აქვს არც დასავლურ იმდროინდელ სქოლასტიკასთან, არც აღმოსავლურ პანთეისტურ მისტიკასთან“.

ცხადია, რუსთაველოლოგია, როგორც მეცნიერება, ვითარდება, კვლევა კიდევ უფრო ინტენსიური და მრავალმხრივი ხასიათისა ხდება, არის ცდები სინთეზური მიმართულების არსში გარკვევისა და რუსთაველის მხატვრული ნააზრევის ამ ჭრილში განხილვისა, იკვეთება კვლევა-ძიების ახალი მოდუსებიც, მაგრამ „ვეფხისტყაოსნის“ ეროვნულ-ქართული სივრციდან, ქრისტიანობის წიაღიდან მის გამოგლეჯას აღარავინ ცდილობს. ეს კ. კეკელიძის დიდი დამსახურებაც არის.

კ. კეკელიძემ ზუსტად ამოხსნა იოანე პეტრიწის, როგორც ფილოსოფოსის ენიგმა. ვინ არის იგი, არისტოტელიზმის მიდმევარია თუ პლატონისა, ნეოპლატონიკოსია თუ ქრისტიანობის ადვოკატი. როგორია მისი დამოკიდებულება ქრისტიანული დოგმატიკისადმი და ა. შ.

კ. კეკელიძის მსჯელობა ნათელი და დამარწმუნებელია: მეცნიერი მიიჩნევს, რომ იოანე პეტრიწი აგრძელებს ფილოსოფიის წინა დროის ხაზს. ის ფილოსოფიას ქრისტიანობის სამსახურში აყენებს, მას სურს ქრისტიანობა, ან „საღმრთო განცხადება“ ფილოსოფიურად დაასაბუთოს და გაამართლოს, გაამართლოს როგორც შინაარსეულად, იმის აღნიშვნით, რომ „საღმრთო ჭეშმარიტებას“ წარმართი ფილოსოფოსებიც ეთანხმებიან და გამოთქვამენ როგორც შინაარსეულად, ისე დიალექტიკურად, ლოგიკურად“. კ. კეკელიძე ცხადყოფს, რომ იოანე პეტრიწი ერთი იმ პირთაგანია, რომელნიც XI-XII სს. ცდილობდნენ ქართულ ნიადაგზე გადმოენერგათ ბიზანტიური ფილოსოფიის მიღწევანი და ხელი შეეწყოთ ქართული ფილოსოფიური აზროვნებისა და მწერლობის განვითარებისათვის.

კ. კეკელიძემ საჭიროდ ჩათვალა ყურადღება გაემახვილებინა იოანე პეტრიწის ერთ ხატოვან მაგალითზე: ქართველი ფილოსოფოსი გვთავაზობს სურათს „განთავსებად“, ე. ი. ცალ-ცალკე მდგომ გოდლებისას (ბურჯებისა), რომლებზედაც „გარდათხზულია“ გამამთლიანებელი, ერთი, „ყოველთა შემკვრელი ლოდი“. კ. კეკელიძე განგვიმარტავს, რომ იოანე პეტრიწის თანახმად, ჭეშმარიტება ერთია, ის სხვადასხვა დროს „სულისა მიერ წმიდისა ეუწყებოდა ხოლმე კაცობრიობას, როგორც აბრაამის, დავით წინასწარმეტყველის, რომელსაც ის ორფეოსს უწოდებს და პავლეს (რომელიც არის „მემოდღვრე ჩუენისა ამის ეკლესიისაჲ“) მიერ, ისე „ხალდეველთა და კუალად ელლენთა მიერ“, ხოლო ამ ცალკეულად მდგომ „გოდოლთა“ შემკვრელ „ლოდად“ გამოჩნდა ქრისტე.

იოანე პეტრიწის ამ ნააზრევში კ. კეკელიძე ხედავს ქრისტიანობის ღრმა ფესვებს და მომავალ თაობებს ფიქრისა და კვლევა-ძიებისკენ უბიძგებს.

კ. კეკელიძეს ქართული კულტურის წინაშე იოანე პეტრიწის დამსახურების წარმოჩენისას მხედველობიდან არ გამორჩენია ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი რამ: „იოანე პეტრიწმა ჩვენში შექმნა მთელი ფილოსოფიური სკოლა. მისი შექმნილია ფილოსოფიური ენა, ტერმინოლოგია და სტილი. მისი ენა მეტად ხელოვნური, ღრმა და განყენებულია. ის ქმნიდა ახალ ტერმინებსა და სიტყვებს, რათა ბერძნული დედანი სისწორით გადმოეცა, ის მუდამ ზრუნავს, ბერძნულ სამეცნიერო-ფილოსოფიურ ტერმინს ქართული შესატყვისი მოუძებნოს, ან თუ ასეთი არ მოიპოვება, ქართული ძირიდანვე შექმნას. ის ბაძავს ბერძნულ დედანს ფრაზებისა და ნაწილაკების დალაგებაშიაც, რათა ქართული ენა გახადოს ფილოსოფიური აზროვნების ისეთ იარაღად, როგორიც იყო ბერძნული“.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვენში იოანე პეტრიწის შემდგომი კვლევა სწორედ ამ მიმართულებით გაგრძელდა და შესწავლის ძალიან სერიოზულ დონეს მიაღწია.

კ. კეკელიძემ დიდი ამაგი დადო ჩვენში ე. წ. აღორძინების პერიოდის ლიტერატურული პროცესების შესწავლას. მან ცალკე ღარებად გამოყო საგმირო ეპოსი (ფირდოუსის შაჰნამე და მისი გაგრძელებანი, გალექსილი ამირანდარეჯანიანი, სეილანიანი, ალექსანდრიანი), რომანტიკული ეპოსი (ვეფხისტყაოსნის დამატებანი, ომანიანი, იოსებზალიხანიანი, ლეილმაჯუნიაანი,

ხოსროვშირინიანი, ბარამგურიანი, ვისრამიანი (გალექსილი), ბარამგულანდამიანი, ბარამგულიჯანიანი, მიჯნურთ ბადე), საზღაპრო ეპოსი (რუსუდანიანი, ფირმალიანი, ზალუმჯანიანი, მირიანი, ბარდავრიშანი, ვარშაყიანი, სპილენძისქალაქიანი), დიდაქტიკურ-მორალური ეპოსი (სიბრძნე სიცრუისა, მეფეთა სალარო, ქილილა და დამანა, ბახთიარნამე, თიმსარიანი, ტესტამენტი, ეზოპეს იგავ-არაკები, მელის წიგნი, აპოფთეგმები (ამირანასარიანი, სიბრძნენი ფილოსოფოსთანი, სწავლანი აზიკარ ბრძნისანი), საისტორიო ეპოსი (ქეთევანიანი, შაჰნავაზიანი, თეიმურაზიანი, დიდმოურავიანი, კათოლიკოსბაქარიანი, ვახტანგიანი, ქართლის ჭირი, საისტორიო მწერლობა), ლირიკა (თეიმურაზ პირველი, არჩილ მეფე, ვახტანგ მეექვსე, თეიმურაზ მეორე, გარსევან ჩოლოყაშვილი, მამუკა ბარათაშვილი, დავით გურამიშვილი, ბესარიონ გაბაშვილი, საფათოვა), დრამა (გიორგი ავალიშვილი, დავით ჩოლოყაშვილი, ალექსანდრე ჭავჭავაძე და სხვ.).

მხოლოდ თვალის გადავლება ამ ჩამონათვალისა ცხადყოფს, რა თავდაუზოგავი შრომა აქვს ჩატარებული კ. კეკელიძეს, რა ყამირი აქვს გატეხილი, კონცეპტუალურად როგორი მწყობრი, შეკრული პანორამაა მოხაზული ძველი ქართული მწერლობის წინააღმდეგობებით აღსავსე მეოთხე, დამამთავრებელი პერიოდისა.

ამჯერად გვერდზე დავტოვებ კ. კეკელიძის უაღრესად საინტერესო მიგნებებს, შეფასების ზუსტი კრიტერიუმებით ოპერირების მაგალითებს და ა. შ. მის მხოლოდ ერთ დამსახურებაზე გავამახვილებ ყურადღებას. კ. კეკელიძემ „გადაარჩინა“ დავით გურამიშვილი ოდენ დიდაქტიკოსი პოეტის ან საისტორიო ეპიკოსის მეტად საპატიო სახელით შემოზღუდვისაგან.

კ. კეკელიძემ დავით გურამიშვილის ბრწყინვალე ლირიკული ლექსების გაანალიზებით იგი წარმოაჩინა, როგორც საღვთო მიჯნურობის განმადიდებელი პოეტი და ამით გამორჩეული ადგილი დაუმკვიდრა მას არა მხოლოდ ქართულ პოეზიაში, არამედ შუასაუკუნეობრივი ევროპული პოეზიის დიდ წარმომადგენელთა გვერდითაც.

აკად. გ. წერეთელმა კ. კეკელიძეს საიუბილეო 75 წლისთავზე შემდეგი სიტყვებით მიმართა: „თქვენ დააფუძნეთ მეცნიერების ახალი დარგი – ქართული ლიტერატურის ისტორია. თუ დღეს არსებობს დამოუკიდებელი მეცნიერული დისციპლინა – ქართული ლიტერატურის ისტორია, ეს უმთავრესად და ძირითადად თქვენი დამსახურებაა“.

კ. კეკელიძის ამ წიგნებზე თაობები აღიზარდნენ, კვლავაც აღიზრდებიან. მათ გვერდს ვერ აუვლის ძველი ქართული მწერლობის ვერცერთი მკვლევარი ვერც მომავალში.

* * *

კ. კეკელიძის სამეცნიერო მოღვაწეობის ერთ-ერთი ძირითადი მიმართულება თავიდანვე იყო ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობების პრობლემა. მან მიზნად დაისახა გამოეცნა და შეესწავლა ბერძნული ენიდან ქართულ ენაზე თარგმნილი ბიზანტიური მწერლობის ძეგლები. შეეცადა აღენუსხა და გაესაჯაროვებინა ჩვენს სკრიპტორიუმებში დაცული უმდიდრესი ბიზანტიური ლიტერატურის მემკვიდრეობა. მან კიდევ მიაღწია მიზანს და 1927 წ. გამოაქვეყნა გამოკვლევა „უცხო ავტორები ძველ ქართულ მწერლობაში“. 1930-32 წლებში ის ითარგმნა გერმანულ ენაზე. შრომაში წარმოდგენილია ყველა ავტორი, რომლის თხზულება ქართულადაა თარგმნილი და დღემდეა შემონახული.

„ეს გამოკვლევა ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობის მკვლევართათვის დღესაც ერთადერთ საძიებლად რჩება, რომელზე დაყრდნობითაც იწყება ყოველი ახალი გამოკვლევა ამ დარგში“, – შენიშნავს ელ. ხინთიბიძე* (ე. ხინთიბიძე, გვ. 51).

* ბულგარეთში სამეცნიერო მივლინებაში ყოფნისას რ. სირაძის ყურადღება მიიქცია იმან, რომ ბულგარელი მეცნიერები ძალიან დაინტერესებულან კ. კეკელიძის აღნიშნული ნაშრომით, მასში წარმოდგენილი სისტემატიზაციის მრავალსიმომცველობითა და სიზუსტით. აქვე შენიშნავს: „განმაცვიფრა იმან, რომ ამგვარი ნაშრომი არ არსებულა

კ. კეკელიძეს ჯერ კიდევ 1915 წ. ქართული აკადემიური ლექსიკონის კომისიამ ჰაგიოგრაფიული ძეგლების გამოცემა დაავალა. მან შეადგინა აგიოგრაფიული ტექსტების გამოცემის პროექტი, რომელიც მოიწონა და დაამტკიცა რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიამ. დაარსდა სერია: Monumenta hagiographica Georgica, რომელშიც უნდა შესულიყო კიმენური ტექსტები. მეტაფრასული აგიოგრაფია და ქართული ორიგინალური ჰაგიოგრაფიის ძეგლები.

1918 წ. კიდევ გამოიცა პირველი ტომი, მეორე ტომის გამოცემას (კიმენი, ტ. II) მხოლოდ 1946 წელს გახდა შესაძლებელი. წიგნებს დიდი რეზონანსი ჰქონდა. კ. კეკელიძე თავად წერს: „ამ გამოცემამ (იგულისხმება კიმენის I ტ. – ლ. გ.) იმდენი ყურადღება დაიმსახურა საზღვარგარეთულ სამეცნიერო წრეებში, რომ მასში მოთავსებული მასალა ნაწილ-ნაწილ ითარგმნებოდა ლათინურ ენაზე ცნობილი ორიენტალისტისა და ჰაგიოლოგის პეტერსის მიერ (კ. კეკელიძე, ეტიუდები, VIII, გვ. 267). პ. პეტერსმა კიმენის პირველი ტომის გამოცემას ძალზე საყურადღებო რეცენზიაც უძღვნა (Analecta Bollandiana, 1925, ტ. X III, გვ. 379-381).

კ. კეკელიძის ნაღვაწი ქართველოლოგიაში ბიზანტინისტიკის მიმართულებით დღეს ასეა წარმოდგენილი: „კ. კეკელიძემ გამოავლინა ბიზანტიური მწერლობის ისეთი თხზულებები, რომელთა ბერძნული დედნები დაკარგულია და მათი აღდგენა მხოლოდ ქართული თარგმანითაა შესაძლებელი. ასეთებია: მიტროფანე სმირნელი ეპისკოპოსის „თარგმანებაჲ ეკლისიასტისაჲ“, „ტიმოთე ანტიოქელის ცხოვრება“, „იოანე ურჭაელის ცხოვრება“, „იოანე დამასკელის ცხოვრება“ და მრავალი სხვა). 2. მიგნებულია ქართულ მწერლობაში შემონახული ისეთი ცნობები ზოგიერთი ბიზანტიელი მწერლის შესახებ, რომლებიც ავსებენ და სულ ახალ ასპექტში აშუქებენ ამ მწერლების ცხოვრებასა და შემოქმედებას (მაგალითად, ცნობები მაქსიმე აღმსარებელზე, სუმეონ ლოლოთეზე, იოანე ქსოფილინოსზე და სხვ.), 3. ქართულ მწერლობაში შემონახულია ცნობები ბიზანტიური მწერლობის ისტორიაში სრულიად უცნობი მწერლების შესახებ, მაგალითად: სტეფანე მძოვარი, პიმენი, საჰაკი და სხვ. 4. გამოვლენილია ისეთი ნაწარმოებებიც ბიზანტიური მწერლობისა, რომელნიც ქართულ სინამდვილეში განსხვავებული ვარიანტებით დაფუძნებულან და ნაწარმოებებისთვის განსხვავებული მნიშვნელობა მიუნიჭებიათ (მაგალითად, „ათანასე კულიზმელის მარტვილობა“, „მარტვილობა სერგისა და ბაქოზისი“, „ქრისტინეს მარტვილობა“ და სხვ.).

„შეუძლებელია ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიის თანამედროვეობის დონის შესაბამისი მეცნიერული ისტორიის შექმნა, თუ შიგ გათვალისწინებული არ იქნება მთელი ის მასალა ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობისა, რომელიც დაამუშავა აკადემიკოსმა კორნელი კეკელიძემ“ (ე. ხინთიბიძე, გვ. 57).

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ბიზანტია თავისი მდიდარი სულიერი ცხოვრებით, ღრმა და მრავალმხრივი კულტურით რამდენიმე ასწლეულის მანძილზე შუასაუკუნეობრივი ევროპის ყველა ქვეყანაზე წინ იდგა. მის კულტურას ესწრაფოდა და ითვისებდა მთელი დასავლეთევროპული ინტელექტუალური ელიტა.

ამდენად, თამამად შეგვიძლია კ. კეკელიძის მიერ ბიზანტინოლოგიაში შეტანილი უზარმაზარი წვლილი დასავლეთევროპული კულტურის წინაშე გაწეულ სამსახურადაც მივიჩნიოთ.

* * *

გეოპოლიტიკურ გზაჯვარედინზე მდგომ ჩვენს ქვეყანას როგორც დასავლეთთან, ისე აღმოსავლეთთან ინტენსიური კულტურული ურთიერთობა ჰქონდა. მართალს ბრძანებდა ივ. ჯავახიშვილი: „თუ პოლიტიკურს ცხოვრებაში საქართველო სხვადასხვა მაჰმადიანთა სამთავროებს

ძველსავე მწერლობისათვის, მით უფრო, რომ სლავისტიკა მსოფლიო მეცნიერებაა და მას დიდი ტრადიციებიც აქვს. სამწუხაროდ, მათ ხელი არ მიუწვდებოდა კ. კეკელიძის ამ შრომის გერმანულ თარგმანებზე, რომლებიც ბიბლიოგრაფიული იშვიათობა გამხდარა (რ. სირაძე, გვ. 29).

და სპარსეთს ებრძოდა, პოეზია და კულტურა ქართველ-სპარსთა ურთიერთობას ჰქმნიდა და მტრობის მაგიერ სიყვარულს სთესავდა“ (ივ. ჯავახიშვილი, გვ. 654).

კ. კეკელიძეს უყურადღებოდ არ დაუტოვებია ჩვენი კულტურული ურთიერთობანი სპარსულ-ტავჯიკურ კულტურულ სამყაროსთან. მან მნიშვნელოვანი გამოკვლევები მიუძღვნა აღნიშნულ თემას. ასეთებია: „Руставели и Низами Ганджели“, „რუსთაველი და აღმოსავლური რენესანსი“, „საქართველო და ნიზამი განჯელი“, „ხოსროვ-შირინიანის“ ქართული ვერსია, „შვიდი მთიები“ და სხვ. კ. კეკელიძე ამ ურთიერთობებს პატივს მიაგებდა, მაგრამ არსად გადაუჭარბებია ქართულ მწერლობაში აღმოსავლური ელემენტების შეფასებისას (ა. გვახარია, გვ. 97, 109).

მორის ბოურა შენიშნავდა: „ვეფხისტყაოსანი“ ისეთი ქართული ნაწარმოებია, რომელიც აღმოსავლეთსაც და დასავლეთსაც ერთნაირად გაცსქერის და მაინც იგი წმინდა ეროვნული ხასიათისაა (ბოურა, გვ. 17). ეს თეზა მთელს ქართულ მწერლობასა და კულტურაზე შეიძლება გავრცელდეს. ამას კ. კეკელიძის სამეცნიერო შრომები ცხადყოფენ.

* * *

კ. კეკელიძემ დიდი ამაგი დასდო ძველი ქართული ლიტერატურისა და ხალხური ურთიერთობის შესწავლას, თავისი წვლილი შეიტანა ქართულ ისტორიოგრაფიის განვითარებაში, ქართული სტამბისა და ქართული წიგნის ბეჭდვის შესწავლის ისტორიაში და ა. შ. ძალიან საგულისხმოა მისი დაკვირვებები ახალი თუ უახლესი ქართული ლიტერატურის საკვანძო საკითხებზე. ძნელია თვალი გააწვდინო მის ნაღვაწს.

...და მაინც, კ. კეკელიძეს ახალგაზრდობიდანვე უკმარისობის განცდა ჰქონია. ერთი ეპიზოდი მინდა მოვიხმო. მიხეილ კეკელიძე იხსენებს ქ-ნ მინაღორას მონათხრობს: ერთხელ ბატონი კორნელი და ქალბატონი მინაღორა ქემერტში სასეირნოდ ყოფილან გასული. პურის მკას შესდგომიან იქაურები. ბატონ კორნელის მეუღლისთვის უთქვამს: ხედავ, მინაღორა, სვე გატანილია, მიწა ჩანს, გვერდით კი თავთავებდამდმობული პური ნელ-ნელა ირხევა. რამდენი უნდა იშრომონ ამათ, ეს უზარმაზარი ფართობი რომ მომკან“.

ქალბატონი მინაღორა ვერ მიხვედრილა, რის თქმა სურდა ბატონ კორნელის. მას კი ასე გაუგრძელებია საუბარი: „ეს თავთავები ქართულად შექმნილი ნაწარმოებებია. მაინტერესებს თითოეული მათგანის ფესვები. როგორ აღმოცენდა და როგორი წყაროთი იკლავდა წყურვილს, ვიდრე თავთავს გაიკეთებდა და ამას უნდა მიაკვლიოს კაცმა. ამ გამრჯე გლეხებმა სვე გაიტანეს, კმაყოფილი არიან და ახალი სვის გასატანად ემზადებიან. მეც რომ ერთი ასეთი სვე გამეტანა ქართული მწერლობის კვლევა-ძიებაში, მაშინ კმაყოფილი ვიქნებოდი.“

– კორნელი, შენ შენი სვე უკვე გატანილი გაქვს, ტყუილად ნაღვლობ, – უთქვამს მეუღლისთვის ქალბატონ მინაღორას. ბატონ კორნელის კი ასეთი პასუხი გაუცია: – აჰ, არ დაიჯერო, მინაღორა, ქართული ლიტერატურა, განსაკუთრებით ძველი, ისეთი ზღვაა, რომლის შესწავლას თაობები დასჭირდება. მე კი, მათუსალას სიცოცხლე რომ მომცეს ღმერთმა, მხოლოდ მცირე რამის გაკეთებას თუ შევძლებ. იცი, ერთი ნაწარმოების შესწავლასთან დაკავშირებით რამდენი კითხვა წამოიჭრება: საიდან, რატომ, როგორ, რა მიზნით? ამაზე პასუხი რომ გაცე, ფესვებამდე უნდა ჩახვიდე. ეს კი ძალიან ძნელია, შეიძლება მაგრად წაიფორხილო კიდეც, მაგრამ რას იზამ, მე მაინც ჩემსას ვცდილობ, ვნახოთ, რა გამოვა“. კორნელი კეკელიძეს თავის საქმეში მცდელობა არაფრისთვის დაუკლია, მასთან დაახლოებული ადამიანები აღნიშნავენ, რომ სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებშიც მისთვის ჩვეული გულისხმიერებით მუშაობდა ქართული ჰიმნოგრაფიული თევის უცნობ რედაქციაზე, რომლის მიკროფილმი მისთვის ინგლისელ ქართველოლოგს დ. ლანგს გამოუგზავნია (მენაბდე, გვ. 156).

კ. კეკელიძემ ქართული მწერლობის არაერთი სვე გაიტანა და თავისი ღრმა კვალი გაავლო მთელს ქართულ სულიერ კულტურას. მან შექმნა ქართველოლოგიის უძლიერესი სკოლა, რომელმაც გაუძლო ათეისტური რეჟიმის წნეხს, ბოლშევიკური სისტემის მარწუხებს, გააღწია ბნელეთის ლაბირინთებს და დღესაც მტკიცე ნაბიჯებით მიიწევს წინ.

კორნელი კეკელიძე საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პირველი შემადგენლობის წევრად იყო არჩეული. დაჯილდოებულია 4 უმაღლესი სახელმწიფო ჯილდოთი, საპატიო სიგელებით. მინიჭებული ჰქონდა მეცნიერის დამსახურებული მოღვაწის წოდება. კ. კეკელიძის სახელს ატარებდა ხელნაწერთა ინსტიტუტი, თსუ ქართული ლიტერატურის ისტორიის კაბინეტი (გაურკვეველი მიზეზების გამო ცხრაწლიანი რეჟიმის დროს ეს კაბინეტი საერთოდ გაუქმდა, ქართულ ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრიც, რომლის დაფუძნებაში კ. კეკელიძესაც მიუძღვის დიდი წვლილი, მის სახელს აღარ ატარებს)⁷. უნივერსიტეტის დამფუძნებელთა დასახელებისას უვიცოდ ზოგჯერ კ. კეკელიძის სახელი გამორჩებათ ხოლმე, ზოგჯერ კი სადღაც ბოლოში ახსენდებათ.

მიმაჩნია, რომ კორნელი კეკელიძეს კიდევ მრავალი ჯილდო, მრავალი პატივი და დიდება დაუმკვიდრებოდა, სხვა დროს, სხვა სივრცეში, სხვა საკვლევ სფეროში (არა ქრისტიანული კულტურასა და მწერლობაში) რომ ეღვაწა. კ. კეკელიძის სამეცნიერო მოღვაწეობის უდიდესი მონაკვეთი დაემთხვა იმ დროს, როცა სასულიერო მწერლობას ხან საისტორიო მწერლობას, ხან საეკლესიო მწერლობას, ხან შუასაუკუნეობრივი ბნელეთის პროდუქტს უწოდებდნენ, ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ნიმუშთა გამოცემა მიზანშეწონილი იყო ძირითადად, როგორც ქართული ენის ძეგლებისა. ისინი ქართული სალიტერატურო ენის მართლაც ბრწყინვალე ძეგლებია, მაგრამ ეს ტექსტები უპირველესად ადამიანის სულიერი ღვწის ასახვისთვისაა შექმნილი. ეს სფერო კი მხატვრული პროზისა და პოეზიის საუფლოა. კორნელი კეკელიძემ მთელი თავისი ცხოვრება ამ ლიტერატურის შესწავლას მიუძღვნა.

მიუხედავად ყველაფრისა, ქართული უნივერსიტეტის დედაბოძი დღესაც შეურყეველია. კორნელი კეკელიძე თავისი, როგორც მეცნიერის, ცხოვრების წესით, მეცნიერული მორალით, მეცნიერული თავდაუზოგაობით აწ და მარადის ჩვენს სამეცნიერო სარბიელზე ჩირაღდანით ანთია.

ლიტერატურა

1. ბარამიძე ა., ჩვენი დიდი მეცნიერი, თბილისი, 1979.
2. ბარამიძე რ., ქართული ფილოლოგიის ბურჯი ბურჯთაგანი, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის კრებული მიძღვნილი აკად. კ. კეკელიძის დაბადების 120 წლისთავისადმი, თბილისი, 1999.
3. ბეზარაშვილი ქ., ელინოფილობის მახასიათებლების განვითარება ქართულ მწერლობაში და ქართული საერო ლიტერატურის აღმოცენება, ლიტერატურათმცოდნეობის თანამედროვე პრობლემები, I საერთაშორისო სიმპოზიუმი (მასალები), თბილისი, 2007.
4. ბოურა მ., „ვეფხისტყაოსანი“. თბ. 1966.
5. გამყრელიძე თ., წერის ანბანური სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა. თბ. 1989.
6. გვახარია ა., ქართულ-აღმოსავლური ლიტერატურული ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი აკად. კ. კეკელიძის შრომებში, საიუბილეო კრებული, თბ. 1959.
7. გრიგოლაშვილი ლ., კორნელი კეკელიძე და ქართული ჰიმნოგრაფია. კრებული; კორნელი კეკელიძე 125. თბ. 2004.
8. კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I. თბ., 1980.

⁷ საბედნიეროდ, არცთუ დიდი ხნის წინ ინსტიტუტს დაუბრუნდა თავისი სახელიცა და სტატუსიც.

9. კეკელიძე კ., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 2. თბ. 1980.
10. კეკელიძე მ., შეხვედრები კორნელი კეკელიძესთან. გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, 2011, №9-10.
11. მენაბდე ლ., სიცოცხლის უკანასკნელ დღეებშიც. დიდი ქართველი მეცნიერი – აკად. კორნელი კეკელიძე, თბ., 1965.
12. მეტრეველი რ., თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, 1918-1998 წწ. საიუბილეო კრებული. თბ. 1998.
13. სირაძე რ., კორნელი კეკელიძე. (დაბადების მე-100 წლისთავი). თბ. 1999.
14. ფარულავა გ., კორნელი კეკელიძე. კრებული კორნელი კეკელიძე 125. თბ. 2004.
15. ჩიქობავა ა., სიტყვა წარმოთქმული კ. კეკელიძის 75 წლისთავზე, კრებული – დიდი ქართველი მეცნიერი აკად. კორნელი კეკელიძე. თბ. 1965.
16. წერეთელი გ., სიტყვა წარმოთქმული კ. კეკელიძის 75 წლისთავზე, კრებული – დიდი ქართველი მეცნიერი აკად. კორნელი კეკელიძე. თბ. 1965.
17. ხინთიბიძე ე., კორნელი კეკელიძე, ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ. 1982.
18. ჯავახიშვილი ი., ქართველი ერის ისტორია, II. თბილისი, 1948.

Laura Grigolashvili

Korneli Kekelidze – A Pillar of the First Georgian University

Summary

Academician Korneli Kekelidze (1879 - 1961), a prominent Georgian scientist, literary critic and philologist stepped triumphantly into Science. His very first scientific works won international recognition and the young scientist was offered to head one of the departments in the famous Kiev Spiritual Academy. However he chose to continue his scientific work in Georgia.

In 1918 the Tbilisi State University was founded under the leadership of a great scientist, Ivane Javakhishvili. K. Kekelidze became the head of the only faculty at the university - the Philosophy and Humanities Department (the most honorary and demanding faculty in the Georgian university). Kekelidze served as the Prorector of the University's teaching and research direction and Dean of the Philology Department, and led the work of the university's repository of old manuscripts.

In a short period of time Korneli Kekelidze offered the newly established university a comprehensive course on the History of Old Georgian Literature (V. I, 1923, V.II, 1924) which afterwards was published in several editions. German Scientist Paul Peeters correctly acknowledged the importance of these books: „one thousand and two pages of History of the Georgian Literature is the proof of Georgia's intellectual virtue and the right [of the country] to live with its own life. The virtue is splendid, the right - indisputable“. Indeed, Korneli Kekelidze has much contributed to the fame and authority of the Kartvelian Studies (Kartvelology) branch.

This work tries to present Korneli Kekelidze, in the context of public life, as a scientist and person, and a pillar of the Georgian University.

აკაკი შანიძე ცხოვრება და მოღვაწეობა

ცხოვრების გზა

განგებამ „გამოაჩინა დიდი ესე მუშაკი საღმრთოისა მადლისაი, რომლისათვის არს სიტყუაი ჩუენი, და წინამდებარე არს აღწერად და მითხრობად შემდგომთა ნათესავთა საწურთელად და გულისხმის საყოფელად“ (გიორგი მერჩულე).

ძნელია, წარმოაჩინო აკაკი შანიძის ხანგრძლივი და ღრმაშინაარსიანი ცხოვრების გზა, ასევე, მეტად მრავალმხრივი და დიდად ფასეული ღვაწლი ერთ სტატიაში. ის ერთდერთი ქართველი მეცნიერია, რომელმაც ფრიადი რუდუნებით განვლო სრულსაუკუნოვანი ცხოვრების გზა და კოლოსალური მეცნიერული მემკვიდრეობა დაგვიტოვა. რა მაღალი ეპითეტები არ მოუხმიათ მისი საზოგადოებრივი და მეცნიერული ღვაწლის შეფასებისას: „ქართული ენათმეცნიერების ბელადი“, „ქართველოლოგიის მამამთავარი“, „ქართული ფილოლოგიის პატრიარქი“, „მემატიანე ქართველური ენებისა“, „დედაბოძი დედაენისა“, „ქართული ენათმეცნიერების ბერმუხა“ და სხვა. აკაკი შანიძეს ასი წლის ასაკშიც შერჩენილი ჰქონდა აზროვნების ცხოველყოფილობა, ფენომენური მეხსიერება, გაუნელებელი შემოქმედებითი ენერგია, უხვი ნაყოფიერება და სიცოცხლის ხალისი. ბუნებრივი ნიჭის, რკინისებური ნებისყოფის, მოწამეობრივი რუდუნების, შეუპოვარი მიზანსწრაფვისა და საქმისადმი ფანატიკური სიყვარულის შეზავების შედეგია ის უზარმაზარი მეცნიერული მემკვიდრეობა, რომელიც მან დატოვა: აკაკი შანიძის აკადემიური ღვაწლი დიდტანიან თორმეტ ტომს აღემატება. მისი დაუძახუნებელი დღევრძელობის საიდუმლო კი მის ყოვლისმომცველ და ყოვლისმძლე სიყვარულში იყო; ალბათ, არ ცდებოდა ბრძენი არსენ ამარტოლი, როცა ამბობდა: „დიდ არს ძალი სიყვარულისაი, რომელი მორჩილ-ჰყოფს გონებასა შეკადრებად შეუკადრებელისა“. აკაკი შანიძის პიროვნება შთამბეჭდავი იყო არა მარტო წრფელი სისადავითა და ჰარმონიულობით, პრონციპულობისა და მიმტევლობის საოცარი შერწყმით, ხავერდისფერი ღბილი ბუნებით, არამედ მუდმივი ძიებისა და ახლის შეცნობის გაუნელებელი ინტერესით. მისი დაუმორჩილებელი სტიქია მხოლოდ ახლის შექმნა და ენის სასწაულებრივ ფენომენში დაფარულ საიდუმლოთა ამოხსნის დაუცხრომელი წადილი იყო. როგორც მის პიროვნებას, ასევე მის ნაღვაწს მკაფიო ინდივიდუალობის ბეჭედი აზის: ცნობატევალობა, ზღვრულ შესაძლებლობამდე მიყვანილი სიზუსტე, ნაკლები ჰიპოთეტურობა და მეტი მტკიცებითობა, გამძაფრებული ყურადღებიანობა თვით უმნიშვნელო ფაქტებისადმიც კი, შეურიგებლობა ყოველგავრ უზუსტობასთან – ეს ის თვისებებია, რომლებიც აკაკი შანიძეს ქართველოლოგთა შორის ერთ-ერთ ყველაზე პოზიტიურ მეცნიერად წარმოაჩენს.

მშობლიურ სოფელში: 1887 წლის 26 თებერვალს გაბრიელ შანიძისა და ეფიზო (ეფემია) შარაშენიძის ოჯახს მეოთხე ვაჟი შეეძინა, რომელსაც აკაკი დაარქვეს. ბავშვობა მან საჯავახოში გაატარა, მდინარე ხევისწყლის ნაპირებზე მდებარე სოფელ ნოღაში. პატარა აკაკი ღარიბ ოჯახში იზრდებოდა. ის სამი თუ ოთხი წლისა ყოფილა, როცა მშობლები გაჭირვების გამო იძულებული გამხდარან, ოღა-სახლი გაეყიდათ და ხუთ შვილთან და საქონელთან ერთად შვიდიოდე წელი მიწისიატაკიან, ისლით დახურულ დიდ „სამზადისში“ ეცხოვრათ. გამრჯე გაბრიელისა და ეფემიას ხელმოკლე ოჯახში, მიუხედავად ეკონომიკური სივიწროვისა, საურთიერთო პატივისცემა, სამართლიანობა, ბუნებრივი სითბო და სიყვარული სუფევდა. ყველა ეს სიკეთე ცხოვრების საგზლად გაჰყვა შვილებსაც. ამ მაღლმა ხანგრძლივი ცხოვრების მანძილზე გამარჯვებებით ატარა აკაკი შანიძეც. პატარაობისას აკაკის არაერთი განსაცდელი გადაუტანია: ორი წლის წითელათი გონდაკარგული მაინც გამობრუნებულა; მეორედ, მდინარის დინებას გაუტაცია და წისქვილის რუსკენ

გაუქანებია, მაგრამ მოზრდილ თანასოფლელებს ხელი უტაციათ და გადაურჩენიათ; მესამედ, ზიდან ჩამოვარდნილა და ქვაზე ისე დაურტყამს თავი, რომ გონება დაუკარგავს და სამი კვირა დასჭირვებია გამოკეთებას. შემდეგაც არაერთხელ შეჰხვედრია მას განსაცდელები, მაგრამ დიდი საქვეყნო საქმეები რომ აღსრულებულიყო, თითქოს მუდამ „ხელი უფლისაი იყო ყრმისა მის ზედა“ (ლუკა, 1:66).

მართალია, აკაკი ცხოვრებას ზედმეტად არასოდეს გაუწევიერებია, მაგრამ ეს ტკივილად არ აღუქვამს, პირიქით, ლამაზ და მოსანატრებელ წარსულად იხსენებდა ხანდაზმულობისას: სიმინდის თოხნა თუ ნამგლით ბალახის თიბვა, საქონლის საძოვარზე გარეკვა თუ საფქვავის წისქვილში წაღება, ტყიდან შეშის მოტანა თუ წყაროს წყლის მორბენინება ყანიდან მობრუნებული მამისთვის. ყველაფერი ეს პატარა აკაკის სასარგებლო საქმის კეთების აუცილებლობას ჩააგონებდა, რაც შემდგომ მას ცხოვრების უმთავრეს წესად ექცა.

სასწავლებლად ქუთაისში: გაბრიელ შანიძის ღარიბმა ოჯახმა იცოდა სწავლის ფასი და დიდი წვალებით შვილებს იმაზე მეტი განათლება მიაღებინა, ვიდრე ეს ეკონომიკური მდგომარეობის კვალობაზე შეეძლო. აკაკის უფროსი ძმები ოზურგეთის სასულიერო სასწავლებელში სწავლობდნენ და აკაკიმ მათგან ისწავლა წერა-კითხვა. სწავლა სოფლის სამრევლო სკოლაში დაიწყო, ათი წლისამ კი სწავლა ქუთაისის სასულიერო სასწავლებელში გააგრძელა, სადაც თავი გამოიჩინა ნიჭითა და სიბეჯითით. 1904 წელს სწავლა განაგრძო იქვე კლასიკურ გიმნაზიაში, სადაც მესამე კლასშივე მიიღეს მომზადების ღონის გათვალისწინებით. გიმნაზია ვერცხლის მედალზე დაამთავრა 1909 წელს, რვაწლიანი კურსი ხუთ წელიწადში გაიარა, მხოლოდ რუსულ ენასა და საეკლესიო სლავურ სიტყვიერებაში მიღებულმა ერთმა ოთხიანმა შეუშალა ხელი, რომ ოქროს მედალი აეღო.

ცხრაასიანი წლების კლასიკური გიმნაზიის სავალდებულო სასწავლო დისციპლინებში ჰუმანიტარული საგნები სჭარბობდა მათემატიკურ-საბუნებისმეტყველოს, მაგრამ მათში ქართული ენა და სიტყვიერება არ იხსენიებოდა, ის საგანი, რომლის შესწავლასა და მოვლის საქვეყნო მისია შემდგომ აკაკი შანიძეს უნდა ეკისრა. სწორედ ქართული ენის უუფლებობა და დამამცირებელი მდგომარეობა უკლავდა გულს გიმნაზიელ აკაკის და როცა მან თავისი სამართლიანი გულისტკივილი გადაკრულად, მაგრამ გასაგებად გამოხატა, რუსიფიკატორული ადმინისტრაციის რისხვას ძლივს გადაურჩა: 1908 წლის რვა იანვარს აკაკი წერეთელი მოუწვევით ქუთაისის კლასიკურ გიმნაზიაში და საიუბილეო საღამოზე აკაკი შანიძეს წაუკითხავს მოხსენება მე-19 საუკუნის ქართული მწერლობის განვითარების გზებსა და აკაკი წერეთლის ისტორიულ პოემებში რომანტიკული ნაკადის მეზეზებზე. ამ მოხსენებაში მსუბუქად ყოფილა გამოთქმული უკმაყოფილება მეფის კოლონიური რეჟიმის გამო, რასაც დამსწრეთა უმრავლესობა ტაშით გამოხმაურებია და, ამდენად, ცარიზმის პოლიტიკის დაგმობას აშკარად დემონსტრაციული ხასიათი მიუღია. გიმნაზიის ბოლო კლასის მოსწავლე აკაკი გარიცხვას კი გადაურჩა ამ ფაქტის გამო, მაგრამ ყოფაცქევაში „სამი“ დაუწერეს, რაც საფიქრალი გაუხდა აკაკის: თუ „სამი“ გამოჰყვებოდა, რუსეთის უმაღლეს სასწავლებელში სწავლას ვეღარ გააგრძელებდა, თუმცა, საბედნიეროდ, მომდევნო მეოთხედში ყოფაცქევაში „ხუთი“ დაუსვეს. როგორც თავად აკაკი იგონებს, ამ ამბავმა მაინც დაღი დაასვა მას, „ცოტა აღელვებული ვიყავი და მეცადინეობას კარგად ვერ დავუდე გული... ერთმა ოთხიანმა შემიშალა ხელი, რომ ოქროს მედალი მიმეღო.“

პეტერბურგის უნივერსიტეტში: ქუთაისის კლასიკური გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ აკაკი შანიძე 1909 წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტზე ჩაირიცხა. არჩევანი შემთხვევითი არ ყოფილა. ეს ფაკულტეტი იყო ორიენტალისტიკის ერთ-ერთი აღიარებული ცენტრი, სადაც ქართველოლოგიური საგნებიც ისწავლებოდა. ფაკულტეტი შეიქმნა აღმოსავლური განყოფილების გაზრდის ბაზაზე 1854 წელს ცხრა კათედრით. მათ შორის იყო ქართული ენის კათედრაც, რომლის ექსტრაორდინარ პროფესორად და გამგედ დ. ჩუბინაშვილი იყო დანიშნული 1855 წელს, 1871 წლიდან კი ამ კათედრას განაგებდა პროფ. ალ. ცაგარელი, ხოლო 900-იანი

წლებიდან ამ ფაკულტეტზე ქართველოლოგიურ-არმენოლოგიური საკითხების კვლევას წარმართავდა უდიდესი ნიჭისა და კოლოსალური ენერგიის ნიკო მარი, რომელმაც მარი-ფელისიტე ბროსეს მიერ საფუძვლად ჩაყარული ქართველოლოგია თვისებრივად სრულიად ახალ და მაღალ ეტაპზე აიყვანა. სტუდენტი აკაკი არაჩვეულებრივი მონდომებით და ენერგიით შეუდგა საუნივერსიტეტო საგნების სწავლას. ბედმაც გაუღიმა, ამ დროს აქ ლექციებს კითხულობდნენ მსოფლიო სახელის მქონე მეცნიერები: ვ. ბართლოდი (ადმოსავლეთის ისტორია), ი. ბოდუენ-დეკურტენე (ზოგადი ენათმეცნიერება), ნ. მარი (ქართულ-სომხური ფილოლოგია), ვ. ჟუკოვსკი (სპარსული ენა), ი. კრაჩკოვსკი (არაბული ქრისტიანული მწერლობის ისტორია), ლ. შჩერბა (ექსპერიმენტული ფონეტიკა), ივ. ჯავახიშვილი (საქართველოს ისტორია), ა. შმიდტი (არაბული ენა) და სხვები. სტუდენტ აკაკის მეცნერულ ზრდაზე განსაკუთრებით ზრუნავდნენ ნიკო მარი და ივანე ჯავახიშვილი, რომელთა მიმართ წრფელი მადლიერების გრძნობა არასდროს განელებია სახელოვან მოწაფეს. ნიკო მარი აკაკის (ისე როგორც ბევრ სხვა მოწაფეს) არა მარტო სამეცნიერო მუშაობის ჩვევას უწერავდა, არამედ უანგაროდ უმართავდა ხელს ეკონომიურადაც.

აკაკი შანიძემ პირველი კურსის დასრულების შემდეგ არადადეგების ოთხი თვე პრუსიის ქალაქ კენისბერგში გაატარა გერმანულის საფუძვლიანად შესწავლის მიზნით. მესამე კურსის ზაფხულში ნიკო მარის წინადადებით აკაკი მიავლინეს ფშავსა და ხევსურეთში დიალექტოლოგიური მასალების შესაკრებად, სადაც მან ერთი თვე დაჰყო და საკმაო რაოდენობის ტექსტები ჩაიწერა; შეადგინა ფშაურისა და ხევსურულის დიალექტოლოგიური ლექსიკონი; შეისწავლა ამ კილოთა ძირითადი ფონეტიკურ-გრამატიკული თავისებურებანი.

1913 წელს აკაკიმ დაამთავრა უნივერსიტეტი და პროფესორობისათვის მოსამზადებლად დატოვეს ქართულ-სომხური ფილოლოგიის კათედრაზე ნიკო მარის ხელმძღვანელობით, რომელმაც თავისი მოწაფე დაუყოვნებლივ გააგზავნა მეორედ მივლინებით ქართული მთის კილოების შესასწავლად. ფაქტობრივ, ეს მოგზაურობა მთაში ისტორიული მნიშვნელობის იყო, რადგან თვისებრივად ახალი ეტაპის დაწყებას მიანიშნებდა ქართველოლოგიაში. ეს პერიოდი აკაკისთვის სხვა მხრივაც იყო ლამაზად დასამახსოვრებელი: მას ბედმა გაუღიმა და შეხვედრები ჰქონდა დიდ ვაჟა-ფშაველასთან, პირველყოფილი უბრალოებით მსუფვევ გარემოში. აკაკი სულ ოთხჯერ შეხვდა ვაჟას.

პეტერბურგიდან თბილისის უნივერსიტეტში: 1913 წელს პეტერბურგის უნივერსიტეტის ადმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის ქართულ-სომხური ფილოლოგიის კათედრაზე პროფესორობისთვის მოსამზადებლად დატოვებულმა აკაკიმ წარმატებით დაასრულა სწავლის კურსი ნიკო მარის ხელმძღვანელობით და 1915 წელს ჩააბარა ზეპირი სამაგისტრო გამოცდები ქართული ენათმეცნიერების სპეციალობით. ასპირანტურის პერიოდში, 1914 წლის ზაფხულში, მარის წინადადებით, აკაკი მივლინებით ენშიაძინში ჩავიდა „ქებათა ქების“ ქართულ-სომხური ვერსიების წარმოშობისა და უთიერთმიმართების გარკვევის მიზნით, მაგრამ იქ მალარია შეეყარა და იძულებული გახდა, გუმბრში, დღევანდელ ლენინაკანში, გადმოსულიყო, სადაც ცოტათი გამოჯანმრთელებისთანავე ახალი სომხური ენის სწავლას შეუდგა.

1916 წლის ზაფხულს აკაკი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფო საზოგადოების დავალებით სამეგრელოში საგანგებოდ სწავლობდა მეგრულს, კრებდა ტექსტებს. ორი კვირა მთიანი რაჭის სოფლებშიც იყო, სადაც ეთნოგრაფიულ და დიალექტოლოგიურ მასალას აგროვებდა და შედეგებს თავის მასწავლებელს, ივანე ჯავახიშვილს უზიარებდა.

აკაკი შანიძეს პეტერბურგის უნივერსიტეტში ბრწყინვალე კარიერა ელოდა, თუმცა, როგორც კი დადგა ნანატრი ჟამი ქართული უნივერსიტეტის შექმნის შესაძლებლობისა, უყოყმანოდ ამოუდგა მხარში ამ დიდი ეროვნული საქმის ერთადერთ მოთავეს, ივანე ჯავახიშვილს, და საიმედო ძალად მოველინა თბილისის უნივერსიტეტის დამაარსებელთა საინიციატივო ჯგუფს. უნივერსიტეტის

გახსნამდე ათასგვარი ფინანსური, ორგანიზაციული თუ აკადემიური საკითხი იყო მოსაგვარებელი და პროფესორთა კოლეგიას ხშირად უხდებოდა სხდომების მოწვევა, რომლებსაც აკაკი მდივობდა. ერთ-ერთ ასეთ სხდომაზე აკაკის დაევალა არა მარტო სტუდენტებისა და თავისუფალი მსმენელებისათვის სალექციო კურსების შედგენა-დაბეჭდვა, არამედ თითქოს ისეთი არაპრესტიჟული, წმინდა ტექნიკური საქმის მოგვარება, როგორიცაა აუდიტორიებში განათების ორგანიზება. მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ყველა საუნივერსიტეტო საქმის ორგანიზატორს - ივანე ჯავახიშვილსაც კი სკამების შეკეთებისა და დამზადების მოგვარება დაეკისრა, აშკარა გახდება, რომ ქართული უნივერსიტეტის დამაარსებელ ენთუზიასტ მეცნიერთათვის იმაქამდ არ არსებობდა დიდი და პატარა, პრესტიჟული და არაპრესტიჟული საქმე, ყველა აკეთებდა ყველაფერს, აკეთებდა შესაძლებლობის მაქსიმუმს გულის კარნახით.

აკაკი შანიძეს უნივერსიტეტის გახსნის დღიდანვე (1918 წლის 26 იანვარი) დაევალა სალექციო კურსების წაკითხვა არაბულსა და ძველ სომხურ ენებში, ხოლო 1919 წლიდან, პროფ. იოსებ ყიფშიძის მოულოდნელი გარდაცვალების შემდეგ, ქართულ ენაშიც. მეცნიერი არც ორგანიზაციულ საქმეებს მორიდებია, 1918-1920 წლებში იყო სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტის მდივანი, 1919-1921 წლებში – პროფესორთა საბჭოსი. 1918 წლიდან ახლადფუხადებული უნივერსიტეტის საგამომცემლო კომისიას ხელმძღვანელობდა, ის იყო მთელი საგამომცემლო და სასტამბო საქმის ორგანიზატორი და დამფუძნებელი. აკაკი წლების განმავლობაში (1919-1930) სათავეში ედგა უნივერსიტეტის ბეჭდურ ორგანოს „ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბეს“, იყო მისი მთავარი რედაქტორი. აკაკი შანიძემ დიდი შრომა გასწია (გ. ახვლედიანთან ერთად) უნივერსიტეტის სამეცნიერო ბიბლიოთეკის შექმნისა და ორგანიზების საქმეში: 1919 წლიდან 1922 წლამდე განაგებდა უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკას.

ორგანიზაციული საქმეებით დატვირთული აკაკი 20-იან წლებში ინტენსიურ მეცნიერულ მოღვაწეობასაც ეწეოდა. მან პირველმა დაიცვა თბილისის უნივერსიტეტში სადოქროტო დისერტაცია 1920 წლის ცხრა მაისს. დისერტაციად წარმოდგენილი იყო მისი მონოგრაფია: „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“. ოფიციალურმა ოპონენტებმა, გ. ახვლედიანმა და ივ. ჯავახიშვილმა, მაღალი შეფასება მისცეს ნაშრომს. დისერტანტმა დამაჯერებლად უპასუხა ოპონენტების შენიშვნებს, რომლებსაც ის წინასწარ არ იცნობდა და ექვსი საათის პაექრობის შემდეგ სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტმა ერთხმად მიანიჭა აკაკი შანიძეს ენათმეცნიერების დოქტორის ხარისხი, რომელიც ამავე უნივერსიტეტის პროფესორთა საბჭომ ასევე ერთხმად დაამტკიცა ხუთი დღის შემდეგ.

ვრცელ სამეცნიერო და სასწავლო ასპარეზზე: მართალია, ახლად შექმნილი უნივერსიტეტის მრავალგვარი ორგანიზაციულ-პრაქტიკული საკითხების მოგვარება დიდ დროსა და ენერგიას მოითხოვდა, მაგრამ ა. შანიძე მაინც ახერხებდა თავიდანვე ენერგიულად გაეშალა სასწავლო და სამეცნიერო მუშაობა. ივ. ჯავახიშვილის სიტყვებით, „ტფილისის უნივერსიტეტში ენათმეცნიერების დარგის შექმნა სამი პირის: პროფ. ი. ყიფშიძის, პროფ. ა. შანიძის და პროფ. გ. ახვლედიანის ღვაწლს შეადგენს, პირველი მათგანის, სამწუხაროდ, უდროო გარდაცვალების გამო, უდიდესი ტვირთი ორ უკანასკნელს დააწვა.“¹ მართლაც, მეტად მძიმე იყო ეს ტვირთი, მაგრამ აკაკიმ (გ. ახვლედიანთან ერთად) იტვირთა იგი წადილით, რამეთუ გრძნობდა: როგორც ჭეშმარიტი მორწმუნისათვის ნეტარებაა ღმრთის მსახურება, ასევე მისთვის ნეტარება იყო სამსახური მეცნიერებისა, რომლის უღელი მისთვის გახდა ტკბილი და ტვირთი მისი მცირე (შდრ. მათე, 11:30).

აკაკის მოუხდა სრულებით ახალი სასწავლო-სამეცნიერო დისციპლინების შექმნა-სწავლება: ქართული დიალექტოლოგიის, ქართული პალეოგრაფიის, ქართველურ ენათა შედარებითი

¹ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, 1937, გვ. 79.

გრამატიკის, სვანური ენის, წოვა-თუშურის, სპეცკურსის „რუსთაველის ენა“. უნივერსიტეტის გარდა, აკაკი ლექციებს კითხულობდა ქუთაისის პედაგოგიურ ინსტიტუტში 1935-1936 წლებში; 1933-1935 წლებში - პედაგოგთა კვალიფიკაციის ამაღლების კურსებზე თბილისში; 1946-1948 წლებში ხელმძღვანელობდა ქართული ენის კათედრას პუშკინის სახელობის პედაგოგიურ ინსტიტუტში; 1918-1929 წლებში განაგებდა არაბული ენის კათედრასაც უნივერსიტეტში.

ზრუნვა სახელმძღვანელოთა შესაქმნელად: აკაკი შანიძემ კარგად იცოდა, რომ ამა თუ იმ საგნის ჯერონად სწავლებისთვის საჭირო იყო მეცნიერულად გამართული სასწავლო სახელმძღვანელოები და ისიც თავის მუშაობაში დიდ ადგილს უთმობდა საშუალო და უმაღლესი სკოლებისთვის განკუთვნილი სახელმძღვანელოების შექმნას: 1930 წელს დაბეჭდა „ქართული გრამატიკა, I, მორფოლოგია“, პირველი მეცნიერული კურსი სტუდენტთათვის ქართულ ენაში. ამ კურსის სრულყოფის შედეგად მივიღეთ „ქართული გრამატიკის საფუძვლების“ ორი ნაკვეთი, 1-ლი (1942 წ.) და მე-2 (1943 წ.), მათი გადაშეშვებითა და გაერთიანებით კი – ფუნდამენტური მონოგრაფია – სახელმძღვანელო სტუდენტთა და მეცნიერ-მუშაკთათვის „ქართული გრამატიკის საფუძვლები I. მორფოლოგია“ (1953 წ., II გამოცემა – 1973 წ., III – 1980 წ.).

ა. შანიძემ ქართულ პალეოგრაფიაში სავარჯიშოდ ჯერ კიდევ 1924 წელს გამოსცა „თარგმანებაი ქებისა ქებათაისა“, 1935 წელს კი ძველ ქართულ ენაში სავარჯიშოდ დაბეჭდა „ძველი ქართულის ქრესტომათია I“, რომელშიც მოყვანილია ნაწყვეტები უძველესი ქართული ხელნაწერებიდან და ძველი წარწერების ტექსტები.

1939 წელს გამოვიდა საშუალო სკოლებისთვის „ქართული ენის გრამატიკა“ (ფონეტიკა, მორფოლოგია, სინტაქსი მართლწერის საკითხებითურთ). მეორედ 1941 წელს გამოიცა, მესამედ – 1946 წელს, ხოლო 1948 წლიდან ორ ნაწილად გაიყო: I – ფონეტიკა და მორფოლოგია, სახელმძღვანელო V-VI კლასებისთვის და II – სინტაქსი, სახელმძღვანელო VII-VIII კლასებისთვის.

1934 წელს ა. შანიძემ (ა. ბარამიძისა და ილ. აბულაძის თანავტორობით) შეადგინა და გამოსცა სასკოლო სახელმძღვანელო „ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა. ქრესტომათია საშუალო სკოლის VIII კლასისთვის“.

90 წლის ასაკში აკაკიმ შექმნა ახალი სახელმძღვანელო „ძველი ქართული ენის გრამატიკა“ უმაღლესი სასწავლებლის სტუდენტთათვის. ამ წიგნის შექმნა დააჩქარა მიუნხენელი პროფესორის იულიუს ასფალგის თხოვნამაც, რომელიც ძველ ქართულს ასწავლიდა გერმანულ სტუდენტებს. შრომა ითარგმნა გერმანულად პროფ. ჰაინც ფენრიხის მიერ და გამოიცა 1982 წელს. შემდეგ ითარგმნა სომხურადც ჰ. მარგარიანისა და პ. ჩობანიანის მიერ და დაბეჭდა ერევანში 1983 წელს.

სამეცნიერო მოღვაწეობა

აკაკი შანიძე უაღრესად მრავალმხრივი და ნაყოფიერი მკვლევარია: ძველი და ახალი ქართული ენა, ქართული ენის ისტორია, ძველი ქართული ტექსტების შესწავლა და პუბლიკაცია, მეგრული და სვანური ენების სტრუქტურა, მათი ისტორია, მეგრული და სვანური ტექსტების შეგროვება და პუბლიკაცია, ქართველურ ენათა ლექსიკა, ქართული დიალექტოლოგიის აქტუალური საკითხები, ქართული დიალექტოლოგიური და ფოლკლორული ტექსტების შესწავლა, მათი მეცნიერული პუბლიკაცია, ქართული ლექსიკოლოგია და ლექსიკოგრაფია, რუსთველოლოგია, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ქართული ეპიგრაფიკა და პალეოგრაფია, ალბანისტიკისა და არმენოლოგიის ძირითადი საკითხები, ჩრდილოეთ კავკასიის ენათა პრობლემატიკა – ეს არის არასრული ჩამოთვლა სამეცნიერო დარგებისა და პრობლემებისა, რომელთაც მეცნიერმა რამდენიმე ასეული ნაშრომი უძღვნა, მათ შორის, ათეულობით მონოგრაფია.

1920 წლის ცხრა მაისს თბილისის უნივერსიტეტის სამეცნიერო საბჭოზე სადისერტაციო ნაშრომის დაცვისას აკაკი დაუპირისპირდა თავისი მასწავლებლის, ნიკო მარის, იაფეტურ

მოდღვრებას და მის მეთოდოლოგიას, გადაჭრით მიუთითა მისი მიუღებლობა ენობრივი მოვლენების კვლევისას.² თუმცა, აქვე უნდა ითქვას, რომ იგი გახაზავდა ნ. მარის დიდ დამსახურებას ძველი ქართული მწერლობის ძეგლთა კვლევისა და მათი პუბლიკაციის საქმეში.

სწორედ აკაკი შანიძე არის პირველი მკვლევარი, რომელმაც დაინახა და სხვებსაც დაანახა ქართული ენის სისტემა. ენა, საზოგადოდ, და ქართული, კერძოდ, არის სისტემა, - ამ აზრითაა გამსჭვალული აკაკი შანიძის შრომები. მან ენის სისტემურობა გაავრცელა დიაქრონიაზეც. თანამედროვე ქართულში მეორე სუბიექტური პირის ნიშნად იშვიათად ხ- გამოვლინდება. ეს მოვლენა შენიშნული კი იყო, მაგრამ ახსნილი არა. აკაკი შანიძემ მიაქცია ყურადღება ბოლნისისა და მცხეთის წარწერებში დადასტურებულ რამდენიმე ზმნურ ფორმას, სადაც ობიექტური მესამე პირის ნიშნად ხ-პრეფიქსი იხმარებოდა და ივარაუდა, რომ ქართული ენის ისტორიის უფრო ადრეულ საფეხურზე სუბიექტური მეორე და ობიექტური მესამე პირების ნიშნად ხ- იხმარებოდა (თხზ. II, გვ. 262-281). ვარაუდი სწრაფად დადასტურდა, როდესაც ივ. ჯავახიშვილმა ამოიკითხა VI საუკუნის ძველი ხელნაწერები, სადაც სისტემატურად იხმარებოდა ხ- პრეფიქსი სუბიექტური მეორე და ობიექტური მესამე პირების ნიშნებად. აკაკი შანიძის მონოგრაფია „სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში“ 1920 წელს გამოქვეყნდა. მასში დაწვრილებით არის განხილული ქართული ზმნის პირის ნიშანთა საკითხი. ცხადია, ავტორი მარტო პირის ნიშნებით არ იფარგლება და აანალიზებს ქართული ზმნის მრავალ არსებით საკითხს: ჯერ განიხილავს ძველი ქართულის ვითარებას, შემდეგ გაანალიზებულია სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირის და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირის გამოხატვა საშუალო ქართულში (XII-XVIII სს.). შემდეგ გადადის ახალი ქართული ენის (XIX –XX ს.-ის 20-იან წლებამდე) მონაცემებზე. სალიტერატურო ენის ვითარების აღწერის შემდეგ განხილულია ქართული დიალექტების ფაქტები ცალ-ცალკე. არსად არ გვხვდება დონეებისა და სისტემების აღრევა, რისი შედეგიც ისაა, რომ შანიძე წარმოგვიდგენს მეორე სუბიექტური და მესამე ობიექტური პირის ნიშანთა ევოლუციის ნათელ სურათს ქართული ენის სხვადასხვა ქრონოლოგიური კრილისა და სისტემათა მონაცემების შეპირისპირების შედეგად.

აკაკი შანიძე თავისი კვლევა-ძიებისას შეგნებულად მიმართავს სხვადასხვა დონეების გამოჯენას. ეს კარგად ჩანს 1930 წელს გამოქვეყნებული წიგნის „ქართული გრამატიკა, I, მორფოლოგია“ წინასიტყვაობიდან და იმავე პროცესის ატარებს იგი თავის ფუნდამენტურ ნაშრომში „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები“ (1942 წ., 1980 წ.). ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა შანიძის თვალსაზრისი ე. წ. ლოკალურ ბრუნვათა შესახებ. მკვლევრის აზრით, ზოგი თანდებული დროთა განმავლობაში მჭიდროდ შეეზარდა ბრუნვის ფორმას, თანაც მოხდა ისეთი ფონეტიკური ცვლილებები, რომ მოიშალა ზღვარი თანდებულსა და ბრუნვის ნიშანს შორის. აკაკი შანიძისთვის სინქრონიული და დიაქრონიული კრილები მკვეთრად განსხვავებულია, ამასთან, მათ შორის გადაულახავი დაბრკოლება არ არსებობს. დიაქრონიული კვლევის შედეგები გვეხმარება თანამედროვე ენის არაერთი ფაქტის სწორად შეფასებაში.

აკაკი შანიძის უდიდესი დამსახურებაა ქართული ენის მორფოლოგიურ კატეგორიათა აღმოჩენა და მათი სისტემის შექმნა. იგი წერს: „ცნება, რომლის გამოსახატავად ენას მოეპოვება გარკვეული გრამატიკული საშუალება, წარმოადგენს გრამატიკულ კატეგორიას. გრამატიკული კატეგორია შეიძლება იყოს მორფოლოგიური ან სინტაქსური“ (თხზ., III, გვ. 34).

თავისი კვლევა-ძიებისას აკაკი შანიძე საკმაოდ ფართოდ მიმართავს პარალელებს სხვადასხვა სისტემის ენებთან. ამავე დროს იგი თვლის, რომ ქართული და სხვა ქართველური ენების ანალიზის შედეგად მიღებული დასკვნები შეიძლება გამოყენებული იქნეს სხვა სისტემების ენათა კვლევისას. ქართული ზმნის მკვლევრები რამდენიმე (ათზე მეტ) დროს გამოყოფდნენ. აკაკი შანიძემ აჩვენა, რომ

² ა. შანიძე, თხზულებანი, II, გვ. 527-528.

ამის მიზეზი ის იყო, რომ დროის კატეგორიას ისინი რევდენ სხვა კატეგორიებთან (მწკრივთან, კილოსთან, თანამდევრობასთან). მისი აზრით, დრო ქართულში სამია (ახლანდელი, წარსული და მომავალი) და არ შეიძლება გვექნდეს რამდენიმე წარსული ან რამდენიმე მომავალი, ან რამდენიმე ახლანდელი. ის თვლის, რომ სხვა ენებშიც მხოლოდ სამი დრო უნდა გამოიყოს. ა. შანიძემ გამოყო ქართული ზმნური კატეგორია, რომელსაც მწკრივი უწოდა. მისი აზრით, ეს კატეგორია ახასიათებს ყველა ენას, სადაც ზმნა იუღლება, ოღონდ მას, როგორც წესი, არ გამოყოფენ, რადგან რევნ ისეთ კატეგორიებთან, როგორიცაა: დრო და კილო. მკვლევარს დრო და კილო (აგრეთვე, ჯერობა, უნახაობა, თანამდევრობა და უწინარესობა) მწკრივის ელემენტებად აქვს განხილული.

1. ახალი ქართული ენა: საყოველთაოდ აღიარებულია ის უდიდესი წვლილი, რაც აკაკი შანიძემ შეიტანა ახალი ქართული ენის მეცნიერული კვლევის საქმეში. მისმა შრომებმა ნათელი მოჰფინეს ახალი ქართული ენის სტრუქტურის მრავალ ბუნდოვან საკითხს. ქვემოთ ჩამოთვლილია შანიძის ძირითადი ნაშრომები, რომლებიც ახალი ქართული ენის გრამატიკულ სისტემას, თანამედროვე სალიტერატურო ქართულის საჭირობო პრობლემებს ეძღვნება: **ქართული ზმნის საქცევი** (ტფ. უნივ. მოამბე, VI, ტფ., 1926, გვ. 312-338; თხზ., II, თბ., 1981, გვ. 335-401). აკაკი შანიძის ამ ნაშრომმა გაფანტა მრავალი გაუგებრობა, რაც გვხვდებოდა ქცევასთან დაკავშირებით ადრინდელ სამეცნიერო ლიტერატურაში (კერძოდ, ნ. მარისა და სხვათა ნაშრომებში). როგორც ჩანს, მკვლევარმა სჭიროდ მიაჩნდა ქართული ზმნის ამ ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი კატეგორიის შემდგომი გაღრმავებული ძიება, რისი შედეგებიც არის წარმოდგენილი ნაშრომებში „ქართული გრამატიკა, I, მორფოლოგია“ და „ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I“. „ქართული ზმნის საქცევი“ იყო ახალი, წინ გადადგმული ნაბიჯი ქართული ენის კვლევის საქმეში.

ქართული გრამატიკა, I, მორფოლოგია (ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა, 1930). როგორც თავად მეცნიერი წერდა, ამ წიგნში მოცემული იყო ცდა, ნათელი მოჰფენოდა ქართული ენის მორფოლოგიურ აღნაგობას განვითარების იმ საფეხურზე, რომელზეც იმყოფებოდა იმ დროს ენა სალიტერატურო ძეგლების მიხედვით. ავტორი ეცადა, არ დასცილებოდა ახალი სამწერლო ენის ნიადაგს და შესადარებელი მასალები ძველი ქართულიდან და ცოცხალი კილოებიდან იმდენად შემოჰქონდა, რამდენადაც საჭირო იყო სალიტერატურო ენაში არსებული მოვლენების გასათვალისწინებლად. მკვლევარი იმასაც მიუთითებდა, რომ მისი მთავარი ყურადღება ზმნას მიეპყრო, რადგან ქართული ენის მთელი თავისებურება სწორედ აქ იჩენდა თავს. ეს მონოგრაფია სამი ნაწილისგან შედგება: შესავალი, სახელები და ზმნები, ასევე წიგნს ერთვის უღლების პარადიგმები და დამატება-შესწორებანი.

წოდებითი ფორმის ადგილისათვის გრამატიკაში (საქ. მეც. აკ. მოამბე, ტ. III, №5, თბ., 1942, გვ. 481-488). ავტორის მიერ ჩატარებული ანალიზი ცხადყოფს, რომ წოდებითი, როგორც სინტაქსური, ისე მორფოლოგიური ნიშნების მიხედვით ბრუნვას წარმოადგენს. მისი დასკვნით, თუ რომელიმე ენა სახელთა ფორმებში გვიჩვენებს საკუთარ ფორმას მიმართვისათვის, ეს იმას ნიშნავს, რომ ამ ენას მოეპოვება გრამატიკული კატეგორია წოდებითი ბრუნვისა.

აქტივი და პასივი ერთურობის მიმართ მრავალპირობანი ზმნის ჩვენებით (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ., IV, №4, თბ., 1944, გვ. 375-382; თხზულებანი, II, თბ., 1981, გვ. 480-487). აქ ავტორი განიხილავს აქტივ-პასივის ურთიერთმიმართებას და ადგენს კონვერსიულ ურთიერთმიმართებას აქტივისა და პასივის შორის, ასევე, განიხილავს ინვერსიის მოვლენას.

აკაკი შანიძემ მნიშვნელოვანი გამოკვლევები უძღვნა ილია ჭავჭავაძისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის ენას: **ილია ჭავჭავაძე, როგორც მებრძოლი ახალი სალიტერატურო ქართულის დამკვიდრებისთვის** (ილია ჭავჭავაძე, საიუბილეო კრებული, თსუ გამომცემლობა, თბ., 1939, გვ. 1-33); **ბარათაშვილის ენა** (ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ლექსები, პოემა, წერილები, „ფედერაცია“, თბ., 1939, გვ. 149-161; მაცნე, თბ., 1968 №4, გვ. 134-145). აკაკი შანიძე მიუთითებდა, რომ მისი

ნარკვევი პირველი ცდა იყო მწერლის ენის შესწავლისა: „სამწუხაროდ, ჯერჯერობით არ მოიპოვეს არც ერთი გმოკვლევა, რომელიც სპეციალურად რომელიმე ქართველი მწერლის ენას შეეხებოდეს. ამ მხრივ, ეს მცირე ნარკვევი შეიძლება გახდეს წინამორბედი ამგვარ მიმოხილვთა მთელი სერიისათვის“ (გვ. 149). აკაკი შანიძის წამოწყებულ ამ საქმეს მრავალი მიმდევარი გამოუჩნდა და დღეს მწერლის ენის შესახებ მრავალი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს.

გარდა ფუნდამენტური შრომებისა („ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები“, „ქართული გრამატიკა“, „ქართული ენის გრამატიკა“ და სხვა), აკაკი შანიძეს ეკუთვნის არაერთი გამოკვლევა სალიტერატურო ქართულის სადავო, ან გადაუჭრელ საკითხთა შესახებ. იგი იყო ერთ-ერთი წევრი საორგანიზაციო კომისიისა, რომელმაც 1921 წელს გამოაქვეყნა კრებული **„სალიტერატურო ქართულისათვის“** (პროექტი ქართული ორთოგრაფიის სადავო საკითხების მოსაწესრიგებლად). 1936 წელს გამოქვეყნდა **„სალიტერატურო ქართულის ნორმები, I“**, დამტკიცებული საქ. სსრ განათლების სახალხო კომისარიატის მიერ, სადაც შემუშავებული იყო ძირითადი პრინციპები სალიტერატურო ენის სადავო საკითხების მოწესრიგებისათვის, რის საფუძველზეც დადგინა ზოგიერთი სალიტერატურო ნორმა. 1979 წელს „განათლებამ“ გამოსცა შანიძის წიგნი **„სალიტერატურო ქართული საჭირობო საკითხები“**, სადაც შევიდა წლების მანძილზე დაწერილი ნარკვევები სალიტერატურო ქართულის ნორმათა დაცვის საკითხებზე.

აკაკი შანიძე ერთ-ერთი უდიდესი ქართველი ლექსიკოგრაფი და ლექსიკოლოგია. თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში, 1915 წელს, მან გამოაქვეყნა **რეცენზია მოსე ჯანაშვილის ნაშრომის „საინგილოს“ შესახებ**. აქ განმარტებულია სამასზე მეტი სიტყვა, რომელიც გამორჩა მოსე ჯანაშვილს. აკაკი შანიძემ შეადგინა ასევე **ბ. გაბუერიის ხევისურული მასალების ლექსიკონი** („წელიწადული“, ტფ., 1923-24, გვ. 259-330). ეს ნაშრომი დღემდე რჩება დიალექტოლოგიური ნაშრომების ეტალონად. აკაკიმ სანიძეში ლექსიკონი შექმნა ვაჟას თხზულებებისა. 1922 წელს ალ. აბაშელის რედაქციით გამოიცა **ვაჟა-ფშაველას თხზულებათა I ტომი**, რომლის **ლექსიკონი** შედგენილია შანიძის მიერ (გვ. 243-268), 1930 წელს - III ტომი (ლექსიკონი გვ. 405-455), 1932 წელს - IV ტომი (ლექსიკონი გვ. 449-476). 1946 და 1950 წლებში გამოვიდა ვაჟას თხზულებათა I და II ტომი ალ. აბაშელისა და ა. შანიძის რედაქციით, სადაც ლექსიკონი აკაკი შანიძის მიერაა შედგენილი. ამას გარდა, 30-40-იან წლებში პერიოდულად იბეჭდებოდა ვაჟას ცალკეული თხზულებანი, რომელთა ლექსიკონიც შანიძის მიერ იყო შედგენილი. 1928 წელს „ქართულმა წიგნმა“ გამოსცა **სულხან-საბა ორბელიანის „ქართული ლექსიკონი“ პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით**, რომელსაც აკაკის წინასიტყვაობა უძღვის. ამ შრომას შანიძე სპეციალურად განიხილავს თავის ნაშრომში „სულხან-საბა ორბელიანის ქართული ლექსიკონი“ („ლიტერატურული ძიებანი“, ტ. XI, თბ., 1959, გვ. 13-17). 1959 წელს გამოქვეყნდა აკაკი შანიძის ნაშრომი **„ქართული ლექსიკოგრაფიის საკითხები, I, ზმნის ფორმათა მეთაური სულხან ორბელიანის ქართულ ლექსიკონსა და ვახტანგ VI-ის თარგმანში“** (სულხან-საბა ორბელიანი, საიუბილეო კრებული, საქ. სსრ მეცნ. აკად. გამომცემლობა, თბ., 1959, გვ. 247-258). 1984 წელს შანიძემ მომზადა სასტამბოდ და წინასიტყვაობა დაურთო დავით ჩუბინაშვილის ქართულ-რუსული ლექსიკონის მეორე გამოცემას თბილისში.

2. ძველი ქართული ენა: აკაკი შანიძე ძველი ქართული ენის უდიდესი სპეციალისტია. ფაქტობრივად, მან ჩაუყარა საფუძველი ძველი ქართული ენის კვლევას და შექმნა პირველი სახელმძღვანელოები საშუალო და უმაღლესი სასწავლებლებისათვის. მის მრავალ ნაშრომში გარკვეულია ძველი ქართული ენის სტრუქტურის ძირითადი საკითხები, რომელთაგანაც აღსანიშნავია: **ძვ. ნაწილაკი ძველ ქართულში** („პრობლემა“, ტფ., 1918, №1, გვ. 79-80; თხზულებანი, II, თბ., 1981, გვ. 37-38).

ძველი ქართული ენა (ა. შანიძე, აღ. ბარამიძე, ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, ტფ., 1934, გვ. 01-034). ეს სახელმძღვანელო 14-ჯერ გამოიცა და წლების მანძილზე შანიძის მიმოხილვა იყო ერთადერთი სახელმძღვანელო ძველ ქართულ ენაში მოსწავლეებისა და სტუდენტებისთვის. შემდგომში ამ გამოკვლევის საფუძველზე დაიწერა „ძველი ქართული ენის გრამატიკა“ (თსუ გამომც., თბ., 1976).

ძველი ქართული ენის საკითხებს ეძღვნება სერია სტატიებისა **მწკრივთა მოძღვრებისათვის, I, სამი მწკრივის წარმოების თავისებურებანი ძველს ქართულში** (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. VI, №10, თბ., 1945, გვ. 835-844). **მწკრივთა მოძღვრებისათვის, II, ერთი უცნობი მწკრივი ქართულში** (თსუ სამეცნიერო სესია (მოხსენებათა კრებული), თბ., 1947, გვ. 7-14). **მწკრივთა მოძღვრებისათვის, IV, ვნებითი გვარის ზმნათა უღლების ერთი თავისებურება საშუალო ქართულში** (საქ. მეცნ. აკად. ნ. მარის სახელობის ენის ინსტიტუტის სამეცნიერო სესია, თბ., 1947, გვ. 11-12). **მწკრივთა მოძღვრებისათვის, V, სხვა უცნობი მწკრივი ქართულში** (თსუ სამეცნიერო სესია (მოხსენებათა თეზისები), თბ., 1948, გვ. 18).

3. ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების გამოცემა: ძველი ქართული მწერლობის ძეგლთა მეცნიერულ გამოცემებს ნიკო მარმა ჩაუყარა საფუძველი. აკაკი შანიძემ ღირსეულად განაგრძო თავისი დიდი მოძღვრის ტრადიციები და, ამასთანავე, დაამკვიდრა ძველი ქართული ენის ძეგლთა მეცნიერული გამოცემის პროცესები: ტექსტი უნდა გამოიცეს ისე, როგორც ხელნაწერშია: უნდა შევასწოროთ მხოლოდ კალმისმიერი ლაფსუსები, ოღონდ ისინი უსათუოდ უნდა ავსახოთ სქოლიოში. დაუშვებელია გამოცემლის მიერ თვითნებურად შეცვლა რაიმე ფორმისა, ჩამატება ან გამოკლება. გამოცემას უნდა ახლდეს გამოკვლევა, რომელშიც გაშუქდება ტექსტთან დაკავშირებული ფილოლოგიური და კულტურულ-ისტორიული საკითხები და ლექსიკონი. აკაკი შანიძე საჭიროდ მიიჩნევდა ყველა უმნიშვნელოვანესი ძველი ქართული ძეგლისთვის სიმფონია-ლექსიკონის შედგენას.

ძველი ქართული წერილობითი ძეგლების შესწავლასა და გამოცემას ემსახურება აკაკი შანიძის მიერ დაარსებული სერიები: „ძველი ქართული ენის ძეგლები“ და „ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები“. ამ სერიებში შანიძემ და მისმა მოწაფეებმა გამოაქვეყნეს ძველი ქართული მწერლობის მრავალი პირველხარისხოვანი ძეგლი, რითაც უდიდესი წვლილი შეიტანეს ქართული კულტურის შესწავლის საქმეში. მეცნიერს ბევრი უძვირფასესი ძველი ქართული ხელნაწერი აღმოუჩენია და უხსნია დაღუპვისაგან. აქ მხოლოდ ერთს, უდაბნოს მრავალთავს, დავასახელებდით, რომელიც შანიძემ 1920 წელს იპოვა უდაბნოს (გურია) იოანე ნათლისმცემლის მონასტერში, ჩამოიტანა თბილისში და ამჟამად ინახება ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

პირველი ძველი ქართული წერილობითი ძეგლი, რომელიც აკაკი შანიძემ გამოსცა, **ჰაემეტი ლექციონარია** (ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, III, ტფ., 1923). შემდეგ მოჰყვა: **თარგმანებაი ქების ქებათასაი (პალეოგრაფიული რეკუილი)**, (ტფილისის უნივერსიტეტის სტუდენტთა კავშირის გამოცემა, ტფ., 1924); **ხანმეტი მრავალთავი** (ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, ტფ., 1926); **ქართული ხელნაწერები გრაცში** (ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, IX, ტფ., 1929); **ძველი ქართული ქრესტომათია** (თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1935); **ხანმეტი იერემიას კემბრიჯული ნაწყვეტები** (ენიმკის მოამბე, II, ტფ., 1937); **თომას საზარების აპოკრიფის ქართული ვერსიის ნაწყვეტი და მისი გაუგებარი ადგილები** (თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, XVIII, თბ., 1941); **ქართული ოთხთავის ორი ძველი რედაქცია სამი შატბერდული ხელნაწერის მიხედვით** (ძველი ქართული ენის ძეგლები, თბ., 1945); **წიგნნი ბუელისა აღთქმისანი, ტ. I, ნაკვეთი 1** (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 4, თბ., 1947); **წიგნნი ბუელისა აღთქმისანი, ტ. I, ნაკვეთი 2** (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 4, თბ., 1948); **სინური მრავალთავი 864 წლისა** (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 5, თბ., 1959); **ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში** (ძველი ქართული ენის ძეგლები, 13, თბ., 1971); **ეტლთა და შეიდთა მნათობთათვის (ასტროლოგიური თხზულება XII**

საუკუნისა), (თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბ., 1975); **ჭილ-ეტრატის იადგარი** (გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს ა. შანიძემ, ა. მარტიროსოვმა და ა. ჯაშიაშვილმა, ა. შანიძის რედაქციით, თბ., 1977); **იაკობის პირველსახარების ხანმეტი ნაწევრები** (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 20, თბ., 1977).

4. ქართული ენის ისტორიის საკითხები: ქართული ენის ისტორიის, როგორც სამეცნიერო დისციპლინის, ფუძემდებელი აკაკი შანიძეა. ის ათეული წლების მანძილზე კითხულობდა ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის კურსს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. აკაკი შანიძეს, როგორც ენის ისტორიკოსს, ახასიათებს, ერთი მხრივ, წერილობითი ძეგლების მონაცემთა, მეორე მხრივ, ქართული ენის დიალექტთა უნაკლო ცოდნა და მათი სინთეტური გამოყენება. ემპირიული მასალის სწორი მეთოდოლოგიით კვლევა-ძიებამ განაპირობა სწორედ მის შრომათა უაღრესად მაღალი დონე: **ვინაობის არ სუფიქსი ქართულ ენაში** (ჟურნ. „განათლება“, №1, 1918, თხზ., II, გვ. 32-36); **ნასახელარი ზმნები ქართულში** (ტფ. უნივ. მოამბე, I, ტფ., 1919); **სუბიექტური პრეფიქსი მეორე პირისა და ობიექტური პრეფიქსი მესამე პირისა ქართულ ზმნებში** (ტფ. სახ. უნივ. გამოცემა, ტფ., 1920; თხზ., II, 1981, გვ. 113-264); **ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში** (ტფ. უნივ. მოამბე, II, ტფ., 1922-1923; თხზ., II, 1981, გვ. 265-279); **ჰაემეტობა აღიშნის სახარებაში** (ტფ. უნივ. მოამბე, II, ტფ., 1922-1923; თხზ., II, 1981, გვ. 294-299); **ჰაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის** (ტფ. უნივ. მოამბე, III, ტფ., 1923); **წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის** (რელუქციის საკითხი ქართველურ ენებში) (წელიწადეული, ტფ. 1924); **გვ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში** (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, II, №8, თბ., 1941); **ზმნათა გარდამავლობის საკითხისათვის ქართველურ ენებში, I** (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, III, №2, თბ., 1942; თხზ., II, გვ. 446-452); **მღე თანდებულის გენეზისისათვის** (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, III, №4, თბ., 1942; თხზ., II, გვ. 460-465); **Данные греческо-пехлевийской билингвы из Армази для истории термина ეზოის მოძღუარი в древнегрузинском** (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, I, №1-2, თბ., 1941; თხზ., II, გვ. 431-437); **გიორგი მთაწმიდლის ენა იოვანეს და ეფთვიმეს ცხოვრების მიხედვით** (ძვ. ქართ. ენის ძეგლები, 3, თბ., 1946); **ძველი ქართულის ოდ საერთოიან ზმნათა წარმოების ისტორიისათვის** (თსუ სამეც. სესია, 1953, 19-21 ივნ., მოხსენებათა თეზისები); **გვ ბგერის წარმოშობის წყაროები ქართველურ ენებში** (საქ. მეცნ. აკად. სახ. მეცნ. განვ. მოამბე, №2, თბ., 1960; თხზ., II, გვ. 490-498); **ანტონი I-ის გავლენა სალიტერატურო ქართულზე და ძველი ქართული ენის ძეგლების ვითარება ახალი აღთქმის წიგნების გამოცემებში** (ძვ. ქართ. ენის კათ. შრომები, 9, თბ., 1964); **ბგერათა ცვალება ენის ისტორიული განვითარების პროცესში და ორთოგრაფია** (ძვ. ქართ. ენის კათ. შრომები, 19, თბ., 1976).

5. ქართული დიალექტოლოგია: აკაკი შანიძე ქართული დიალექტოლოგიის ერთ-ერთი ფუძემდებელია, რომელმაც პირველმა გამოიყენა ფართოდ დიალექტთა მონაცემები ქართული ენის ისტორიისათვის. იგი არის ქართული დიალექტური ტექსტოლოგიის საფუძვლის ჩამყრელი. 1911 წლის ზაფხულში პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტმა სტუდენტი აკაკი შანიძე მიავლინა თიანეთის მაზრაში ფშაური და ხევსურული დიალექტების მასალების შესაკრებად. ერთი თვის განმავლობაში მუშაობდა იგი ფშაურსა და ხევსურულზე. მეორე მივლინების დროს კი, 1913 წლის ზაფხულში, მან შეძლო გამოეკვლია მომიჯნავე კილოთა ვითარება, შეისწავლა მთიულური, მოხეური და გუდამაყრული. ამას გარდა, შეამოწმა და დააზუსტა ხევსურული და ფშაური კილოების ადრე შეკრებილი მასალები. 1915 წელს გამოვიდა საკმაოდ ვრცელი კვლევა **ქართული კილოები მთაში** („კრებული“, პეტროგრადის უნივერსიტეტის „ქართული სამეცნიერო წრის“ გამოცემა, ტფ., 1915; თხზ., II, თბ., 1981). შანიძის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაშრომია **„ქართული ხალხური პოეზია“, I, ხევსურული** („სახელმწიფო გამომცემლობა“, ტფ., 1931).

ეს არის ავტორის ხანგრძლივი, რუდუნებითი მუშაობის ნაყოფი. მან შეისწავლა ნ. ურბნელის, თ. რაზიკაშვილის, ბაჩანას შეკრებილი მასალები, თავადაც შეკრიბა დიდძალი მასალა. თავდაპირველად განზრახული იყო საქართველოს მთის ხალხური პოეზია ოთხ ტომად გამოცემულიყო: პირველი ტომი დასთმობოდა ხევსურულს, II ტომი – ფშაურს, III – თუშურს, მოხეურსა და მთიულურ-გუდამაყურს, IV ტომში კი შევიდოდა ნაწყვეტები ხალხური ვეფხისტყაოსნიდან, როსტომიანიდან, ეთერიანიდან და სხვა. უკიდურესი გადატვირთულობის გამო აკაკი შანიძემ მხოლოდ I ტომის გამოქვეყნება შეძლო. თამამდ შეიძლება ითქვას, რომ აკაკი შანიძის ეს ნაშრომი დღემდე რჩება როგორც დიალექტოლოგიურ, ისე ფოლკლორულ ტექსტთა გამოცემის ეტალონი. ნაშრომს ერთვის ვრცელი „შენიშვნები და ვარიანტები“, სადაც წარმოდგენილია უაღრესად საჭირო ცნობები ამ ტომში დაბეჭდილი ტექსტების ისტორიის, მათი ვარიანტებისა და გავრცელების არეალის შესახებ. ეს ნაწილი აკაკი შანიძეს წარმოაჩენს ქართული ხალხური სიტყვიერების უზადლო მცოდნედ.

6. ქართული ეპიგრაფიკა: აკაკი შანიძის სამეცნიერო მოღვაწეობის ერთ-ერთი სფერო ქართული ეპიგრაფიკაა. მეცნიერი არაერთ ქართულ წარწერას შეეხო, ამოიკითხა, გამოიკვლია, გამოსცა. ხშირად წარწერის პუბლიკაციას ახლავს ვრცელი ფილოლოგიურ-ისტორიული ხასიათის კომენტარები, რომლებიც ნათელ წარმოდგენას გვიქმნიან როგორც ძეგლის ენაზე, ისე ძეგლის მონაცემთა მნიშვნელობის შესახებ ქვეყნის ისტორიისათვის. აღსანიშნავია კვლევები: **კვლავ მანგლისის წარწერების შესახებ** (მიმომხილველი, I, ტფ., 1926); **არადეთის წარწერები** (მიმომხილველი, I, ტფ., 1926); **ბოლნისის წარწერები** (ნაშთები მესამე პირის ობიექტური პრეფიქსის ხმარებისა ხმოვნების წინ ქართულ ზმნებში, ტფ. უნივ. მოამბე, II, ტფ., 1922-23); **საპაკლუხტის წარწერა** (ა. შანიძე, ძველი ქართულის ქრესტომათია, ტფ., 1935); **სამენოვანის წარწერა გრემში** (ენიძის მოამბე, V-VI, თბ., 1940, თანაავტორი ვ. ფუთურიძე); **ერთი უცნობი თამარისდროინდელი წარწერა** (საქ. მეცნ. აკად. საზ. მეცნიერებათა განვ. VII სერია, ტფ., 1942); **ხუნამისის წარწერის განმარტებისათვის** (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, VII, №4, თბ., 1946); **Грузинская надпись XIII века в сел. Кош (Армянская ССР)** (საქ. მეცნ. აკად. ხელნ. ინსტ. მოამბე, I, თბ., 1959, გვ. 7-19); **ვანის მარმარილოს ქანდაკების წარწერის წაკითხვა-გაგებისათვის** (საქ. მეცნ. აკად. მოამბე, XVII, №9, თბ., 1956); **ბარანის ციხის წარწერა** (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, II, თბ., 1968, თანაავტორია ვ. ცისკარიშვილი); **ბალიჭური სარკოფაგის წარწერა** („მაცნე“, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, №2, თბ., 1972).

7. რუსთველოლოგია: „ვეფხისტყაოსნის“ რედაქციების, ტექსტის, ლექსიკისა თუ ენის საკითხებზე აკაკი შანიძეს 60-მდე შრომა მოეპოვება. ძნელია მეორე რუსთველოლოგის დასახელება, რომელსაც იმდენი გაეკეთებინოს „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დადგენისა და განმარტების საქმეში, რამდენიც აკაკი შანიძეს. მან უზარმაზარი შრომა გასწია ვახტანგ VI-ისეული 1712 წლის გამოცემის აღდგენისა და კვლავ დაბეჭდვისთვის, ასევე ხელნაწერებზე დაფუძნებული ტექსტის დადგენისა და გამოცემისთვის. ის იყო პოემის ტექსტის რამდენიმე გამოცემის მონაწილე: 1937 წლის იუბილესათვის გამოსაცემი ტექსტის დამდგენი კომისიის თავჯდომარე; ამ გამოცემას ემყარებოდა „ვეფხისტყაოსნის“ 1953 წლის გამოცემა, რომელშიც რიგი შესწორებები შევიდა. მას ერთვის რედაქტორების ა. შანიძის, ალ. ბარამიძის და კ. კეკელიძის წერილი **ორიოდე სიტყვა ვეფხისტყაოსნის 1951 წლის გამოცემისათვის**. ამ გამოცემას კრიტიკულად გამოეხმაურა კ. ჭიჭინაძე („ლიტ. და ხელოვნება“, 1952, 6 იანვ.), რომელმაც განაცხადა, რომ პოემის 1951 წლის გამოცემაში შეტანილ გასწორებათაგან „არც ერთი მათგანი მართებული არ არისო“. ამას მოჰყვა კოლექტიური პასუხი გამომცემლებისა: **ვეფხისტყაოსნის 1951 წლის გამოცემა** (პასუხად კ. ჭიჭინაძეს) („ლიტ. და ხელოვნება“, 1952, 8 თებ.), სადაც დასაბუთებულია პოემის ტექსტში შეტანილ ცვლილებათა საჭიროება და კრიტიკის უსაფუძვლობა. რუსთველის პოემის ტექსტისა და ენის საკითხების შესწავლას დიდად შეუწყო ხელი შანიძის მიერ 1956 წელს გამოცემულმა „ვეფხისტყაოსნის

სიმფონიამ“. მკვლევარმა მას დაურთო მრავალმხრივ საყურადღებო შრომა: **ვეფხის ტყაოსნის ტექსტის მეცნიერული გამოცემისათვის**. ავტორი აქ პოემის ტექსტის ბევრ გასწორებას იძლევა, რომელთა უმრავლესობის მართებულობაში ეჭვის შეტანა ძნელია. მკვლევარს, ცხადია, კარგად ესმის პოემის მხატვრული მნიშვნელობა, მაგრამ მისთვის, როგორც ენათმეცნიერისათვის, თავი და თავი თხზულებისა არის ენა. მისთვის „ვეფხისტყაოსანი“ არის უპირველესად ქართული ენის დოკუმენტი, რომელიც მაჩვენებელია გარკვეული ეტაპისა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარების ისტორიაში, სადაც ერთიმეორის გვერდით გვხვდება ძველი და ახალი ფორმები, და ამის გამო ტიპური წარმომადგენელია საშუალო ქათულისა. შეიძლება სადავო იყოს პოემის ტექსტის გამართვისას გრამატიკული პროცესების პრიმატობა, მაგრამ ისიც ცხადია, რომ გასწორებათა საეჭვოობის დროსაც ძნელია შანიდისეული საბუთიანობის უარყოფა. ამ ნაშრომში 200-ზე მეტი გასწორებაა, რომელთა დიდი ნაწილი საგრძნობლად ცვლის და ნათელს ხდის კონტექსტურ შინაარსს. აკაკი შანიდემ ალ. ბარამიძესთან ერთად უზარმაზარი შრომა გასწია, რომ 1966 წელს გამოსულიყო „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტი ყველა ხელნაწერის ძირითადი შინაარსობლივი ვარიანტებისა და გამოცემათა იკითხვისების თანხლებით.

პოემის ტექსტის მეცნიერულად დადგენის კუთხით ა. შანიდეს პოემის ასობით ადგილი აქვს გასწორებულ-გამართული, ზოგჯერ ხელნაწერთა ვარიანტების გათვალისწინებით, ხშირად კი აზრობრივი და ფორმობრივ-ენობრივი სტრუქტურის გათვალისწინებით. მას ათობითი წერილი აქვს დაბეჭდილი პოემის კონკრეტული ადგილების გამართვაზე: **ვეფხის ტყაოსნის ენის საკითხები. ორი შესასწორებელი ადგილი** (მნათობი, №12, 1956); მეორედ გადაიბეჭდა შანიდის თხზულებათა II ტომში ცალ-ცალკე წერილებად: ა) **დამმართოს თუ და-ვემართოს**; ბ) **ისხმიდეს თუ იხმევდეს** (თხზ., II, თბ., 1966); **ბიძა და ბიძაშვილი თუ ბიძაშვილები?** (მნათობი, №9, 1957); **კვლავ „მკლავს უგრძესი“ და სხვა** (მნათობი, №2, 1957); **კვლა და კვლაცი** (მნათობი, №1, 1959); **„გულმხიარული ვიხარებ“ სტროფის მეოთხე ტაქტის გამართვისათვის** (მნათობი, №12, 1961); **ვარდისა თუ ვადისა?** (ლიტ. გაზეთი, 1962, 30 ნომბ.); **სამნი მეაბჯრენი** (ლიტ. გაზეთი, 1969, 28 ნომბ.); **უდილადო** („ლიტ. საქ.“ 1969, 31 ოქტ.); **ამოკრეფა თუ მოკრეფა** („ლიტ. საქ.“ 1969, 24 ოქტ.); **უფრო დესი** (მნათობი, №5, 1976); **დიონოსი** („ჩვენი მეცნიერება“ №8, 1924); ამა დარი („შოთაობა“, იყალთო, 1980, ოქტ., გადაიბეჭდა გაზ. „სამშობლო“, 1980, დეკ.); **ვეფხის ტყაოსნის ტექსტის დადგენის ისტორიიდან** (თსუ შრომები, ტ., 108, 1964). ცალკეა გამოსაყოფი აკაკი შანიდის ლინგვისტური ნაშრომები პოემის ენის საკითხებზე: **კვლავ რუსთაველი თუ რუსთველი** (ჟურნალი „დროშა“, №1, 1980); **ზმნისწინის გამოკრება „ვეფხის ტყაოსანში“** (ჟურნალი „დროშა“, №9, 1980); **იგ ნაცვალსახელი პოემაში** (კრებული „აღმ. ფილოლოგია“, V, 1983); **არა მგამა** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, XVIII, 2, 1956); **სამგვარი მზრახველობა** (თხზ., II, 1966); **კნინობითი სახელები ვეფხის ტყაოსანში** („შოთაობა“, იყალთო, №13, 1985, ნომბ.). აღსანიშნავია აგრეთვე შანიდის შრომები „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკისა და მასთან დაკავშირებით ენის ისტორიის საკითხებზე: **ხელის ზდა და ხელის ყრა** (ჟურნალი „დროშა“, №1, 1973); **ასული და ჩემი ძეო** („ლიტ. საქ.“ 1964, 25 დეკ.); **ამარი** (თხზ., II, 1966); **ესეგვარი** („ლიტ. საქ.“ 1965, 8 ოქტ.); **ერთი ქსოვილის სახელი ვეფხის ტყაოსანში** (თხზ., II, 1966); **სახლთუხუცესი თუ ზღვათა ვაზირი?** („ლიტ. საქ.“ 1964, 23 ოქტ.); **ქარქაში თუ კაპარჭი?** (თხზ., II, 1966); **„ღმრთისა სწორნი“ ვეფხის ტყაოსანში** (ჟურნალი „დროშა“, №6, 1985); **ჭმუნვა და ჩმუნვა ვეფხის ტყაოსანში** (თხზ., II, 1966). აკაკი შანიდეს „ვეფხისტყაოსნის“ სხვა საკითხებზეც აქვს საინტერესო შრომები, რომელთაგან დავასახელებთ რამდენიმეს: **ასტრალური მოვლენები ვეფხის ტყაოსანში** („მნათობი“ №6, 1979); **მუხლთ მოყრა და თითით ხვეწნა** (თხზ., II, 1966); **დღევანდელი ვითარება ვეფხის ტყაოსნის ტექსტის დადგენის საქმეში** (თხზ., II, 1966). აკაკი შანიდემ პოემის ვრცელი ლექსიკონი შეადგინა და დაურთო 1957 წლის გამოცემას, რომელიც გამოვიდა მისი და კეკელიძე-ბარამიძის რედაქციით.

ეს ლექსიკონი შემდეგ საფუძვლიანად გადაამუშავა და შეიტანა თავის თხზულებათა თორმეტტომეულის V ტომში, რომელიც მთლიანად „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხებს ეძღვნება. ასეთია მოკლედ შედეგები იმ უზარმაზარი შრომისა, რომელიც აკაკი შანიძემ გასწია რუსთველის უკვდავი პოემის ტექსტის დადგენის, გამოცემის, განმარტების თუ სხვა მხრივ შესწავლის საქმეში.

8. ეტიმოლოგია: სიტყვათა პირვანდელი სტრუქტურისა და მნიშვნელობის ამოცნობას აკაკი შანიძის მეცნიერულ მუშაობაში საპატიო ადგილი უკავია. მის განსაკუთრებულ წარმატებებს ეტიმოლოგიურ ძიებებში განაპირობებდა არა მარტო ენის სტრუქტურულ ნიუანსებში ღრმად წვდომა, არამედ აღმოსავლური ენების ჩინებული ცოდნაც, იმ ენების ცოდნა, რომლებთანაც ქართულ ენას მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთობა ჰქონია. ცალკეულ სიტყვათა ეტიმოლოგიური მიგნებები შეიძლება ვიპოვოთ ისეთ შრომებში, რომლებიც სულ სხვა დანიშნულებით არიან შექმნილნი, მაგრამ აქ შევეხებით ისეთ შრომებს, რომლებიც არსებითად სიტყვის ეტიმოლოგიას ეძღვნება. აკაკი შანიძემ „ეტიმოლოგიური შენიშვნების“ სერიით ოცამდე შრომა დაბეჭდა: **წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის** („წელიწადული“, I-II, 1924, გვ. 1-11; თხზ., I, 1975, გვ. 312-319); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. კიკელა. კიკლუცი** (საიუბილეო კრებული „კორნელი კეკელიძეს“, თბ., 1959, გვ. 23-32); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. 1. დაჩი. 2. თითი** (ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 19, თბ., 1976); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. ჩაგვრა** (აღმ. ფილოლოგია, №4, თბ., 1976); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. 1. ქართული გზა და მისი შესატყვისი სვანურში. 2. ქართული იწრო და მისი შესატყვისი კოლხურში** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. XXXVIII, 3, თბ., 1965); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. ერთი არაბული სიტყვა გიორგი მთაწმიდლის ენაში** (თსუ შრომები, 96, თბ., 1963); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. რკო და მუხა** (თსუ სამეცნიერო სესიის თეზისები, 1947); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. ნათესაობის აღმნიშვნელი ერთი ტერმინი ქართულში** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 20, №2, თბ., 1958); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. კვლავ ნათესაობის აღმნიშვნელი შილ ტერმინისათვის** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 25, №5, თბ., 1960); **ეტიმოლოგიური შენიშვნები. ჯაკონია** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. 20, №5, თბ., 1958);

აკაკი შანიძეს, „ეტიმოლოგიური შენიშვნების“ სერიის გარდა, მოეპოვება სპეციალური დასათაურების სხვა შრომებიც, რომლებშიც მახვილგონივრული და თითქმის უექველი ეტიმოლოგიები წარმოდგენილი. დავასახელებთ უმთავრესებს: **К этимологии названия Топида** (Известия инст. языка и мат. культуры имени Н. Я. Марра, т. 1, 1937); **ერთაწმინდა** (გაზეთი „განთიადი“, კასპის რ-ნი, თბ., 1972, 26 თებ.); **თეთრი ქორი** (გაზეთი „ლიტ. საქართველო“, 1970, 12 დეკ.); **ტაშტ-აბრაგი** („საბჭოთა ხელოვნება“, №10, 1971); **შეტაბუტა** („ლიტ. საქართველო“, 1970, 11 დეკ.); **ნაჭირმაგარი, ნაჭირმაგევი** (ლიტ. საქ., №41, 1970); **ოქროფორტლითა** („საბჭოთა ხელოვნება“, №8, 1970); **საქართველოს დედქალაქის სახელწოდებისათვის** (თბილისი 1500, საიუბილეო კრებული, თბ., 1958).

9. ლექსიკოლოგიის საკითხები: თვალსაჩინოა აკაკი შანიძის ღვაწლი ქართული ლექსიკოგრაფიისა და ლექსიკოლოგიის წინაშე. მან დიდი შრომა გასწია სულხან-საბა ორბელიანის ქართული ლექსიკონის 1928 წლის გამოცემაზე, რომელიც დასაბეჭდად მომზადებული დაურჩა პროფ. იოსებ ყიფშიძეს. ამ გამოცემას ერთვის შანიძის ვრცელი „წინასიტყვაობა“, სადაც წარმოჩენილია საბას ლექსიკონის ღირსებაცა და ზოგი ნაკლიც. აკაკის დაბეჭდილი აქვს საყურადღებო დიალექტური მასალები და ლექსიკონები. მან ჯერ კიდევ 1915 წელს გამოაქვეყნა ვრცელი რეცენზია, არსებითად, ორიგინალური შრომა, მოსე ჯანაშვილის წიგნზე „საინგილო“, ასევე მან ლექსიკონი დაურთო მის მიერ გამოცემულ ბეს. გაბუერიის „ხევსურულ მასალებს“. ქართული დიალექტური ლექსიკოგრაფიის უდღესი შენამენია შანიძის „მთის კილოთა ლექსიკონი“, რომლის მასალები მან მოიპოვა 1911-1913 წლებში (დაიბეჭდა 1984 წელს თხზულებათა თორმეტტომეულის I ტომად, გვ. 274-476). ეს ლექსიკონი ძვირფასია არა მარტო იმით, რომ მასში სამოცდაათი წლის

წინ ჩაწერილი სიტყვებია, რომელთა ნაწილი დღეს შეიძლება აღარც იხმარებოდეს, არამედ იმითაც, რომ მასში ამა თუ იმ სიტყვის სემანტიკური და ფორმოზოგიკური ცვლილება ნაჩვენებია მთის კილოთა მონაცემების ერთობლივი გათვალისწინებით.

ქართული კილოებისა და განსაკუთრებით მთის კილოების ღრმა ცოდნამ აკაკი შანიძეს მისცა შესაძლებლობა, რომ შეედგინა ვრცელი ლექსიკონი ვაჟა-ფშაველას თხზულებებისა, რომელიც ერთვის ალ. აბაშელის რედაქციით 1922-1932 წლებში გამოცემულ ვაჟას თხზულებათა ოთხტომეულს.

მეტად საყურადღებოა გიორგი მთაწმიდლის „იოვანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაზე“ დართული ლექსიკონი არა მარტო განმარტებათა სიზუსტითა და ეტიმოლოგიური ცნობებით, არამედ მეთოდოლოგიური თვალსაზრისითაც: აქ **პირველად** არის გატარებული **ინდექსების** სისტემა, რომელსაც სიმწკობრე შეაქვს ზმნის ფორმათა დალაგებაში და ავტორი მოკლე გრამატიკულ დახასიათებასაც იძლევა. ამ შრომას შანიძის პერტიწონის მონასტრის ტიპიკონზე დართულ ლექსიკონთან ერთად მნიშვნელოვანი წვლილი შეაქვს ქართული ენის **ისტორიული ლექსიკონის** შედგენის რთულ საქმეში. 1971 წელს გამოცემულ მონოგრაფიაში „ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი“ შესული გრიგოლ ბაკურაინის ძის მიერ 1083 წელს შედგენილ ტიპიკონზე დართული ლექსიკონი მნიშვნელოვანია იმით, რომ აქ მრავალფეროვანი დოკუმენტაციით ნაჩვენებია სიტყვათა, როგორც ეტიმოლოგიური, ასევე სემანტიკური ევოლუციით შეძენილი მნიშვნელობანი, ასე ვთქვათ, მოცემულია სიტყვათა ისტორია. ზოგი სალექსიკონო ერთეულის განმარტება არსებითად უტოლდება თავისი ღირებულებით დამოუკიდებელ სამეცნიერო სტატიებს.

საეტაბო მნიშვნელობის იყო აკაკი შანიძის მიერ გამოცემული „ხანმეტი ლექციონარის“ სიმფონია, რომელიც დაერთო ამ ძეგლის 1944 წლის ფოტოტიპურ რეპროდუქციას. ამ სიმფონიაში გატარებული პრინციპები დაედო საფუძვლად დიდმნიშვნელოვან შრომას „ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონი“, რომელიც 1948-1949 წლებში გამოსცა ივ. იმნაიშვილმა ა. შანიძის რედაქციითა და შესავალი წერილით.

დიდი შრომა გასწია შანიძემ „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკის შესწავლის საქმეში. გარდა ათობითი სპეციალური წერილისა, მან პოემის 1957 წლის გამოცემას დაურთო ვრცელი ლექსიკონი. განსაკუთრებული მნიშვნელობისაა მის მიერ 1956 წელს გამოცემული „ვეფხისტყაოსნის“ სიმფონია, რომელსაც კ. კეკელიძემ უწოდა „კაპიტალური შრომა“. მასში სრულადაა გამოვლენილი პოემის ლექსიკის მრავალფეროვნება, გამოტოვებული არაა არც ერთი სიტყვა, იქნება ეს სახელი, ზმნა თუ უდებური, რადგან სიმფონია არსებითად ენათმეცნიერული დანიშნულებისაა და მასში სრულადაა წარმოდგენილი დამხმარე სიტყვთა ხმარების (თანდებულები, კავშირები, ნაწილაკების) ყველა შემთხვევა.

აკაკი შანიძეს გამოქვეყნებული აქვს ათობითი შრომა ქართული ლექსიკოგრაფიისა და ლექსიკოლოგიის საკითხებზე, რომელთაგან აღსანიშნავია: **ზმნის ფორმათა მეთაური სულხან-საბა ორბელიანის ქართულ ლექსიკონსა და ვახტანგ VI-ის თარგმანში** (ს.-ს. ორბელიანი, საიუბ. კრებ., 1959); **სულხან-საბა ორბელიანი, როგორც ლექსიკოგრაფი** („მნათობი“, №10, 1959); **სულხან-საბა ორბელიანის ქართული ლექსიკონი** („ლიტ. ძიებანი“, XII, 1959); **„ყოველთვის“ და მისი სინონიმები ქართულში** („ადმ. ფილოლოგია“, №3, 1973); **ერთი იურიდიული ტერმინის მნიშვნელობისათვის** („მნათობი“, №11-12, 1942); **სინდისის ბადალი სიტყვები ქართულში** („ლიტ. და ხელოვნება“, №23, 1949, 12 იანვ.); **ღამე ყოველ** („ხანძთელის ცხოვრების“ ერთი ადგილის გაგებისთვის, საქ. სსრ მეცნ. აკად. მოამბე, ტ. V, №9, 1944); **მამასახლისი XI საუკუნის საქართველოში** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, №1, 1971); **წისქვილის ქვის სახელები ძველ საქართველოში** (მასალები საქ. ეთნოგრაფიისთვის, ტ., XII-XIII, თბ., 1963); **ქართული ლექსიკის ისტორიიდან. ყმაწვილი და ბავშვი** („ქართ. ენა და ლიტ. სკოლაში“, №2, 1969); **არჩილის „სიტნა“** („ქართ. ენა

და ლიტ. სკოლაში“, №3, 1969); **ვაჟა-ფშაველას ლექსიკიდან** (“ქართ. ენა და ლიტ. სკოლაში“, №3, 1967); **თეოფორული სახელები ქართველურ ენებში** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, №2, 1967).

აკაკი შანიძეს რამდენიმე შრომა აქვს გამოქვეყნებული ამა თუ იმ წერილობითი ძეგლის შერყენილი ადგილის გასწორებაზე. აქ არაფერს ვიტყვით „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტში შეტანილ ათობით გასწორებაზე, აღვნიშნავთ მხოლოდ რამდენიმე სპეციალურ წერილს, რომლებშიც ტექსტობრივ შესწორებასთან ერთად სიტყვათა ისტორიაცაა გარკვეული: **ბასილი ეზოსმოდვრის ისტორიული თხზულების ერთი შერყენილი ადგილის გამართვისათვის** (თსუ შრ., ტ. 99, 1962); **„დამხედ“ ქართლის მატიაზეში** (ჟურნ. „დროშა“, №3, 1972); **„ისტორიათა და აზმათა“ დასაწყისი სტრიქონები** (თსუ შრ., ტ. 114, 1965).

10. ალბანოლოგია, არმენოლოგია: აკაკი შანიძის კვლევითი ინტერესის სფეროში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია ალბანური და სომხური ენის საკითხებს. განსაკუთრებით დიდია მისი ღვაწლი ალბანურ ენის შესწავლის საქმეში, იმ ენისა, რომლის რაობის შესახებ მეცნიერებს XX საუკუნის 40-იან წლებამდე თითქმის არაფერი გააჩნდათ. ისტორიული წყაროებიდან (მეტწილად სომხური) მოღწეულია ცნობები, რომ დღევანდელი აზერბაიჯანის აღმოსავლეთ ნაწილში V-VIII საუკუნეებში ცხოვრობდა ხალხი, რომელსაც ჰქონდა მდიდარი ქრისტიანული მწერლობა: ამ ხალხს სომხები ალვანებს ეძახდნენ, ბერძენ-რომაელები – ალბანებს, ქართველები – ჰერებს. VII საუკუნიდან, არაბების შემოსევიდან, იწყება მათი გამაჰმადიანება და თანდათანობითი დენაციონალიზაცია, რაც სრულდება მონღოლთა ბატონობის დროს. ამ ძველი კავკასიელი ხალხის წერილობითი და ნივთიერი კულტურის ძეგლები შთანთქა მკაცრი ისტორიის მღელვარე ტალღებმა, თუმცა მცირე ნაშთი გადაურჩა უღმობელ ბედისწერას. შანიძისა და მისი მოწაფის, ილ. აბულაძის ცდამ აუწყა მეცნიერებას ალბანური ანბანის გადარჩენისა და მოღწევის ფაქტი XV საუკუნის სომხურ ხელნაწერში. ალბანური ანბანისა და სავარაუდო ბერძნული სისტემის საკითხებს აკაკი შანიძემ უძღვნა რამდენიმე გამოკვლევა, რითაც არსებითად დასაბამი მისცა ახალ სამეცნიერო დისციპლინას – ალბანოლოგიას. აღსანიშნავია შემდეგი შრომები: **Новооткрытый алфавит кавказских албанцев и его значение для науки** (ენიკის მოამბე, IV, 1938); **Порядок букв грузинского, армянского и албанского алфавитов** (Труды музея истории Азербайджанской ССР, II, Баку, 1957); **Новые данные об алфавите кавказских албанцев** (Труды конференции закавказских университетов, Баку, 1959); **Язык и письмо кавказских албанцев** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. საზოგ. მეცნ. განყოფ. მოამბე, №1, 1960).

ასევე საყურადღებო შრომები აქვს მკვლევარს მიძღვნილი სომხური ენის გრამატიკისა და ლექსიკის საკითხებისადმი. მისი ინტერესი სომხური ენისადმი გასაგები ხდება, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ის სტუდენტობის დროიდანვე დაეუფლა ძველ სომხურ ენას. ამიტომ შემთხვევითი არ იყო, რომ თბილისის უნივერსიტეტის გახსნის დღიდანვე ის კითხულობდა არაბულთან ერთად ძველი სომხური ენის კურსსაც. მან ძალიან ადრე, 1916 წელს დაბეჭდა საყურადღებო შრომა **Два чано-мегрельских суффикса в Грузинском и Армянском языках** (Записки Восточного отд. имп. русского археологического общества, т. XXIII, 1916, 365-372); მას მიაჩნდა, რომ მის მიერ შექმნილი მოძღვრება ქართული ზმნის რთული უღლებადი კატეგორიის, მწკრივის, შესახებ შეიძლება მიესადაგოს სომხური ზმნის უღლებად ფორმებსაც. ამ იდეის განვითარება აკაკი შანიძემ მიანდო ქართველ არმენოლოგს ივ. შილაკაძეს, რომელმაც 1964 წელს სომხურ ენაზე დაბეჭდა მონოგრაფიული გამოკვლევა „თანამედროვე სომხური ენის უღლებადი კატეგორიები“ (სომხეთის სსრ მეცნ. აკად. ენის ინსტ. კრებული, ტ. II, ერევანი, 1964), რომელსაც აკაკი შანიძე გამოეხმაურა სპეციალური გამოკვლევით: **Новый взгляд на природу спряжения новоармянского глагола** (თსუ შრომები, ტ. 116, 1965); ასევე აღსანიშნავია შანიძის რეცენზიები ა. ღარიბიანის სადოქტორო შრომაზე „სომხური დიალექტების ახალი შტო“ და ჰრ. აჭარიანის „სომხურ პირთა სახელების ლექსიკონზე“, რომლებიც არსებითად არის დამოუკიდებელი გამოკვლევები: **Новый труд по**

армянской диалектологии (თსუ შრომები, ტ. 15, 1940); Рецензия на книгу Р. Ачаряна «Словарь армянских личных имен», 1942 (Известия языка и литературы АН Арм. ССР, №5, 1944).

11. **მეგრულ-ჭანური, სვანური:** უმწერლობო ქართველური ენების შესწავლით ადრევე დაინტერესდნენ როგორც უცხოელი ავტორები (გ. როზენი, პრ. აჭარიანი, გ. დეეტერსი), ისე პეტერბურგის უნივერსიტეტში არსებული ქართველოლოგიური სკოლის სახელოვანი წარმომადგენლები: ალ. ცაგარელი, ნ. მარი, ი. ყიფშიძე, მაგრამ 1918 წელს თბილისის უნივერსიტეტის დაარსების შემდეგ ქართველურ ენათა კვლევის ცენტრმა თბილისში გადმოინაცვლა და აკაკი შანიძეს ხვდა წილად, რომ უმწერლობო ქართველური ენების შესწავლაშიც ერთ-ერთი გზამკვლევი ყოფილიყო.

20-იან წლებში შანიძე სამჯერ იყო სვანეთში სამეცნიერო მივლინებით (1920, 1921, 1923 წწ.), საფუძვლიანად შეისწავლა სვანური ენის სტრუქტურა, მისი კილოები, შეაგროვა დიდძალი მასალა სვანური მეტყველებისა (პოეტური თუ პროზაული), დაადგინა სვანურ კილოთა ძირითადი მადიდურენციკრებელი ნიშნები, საცნაურყო უმლაუტის ბუნება და მოქმედების შედეგები. ამ სფეროში აღსანიშნავია მისი რამდენიმე ნაშრომი: **უმლაუტი სვანურში** (კრებული „არილი“, ტფ., 1925; თხზ. I, 1957; თხზ. II (თორმეტტომეულისა), 1981); **ბერძნული სიტყვა აკუზატივის ფორმით სვანურში** (ტფ. უნ. მოამბე, V, 1925; თხზ. I, 1957; თხზ. II (თორმეტტომეულისა), 1981); **სვანური კულტის ტერმინი ჯვრავ** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, №2, 1973).

სვანურთან ერთად აკაკი შანიძე საფუძვლიანად ფლობდა მეგრულ-ჭანურსაც. 1916 წელს საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების დავალებით ახალგაზრდა მეცნიერმა შეისწავლა მეგრული ძველი სენაკის ახლო სოფლებში და იწერდა ტექსტებს. ამ დროსაა მოპოვებული მის მიერ ვრცელი პოეტური გაბასება ქალ-ვაჟისა, ე. წ. **ეკური ქალვაჟიანი** (ლიტერატურული ძიებანი, ტ. XI, 1958) და ამავე წელს დაბეჭდა მან პირველი სპეციალური გამოკვლევა მეგრულ-ჭანურის ორ სუფიქსზე: **Два чано-мегрельских суффикса в Грузинском и Армянском языках** (Записки Восточного отд. имп. русского археологического общества, т. XXIII, 1916, 365-372); **ნა პრეფიქსის მნიშვნელობისათვის სამეგრელოს გეოგრაფიულ სახელებში** (საქ. სსრ მეცნ. აკად. „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, №3, 1972).

კ. დანელიასა და ზ. სარჯველადის მონოგრაფიის „აკაკი შანიძე (ცხოვრება და მოღვაწეობა)“ (თბილისი, 1947) მიხედვით დასაბუთდად მოამზადა ნანა დანელიამ.

Nana Danelia

Akaki Shanidze; Life and Deeds.

Symmary

Authors: Korneli Danelia, Zurab Sarjveladze

Professor Korneli Danelia (1934 - 1997) is the author of more than 170 works, eight of which are monumental monographs. His research interests encompassed a wide variety of topics: questions of historical-comparative grammar of the South Caucasian (Kartvelian) languages, the Old Georgian language, the grammar of the Megrelian and Laz languages, the study and publication of the composition of texts of ancient monuments, the history of literary Georgian and more. He combined data from Syriac, Armenian and Greek sources (in which he was fully-conversant) with data from the

Old Georgian language and successfully incorporated them in his research. Korneli Danelia was an esteemed representative on the forefront of the Georgian School of Linguistics, serving as the Dean of Filology Department at the Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, and chairing the Old Georgian Language Department, as well as being a member of the Gelati Academy.

Professor Korneli Danelia (1934 - 1997) is the author of more than 170 works, eight of which are monumental monographs. His research interests encompassed a wide variety of topics: questions of historical-comparative grammar of the South Caucasian (Kartvelian) languages, the Old Georgian language, the grammar of the Megrelian and Laz languages, the study and publication of the composition of texts of ancient monuments, the history of literary Georgian and more. He combined data from Syriac, Armenian and Greek sources (in which he was fully-conversant) with data from the Old Georgian language and successfully incorporated them in his research. Korneli Danelia was an esteemed representative on the forefront of the Georgian School of Linguistics, serving as the Dean of Filology Department at the Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, and chairing the Old Georgian Language Department, as well as being a member of the Gelati Academy.

Short content of the work:

This work tells us about the prominent Georgian scientist, Akaki Shanidze, his long and industrious life, and about his invaluable contributions to the Georgian language. Science is always in motion, always changing, and future generations might assess Shanidze's work differently, but one thing is for sure: his doctrine and countless research works have left an irreplaceable positive mark in the history of Georgian science and Kartvelology, which will remain to be a motivating force for scientists many generations to come. The first part of this work focuses more on his life and is more publicistic in nature and second part is academic, reviewing Akaki Shanidze's scientific work in more detail.

This work was adapted and edited by Nana Danelia, Ph.D. based on Akaki Shanidze; Life and Deeds, a book by K. Danelia and Z. Sarjveladze.

ავტორების შესახებ

ალიბეგაშვილი გიორგი – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის პროფესორი. თბილისის საკრებულოს თავმჯდომარე.

თაქთაქიშვილი-ურუშაძე ლეილა – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი.

გურული ვახტანგ – ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

ჯიქია ლევან – ისტორიის დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის დეკანის მოადგილე.

ფუტკარაძე ტარიელ – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის პროფესორი, ფილოლოგიის მიმართულების ხელმძღვანელი, ქართული უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის ხელმძღვანელი.

დადიანი ეკა – ფილოლოგიის დოქტორი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

შაჰბან ჰაფიზოვი – ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატი, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის დალესტინის სამეცნიერო ცენტრის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტი, უმცროსი მეცნიერი თანამშრომელი.

გვანცელაძე თეიმურაზ – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის სპეციალისტი, სოხუმის უნივერსიტეტის აფხაზური ენისა და კულტურის ინსტიტუტის დირექტორი.

ტაბატაძე ირინე – თბილისის 108-ე საჯარო სკოლის ქართული ენისა და ლიტერატურის მასწავლებელი.

ხელაშვილი ანზორ – საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, ფიზიკა-მათემატიკურ მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ფიზიკის ლაბორატორიის გამგე.

გვანარია ვახტანგ – ქიმიის მეცნიერებათა დოქტორი; საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის საგანმანათლებლო პროგრამის „ეკოლოგია და გარემოს დაცვა“ ხელმძღვანელი.

გაბერაძე ჯემალ – გეოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი; ჰიდროგეოლოგიური განყოფილების გამგე; შპს „გამა კონსალტინგი“.

ციხელიძე ნიკოლოზ – სპეციალისტი-ჰიდროგეოლოგი; შპს „გამა კონსალტინგი“.

ადამია ტარიელ – ქიმიის მეცნიერებათა დოქტორი; ლაბორატორიის გამგე; შპს „გამა კონსალტინგი“.

ჯღამაძე ავთანდილ – გეოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი; მთავარი სპეციალისტი; შპს „გამა კონსალტინგი“.

ლურსმანაშვილი ნონა - საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა დოქტორი გეოლოგიაში. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოლოგიის დეპარტამენტის ლაბორანტი.

ლესანიძე ზურაბ – გეოლოგია-მინერალოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გეოლოგიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი.

კაჭახიძე მანანა - ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის პროფესორი.

კაჭახიძე ნინო - ფიზიკა-მათემატიკის მეცნიერებათა დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის მოწვეული სპეციალისტი, გრანტის #DI/21/9-140/13 მთავარი მკვლევარი.

ლოღობერიძე ვიტალი – საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი.

ხაზარაძე გიორგი – გეოფიზიკის დოქტორი, ბარსელონის უნივერსიტეტის პროფესორი.

ტურაზაშვილი იოსებ - საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი.

მაჭავარიანი კახაბერ - საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი.

რაზმაძე კოტე - საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი.

წერეთელი პაატა - საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის მოწვეული სპეციალისტი.

სვანაძე გიორგი – საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ინფორმატიკის, მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი.

გოგოტიშვილი თეა – ფსიქოლოგიის დოქტორი, წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის პროფესორი, ევროპაში EAGT აკრედიტებული ფსიქოთერაპევტი.

ჭიჭინაძე თამარ – საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი

ნადირაშვილი დიმიტრი – ფსიქოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი. საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დეკანი, პროფესორი.

მერაბიშვილი თამარ – საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის დოქტორანტი.

ფანცულაია თინათინ – ფსიქოლოგიის დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის სოციალურ მეცნიერებათა სკოლის პროფესორი.

ოქროსიშვილი ანა – ფსიქოლოგიის მაგისტრი.

ყიფშიძე მერი – ფსიქოლოგიის მაგისტრი.

ახალაშვილი ნონა – ფსიქოლოგიის დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა და სამართლის ფაკულტეტის პროფესორი.

კალანდარიშვილი მაია – ფსიქოლოგიის დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი.

გაბლიშვილი ნიკა – საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის სოციალური მეცნიერებების სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი.

თამარ ტუხაშვილი – საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის სოციალური მეცნიერებების სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი.

უგრეხელიძე მინდია – სამართლის დოქტორი, საქართველოს საპატრიარქოს წმიდა ანდრია პირველწოდებულის სახელობის ქართული უნივერსიტეტის პროფესორი, სამართლის მიმართულების ხელმძღვანელი, ვენეციის კომისიის (ევროპული კომისია დემოკრატიისათვის კანონის მეშვეობით) წევრი.

გრიგოლაშვილი ლაურა – ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პროფესორი.

დანელია ნანა – ფილოლოგიის დოქტორი.